

พัฒนาการของประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานี (พ.ศ. 2477 – ปัจจุบัน)

ปริญญานิพนธ์
ของ
ธัญพงศ์ สารรัตน์

เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์
ธันวาคม 2557

พัฒนาการของประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานี (พ.ศ. 2477 – ปัจจุบัน)

ปริญญานิพนธ์
ของ
ธัญพงศ์ สารรัตน์

เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์

ธันวาคม 2557

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

พัฒนาการของประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานี (พ.ศ. 2477 – ปัจจุบัน)

เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์
ธันวาคม 2557

ธัญพงศ์ สารรัตน์. (2557). พัฒนาการของประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานี

(พ.ศ. 2477 – ปัจจุบัน). ปรินญาณิพนธ์ ศศ.ม. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ:

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. อาจารย์ที่ปรึกษาปรินญาณิพนธ์:

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ศิริพร ดาบเพชร.

ปรินญาณิพนธ์ฉบับนี้ศึกษาพัฒนาการของประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานี ระหว่าง พ.ศ. 2477 – ปัจจุบัน ผลการศึกษาพบว่า พัฒนาการของประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานีมีความสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและเศรษฐกิจ กล่าวคือ สภาพการเมืองไทยสมัยใหม่และกระแสชาตินิยมในท้องถิ่นหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ส่งผลต่อแนวคิดในการศึกษาและการเขียนประวัติศาสตร์อุบลราชธานี การเขียนประวัติศาสตร์เกี่ยวกับเมืองอุบลราชธานีเปลี่ยนจากแนวจารีตมาเป็นแบบวิชาการมากขึ้น และให้ความสำคัญกับเรื่องของผู้นำท้องถิ่นและกลุ่มชาติพันธุ์ที่สัมพันธ์กับวัฒนธรรมลาว นอกจากนี้นโยบายพัฒนาท้องถิ่นของรัฐบาลไทยและการขยายตัวของการศึกษาในทศวรรษ 2500 ถึงสิ้นทศวรรษ 2520 ส่งผลให้ความรู้ประวัติศาสตร์ชาติแพร่หลายในท้องถิ่น ทำให้โครงเรื่องประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานีกลายเป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์ชาติไทย ในทศวรรษ 2530 และ 2540 การส่งเสริมการศึกษาประวัติศาสตร์อุบลราชธานีของสถาบันอุดมศึกษา หน่วยงานต่าง ๆ ทั้งในและนอกท้องถิ่น รวมถึงบทบาทของปราชญ์ชาวบ้าน ส่งผลต่อการศึกษาประวัติศาสตร์อุบลราชธานีที่เกี่ยวข้องกับท้องถิ่นและการท่องเที่ยว ประเด็นเรื่องเมืองอุบลราชธานีในงานเขียนประวัติศาสตร์มีความหลากหลายมากขึ้น ปัจจุบันการศึกษาเกี่ยวกับท้องถิ่นอุบลราชธานีในแนวประวัติศาสตร์วัฒนธรรมโดยนักวิชาการท้องถิ่นเพิ่มขึ้นมาก โดยศึกษาในประเด็นวิถีชีวิตคนท้องถิ่น ภูมิปัญญา และพัฒนาการของท้องถิ่น

THE DEVELOPMENT OF UBON RATCHATHANI HISTORIOGRAPHY
(1934 – PRESENT)

Presented in Partial Fulfillment of the Requirements for the
Master of Arts Degree in History
at Srinakharinwirot University
December 2014

Thanyapong Sararat. (2014). *The Development of Ubon Ratchathani Historiography (1934 – present)*. Master thesis, M.A.(History). Bangkok: Graduate School, Srinakharinwirot University. Advisor: Asst. Prof. Dr. Siriporn Dabphet.

This research examines the development of Ubon Ratchathani historiography during 1934 to present. The study found that since the 1932 Revolution, which led to the new politics and the tide of nationalism, the Ubon Ratchathani historiography has been a shift away from traditional diplomatic toward newer approaches. Points of the study focused on local leaders and ethnic groups in relation to the Lao culture. During 1960s – 1980s, national history is widespread across the country due to the local development plan and the expansion of education, which led the Ubon Ratchathani historiography becomes a part of a history of Thailand. Since 1990s, studies on the Ubon Ratchathani history have been greatly promoted in universities, public and private organizations as well as local scholars. This is undoubtedly lead the Ubon Ratchathani history studies to various contexts, especially local history and tourism perspectives. Now, the study of Ubon Ratchathani history in local way of life, local wisdom and the development of region has become a very important for local scholars.

ปริญญานิพนธ์
เรื่อง
พัฒนาการของประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานี (พ.ศ. 2477 – ปัจจุบัน)
ของ
ธัญพงศ์ สารรัตน์

ได้รับอนุมัติจากบัณฑิตวิทยาลัยให้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์
ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

.....คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
(รองศาสตราจารย์ ดร. สมชาย สันติวัฒนกุล)
วันที่ เดือน พ.ศ. 2557

อาจารย์ที่ปรึกษาปริญญานิพนธ์	คณะกรรมการสอบปากเปล่า
.....ที่ปรึกษาหลัก	ประธาน
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ศิริพร ดาบเพชร)	(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. วรพร ภู่งศ์พันธุ์)
	กรรมการ
	(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ศิริพร ดาบเพชร)
	กรรมการ
	(อาจารย์ ดร. ธิกานต์ ศรีนารา)

ประกาศคุณูปการ

หากการศึกษาประวัติศาสตร์ คือการศึกษาเรื่องราวในอดีตของสังคมมนุษย์แล้ว ปริญญานิพนธ์ฉบับนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อทำความเข้าใจร่องรอยความทรงจำในอดีตเรื่องเมืองอุบลราชธานีในฐานะท้องถิ่นหนึ่งของสังคมไทยที่ถูกบันทึกไว้โดยคนในสังคมกลุ่มหนึ่ง แต่การศึกษาเรื่องราวอดีตของสังคมมนุษย์นี้ก็ไม่สามารถสำเร็จลงได้ถ้าขาดบริบทแวดล้อม หรือแม้กระทั่งปัจเจกชนหรือใครบางคนที่เคยช่วยเหลือตลอดช่วงเวลาหนึ่งปีกว่าแห่งการสร้างสรรค์ผลผลิตทางวิชาการฉบับนี้

ปริญญานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลงได้ด้วยความกรุณาช่วยเหลืออย่างดียิ่งของ ผศ.ดร.ศิริพร ตาบเพชร อาจารย์ที่ปรึกษาปริญญานิพนธ์ ที่กรุณาเป็นที่ปรึกษา เสนอแนวทางเรียบเรียงและแก้ไขปริญญานิพนธ์ตลอดจนบทคัดย่อจนเสร็จสมบูรณ์ ให้คำชี้แนะเกี่ยวกับหลักการเขียน ความรู้ และตรวจสอบงานเขียนของผู้วิจัยด้วยความเมตตากรุณาและความเป็นกันเอง รวมทั้งมีความอดทนสูงต่อความตื้นเขินทางปัญญาและการทำอะไรตามอำเภอใจของผู้เขียน จนบางครั้งอาจารย์ก็อยากจะเอาไม้บรรทัดตีมือผู้เขียนเสียหลาย ๆ ที และนอกจากจะเป็นครูผู้ควบคุมการวิจัยแล้ว ยังเป็นครูที่ให้ความดูแล อบรมสั่งสอน ตลอดจนให้กำลังใจและความเชื่อมั่นแก่ผู้เขียนมาโดยตลอด

และปริญญานิพนธ์ฉบับนี้ได้รับการปรับปรุงให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้นอีก ด้วยคำชี้แนะจากประธานและกรรมการสอบปากเปล่าปริญญานิพนธ์ คือ ผศ.ดร.วรพร ภู่งศ์พันธ์ จากคณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร และ อ.ดร.ธิดา นันท์ ศรีนารา ซึ่งผู้เขียนขอกราบขอบพระคุณมา ณ โอกาสนี้

นอกจากอาจารย์ผู้รับผิดชอบที่กล่าวนามมาข้างต้น ผู้เขียนยังได้รับคำแนะนำความช่วยเหลือทุกอย่างทุกประการจากคณาจารย์ในภาควิชาประวัติศาสตร์ทุกท่าน ทั้งจากสำนักเก่าในระดับปริญญาตรีที่มหาวิทยาลัยมหาสารคาม ที่ได้อบรมสั่งสอนให้มีความรู้และชนวนวิจิตทางประวัติศาสตร์ โดยเฉพาะ ศ.เกียรติคุณ ดร. อรรถ นันทจักร รัต.ดร.ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ ผศ.ดร. สมชาติ มณีโชติ ผศ.ถนอม ตะนา ผศ.นาริรัตน์ ปรีสุทธิวุฒิพร ผศ.เกียรติศักดิ์ วงศ์มุกดา อ.ยุวดี ตปนียากร อ.พรณิกา ฉายากุล อ. ทม เกตุวงศา และ อ.อุศนา นาศรีเคน และจากสำนักใหม่ในระดับปริญญาโทที่มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ โดยเฉพาะอย่างยิ่งจาก รศ.วุฒิชัย มูลศิลป์ อาจารย์ผู้สอนวิชาประวัติศาสตร์นิพนธ์ รศ.ดร.ชาคริต ชุ่มวัฒนะ อาจารย์ที่ปรึกษาทั่วไป ซึ่งได้กรุณาช่วยพัฒนาความคิดในการทำปริญญานิพนธ์เบื้องต้น และ ผศ.สาวตรี พิสนุพงศ์ หัวหน้าภาควิชาประวัติศาสตร์ รวมถึงคณะกรรมการพิจารณาเค้าโครงปริญญานิพนธ์ฉบับนี้ทุกท่าน

ที่สำคัญยิ่ง ผู้เขียนใคร่ขอกราบขอบพระคุณ คุณนิล พันธุ์เพ็ง (เปรี้ยว) ผู้เขียนหนังสือ “ประวัติศาสตร์จังหวัดอุบลราชธานี” ใน พ.ศ. 2477 ขอบพระคุณคุณพ่อบำเพ็ญ ณ อุบลและครอบครัว และขอบพระคุณคณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี ที่เก็บรักษาสำเนาเอกสาร

หายากชิ้นนี้ไว้เป็นอย่างดี และอนุเคราะห์ข้อมูลนี้ให้แก่ผู้เขียน ซึ่งข้อมูลที่ได้รับถูกนำมาอ้างอิง ประกอบคำอธิบายในปริญญานิพนธ์ฉบับนี้ด้วย

ผู้เขียนได้รับความช่วยเหลือเรื่องการค้นคว้าข้อมูลเป็นอย่างดีจากเจ้าหน้าที่ใน สำนักหอสมุดแห่งชาติ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ หอจดหมายเหตุแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติฯ จังหวัดอุบลราชธานี สำนักหอสมุดของสถาบันอุดมศึกษารวมถึงแหล่งเก็บเอกสารทั้งในส่วนกลาง และส่วนภูมิภาค รวมถึงความช่วยเหลือเรื่องเอกสารหายากและคำแนะนำในบางประเด็นจาก คณาจารย์บางท่าน ได้แก่ รศ.ดร.ไพฑูรย์ มีกุศล รศ.ณรงค์ พ่วงพิศ รศ.दनัย ไชยโยธา ผศ.ดร. วงเดือน นาราสัจจ์ ผศ.ดร.พลับพลึง คงชนะ อ.เอี่ยมมงคล อุณาพรหม อ.นกุล เขียวอ่อน อ.ดร.สมศรี ชัยวณิชยา อ.สุริดา ตันเลิศ และ ผศ.ดร.สุปียา ทาปทา ขอบพระคุณคนอุบลราชธานี และคนที่ผลิต ประวัติศาสตร์นิพนธ์เรื่อง “เมืองอุบลราชธานี” ซึ่งเป็นแรงบันดาลใจในการทำปริญญานิพนธ์ฉบับนี้ รวมถึงผู้เขียนเอกสารทุกชิ้น ผู้ที่ให้ข้อมูลทุกผู้ทุกนามที่ถูกนำมาอ้างอิงซึ่งไม่อาจกล่าวนาม ณ ที่นี้ ได้ครบ เพื่อเป็นการแสดงความกตัญญูต่อคณาจารย์และบุคคลทุกท่าน ผู้เขียนขอปวารณาตนว่าจะ ใช้ความรู้และความสามารถที่มีอยู่เพื่อขยายพรมแดนความรู้ของท้องถิ่นศึกษาและอีสานศึกษาสืบไป

ขอบพระคุณเพื่อนๆ ร่วมสถาบันและต่างสถาบัน ทั้งที่เป็นทั้งรุ่นพี่ และรุ่นเดียวกัน ได้แก่ พี่กิตตินิพนธ์ สิรินทรภูมิ พี่ชายผู้เป็นที่เคารพรัก เป็นผู้มีเมตตา ผู้เสียสละ และเป็นผู้ที่เป็น แบบอย่างที่ทำให้คำแนะนำดีๆ รวมถึงกำลังใจในการทำงานและการดำเนินชีวิตแก่น้องชายคนนี้อย่าง ตลอดมา พี่ณัฐวิทย์ พิมพ์ทอง พี่นิติพงษ์ ปัญญาวงษ์ พี่สหัส อินทรีย์ พี่สิทธิโชค อนุจันทร์ พี่เรวัตร หินอ่อน คุณวรพจน์ วิเศษศิริ คุณศศิธร คงจันทร์ คุณนฤพร พลบุญ และเพื่อนๆ เอกประวัติศาสตร์รุ่น 10 มหาวิทยาลัยมหาสารคาม คุณวัชรพล ทองหล่อ คุณประวีณ เลื่องวัฒนะวิช คุณวสันต์ พุทธิแจ่ม คุณณัฐพล จันทรสุทธิพันธุ์ รวมถึงเพื่อนๆ และพี่ๆ ผู้สนใจ “อีสานศึกษา” ซึ่งได้แลกเปลี่ยน ความคิดเห็น ให้คำปรึกษาและกำลังใจมาโดยตลอด รวมทั้งขอบพระคุณเจ้าหน้าที่ภาควิชา ประวัติศาสตร์ และคุณจินตนา รอดกร เจ้าหน้าที่บัณฑิตวิทยาลัย ที่อำนวยความสะดวกเรื่องเอกสาร

ท้ายที่สุดนี้ ผู้อยู่เบื้องหลังที่เป็น “ผู้ให้” แก่ผู้เขียนมาโดยตลอด ไม่ว่าจะเป็นการอบรมสั่งสอน และการสนับสนุนในทุกๆ ด้าน คือ บิดา มารดา พี่ น้อง และญาติมิตรตระกูล “สารรัตน์” ทุกคน ที่สนับสนุนผู้เขียนทุกเรื่องในสิ่งที่อยากเรียนและอยากเป็นด้วยความเข้าใจและเต็มใจเสมอมา ซึ่ง บุคคลเหล่านี้ผู้เขียนไม่อาจกล่าวได้เพียงคำพูดขอบคุณ

คุณค่า คุณประโยชน์และความดีอันพึงเกิดจากปริญญานิพนธ์นี้ ขอมอบเป็นกตเวทิตาคุณ แต่ บิดา มารดา ครู อาจารย์ และผู้เคยอบรมสั่งสอนมาทุกท่าน

ธัญพงศ์ สารรัตน์

สารบัญ

บทที่	หน้า
บทนำ	ก
งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	ฅ
ความมุ่งหมายของการศึกษา	ถ
ความสำคัญของการศึกษา	ท
วิธีการศึกษาค้นคว้า	ท
ขอบเขตของการศึกษาค้นคว้า	ธ
นิยามศัพท์เฉพาะ	น
แหล่งศึกษาค้นคว้า	บ
ข้อตกลงเบื้องต้น	บ
1 พัฒนาการทางประวัติศาสตร์กับประวัติศาสตร์นิพนธ์เมือง	
อุบลราชธานีตั้งแต่แรกเริ่มถึงก่อน พ.ศ. 2477	1
สภาพทั่วไปของเมืองอุบลราชธานีที่ส่งผลต่อพัฒนาการของประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานี	2
พัฒนาการทางประวัติศาสตร์กับประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานีก่อน พ.ศ. 2477	4
พัฒนาการทางประวัติศาสตร์กับประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานีสมัยจารีตล้านช้าง (ตั้งแต่แรกเริ่มถึง พ.ศ. 2436)	4
พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของเมืองอุบลราชธานีสมัยจารีต	4
พื้นเมืองอุบล : การบันทึกประวัติศาสตร์แบบดั้งเดิมของกลุ่มชน	
ผู้สถาปนาเมืองอุบลราชธานี : เนื้อหาและแนวการเขียน	7
พัฒนาการทางประวัติศาสตร์กับประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานีสมัยมณฑลเทศาภิบาล (พ.ศ. 2436 – พ.ศ. 2475)	12
พัฒนาการทางประวัติศาสตร์เมืองอุบลราชธานีสมัยมณฑลเทศาภิบาล ...	12
การจัดการปกครองแบบเทศาภิบาลในอีสาน : การผนวกเมือง	
อุบลราชธานีเข้าเป็นส่วนหนึ่งของรัฐไทย	15

สารบัญ (ต่อ)

บทที่

หน้า

1 (ต่อ)

กระบวนการถ่ายทอดอุดมการณ์ ความเป็นไทย ให้กับ	
คนอุบลราชธานี	18
การปรับเปลี่ยนขนบธรรมเนียมประเพณีท้องถิ่น	19
การสร้างความเป็นเอกภาพผ่านนโยบายการจัดการ	
ศึกษา	20
การก่อตัวของประวัติศาสตร์ชาติในหมู่นักชนชั้นนำกรุงเทพฯ และการ	
ส่งผ่านความรู้กับการสร้างความทรงจำทางประวัติศาสตร์ร่วมกับ	
คนอุบลราชธานี	21
ประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานีสมัยมณฑลเทศาภิบาล	23
งานเขียนประเภท พื้นที่พงศาวดาร : การเริ่มต้นของการบันทึก	
ประวัติศาสตร์ในกรอบอำนาจรัฐไทย	25
พื้นที่เมืองอุบล : เนื้อหาโดยสังเขป	27
พงศาวดารหัวเมืองมณฑลอีสาน : เนื้อหาโดยสังเขป	30
งานเขียนประเภท บันทึกการเดินทาง บันทึกการตรวจราชการ/	
บันทึกความทรงจำ/บันทึกการสำรวจ และบันทึกชาติพันธุ์	
วรรณนา	32
บันทึกการเดินทาง	33
นิราศเมืองอุบล : เนื้อหาและแนวการเขียน	33
กาพย์ร่ายไฟหลวง : เนื้อหาและแนวการเขียน	34
บันทึกการตรวจราชการ/บันทึกความทรงจำ	
/บันทึกการสำรวจ	35
บันทึกความทรงจำ : เนื้อหาและแนวการเขียน	36
บันทึกเชิงชาติพันธุ์วรรณนา	38
ลัทธิธรรมเนียมราษฎรภาคอีสาน	
: เนื้อหาและแนวการเขียน	38

สารบัญ (ต่อ)

บทที่	หน้า
2	พัฒนาการของประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานีในมิติท้องถิ่นนิยม
สมัยรัฐประชาชาติ ตั้งแต่ พ.ศ. 2477 ถึง พ.ศ. 2500	41
บริบททางสังคมที่ส่งผลต่อพัฒนาการของประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานี	42
การเมืองในระบอบประชาธิปไตยภายหลัง พ.ศ. 2475 กับการมีส่วนร่วม	
ของคนอุบลราชธานี	43
การขยายตัวของความคิดชาตินิยมในท้องถิ่นกับการเขียนประวัติศาสตร์	
ของคนอุบลราชธานี	44
การเผยแพร่อุดมการณ์ชาตินิยมของชาวไทยกับการกระตุ้นสำนึก	
ท้องถิ่นของคนอุบลราชธานี	45
สำนึกท้องถิ่นนิยมกับการตื่นตัวทางภูมิปัญญาของคนอุบลราชธานี	49
ประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานีในมิติท้องถิ่นนิยม สมัยรัฐประชาชาติ	51
ประเภทของงานเขียนทางประวัติศาสตร์	51
งานเขียนประเภทประวัติศาสตร์บ้านเมือง	52
ประวัติศาสตร์จังหวัดอุบลราชธานี ของ นิล พันธุ์เพ็ง	
(พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2477)	52
ตำนานวัดสุปฏิหาราม ของ พระพรหมมุนี (อ้วน ติสโส)	
(พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2479)	59
วินิจฉัยประวัติพระประทุมราชวงศา ของ ขุนวรรณรักษ์วิจิตร	
(พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2480)	63
ประวัติและความสำคัญของสถานที่ทำน้ำอภิเษก	
จังหวัดอุบล ของ สมเด็จพระมหาธีรวงศ์ (อ้วน ติสโส)	
(พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2493)	67
การรับรู้เรื่อง ท้องถิ่น และ คนอื่น ในประวัติศาสตร์นิพนธ์	
เมืองอุบลราชธานีในมิติท้องถิ่นนิยม สมัยรัฐประชาชาติ	69
สำนึกเรื่อง ท้องถิ่น ในประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานี	69
คนอื่น ในประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานี	71

สารบัญ (ต่อ)

บทที่	หน้า
3	
พัฒนาการของประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานีในมิติประวัติศาสตร์ชาติ สมัยการเป็นส่วนหนึ่งของรัฐไทยยุคพัฒนา ตั้งแต่ พ.ศ. 2500 ถึงสิ้นทศวรรษ 2520	77
บริบททางสังคมที่ส่งผลต่อพัฒนาการของประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานี	78
การพัฒนาพื้นที่เมืองอุบลราชธานี : การเปลี่ยนแปลงทางสังคม และการสร้างสำนักท้องถิ่นนิยมภายใต้กรอบอำนาจรัฐไทย	78
การส่งผ่านอุดมการณ์และความรู้ประวัติศาสตร์ชาติกับพัฒนาการ ของประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานี	80
การส่งผ่านอุดมการณ์รัฐไทยสมัยพัฒนา	80
การส่งผ่านองค์ความรู้ประวัติศาสตร์ชาติกับการบันทึก ประวัติศาสตร์เมืองอุบลราชธานี	82
บทบาทของสถาบันอุดมศึกษาที่มีต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น เมืองอุบลราชธานี	87
การจัดการศึกษาวิชาประวัติศาสตร์สมัยใหม่	88
การส่งเสริมวัฒนธรรมท้องถิ่น	90
ประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานีสมัยการเป็นส่วนหนึ่งของรัฐไทยยุคพัฒนา ...	91
ประเภทของงานเขียนประวัติศาสตร์	92
งานเขียนประเภทประวัติศาสตร์บ้านเมือง	92
ประวัติศาสตร์อีสาน ของ เต็ม วิภาคย์พจนกิจ (พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2499 / ปัจจุบัน (พ.ศ. 2557) มีถึงฉบับพิมพ์ครั้งที่ 7)	94
บ้านชีทวน ของ ระลึก ธานี (พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2527)	97
งานเขียนประเภท พื้น/พงศาวดาร	100
ประวัติศาสตร์วัดหลวงเมืองอุบล ของ มหาสอน ศรีเอก (พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2506)	104
งานเขียนประเภทสังคมและวัฒนธรรมท้องถิ่น	107

สารบัญ (ต่อ)

บทที่

หน้า

3 (ต่อ)

การรับรู้เรื่อง ท้องถิ่น และ คนอื่น ในประวัติศาสตร์นิพนธ์เมือง อุบลราชธานีในมิติประวัติศาสตร์ชาติ สมัยการเป็นส่วนหนึ่งของ รัฐไทยยุคพัฒนา	108
สำนึกเรื่อง ท้องถิ่น ในประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานี	108
คนอื่น ในประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานี	110

4 พัฒนาการของประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานีในมิติวัฒนธรรม

ภายใต้กระแสประวัติศาสตร์ทางเลือก ตั้งแต่ พ.ศ. 2530

ถึงปัจจุบัน	114
บริบททางสังคมที่ส่งผลต่อพัฒนาการของประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานี .	115
ความสำคัญของการสัมมนาประวัติศาสตร์อุบลราชธานี ระหว่าง พ.ศ. 2530 – 2536 (สถานภาพและประเด็นศึกษา)	116
บทบาทของกรมศิลปากรกับการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น อุบลราชธานีในทศวรรษ 2530	120
บทบาทของ วารสารเมืองโบราณ และ วารสารศิลปวัฒนธรรม ในการเผยแพร่ เรื่องเมืองอุบลราชธานี	122
การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นอุบลราชธานีแนววัฒนธรรมชุมชน	123
ความเคลื่อนไหวของหน่วยงานต่างๆ และสถาบันอุดมศึกษาท้องถิ่น กับบทบาทของปราชญ์ท้องถิ่นและนักวิชาการอาชีพในทศวรรษ 2530 – ทศวรรษ 2540	124
ประเด็นศึกษาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์เมืองอุบลราชธานีสมัยใหม่และ การใช้หลักฐานของปราชญ์ท้องถิ่นและนักวิชาการอาชีพ ในทศวรรษ 2530 – ทศวรรษ 2540	125
บทบาทของสถาบันอุดมศึกษาในท้องถิ่นในทศวรรษ 2530 – ทศวรรษ 2540	129

สารบัญ (ต่อ)

บทที่

หน้า

4 (ต่อ)

กระแสนรงค์ปีทองเที่ยวไทยในทศวรรษ 2550 กับการพัฒนาจังหวัด อุบลราชธานีให้เป็นเมืองสำคัญด้านการท่องเที่ยวของภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง	130
ความเคลื่อนไหวของหน่วยงานต่างๆ และสถาบันอุดมศึกษาท้องถิ่น กับบทบาทปราชญ์ท้องถิ่นและนักวิชาการอาชีพในทศวรรษ 2550	130
บทบาทของหน่วยงานต่างๆ กับประเด็นศึกษา ประวัติศาสตร์อุบลราชธานีแนววัฒนธรรมในทศวรรษ 2550	131
บทบาทของปราชญ์ท้องถิ่นและนักวิชาการอาชีพ กับประเด็นศึกษาประวัติศาสตร์อุบลราชธานีแนววัฒนธรรม ในทศวรรษ 2550	131
ประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานีในมิติวัฒนธรรมภายใต้กระแส ประวัติศาสตร์ทางเลือก	133
งานเขียนประวัติศาสตร์อุบลราชธานี : ประเภทหนังสือวิชาการ	133
ความเป็นมาของเมืองและอำเภอต่างๆ ในบริเวณจังหวัด อุบลราชธานี จังหวัดยโสธร และจังหวัดอำนาจเจริญ (พุทธศักราช 2335 – 2550) ของ ระลึก ธานี (พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2554)	133
เอกสารที่ใช้เรียบเรียง ความเป็นมาของเมืองและ อำเภอต่างๆ ในบริเวณจังหวัดอุบลราชธานี จังหวัดยโสธร และจังหวัดอำนาจเจริญ (พุทธศักราช 2335 – 2550)	134
เล่าเรื่องเมืองอุบลราชธานี ของ บำเพ็ญ ณ อุบล (พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2539; และ พิมพ์ครั้งที่สอง พ.ศ. 2545)	137
เอกสารที่ใช้เรียบเรียง เล่าเรื่องเมืองอุบลราชธานี	139
แนวการเขียน เล่าเรื่องเมืองอุบลราชธานี	140

สารบัญ (ต่อ)

บทที่	หน้า
4 (ต่อ)	
งานเขียนประวัติศาสตร์อุบลราชธานี : ประเภทหนังสือทั่วไป	142
วิเคราะห์งานวิจัยประวัติศาสตร์อุบลราชธานีในกระแสประวัติศาสตร์	
ทางเลือก พ.ศ. 2530 - 2556	145
ตัวอย่างงานวิจัยประวัติศาสตร์อุบลราชธานีด้านการเมือง	
การปกครอง เศรษฐกิจ และสังคมในทศวรรษ 2530 - 2540	145
ตัวอย่างงานวิจัยประวัติศาสตร์อุบลราชธานีด้านการเมือง	
การปกครอง เศรษฐกิจ และสังคมในทศวรรษ 2550	146
ตัวอย่างงานวิจัยประวัติศาสตร์อุบลราชธานีด้านวัฒนธรรม	
ในทศวรรษ 2530 - 2550	147
การใช้เอกสารหลักฐานในวิทยานิพนธ์และงานวิจัยประวัติศาสตร์	
อุบลราชธานี	149
ปัญหาในการทำวิจัยประวัติศาสตร์อุบลราชธานี	151
ปัญหาเรื่องท้องถิ่นนิยม	151
ผู้ศึกษาไม่สามารถอ่านอักษรธรรม - ไทยน้อยได้	152
ปัญหาและข้อจำกัดจากเอกสารราชการ	152
ปัญหาจากหลักฐานประกอบอื่นๆ มีไม่เพียงพอ	153
5 บทสรุป	155
บรรณานุกรม	162
ภาคผนวก	219
ภาคผนวก ก ตารางแสดงรายละเอียดประวัติศาสตร์นิพนธ์เรื่อง	
“เมืองอุบลราชธานี” (งานเขียนวิชาการของคนพื้นเมือง)	
ที่ถูกตีพิมพ์ก่อน พ.ศ. 2530 (เน้นเอกสารเก่าและหายาก)	220

สารบัญ (ต่อ)

บทที่	หน้า
ภาคผนวก (ต่อ)	
ภาคผนวก ข ตารางแสดงรายชื่อผู้ให้สัมภาษณ์	239
ประวัติย่อผู้วิจัย	243

บทนำ

หลักฐานเอกสารเกี่ยวกับประวัติศาสตร์อุบลราชธานี เริ่มปรากฏในต้นพุทธศตวรรษที่ 24 ในจารีตการบันทึกประวัติศาสตร์แบบ พื้น โดยเฉพาะ พื้นเมืองอุบล ที่เล่าถึงประวัติเมือง วีรบุรุษ และลำดับราชวงศ์¹ โดยรับอิทธิพลจากอาณาจักรล้านช้าง มีต้นฉบับเป็นหนังสือใบลาน แต่ง/จาร ด้วยอักษรธรรมและอักษรไทยน้อยสำนวนอีสาน* แนวการเขียนนี้เจริญสูงสุดกลางพุทธศตวรรษที่ 24 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 25 อย่างไรก็ตาม การบันทึกประวัติศาสตร์แบบ พื้น นี้ล้วนเป็นแบบอย่าง การเขียนประวัติศาสตร์อุบลราชธานีต่อมาถึงปัจจุบัน²

ต่อมาช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 24 อำนาจของรัฐไทย³ เริ่มขยายอิทธิพลมายังบริเวณ อีสานรวมถึงเมืองอุบลราชธานี และครอบครองเป็นผลสำเร็จใน พ.ศ. 2436⁴ โดยรัฐไทยจัดการ ปกครองแบบเทศาภิบาลผนวกอีสานเป็นส่วนหนึ่ง ส่งผลให้อีสานถูกแบ่งแยกจากดินแดนลาวอย่าง เด็ดขาด นอกจากนี้รัฐไทยยังมีนโยบายถ่ายทอดวัฒนธรรมไทยให้คนพื้นเมือง เป็นผลให้เกิดการ

¹อรรถ นันทจักร. (2532, มกราคม). ประวัติศาสตร์อีสานในพื้นที่เมืองอุบล. วารสารศิลปวัฒนธรรม. 10(3): 122.

*อักษรธรรม มีรูปแบบคล้ายอักษรมอญและตัวเมืองของล้านนา และ อักษรไทยน้อย มีรูปร่างคล้าย อักษรลาวและอักษรไทยปัจจุบันผสมกัน ซึ่งอักษรทั้ง 2 ประเภทนี้ใช้แพร่หลายในชุมชนชาวลาวสองฝั่งโขง

²อรรถ นันทจักร. (2529). ประวัติศาสตร์นิพนธ์อีสาน : การศึกษาวิเคราะห์ประเพณีการจดบันทึก ประวัติศาสตร์หัวเมืองอีสานถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20. หน้า 47.

³คำว่า รัฐไทย (Thai state) เป็นศัพท์ทางรัฐศาสตร์การเมืองการปกครอง ในที่นี้หมายถึง ไทย สยาม รัฐบาลไทย หรือศูนย์อำนาจที่กรุงธนบุรีและกรุงเทพฯ ซึ่งสัมพันธ์กับพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของเมือง อุบลราชธานีตั้งแต่สมัยธนบุรีถึงสมัยรัตนโกสินทร์ (สมชัย ภัทรชนนันท. (2548, เมษายน – มิถุนายน). อีสานกับ รัฐไทย : การครอบงำ ความขัดแย้ง และการต่อต้าน. วารสารคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัย มหาสารคาม. 24(2): 100 – 117.)

⁴ผู้วิจัยกำหนดให้ พ.ศ. 2436 เป็นปีเริ่มต้นการปฏิรูปการปกครองมณฑลอีสานและเมืองอุบลราชธานี เนื่องจากเป็นปีที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าบรม วงศ์เธอ กรมหมื่นสรรพลทิธิประสงค์ ดำรงตำแหน่งข้าหลวงมณฑลลาวกาวเมื่อวันที่ 13 ตุลาคม พ.ศ. 2436 โดย ทรงปฏิบัติราชการแผ่นดินที่เมืองอุบลราชธานีเป็นเวลาถึง 17 ปี คือระหว่าง พ.ศ. 2436 – 2453 ซึ่งเป็นระยะเวลา ยาวนานที่จะดำเนินตามพระบรมราโชบายการบริหารเปลี่ยนแปลงการปกครองหัวเมืองเป็นแบบเทศาภิบาลของ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (ไพฑูรย์ มีกุล. (2515). การปฏิรูปการปกครองมณฑลอีสานสมัยที่พระเจ้า บรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ทรงเป็นข้าหลวงใหญ่ (พ.ศ. 2436 – 2453). หน้า 57.)

เปลี่ยนแปลงการบันทึกประวัติศาสตร์ในสังคมอีสาน โดยรับรูปแบบการเขียนพงศาวดารจากประเทศไทย มาปรับใช้ ทำให้งานเขียนพื้นเมืองมีเนื้อหาเน้นสัมพันธ์ภาพทางอำนาจระหว่างเจ้านายท้องถิ่นกับ ศูนย์อำนาจรัฐไทย¹ เช่น พงศาวดารเมืองอุบลราชธานี² เป็นต้น

นอกจากนี้ ยังมีงานเขียนอื่นๆ ช่วงพุทธศตวรรษที่ 25 ที่มีลักษณะเป็นรายงานตรวจราชการหรือบันทึกการสำรวจ เช่น รายงานการสำรวจโรคภัยตามชนบทสยาม ครั้งที่ 2 พ.ศ. 2477 ของเจมส์ เอ็ม แอนดรูส์³ แม้งานเหล่านี้ไม่ได้มีลักษณะการวิจัย เป็นเพียงการพรรณนาสิ่งที่พบเห็น จากการสำรวจ อย่างน้อยข้อมูลที่ได้ทำให้เข้าใจวิถีชีวิตคนอุบลราชธานีช่วงนั้น อย่างไรก็ตาม งานเหล่านี้ส่วนใหญ่ตีพิมพ์หลัง พ.ศ. 2500 เป็นต้นมา

ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 อันเป็นช่วงเริ่มต้นระบบการเมืองใหม่ นำมาสู่การเปลี่ยนแปลงทางสังคมครั้งสำคัญของภาคอีสานรวมถึงเมืองอุบลราชธานีด้วย เห็นจาก บทบาท ส.ส. อีสานที่รวมกลุ่มเคลื่อนไหวเรียกร้องให้รัฐบาลเอาใจใส่ปรับปรุงท้องถิ่นตน ซึ่งเป็นการ ขับเน้นสำนึกท้องถิ่นนิยมและภูมิภาคนิยมให้เด่นชัดขึ้น⁴ โดยสะท้อนจากงาน 2 เล่ม คือ หนังสือ กฎดาการบนที่ราบสูง : อ่านได้รสทางการเมืองดินนัก ของอำ บัญไทย⁵ และ ปาฐกถาของ ผู้แทนราษฎร เรื่องสภาพของจังหวัดต่าง ๆ⁶ หนังสือกลุ่มนี้สะท้อนสภาพปัญหาท้องถิ่นอุบลราชธานี รวมถึงนโยบายที่ผู้สมัคเร้นที่จะทำหากได้รับเลือกตั้ง นอกจากมีความสำคัญด้านการเมืองแล้ว ใน ด้านเศรษฐกิจยังสะท้อนสภาพความเป็นอยู่ของคนอุบลราชธานีในช่วงนั้นได้เป็นอย่างดี แต่งานสอง เรื่องข้างต้นยังไม่จัดเป็นงานวิจัยประวัติศาสตร์แนววิชาการ และงานศึกษาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์หัว เมืองอีสานและอุบลราชธานีที่ถูกตีพิมพ์เผยแพร่แนววิชาการก็ยังไม่มืผลงานเป็นรูปธรรม⁷

¹แกมสุข นุ่มนนท์. (2533). *หลักฐานประวัติศาสตร์ในประเทศไทย*. หน้า 21.

²สำนักหอสมุดแห่งชาติ. (ต่อไปจะใช้คำย่อว่า สสช.) กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก. 001.3/43. เอกสารประเภทพงศาวดาร. เรื่องพงศาวดารเมืองอุบลราชธานี ภาค 1. (เอกสารพิมพ์ดีดชุดกระดาดฝรั่ง); และ สสช. กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก. 001.3/44. เอกสารประเภทพงศาวดาร. เรื่องพงศาวดารเมืองอุบลราชธานี ภาค 2. (เอกสารพิมพ์ดีดชุดกระดาดฝรั่ง)

³เจมส์ เอ็ม แอนดรูส์. (2480). *รายงานการสำรวจโรคภัยตามชนบทสยาม ครั้งที่ 2 พ.ศ. 2477*.

⁴ดาร์เร็น เมตตาริกานนท์. (2543). *การรวมกลุ่มทางการเมืองของ “ส.ส.อีสาน” พ.ศ. 2476 – 2494*. หน้า 58.

⁵อำ บัญไทย. (2476). *หนังสือกฎดาการบนที่ราบสูง : อ่านได้รสการการเมืองดินนัก*. คำนำ.

⁶ปาฐกถาของผู้แทนราษฎร เรื่องสภาพของจังหวัดต่าง ๆ. (2478). คำนำ.

⁷สมศรี ชัยวนิชยา; อภินันท์ สงเคราะห์; และ วิชุดา พิไลพันธ์. (2550). *สถานภาพความรู้ประวัติศาสตร์เมืองอุบลราชธานี*. หน้า 7.

อย่างไรก็ดีบรรยากาศทางการเมืองที่ให้ประชาชนมีส่วนร่วมข้างต้น ได้เป็นแรงกระตุ้นให้ปัญญาชนและผู้รู้ท้องถิ่นเขียนประวัติและความสำคัญของท้องถิ่นที่มีต่อกรุงเทพฯ ส่งผลให้ปลายทศวรรษ 2470 ลักษณะการเขียนประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานีพัฒนาเป็นแนววิชาการในรูปแบบความเรียงสมัยใหม่ ผู้เขียนส่วนใหญ่ยุคนี้ได้แก่ ปราชญ์ชาวบ้าน พระสงฆ์ที่มีความรู้และใกล้ชิดกับชนชั้นสูง ดังนั้น ประวัติศาสตร์นิพนธ์ที่ถูกผลิตขึ้นจึงเน้นเรื่องชนชั้นปกครองเมือง โดยเฉพาะบทบาทการทำนุบำรุงพระศาสนา การทำสงครามเพื่อความมั่นคงของบ้านเมืองและขยายดินแดน และบทบาทของคณะสงฆ์ท้องถิ่น ซึ่งงานกลุ่มแรกที่เขียนและถูกตีพิมพ์เผยแพร่แนวนี้ เช่น *ประวัติศาสตร์จังหวัดอุบลราชธานี* ของนิล พันธุ์เพ็ง¹ มีการใช้เอกสารท้องถิ่นเป็นหลัก เนื้อหากล่าวถึงสมัยเจ้านายพื้นเมืองอุบลราชธานี 4 ท่านปกครองเมืองอุบลราชธานี

สำหรับประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานีในต้นพุทธศตวรรษที่ 26 นั้นล้วนเกี่ยวเนื่องกับผลกระทบในสถานการณ์บริเวณสมรภูมิอินโดจีน ส่งผลให้เมืองอุบลราชธานีซึ่งเป็นดินแดนที่ติดกับสมรภูมิอินโดจีนได้รับความสนใจจากรัฐบาลด้วยเหตุผลที่เป็นภูมิภาคต่อความมั่นคงทางการเมือง ภาพลักษณ์ของภาคอีสานที่เคยได้รับการเสนอผ่านสภาผู้แทนราษฎรและสื่อมวลชนกลับมาตอกย้ำอีกครั้ง งานประวัติศาสตร์ท้องถิ่นอีสานถูกผลิตภาพรวมอีกครั้ง รวมทั้งการขยายตัวของการศึกษาประวัติศาสตร์แนวใหม่² ความร่วมมือทางวิชาการกับประเทศสหรัฐอเมริกา และการจัดวิชาประวัติศาสตร์เข้าไปในหลักสูตรของสถาบันอุดมศึกษาทุกแห่งหลัง พ.ศ. 2475 เป็นต้นมา ส่งผลให้งานประวัติศาสตร์ท้องถิ่นอุบลราชธานีถูกผลิตโดยภาพรวมและเกิดการศึกษาประเด็นใหม่ๆ และมีการใช้หลักฐานรอบด้านขึ้น โดยเฉพาะหลักฐานท้องถิ่น และคำบอกเล่า โดยผลงานบางส่วนเริ่มมีลักษณะการเรียบเรียงเป็นระบบคล้ายประวัติศาสตร์นิพนธ์ตะวันตก ประกอบด้วยงานนักวิชาการที่สนใจประวัติศาสตร์อุบลราชธานี ซึ่งส่วนใหญ่เป็นปราชญ์ท้องถิ่นที่มีเชื้อสายเจ้านายพื้นเมืองอุบลราชธานีเดิมที่ศึกษาและเรียบเรียงเป็นหนังสือวิชาการหลายผลงาน โดยเน้นประวัติการตั้งเมืองเพื่อเชิดชูบรรดาผู้มีบทบาทสำคัญในท้องถิ่น เช่น *ฝั่งขวาแม่น้ำโขง* ของเดิม สิงห์ขัติ² และ

¹นิล พันธุ์เพ็ง. (2477). *ประวัติศาสตร์จังหวัดอุบลราชธานี*.

²การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวางหลัง พ.ศ. 2516 ซึ่งเป็นผลจากการเปลี่ยนแปลงการเมืองโดยพลังของประชาชน ซึ่งทำให้เกิดแรงผลักดันที่ต้องการเรียนรู้เกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของสังคมในวงกว้างไปกว่าสังคมผู้นำส่วนกลาง แต่กระบวนการศึกษาเรื่องราวของประวัติศาสตร์ท้องถิ่นได้ก่อตัวขึ้นก่อนหน้านั้นนานแล้ว โดยเป็นการศึกษาเรื่องราวของท้องถิ่นนอกวงวิชาการที่มีปราชญ์ท้องถิ่นพยายามที่จะศึกษาเกี่ยวกับรากเหง้าตนเอง ส่วนในด้านวงวิชาการส่วนหนึ่งพัฒนามาจากความพยายามที่จะศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นยุคโบราณ

²เดิม สิงห์ขัติ. (2499). *ฝั่งขวาแม่น้ำโขง*.

ประวัติวัดศรีทอง และเมืองอุบลราชธานี (อย่างสังเขป) ของหมุน โสมะฐิติ¹ และยังมีหนังสืองานศพของบุคคลชั้นสูงในท้องถิ่นที่เสนอเรื่องอัตชีวประวัติ ความเป็นมาของสถานที่ ลำดับวงศ์สกุล อีกจำนวนหนึ่งด้วย ซึ่งเอกสารเหล่านี้เสนอข้อมูลจำกัดในแวดวงเจ้านายท้องถิ่นและความสัมพันธ์กับรัฐไทย และมีเรื่องอื่นๆ เช่น ประวัติพื้นบ้านพื้นเมือง หรือสภาพท้องถิ่นปะปนซึ่งเป็นเพียงส่วนประกอบปลีกย่อย

ด้วยผลของสถานการณ์การเมืองในภาคอีสานและอินโดจีน (สงครามเวียดนาม) ที่เกิดขึ้นในทศวรรษก่อนหน้านี้นำให้เริ่มมีการทำวิจัยเกี่ยวกับท้องถิ่นอีสานและเมืองอุบลราชธานีจริงจัง ซึ่งดำเนินการโดยหน่วยงานราชการหรือสถาบันอุดมศึกษาด้านการเมืองการปกครองของไทยเอง เช่น กระทรวงมหาดไทย ส่งผลให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในการศึกษาประวัติศาสตร์เมืองอุบลราชธานีในทศวรรษ 2510 ที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือ การศึกษาประวัติศาสตร์หมู่บ้านในกลุ่มตัวอย่างพื้นที่จังหวัดอุบลราชธานี ดังปรากฏงานศึกษาเรื่อง *สังคมวิทยาของหมู่บ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ* ของสุเทพ สุนทรภัส² เป็นการศึกษาแนวสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาเพื่อพัฒนาชนบท โดยใช้หลักฐานจากเอกสารราชการสมัยใหม่ประกอบกับการเก็บข้อมูลภาคสนามที่ใช้การสัมภาษณ์เป็นหลัก เป็นการศึกษาเพื่อนำไปพัฒนาชุมชนโดยมุ่งพิจารณาความเปลี่ยนแปลงด้านต่างๆ เพื่อใช้เป็นกรอบอธิบายปัญหาที่เกิดขึ้นในภาคอีสาน รวมทั้งเป็นข้อมูลเสนอให้รัฐบาลวางแผนพัฒนาหมู่บ้านในภาคอีสานให้พัฒนาตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 3 พ.ศ. 2515 เป็นต้นมา

การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเมืองอุบลราชธานีก็ถกเถียงมากขึ้นภายหลังการจัดตั้งศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดอุบลราชธานีใน พ.ศ. 2522 เพื่อส่งเสริมการศึกษาเกี่ยวกับวัฒนธรรมท้องถิ่น³ โดยเฉพาะงานประเพณีแห่เทียนเข้าพรรษา ซึ่งรัฐบาลส่งเสริมให้เป็นงานประจำจังหวัดใน พ.ศ. 2520 อันเป็นผลจากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 4 (พ.ศ. 2520 – 2524) ซึ่งมีนโยบายที่จะพัฒนาเมืองหลักส่วนภูมิภาคให้เป็นศูนย์กลางความเจริญแต่ละภูมิภาค รวมถึงการส่งเสริมการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในภาคต่างๆ ของประเทศไทย และนโยบายส่งเสริมการท่องเที่ยว กอปรกับการจัดตั้งหอวัฒนธรรมในวิทยาลัยครูอุบลราชธานีใน พ.ศ. 2524⁴ ซึ่งสอดคล้องกับพันธกิจการดำเนินงานส่งเสริมทำนุบำรุงศาสนา ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นของวิทยาลัยครู ทำให้

¹หมุน โสมะฐิติ. (2505). *ประวัติวัดศรีทองและเมืองอุบลราชธานี (อย่างสังเขป)*.

²สุเทพ สุนทรภัส, บรรณาธิการ. (2511). *สังคมวิทยาของหมู่บ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ*.

³ชาวนี วิลาลัย. (2556, 6 มีนาคม). สัมภาษณ์โดย ธนยพงศ์ สารรัตน์, ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติอุบลราชธานี.

⁴กิตติรัตน์ สืบพันธ์. (2556, 10 เมษายน). สัมภาษณ์โดย ธนยพงศ์ สารรัตน์, ที่คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี จังหวัดอุบลราชธานี.

วิทยาลัยครูอุบลราชธานีมีบทบาทส่งเสริมการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นอุบลราชธานีต่อมา ซึ่งเริ่มมีงานเขียนประวัติศาสตร์เมืองอุบลราชธานีสมัยใหม่ที่ใช้วิธีการศึกษาค้นคว้าตามหลักวิชาการ โดยเป็นผลงานนักวิชาการภายในและภายนอกท้องถิ่น เพื่อใช้เป็นข้อมูลเพื่อวางแผนพัฒนาท้องถิ่น ของรัฐบาลต่อไป โดยงานเขียนลักษณะนี้แพร่หลายตั้งแต่ทศวรรษ 2520 เป็นต้นมา¹ เช่น ผลงาน เรื่อง *อุบลราชธานีในอดีต (พ.ศ. 2335 – 2475)* ของระลึก ธานี² เป็นต้น

ความเปลี่ยนแปลงของการศึกษาประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานีอีกลักษณะหนึ่งที่เกิดขึ้นในทศวรรษ 2520 อันเป็นผลจากการขยายตัวของการศึกษาประวัติศาสตร์แนวใหม่ในทศวรรษก่อนหน้านี้ คือ มีวิธีการศึกษาที่ผสมผสานกับศาสตร์อื่นๆ มากขึ้น เช่น โบราณคดี มานุษยวิทยา และเศรษฐศาสตร์การเมือง และพยายามแสวงหาหน่วยใหม่ๆ เช่น ชุมชน หมู่บ้าน ในการศึกษาประวัติศาสตร์อุบลราชธานี เห็นจากงานเขียนเรื่อง *เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต* ของฉัตรทิพย์ นาถสุภา³ ถูกตีพิมพ์ครั้งแรกใน พ.ศ. 2527⁴ และวิทยานิพนธ์ระดับมหาบัณฑิตของลูกศิษย์ฉัตรทิพย์ ได้แก่ *วิวัฒนาการเศรษฐกิจหมู่บ้านในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย พ.ศ. 2394-2475* ของประนุช ทรัพย์สาร⁵ เน้นการใช้หลักฐานจากคำบอกเล่าเป็นหลัก ซึ่งมีอิทธิพลต่อการศึกษาประวัติศาสตร์หมู่บ้านในประเทศไทยต่อมารวมถึงพื้นที่อุบลราชธานีด้วย ทำให้งานเขียนประวัติศาสตร์อุบลราชธานีมีลักษณะเป็นสหวิทยาการ และได้รับการส่งเสริมจากหน่วยงานของรัฐอื่นๆ ที่มีบทบาทในการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในสังคมไทย เช่น กรมศิลปากร รวมถึงสถาบันวิจัยในสถาบันอุดมศึกษาบางแห่ง ทำให้เกิดการผลิตผลงานวิจัยสำคัญเกี่ยวกับเมืองอุบลราชธานี 2 เรื่องคือ *ประวัติศาสตร์หมู่บ้าน : บ้านโปโล* และ *ประวัติศาสตร์หมู่บ้าน : บ้านบ่อบุ ตำบลไคคำ อำเภอนานาจเจริญ จังหวัดอุบลราชธานี* ของจุฬาร โชติช่วงนรินทร์⁶ ที่เน้นการเก็บ

¹ แกมสุข นุ่มนนท์; และคนอื่นๆ. (2544). *สถานภาพงานวิจัยสาขาประวัติศาสตร์ในประเทศไทย ระหว่าง พ.ศ. 2503 – 2535*. หน้า 147.

² ระลึก ธานี. (2524). *อุบลราชธานีในอดีต (พ.ศ. 2335 – 2475)*.

³ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. (2527). *เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต*.

⁴ แม้งานส่วนใหญ่ของฉัตรทิพย์ นาถสุภาจะได้รับการตีพิมพ์เผยแพร่หลัง พ.ศ. 2527 มาแล้ว แต่ช่วงเวลาศึกษาส่วนใหญ่ก็อยู่ในช่วงต้นทศวรรษ 2520 อันเป็นระยะที่การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นชุมชนชนบทไทยเริ่มคึกคักมากขึ้น

⁵ ประนุช ทรัพย์สาร. (2525). *วิวัฒนาการเศรษฐกิจหมู่บ้านในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย พ.ศ. 2394 - 2475*.

⁶ จุฬาร โชติช่วงนรินทร์. (2527). *ประวัติศาสตร์หมู่บ้าน : บ้านโปโล*; และ จุฬาร โชติช่วงนรินทร์. (2529). *ประวัติศาสตร์หมู่บ้าน : บ้านบ่อบุ ตำบลไคคำ อำเภอนานาจเจริญ จังหวัดอุบลราชธานี*.

ข้อมูลเจาะลึกไปที่หมู่บ้านหนึ่งในเขตอำเภออำนาจเจริญ จังหวัดอุบลราชธานีในขณะนั้น รวมถึงการศึกษาประวัติศาสตร์หมู่บ้าน เช่น บ้านชีทวน ของระลึก ธานี¹ ซึ่งผู้เรียบเรียงเป็นคนท้องถิ่นเอง นอกจากนี้ยังมีวิทยานิพนธ์ที่มีเนื้อหาแสดงความสำคัญทางประวัติศาสตร์โดยเฉพาะด้านการเมือง การปกครองของเมืองอุบลราชธานี และประเด็นศึกษาวิจัยที่คาบเกี่ยวกับเมืองอุบลราชธานีของ มหาวิทยาลัยต่างๆ ที่มีการเรียนการสอนระดับบัณฑิตศึกษาในสาขาประวัติศาสตร์และสาขาอื่นๆ ที่ใกล้เคียง ซึ่งได้รับการตีพิมพ์เผยแพร่ตั้งแต่ราวทศวรรษ 2530 เป็นต้นมา จากสถาบันอุดมศึกษาต่างๆ ทั้งในส่วนกลาง (กรุงเทพมหานคร) และส่วนภูมิภาค อาทิ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย จำนวน 6 เรื่อง² มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ จำนวน 1 เรื่อง³ มหาวิทยาลัยศิลปากร

¹ระลึก ธานี. (2527). บ้านชีทวน.

²ประนุช ทรัพย์สาร. (2525). วิวัฒนาการเศรษฐกิจหมู่บ้านในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย พ.ศ. 2394 - 2475; อรุณลักษณ์ สิริบุตร. (2525). มณฑลอีสานและความสำคัญในทางประวัติศาสตร์; พริยา คุ้มณะศิริ. (2532). แนวความคิดและบทบาททางการเมืองของทองอินทร์ ภูริพัฒน์; เปรมวิทย์ ท่อแก้ว. (2533). การก่อตั้งและขยายตัวของกรมยุติการในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (พ.ศ. 2394 - 2473); ดารารัตน์ เมตตาภิรักษ์. (2543). การรวมกลุ่มทางการเมืองของ "ส.ส. อีสาน" พ.ศ. 2476 - 2494; และ โดม ไกรปกรณ์. (2548). ขบวนการสิ่งแวดล้อมในสังคมไทย ระหว่าง พ.ศ. 2525 - 2540 : ศึกษาการเคลื่อนไหวคัดค้านโครงการเขื่อนน้ำโจน เขื่อนแก่งกรุง และเขื่อนปากมูล.

³กิตติรัตน์ สืบพันธ์. (2532). การรวมคณะสงฆ์อีสานเข้ากับคณะสงฆ์ไทย พ.ศ. 2434 - 2488.

จำนวน 6 เรื่อง¹ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ จำนวน 4 เรื่อง² มหาวิทยาลัยรามคำแหงจำนวน 1 เรื่อง³ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ จำนวน 1 เรื่อง⁴ และมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม (มหาวิทยาลัยมหาสารคามในปัจจุบัน) ซึ่งเป็นมหาวิทยาลัยส่วนภูมิภาคแห่งแรกในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยที่เปิดสอนวิชาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น (อีสาน) ในหลักสูตรการศึกษามหาบัณฑิตขึ้นเป็นครั้งแรกใน พ.ศ. 2532 มีจำนวน 8 เรื่อง⁵ ซึ่งผู้วิจัยพบว่าสถานภาพความรู้ประวัติศาสตร์เมืองอุบลราชธานีจากวิทยานิพนธ์ระดับมหาบัณฑิตและดุษฎีบัณฑิตของมหาวิทยาลัยต่างๆ นั้นส่วนใหญ่มีประเด็นศึกษาเกี่ยวกับนโยบายของส่วนกลางที่มีผลต่อสภาพเศรษฐกิจและสังคมเมืองอุบลราชธานีเป็นสำคัญ

¹นงลักษณ์ ลิ้มศิริ. (2524). ความสำคัญของกบฏหัวเมืองอีสาน พ.ศ. 2325 – 2445; อรรถ นันทจักร. (2529). ประวัติศาสตร์นิพนธ์อีสาน : การศึกษาเชิงวิเคราะห์ประเพณีการจดบันทึกประวัติศาสตร์หัวเมืองอีสานถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20; พรรณิกา ฉายากุล. (2547). ส.ส. ภาคอีสานกลุ่มแนวคิดสังคมนิยม พ.ศ. 2490 – 2506; วีระพงศ์ ยศบุญเรือง. (2546). การจัดเก็บภาษีในหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออก พ.ศ. 2367 - 2433; ธนัญชัย รสจันทร์. (2550). สภาพเศรษฐกิจของเมืองอุบลราชธานี ระหว่าง พ.ศ. 2335 – ทศวรรษ 2460; และ อนุชิต สิงห์สุวรรณ. (2553). ประวัติศาสตร์นิพนธ์อีสาน พ.ศ. 2475 ถึงสิ้นทศวรรษ 2520.

²ไพฑูรย์ มีกุล. (2515). การปฏิรูปการปกครองมณฑลอีสานสมัยที่พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ทรงเป็นข้าหลวงใหญ่ (พ.ศ. 2436 – 2453); พิรุฬห์ สวัสดิ์รัมย์. (2530). การปฏิรูปการศึกษาในมณฑลอีสาน พ.ศ. 2442 – 2475; ธวัชชัย ไพไหล. (2533). ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับอาณาจักรหลวงพระบาง เวียงจันทน์ และจำปาศักดิ์ ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 – รัชกาลที่ 5 (พ.ศ. 2325 – 2446); และ กิตติณิพนธ์ สิริทรภูมิ. (2550). การค้าโคกระบือในลุ่มน้ำมูลตอนล่าง พ.ศ. 2435 - 2535.

³ชลภา เพิ่มสมบัติ. (2549). กบฏผู้มีบุญภาคอีสาน พ.ศ. 2444 – 2445.

⁴พรสรวง เถาว์ทวี. (2542). พัฒนาการของหมอลำในเมืองอุบลราชธานี.

⁵ประภาพร แพงพะเนาว์. (2535). การพัฒนาแหล่งน้ำในภาคอีสานระหว่างปี พ.ศ. 2482 – 2506 ; พรรณี พลไชยชา. (2536). บทบาทของมิชชันนารีโรมันคาทอลิกในอีสาน ปี พ.ศ. 2424 – 2496; ปราณี วรรณปะเก. (2537). การผลิตข้าวในบริเวณลุ่มแม่น้ำมูลระหว่าง พ.ศ. 2489 – 2516; เอี่ยมกมล จันทะประเทศ. (2538). สถานภาพเจ้านายพื้นเมืองอุบลราชธานี ระหว่าง พ.ศ. 2425 – 2476; วิทยา นนทันทนา. (2541). การผลิตและการค้าสุกรในบริเวณลุ่มแม่น้ำมูลตอนล่าง พ.ศ. 2469 – 2484; วิลาศ โพธิสาร. (2543). รถไฟกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจบริเวณลุ่มน้ำมูลตอนล่าง ระหว่างปี พ.ศ. 2469 – 2484; ศิริพร ศรีพนมเขต. (2544). การรวมกลุ่มทางการเมืองของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร จังหวัดอุบลราชธานี ระหว่างปี พ.ศ. 2500 – 2538; และ ชีระ ฐะศรีวรรณ. (2545). การขยายตัวของชุมชนในเขตเทศบาลเมืองอุบลราชธานี ระหว่างปี พ.ศ. 2478 - 2542.

ตั้งแต่ทศวรรษ 2530 เป็นต้นมา ถือเป็นยุคเฟื่องฟูของการศึกษาประวัติศาสตร์อุบลราชธานี อันเป็นผลสืบเนื่องจากความสนใจประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในภาคต่างๆ ของประเทศไทยในทศวรรษ 2520 การรณรงค์ปีท่องเที่ยวไทยในปลายทศวรรษ 2520 บทบาทของวารสารเมืองโบราณและศิลปวัฒนธรรมในการเผยแพร่เรื่องเมืองอุบลราชธานี การก่อตัวของกระแสวัฒนธรรมชุมชนเพื่อต่อต้านกระแสโลกาภิวัตน์ อีกทั้งช่วงทศวรรษ 2530 เมืองอุบลราชธานีอยู่ในวาระครบรอบ 200 ปี นักวิชาการและผู้สนใจประวัติศาสตร์อุบลราชธานีจึงตื่นตัวและสนใจนำเสนองานเขียนเกี่ยวกับประวัติศาสตร์อุบลราชธานีรูปแบบต่างๆ ผ่านการสัมมนาประวัติศาสตร์และโบราณคดีที่จัดขึ้นโดยวิทยาลัยครูอุบลราชธานี รวม 7 ครั้ง ระหว่าง พ.ศ. 2530 – 2536 และถูกรวบรวมและตีพิมพ์ในรูปของเอกสารสรุปการสัมมนาเพื่อเผยแพร่แก่ผู้สนใจ ทำให้เกิดการผลิตหลักฐานและชุดความรู้ประวัติศาสตร์อุบลราชธานี ทำให้ผู้คนรับรู้ประวัติศาสตร์อุบลราชธานีในหลายแง่มุมมากขึ้น

ใน พ.ศ. 2532 กรมศิลปากรจัดตั้งพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อุบลราชธานีขึ้น ซึ่งเป็นพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติส่วนจังหวัดแห่งแรกในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภายใต้การควบคุมของสำนักศิลปากรที่ 11 อุบลราชธานี เพื่อให้เป็นศูนย์อนุรักษ์และเผยแพร่ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น¹ รวมถึงเป็นแหล่งรวบรวมและจัดแสดงเอกสารจดหมายเหตุเกี่ยวกับประวัติศาสตร์อุบลราชธานีด้วย² จนกระทั่งมีการจัดตั้งหอจดหมายเหตุแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติฯ จังหวัดอุบลราชธานีใน พ.ศ. 2539 ทำให้การศึกษาประวัติศาสตร์เมืองอุบลราชธานีมีข้อมูลที่เป็นระบบมากขึ้น และกรมศิลปากรได้พิมพ์หนังสือที่ระลึกเรื่อง *เมืองอุบลราชธานี*³ เนื่องในวโรกาสที่สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารีเสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อุบลราชธานี วันที่ 30 มิถุนายน 2532 ซึ่งมีการค้นคว้าสืบค้นที่เป็นหลักวิชาการที่หลากหลาย และศึกษาลงไปถึงบริบทของชุมชนเขตเมืองด้วย

¹กรมศิลปากร. (2532). *เมืองอุบลราชธานี*. คำนำ.

²กรมศิลปากร. (2532). *คู่มือแนะนำเอกสารจดหมายเหตุจังหวัดอุบลราชธานี (เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 – รัชกาลที่ 7)*. คำนำ.

³กรมศิลปากร. (2532). *เมืองอุบลราชธานี*.

ในทศวรรษ 2530 มีงานประวัติศาสตร์อุบลราชธานีที่สำคัญเกิดขึ้นอีก 1 เรื่อง คือ เล่าเรื่องเมืองอุบลราชธานี ของบำเพ็ญ ณ อุบล¹ ตีพิมพ์ครั้งแรกใน พ.ศ. 2539 โดยศูนย์ศิลปวัฒนธรรมกาญจนาภิเษก สถาบันราชภัฏอุบลราชธานี และถูกตีพิมพ์อีกครั้งโดยสำนักวิทยบริการมหาวิทยาลัยอุบลราชธานี พ.ศ. 2545 เพื่อเผยแพร่สู่สาธารณชนและส่งเสริมการเรียนรู้ประวัติศาสตร์อุบลราชธานีให้แพร่หลายขึ้น ผลงานดังกล่าวผู้เรียบเรียงได้เรียบเรียงข้อมูลจากความจริงจำและเอกสารท้องถิ่นเป็นหลัก ซึ่งให้แง่คิดที่น่าสนใจเพิ่มเติมจากงานของเดิม วิภาคย์พจนกิจ

ใน พ.ศ. 2542 รัฐบาลจัดงานเฉลิมพระเกียรติถวายเป็นพระราชสักการะแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในมหามงคลสมัยที่ทรงเจริญพระชนมพรรษา 72 พรรษา พุทธศักราช 2542 ในการนี้คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุจัดทำหนังสือที่ระลึกในชุดวัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา 76 จังหวัด เพื่อเป็นแนวทางการเรียนรู้ท้องถิ่นเบื้องต้น² กอปรกับธนาคารไทยพาณิชย์ให้ทุนสนับสนุนการจัดพิมพ์หนังสือชุดสารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคอีสาน³ จำนวน 15 เล่ม เพื่อเป็นหนังสืออ้างอิงสำหรับนักศึกษา นักเขียน และข้าราชการ อีกทั้งสารานุกรมดังกล่าวยังรวบรวมเนื้อหาในเอกสารโบราณเมืองอุบลราชธานีที่ปัจจุบันสูญหายไปแล้วเอาไว้ด้วย ทำให้การศึกษาประวัติศาสตร์เมืองอุบลราชธานีได้รับความสนใจมากขึ้นนอกเหนือจากการศึกษาในประเด็นประวัติศาสตร์ที่สัมพันธ์กับส่วนกลาง โดยขยายองค์ความรู้เรื่องเอกลักษณ์และวัฒนธรรมท้องถิ่นเพิ่มเติม โดยเฉพาะประวัติศาสตร์วัฒนธรรม ที่มุ่งศึกษาเรื่องวิถีชีวิตของคนในสังคม ลักษณะและพัฒนาการของชุมชน

อีกทั้งใน พ.ศ. 2547 มหาวิทยาลัยอุบลราชธานีจัดการเรียนการสอนระดับปริญญาตรีสาขาวิชาประวัติศาสตร์ขึ้น และกำหนดให้ผู้เรียนต้องจัดทำรายงานการศึกษาค้นคว้าอิสระในประเด็นที่สนใจ ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นประเด็นหัวข้อที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์อุบลราชธานีในแง่มุมต่างๆ ทั้งสิ้น มีการเพิ่มรายวิชาเลือกเสรีในหลักสูตรศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์อีก 1 วิชาคือ วิชาประวัติศาสตร์อุบลราชธานี เพื่อตอบสนองความสนใจของนักศึกษาและอาจารย์ ซึ่งสอดคล้องกับนโยบายมหาวิทยาลัยที่ช่วยส่งเสริมการเรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น และใน พ.ศ. 2552 หน่วยงานราชการประจำจังหวัด ได้แก่ สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดอุบลราชธานี ได้จัดพิมพ์หนังสือ

¹บำเพ็ญ ณ อุบล. (2545). เล่าเรื่องเมืองอุบลราชธานี. พิมพ์ครั้งที่ 2. คำน่า.

²กระทรวงมหาดไทย. (2542). วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดอุบลราชธานี. คำน่า.

³สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคอีสาน. (2542).

⁴เช่น พงสาวดารเมืองอุบลราชธานี และประวัติอำเภอต่างๆ ในจังหวัดอุบลราชธานี ซึ่งเรียบเรียงโดยปราชญ์ชาวบ้าน คือ บำเพ็ญ ณ อุบล

ที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์เมืองอุบลราชธานีโดยภาพรวมออกมาจำนวน 2 เล่ม ได้แก่ *อุบลราชธานีเมืองนักปราชญ์*¹ มีลักษณะเป็นสารานุกรมรวบรวมประวัติบุคคลสำคัญของเมืองอุบลราชธานีตามกลุ่มอาชีพ และ *อุบลศึกษา*² เพื่อให้ประชาชนและผู้สนใจทั่วไปได้เข้าถึงแหล่งข้อมูลและศึกษาพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของเมืองอุบลราชธานีสะดวกขึ้น กอปรกับนโยบายของรัฐบาลในการเตรียมการเข้าสู่ประชาคมเศรษฐกิจอาเซียน มีการส่งเสริมการเรียนรู้เรื่องราวต่างๆ ของประเทศสมาชิกอาเซียน เช่น ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และวิถีชีวิต เป็นต้น และมีผู้สนใจศึกษาประวัติศาสตร์อุบลราชธานีและประวัติศาสตร์ลาวที่สัมพันธ์กับเมืองอุบลราชธานีทั้งภายในและภายนอกท้องถิ่น ซึ่งมีการผลิตประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานีในรูปแบบต่างๆ อย่างต่อเนื่อง มีการศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนขึ้นอย่างแพร่หลาย มีการใช้วิธีวิทยาต่างๆ เพื่อศึกษาเรื่องราวท้องถิ่นให้ชัดเจนขึ้น³ ผ่านการสัมมนาวิชาการที่จัดขึ้นโดยหน่วยงานรัฐและเอกชนในจังหวัด และมีประวัติศาสตร์นิพนธ์ที่ถูกตีพิมพ์รูปแบบต่างๆ เช่น หนังสือ บทความ งานวิจัย เอกสารประกอบการสอน สารานุกรม หนังสือที่ระลึกในวาระสำคัญ และบันทึกรูปแบบอื่นๆ เป็นต้น จนกระทั่งเกิดการศึกษาด้านประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานีในแบบสหวิทยาการดังเช่นปัจจุบัน

ปัจจุบันมีผู้สนใจศึกษาประวัติศาสตร์เมืองอุบลราชธานีมากขึ้นจากเหตุผลที่ว่าอุบลราชธานีมีพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ต่อเนื่องจากยุคโบราณถึงปัจจุบัน แต่มักเป็นไปในรูปแบบการวิเคราะห์เหตุการณ์และเรียงลำดับเหตุการณ์นั้นๆ การศึกษาส่วนใหญ่มีการแบ่งโครงเรื่องประวัติศาสตร์เมืองอุบลราชธานีเป็น 8 ช่วง โดยพิจารณาการแบ่งยุคสมัยทางประวัติศาสตร์จากพัฒนาการของชุมชน คือ พัฒนาการทางกายภาพของเมืองอุบลราชธานี เมืองอุบลราชธานีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ เมืองอุบลราชธานีสมัยประวัติศาสตร์ : สมัยทวารวดี สมัยขอม และไทย – ลาว เมืองอุบลราชธานีสมัยอิทธิพลอาณาจักรล้านช้าง อาณาจักรธนบุรี และอาณาจักรรัตนโกสินทร์ ตอนต้นก่อนสมัยปฏิรูปการปกครอง พ.ศ. 2435 เมืองอุบลราชธานีสมัยการปฏิรูปการปกครอง พ.ศ. 2435 - 2453 เมืองอุบลราชธานีสมัยหลังการปฏิรูปการปกครอง พ.ศ. 2435 - พ.ศ. 2475 เมืองอุบลราชธานีสมัยหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 – 2499 และเมืองอุบลราชธานีใน

¹ระลึก ธานี, บรรณาธิการ. (2552). *อุบลราชธานีเมืองนักปราชญ์*.

²สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดอุบลราชธานี. (2552). *อุบลศึกษา*.

³ยงยุทธ ชูแว่น. (2548). *การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นไทย เอกสารคำสอนรายวิชา 415 594 การวิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่น*.

สมัยอเมริกันตั้งฐานทัพ พ.ศ. 2500 – 2520 และจะเห็นว่างานเขียนประวัติศาสตร์อุบลราชธานี ดังกล่าวมีมากพอสมควร แต่การศึกษาวิเคราะห์ประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานีกลับมีเพียง ประวัติศาสตร์นิพนธ์อีสาน : การศึกษาวิเคราะห์ประเพณีการจดบันทึกประวัติศาสตร์หัวเมืองอีสาน ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20; พื้นเมืองอุบล : ข้อวินิจฉัยบางประการและภาพสะท้อน และสถานภาพ การศึกษาประวัติศาสตร์เมืองอุบลฯ ของอรธ นันทจักร¹ ประวัติศาสตร์นิพนธ์อีสาน พ.ศ. 2475 ถึง สิ้นทศวรรษ 2520 ของอนุชิต สิงห์สุวรรณ และ สถานภาพความรู้ประวัติศาสตร์เมืองอุบลราชธานี ของสมศรี ชัยวนิชยา อภินันท์ สงเคราะห์ และวิชุดา พิไลพันธ์ นอกจากนี้เป็นการศึกษา วรรณกรรมประวัติศาสตร์ของนักปราชญ์พื้นเมือง เช่น ชีวิตและผลงานของพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (สิริจันทะ จันท)² และวรรณกรรมของขุนพรหมประศาสน์³ เป็นต้น

นอกจากนี้ ยังมีการศึกษาวิจัยในรูปแบบวิทยานิพนธ์ด้านโบราณคดีที่สามารถนำมา เชื่อมโยงและตรวจสอบกับเอกสารและงานวิจัยประวัติศาสตร์ได้เป็นอย่างดี เช่น การศึกษา พัฒนาการของชุมชนโบราณบ้านคูเมือง ตำบลคูเมือง อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี⁴ การศึกษาเปรียบเทียบศิลปะถ้ำ อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี กับอ่าวลึก จังหวัดกระบี่ และ อ่าวพังงา จังหวัดพังงา⁵ และการตั้งถิ่นฐานของชุมชนโบราณในจังหวัดอุบลราชธานี⁶ เป็นต้น

จะเห็นว่า ตั้งแต่ พ.ศ. 2477 จนถึงปัจจุบัน เป็นช่วงสะท้อนพัฒนาการของการปรับเปลี่ยน แนวคิด แบบแผนการเขียน และเนื้อหาในงานเขียนประวัติศาสตร์อุบลราชธานี ซึ่งมีลักษณะสำคัญที่ ช่วยให้เห็นภาพความก้าวหน้าบางอย่างชัดเจนขึ้นทั้งด้านเนื้อหาสาระและวิธีการอย่างน้อย 3 ประการ ดังนี้

¹อรธ นันทจักร. (2537). พื้นเมืองอุบล : ข้อวินิจฉัยบางประการและภาพสะท้อน. ใน รวมบทความทาง วิชาการ อีสานคดีศึกษา.; และ อรธ นันทจักร. (2532). สถานภาพการศึกษาประวัติศาสตร์เมืองอุบลฯ. ใน อุบลราชธานี : ความสำคัญทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม. ไม่มีเลขหน้า. โดยผู้เขียนพยายามอธิบายสถานภาพ ของการศึกษาประวัติศาสตร์อุบลราชธานีที่เชื่อมโยงกับประวัติศาสตร์ล้านช้างโดยใช้เอกสารโบราณในการศึกษา

²วิระศักดิ์ จารุแพทย์. (2533). ชีวิตและผลงานของพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (สิริจันทะ จันท).

³เพ็ญพิไลลักษณ์ มณีภาค. (2535). วรรณกรรมของขุนพรหมประศาสน์.

⁴รัชชัย ชันไพศาลศิลป์. (2541). การศึกษาพัฒนาการของชุมชนโบราณบ้านคูเมือง ตำบลคูเมือง อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี.

⁵ศิริลักษณ์ กัณทศรี. (2543). การศึกษาเปรียบเทียบศิลปะถ้ำ อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี กับ อ่าวลึก จังหวัดกระบี่ และอ่าวพังงา จังหวัดพังงา.

⁶สุทิ หริมเทพาธิป. (2541). การตั้งถิ่นฐานของชุมชนโบราณในจังหวัดอุบลราชธานี.

ประการแรก การเขียนประวัติศาสตร์อุบลราชธานีมีการรื้อฟื้นงานเขียนประเภท *พื้น* ในยุคจารีตขึ้นใหม่รวมถึงการวิเคราะห์ในฐานะเอกสารประวัติศาสตร์ ซึ่งสะท้อนความพยายามที่จะนำวัฒนธรรมดั้งเดิมมารื้อฟื้นใหม่ในประวัติศาสตร์นิพนธ์ โดยเฉพาะตั้งแต่ พ.ศ. 2520 เป็นต้นมา การบันทึกประวัติศาสตร์แบบ *พื้น* ในประวัติศาสตร์อุบลราชธานียุคจารีตถูกรื้อฟื้นขึ้นมาใหม่และมีพัฒนาการเรื่อยมา โดยเปลี่ยนแปลงรูปแบบจากการจดบันทึกตามจารีตวรรณกรรมประวัติศาสตร์ลาว* ที่อิงคติความเชื่อทางศาสนา คำสอนในเอกสารโบราณดั้งเดิมเป็นรูปแบบงานวรรณกรรมร้อยกรองและร้อยแก้วในรูปความเรียงเชิงประวัติศาสตร์ที่มีเนื้อหาอยู่ภายใต้บริบทของประเทศไทย มีการเน้นเหตุการณ์ที่ใกล้ตัวมากขึ้น และมีการเปลี่ยนแปลงลักษณะการเขียนที่ต่างจากการเขียนประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานียุคจารีต กล่าวคือ ส่วนใหญ่เป็นการนำงานเขียนดั้งเดิมมารวบรวม ชำระ และวิเคราะห์ถอดความใหม่ โดยเฉพาะการชำระจากภาษาลาวโบราณมาเป็นภาษาไทยหรือภาษาลาวในปัจจุบัน ซึ่งถูกตีพิมพ์เผยแพร่ในรูปแบบของหนังสือและบทความวิชาการ โดยใช้ข้อมูลหลักฐานอื่นมาประกอบเพื่อเพิ่มความน่าเชื่อถือ และบางส่วนมีการนำมาเรียบเรียงใหม่ร่วมกับงานนิพนธ์ทางประวัติศาสตร์เมืองอุบลราชธานีสมัยใหม่จนกลายเป็น *พื้น*/พงศาวดารแบบใหม่ ซึ่งภายหลัง พ.ศ. 2530 ยังคงมีแนวการเขียนประวัติศาสตร์ในรูปแบบนี้ดำรงอยู่จนถึงปัจจุบัน สิ่งเหล่านี้ล้วนก่อให้เกิดการบูรณาการทางวัฒนธรรมของคนท้องถิ่นที่มีการรับรู้และโลกทัศน์เกี่ยวกับอดีตร่วมกัน

ประการที่สอง ภายหลัง พ.ศ. 2475 งานนิพนธ์ประวัติศาสตร์อุบลราชธานียุคใหม่ชุดแรกๆ จะมีการศึกษาวิเคราะห์แบบแยกส่วนเจาะลึกแต่ละประเด็นมากกว่าการวิเคราะห์ภายใต้โครงสร้างสังคมในยุคสมัยต่างๆ ขาดการนำมาเรียบเรียงใหม่ ให้มีเนื้อหาสืบเนื่องเป็นระบบ และสะท้อนถึงประวัติศาสตร์อุบลราชธานีที่มีเอกภาพและวิวัฒนาการ เช่นผลงานเรื่อง *ประวัติศาสตร์จังหวัดอุบลราชธานี* ของนิล พันธุ์เพ็ง ซึ่งเนื้อหาหลักที่นำเสนอคือ บทบาทของเจ้าเมืองอุบลราชธานีในยุคเริ่มต้น และลำดับสายสกุลพันธุ์เพ็ง ที่สืบเชื้อสายมาจากเจ้านายพื้นเมืองอุบลราชธานีเดิม ต่อมาเมื่อเข้าสู่ทศวรรษ 2500 การเขียนประวัติศาสตร์สมัยใหม่แพร่หลายยิ่งขึ้น มีลักษณะการวิเคราะห์ในกรอบโครงสร้างระบบอย่างชัดเจน โดยเน้นเรื่องประวัติศาสตร์เมืองที่สัมพันธ์กับศาสนสถานสำคัญ ฐานะและความสำคัญของเมืองในสมัยการจัดการปกครองแบบเทศาภิบาล มีการมุ่งศึกษาเรื่องเมืองอุบลราชธานีในกรอบประวัติศาสตร์ชาติมากขึ้น และแสดงให้เห็นถึงการเป็นเมืองสำคัญที่มีวัฒนธรรมร่วมกับลาว เช่น *ประวัติศาสตร์อีสาน* ของเดิม วิภาคย์พจนกิจ และ

*งานเขียนประเภทวรรณกรรมประวัติศาสตร์ของลาวส่วนใหญ่ถูกนำเสนอในรูปแบบของร้อยกรอง เช่น ท้าวฮุ่ง ท้าวเจือง *พื้นเวียง* และ *กาพย์เมืองพวน* เป็นต้น (กิตติรัตน์ สืบพันธ์. (2549). *ประวัติศาสตร์นิพนธ์ลาวสมัยใหม่* (ค.ศ. 1975 – ปัจจุบัน). หน้า 35.)

อุบลราชธานีในอดีต (พ.ศ. 2335 – 2475) ของระลึก ธานี¹ ที่กล่าวถึงความเป็นมาของเมืองต่างๆ ในภาคอีสานและอุบลราชธานีอย่างครอบคลุม และมีการใช้หลักฐานที่เป็นเอกสารท้องถิ่นเป็นหลัก ร่วมกับเอกสารส่วนกลาง และยังเป็นข้อมูลเบื้องต้นสำหรับผู้ที่ต้องการศึกษาประวัติศาสตร์อุบลราชธานีต่อมา

ประการที่สาม มีการนำความรู้ทางสังคมศาสตร์สมัยใหม่ มาเป็นกรอบอธิบายเรื่องราวในประวัติศาสตร์ หรือใช้เป็นแนวการวิเคราะห์หลักฐานเพิ่มขึ้น มีการเปลี่ยนแปลงแนวศึกษาจากสถานะที่หยุดนิ่ง ไม่มีพลวัต มาสู่การศึกษาแนววิวัฒนาการ ที่บ่งบอกถึงการเปลี่ยนแปลงอย่างเป็นพลวัตภายในตัวบทประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานีเองตั้งแต่สิ้นทศวรรษ 2500 เป็นต้นมา จนถึงภายหลัง พ.ศ.2530 ที่มุ่งนำเสนอภาพเมืองอุบลราชธานีอย่างชัดเจนในแนวการเขียนประวัติศาสตร์วัฒนธรรมที่มุ่งศึกษาเรื่องวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของคนท้องถิ่น ลักษณะชุมชน และพัฒนาการของชุมชน มีการเปลี่ยนแปลงแนวการศึกษาวิเคราะห์จากการแยกส่วนย่อย ซึ่งมีลักษณะเป็นการพรรณนาความตามหลักฐานในเอกสาร มาสู่การวิเคราะห์ตามโครงสร้างสังคมเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ซึ่งไม่เคยปรากฏมาก่อนในงานเขียนก่อนหน้านี้ นับตั้งแต่ภูมิศาสตร์ และกล่าวถึงความหลากหลายของชาติพันธุ์บริเวณอีสานใต้รวมถึงเมืองอุบลราชธานีด้วย เช่น งานเขียนเรื่อง คนไทยมาจากไหน : กรณีอีสานใต้ (พิจารณาทางสังคมและวัฒนธรรม) ของไพฑูรย์ มีกุล² และเรื่องการประกอบคุณงามความดีของผู้นำท้องถิ่น นักการเมืองอีสาน และคนท้องถิ่นที่ทำคุณประโยชน์ต่อบ้านเมือง ซึ่งภาพอดีตเมืองอุบลเหล่านี้ส่วนหนึ่งดำเนินเรื่องอยู่ภายใต้อำนาจส่วนกลางที่กรุงเทพฯ จนเมื่อเกิดการศึกษาประวัติศาสตร์อุบลราชธานีจากการจัดสัมมนาที่วิทยาลัยครูอุบลราชธานีทั้ง 7 ครั้ง ในทศวรรษ 2530 กล่าวได้ว่าการศึกษาส่วนใหญ่มีประเด็นศึกษาเริ่มเข้าสู่เรื่องท้องถิ่นมากขึ้น ซึ่งสะท้อนถึงการเป็นส่วนหนึ่งทางการเมืองหรือเป็นท้องถิ่นหนึ่งของรัฐไทยที่มีวัฒนธรรมเป็นแบบเฉพาะของตนเอง และตั้งแต่ทศวรรษ 2540 เป็นต้นมา การศึกษาประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานีก็มีแนวโน้มสู่การศึกษาประวัติศาสตร์สังคมและวัฒนธรรมท้องถิ่นในที่สุด มีการผสมผสานวิธีการศึกษามากขึ้นในเชิงสหวิทยาการ ซึ่งได้รับการส่งเสริมจากหน่วยงานภาครัฐและเอกชนรวมถึงสมาคมและชมรมต่างๆ เพื่อจัดกิจกรรมพัฒนาท้องถิ่น นำไปสู่แนวทางการวิจัยใหม่ๆ เช่น การวิจัยแบบเครือข่าย เป็นต้น และมีการใช้หลักฐานหลายประเภท สิ่งต่างๆ เหล่านี้สะท้อนว่าอุบลราชธานีเป็นเมืองหนึ่งที่ทำให้ความสำคัญต่อการรื้อฟื้นวัฒนธรรมในอดีตให้สามารถดำรงบทบาทและสืบทอดคุณค่าในปัจจุบัน

¹ระลึก ธานี. (2524). *อุบลราชธานีในอดีต* (พ.ศ. 2335 – 2475).

²ไพฑูรย์ มีกุล. (2531). *คนไทยมาจากไหน : กรณีอีสานใต้* (พิจารณาทางสังคมและวัฒนธรรม).

งานนี้ให้ความสำคัญกับการศึกษาพัฒนาการของประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานี โดยเริ่มตั้งแต่งานเขียนเรื่อง *ประวัติศาสตร์จังหวัดอุบลราชธานี* ของนิล พันธุ์เพ็ง ที่จัดเป็นงานเขียนเรื่องเมืองอุบลราชธานีแนวประวัติศาสตร์วิชาการเล่มแรกของช่วงนี้ ซึ่งถือเป็นส่วนสำคัญอย่างมากที่มีการนำเสนอประวัติศาสตร์อุบลราชธานีในรูปแบบของภาษาไทยกลาง รวมทั้งศึกษาประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานีด้านอื่นๆ และงานวิจัยระดับบัณฑิตศึกษาของนักศึกษาวิชาเอกประวัติศาสตร์และสาขาใกล้เคียงในมหาวิทยาลัยต่างๆ ตลอดจนผลงานของนักประวัติศาสตร์สมัครเล่นและผู้สนใจเรื่องประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานีในรูปของผลงานวิชาการ บทความ และสารคดีต่างๆ ที่ตีพิมพ์เผยแพร่ระหว่าง พ.ศ. 2477 ถึงปัจจุบัน ซึ่งเมื่อนำมาศึกษาวิเคราะห์แล้วจะทำให้ทราบถึงพัฒนาการของการบันทึกประวัติศาสตร์อุบลราชธานีที่สัมพันธ์กับบริบททางสังคม และการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองที่ส่งผลต่อประวัติศาสตร์นิพนธ์ของบุคคลต่างๆ ในขอบประวัติศาสตร์สมัยใหม่ รวมถึงสามารถจัดหมวดหมู่งานเขียนทางประวัติศาสตร์วิเคราะห์แนวการเขียน เนื้อหา ลักษณะโครงเรื่องและแบบแผนการนำเสนอ รวมถึงการวิเคราะห์วิจารณ์การใช้หลักฐานของนักวิชาการได้ เพื่อสร้างความรู้ความเข้าใจต่อพัฒนาการการเขียนประวัติศาสตร์เมืองอุบลราชธานีสมัยใหม่ได้อย่างกว้างขวางและลึกซึ้งยิ่งขึ้น และยังสามารถช่วยเปิดมุมมองใหม่แก่การศึกษาประวัติศาสตร์อุบลราชธานีในมิติอื่นๆ

นับตั้งแต่ พ.ศ. 2477 ถึงปัจจุบัน มีผลงานประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานีเป็นจำนวนมาก ผู้วิจัยจึงเห็นถึงความสำคัญเกี่ยวกับการศึกษาวิเคราะห์พัฒนาการของประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานีในช่วงนี้ ซึ่งถือว่าเป็นประวัติศาสตร์นิพนธ์แนววิชาการที่ถูกนำเสนอในรูปแบบความเรียงสมัยใหม่ รวมทั้งศึกษาวิเคราะห์การใช้เอกสารหลักฐานที่นำเสนอในงาน ตลอดจนลักษณะเด่นและปัญหาในการศึกษา เพื่อเป็นแนวทางสำหรับการศึกษาวิเคราะห์ประวัติศาสตร์อุบลราชธานีและประวัติศาสตร์นิพนธ์ในพื้นที่วรรณกรรมระดับเมืองอื่นๆ ต่อไปในอนาคต ซึ่งผลการวิจัยนี้ คงทำให้การศึกษาประวัติศาสตร์เมืองอุบลราชธานีสมัยใหม่ สามารถตอบคำถามในประเด็นที่ว่าโครงสร้างความรู้ที่ประกอบเป็นประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานีมีลักษณะสำคัญอย่างไร อะไรเป็นเงื่อนไขกำหนดโครงสร้างความรู้แต่ละส่วน และผลขององค์ความรู้ส่งผลอย่างไรต่อสิ่งที่เกี่ยวข้อง ซึ่งเป็นการให้คำตอบที่หลากหลายถึงสาเหตุสำคัญและรูปแบบของงานประวัติศาสตร์นิพนธ์ที่เปลี่ยนไปเพียงใด จึงสมควรที่จะศึกษาเพื่อทราบข้อเท็จจริงและเผยแพร่ต่อไป

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานี เป็นการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นรูปแบบหนึ่งที่นักวิชาการทั้งในและนอกท้องถิ่นให้ความสนใจเป็นอย่างมาก แต่งานศึกษาวิเคราะห์เกี่ยวกับงานเขียนประวัติศาสตร์เรื่องเมืองอุบลราชธานีช่วง พ.ศ. 2477 ถึงปัจจุบัน ยังไม่มีผู้ศึกษา มีเพียงงานบางส่วนเท่านั้นที่ให้ข้อมูลในช่วงดังกล่าว โดยมีนักวิชาการบางท่านเริ่มต้นศึกษาไว้ก่อนแล้ว ซึ่งผู้วิจัยสามารถนำมาใช้เป็นส่วนประกอบในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ โดยสามารถจำแนกได้เป็น 2 กลุ่มในแต่ละประเด็นการศึกษา โดยพิจารณาจากรูปแบบ วิธีการศึกษา ตลอดจนคำอธิบายเกี่ยวกับการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเมืองอุบลราชธานี คือ

กลุ่มที่ 1 งานวิจัยที่ศึกษาเกี่ยวกับพัฒนาการของประวัติศาสตร์นิพนธ์อีสาน

งานศึกษาในประเภทนี้เป็นการสำรวจสถานภาพงานเขียนของประวัติศาสตร์อีสานอย่างกว้างๆ โดยพยายามวิพากษ์เอกสารท้องถิ่น เพื่อจะอธิบายลักษณะของประวัติศาสตร์นิพนธ์อีสานที่เกิดขึ้น โดยครอบคลุมผลงานของผู้เขียนทุกกลุ่ม ทั้งนักวิชาการ และปัญญาชนท้องถิ่น โดยให้ความสำคัญกับเอกสารต้นฉบับ เอกสารชั้นต้น และงานเขียนของนักวิชาการเป็นอย่างมาก มีการจัดหมวดหมู่ วิเคราะห์ถึงวิธีการ และปัญหาในการศึกษาของนักวิชาการในแต่ละกลุ่ม พร้อมทั้งเสนอแนะแนวทางการศึกษาเพื่อสร้างองค์ความรู้ใหม่ในเรื่องท้องถิ่นให้กับสังคม งานศึกษาประเภทนี้ ได้แก่

อรรถ นันทจักร. (2529). *ประวัติศาสตร์นิพนธ์อีสาน : การศึกษาเชิงวิเคราะห์ประเภทการจดบันทึกประวัติศาสตร์หัวเมืองอีสานถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20*. วิทยานิพนธ์ อ.ม. (ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร. ถ่ายเอกสาร.

ผู้วิจัยศึกษาถึงพัฒนาการของจารีตในการจดบันทึกประวัติศาสตร์บริเวณหัวเมืองอีสานและลาว โดยเฉพาะช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 16 เป็นต้นมา จนถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 โดยใช้เอกสารโบราณอีสานเป็นเอกสารหลัก เพื่อศึกษาพัฒนาการของจารีตการเขียนประวัติศาสตร์นิพนธ์อีสานในสมัยโบราณ และสิ่งสำคัญที่อรรถให้กับวงวิชาการประวัติศาสตร์อีสาน คือ การแนะนำถึงคุณค่าของเอกสารโบราณที่ใช้ในการศึกษาสังคมอีสาน มีการตีความที่น่าสนใจเกี่ยวกับสัญลักษณ์ต่างๆ ที่ปรากฏในเอกสารโบราณ มีการอธิบายถึงข้อดีข้อเสียในการใช้โบราณเป็นข้อมูลสำคัญในการวิจัยศึกษา ประวัติความเป็นมาและความสืบเนื่องของเอกสารโบราณและกฎหมายอีสาน ทำให้ผู้อ่านได้แนวทางในการศึกษาโบราณด้วยการให้รายละเอียดของเอกสารโบราณแต่ละฉบับที่ใช้ในการวิจัย ซึ่ง

เป็นลักษณะของการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ทำให้การศึกษาไม่ได้ติดอยู่กับเอกสารทางราชการ ดังแต่ก่อน

จากการศึกษาพบว่า จารึกการจดบันทึกประวัติศาสตร์ของอีสาน เดิมนั้นจะใกล้ชิดกับ ประเพณีนิยมและวัฒนธรรมล้านช้างมาก ไม่ว่าจะเป็นรูปแบบตำนาน พงศาวดาร กฎหมายและ วรรณกรรม ครั้นรัฐไทยขยายอำนาจทางการเมืองเข้าไปยังหัวเมืองอีสาน ส่งผลให้ภูมิภาคดังกล่าว ได้รับประเพณีการจดบันทึกแบบอย่างของประเทศไทย เข้ามามีอิทธิพลในการเขียนประวัติศาสตร์นิพนธ์ อีสาน งานวิจัยนี้เป็นประโยชน์คือ ทำให้ได้ความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับประวัติศาสตร์นิพนธ์เมือง อุบลราชธานีสมัยจารึก

อนุชิต สิงห์สุวรรณ. (2553). *ประวัติศาสตร์นิพนธ์อีสาน พ.ศ. 2475 ถึงสิ้นทศวรรษ 2520*. วิทยานิพนธ์ อ.ม. (ประวัติศาสตร์ศึกษา). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร. ถ่ายเอกสาร.

ผู้วิจัยศึกษาถึงพัฒนาการของการจดบันทึกประวัติศาสตร์อีสานสมัยใหม่ ภายหลังการ เปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 โดยใช้เอกสารที่ตีพิมพ์แล้วเชิงประวัติศาสตร์วิชาการ เพื่อ ศึกษาถึงพัฒนาการของการเขียนประวัติศาสตร์นิพนธ์อีสานสมัยใหม่จนถึงสิ้นทศวรรษ 2520 โดย สัมพันธ์กับบริบททางสังคมที่อีสานถูกผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของราชอาณาจักรไทยสมัยใหม่อย่างสมบูรณ์ ก่อนที่จารึกทางวิชาการได้เข้ามามีบทบาทมากขึ้นเมื่อเข้าสู่ทศวรรษ 2530

จากการศึกษาพบว่า ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 มีงานเขียนที่ ศึกษาเรื่องราวของท้องถิ่น เนื่องจากการแพร่ขยายของความคิดชาตินิยมมากขึ้น ต่อมาในช่วง พ.ศ. 2500 ถึงสิ้นทศวรรษ 2520 การพัฒนาของรัฐได้เชื่อมโยงพื้นที่ทางกายภาพ และความรู้สึกนึก คิดของคนอีสานให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับส่วนกลาง ส่งผลให้คนอีสานเขียนประวัติศาสตร์อีสาน ที่สัมพันธ์กับอำนาจรัฐไทยมากขึ้น โดยสมัยนี้มีงานเขียนประวัติศาสตร์สมัยใหม่ที่บอกเล่าความ เป็นมาของเมืองและจังหวัดกันอย่างแพร่หลาย งานวิจัยชิ้นนี้ทำให้ทราบการเขียนประวัติศาสตร์ นิพนธ์อีสานสมัยใหม่โดยภาพรวมตั้งแต่ พ.ศ. 2475 เป็นต้นมา ที่สัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงทาง สังคมในแต่ละช่วงเวลา

งานวิจัยในกลุ่มงานเขียนเกี่ยวกับการวิเคราะห์พัฒนาการของประวัติศาสตร์นิพนธ์อีสาน ในภาพรวมดังกล่าว เป็นงานวิจัยที่มุ่งเน้นศึกษาพัฒนาการของการเขียนประวัติศาสตร์นิพนธ์อีสาน ที่สัมพันธ์กับบริบทสังคมไทยแต่ละช่วงเวลา โดยศึกษาเฉพาะเอกสารประวัติศาสตร์ที่เด่นๆ ในแต่ละประเภท ข้อสังเกตในงานของอนุชิตที่ผู้วิจัยพบคือ อนุชิตให้ความสำคัญและยึดติดกับเอกสารของ ปราชญ์ท้องถิ่น ซึ่งถูกผลิตขึ้นโดยคนในท้องถิ่นอีสานเป็นหลัก เพื่อนำมาอธิบายพัฒนาการของ ประวัติศาสตร์นิพนธ์อีสานมากไป จนละเลยและมองข้ามการใช้เอกสารจากส่วนกลางในขณะนั้น เช่น หนังสือวิชาการและงานวิจัยต่างๆ เป็นต้น รวมถึงเอกสารทางวิชาการของท้องถิ่นบางประเภท เช่น เอกสารประกอบการสัมมนาประวัติศาสตร์อีสานในแต่ละจังหวัด ทำให้มองภาพประวัติศาสตร์ นิพนธ์อีสานยังไม่ชัดเจนมากนัก และยังไม่ได้อธิบายให้เห็นภาพของปราชญ์ท้องถิ่นกับงาน ประวัติศาสตร์นิพนธ์ที่ชัดเจนนัก ภาพสะท้อนด้านการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นอีสานยังไม่ลุ่มลึก เท่าที่ควร ส่วนใหญ่จะเน้นบริบทด้านการเมืองการปกครองของส่วนกลางที่มีต่อภาคอีสานเป็นสำคัญ ยังขาดมิติด้านเศรษฐกิจและสังคม อีกทั้งภาพที่ได้เป็นภาพมุมกว้าง มิได้ศึกษารายละเอียดในด้าน พัฒนาการของประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองใดเมืองหนึ่งในภาคอีสานหรือเมืองอุบลราชธานีเท่าที่ควร ผู้วิจัยได้นำข้อบกพร่องในประเด็นดังกล่าวมาต่อยอดในการศึกษาเพื่อให้สามารถมองเห็นภาพ พัฒนาการของประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานีสมัยใหม่ได้ดียิ่งขึ้น

กลุ่มที่ 2 งานวิจัยที่ศึกษาเกี่ยวกับการสำรวจสถานภาพองค์ความรู้จากงานเขียน ประวัติศาสตร์เรื่องเมืองอุบลราชธานี

งานศึกษานี้เป็นการสำรวจสถานภาพงานเขียนทางประวัติศาสตร์เมืองอุบลราชธานีโดย เน้นงานเขียนที่โดดเด่นด้านการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ สังคม ประวัติศาสตร์โบราณคดี โดย นำมาจัดกลุ่มตามลำดับช่วงเวลาในการตีพิมพ์เอกสารแต่ละประเภท พร้อมทั้งเสนอแนะแนวทาง การศึกษาเพื่อสร้างองค์ความรู้ใหม่ของท้องถิ่นเมืองอุบลราชธานีให้กับสังคม งานศึกษานี้ได้แก่

สมศรี ชัยวนิชยา; อภินันท์ สงเคราะห์; และ วิชุลดา พิไลพันธ์. (2550). รายงานการวิจัย เรื่อง สถานภาพความรู้ประวัติศาสตร์เมืองอุบลราชธานี. อุบลราชธานี: คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี. ถ่ายเอกสาร.

คณะผู้วิจัยศึกษาถึงสถานภาพความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์เมืองอุบลราชธานีใน 3 ด้าน คือ ด้านประวัติศาสตร์การเมืองการปกครอง ด้านประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ และด้านศิลปกรรมและ โบราณคดีของเมืองอุบลราชธานี

จากการศึกษาพบว่า ผลงานศึกษาส่วนใหญ่ที่ผู้วิจัยศึกษานั้นคือประวัติศาสตร์การเมือง การปกครองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รองลงมาเป็นการศึกษาสมัยหลัง การเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 และอันดับสุดท้ายเป็นการศึกษาสมัยก่อนปฏิรูปการ ปกครอง ส่วนการศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ และประวัติศาสตร์ด้านโบราณคดีและศิลปกรรมของ เมืองอุบลราชธานีมีงานเขียนทางประวัติศาสตร์โดยตรงน้อย ส่วนใหญ่จะเป็นงานเขียนแบบสห- วิทยาการที่บูรณาการกับสาขาวิชาที่ใกล้เคียง งานวิจัยชิ้นนี้เป็นการรวบรวมและจัดหมวดหมู่ สถานภาพองค์ความรู้เบื้องต้นในประเด็นหลักๆ เกี่ยวกับลักษณะและประเภทของงานนิพนธ์ทาง ประวัติศาสตร์เมืองอุบลราชธานี และทำให้ทราบถึงงานชิ้นสำคัญๆ เกี่ยวกับประวัติศาสตร์เมือง อุบลราชธานี เพื่อเป็นการปูพื้นฐานเกี่ยวกับการศึกษาวิเคราะห์พัฒนาการของงานเขียน ประวัติศาสตร์นับตั้งแต่อดีตเกี่ยวกับเมืองอุบลราชธานี

ถึงแม้ว่ารายงานวิจัยเรื่อง *สถานภาพความรู้ประวัติศาสตร์เมืองอุบลราชธานี* ของสมศรี ชัยวนิชยา และคนอื่นๆ จะเน้นศึกษาและประมวลงานที่เกี่ยวข้องกับเมืองอุบลราชธานีส่วนใหญ่ แต่ ไม่ได้รวบรวมมาทุกงาน งานเขียนท้องถิ่นบางงานที่สำคัญซึ่งอยู่ในแหล่งเก็บเอกสารส่วนกลาง (กรุงเทพมหานคร) ได้ถูกละเลยไป โดยเอกสารเหล่านี้ล้วนแต่เป็นเอกสารที่ให้ภาพการเปลี่ยนแปลง ของการเขียนประวัติศาสตร์เมืองอุบลราชธานีเป็นจำนวนมาก ซึ่งประเด็นหลักของรายงานการวิจัย ฉบับนี้จะเป็นการรวบรวมผลงานเด่นๆ ในแต่ละช่วงตั้งแต่ พ.ศ. 2475 – 2550 และนำมาจัด แบ่งกลุ่มองค์ความรู้ และลำดับงานตามช่วงเวลาที่ถูกตีพิมพ์ และวิเคราะห์กลุ่มงานที่ได้รับความ สนใจมากไปถึงน้อย¹ ซึ่งถือว่ายังไม่ชัดเจนมากนัก มีหลายประเด็นที่ต้องการขยายความเพิ่มเติม โดยเฉพาะยังไม่ได้วิเคราะห์และประมวลให้เห็นภาพพัฒนาการของประวัติศาสตร์นิพนธ์เมือง อุบลราชธานี รวมถึงแนวการเขียน เนื้อหา การใช้หลักฐานและความคิดของผู้เขียนที่ปรากฏอยู่ใน นั้น ซึ่งสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมแต่ละช่วงเวลา กล่าวคือไม่ได้ให้ความสำคัญกับการ วิเคราะห์และการเปลี่ยนแปลงของเนื้อหา โดยผู้วิจัยได้ใช้ข้อบกพร่องนี้มาอธิบายเพิ่มเติมในงาน ศึกษาของผู้วิจัยด้วย

จากการสำรวจงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง จะเห็นได้ว่าองค์ความรู้เรื่องอีสานในสังคมไทยที่ผ่านมา ไม่ได้ให้ภาพพัฒนาการของงานเขียนประวัติศาสตร์เมืองอุบลราชธานีในช่วง พ.ศ. 2477 ถึง

¹สมศรี ชัยวนิชยา. (2555, 11 ธันวาคม). สัมภาษณ์โดย ธนยพงศ์ สารรัตน์, ที่คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี จังหวัดอุบลราชธานี.

ปัจจุบันได้ชัดเจนเท่าใดนัก ส่วนใหญ่ในกลุ่มการศึกษาประวัติศาสตร์นิพนธ์อีสานในเชิงพัฒนาการ เป็นการศึกษาที่เน้นภาพท้องถิ่นอีสานโดยรวม การศึกษาผลงานของนักปราชญ์คนสำคัญ และการนำเสนอในระดับปรากฏการณ์เท่านั้น แต่ยังไม่ได้วิเคราะห์ถึงโครงสร้างความรู้ที่ประกอบเป็น ประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานี โดยมีได้วิเคราะห์เชื่อมโยงให้เห็นถึงลักษณะร่วมของงาน เขียน ทั้งในเรื่องแนวการเขียน เนื้อหา การใช้หลักฐานและความคิดของผู้เขียนที่ปรากฏอยู่ในนั้น ที่ จะช่วยให้คำอธิบายเกี่ยวกับประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานีอย่างมีบูรณาการ ดังนั้นจึงควรมี การศึกษาอย่างลุ่มลึก โดยทำการศึกษาต่อยอดคือ การวิเคราะห์ความหมายที่ซ่อนอยู่ของ ปรากฏการณ์การเขียนประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานี ผ่านการวิเคราะห์ตัวบทของ ประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานี เช่น การนำวัฒนธรรมดั้งเดิมของท้องถิ่นมาปรับใหม่ใน ประวัติศาสตร์นิพนธ์ คือ ศาสนา ภาษาลาว วัฒนธรรมท้องถิ่นด้านโบราณสถาน โบราณวัตถุ และ วิถีกรรมของวิชนท้องถิ่นในการตั้งบ้านแปงเมือง และต่อสู้กับการรุกรานของกลุ่มชนอื่น ซึ่งวิถีกรรม ที่กล่าวถึงมากที่สุดคือ วิถีกรรมของพระประทุมวรราชสุริยวงศ์ (เจ้าคำผง) และนอกจากงานเขียน ประวัติศาสตร์เมืองอุบลราชธานีได้เสนอข้อมูลของอดีตแล้ว ยังสะท้อนการมีวัฒนธรรมร่วมกับลาวที่ เป็นส่วนหนึ่งทางการเมืองของรัฐไทย ซึ่งถือเป็นความพยายามของคนพื้นเมืองที่ต้องการรักษา ขนบธรรมเนียมประเพณีทางด้านภาษา วัฒนธรรม รวมถึงความทรงจำดั้งเดิมไว้ด้วยเช่นกัน ซึ่งถือเป็นองค์ความรู้ใหม่ที่จะได้จากการวิจัยในครั้งนี้ เพื่อให้เข้าใจลักษณะโดยทั่วไปของงานเขียน เกี่ยวกับประวัติศาสตร์เมืองอุบลราชธานีในช่วงเวลานี้อย่างขึ้น

ดังนั้น ผลจากการศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาช่วยให้ผู้วิจัยสามารถนำความรู้ มาใช้เป็นกรอบความคิดในการจัดทำเค้าโครงวิจัย และความรู้อีกส่วนหนึ่งใช้เป็นข้อมูลที่จะช่วย กำหนดแนวทางในการค้นคว้าข้อมูลและอภิปรายผลในการศึกษาเรื่อง “พัฒนาการของประวัติศาสตร์ นิพนธ์เมืองอุบลราชธานี (พ.ศ. 2477 – ปัจจุบัน)” ต่อไป

ความมุ่งหมายของการศึกษา

1. เพื่อศึกษาถึงเหตุปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อพัฒนาการของประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานี ตั้งแต่ พ.ศ. 2477 ถึงปัจจุบัน
2. เพื่อศึกษาโครงสร้างความรู้ที่ประกอบเป็นประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานี ตั้งแต่ พ.ศ. 2477 ถึงปัจจุบัน

ความสำคัญของการศึกษา

1. มีความเข้าใจในพัฒนาการของประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานีที่สัมพันธ์กับบริบทและเหตุปัจจัยที่ส่งผลต่อการศึกษามาตั้งแต่ พ.ศ. 2477 ถึงปัจจุบัน
2. สามารถรวบรวมและจัดหมวดหมู่งานเขียนประวัติศาสตร์ในช่วงที่ศึกษา วิเคราะห์แนวการเขียน และเนื้อหา เพื่อให้ได้องค์ความรู้ใหม่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานีที่อาจนำข้อมูลส่วนหนึ่งจากการสำรวจงานเขียนเกี่ยวกับสภาพแวดล้อม และประวัติศาสตร์หมู่บ้านในท้องถิ่นอุบลราชธานีมาใช้เป็นส่วนหนึ่งของยุทธศาสตร์การพัฒนาท้องถิ่นในอนาคต
3. มีความเข้าใจถึงรูปแบบและลักษณะเด่นของประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทยและประวัติศาสตร์นิพนธ์อีสานในมุมมองกว้าง โดยเฉพาะในส่วนที่เป็นประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานี และเป็นประโยชน์ในการเข้าใจประวัติศาสตร์ท้องถิ่นไทย โดยเฉพาะเมืองอุบลราชธานี ซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงไปตามสถานการณ์ระดับภาค ประเทศ และภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

วิธีการศึกษาค้นคว้า

ในการศึกษาครั้งนี้ เป็นการศึกษาด้วยวิธีการทางประวัติศาสตร์ วิธีการหลัก คือ การวิเคราะห์งานเขียนประวัติศาสตร์เมืองอุบลราชธานี โดยทำการสำรวจและรวบรวมประวัติศาสตร์นิพนธ์ที่ว่าด้วยเรื่องเมืองอุบลราชธานีจากแหล่งสารสนเทศต่างๆ นำมาจัดหมวดหมู่และคัดเลือกรงานเขียนที่สามารถเป็นตัวแทนผลงานชิ้นอื่นเพื่อใช้เป็นเอกสารหลักในการศึกษา และการวิเคราะห์บริบทในการเขียนประวัติศาสตร์ และสัมภาษณ์บุคคลที่เกี่ยวข้องในการเขียนประวัติศาสตร์นิพนธ์

การวิเคราะห์งานเขียนประวัติศาสตร์เมืองอุบลราชธานี ได้แก่ การแยกพิจารณาองค์ประกอบต่างๆ ที่ประกอบเป็นงานเขียนประวัติศาสตร์เมืองอุบลราชธานี ที่สำคัญคือ จุดมุ่งหมายของการเขียนรูปแบบของเนื้อหา วิธีการเสนอเนื้อหา นอกจากการวิเคราะห์งานเขียนประวัติศาสตร์แล้ว ผู้วิจัยจะวิเคราะห์สภาพแวดล้อมของงานเขียนประวัติศาสตร์โดยพยายามทำความเข้าใจเกี่ยวกับผู้เขียนว่าอยู่ในสถานะอย่างไร มีผลประโยชน์อย่างไร ตลอดจนการทำความเข้าใจเหตุปัจจัยอื่นๆ ที่ส่งผลต่อการผลิตงานเขียนประวัติศาสตร์อุบลราชธานีไปพร้อมกัน

งานเขียนประวัติศาสตร์เมืองอุบลราชธานีได้จากเอกสารหลักดังต่อไปนี้ คือ หนังสือบทความ วิทยานิพนธ์และงานวิจัย ซึ่งเกณฑ์การคัดเลือกผลงานเขียนประวัติศาสตร์ที่นำมาใช้เป็นเอกสารหลักในการศึกษา คือ เป็นงานเขียนภาษาไทยในรูปแบบความเรียงสมัยใหม่ มีการตีพิมพ์เผยแพร่ด้วยเทคโนโลยีสมัยใหม่ และสะท้อนให้เห็นลักษณะการเขียนงาน วิธีการนำเสนอข้อมูล การใช้หลักฐาน และมีเนื้อหาที่สัมพันธ์กับบริบทแวดล้อมแต่ละช่วงอย่างชัดเจน ดังนั้นแนวคิดและการ

ตีความที่ปรากฏในประวัติศาสตร์นิพนธ์เหล่านี้โดยสัมพันธ์กับเหตุปัจจัยต่างๆ ถือเป็นสาระสำคัญของการศึกษาครั้งนี้โดยนำเสนอปริญญานิพนธ์ในรูปแบบพรรณนาวิเคราะห์

ขอบเขตของการศึกษาค้นคว้า

1. ขอบเขตของเวลา งานวิจัยนี้จะศึกษาพัฒนาการของประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานีที่สัมพันธ์กับบริบทต่างๆ ตั้งแต่ พ.ศ. 2477 ถึงปัจจุบัน (พ.ศ. 2556) เหตุที่ใช้ พ.ศ. 2477 เป็นจุดเริ่มต้นศึกษา เพราะเริ่มมีงานเขียนประวัติศาสตร์อุบลราชธานีแนววิชาการโดยตรงพิมพ์เผยแพร่เป็นครั้งแรก ถือเป็นจุดเริ่มต้นของการเปลี่ยนแปลงแบบแผนของประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานีแบบดั้งเดิมมาเป็นการเขียนประวัติศาสตร์อุบลราชธานีแบบใหม่ และเหตุที่ผู้วิจัยทำการศึกษาจนถึงปัจจุบัน เนื่องจากงานเขียนประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานีลักษณะดังกล่าวดำเนินอย่างต่อเนื่องถึงปัจจุบัน และผู้วิจัยจะต้องศึกษาลักษณะของประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานีก่อน พ.ศ. 2477 ด้วย เพื่อให้เห็นพัฒนาการชัดเจนยิ่งขึ้น

2. ขอบเขตของงานเขียนประวัติศาสตร์ ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยจะให้ความสำคัญในการนำประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานีซึ่งถูกผลิตขึ้นโดยนักวิชาการและนักปราชญ์ชาวบ้านทั้งในและนอกท้องถิ่นระหว่าง พ.ศ. 2477 – ปัจจุบัน มาวิเคราะห์เพื่อทำความเข้าใจโครงสร้างความรู้ที่ประกอบเป็นประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานี ซึ่งงานเขียนประวัติศาสตร์เมืองอุบลราชธานีที่จะนำมาศึกษาจะศึกษาจากผลงานตีพิมพ์ประเภทหนังสือบทความ วิทยานิพนธ์และงานวิจัย ในรูปแบบของงานเขียนประวัติศาสตร์ดั้งเดิมในรูปแบบของพื้นและพงศาวดาร และงานเขียนประวัติศาสตร์สมัยใหม่ และเนื่องจากปริมาณงานเขียนมีอยู่เป็นจำนวนมาก มีเนื้อหาและมีแนวการเขียนที่แตกต่างกันออกไป ฉะนั้นในการศึกษาครั้งนี้จึงเลือกงานเขียนบางชิ้นที่สามารถเป็นตัวแทนผลงานชิ้นอื่นๆ เป็นเอกสารหลัก และใช้งานเขียนอื่นมาศึกษาประกอบ นอกจากนี้ยังศึกษาการรับรู้เรื่อง ท้องถิ่น และ คนอื่น ของคนอุบลราชธานีที่สะท้อนจากงานเขียนพื้นเมือง ซึ่งการศึกษาประเด็นนี้จะนำไปสู่การเข้าใจเอกลักษณ์ความเป็นอีสานและอุบลราชธานีที่มีความเหมือนหรือความแตกต่างจากชนกลุ่มอื่นในลักษณะใด

3. ขอบเขตของการสัมภาษณ์ ในการศึกษาวิจัยในครั้งนี้ ผู้วิจัยจะดำเนินการสัมภาษณ์บุคคลดังต่อไปนี้ คือ จุฬารัตน์ ณ อุบล (ทายาทของบำเพ็ญ ณ อุบล) สุวิษ คุณผล ระลึก ธานี และคณินนิตย์ จันทบุตร เป็นต้น ซึ่งมีบทบาทในการเขียนประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานีหลัง พ.ศ. 2477 นอกจากนี้ยังจะสัมภาษณ์ เชาวน์ วิลยาลัย และพระภิกษุสงฆ์ เป็นต้น ซึ่งมีบทบาทในการส่งเสริมการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเมืองอุบลราชธานีด้วย

นิยามศัพท์เฉพาะ

1. **ประวัติศาสตร์นิพนธ์ (Historiography)** คำว่า ประวัติศาสตร์นิพนธ์หรืองานเขียนประวัติศาสตร์ ใช้ในความหมาย 2 แบบ กล่าวคือ

1.1 หมายถึง งานเขียน งานนิพนธ์ หรือวรรณคดีทางประวัติศาสตร์

1.2 หมายถึง การศึกษาถึงกระบวนการเขียนงานประวัติศาสตร์ เพื่อสังเกต

พัฒนาการตามกาลเวลา เพื่อให้เห็นว่าในแต่ละยุคสมัยการเขียนประวัติศาสตร์มีลักษณะเด่นอย่างไร สะท้อนให้เห็นถึงปัจจัยในการกำหนดทัศนคติหรือโลกทัศน์ที่มีต่อเรื่องใดเรื่องหนึ่ง อีกทั้งการเขียนประวัติศาสตร์มีการเปลี่ยนแปลงในตัวเองอย่างไร²

การศึกษาในปริญญานิพนธ์ฉบับนี้จะอาศัยคำจำกัดความของคำว่า **ประวัติศาสตร์นิพนธ์** ในความหมายที่ 2 เป็นแนวทางหลักในการศึกษา

2. **โครงสร้างความรู้ประวัติศาสตร์นิพนธ์** หมายถึง โครงสร้างความรู้ที่ประกอบเป็นประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานี ซึ่งได้แก่ ผู้เขียน จุดมุ่งหมายของการเขียน ที่มาของความรู้ รูปแบบของประวัติศาสตร์นิพนธ์ หลักฐานที่ใช้ วิธีการอธิบาย เนื้อหาของประวัติศาสตร์นิพนธ์ โครงเรื่องประวัติศาสตร์อุบลราชธานี วิธีการนำเสนอเนื้อหา และผลของเนื้อหา (ความรู้) ที่มีผลกระทบต่อบุคคลและสังคม

3. **เหตุปัจจัย** หมายถึง สิ่งที่มีอิทธิพลต่อการเขียนประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานี ที่แบ่งออกเป็น **ปัจจัยภายใน** อันได้แก่ ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับตัวผู้เขียน เช่น ภูมิหลัง การศึกษา ตำแหน่งทางสังคม และผลประโยชน์ของผู้เขียน **ปัจจัยภายนอก** ได้แก่ สภาพการเมือง เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม ที่เป็นเหตุปัจจัยของการเขียนประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานี

4. **ประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานีแนวจารีต** หมายถึง งานเขียนเรื่องเมืองอุบลราชธานีก่อน พ.ศ. 2477 ปรากฏในรูปของ พื้น พื้น/พงสาวดาร นิราศ บันทึกความทรงจำ บันทึกการตรวจราชการ บันทึกการเดินทางและสำรวจ บันทึกชาติพันธุ์วรรณนา รวมถึงบันทึกในรูปแบบอื่นๆ อันเป็นจารีตประวัติศาสตร์นิพนธ์แบบเก่า

5. **ประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานีแนววิชาการ** หมายถึง งานเขียนเรื่องเมืองอุบลราชธานีภายหลัง พ.ศ. 2477 ถึงปัจจุบัน โดยนิยมบันทึกด้วยภาษาไทย มีรูปแบบการเขียนแบบ

²เรียบเรียงจากงานเขียนที่ศึกษาเกี่ยวกับพัฒนาการของประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทย ได้แก่ นาฏวิภา ชลิตานนท์. (2524). *ประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทย*; วินัย พงศ์ศรีเพียร. (2539, มกราคม-มีนาคม). ประวัติศาสตร์นิพนธ์. ใน *โลกประวัติศาสตร์*. 2: 3 - 4.; และ สายชล วรรณรัตน์. (2522, กรกฎาคม - กันยายน). การศึกษาประวัติศาสตร์นิพนธ์ในประเทศไทย. *วารสารธรรมศาสตร์*. 9(1): 150 - 166.

ความเรียงสมัยใหม่ ผ่านการศึกษาค้นคว้าอย่างเป็นระบบ เป็นงานเขียนเพื่อศึกษาค้นคว้าหาความรู้ใหม่ๆ เพื่อเพิ่มพูนองค์ความรู้ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น และถูกตีพิมพ์เผยแพร่ด้วยเทคโนโลยีสมัยใหม่ มีหลายประเภท เช่น หนังสือ บทความ วิทยานิพนธ์และงานวิจัยทางประวัติศาสตร์ เป็นต้น

แหล่งศึกษาค้นคว้า

แหล่งศึกษาค้นคว้าที่สำคัญ คือ สำนักหอสมุดแห่งชาติ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ หอจดหมายเหตุแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติฯ จังหวัดอุบลราชธานี พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ อุบลราชธานี สำนักศิลปากรที่ 11 ห้องสมุดของมหาวิทยาลัยและสถาบันต่างๆ ได้แก่ มหาวิทยาลัย ศรีนครินทรวิโรฒ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน) มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดอุบลราชธานี สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดอุบลราชธานี ห้องสมุด วัดสุปัฏนารามวรวิหาร จังหวัดอุบลราชธานี มหาวิทยาลัยมหาสารคาม มหาวิทยาลัยราชภัฏ มหาสารคาม มหาวิทยาลัยขอนแก่น มหาวิทยาลัยนครพนม และมหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี รวมทั้งแหล่งข้อมูลจากการสัมภาษณ์นักวิชาการ ปราชญ์ชาวบ้าน ประชาชนในจังหวัดอุบลราชธานี และจังหวัดอื่นๆ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และแหล่งข้อมูลจากสื่อออนไลน์

ข้อตกลงเบื้องต้น

เกณฑ์การแบ่งยุคสมัยและบริบทของการศึกษาปฏิญญาฉบับนี้ ผู้วิจัยใช้เกณฑ์การแบ่งที่ไม่สม่ำเสมอ เนื่องจากมีความซับซ้อนของประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานี จึงอาศัยเกณฑ์การแบ่งที่หลากหลายแบบ คือ

บทที่ 1 ใช้เกณฑ์สภาพทางภูมิศาสตร์ บริบททางสังคมและเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ที่ส่งผลต่อการพัฒนาการของประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานีสมัยอิทธิพลอาณาจักรล้านช้าง อาณาจักรธนบุรี และอาณาจักรรัตนโกสินทร์ถึงก่อน พ.ศ. 2477

บทที่ 2 ใช้เกณฑ์ประเภทของหลักฐานที่สัมพันธ์กับบริบททางสังคม ระหว่าง พ.ศ. 2477 ถึง พ.ศ. 2500

บทที่ 3 ใช้เกณฑ์บริบททางสังคมที่ส่งผลต่อการพัฒนาการของประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานี ระหว่าง พ.ศ. 2500 ถึงสิ้นทศวรรษ 2520

บทที่ 4 ใช้เกณฑ์บริบททางสังคมที่ส่งผลต่อการพัฒนาการของประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานี ระหว่าง พ.ศ. 2530 ถึงปัจจุบัน (พ.ศ. 2556)

บทที่ 1

พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ กับประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานี ตั้งแต่แรกเริ่มถึงก่อน พ.ศ.2477

บทนี้กล่าวถึงพัฒนาการทางประวัติศาสตร์กับประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานีตั้งแต่แรกเริ่มถึงก่อน พ.ศ. 2477 โดยนำเสนอ 2 ประเด็น คือ 1) สภาพทั่วไปของเมืองอุบลราชธานี นับตั้งแต่สภาพภูมิศาสตร์ และทรัพยากร อันเป็นปัจจัยกำหนดเอกลักษณ์ของกลุ่มคนเมืองอุบลราชธานีให้แตกต่างจากคนท้องถิ่นอื่นๆ รวมถึงแบบแผนการบันทึกประวัติศาสตร์อันเป็นลักษณะเฉพาะของเมืองนี้ 2) พัฒนาการทางประวัติศาสตร์กับประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานีตั้งแต่แรกเริ่มถึงก่อน พ.ศ. 2477 ซึ่งแบ่งออกเป็น 2 ช่วง คือ ช่วงแรก สมัยจารีตการเขียนแบบ พื้น อันเป็นผลจากความสัมพันธ์ด้านเชื้อชาติ ภาษา และวัฒนธรรมของคนเมืองอุบลราชธานีที่มีร่วมกับลาวนับแต่แรกตั้งชุมชน และช่วงที่สอง สมัยการจัดการปกครองแบบเทศาภิบาล พ.ศ. 2436 ถึงก่อน พ.ศ.2477 (พ.ศ.2475) เกิดการเปลี่ยนแปลงรูปแบบของประวัติศาสตร์นิพนธ์อันเป็นผลจากการดำเนินนโยบายของรัฐบาลไทยในการผนวกอีสานรวมถึงเมืองอุบลราชธานี ซึ่งได้ปลูกฝังความเป็นไทยผ่านการจัดการพื้นที่ปกครอง ขนบธรรมเนียมประเพณี และการศึกษาจากการถ่ายทอดความรู้ด้านภาษา วัฒนธรรม และความรู้ในพงศาวดารให้คนพื้นเมือง ทำให้การเขียนประวัติศาสตร์ของคนท้องถิ่นคลี่คลายจาก พื้น ในวัฒนธรรมล้านช้างที่อธิบายเรื่องราวท้องถิ่นในกรอบประวัติศาสตร์ลาว เป็น พื้น/พงศาวดาร ที่อธิบายเรื่องราวท้องถิ่นในกรอบประวัติศาสตร์ชาติไทย

1. สภาพทั่วไปของเมืองอุบลราชธานีที่ส่งผลต่อการพัฒนาการของประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานี

ลักษณะภูมิประเทศของลาว มีพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นเทือกเขาวางตัวทอดยาวจากทิศเหนือสู่ทิศตะวันตกเฉียงใต้ ซึ่งเป็นเส้นแบ่งเขตแดนกับเวียดนาม ส่วนภาคอีสานหรือภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทยมีภูมิประเทศเป็นที่ราบแอ่งกระทะท่ามกลางวงล้อมเทือกเขาเกือบทุกด้าน ทำให้อีสานถูกแบ่งแยกจากส่วนอื่นของประเทศไทย แต่สามารถติดต่อกับดินแดนลาวได้สะดวก โดยมีแม่น้ำโขงที่ไหลจากทิศเหนือสู่ทิศตะวันออกเป็นพรมแดนระหว่างลาวกับไทยสภาพภูมิศาสตร์เช่นนี้ถือเป็นปัจจัยหนึ่งที่ส่งผลให้ผู้คนสองฝั่งโขงมีสัมพันธภาพที่ดีต่อกันโดยมีสายสัมพันธ์ทางเชื้อชาติและวัฒนธรรมร่วมกันมาตั้งแต่อดีต

อุบลราชธานี เป็นเมืองในแอ่งโคราชทางทิศตะวันออกสุดของอีสาน มีความสำคัญในฐานะศูนย์กลางทางการเมืองและเศรษฐกิจในอีสานภายหลังการสถาปนาเมืองใน พ.ศ. 2335 โดยมีความสัมพันธ์ทางการเมืองกับรัฐไทยอย่างแนบแน่น อันเป็นผลสืบเนื่องจากการที่รัฐไทยให้ความสำคัญคุ้มครองและสนับสนุนกลุ่มเจ้าเมืองในการสถาปนาเมืองอุบลราชธานีใน พ.ศ. 2335 ท่ามกลางความขัดแย้งระหว่างกลุ่มเจ้าเมืองอุบลราชธานีกับเมืองเวียงจันทน์ และเมืองนครจำปาศักดิ์ ขณะเดียวกันอุบลราชธานียังเป็นเมืองที่มีความสำคัญทางเศรษฐกิจด้วย เนื่องจากมีพื้นที่ตั้งอยู่บนจุดบรรจบของแม่น้ำชี และแม่น้ำมูล อุบลราชธานีจึงเป็นชุมทางธรรมชาติ² และเป็นตลาดเชื่อมโยงการค้าแลกเปลี่ยนระหว่างชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงกับชุมชนอีสานภายหลัง พ.ศ. 2335³ ลักษณะภูมิประเทศเช่นนี้ส่งผลต่อการตั้งถิ่นฐานของคนท้องถิ่นตามแหล่งทรัพยากรต่างๆ ทำให้สำนักผู้คนมีความผูกพันกันมากขึ้น โดยมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับทรัพยากรในชุมชน เห็นจากการขนานนามชื่อบ้านนามเมืองของคนอุบลราชธานีที่ตั้งขึ้นตามชื่อแหล่งทรัพยากรที่โดดเด่นในท้องถิ่น เช่น ดงอู่ผึ้ง หมายถึง บริเวณป่าเบญจพรรณที่มีต้นยางนาและพรรณไม้อื่นขึ้นปะปนหนาแน่น บทคาบของต้นยางใหญ่มีผึ้งหลวงมาทำรังแทบทุกต้น ชาวบ้านจึงเรียกชื่อป่าใหญ่บริเวณนี้ว่า ดงอู่ผึ้ง⁴

¹ ดารารัตน์ เมตตาริกานนท์. (2548). *ประวัติศาสตร์ลาวหลายมิติ*. หน้า 65.

² กรมศิลปากร. (2484). *ของดีในภาคอีสาน : ปาฐกถาของหลวงวิจิตรวาทการ*. หน้า 50.

³ สุวิทย์ ธีรศาศวัต; และคนอื่นๆ. (2531). *คู่มือแผนที่ประวัติศาสตร์อีสาน*. หน้า 56 - 59.

⁴ สุปิยา ทาปทา; และ ทศน์ ทศนียานนท์. (2550). *รายงานการวิจัย ชื่อบ้านนามเมืองในเขตอำเภอเมืองอุบลราชธานี จังหวัดอุบลราชธานี*. หน้า 49.

แม่เมืองอุบลราชธานีมีแม่น้ำสำคัญ และพื้นที่จังหวัดอยู่ในเขตที่มีปริมาณน้ำฝนค่อนข้างสูง เมื่อเทียบกับท้องถิ่นอื่นๆ แต่ยังประสบปัญหาเรื่องน้ำท่วมและฝนแล้ง เนื่องจากข้อจำกัดบางประการ รวมถึงปัญหาเรื่องดินที่ไม่เหมาะต่อการเพาะปลูกด้วย

ด้วยปัญหาดังกล่าว ส่งผลให้เกิดการเคลื่อนย้ายแรงงานอุบลราชธานีเพื่อไปทำงานต่างท้องถิ่นเสมอ¹ แต่อีกด้านหนึ่งด้วยข้อจำกัดทางภูมิศาสตร์เช่นนี้นำมาสู่การพึ่งพากันในท้องถิ่น มีประเพณีการ *เอาแสง* (เอาแรง)² ทำการผลิตร่วมกันและในบางกรณีหากขาดแคลนสิ่งจำเป็นในชีวิตคนท้องถิ่นได้ช่วยเหลือแบ่งปันกันบนพื้นฐานความสัมพันธ์ระบบเครือญาติและวัฒนธรรม ซึ่งก่อให้เกิดสำนึกความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และส่งผลต่อพัฒนาการของเอกลักษณ์คนอุบลราชธานีที่เชื่อมโยงกับสำนึกท้องถิ่นนิยม โดยเฉพาะเมื่อผนวกกับประเด็นเรื่องเชื้อชาติแล้ว สำนึกของคนท้องถิ่นแห่งนี้ยิ่งถูกเน้นขึ้นกว่าเดิม

เป็นที่ทราบทั่วกันว่า กลุ่มชนส่วนใหญ่ในเมืองอุบลราชธานีเป็นกลุ่มวัฒนธรรมไท-ลาว (Tai-Lao) ที่มีจารีตประเพณีแบบลาวนอกจากนี้ยังมีกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ อีกหลายกลุ่มสะท้อนถึงความหลากหลายทางชาติพันธุ์แต่ความหลากหลายเหล่านี้ถูกหลอมรวมด้วยวัฒนธรรมลาว ซึ่งคนทุกกลุ่มรับมาปรับเป็นแบบแผนดำรงชีวิตร่วมกัน เป็นที่แน่นอนว่า เอกลักษณ์คนเมืองอุบลราชธานีแตกต่างจากท้องถิ่นอื่นโดยเฉพาะ *ความเป็นลาวสายจำปาศักดิ์* ของคนเมืองอุบลราชธานีที่ถูกแบ่งแยกจากคนไทยลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาคนภูมิภาคอื่น และคนท้องถิ่นอื่นในอีสาน³ ขณะเดียวกันก็มิได้หมายถึงการเป็นหนึ่งเดียวกับดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงเลยทีเดียว เพราะการที่เมืองอุบลราชธานีเป็นส่วน

¹ชลิต วิพทนะพร. (2529). *การอพยพย้ายถิ่นในดินแดนอีสานระหว่างปี พ.ศ. 2331-2453*. หน้า 12.

²ประนุช ทรัพย์สาร. (2525). *วิวัฒนาการเศรษฐกิจหมู่บ้านในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย พ.ศ. 2394 - 2475*. หน้า 56.

* *ความเป็นลาว* หมายถึง วิถีของกลุ่มคนในบ้านเมืองอุบลราชธานีที่มีความหลากหลายทางชาติพันธุ์ ถูกหลอมรวมเข้าด้วยวัฒนธรรมลาวทั้งด้านภาษา ประเพณี ความเชื่อ ซึ่งคนทุกกลุ่มรับเข้ามาปรับเป็นแบบแผนหลักในการดำรงชีวิตร่วมกัน ซึ่งลักษณะของความเป็นลาวสายจำปาศักดิ์ที่สำคัญคือ การสร้างหอไตรคู่ การทำพิธีเผาศพแบบนกหัสดีลิงค์ เป็นต้น แต่ที่เด่นและเป็นที่เชิดหน้าชูตาของคนอุบลราชธานีมากคือ ผ้าเยียรบับ ที่ร่ำลือว่าสวยงามที่สุดแม้แต่ของเมืองเหนือยังสู้ไม่ได้ (อรรถ นันทจักร. (2535, มกราคม-มิถุนายน). อุบลราชธานีกับการสร้างตำนาน 200 ปี. *วารสารมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม*. 11(1): 44.)

³อุบล ลิ้มสุวรรณ. (2537). *ทัศนะของผู้ปกครองไทยกับคำว่า “ลาว” ในสมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325 - 2453*. หน้า 12.

หนึ่งของอีสานที่ถูกแยกออกมาอย่างโดดเดี่ยวจากลาวและรัฐไทย ด้วยปัจจัยทางภูมิศาสตร์ที่หล่อหลอมเอกลักษณ์ของคนท้องถิ่นให้มีลักษณะเฉพาะตัวท่ามกลางการเข้ามามีอิทธิพลของอาณาจักรล้านช้างและรัฐไทยในแต่ละช่วงเวลา รวมถึงการบันทึกประวัติศาสตร์ ซึ่งช่วงแรกเมืองอุบลราชธานีรับชนบทการบันทึกแบบ พื้นในวัฒนธรรมลาวเข้ามา แต่เมื่ออยู่ในอำนาจรัฐไทยจึงเริ่มปรับ พื้น ให้เข้ากับ พงศาวดาร ได้แก่ พื้นเมืองอุบล ซึ่งมีแบบแผนการบันทึกเป็น พื้น แต่เป็นเรื่องความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างเมืองอุบลราชธานีกับรัฐไทย

2. พัฒนาการทางประวัติศาสตร์กับประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานีก่อน พ.ศ. 2477

การศึกษาพัฒนาการของประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานีก่อน พ.ศ. 2477 มีความมุ่งหมายเพื่อวิเคราะห์ลักษณะทั่วไปว่าเป็นอย่างไร และสะท้อนสำนึกท้องถิ่นนิยมของคนท้องถิ่นสมัยนี้เรื่องใดบ้าง โดยอธิบาย 2 ประเด็น คือ ประเด็นแรก สมัยจารีตล้านช้างที่เมืองอุบลราชธานีมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับล้านช้างทางวัฒนธรรม ทำให้คนอุบลราชธานีรับชนบทการบันทึกประวัติศาสตร์แบบ พื้นในวัฒนธรรมล้านช้างเข้ามา และประเด็นที่สองสมัยการจัดการปกครองแบบเทศาภิบาลผนวกเมืองอุบลราชธานีเข้ากับรัฐไทย พ.ศ. 2436 ถึงก่อน พ.ศ. 2477 (พ.ศ. 2475) ซึ่งมีการปรับเปลี่ยนแบบแผนการบันทึกเป็น พงศาวดาร ตามแบบรัฐไทย

2.1 พัฒนาการทางประวัติศาสตร์กับประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานีสมัยจารีตล้านช้าง (ตั้งแต่แรกเริ่มถึง พ.ศ. 2436)

การขยายอำนาจของอาณาจักรล้านช้างในอีสาน นำมาสู่การอพยพเคลื่อนย้ายของชาวลาวเข้ามาตั้งถิ่นฐานในพื้นที่นี้ อุบลราชธานีเป็นเมืองหนึ่งที่ก่อตั้งโดยกลุ่มคนลาว และได้รับภาษาคติความเชื่อ ขนบธรรมเนียมประเพณีแบบลาว จนเกิดความเป็นลาวร่วมกันของคนท้องถิ่น ซึ่งรวมถึงการรับจารีตการบันทึกประวัติศาสตร์แบบ พื้นจากอาณาจักรล้านช้างด้วย

2.1.1 พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของเมืองอุบลราชธานีสมัยจารีต

ก่อนที่อาณาจักรล้านช้างเข้ามามีบทบาทในบริเวณนี้ เมืองอุบลราชธานีอยู่ในเขตวัฒนธรรมโบราณอายุหลายพันปี¹ ซึ่งมีร่องรอยชุมชนมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ต่อเนื่องถึงสมัยประวัติศาสตร์ สมัยทวารวดี สมัยขอมซึ่งในพื้นที่ๆ จะกลายมาเป็นเมืองอุบลราชธานีต่อมานั้นมี

¹กรมศิลปากร. (2532). เมืองอุบลราชธานี. หน้า 39.

ผู้คนอาศัยอยู่ต่อเนื่อง แต่ไม่สามารถพัฒนาเป็นบ้านเมืองขนาดใหญ่ได้ เนื่องจากกลุ่มคนพื้นเมืองที่อาศัยอยู่นั้นเป็นพวก ข่าที่เป็นพวกเร่ร่อน¹

ต่อมาในพุทธศตวรรษที่ 19 กลุ่มชนลาวสถาปนาอาณาจักรล้านช้างขึ้น โดยมีศูนย์กลางที่เมืองหลวงพระบาง ในรัชกาลพระเจ้าฟ้างุ้ม (พ.ศ. 1896– 1916) พระองค์ได้กรีธาทัพเข้าตีเมืองในอีสานหลายเมือง เมื่อได้รับชัยชนะ พระเจ้าฟ้างุ้มโปรดฯให้ย้ายครัวลาวเข้ามาอยู่แถบอีสานเหนือ นับเป็นการอพยพเข้ามาในอีสานครั้งแรกของกลุ่มคนลาว² ซึ่งต่อมาได้เข้าครอบงำทางการเมือง และวัฒนธรรมเหนือชนกลุ่มอื่น จนในที่สุด ความเป็นลาว ได้กลายเป็นเอกลักษณ์ของชนส่วนใหญ่ในดินแดนนี้³

เรื่องราวใน ประวัติศาสตร์ลาว ซึ่งเรียบเรียงโดยสิลา วีระวงศ์ เป็นเอกสารสำคัญในการศึกษาประวัติศาสตร์ลาวระบุดั้งการขยายอำนาจของชนวัฒนธรรมลาวสู่อีสานในกลางพุทธศตวรรษที่ 19⁴ (ประมาณ พ.ศ. 1859) ในลุ่มแม่น้ำโขงได้เกิดศูนย์กลางวัฒนธรรมลาวแห่งใหม่ที่เมืองเวียงจันทน์ มีสาเหตุจากความขัดแย้งในเมืองหลวงพระบาง ทำให้พระเจ้าฟ้างุ้มถูกเนรเทศ ต่อมาพระเจ้าฟ้างุ้มจึงกลับมายึดเมืองหลวงพระบางเมื่อ พ.ศ. 1896 จากนั้นจึงลงมาตีเมืองเวียงจันทน์แล้วข้ามแม่น้ำโขงเข้ามายึดเมืองร้อยเอ็ดเป็นฐานเพื่อตีกรุงศรีอยุธยา จนนำไปสู่ความขัดแย้งถึงขั้นเตรียมทำสงครามกัน แต่ในที่สุดสามารถประนีประนอมกันได้เมื่อพระเจ้าอู่ทองทรงตกลงแบ่งดินแดนกับพระเจ้าฟ้างุ้มที่เขตแดนดงสามเส้า (ดงพระยาไฟ) จนถึงภูพระยาผ่อ (ชัยภูมิ) และแดนเมืองนครไทย (พิษณุโลก)⁵ จากคำอธิบายนี้สรุปได้ว่าอย่างน้อยขณะนั้น ดินแดนบริเวณปากแม่น้ำมูลและเมืองอุบลราชธานีอยู่ภายใต้อิทธิพลอาณาจักรล้านช้าง เพราะเขตแดนเมืองอุบลราชธานีอยู่หลังดงพระยาไฟและเนื่องจากบริเวณนี้เป็นเส้นทางเดินจากแม่น้ำโขง ผ่านแม่น้ำมูลและแม่น้ำชีสู่เมืองร้อยเอ็ด ซึ่งเป็นฐานกำลังของลาวที่ค้าขายกับอิทธิพลกรุงศรีอยุธยาที่ครอบคลุมถึงบริเวณลุ่มแม่น้ำมูลตอนบน

เมื่ออำนาจกลุ่มวัฒนธรรมลาวมีมากขึ้น ส่งผลให้ราชสำนักหลวงพระบางทางตอนเหนือไม่สามารถควบคุมดินแดนในอาณาเขตที่อยู่ไกลอย่างมีประสิทธิภาพ ช่วงกลางพุทธศตวรรษที่

¹ชลิต ชัยครรชิต. (2530, ธันวาคม). พัฒนาการชุมชนอีสานก่อนประวัติศาสตร์. วารสารศิลปวัฒนธรรม.9(2): 34.

²เนื่ออ่อน ขวัญทองเขียว.(2555). การรับรู้เกี่ยวกับ “ลาว” ในสังคมไทย. หน้า 3.

³อุ้มคำ พงวงศา. (2546). ประวัติศาสตร์ลาว. แปลโดย ขอบ ดีสวนโคก. หน้า 68.

⁴สิลา วีระวงศ์. (2540). ประวัติศาสตร์ลาว. แปลโดย สมหมาย เปรมจิตต์. หน้า 39.

⁵สุทิน สนองพันธ์. (2533). ผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงอำนาจทางการเมืองในอีสานตั้งแต่สมัยสุโขทัยถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. 1792-2394). หน้า 38 - 41.

21-22 เวลานั้นอาณาจักรล้านช้างเริ่มมีความรุ่งเรืองในหลายด้าน¹ โดยเฉพาะในรัชกาลสมเด็จพระไชยเชษฐาธิราช (พ.ศ. 2093 – 2115) ตรงกับรัชกาลสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ (พ.ศ. 2091-2111) พระองค์ทรงย้ายศูนย์กลางการปกครองมาอยู่ที่เมืองเวียงจันทน์ใน พ.ศ. 2103 และพยายามจัดการกับอาณาบริเวณบ้านเมืองในอีสานในฐานะเมืองชายพระราชอาณาเขตให้มาสวามิภักดิ์ต่อตนเองมากขึ้น พร้อมกันนั้นเพื่อหลอมรวมสำนึกกลุ่มชนที่หลากหลายให้อยู่ใต้อำนาจกษัตริย์ลาว จึงมีการเรียบเรียงวรรณคดี และตำนานหรือ พิน ขึ้นโดยนำคำสอนทางศาสนาและความเชื่อผสมกัน เพื่อสร้างความชอบธรรมกับสถาบันกษัตริย์และช่วยรักษาความสงบเรียบร้อยในสังคม² โดยวรรณกรรมดังกล่าวส่งผลต่อชนบทการบันทึก *พินเมืองอุบล* ต่อมาด้วย

อาจกล่าวได้ว่าดินแดนอีสานอยู่ภายใต้การเมืองและวัฒนธรรมล้านช้าง ดังนั้นพื้นที่ซึ่งต่อมาจะกลายเป็นเมืองอุบลราชธานีย่อมถูกควบคุมโดยกลุ่มคนลาวด้วย ขณะเดียวกันแทบทุกครั้งที่เกิดความขัดแย้งในราชสำนักเวียงจันทน์ มักมีเชื้อพระวงศ์หรือข้าราชการชักชวนบ่าวไพร่ในครอบครัว ลี้ภัยทางการเมืองเข้าสู่ตอนใต้ของกลุ่มแม่น้ำโขงและดินแดนอีสานอยู่เสมอ ปรากฏการณ์นี้ชี้ให้เห็นสภาพที่ตั้งของอีสานที่อยู่กึ่งกลางระหว่างลาวกับไทย อันเป็นดินแดนที่อำนาจรัฐคลุมเครือจนระบุไม่ได้ว่าใครเป็นเจ้าของแท้จริง เป็นแดนอิสระที่อำนาจรัฐทั้งรัฐไทยและล้านช้างมีเป้าหมาย³ การอธิบายเช่นนี้ทำให้ทราบว่า เพราะเหตุใดกลุ่มชนลาวจึงมักอพยพจากศูนย์อำนาจฝั่งซ้ายเข้ามาในอีสาน ขณะเดียวกัน ณ ที่แห่งนี้นักถูกใช้เป็นสมรภูมิต่อต้านอำนาจรัฐไทยของกลุ่มต่างๆ เสมอในที่สุดอาณาจักรล้านช้างได้แยกเป็น 3 อาณาจักร คือ อาณาจักรล้านช้างหลวงพระบาง อาณาจักรล้านช้างเวียงจันทน์ และอาณาจักรนครจำปาศักดิ์⁴

ในเวลาดังกล่าวพื้นที่เมืองอุบลราชธานีย่อมอยู่ภายใต้อิทธิพลของอาณาจักรนครจำปาศักดิ์ด้วย จนเมื่อ พ.ศ. 2311 พระวอพระตาผู้ครองเมืองหนองบัวลุ่มภู มีความขัดแย้งกับพระเจ้าสิริบุญสาร (พ.ศ. 2294 – 2322) และอพยพไพร่พลจากเมืองเวียงจันทน์ข้ามแม่น้ำโขงมาทางฝั่ง

¹ ฉลอง สุนทราวาณิชย์. (2529, กรกฎาคม-กันยายน). สัมพันธภาพไทย-ลาว เชิงประวัติศาสตร์ก่อนคริสต์ศตวรรษที่ 20. *วารสารแผนที่*. 29(1): 29.

² โสภี อุ่นทะยา. (2550, มกราคม-ธันวาคม). ระบบอุปถัมภ์ในสังคมลาวอาณาจักรล้านช้าง. *วารสารอินโดจีน ฉบับเพื่อนบ้านของไทย*. 8: 85.

³ ดารารัตน์ เมตตาริกานนท์. (2543). *การรวมกลุ่มทางการเมืองของ “ส.ส.อีสาน” พ.ศ. 2476 – 2494*. หน้า 27.

⁴ เช่น กบฏผู้มีบุญภาคอีสาน และ บทบาทของขบวนการเสรีไทยสายอีสานในสมัยรัตนโกสินทร์ เป็นต้น

⁵ สิลลา วีระวงศ์. (2540). หน้าเดิม.

ขวา ตั้งหลักแหล่งที่เมืองหนองบัวลุ่มภู (ปัจจุบันคือจังหวัดหนองบัวลำภู) ดำเนินการปรับปรุงสภาพเมืองใหม่ เปลี่ยนนามเมืองใหม่ว่า *เมืองนครเขื่อนขันธ์กาบแก้วบัวบาน*¹

พระเจ้าสิริบุญสารทรงทราบข่าวการสร้างเมืองใหม่ของพระวอพระตา พระองค์เข้าพระทัยว่าจะคิดการศึกต่อพระองค์ จึงทรงมีรับสั่งให้ยกกองทัพไปปราบปราม ส่งผลให้พระตาเสียชีวิตในสงคราม ดังนั้น พระวอ เจ้าคำผง ท้าวฝ่ายหน้า ท้าวทิดพรหมบุตรพระตา และท้าวกำบุตรพระวอ จึงอพยพไพร่พลหนีภัยลงใต้ จนถึงเมืองนครจำปาศักดิ์และได้รับความอนุเคราะห์จากพระเจ้าองค์หลวงไชยกุมาร กษัตริย์แห่งอาณาจักรนครจำปาศักดิ์ให้ตั้งบ้านเรือนบริเวณตำบลเวียงดอนกอง หรือที่เรียกว่าบ้านดู่บ้านแก แขวงเมืองนครจำปาศักดิ์กลุ่มคนลาวเหล่านี้จึงเป็นข้าภายใต้เมืองนครจำปาศักดิ์และพื้นที่เมืองอุบลราชธานีจึงตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของอาณาจักรนครจำปาศักดิ์อย่างสมบูรณ์จนเมื่ออำนาจของประเทศไทยได้เข้ามาแทนที่ดังจะกล่าวถึงต่อไป

จะเห็นว่า หลังจากที่ยานาจักรล้านช้างแยกเป็น 3 อาณาจักรตั้งแต่ พ.ศ. 2241 ได้เข้าสู่ภาวะความวุ่นวายทางการเมือง ซึ่งเป็นเหตุแห่งการอพยพเคลื่อนย้ายของกลุ่มคนลาวจากอาณาจักรล้านช้างเข้าสู่พื้นที่ฝั่งขวาแม่น้ำโขงหลายครั้งตั้งแต่ช่วงปลายสมัยอยุธยาเป็นต้นมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์จนถึง พ.ศ. 2322 อาณาจักรล้านช้างทั้งหมดตกเป็นประเทศราชของประเทศไทย อิทธิพลทางการเมืองและวัฒนธรรมของประเทศไทยจึงเริ่มมีบทบาทต่อการกำหนดความเป็นไปในสังคมวัฒนธรรมของชนพื้นถิ่นแถบนี้ ซึ่งหมายถึงการปรับเปลี่ยนขนบการบันทึกเนื้อหาวรรณกรรมและงานเขียนประวัติศาสตร์ของคนท้องถิ่นอีกวาระหนึ่ง

2.1.2 พื้นที่เมืองอุบล: การบันทึกประวัติศาสตร์แบบดั้งเดิมของกลุ่มชนผู้สถาปนาเมืองอุบลราชธานี: เนื้อหาและแนวการเขียน

พื้น เป็นจารีตการบันทึกที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะของกลุ่มชนลุ่มน้ำโขง หมายถึงประวัติ หรือภูมิหลัง²และคำว่า พื้น เป็นจารีตเดิมที่ชุมชนใช้เรียกขานเรื่องราวตนเองสมัยจารีตรวมทั้งเป็นคำที่ปรากฏในเอกสารโบราณอย่างกว้างขวางและครอบคลุมความหมายตำนานและพงศาวดารที่ใช้ศึกษาประวัติศาสตร์รัฐลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาจารุวรรณ ธรรมวัตร ให้ความหมายของพื้น หรือ พื้นสืบ ว่า เป็นเรื่องเล่าที่คนในชุมชนเชื่อว่าเป็นเรื่องจริงและเคยเกิดขึ้นมาโดยมีสถานที่และบุคคลในชุมชนรองรับ พื้น เป็นเรื่องราวของบุคคลสำคัญ ผู้นำชุมชน หรือกษัตริย์ที่มีบทบาทใน

¹ สสข. กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก. 001.3/43. เอกสารประเภทพงศาวดาร. เรื่องพงศาวดารเมืองอุบลราชธานี ภาค 1. (เอกสารพิมพ์ดีดชุดกระดาดฝรั่ง)

² สิลลา วีระวงศ์. (2540). เล่มเดิม. หน้า 95.

³ บุญเกิด พิมพ์ราเมธากุล; และ นภาพร พิมพ์ราเมธากุล. (2545). พจนานุกรมภาษาถิ่นอีสาน.

การสร้างบ้านแปงเมือง การทำสงคราม การทำนุบำรุงพระศาสนา ซึ่งแบ่งตามเนื้อหาและแนวการเขียนได้ 2 ประเภท คือ *พื้นฝ่ายพุทธจักร* เป็นเรื่องเกี่ยวกับประวัติพระพุทธศาสนาในท้องถิ่น เช่น *พื้นอุรังคราตุ* และ *พื้นฝ่ายอาณาจักร* ที่บอกเล่าความเป็นมาของบ้านเมือง ที่สำคัญ เช่น *พื้นขุนบรมราชาธิราช* และ *พื้นสมัยหลัง* เช่น *พื้นเมืองอุบล* เป็นต้นแต่ในที่นี้จะกล่าวเฉพาะ *พื้นเมืองอุบล*

พื้นเมืองอุบล ถูกบันทึกขึ้นในต้นพุทธศตวรรษที่ 24 เป็นต้นมา เนื้อหาของพื้นเปลี่ยนแปลงจากเดิม คือ นำเสนอเฉพาะเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น โดยไม่สอดแทรกคติทางศาสนาตั้งจารีตของพื้นประเภทอื่นก่อนหน้า แต่ยังมีลักษณะคำสอนอยู่ *พื้นเมืองอุบล* มีเนื้อหาหลักกล่าวถึงช่วงที่ล้านช้างแยกเป็น 3 อาณาจักรและการอพยพของคนลาวกลุ่มพระวอพระตาเข้ามาตั้งเมืองหนองบัวลำภูและดอนมดแดง (อุบลราชธานี) จากนั้นทัพลาวของพระเจ้าสิริบุญสารได้ตามเข้ามาตีทำให้พระวอพระตาตายในที่รบ เป็นเหตุให้เกิดความขัดแย้งระหว่างเวียงจันทน์กับธนบุรีขึ้น จนนำไปสู่การเข้ามามีอำนาจของรัฐไทยต่อมา ซึ่งแบบแผนการบันทึก *พื้นเมืองอุบล* ก็แจกเช่นวรรณกรรมล้านช้างทั่วไป กล่าวคือ นิยมเขียนด้วยตัวอักษรไทยน้อยหรืออักษรธรรมทั้งเรื่องอย่างใดอย่างหนึ่ง มีแบบแผนการเขียนทั้งแบบร้อยแก้วที่เป็นความเรียงธรรมดา หรือร้อยกรองที่ผูกคำให้คล้องจองกันตามแบบฉันทลักษณ์ท้องถิ่น

พื้นเมืองอุบล ในสมัยจารีตล้านช้าง เท่าที่สำรวจพบมี 6 ฉบับ ซึ่งผู้วิจัยเข้าใจว่าคงคัดลอกจากต้นฉบับเดียวกันเพราะมีเนื้อหาใกล้เคียงกันมาก จะผิดเพี้ยนบ้างก็เล็กน้อย ทั้งนี้เนื่องจากการถ่ายทอดต่อๆ มาเป็นสำคัญ โดยเริ่มกล่าวถึงกลุ่มพระวอพระตา (เอกสารระบุชัดเจนว่าพระวอเป็นบุตรพระตา) แห่งบ้านหินโงม พาครัวลาวอพยพข้ามแม่น้ำโขงมายังฝั่งตรงข้าม ทั้งนี้เพราะไม่พอใจที่พระเจ้าสิริบุญสาร เจ้าเมืององค์ใหม่ที่จะเอาลูกหญิงชายของพระตาไปเป็นทหารและนางห้าม ดังข้อความที่ปรากฏว่า "...จึงมีสานใช้ ทูตาดั้นฮอด เถิงพระตานายกองให้บอกตนตามนี้ว่า เหมมีประสงแท้ ญิง-ชาย ลูกของท่านมาเป็นมหาดเล็กและเป็นฮามใช้กายหน้า พุ่นวงเชื้อสิ

¹ จารุวรรณ ธรรมวัตร. (2537). *วรรณกรรมท้องถิ่น : กรณีอีสานล้านช้าง*. หน้า 72.

* *พื้นเมืองอุบล* ที่กล่าวถึงนี้ เป็นฉบับของวัดเดชอุดม จังหวัดอุบลราชธานี ฉบับวิทยาลัยครูอุบลราชธานี ฉบับบ้านนาดี อำเภอม่วงสามสิบ จังหวัดอุบลราชธานี ฉบับวัดบ้านหัวเรือ จังหวัดอุบลราชธานี ฉบับวัดอำพวัน เมืองโพนทอง แขวงจำปาศักดิ์ สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว และฉบับวัดสว่างนาราม จังหวัดหนองบัวลำภู (*พื้นเมืองอุบล* – หนองบัวลำภู ฉบับหลวงพ่อดุริตพัฒน์วิทยาคม) ทั้ง 6 ฉบับเป็นเอกสารโบราณที่คัดลอกจากที่เดียวกัน ผู้วิจัยศึกษาสำเนาเอกสารโบราณ *พื้นเมืองอุบล* ทั้ง 6 ฉบับนี้ จากหนังสือรวมสำเนาเอกสารโบราณประเภทพื้นในภาคอีสาน ปัจจุบันถูกเก็บรักษาที่ ศูนย์ศึกษาเอกสารโบราณ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

เกี่ยวกับวานะนอฯ คันทะระตาอุฐาบแจ่งคำพระราชเล็งโย ก็เล่ามีใจชมเคียดเต็มเคืองแค้น คิดว่าแต่กูเป็นข้าเจ้าองค์ประเลิด ปิตดาภิเษกเคยชมเหงสีโคบชิงเมีย-ลูกฯ...”¹

จากสภาพการณ์ดังกล่าว ครั้นอยู่ต่อไปก็จะเกิดการสู้รบกัน เพราะแย่งลูกเมีย ดังนั้นกลุ่มพระวอพระตา จึงอพยพครัวไปยังเมืองหนองบัวลำภู ดังความว่า “...คันทากขึ้นอยู่นี้อันตายจักบังเกิด ศีกต่อต้านชิงแก้วลูกเมีย มันจักเสียไพร่น้อย ตายแถมมากหลายท่านเอ๋ย ควรเฮાયกริ้วด่วนหนีอย่าช้า...”²ในการอพยพครั้งนี้ปรากฏว่ามีนายทหารฝีมือดีตามมาด้วย 5 คน คือ “...กับทั้งนายปวงเจ้าห้าคนแท้ คนย่านกว่าเสือ คือหลวงราชโพชะไน ท้าวพรหม ท้าวนาม ท้าวหมา ท้าวเซียงฮ้อย...”³

ครั้นเมื่อเมืองหนองบัวลำภูแตกพระวอพระตาจึงไปขอพึ่งพระบรมโพธิสมภารอาณาจักรนครจำปาศักดิ์ แต่กษัตริย์แห่งนครจำปาศักดิ์ไม่พอใจนัก ดังนั้นคนลาวกลุ่มพระวอพระตาจึงพาครัวไปตั้งบ้านเรือนที่ชายแดนเมืองนครจำปาศักดิ์ ต่อมาไม่นานฝ่ายเมืองเวียงจันทน์ทราบข่าวว่า กลุ่มพระวอพระตา เกิดความขัดแย้งกับเจ้าเมืองนครจำปาศักดิ์ จึงยกกองทัพมาตีเป็นผลสำเร็จ และจุดนี้เองเป็นการเริ่มต้นเข้ามามีบทบาทของรัฐไทยในอีสานอย่างเด่นชัดเป็นครั้งแรก⁴

ในการกำหนดอายุของพื้นเมืองอุบลคู่จะประสบปัญหาบ้าง แต่ถ้าหากพิจารณาข้อความในพื้นเมืองอุบลที่ว่า“...ข้าจักก้าวพากพื้นดินเขตเมืองอุบล จนมาถึงอยู่เฮาสืบมาเดี๋ยวนี้...”⁵ แสดงให้เห็นว่า พื้นเมืองอุบล จดบันทึกเรื่องราวตั้งแต่ต้นเหตุการณเกิดเมืองอุบลราชธานีจนถึงปัจจุบันของสมัยที่มีการจดบันทึก และปัจจุบันของสมัยนั้น หากพิจารณาเนื้อหาพื้นเมืองอุบลทั้ง 6 ฉบับจะพบว่า เนื้อหาสิ้นสุดลงหลังจากกลุ่มพระวอพระตา พ่ายแพ้แก่กลุ่มพระเจ้าสิริบุญสารที่บ้านดู่บ้านแก เมืองนครจำปาศักดิ์ และอำนาจของกรุงธนบุรีเริ่มเข้าไปแทนที่ จากเงื่อนไขนี้ ผู้วิจัยเข้าใจว่า เอกสารชิ้นนี้น่าจะเป็นเอกสารที่เกิดขึ้นหลังจากเหตุการณ์ดังกล่าวสิ้นสุดลงไม่นานนัก คือ ช่วงสมัยกรุงธนบุรีถึงต้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทั้งนี้เพราะพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงตั้งดอนมดแดงเป็นเมืองอุบลราชธานี แต่เอกสารพื้นเมือง

¹ ศูนย์ศึกษาเอกสารโบราณ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม. (2534). *พื้นเมืองอุบล ฉบับวัดบ้านนาดีผูกแรก*.

(หนังสือรวมเอกสารประเภท พื้น ถ่ายสำเนาจากเอกสารต้นฉบับที่เป็นโบราณ)

² ศูนย์ศึกษาเอกสารโบราณ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม. (2534). *พื้นเมืองอุบล ฉบับวิทยาลัยครู*

อุบลราชธานีผูกแรก. (หนังสือรวมเอกสารประเภท พื้น ถ่ายสำเนาจากเอกสารต้นฉบับที่เป็นโบราณ)

³ *แหล่งเดิม*.

⁴ จารุวรรณ ธรรมวัตร. (2528). *พงศาวดารแห่งประเทศลาว*. หน้า 86.

⁵ ศูนย์ศึกษาเอกสารโบราณ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม. (2534). *พื้นเมืองอุบล ฉบับวัดบ้านนาดีผูกแรก*.

(หนังสือรวมเอกสารประเภท พื้น ถ่ายสำเนาจากเอกสารต้นฉบับที่เป็นโบราณ)

อุบลได้จบลงก่อนหน้านี้ จากเงื่อนไขดังกล่าวทำให้ผู้วิจัยเข้าใจดังกล่าวมาข้างต้น เพราะหากเอกสารพื้นเมืองอุบลบันทึกในภายหลังเอกสารดังกล่าวน่าจะกล่าวถึง การตั้งดอนมดแดงของเจ้าคำผาง ซึ่งภายหลังได้ตั้งเมืองอุบลราชธานีด้วย การละเลยรายละเอียดข้างต้น ทำให้เข้าใจว่าเอกสารนี้น่าจะถูกบันทึกขึ้นก่อนเหตุการณ์นั้น ทั้งนี้เพราะเอกสารที่ผลิตขึ้นยุคหลังจะมีการปรับเปลี่ยนโครงเรื่องให้สอดคล้องกับการเขียนประวัติศาสตร์แบบตำนาน/พงศาวดารที่ใช้ตัวอักษรไทย และมีเนื้อหาที่เน้นความสัมพันธ์กับรัฐไทยมากขึ้นในช่วงที่รัฐไทยเริ่มแผ่อิทธิพลทางวัฒนธรรมเข้ามาโดยเฉพาะในทศวรรษ 2390 เป็นต้นมาภายหลังจากการขยายตัวของพระภิกษุธรรมยุติกนิกาย ซึ่งนอกจากนำลัทธิความเชื่อในพุทธศาสนาแบบใหม่แล้ว ยังนำความรู้และอักษรไทยมาใช้กับคนอุบลราชธานีด้วย และจะเห็นชัดช่วงการจัดการปกครองแบบเทศาภิบาล¹ ดังจะกล่าวถึงต่อไป

สำหรับผู้บันทึกนั้น หลักฐานไม่ได้ระบุไว้ ซึ่งถือเป็นปัญหาสำคัญเกี่ยวกับเอกสารนี้ก็คือ ใครเป็นผู้บันทึก ซึ่งเป็นที่น่าเสียดายว่าเอกสารทุกชิ้นที่ต้นฉบับเป็นเอกสารใบลาน ไม่มีการระบุชื่อของผู้บันทึก ซึ่งนั่นก็เป็นจารีตหนึ่งของผู้บันทึกทำเพื่อเป็นพุทธบูชา ซึ่งไม่จำเป็นต้องมีการประกาศตน แต่กล่าวได้กว้างๆ ว่า ผู้บันทึกน่าจะเป็นคนใกล้ชิดกับเหตุการณ์และสัมพันธ์กับกลุ่มพระวอพระตาเป็นอย่างดี ทั้งนี้เพราะเอกสารพื้นเมืองอุบลมีนัยยะที่จะยกย่องหรือเชิดชูความยิ่งใหญ่ เก่งกล้า และความมีศีลธรรมของกลุ่มพระวอพระตาโดยเฉพาะการถือศีล 5 เป็นแนวทางการดำเนินชีวิตรวมทั้งการให้รายละเอียดการเดินทาง การสู้รบ ความเสียหาย ยุทธวิธีในการศึกและรายชื่อขุนนางสำคัญฝ่ายพระวอพระตาได้ค่อนข้างแม่นยำ

ส่วนสาเหตุที่ว่าผู้บันทึกได้บันทึกเรื่องเหล่านี้ขึ้นมาเพื่อวัตถุประสงค์ใด พิจารณาในข้อความที่ปรากฏดูไม่เด่นชัดนัก เพราะเอกสารระบุคร่าวๆ ว่า “...หมัดบดบันกานพระมมแล้วอย่า ชันหนึ่ง คาวหน้าพูน ยิ่งเป็นบันบ่อนชิพังเจ้าเอยฯ...”² ข้อความดังกล่าวเหมือนจะอธิบายว่าพื้นเมืองอุบลที่สร้างขึ้นมานี้เพื่อต้องการให้คนรุ่นหลังได้รับฟังเป็นประการสำคัญซึ่งอาจเป็นจริง แต่หากพิจารณาเงื่อนไขที่ว่า หากผู้จดบันทึกเป็นฝ่ายหรือผู้ใกล้ชิดกับกลุ่มพระวอพระตา ดังนั้นการนำเสนอในส่วนเชิดชู น่าจะไม่ได้หมายถึงการสร้างเรื่องในพื้นเมืองอุบล ขึ้นมาเพื่อให้คนรุ่นหลังได้รับฟังเท่านั้น แต่น่าจะหมายถึงความต้องการที่จะเชิดชูกลุ่มพระวอพระตาให้ปรากฏต่อไปในประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ไทย-ลาวด้วย

¹ อรรถ นันทจักร. (2537). พื้นเมืองอุบล : ข้อวินิจฉัยบางประการและภาพสะท้อน. ใน *รวมบทความทางวิชาการ : อีสานคดีศึกษา*. หน้า 110 - 120.

² ศูนย์ศึกษาเอกสารใบลาน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม. (2534). *พื้นเมืองอุบล ฉบับวัดบ้านนาดีผูกที่สอง ลานสุดท้าย*. (หนังสือรวมเอกสารประเภท พื้น ถ่ายสำเนาจากเอกสารต้นฉบับที่เป็นใบลาน)

อรรถ นันทจักร นักวิชาการประวัติศาสตร์อีสาน ได้ศึกษาวรรณกรรม *พื้นเมืองอุบล* และสรุปว่า *วรรณกรรมชิ้นนี้ถูกผลิตขึ้นหลังจากกลุ่มพระวอพระตาพายัพแก่พระเจ้าสิริบุญสาร*¹ แต่จากการศึกษาพื้นเมืองอุบลฉบับอื่นๆ เช่น ฉบับที่ปริชา พิณฑทอง รวบรวม พบว่ามีความต่อเนื่องมาถึงสมัยที่ข้าหลวงต่างพระองค์เข้ามาดูแลพื้นที่² ซึ่งหมายความว่ามีการแต่งต่อเติมเรื่อยๆ อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยเห็นด้วยกับ อรรถ นันทจักร ที่ชี้ให้เห็นความสำคัญของเอกสารนี้เป็นบันทึกประวัติศาสตร์ในสายตาคนท้องถิ่น ซึ่งย่อมส่งผลให้เอกสารนี้สามารถเข้าถึงความรู้สึกนึกคิดตลอดจนรายละเอียดเหตุการณ์ต่างๆ อย่างลุ่มลึก

ผู้วิจัยมีความเห็นว่า *พื้น* หรือ *พื้นเมืองอุบล* มีความหมายในมิติวัฒนธรรมด้วย โดยชาวอีสานเรียกการพูดถึงเรื่องราวในอดีตของบุคคลหรือสิ่งต่างๆ ว่า *เว้าพื้น*(นิทาน) ซึ่งเป็นกระบวนการเรียนรู้ของชาวอีสานที่นิยมสืบทอดเรื่องราว และองค์ความรู้ต่างๆ ในรูปแบบคำบอกเล่าหรือมุขปาฐะ เรื่องราวที่บันทึกจึงลงสู่การรับรู้ของคนในสังคมอย่างง่ายดาย และยึดโยงความรู้สึกนึกคิดที่มีอยู่หลากหลายให้กลายเป็นความทรงจำร่วมกัน³ ทำให้วรรณกรรม *พื้นเมืองอุบล* สมัยจาริตล้านช้าง เป็นสมบัติของชุมชนสองฝั่งโขงอย่างแท้จริงดังนั้น *พื้น* จึงค่อนข้างมีเหลืออยู่มากในท้องถิ่นอีสานปัจจุบัน และอาจกล่าวได้ว่างานเขียนทางประวัติศาสตร์ดั้งเดิมของสังคมอีสาน (รวมทั้งเมืองอุบลราชธานีด้วย-ผู้วิจัย) พบเพียงการบันทึกแบบ *พื้น* เท่านั้น⁴

จากทั้งหมดสรุปได้ว่า การรวมหัวเมืองลาวล้านช้างตั้งแต่สมัยธนบุรีและสมัยต้นรัตนโกสินทร์ได้นำมาสู่การตั้งถิ่นฐานของคนลาวล้านช้างในบริเวณเมืองอุบลราชธานี และมีการใช้แบบแผนธรรมเนียมล้านช้างในการปกครอง ทำให้คนเมืองอุบลราชธานี และคนลาวทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงมีความสัมพันธ์ทางเชื้อชาติ ภาษา และวัฒนธรรมรวมถึงการบันทึกประวัติศาสตร์แบบ *พื้น* ที่มีเรื่องราวความเป็นมาของบ้านเมือง ที่สำคัญ คือ *พื้นเมืองอุบล* เป็นเรื่องการสร้างบ้านแปงเมืองของบรรพบุรุษชาวเมืองอุบลราชธานี โครงเรื่องหลักของ *พื้นเมืองอุบล* เป็นการมุ่งนำเสนอความเป็นมาของกลุ่มคนลาว โดยมีชนชั้นนำที่มีเชื้อสายกษัตริย์ และคติความเชื่อทางศาสนาเป็นแกนกลางที่ยึดโยงสำนึกในหมู่ประชาคมลาวให้ตระหนักถึงความเป็นลาวร่วมกัน

¹อรรถ นันทจักร. (2532, มกราคม). ประวัติศาสตร์อีสานในพื้นที่เมืองอุบล. *วารสารศิลปวัฒนธรรม*. 10(3): 26.

²ปริชา พิณฑทอง. (2535). *ประวัติเมืองอุบลราชธานี*. พิมพ์ครั้งที่ 2. หน้า 22.

³รัช ปุณโณทก. (2529). *วรรณกรรมท้องถิ่นอีสาน*. หน้า 57.

⁴อนุชิต สิงห์สุวรรณ. (2553). *ประวัติศาสตร์นิพนธ์อีสาน พ.ศ. 2475 ถึงสิ้นทศวรรษ 2520*.

นอกจากนี้ยังมีข้อสังเกตว่างานเขียนพื้นเมืองอุบลในสมัยจารีตล้านช้างเริ่มอธิบายเรื่องราวภายใต้กรอบอำนาจรัฐไทยบ้างแล้ว ดังจะเห็นจาก *พื้นเมืองอุบล* ที่ว่าด้วยการยอมรับอำนาจของรัฐไทยสมัยธนบุรีโดยส่ง คนดีทั้ง 4 นำความกราบทูลสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชเกี่ยวกับการขอพึ่งอำนาจรัฐไทย ดังข้อความที่ว่า “...7 วันแต่ถึงนะคอนกุงเทบ ขึ้นทาบเท้าองหลวงพระเจ้าตาก คนดีทั้ง 4 บ่ได้ช้า ถวายหนังสือทูลเหตุแจ้ง เมื่อหนู ราชเจ้ากรุงธนบุรีชมชื่น สั่งให้สองพี่น้องลือเด โลกาคือ จักก็ สรสี ต้นวงกุงเทบคุมพิพนัก้า 2 พันดดยรีบ เถึงป่าสักลวงเลยจนค่าย บ่ให้ช้าคุมพวกโยธา ตีตดหลังทับเวียงจันยามเช้า...”¹ สิ่งนี้แสดงถึง คำเงื่อนไขการยอมรับอำนาจรัฐไทยในประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานี เป็นความคิดที่นำมาสู่การรับแบบแผนการเขียน พงศาวดารตามแบบรัฐไทยต่อมา

2.2 พัฒนาการทางประวัติศาสตร์กับประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานี สมัยมณฑลเทศาภิบาล (พ.ศ. 2436 – พ.ศ. 2475)

การขยายอำนาจของรัฐไทยในดินแดนที่ราบสูงโคราชและอาณาบริเวณเมืองอุบลราชธานีเริ่มต้นในทศวรรษ 2320 และสามารถผนวกเมืองนี้ส่วนหนึ่งได้สำเร็จใน พ.ศ. 2436 โดยรัฐไทยเข้ามาจัดการปกครองแบบใหม่ เพื่อกระชับความสัมพันธ์ระหว่างเมืองอุบลราชธานีกับส่วนกลางให้มากขึ้น พร้อมกับถ่ายทอดขนบธรรมเนียมประเพณีจากส่วนกลางให้แก่คนพื้นเมือง เป็นผลให้วัฒนธรรมส่วนกลางเข้ามามีบทบาทต่อวิถีชีวิต ความคิด และจิตสำนึกผู้คน รวมถึงการบันทึกประวัติศาสตร์ที่ปรับเปลี่ยนสู่จารีตแบบ พงศาวดาร ตามแบบรัฐไทย

2.2.1 พัฒนาการทางประวัติศาสตร์เมืองอุบลราชธานีสมัยมณฑลเทศาภิบาล

กล่าวได้ว่า การขยายอำนาจของรัฐไทยสู่ดินแดนลุ่มแม่น้ำโขงตอนล่างนั้น นอกจากอาศัยความแตกแยกของอาณาจักรล้านช้างแล้ว รัฐไทยยังได้รับแรงสนับสนุนจากกลุ่มพระวอพระตา เนื่องจากการขยายอำนาจของรัฐไทยสู่ดินแดนลุ่มแม่น้ำโขงหลังการพิชิตศูนย์กลางทั้งสามของอาณาจักรล้านช้าง ทั้งนี้เนื่องจาก พ.ศ. 2319 พระเจ้าสิริบุญสารทราบข่าวความขัดแย้งระหว่างพระวอกับพระเจ้าองค์หลวงไชยกุมาร และพระวออพยพไพร่พลมาอยู่ที่ดอนมดแดง พระองค์จึงแต่งตั้งให้พระยาสุโขทัยคุมกำลังกองทัพไปรุกรานพระวออีกครั้ง พระวอเห็นว่ากำลังตนน้อย คงไม่สามารถต้านทานได้ จึงอพยพไพร่พลกลับไปเวียงดอนกองตามเดิม พร้อมทั้งขอกำลังจากพระเจ้าองค์หลวงไชยกุมารมาช่วยเหลือ แต่เจ้าเมืองนครจำปาศักดิ์ไม่ยอมช่วยเหลือ ผลที่สุดกองกำลังของพระวอจึงพ่ายแพ้ พระวอถูกประหารชีวิตที่เวียงดอนกองนั่นเอง ส่วนเจ้าคำผง ท้าวฝ่าย

¹ คุยนุ้ยศึกษาเอกสารโบราณ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม. (2534). *พื้นเมืองอุบล ฉบับวัดบ้านหัวเรือ จังหวัดอุบลราชธานี ผูกที่สอง*. (หนังสือรวมเอกสารประเภท พื้น ถ้ายสำเนาจากเอกสารต้นฉบับที่เป็นโบราณ)

หน้า ท้าวทิดพรหมบุตรพระตา และท้าวกำบุตรพระวอจึงได้พาไพร่พลหนีจากวงล้อมกองทัพเวียงจันทน์ และแจ้งความไปยังเมืองนครราชสีมา เพื่อนำความขึ้นกราบบังคมทูลสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชขอกำลังกองทัพมาช่วย จนกระทั่ง พ.ศ. 2321 สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก และเจ้าพระยาสุรสีห์ นำทัพขึ้นไปปราบพระยาสุโขทัยที่เวียงดอนกองแขวงเมืองนครจำปาศักดิ์ ในที่สุดกองทัพไทยตีได้เมืองนครจำปาศักดิ์ และตามจับพระเจ้าองค์หลวงไชยกุมารได้ตั้งนั้น เมืองนครจำปาศักดิ์จึงกลายเป็นเมืองประเทศราชของไทย¹

เจ้าคำผง บุตรพระตา ได้สมรสกับนางต๋อย บุตรีของเจ้าอุปราชธรรมเทโว อนุชาของพระเจ้าองค์หลวงไชยกุมาร โดยขอพระราชทานยศจากสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชให้เป็นพระประทุมสุรราช² นายกองควบคุมครอบครัวตัวเล็กขึ้นตรงต่อเมืองนครจำปาศักดิ์ โดยให้ตั้งมั่นอยู่เวียงดอนกองและเมือราว พ.ศ. 2329 พระประทุมสุรราช จึงพาไพร่พลย้ายไปอยู่ที่บ้านห้วยแจะแม่³ อันเป็นพื้นที่ซึ่งต่อมาจะกลายเป็นส่วนหนึ่งของเมืองอุบลราชธานี

จนกระทั่ง พ.ศ. 2334 เชียงแก้วผู้อาศัยอยู่ ณ ตำบลเขาโองฝ้างโขงตะวันออกแขวงเมืองโขง แสดงตนเป็นผู้มีคุณสมบัติมาก ได้ยกกำลังล้อมเมืองนครจำปาศักดิ์ไว้ เจ้าคำผงบ้านห้วยแจะแม่ ได้นำกองกำลังไปปราบเชียงแก้วและมีการรบครั้งใหญ่บริเวณแก่งตะนะ จนกองกำลังของฝ่ายเชียงแก้วแตกพ่ายไป เชียงแก้วถูกจับประหารชีวิต พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชจึงโปรดเกล้าฯ ให้พระประทุมสุรราชเป็น พระประทุมวรราชสุริยวงศ์ ครองเมืองอุบลราชธานี ศรีวนาลัยประเทศราช (ยกขึ้นมาจากบ้านห้วยแจะแม่) ขึ้นตรงต่อกรุงเทพมหานคร ดังปรากฏในสารตราเสกเมืองอุบลราชธานีความว่า “...ด้วยพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวผู้พานพิภพกรุงเทพพระมหานครศรีอยุธยา มีพระราชโองการโปรดเกล้าฯ ตั้งให้พระประทุมเป็นพระประทุมวรราชสุริยวงศ์ ครองเมืองอุบลราชธานีศรีวนาลัย ประเทศราช เสด็จให้ ณ วันจันทร์ เดือน 8 แรม 13 ค่ำ จุลศักราช 1154 ปีชวด จัตวาศก...”⁴ เมืองอุบลราชธานีจึงถือกำเนิดขึ้นอย่างเป็นทางการในเอกสารของราชสำนักฝ่ายไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ต่อมาพระประทุมวรราชสุริยวงศ์เห็นว่าบ้านห้วย

¹ สมชัย ภัทรชนนันท. (2548). *อีสานกับรัฐไทย : การครอบงำและการต่อต้าน*. หน้า 45 - 50.

² เถา ศรีชลาลัย. (2480, มิถุนายน). จดหมายเหตุทรงตั้งเจ้าประเทศราชสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น.

วารสารศิลปากร. 1(4): 83 - 84.

³ หม่อมอมรวงศ์วิจิตร. (2456). พงศาวดารหัวเมืองมณฑลอีสาน. ใน *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 4*.

หน้า 48.

⁴ สสข. กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก. เอกสารจดหมายเหตุรัชกาลที่ 1. เลขที่ 2 เรื่องเสกเจ้าประเทศราชออกไปครองเมืองต่างๆ มีหลวงพระบาง เป็นต้น. จ.ศ. 1154 - 1172. (พ.ศ. 2335 - 2353). จดหมายเหตุทรงตั้งเจ้าประเทศราช. (เอกสารชุดสมุดไทย ดำ - ขาว ภาษาไทย เส้นขาว). หน้าต้น 2 - 3.

แจะแมไม่เหมาะสมที่จะตั้งเป็นเมืองใหญ่ จึงย้ายลงมาตั้งอยู่ที่ตำบลบ้านร้างที่เรียกว่า *ดงอยู่ฝั่งอัน* เป็นที่ตั้งของตัวจังหวัดอุบลราชธานีปัจจุบัน

เมื่อพระประทุมสุรราชได้รับแต่งตั้งเป็นเจ้าเมืองอุบลราชธานีแล้ว จึงแบ่งผู้คนออกไปตั้งเมืองต่างๆ เช่น เมืองยโสธร เมืองเขมราฐ และเมืองโขงเจียม¹ เป็นต้น จะเห็นว่า ช่วงนี้อาณาบริเวณเมืองอุบลราชธานีเริ่มมีชุมชนลาวเกิดขึ้นบ้างแล้ว แม้มีสำนักทางการเมืองต่างจากชาวลาวตอนเหนือที่อยู่ใต้การปกครองของเมืองเวียงจันทน์และเมืองหลวงพระบาง แต่ชาวลาวทั้งหมดต่างยึดมั่นในความเป็นลาวทางวัฒนธรรมร่วมกัน เพราะมีภาษาที่เป็นมาตรฐานเดียวกัน ตลอดจนมีขนบธรรมเนียมแนวเดียวกัน ทำให้คนลาวทุกกลุ่มเกิดสำนึกความเป็นชุมชนร่วมกันกล่าวได้ว่า วัฒนธรรมลาวเป็นนิยามที่บ่งบอกเอกลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของผู้คนแถบนี้

จะเห็นว่าการตั้งถิ่นฐานของคนลาวกลุ่มนี้ สาเหตุสำคัญของการอพยพคือ ความต้องการหลีกเลี่ยงความขัดแย้งกับราชสำนักเวียงจันทน์ และได้เลือกพื้นที่อีสานตอนล่างเป็นที่ตั้งบ้านเมืองใหม่ เพราะห่างไกลจากศูนย์อำนาจรัฐ ดังนั้นชนกลุ่มนี้จึงมีความเป็นเอกเทศทางการเมืองและวัฒนธรรมพอสมควร² อย่างไรก็ตามด้วยความจำเป็นในการปกป้องตนเองให้พ้นจากการคุกคามของเวียงจันทน์ จึงจำเป็นต้องพึ่งพาศูนย์อำนาจใหญ่กว่าเช่นรัฐไทย คนลาวในอาณาบริเวณบ้านเมืองอุบลราชธานีจึงได้เข้าสวามิภักดิ์ต่อรัฐไทย กล่าวได้ว่า ด้วยอิทธิพลของรัฐไทยส่งผลให้กลุ่มพระวอพระตา สามารถตั้งชุมชนของตนได้ปลอดภัย เท่ากับว่าทั้งกลุ่มพระวอพระตาและรัฐไทยได้บรรลุถึงผลประโยชน์ร่วมกันทั้งสองฝ่าย โดยเมืองอุบลราชธานีได้รับความคุ้มครองทางการเมืองจากกรุงเทพฯ กอปรกับทางกรุงเทพฯ ได้ให้ปกครองตนเองตามแบบวัฒนธรรมดั้งเดิม และได้ให้หัวเมืองนี้ส่งส่วย และมีการเกณฑ์แรงงานบ้างเป็นครั้งคราวเท่านั้นขณะเดียวกัน รัฐไทยได้เริ่มเปิดประตูแห่งผลประโยชน์ของตนเข้าไปในอีสานตอนล่างและลุ่มแม่น้ำโขงอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อน

ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 3 เกิดเหตุการณ์กบฏเจ้าอนุวงศ์ขึ้น ภายหลังเหตุการณ์เจ้าอนุวงศ์ใหม่ๆ เมืองอุบลราชธานีเป็นเมืองหนึ่งที่ถูกตั้งข้อสงสัยในความจงรักภักดี ทำให้มีการส่งคนไปสืบราชการอยู่เนืองๆ เพราะถือว่าอยู่ไกลกรุงเทพฯ และใกล้ชิดกับอาณาจักรนครจำปาศักดิ์ที่เป็นฐานอำนาจหนึ่งของเจ้าอนุวงศ์และสงครามครั้งนี้ก่อให้เกิดการกวาดต้อนครัวลาวครั้งใหญ่เข้ามาในอีสานรวมถึงเมืองอุบลราชธานี โดยรัฐไทยให้รวมกลุ่มตั้งเป็นเมืองขึ้น เพื่อป้องกันมิให้เวียงจันทน์สะสมกำลังคนและเป็นการต้านทานการขยายอำนาจของรัฐญวน ทำให้ช่วงนี้เขตเมืองอุบลราชธานีมี

¹ สุวิทย์ ธีรศาศวัต. (2547). การตั้งถิ่นฐานระดับเมืองในภาคอีสานสมัยกรุงธนบุรีถึงรัชกาลที่ 2 (พ.ศ. 2322-2367). ใน *ท้องถิ่นลุ่มน้ำโขง : สามัญชนคนเชื้อขอบ*. หน้า 89 - 91.

² ธีรชัย บุญมาธรรม. (2542). *ประวัติศาสตร์สังคมอีสานตอนบน พ.ศ. 2318 – 2450*. หน้า 46.

เมืองเกิดขึ้นถึง 19 เมือง¹ โดยการตั้งเมืองนี้เป็นการแสดงถึงอำนาจรัฐไทย ซึ่งได้กระทำการผ่านการตั้งชื่อเมือง โดยเปลี่ยนชื่อจากภาษาถิ่นมาเป็นชื่อพระราชทาน ความคิดนี้นำไปสู่การสร้างความชอบธรรมของรัฐไทยในการปกครองผู้ที่ยึดถือว่า² และต้องการกลืนกลายเมืองอุปราชธานีให้เป็นส่วนหนึ่ง โดยสร้างสำนักผู้คนให้ยึดโยงกับพื้นที่ซึ่งถูกตั้งชื่อจากส่วนกลาง

ต่อมาสมัยรัชกาลที่ 5 ความเป็นรัฐจารีตที่ดำเนินมาหลายศตวรรษสิ้นสุดลงเพราะรัฐไทยได้ปฏิรูปการปกครองเพื่อสร้างรัฐไทยสมัยใหม่ ที่มีการกำหนดเขตแดนแน่นอน อันเป็นหมุดหมายที่แสดงถึงขอบเขตแห่งพระราชอำนาจที่แท้จริงซึ่งสัมพันธ์กับการจัดการปกครองที่รวบอำนาจจากหัวเมืองใหญ่เข้ามารวมศูนย์ไว้ที่กษัตริย์ นอกจากนี้การสร้างรัฐสมัยใหม่ ยังต้องกลืนกลายผู้คนหลายกลุ่มให้เป็นหนึ่งเดียวทั้งในเรื่องของการเมือง เชื้อชาติ และวัฒนธรรม ในกระบวนการดังกล่าวนี้ เมืองอุปราชธานีเป็นพื้นที่สำคัญอีกแห่งหนึ่งที่ถูกรัฐไทยนำมาผนวกไว้ เพราะอยู่ติดกับดินแดนลาวที่ตกเป็นอาณานิคมของฝรั่งเศสใน พ.ศ. 2436 การปฏิรูปอีสานช่วงนี้นำมาสู่การเปลี่ยนแปลงการปกครอง สังคมและวัฒนธรรมของเมืองอุปราชธานีครั้งสำคัญอีกวาระหนึ่ง³

2.2.1.1 การจัดการปกครองแบบเทศาภิบาลในอีสาน : การผนวกเมืองอุปราชธานีเข้าเป็นส่วนหนึ่งของรัฐไทย

ตามความคิดเรื่องรัฐจารีตที่อิงคติพระจักรพรรดิราช เป็นสิ่งที่ดูเลือนรางไร้ขอบเขตที่แน่นอน เพราะขึ้นอยู่กับพระราชอำนาจของกษัตริย์ที่ศูนย์กลาง ซึ่งได้ปรับเปลี่ยนตามพระปรีชาสามารถของกษัตริย์แต่ละพระองค์⁴ ต่อมาสมัยรัชกาลที่ 5 การขยายอิทธิพลของจักรวรรดินิยมตะวันตก ทำให้ผู้นำรัฐไทยต้องกำหนดขอบเขตของรัฐที่แน่นอน โดยจัดทำแผนที่สมัยใหม่ขึ้น เพื่อยืนยันอำนาจอธิปไตยเหนือดินแดน⁵ ความคิดเกี่ยวกับรัฐเชิงดินแดนสมัยใหม่มีส่วนสัมพันธ์กับการปฏิรูปการปกครองอีสาน เพราะเป็นการจัดการเชิงพื้นที่ในการผนวกเมืองอุปราชธานีเข้าเป็นส่วนหนึ่งของรัฐไทย ทั้งทางกายภาพและความรู้สึกนึกคิดของผู้คนที่ผูกพันกับพื้นที่ตามนิยามใหม่ของรัฐ อันเป็นการลดทอนเอกลักษณ์ดั้งเดิมให้เบาบางลง

¹ กรมศิลปากร. (2516). *เมืองในภาคอีสาน*. หน้า 55 - 56.

² อุศนา นาศรีเคน. (2548). *อีสานในการรับรู้และทัศนะของผู้ปกครองกรุงเทพฯ ตั้งแต่หลังกบฏเจ้าอนุวงศ์ พ.ศ. 2369 ถึงการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475*. หน้า 116.

³ อุทัยทิศ บุญชู. (2536). *การเปลี่ยนแปลงทางสังคมในอีสานจากนโยบายของรัฐบาล ระหว่างปี พ.ศ. 2434 - 2475*. หน้า 32 - 39.

⁴ ธงชัย วินิจจะกุล. (2544, พฤศจิกายน). ประวัติศาสตร์ไทยแบบราชาชาตินิยม : จากยุคอาณานิคมอำพรางสู่ราชาชาตินิยมใหม่หรือลัทธิเสด็จพ่อของกรมพีไทยในปัจจุบัน. *วารสารศิลปวัฒนธรรม*. 23(1): 32 - 37.

⁵ อภิญา เพื่องฟูสกุล. (2543). “พื้นที่” ในทฤษฎีสังคมศาสตร์. *สังคมศาสตร์*. 12(2): 60-70.

สำหรับเมืองอุบลราชธานีนั้น ญกรวมในหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกเฉียงเหนือ จะเห็นว่าสมัยรัชกาลที่ 5 เริ่มใช้คำว่า ตะวันออกเฉียงเหนือ เรียกพื้นที่ทางการปกครองในอีสานแล้ว ซึ่งเป็นที่น่าสังเกตว่า การจัดกลุ่มหัวเมืองในครั้งนี้ปรากฏว่ายังใช้คำว่า ลาว นำหน้า โดยเป็นการจัดกลุ่มที่ใช้ทิศอันเป็นที่ตั้งของมณฑลโดยมีกรุงเทพฯ เป็นศูนย์กลางและใช้เกณฑ์ภูมิศาสตร์ของความใกล้เคียงกันมากกว่าที่จะคำนึงถึงความแตกต่างทางชาติพันธุ์ ซึ่งจะเห็นชัดภายหลังการจัดทำแผนที่ในเหตุการณ์ ร.ศ. 112 (พ.ศ. 2436) โดยถือว่าคนลาวล้านช้างเป็นราษฎรในการปกครองของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเช่นเดียวกับคนไทยใน พ.ศ. 2434 โปรดเกล้าฯ ให้รวมเมืองอุบลราชธานี และเมืองนครจำปาศักดิ์เข้าด้วยกัน เรียกว่า หัวเมืองลาวกาว¹ ต่อมา พ.ศ. 2437 ภายหลังการปักปันเขตแดนเสร็จสิ้น ได้แก้ไขการปกครองใหม่ให้รัดกุมเป็นแบบ มณฑลเทศาภิบาล โดยรวมหัวเมืองต่างๆ เข้าเป็นมณฑล แต่ละมณฑลมีข้าหลวงใหญ่ดูแลต่างพระเนตรพระกรรณ² หัวเมืองลาวกาวได้เปลี่ยนสถานะเป็นมณฑลลาวกาวภายหลังเหตุการณ์นี้นำไปสู่การสิ้นสุดการปกครองตามแบบธรรมเนียมล้านช้างของกลุ่มเจ้านายพื้นเมืองเวียงจันทน์ที่อพยพมาตั้งเมืองอุบลราชธานี เนื่องจากทางกรุงเทพฯ ได้ส่งข้าหลวงจากส่วนกลางมาปกครองแทนเจ้านายพื้นเมืองเดิม และให้เจ้านายพื้นเมืองเดิมทำหน้าที่เป็นผู้ช่วยในการบริหารการปกครองภายหลังการปฏิรูป อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนแปลงช่วงการจัดการปกครองแบบเทศาภิบาลก็ส่งผลให้เจ้านายพื้นเมืองต้องเปลี่ยนสถานภาพมาเป็นข้าราชการตามแบบการจัดการปกครองแบบใหม่ด้วย

ต่อมาใน พ.ศ. 2442 มีการเปลี่ยนชื่อมณฑล เพื่อลดความแตกต่างทางชาติพันธุ์ ซึ่งอาจนำมาสู่ปัญหาเรื่องคนในบังคับของต่างชาติ เหตุดังกล่าวส่วนกลางจึงตัดคำว่า ลาว ที่นำหน้าออก เพื่อแสดงให้เห็นชัดเจนมากขึ้นว่าบริเวณนี้มีใช่ ลาว แต่เป็นส่วนหนึ่งของ สยาม หรือ ไทย³ ดังนั้น มณฑลลาวกาวจึงเปลี่ยนเป็น มณฑลตะวันออกเฉียงเหนือ ฉะนั้นในทางกฎหมายประชาชนในอีสานรวมถึงเมืองอุบลราชธานีจึงเป็น ไทย ตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา ต่อมา พ.ศ. 2443 ได้มีการเปลี่ยนชื่อมณฑลอีกรอบ โดยเปลี่ยนจาก มณฑลตะวันออกเฉียงเหนือ เป็น มณฑลอีสาน นับเป็นการลบเลือนสิ่งที่ไม่ใช่วัฒนธรรมจากส่วนกลางออกไปจากการรับรู้ของคนทั้งหลาย

การดำเนินงานปฏิรูปมณฑลอีสานดำเนินเรื่อยมา มีหน่วยงานรัฐเกิดขึ้นมากเมื่อระบบราชการเริ่มขยายตัว ทำให้การติดต่อราชการเป็นไปอย่างล่าช้า ดังนั้นเพื่อความสะดวกในการบริหารราชการ ใน พ.ศ. 2455 จึงแยกมณฑลอีสานออกเป็น 2 มณฑล คือ มณฑลร้อยเอ็ด และ

¹ อรุณลักษณ์ สิริบุตร. (2526). *มณฑลอีสานและความสำคัญในทางประวัติศาสตร์*. หน้า 70.

² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทวัญวิมล. (2545). *เทศาภิบาล*. หน้า 25.

³ ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ. (2531, สิงหาคม-ตุลาคม). “ลาว” ในทัศนะของผู้ปกครองไทยสมัยรัตนโกสินทร์.

มณฑลอุบล โดยมีเมืองอุบลราชธานีเป็นส่วนหนึ่งของมณฑลอุบล ครั้นถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ปรับปรุงการปกครองอีกครั้ง โดยจัดให้พื้นที่ตั้งแต่ 2 มณฑลขึ้นไป รวมตัวเป็น ภาค มีอุปราชภาคเป็นหัวหน้าบริหารภาคละหนึ่งคนขึ้นตรงต่อพระมหากษัตริย์ และให้ข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑล ที่เปลี่ยนชื่อตำแหน่งเป็นสมุหเทศาภิบาล อยู่ภายใต้อำนาจอุปราชภาคอีกต่อหนึ่ง ดังนั้นใน พ.ศ. 2465 รัฐบาลกรุงเทพฯ จึงรวมมณฑลทุกแห่งในอีสานยกเว้นมณฑลนครราชสีมารวมเป็น ภาคอีสาน

ต่อมารูปแบบการปกครองแบบภาคประสบปัญหาเรื่องความไม่คล่องตัวและรัฐบาลต้องยุบหน่วยงานเพื่อลดค่าใช้จ่าย ดังนั้น พ.ศ. 2468 จึงมีคำสั่งยุบการปกครองแบบภาคทั้งหมด พร้อมกันนั้นได้ยุบมณฑลอุบล และมณฑลร้อยเอ็ดให้ขึ้นกับมณฑลนครราชสีมา จนถึงการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 รัฐบาลได้ออกพระราชบัญญัติระเบียบราชการบริหารแห่งราชอาณาจักรสยาม พ.ศ. 2476 จึงยกเลิกการปกครองมณฑลเทศาภิบาลทั้งหมด จัดแบ่งพื้นที่การปกครองเป็นจังหวัดต่างๆ เมืองอุบลราชธานีเปลี่ยนเป็นจังหวัดอุบลราชธานี ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของภาคอีสานมาตั้งแต่ตอนนั้น¹

นอกจากระดับจังหวัด เมือง และภูมิภาคแล้ว ในส่วนท้องถิ่น ประเทศไทยได้ประกาศใช้พระราชบัญญัติการปกครองท้องที่ ร.ศ. 116 เป็นผลให้มีการแบ่งเขตการปกครองเป็นหมู่บ้าน ตำบล อำเภอ และจังหวัด และกำหนดให้ประชาชนในพื้นที่เลือกตั้งผู้ใหญ่บ้าน และกำนันเอง นับว่าเป็นการเลือกตั้งระดับท้องถิ่นครั้งแรกในประวัติศาสตร์การเมืองไทย² ซึ่งในทางหนึ่งได้สร้างสำนึกความเป็นส่วนหนึ่งของรัฐไทยให้เกิดขึ้นในหมู่ประชาชนด้วย

การจัดแบ่งส่วนราชการตามระบบเทศาภิบาล เป็นการสร้างความมั่นคงในพระราชอำนาจให้เกิดขึ้น เพราะเป็นการหลอมรวมอำนาจที่เคยกระจัดกระจายมาไว้ที่สถาบันกษัตริย์ นอกจากนี้ยังส่งผลให้สำนึกท้องถิ่นนิยมของคนอุบลราชธานีเด่นชัดขึ้น เห็นจากหน้าหนังสือพิมพ์ส่วนกลางที่เริ่มมีผู้แสดงความเห็นเกี่ยวกับแนวทางพัฒนาอีสานและท้องถิ่นอุบลราชธานีหลายด้านในทำนองที่ยังคงสนับสนุนระบอบและรูปแบบการปกครองภายใต้รัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เช่น ผู้ใช้นามปากกาว่า แม่ น้ำโขง ได้ส่งจดหมายเชิงวิจารณ์ลงตีพิมพ์ในหนังสือพิมพ์บางกอกการเมืองหลายครั้งโดยใช้ภาษาไทยในการเรียบเรียง เช่น ตำนานมณฑลอุบลฯ

¹อุทัยทิศ บุญชู. (2536). เล่มเดิม. หน้า 50.; และ อรุณลักษณ์ สิทธิบุตร. (2526). เล่มเดิม. หน้า 78.

²ดาร์รัตน์ เมตตาริกานนท์. (2543). เล่มเดิม. หน้า 56.; และ ประยุทธ์ ปรีชาภรณ์. (2522). การพัฒนาการปกครองส่วนท้องถิ่นของไทย ระหว่าง พ.ศ. 2475-2500. หน้า 100 - 109.

³ไพฑูรย์ มีกุล. (2532). เอกสารคำสอน ประวัติศาสตร์อารยธรรมอีสาน. หน้า 25 - 26.

เก่า¹ เป็นต้น บุคคลนี้ใช้นามแฝงเกี่ยวกับท้องถิ่นบนหน้าหนังสือพิมพ์ และยังเขียนแสดงความเห็นเกี่ยวกับการปกครองที่ไม่เป็นธรรม โดยเฉพาะกฎเกณฑ์และบทลงโทษที่ไม่เข้มงวดในท้องถิ่นตนด้วย สิ่งเหล่านี้จะแสดงให้เห็นสำนักท้องถิ่นและภูมิภาคที่ชัดเจนในช่วงนี้ โดยใช้หนังสือพิมพ์เป็นสื่อหรือเป็นเวทีแสดงความคิดเห็นในเรื่องต่างๆ จึงกล่าวได้ว่า การจัดการปกครองแบบเทศบาลเป็นการผนวกเมืองอุบลราชธานีและอีสานที่เคยเป็นพื้นที่ซ้ำซ้อนของศูนย์อำนาจลาวและไทยมาไว้ในเขตรัฐไทยอย่างสมบูรณ์ และแสดงอำนาจเหนือพื้นที่อย่างเข้มข้นผ่านการจัดการปกครองที่รัดกุม ซึ่งนำมาสู่การเริ่มต้นของสำนักในหมู่คนอุบลราชธานีซึ่งเป็นกลุ่มคนภายในรัฐเดียวกับคนเมืองอื่นๆ ในอีสาน โดยนิยามตัวตนอิงอยู่กับพื้นที่การปกครองของรัฐ ซึ่งส่งผลต่อการเขียนประวัติศาสตร์ท้องถิ่นให้อยู่ได้รอบประวัติศาสตร์ชาติด้วยเช่นกัน โดยเป็นเรื่องราวของเมือง หรือ มณฑล ที่สัมพันธ์กับศูนย์กลางอำนาจรัฐไทย

2.2.1.2 กระบวนการถ่ายทอดอุดมการณ์ ความเป็นไทย ให้กับคนอุบลราชธานี

การหลอมรวมสำนักของผู้คนที่มีหลากหลาย มิอาจเกิดขึ้นโดยสมบูรณ์เพียงเพราะการสร้างสำนักของ ชาติไทย เฉพาะมิติทางกายภาพเท่านั้น แต่ต้องสร้างเอกลักษณ์ของชาติไทยให้คนทุกกลุ่มยึดถือร่วมกัน เพื่อให้ตระหนักถึง ความเป็นไทย² โดยสมัยสมบูรณ์ญาสิทธิราชย์ สัญลักษณ์ที่สื่อความหมายของ ความเป็นไทยดีที่สุดคือ พระมหากษัตริย์ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นผู้สถาปนาสถาบันนี้ให้เป็นหลักของชาติ โดยพระองค์ได้ให้ความหมายผ่านพระราชพิธีทั้งหลายที่ถูกกำหนดให้จัดขึ้น โดยทรงแสดงให้เห็นว่า การปกครองแบบไทยที่มีพระมหากษัตริย์เป็นผู้นำสูงสุดนั้น เป็นการปกครองที่เหมาะสมกับเมืองไทย ทรงให้ความสำคัญแก่พระราชกรณียกิจทางพระพุทธศาสนาเพื่อเน้นสถานะการเป็นองค์อัครศาสนูปถัมภกที่สำคัญที่สุดของโลกในสมัยนั้น อีกทั้งยังทรงนำศีลธรรมทางศาสนามาช่วยจัดระเบียบและควบคุมสังคม ดังนั้น พระพุทธศาสนา จึงเป็นหัวใจอีกอย่างของความเป็นไทย ในส่วนการให้ความสำคัญต่อชาตินั้น พระองค์โปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้งโบราณคดีสโมสร เพื่อให้เป็นศูนย์กลางในการศึกษาค้นคว้าเรื่องราวความเป็นมาของชาติสยาม หรือชาติไทย ที่ประกอบไปด้วยกลุ่มบ้านเมืองต่างๆ ที่มีความ

¹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. (ต่อไปจะใช้คำย่อว่า สจข.)ม.ร.7ม./28/116. เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 7.เรื่องตำนานมณฑลอุบลฯ เก่า.(พ.ศ. 2471 – 2472). (ไมโครฟิล์ม)

* คนอุบลราชธานี หมายถึง กลุ่มคนที่อาศัยอยู่ในอาณาบริเวณบ้านเมืองอุบลราชธานีและเมืองบิหาร (ปัจจุบันคือจังหวัดอุบลราชธานี) ภายหลังจากการยกฐานะจากบ้านเป็นเมืองใน พ.ศ. 2335 ถึงปัจจุบัน

² วัระศักดิ์ กิริตวรนนท์. (2541). การศึกษาการพรรณนาการเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์จาก “สยามยุคเก่า” เป็น “สยามยุคใหม่”, พ.ศ.2367-2411. หน้า 92-100.

เจริญรุ่งเรืองอยู่ในช่วงเวลาใดเวลาหนึ่งในอดีตที่ผ่านมา¹ ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า อุดมการณ์หลักของความเป็นไทยในเวลานี้คือ *ชาติ ศาสนา และ พระมหากษัตริย์*

ความคิดเรื่องอุดมการณ์ชาติดังกล่าว เป็นสิ่งจรรโลงโครงสร้างทางการเมืองแบบรวมศูนย์อำนาจของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ให้ดำรงอยู่ได้ โดยผู้นำรัฐได้ส่งผ่านความคิดนี้สู่สังคม ผ่านปฏิบัติการทางอำนาจรูปแบบต่างๆ ที่สำคัญ คือ มาตรการทางกฎหมายที่ปรับเปลี่ยนประเพณีท้องถิ่นให้เป็นแบบแผนเดียวกับส่วนกลาง และการจัดการศึกษาของรัฐให้เป็นมาตรฐานเดียวกันทั้งประเทศและให้เรียนภาษาไทยในโรงเรียน ซึ่งการดำเนินนโยบายสองประการนี้ เป็นการลดทอนการยึดมั่นในวัฒนธรรมลาวดั้งเดิมของคนเมืองอุบลราชธานีโดยเฉพาะกลุ่มชนชั้นนำท้องถิ่นให้จางลง และเป็นการสร้างวัฒนธรรมประเพณีแบบไทยลงไปด้วยพร้อมๆ กัน

1) การปรับเปลี่ยนขนบธรรมเนียมประเพณีท้องถิ่น

ในสมัยรัชกาลที่ 4 รัฐไทยมีนโยบายกำหนดประเพณีท้องถิ่นให้เป็นแบบแผนเดียวกับส่วนกลาง เริ่มจากการที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงส่งภิกษุธรรมยุติกนิกายมายังภาคอีสาน โดยมีศูนย์กลางเผยแพร่ที่วัดสุปัฏนาราม เมืองอุบลราชธานี² ซึ่งการขยายตัวของภิกษุธรรมยุติกนิกายนอกจากนำความเชื่อทางพุทธศาสนาแบบใหม่แล้ว ยังนำความรู้และตัวอักษรภาคกลางมาใช้กับคนท้องถิ่นด้วย³ ความสำเร็จดังกล่าวส่วนหนึ่งมีผลให้ชาวอุบลราชธานียึดถือประเพณีเดิมเป็นแบบลาว แต่ให้ความจงรักภักดีต่อรัฐไทยที่กรุงเทพฯ สืบเนื่องถึงปัจจุบันอีกทั้งช่วงการจัดการปกครองแบบเทศาภิบาล รัฐบาลได้ออกข้อบังคับต่างๆ เพื่อกำหนดจารีตประเพณีท้องถิ่นให้เป็นแบบแผนเดียวกับส่วนกลาง เริ่มจากการปฏิรูปองค์กรสงฆ์ ซึ่งมีบทบาทในการถ่ายทอดวัฒนธรรมท้องถิ่นด้วยการประกาศใช้พระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 โดยให้พระสงฆ์ทุกระดับชั้นมีหน้าที่บำรุงการศึกษา ทำให้ความรู้และวัฒนธรรมไทยแพร่สู่ท้องถิ่น⁴

¹ สายชล สัตยานุรักษ์. (2551). ประวัติศาสตร์การสร้าง “ความเป็นไทย” กระแสหลัก. ใน *จินตนาการความเป็นไทย*. หน้า 62.

² เปรมวิทย์ ท่อแก้ว. (2534). *การก่อตั้งและขยายตัวของธรรมยุติกนิกายในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ* (พ.ศ. 2394 – 2473). หน้า 25.

³ ศรีสุพร ช่วงสกุล. (2529). *ความเปลี่ยนแปลงของคณะสงฆ์: ศึกษากรณีธรรมยุติกนิกาย* (พ.ศ. 2368-พ.ศ. 2464). หน้า 83.

⁴ นาฏนภา ปัจจุจฉโต. (2536). *บทบาทคณะสงฆ์ในหัวเมืองอีสานในการสนับสนุนการปกครองของรัฐ* ระหว่าง พ.ศ. 2435-2505. หน้า 57.

นอกจากนี้ รัฐไทยยังกำหนดให้ประชาชนแสดงความจงรักภักดีต่อสถาบันกษัตริย์ในวาระต่างๆ เช่น งานเฉลิมพระชนมพรรษา พิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยาของข้าราชการเมืองอุปราชธานี ที่จัดให้มีปีละ 2 ครั้ง¹ เพื่อให้ประชาชนรู้สึกว่าเป็นราษฎรของพระมหากษัตริย์ไทย และเมืองอุปราชธานีเป็นเมืองที่ผู้นำท้องถิ่นมีสถานภาพสูงเป็นเจ้านายพื้นเมือง รัฐจึงสั่งยกเลิกประเพณีบางอย่าง เพื่อลดทอนสถานภาพให้เป็นราษฎรของกษัตริย์เช่นประชาชนทั่วไปรวมถึงประเพณีบางอย่างอาจล้าหลังและไม่สามารถพิสูจน์ทางวิทยาศาสตร์ได้ เช่น ให้ประชาชนยกเลิกการนับถือผีมหัศจรรย์ ที่เป็นผีประจำตระกูลเจ้าเมือง ยกเลิกบุญบังไฟ ซึ่งเจ้าเมืองมีบทบาทสำคัญในการสืบทอดประเพณี และยกเลิกประเพณีการเผาพตระกูลเจ้าเมืองที่ทุ่งศรีเมือง เนื่องจากคล้ายพระราชพิธีออกพระเมรุที่สนามหลวงของพระราชวงศ์ที่กรุงเทพฯ² การดำเนินนโยบายดังกล่าว เป็นความพยายามของรัฐในการลดความเป็นท้องถิ่นและสร้าง *ความเป็นไทย* ลงสู่การรับรู้ของคนอุปราชธานี

2) การสร้างความเป็นเอกภาพผ่านนโยบายการจัดการศึกษา

ในสมัยรัชกาลที่ 5 รัฐไทยเข้ามาจัดการศึกษาในอีสานและภูมิภาคต่างๆ เพื่อสร้างกระบวนการเรียนรู้ให้เป็นเอกภาพเดียวกัน นโยบายที่สำคัญ คือ *ประกาศจัดการเล่าเรียนในหัวเมือง ร.ศ. 117* ใน พ.ศ. 2441 โดยประกาศจัดให้มีการศึกษาขึ้นทั่วทั้งราชอาณาจักร³ ทำให้การศึกษาสมัยใหม่ในอีสานขยายตัวมากขึ้น และอาศัยการดำเนินงานของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกาย ซึ่งพระเถระที่มีบทบาทสำคัญคือ พระครูอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจนฺโท) ในขณะนั้นสมณศักดิ์ที่พระญาณรักขิต) ผู้อำนวยการศึกษามณฑล⁴ ทำให้การจัดการศึกษาขยายตัวรวดเร็วโดยเฉพาะเมืองศูนย์กลางการศึกษา คือ อุปราชธานี และมีการตั้งโรงเรียนตามตัวอำเภอรอบนอก⁵ เพื่อเป็นแหล่งปลูกฝังการศึกษาให้กับคนท้องถิ่นในพื้นที่ลุ่มแม่น้ำมูลและแม่น้ำโขงตอนล่าง

การที่รัฐไทยดำเนินนโยบายพัฒนาการศึกษาอย่างต่อเนื่อง ทำให้คนอุปราชธานีที่มีโอกาสทางการศึกษาได้รับความรู้สมัยใหม่ในการประกอบอาชีพ ดังนั้นช่วงนี้จึงเริ่มมีอาชีพนอกภาคเกษตรกรรมเกิดขึ้น นอกจากนี้การเรียนวิชาภาษาไทย และวิชาพงศาวดาร ทำให้ชนชั้นนำอุปราชธานี เช่น บุตรหลานกรมการเมือง พระสงฆ์ สามเณร ที่ได้เรียนรู้และรับรู้ถึง *ความ*

¹เอี่ยมมกมล จันทะประเทศ. (2538). *สถานภาพเจ้านายพื้นเมืองอุปราชธานี ระหว่าง พ.ศ. 2425 - 2476*. หน้า 108-111.

²แหล่งเดิม. หน้า 115-117.

³วุฒิชัย มูลศิลป์. (2520, พฤษภาคม - สิงหาคม). หัวเมืองอีสานสมัยปฏิรูปการปกครองในรัชกาลที่ 5 *วารสารประวัติศาสตร์*. 2(2): 11-14.

⁴ระศักดิ์ จารุแพทย์. (2543). *ชีวิตและผลงานของพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (สิริจนฺโท จันทร์)*. หน้า 82.

⁵พิรุฬห์ สวัสดิ์รัมย์. (2530). *การปฏิรูปการศึกษาในมณฑลอีสาน พ.ศ. 2442 - 2475*. หน้า 62 - 71.

เป็นไทย ที่มีภาษา วัฒนธรรม และความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ร่วมกับคนอื่นๆ ในชาติ ซึ่งความเป็นศูนย์กลางของการศึกษาทั้งทางโลกและทางธรรม และการแสดงบทบาทของชนชั้นนำท้องถิ่นนี้เอง ทำให้เมืองอุบลราชธานีมีสมญานามว่า *เมืองนักปราชญ์* โดยเป็นที่กล่าวขานมากในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวสืบมาถึงปัจจุบัน¹

อย่างไรก็ตาม ในประเด็นเรื่อง *ความเป็นไทย* ของคนอุบลราชธานีนี้ ดูเหมือนมีการผสมผสานวัฒนธรรมเดิมด้วย เนื่องจากการจัดการศึกษาของรัฐที่สอนภาษาถิ่นควบคู่กับภาษาไทย ทำให้กระบวนการเรียนรู้วัฒนธรรมท้องถิ่นเป็นไปอย่างต่อเนื่อง รวมถึงขนบการบันทึกประวัติศาสตร์แบบ *พื้น* ที่สืบเนื่องมาถึงสมัยนี้โดยปรับให้เข้ากับ *พงศาวดาร* ของราชสำนักไทย สิ่งเหล่านี้แสดงถึงเอกลักษณ์ของคนท้องถิ่นที่มี *ความเป็น (ลาว) อีสาน อุบลราชธานี* อยู่ภายใต้กรอบของ *ความเป็นไทย* ทางวัฒนธรรม

2.2.1.3 การก่อตัวของประวัติศาสตร์ชาติในหมู่ชนชั้นนำกรุงเทพ และการส่งผ่านความรู้กับการสร้างความทรงจำทางประวัติศาสตร์ร่วมกับคนอุบลราชธานี

การสถาปนารัฐชาติสมัยใหม่เกิดขึ้นจนสำเร็จ เป็นปัจจัยผลักดันให้เกิดสำนึกอดีตที่ให้ความสำคัญต่อ ชาติ หรือ ประวัติศาสตร์แห่งชาติ (National History) หมายถึงปรากฏการณ์ความเป็นมาของอดีตระดับชาติที่มีบทบาทอยู่ภายใต้ขอบเขตรัฐชาติไทย² แต่สำนึกอดีตที่เกิดขึ้นนี้ต่างจากความทรงจำแบบ *ตำนาน* หรือ *พงศาวดาร* ของสมัยจารีตก่อนหน้า เพราะสำนึกอดีตชุดใหม่นี้ต้องมีพื้นที่รองรับอุดมการณ์รัฐที่ขยายขอบเขตจากเรื่องของพระมหากษัตริย์ มาสู่เรื่องของ *รัฐชาติ* และ *พลเมือง*³ อีกทั้งต้องสอดคล้องกับความคิดแบบวิทยาศาสตร์ที่กำลังแพร่หลายในกรุงเทพฯ ขณะนั้น เพื่อให้สอดคล้องกับสภาวะดังกล่าวกลุ่มคนเหล่านี้จึงรับวิธีทางประวัติศาสตร์แบบสากลเข้ามาปรับฐานความรู้ใน *พงศาวดาร* ซึ่งการศึกษาค้นคว้าเป็นระบบ และการรู้จักใช้ข้อมูลหลากหลายได้เพิ่มเติมเนื้อหาสาระของงานเขียนยุคนี้ให้มีมากกว่า *พงศาวดาร* แบบเดิม โดยแสดงให้เห็นว่า ทุกคนต่างเป็นหน่วยภายในชาติ ต่างมีพันธกิจที่ต้องปฏิบัติต่อชาติ คือ

¹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติฯ อุบลราชธานี. (ต่อไปจะใช้คำย่อว่า หจช.อบ.) ร.6 ข.

5.7.6/2. เอกสารกรมราชเลขาธิการ(กระทรวงวัง) รัชกาลที่ 6.เรื่องสมญานามของเมืองในอีสาน. (ไมโครฟิล์ม).

² สายชล วรรณรัตน์. (2522, กรกฎาคม - กันยายน). การศึกษาประวัติศาสตร์นิพนธ์ในประเทศไทย. *วารสารธรรมศาสตร์*. 9(1): 151 - 153.

³ อริญชัย วรรณชาติ. (2553). *ความรู้เรื่องอีสานของชนชั้นนำสยาม พ.ศ. 2433-2475*. หน้า 47.

การสร้างสรรค์ความเจริญรุ่งเรือง โดยมีพระมหากษัตริย์ในฐานะมหाराช เป็นผู้นำในการปฏิบัติพันธกิจนั้นให้เกิดประโยชน์สูงสุดแก่ประเทศชาติ¹

นอกจากนี้โครงเรื่องประวัติศาสตร์ชาติ ยังเน้นความสืบเนื่องของราชธานีแต่ละอาณาจักรตั้งแต่อาณาจักรสุโขทัยเป็นต้นมา โดยมีศูนย์กลางอยู่ที่ราชวงศ์ต่างๆ ที่เชื่อมพัฒนาการของรัฐไทยไม่ให้ขาดตอนองค์ความรู้เรื่องประวัติศาสตร์ชาติดังกล่าว ถูกชนชั้นนำกรุงเทพฯ ผลิต และส่งผ่านไปสู่อำเภอเมืองผ่านการจัดการศึกษา และการกล่อมเกลางานวัฒนธรรมแบบต่างๆ ตามที่กล่าวมา ส่งผลให้ชนชั้นนำท้องถิ่นอุปราชธานีและคนที่เข้ามาปฏิบัติการณ์ในพื้นที่นี้เขียนประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุปราชธานีให้สัมพันธ์และอยู่ภายใต้กรอบโครงเรื่องประวัติศาสตร์แห่งชาติ โดยมีสาระสำคัญอยู่ที่พระราชกรณียกิจของกษัตริย์ไทยที่มีต่อท้องถิ่น การสืบทอดอำนาจของผู้นำที่ดำเนินควบคู่ไปกับการสืบสันตติวงศ์ของราชวงศ์ที่กรุงเทพฯ พร้อมกันนั้นรัฐไทยได้ดึงความทรงจำของผู้คนตามถิ่นต่างๆ ให้มารวมในกรอบประวัติศาสตร์ชาติ เพื่อให้คนในชาติเกิดสำนึกอดีตร่วมกัน โดยในการนี้รัฐได้ส่งเสริมให้ข้าราชการที่เป็นคนจากส่วนกลางที่เข้ามาทำงานในพื้นที่เรียบเรียง รวบรวมตำนานพงศาวดารเมืองและท้องถิ่นของตน แล้วจัดส่งมาให้กับส่วนกลาง โดยได้รับข้อมูลส่วนใหญ่มาจากคำให้การของผู้ปกครองท้องถิ่นซึ่งมีข้อน่าสังเกตว่า ได้ลดความสำคัญของเรื่องราวที่อิงคำสอนทางศาสนาหรือเรื่องราวที่ไกลตัวมาก ๆ และมุ่งนำเสนอเฉพาะสัมพันธ์ภาพระหว่างส่วนกลางกับท้องถิ่น เช่น การตั้งเมือง การแต่งตั้งเจ้าเมือง การเสียส่วย เป็นต้น สิ่งนี้แสดงถึงการปฏิเสธการรับรู้อดีตแบบเดิมในหมู่ชนชั้นนำไทย และสร้างความทรงจำใหม่สวมทับลงไปในการรับรู้ของคนท้องถิ่น²และถือเป็นการสร้างประวัติศาสตร์ร่วมกันระหว่างกรุงเทพฯ กับเมืองอุปราชธานี และการเรียนรู้วิถีวัฒนธรรมนิยมต่างๆ ของท้องถิ่นไปพร้อมกันตัวอย่างงานเขียนประเภทนี้ ได้แก่ พงศาวดารหัวเมืองมณฑลอีสาน และพงศาวดารเมืองอุปราชธานี เป็นต้น ดังนั้นภาพอดีตของชาติไทยจึงมีเรื่องประวัติบ้านตำนานเมืองต่างๆ มาประกอบเข้าด้วยกัน โดยมีศูนย์กลางที่องค์พระมหากษัตริย์ที่กรุงเทพฯ และโดยอาศัยเทคโนโลยีการพิมพ์และหอสมุดซึ่งเป็นแหล่งจัดเก็บและเผยแพร่สำคัญส่งผ่านให้ความรู้เรื่องอดีตชุดนี้เผยแพร่สู่สังคมชนชั้นนำอย่างกว้างขวาง³

¹ อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. (2530). ความเปลี่ยนแปลงของสำนักทางประวัติศาสตร์และการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยตั้งแต่รัชกาลที่ 4 ถึง พ.ศ. 2475. หน้า 103 - 107.

² ยุพา ชุมจันทร์. (2529). ประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทย พ.ศ. 2475 - พ.ศ. 2516. หน้า 23 - 29.

³ ธนพงศ์ จิตต์สง่า. (2552). “วชิรญาณ” กับการแสวงหาความรู้ของชนชั้นนำของสยาม พ.ศ. 2427-2448. หน้า 12.

อย่างไรก็ตาม แม้ได้รับวิธีการศึกษาแบบใหม่เข้ามาใช้แต่การเขียนประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานีช่วงนี้ยังไม่ก้าวหน้านัก ส่วนใหญ่เป็นการเรียบเรียง *พื้นเมืองอุบล* เดิมขึ้นใหม่ และสอบถามข้อมูลจากคนร่วมสมัยกับเหตุการณ์เท่านั้น เพื่อมุ่งนำเสนอข้อเท็จจริงให้มากที่สุด การเขียนประวัติศาสตร์สมัยใหม่เป็นที่นิยมภายหลัง พ.ศ. 2475 ไปแล้ว โดยเริ่มมีการใช้คำว่า *ประวัติ* หรือ *ประวัติศาสตร์* มาเรียกงานประวัติศาสตร์นิพนธ์แทนที่คำว่า *พื้น* หรือ *พงศาวดาร* ซึ่งรายละเอียดของงานเขียนส่วนนี้จะกล่าวถึงในบทต่อไป

จะเห็นว่า การจัดการปกครองแบบเทศาภิบาลในเมืองอุบลราชธานีเมื่อ พ.ศ. 2435 เป็นกระบวนการรวมอำนาจเข้าสู่ส่วนกลางของกรุงเทพฯ โดยเริ่มจากการจัดการปกครองแบบเทศาภิบาลที่รวมอีสานและเมืองอุบลราชธานีเข้าเป็นส่วนหนึ่งของรัฐไทย ทำให้คนท้องถิ่นผูกพันกับพื้นที่ปกครองที่ถูกกำหนดโดยรัฐ และเพื่อลดทอนสำนักท้องถิ่นนิยมให้น้อยลง รัฐไทยจึงปลูกฝังวัฒนธรรมไทยผ่านนโยบายการศึกษาที่เป็นแบบแผนเดียวกับคนท้องถิ่นอื่น โดยจัดให้มีการสอนภาษาไทย ตลอดจนความรู้ในศาสตร์สมัยใหม่ นอกจากนี้รัฐได้พยายามสร้างสำนึกร่วมกับคนท้องถิ่น ด้วยการถ่ายทอดความรู้และวิธีการของประวัติศาสตร์กระแสหลักเข้าไปแทนที่ความทรงจำเดิมของชาวบ้าน สภาวะแวดล้อมเหล่านี้นำมาสู่การปรับเปลี่ยนโครงเรื่องประวัติศาสตร์อุบลราชธานีให้อยู่ภายในกรอบประวัติศาสตร์ชาติ

2.2.2 ประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานีสมัยมณฑลเทศาภิบาล

การขยายอำนาจของรัฐไทยสู่เมืองอุบลราชธานีตั้งแต่กลางพุทธศตวรรษที่ 24 ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างกรุงเทพฯ กับท้องถิ่นแห่งนี้กระชับแน่นมากขึ้น ซึ่งการรับรู้ส่วนนี้แสดงออกผ่านงานเขียนประวัติศาสตร์ของชนชั้นนำในท้องถิ่นด้วยเช่นกัน โดยมีการปรับเปลี่ยนจารีตการบันทึกจาก *พื้นเมืองอุบล* ตามวัฒนธรรมล้านช้าง มาเป็นเรื่องราวท้องถิ่นภายใต้อำนาจรัฐไทยงานเขียนชิ้นแรกๆ ที่มีลักษณะเช่นนี้ คือ *พื้นเมืองอุบล* ฉบับที่ถูกรวบรวมและชำระโดย ปรีชา พิณทอง ใน พ.ศ. 2535 โดยกล่าวถึง สาเหตุการเคลื่อนย้ายของกลุ่มพระวอพระตาในสมัยพระเจ้าสิริบุญสารว่าเกิดจากสาเหตุที่พระเจ้าสิริบุญสาร ทรงขอพระธิดาพระวอพระตาไปเป็นพระชายา ด้วยเหตุดังกล่าว จึงก่อให้เกิดความไม่พอใจของกลุ่มพระวอพระตา ดังนั้นจึงตัดสินใจเดินทางจากเวียงจันทน์เพื่อตั้งบ้านเมืองใหม่ให้พ้นจากอำนาจพระเจ้าสิริบุญสาร จากนั้นทัพหลวงของพระเจ้าสิริบุญสารได้ตามเข้ามาตี ทำให้พระวอพระตาตายในที่รบ เป็นเหตุให้เกิดความขัดแย้งระหว่างเวียงจันทน์กับธนบุรีขึ้น จนนำไปสู่การเข้ามามีอำนาจของรัฐไทย รัชกาลที่ 1 จึงโปรดเกล้าฯ ให้เชื้อสายพระวอพระตาเข้ามาตั้งเมืองขึ้นใหม่ ผู้นำกลุ่มนี้ได้ปกครองเมืองเรื่อยมาจนสิ้นสุดเนื้อหาในสมัยที่พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงพิชิตปรีชากร เข้ามาเป็นข้าหลวงต่างพระองค์ที่เมืองอุบลราชธานี

แม้ว่า *พื้นเมืองอุบล* ฉบับชำระของปรีชา พิณทอง เป็นงานเขียนชิ้นแรก que แสดงเค้าเงื่อนการเปลี่ยนแปลง แต่ยังไม่พบลักษณะความเป็น *พื้น* ตั้งเดิมอยู่บ้าง ทั้งในเรื่องการผสมผสานระหว่างนิทาน นิยาย กับข้อเท็จจริง ดังจะเห็นจากการแปลงบุคคลในประวัติศาสตร์ให้เป็นชื่อตัวละคร เช่น รัชกาลที่ 1 เป็น พระยาอนุรักษราชรัชกาลที่ 5 เป็น พระบาทเจ้ามหาราชของค์ษัตริย์ เป็นต้น และบทบาทของคติความเชื่อและคำสอนในเนื้อหา รวมถึงรูปแบบการเขียนที่ใช้ภาษาไทยน้อย ซึ่งเป็นฉันทลักษณ์ลาว สิ่งเหล่านี้เมื่อพิจารณาร่วมกับเนื้อหาที่ไม่พอใจ เสียดสี เหน็บแนมต่อราชสำนักเวียงจันทน์แล้ว สรุปได้ว่า *พื้นเมืองอุบล* ฉบับนี้เป็นงานเรื่องแรกที่แสดงถึงปฏิกิริยาของคนท้องถิ่นที่มีต่ออำนาจเวียงจันทน์ในสงคราม ต่อมาคนพื้นเมืองเริ่มยอมรับอำนาจรัฐไทยมากขึ้น ซึ่งความคิดนี้สะท้อนออกมาจากการเขียน พงศาวดาร ของกลุ่มชนชั้นนำพื้นเมืองที่มีการเปลี่ยนแปลงด้านภาษา ขบวนการเขียน และเนื้อหาที่เน้นสัมพันธ์ภาพระหว่างท้องถิ่นกับรัฐไทย¹

การปฏิรูปมณฑลอีสานสมัยรัชกาลที่ 5 ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงงานเขียนประวัติศาสตร์ในท้องถิ่นนี้ ทั้งในรูปแบบการบันทึกและความรู้สึกนึกคิดภายใน โดยการดำเนินนโยบายรัฐเพื่อผนวกเมืองอุบลราชธานีเข้ากับรัฐไทย ได้ส่งผ่านอำนาจและความรู้จากกรุงเทพฯ ที่ถือเป็นมาตรฐานให้แทนที่ระบบเดิมของท้องถิ่น ซึ่งรวมถึงองค์ความรู้ทางประวัติศาสตร์แบบ พงศาวดาร ที่ผ่านการดัดแปลงเปลี่ยนรูปให้เข้ากับสถานะสมัยใหม่ การให้ความสำคัญต่อการอธิบายเพื่อให้เห็นภาพอดีตชัดเจน เป็นสิ่งที่ไม่อาจนำเสนอผ่านโคลงกลอนโบราณได้ งานเขียนช่วงนี้จึงเริ่มเปลี่ยนแบบแผนการบันทึกเป็นความเรียงร้อยแก้ว เพื่อให้บันทึกรายละเอียดได้มากขึ้นเห็นจาก พงศาวดารเมืองผลงานของข้าราชการระดับปฏิบัติการที่เป็นคนจากส่วนกลางที่เข้ามาทำงานในพื้นที่เมืองอุบลราชธานี ส่วนใหญ่ที่เป็นความเรียงร้อยแก้วภาษาไทยทั้งสิ้น ที่ชัดเจนคือ พงศาวดารหัวเมืองมณฑลอีสานและพงศาวดารเมืองอุบลราชธานี เป็นต้นนอกจากนี้ยังเห็นถึงจำนวนที่ลดน้อยลงของ ผนญา สุภาษิตต่างๆ ที่เป็นคำคล้องจอง ซึ่งเคยปรากฏอยู่มากในเนื้อหา *พื้น* สมัยจาริต สิ่งเหล่านี้เป็นความพยายามของคนท้องถิ่นและคนที่เข้ามาปฏิบัติการยังท้องถิ่นในการสร้างความรู้ประวัติศาสตร์ให้สอดคล้องกับความรู้ตามระบบมาตรฐานของรัฐ ด้วยแบบแผนภาษาไทยทางการ

อย่างไรก็ตาม การเขียนด้วยโคลงกลอนยังคงจำเป็นต่อสังคมเมืองอุบลราชธานีที่คุ้นชินกับการเรียนรู้แบบมุขปาฐะมานาน งานเขียนที่คาบเกี่ยวกับเรื่องเมืองอุบลราชธานีจึงยังมีบ้างในหมู่วรรณกรรมที่เผยแพร่ในหมู่บ้าน แต่ได้ปรับเปลี่ยนให้เข้ากับกระแส *ความเป็นไทย* ทางภาษา โดยนำตัวอักษรไทยมาบันทึกเป็นโคลงกลอนท้องถิ่น เช่น *กาพย์รถไฟหลวง* ของ พระครูอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจนฺโท) หรือการนำเอาทั้งตัวอักษร และฉันทลักษณ์ภาษาไทยมาใช้ในการแต่งอย่าง *นิราศเมืองอุบล* ของขุนมหาวิไชย (จัน อุตตรนคร) ซึ่งเป็นนิราศบอกเล่าการเดินทาง

¹อุศนา นาศรีเคน. (2548). การสร้าง “ความเป็น (ไทย) อีสาน”: ความคิด “การพัฒนา” อีสาน. หน้า 9.

จากเมืองอุบลราชธานีถึงกรุงเทพฯ วรรณกรรมลักษณะลูกครึ่งเช่นนี้เป็นลักษณะเฉพาะของวรรณกรรมเมืองอุบลราชธานีที่แพร่หลายในทศวรรษ 2460 – 2510 และเริ่มซบเซาในทศวรรษ 2520 ในช่วงที่ภาษาไทยเริ่มมีบทบาทในอีสานและเมืองอุบลราชธานีมากแล้ว¹

ในส่วนเนื้อหาและแนวการเขียนประวัติศาสตร์นิพนธ์เกิดการปรับเปลี่ยนเช่นกัน เพราะข้อจำกัดของงานเขียนประเภท *พื้น* ฝ่ายบ้านเมืองเดิม ไม่อาจสอดคล้องกับวิทยาการสมัยใหม่ อุดมการณ์รัฐ แนวคิด และความรู้ประวัติศาสตร์กระแสหลัก ดังนั้นจึงรับแบบแผนการบันทึกแบบ *พงศาวดาร* เข้ามาผสมผสานกับจารีตเดิมเป็น *พื้น/พงศาวดาร* ที่อธิบายเรื่องท้องถิ่นภายใต้กรอบอำนาจรัฐ โดยมีคิตคำสอนหรือข้อคิดต่างๆ ที่อิงศาสนาแทรกอยู่ด้วย นอกจากนี้ชนชั้นนำท้องถิ่นและชนชั้นนำกรุงเทพฯ ที่เข้ามาปฏิบัติการในพื้นที่ยังสร้างการรับรู้อดีตแบบใหม่ เพื่อให้สอดคล้องกับบริบทสังคม โดยเริ่มเขียนประวัติศาสตร์ชุมชนและชาติพันธุ์ในรูปแบบการสำรวจเชิงชาติพันธุ์ วรรณนา บันทึกการเดินทาง และบันทึกความทรงจำในรูปแบบเอกสารตรวจราชการ เพื่อตอบสนองต่อการใคร่รู้ของคนในสังคมด้วย²

2.2.2.1 งานเขียนประเภท *พื้น/พงศาวดาร*: การเริ่มต้นของการบันทึกประวัติศาสตร์ในกรอบอำนาจรัฐไทย

นโยบายของกรุงเทพฯ ในการส่งเสริม และสนับสนุนให้ข้าราชการที่เข้ามาปฏิบัติการในพื้นที่ฯ ทำการเรียบเรียง รวบรวม *พงศาวดารเมือง* ตั้งแต่ทศวรรษ 2440 เป็นต้นมาเป็นการกระตุ้นให้ชนชั้นนำท้องถิ่นที่ได้รับการศึกษาสมัยใหม่ ทำการเขียนประวัติศาสตร์พรรณนา สาธารณคดีของตนขึ้นด้วยพร้อมกัน สะท้อนถึงการขยายตัวของสำนึกในหมู่ปัญญาชนท้องถิ่นที่ต้องการมีพื้นที่ในประวัติศาสตร์ชาติไทยแต่ในทางหนึ่ง เป็นการละเลยต่อสำนึก *ความเป็นลาว* ที่เคยถูกยึดโยงด้วยตำนานพื้นบ้านที่มีร่วมกันให้กลายเป็นกลุ่มย่อยๆ นั่นคือความประสงค์ของชนชั้นนำกรุงเทพฯ ที่ต้องการบันทึกวาทกรรมร่วมของคนท้องถิ่น เพื่อให้มาสวมักดีต่อตนเองผู้เดียว ท่ามกลางบริบทการเมืองดังกล่าว ขบวนการบันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับคติความเชื่อของคนท้องถิ่นได้ลดลงโดยงานเขียนประเภท *พื้นฝ่ายอาณาจักร* เรื่องราวทางศาสนาได้ถูกลดทอน หรือถูกแทนที่ด้วยความคิดแบบ *พงศาวดาร* จากกรุงเทพฯ ที่อธิบายพัฒนาการของเมืองภายใต้อำนาจรัฐ เป็นผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงแนวการเขียนใน 2 ลักษณะ คือ

¹ อรรถ นันทจักร. (2540). *สถานภาพการศึกษาประวัติศาสตร์เมืองอุบลราชธานีโดยสังเขป*. หน้า 2.

² ธงชัย วินิจจะกูล. (2540). “ภาวะอย่างไรหนอที่เรียกว่าศิวิไลซ์” : เมื่อชนชั้นนำสยามสมัยรัชกาลที่ 5 แสวงหาฐานะของตนผ่านการเดินทางและพิพิธภัณฑทั้งในและนอกประเทศ. ใน *ยุโรปกับรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว : โอกาส ความขัดแย้ง และการเปลี่ยนแปลง เล่ม 3 ยุโรป : การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม*. หน้า 45 - 50.

ลักษณะแรก มีแนวการเขียนที่ยังผูกติดกับเรื่องเล่าในตำนานเช่นเดิม โดยพยายามโยงเรื่องราวให้สอดคล้องกับประวัติของพระพุทธเจ้าในช่วงเริ่มดำเนินเรื่อง และบรรยายความเป็นมาของแม่น้ำโขง ซึ่งเป็นแม่น้ำสำคัญของอีสานรวมถึงเมืองอุบลราชธานีด้วยดังข้อความที่ปรากฏใน พงศาวดารหัวเมืองมณฑลอีสาน ความว่า“...คำที่เรียกดอนโขงถ่าน้ำโขงนี้มีตำนานมาแต่โบราณว่า ครั้งเมื่อช้างเที่ยวทำร้ายคนอยู่ในเขตแขวงเมืองศรีสัตนาคนหุต พระยาโคตรบองได้ไปปราบช้าง ฆ่าช้างตายเสียตั้งล้าน เมืองศรีสัตนาคนหุตจึงได้เรียกว่าเมืองล้านช้างมาก่อน ส่วนช้างที่ตายนั้นก็ลอยไปตามลำแม่น้ำ ติดอยู่ที่เกาะแห่งหนึ่งมีกลิ่นเหม็นโขลงตลบไปทั่วตลอดไปตามลำน้ำ อาการกลิ่นที่เหม็นอย่างนี้ ภาษาทางนั้นเรียกว่าเหม็นโขลง เพราะฉะนั้นจึงได้เรียกลำน้ำนี้ว่า ลำน้ำโขง...”¹หรือข้อความใน พงศาวดารเมืองอุบลราชธานี ภาค 1 ที่กล่าวว่า “...ข้าพระพุทธเจ้า ขอพระราชทานเรียงพงศาวดารอุบลราชธานี แต่ครั้งศักราช 236 พระวัสสามีพระอรหันต์องค์หนึ่ง...”²

ลักษณะที่สอง ได้ลดเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับปรัมปราคติลง และให้ความสำคัญต่อข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์บ้านเมืองมากขึ้น ดังปรากฏใน พงศาวดารเมืองอุบลราชธานี ภาค 2 ความว่า“...โปรดเกล้าฯ ตั้งให้พระประทุมสุรราช(คำผิง) เป็นเจ้าเมือง ยกบ้านห้วยแจละแมขึ้นเป็นเมืองอุบลราชธานี (ตามนามพระประทุม) ขึ้นกรุงเทพฯ ทำส่วยฝิ่น 2 เลก ต่อเบี้ยน้ำรัก 2 ขอด ต่อเบี้ยปาน 2 เลกต่อขอด พระประทุมจึงย้ายเมืองมาตั้งอยู่ที่ตำบลบ้านร้างริมลำพมูลใต้ห้วยแจละแมประมาณทาง 120 เส้น คือ ที่ซึ่งเป็นเมืองอุบลเดิยวนี้ แลได้สร้างวัดหลวงขึ้นวัดหนึ่ง...”³

อย่างไรก็ตาม หากพิจารณาอย่างละเอียดจะพบว่าคติแบบ พื้น ดั้งเดิมยังคงซ่อนเร้นอยู่ภายในเนื้อหาของงานเขียน เช่น พงศาวดารหัวเมืองมณฑลอีสาน แทรกเรื่องตำนานการเกิดแม่น้ำโขงไว้ต้นเรื่อง และจากงานเขียนเหล่านี้ หากพิจารณาเนื้อหาช่วงแรกๆ แล้วจะมีทั้งจารีตตำนาน และ พงศาวดาร ปะปนกัน สิ่งนี้แสดงให้เห็นว่า การรับจารีตพงศาวดาร นั้น ชนชั้นนำกรุงเทพฯ ไม่ได้รับแบบแผนจากรัฐไทยมาทั้งหมด แต่ปรับให้เข้ากับจารีต พื้น ล้านช้าง ทั้งนี้อาจเป็นเพราะผู้บันทึกต้องการให้งานเขียนใหม่เป็นที่ยอมรับจากคนท้องถิ่น ที่เชื่อว่าโลกของตำนานยังมีความสำคัญต่อชีวิตอยู่ ด้วยเหตุดังกล่าวจึงควรจัดประเภทงานเขียนทั้ง พื้น และ พงศาวดาร ไว้รวมกันภายใต้ความหมายกว้างๆ ว่า เป็นเรื่องราวความเป็นมาของชุมชน ผู้นำ หรือวีรบุรุษบ้านเมือง เห็นได้จาก พื้นเมืองอุบล และพงศาวดารหัวเมืองมณฑลอีสาน ที่ได้นำเสนอต่อไปนี้

¹หม่อมอมรวงศ์วิจิตร. (2456). เล่มเดิม. หน้า 295.

²สสข. กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก. 001.3/43. เอกสารประเภทพงศาวดาร. เรื่องพงศาวดารเมืองอุบลราชธานี ภาค 1. (เอกสารพิมพ์ดีดชุดกระดาดฝรั่ง)

³สสข. กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก. 001.3/44. เอกสารประเภทพงศาวดาร. เรื่องพงศาวดารเมืองอุบลราชธานี ภาค 2. (เอกสารพิมพ์ดีดชุดกระดาดฝรั่ง)

1) **พื้นเมืองอุบล: เนื้อหาโดยสังเขป**

พื้นเมืองอุบล ฉบับที่นำมาศึกษาคือ **ประวัติเมืองอุบลราชธานี** รวบรวมโดย ปรีชา พิณทอง ตีพิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2530 ในงานกุศลสมโภชอายุครบ 6 รอบของพระราชรัตนโนบล เจ้าคณะจังหวัดอุบลราชธานี¹ และตีพิมพ์ครั้งที่ 2 ใน พ.ศ. 2535 งานเขียนชิ้นนี้เดิมเป็นเอกสารโบราณ จารด้วยภาษาไทยน้อย ประพันธ์ตามแบบฉันทลักษณ์ลาวทั้งโคลงสาร และกาพย์ อาจสันนิษฐานว่าผู้เขียนคือปัญญาชนที่เป็นกลุ่มเจ้านายพื้นเมืองเดิมหรือพระสงฆ์โดยพยายามคงขนบการเขียนแบบเดิมไว้ ขณะเดียวกันก็พยายามผสมผสานวัฒนธรรมการเขียนและการวางโครงเรื่องแบบใหม่จากกรุงเทพฯ ผ่านการศึกษาอย่างไทยในท้องถิ่นด้วยเช่นกัน สำหรับอายุนั้นสันนิษฐานว่าถูกเขียนขึ้นในสมัยที่พระเจ้าองค์ยาเธอ กรมหลวงพิชิตปรีชากรเสด็จมาเป็นข้าหลวงต่างพระองค์ที่เมืองอุบลราชธานีใน พ.ศ. 2434 เพราะมีเนื้อหาสิ้นสุดในสมัยนี้

พื้นเมืองอุบล เป็นงานเขียนที่บอกเล่าเรื่องราวการสร้างบ้านแปงเมืองของคนลาวกลุ่มพระวอพระตา นับตั้งแต่การอพยพหนีราชภัยจากพระเจ้าสิริบุญสารกษัตริย์เวียงจันทน์มาตั้งเมืองหนองบัวลำภู ต่อมาเมื่อรัฐไทยมีชัยชนะจากการทำสงครามกับเวียงจันทน์ คนกลุ่มนี้ได้ตั้งเมืองอุบลราชธานี แล้วส่งบุตรหลานไปตั้งเมืองเขมราฐ และเมืองยโสธรตามลำดับ ผู้นำกลุ่มนี้จึงปกครองเมืองอุบลราชธานีเรื่อยมา จนถึงสมัยรัชกาลที่ 5 การจัดการปกครองแบบเทศาภิบาลทำให้เมืองอุบลราชธานีขยายตัว มีการตั้งบ้านเรือนมากขึ้น มีตลาด สถานที่ราชการ และการตัดถนนภายในตัวเมือง นอกจากนี้ส่วนกลางได้ยกเลิกระบบอาญาสี่ แล้วส่งข้าหลวงต่างพระองค์มาทำหน้าที่ปกครอง เพื่อให้ปรับตัวทันต่อการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นนี้ ผู้บันทึกได้แนะนำให้ลูกหลานปฏิบัติตามหลัก 4 ประการ คือ การมีความรู้ ความมีน้ำใจ ความซื่อสัตย์ และความเพียร

นอกจากนี้ **พื้นเมืองอุบล** สมัยมณฑลเทศาภิบาล ยังสะท้อนถึงการรับรู้ในเรื่องท้องถิ่นและชนกลุ่มอื่นด้วย เนื่องจากประวัติศาสตร์นิพนธ์เป็นผลงานที่ถูกสร้างสรรค์ขึ้นภายใต้วัฒนธรรมของแต่ละสังคม ฉะนั้นจึงสะท้อนภาพความคิดของคนในสังคมที่มีต่อสังคมและสิ่งแวดล้อมรอบรอบได้เป็นอย่างดี² จากภูมิหลังทางประวัติศาสตร์จะเห็นว่า กลุ่มชนส่วนใหญ่ในเมือง

¹ ต้นฉบับของงานเขียนเรื่องนี้มี 4 ฉบับ คือ ฉบับของจำนวน พันธุมะโน ฉบับของพระราชรัตนโนบล ฉบับของมหาสอน ศรีเอก และฉบับของปรีชา พิณทอง ทั้งสี่ฉบับแตกต่างกันตรงที่ฉบับหลังให้รายละเอียดที่เกิดขึ้นในท้องถิ่นมากกว่าและยังคงใช้สำนวนถ้อยคำพื้นเมืองแบบเดิม ดังนั้นผู้วิจัยจึงเลือกงานเขียนฉบับนี้มาใช้ในการศึกษา

² ปรีชา พิณทอง. (2530). *เล่มเดิม*. คำนำหน้า ก.

² นาฏวิภา ชลิตานนท์. (2522). *วิวัฒนาการของการเขียนประวัติศาสตร์ไทยตั้งแต่สมัยโบราณจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น*. หน้า 2 - 3.

อุปราชธานีที่ปฏิเสธอำนาจลาว และอพยพเข้ามาในฝั่งขวาแม่น้ำโขง เพื่อขออยู่ใต้อำนาจรัฐไทยใน พ.ศ. 2320 แต่สิ่งสำคัญที่ได้รับการสืบเนื่องมาจากสมัยจารีตคือ เอกลักษณะ ความเป็นลาว ทางด้านวัฒนธรรม ที่มี ฮีต-คอง และหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นหลักในการดำเนินชีวิต มีความผูกพันทางเครือญาติ เห็นได้จากใน *พื้นเมืองอุบล* ที่กล่าวถึง คำสั่งเสียของพระตาก่อนสิ้นใจว่า ให้ลูกหลานประพาศิตนอยู่ในหลัก ฮีต-คอง ผู้เป็นนายอย่าได้กดขี่ข่มเหงไพร่ “...ให้เจ้าทำใจกว้าง กรุณาพวกไพร่ อย่าสู้เห็นแก่ได้ มันสืฮ้อนไพร่เมือง ลูกเอ๋ย...” และผู้เป็นไพร่ควรอยู่ในโอวาทของ นาย “...ผู้มีปัญญาน้อย คอยฟังผู้เป็นใหญ่ อย่าได้ทำอาจอ้าง หัวดีอย่าแต่โต...” นอกจากนี้ยังเน้นย้ำ ให้คนในสังคมพากันยึดมั่นในหลักศีลธรรม ถือศีล 5 เป็นหลักในการดำเนินชีวิตจากคำพูดที่ว่า “...จงให้มีสติตั้งระวังตนย่านบาป ศีลห้าหมั่น จำไว้เที่ยงธรรมลูกเอ๋ย...”¹

สำนึกเรื่องท้องถิ่นดังกล่าวมีการปรับเปลี่ยนสมัยรัชกาลที่ 5 การจัดการปกครองแบบเทศาภิบาลที่แบ่งเขตการปกครองย่อยตามพื้นที่ เป็นการสร้างสำนึกผู้คนให้สัมพันธ์กับ พื้นที่ทางการปกครอง ความเป็นลาว ที่ผูกพันกับกลุ่มเครือญาติจึงถูกรอบทับโดยการกำหนด ขอบเขตการปกครองแบบใหม่ คือเมือง หรือ มณฑล ดังนั้นคนท้องถิ่นช่วงนี้นอกจากนิยมตนเองว่า เป็น ลาว แล้ว ได้เรียกตนเองใหม่ว่าเป็น คนเมืองอุบล เห็นจากชื่อพงศาวดารเมืองที่เขียนขึ้นโดยคน ในเขตพื้นที่ปกครอง เช่น พงศาวดารเมืองอุบลราชธานี เป็นงานเขียนของคนอุบลราชธานีและที่น่า สังเกต คือ มีคำว่า เมืองอุบลราชธานี ปรากฏในงานเขียนและชื่อเรื่องบ้างแล้ว เช่น พงศาวดารเมือง อุบลราชธานี แสดงให้เห็นว่าสำนึก ความเป็นคนเมืองอุบลราชธานีภายในขอบเขตดินแดนที่แน่นอน ของคนท้องถิ่นได้เริ่มเกิดขึ้นแล้ว เพียงแต่ช่วงนี้ เมืองอุบลราชธานี หมายถึง ผู้คน และอาณาบริเวณ ศูนย์กลางการปกครองของตัวเมืองจริงๆ เท่านั้น มิใช่ ความเป็นคนเมืองอุบลราชธานี ทั้งหมดตามที่ รับรู้ในปัจจุบัน ซึ่งสำนึกเรื่องนี้จะเด่นชัดขึ้นเรื่อยๆ ในยุคต่อมา

นอกจากนี้ยังมีทัศนะเรื่อง คนอื่นที่ไม่ใช่กลุ่มคนที่สถาปนาเมือง อุบลราชธานีหรือคนที่ตั้งถิ่นฐานในอาณาบริเวณบ้านเมืองอุบลราชธานีในความคิดคำนึงของคน เมืองอุบลราชธานีด้วยเช่นกัน ซึ่งภาพสะท้อนจากงานเขียนของตัวแทนคนเมืองอุบลราชธานีสมัย การจัดการปกครองแบบเทศาภิบาลแสดงให้เห็นถึง การปฏิเสธอำนาจรัฐลาวอย่างชัดเจน ดังปรากฏ ใน *พื้นเมืองอุบล* ที่กล่าวถึง ความเป็นอยู่ที่ดีของชนของคนลาวกลุ่มพระวอพระตาในเมือง หนองบัวลำภู ซึ่งตั้งอยู่ในบริเวณที่พ้นจากอำนาจของเวียงจันทน์ และยังได้กล่าววิพากษ์กษัตริย์ล้าน ช้างอย่างรุนแรง ถึงพฤติกรรมที่ไม่ถูกต้องตามทำนองคลองธรรม ที่มักมากในกามตัณหาใคร่อยาก ได้ธิดาพระตาไปเป็นสนมดังความว่า “...ว่าเขามีประสงค์แท้งึงสาวลูกท่าน อยากได้เป็นหนุ่มเหง้า สาวเอื้อชั้นใน... พวกเขาอยู่ได้ เมืองนี้เป่ยน เพราะเพื่อกษัตริย์เจ้า ปะรงธรรมชาติ จิตบ่ตั้ง

¹ปรีชา พิณทอง. (2530). *เล่มเดิม*. หน้า 82 – 83.

เที่ยงหมั้น พระธรรมเจ้าเทศนา บัควรอยู่เป็นข้า ทาสาไถ่ลาบท หาประโยชน์ได้ ขึ้นข้าก็ป่วยการ ...”¹ ความคิดเช่นนี้อธิบายได้ว่า เนื่องจากบรรพชนชาวเมืองอุบลราชธานีมีความขัดแย้งกับกษัตริย์ลาวมาก่อน แล้วหลบหนีมาพึ่งอำนาจรัฐไทย ทำให้สำนักแห่งความภักดีต่อศูนย์อำนาจเวียงจันทน์เสื่อมคลายลง

เมื่อเข้าสู่สมัยปฏิรูปการรับรู้ถึงอำนาจรัฐไทยปรากฏชัดขึ้น เพราะอำนาจรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์แทรกซึมสู่ท้องถิ่นอย่างเข้มข้น ทุกกลุ่มชนในเมืองอุบลราชธานีจึงยอมรับในการเป็นส่วนหนึ่งของรัฐไทย และการทำงานเขียนช่วงนี้เน้นรายละเอียดเกี่ยวกับการดำเนินนโยบาย หรือพระราชกรณียกิจของกษัตริย์รัฐไทยที่มีต่อท้องถิ่น และพันธะที่ท้องถิ่นต้องปฏิบัติต่อพระองค์ แสดงให้เห็นถึงการยอมรับอำนาจรัฐส่วนกลางอย่างแท้จริง นอกจากนี้ความคิดดังกล่าวได้สะท้อนผ่านสมัญญานามที่คนท้องถิ่นใช้เรียกแทนพระนามกษัตริย์ไทยด้วย เช่น *พื้นเมืองอุบล* ปรากฏคำว่า *พระบาทเจ้ามหาราชองค์กษัตริย์องค์พระราชเรงไญ*² คำเหล่านี้มีความหมายในเชิงยกย่องเทิดทูนต่อความเป็นพระเจ้าแผ่นดิน เจ้าชีวิตของรัฐไทยสมัยใหม่

อย่างไรก็ตามการยอมรับอำนาจรัฐไทยเป็นไปในทางการเมืองเท่านั้น หากการดำเนินนโยบายของกรุงเทพฯ ส่งผลต่อสังคมและวัฒนธรรมมากไป อาจสร้างความไม่พอใจให้กับคนท้องถิ่นและนำไปสู่ปฏิกิริยาต่อต้านในที่สุด ดังข้อความใน *พื้นเมืองอุบล* ที่ว่า “...เหม็ดญาแล้ว สิเป็นยาประสานโลก สาคี...”³ (ญา หมายถึง อาญา อาชญา- ผู้วิจัย) *พื้นเมืองอุบล* แม้ไม่ได้กล่าวตรงไปตรงมา แต่วิธีการเล่าเรื่องชวนให้เชื่อว่า การยกเลิกระบบอาญาสีใน พ.ศ. 2443 แล้วส่งข้าราชการจากส่วนกลางมาแทน นำมาสู่การเกิดขบวนการผู้มิบุญใน พ.ศ. 2444 โดยเฉพาะในพื้นที่เมืองอุบลราชธานี⁴ สิ่งเหล่านี้สะท้อนให้เห็นว่า คนเมืองอุบลราชธานีช่วงก่อน พ.ศ. 2475 ยอมรับถึงการเป็นส่วนหนึ่งทางการเมืองของรัฐไทย แต่ยังต้องการธำรงรักษา ความเป็นลาว ทางวัฒนธรรมของตนไว้ เพราะ ความเป็นลาว นำมาสู่การสร้างสัมพันธ์ภาพระหว่างกลุ่มคนต่างๆ โดยเฉพาะในบริบทการสร้างบ้านแปงเมืองใหม่ภายใต้อำนาจของชนกลุ่มอื่นอย่างรัฐไทย ความจำเป็นในการพึ่งพากันย่อมมีอยู่สูง ดังนั้น การที่ส่วนกลางลดอำนาจและสิทธิประโยชน์ที่ชนชั้นนำพื้นเมืองเคยได้รับ ส่งผลให้เกิดปฏิกิริยาของผู้นำท้องถิ่นระบบเก่าตอบโต้การปฏิรูปการเมืองการปกครองระบบใหม่ที่ดึงอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง ก่อปรกับปัญหาทางเชื้อชาติและสภาพเศรษฐกิจที่ยากไร้ของคน

¹ปรีชา พิณทอง. (2530). *เล่มเดิม*. หน้า 4, 6.

²แหล่งเดิม. หน้า 69 - 92.

³แหล่งเดิม. หน้า 239.

⁴นงลักษณ์ ลิ้มศิริ. (2524). *ความสำคัญของกบฏหัวเมืองอีสาน พ.ศ. 2325 – 2445*. หน้า 51 - 60.

ท้องถิ่น เป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้เกิดกบฏผู้มีบุญอีสาน พ.ศ. 2443 – 2445 โดยมีเมืองอุบลราชธานี เป็นจุดเริ่มต้นสำคัญของความเคลื่อนไหวดังกล่าว

2) พงศาวดารหัวเมืองมณฑลอีสาน : เนื้อหาโดยสังเขป

งานเขียนนี้เป็นผลงานของหม่อมอมรวงศ์วิจิตร (ม.ร.ว.ปฐม คเนจร) ข้าราชการส่วนกลางที่เข้ามาปฏิบัติราชการในพื้นที่ แต่งใน พ.ศ. 2447¹ ถือเป็นประวัติศาสตร์นิพนธ์เรื่อง อีสานและเมืองอุบลราชธานี เป็นข้อมูลอีกอย่างหนึ่งที่กรุงเทพฯ รับรู้จากท้องถิ่นผ่านมุมมองของคน กรุงเทพฯ ซึ่งแสดงถึงการจัดการกับอดีตอีสานของผู้ปกครองจากศูนย์อำนาจที่ชัดเจนที่สุดชิ้นหนึ่ง โดยเฉพาะการตั้งเมืองและการจัดการปกครองหัวเมืองต่างๆ ในภาคอีสานตอนล่าง อันได้แก่ หัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออก และหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งขึ้นกับการบังคับราชการของ ข้าหลวงเมืองนครจำปาศักดิ์และข้าหลวงเมืองอุบลราชธานี

ข้อความจากคำปรารภของเดิม วิชาคย์พจนกิจ ที่ว่า“...ระหว่าง พ.ศ. 2443 พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ มีรับสั่งให้เรียกเอาสมุดข่อย หรือเอกสาร สำคัญเก่าแก่ตลอดจนสัญญาบัตรของเจ้าเมืองอุปฮาด ราชวงศ์ ราชบุตรทั้งในอดีตและปัจจุบันที่มีอยู่ ตามบรรดาหัวเมืองน้อยใหญ่ทั้งปวงในมณฑลอีสาน หรือหัวเมืองเท่าที่จะรวบรวมมาได้ เมื่อได้มาแล้วมีรับสั่งให้หม่อมอมรวงศ์วิจิตร (ครั้งเป็น ม.ร.ว. ปฐม คเนจร) ปลัดมณฑลประจำจังหวัด อุบลราชธานี (เมื่อครั้งเป็นมหาดไทยมณฑล) เป็นแม่กองรวบรวมเรื่องราวหัวเมืองภาค ตะวันออกเฉียงเหนือขึ้น ... เมื่อหม่อมอมรวงศ์วิจิตรเรียบเรียงเสร็จแล้วให้ชื่อว่าพงศาวดารหัวเมือง อีสาน เป็นหนังสือไม่น้อยกว่า 25 ยก...”²แสดงให้เห็นว่าเรื่องราวของเมืองอุบลราชธานีนั้นถูกรวบรวมโดยหม่อมอมรวงศ์วิจิตร (ครั้งเป็น ม.ร.ว.ปฐม คเนจร) เป็นครั้งแรก ดังปรากฏในหนังสือ พงศาวดารหัวเมืองมณฑลอีสาน ใน ประชุมพงศาวดารภาค 4 จึงอาจกล่าวได้ว่าเรื่องราวของเมือง อุบลราชธานีถูกรวบรวมขึ้นเป็นครั้งแรกสมัยรัชกาลที่ 5

จุดประสงค์การเขียนพงศาวดารหัวเมืองมณฑลอีสานครั้งนั้น จึงน่าจะไม่เกินไปกว่าการเขียนขึ้นเพื่อสร้างความรู้ และตอบสนองความต้องการรัฐในการวางแผนด้านการเมืองการปกครองในยุคจักรวรรดินิยม เป็นการรวบรวมโดยข้าราชการส่วนกลางในพื้นที่ทำถวาย เพราะเมื่อหม่อมอมรวงศ์วิจิตรแต่งเสร็จแล้ว ก็นำต้นฉบับมอบให้สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ แสดงถึงความพยายามของชนชั้นนำกรุงเทพฯ ในท้องถิ่นที่แสวงหาความรู้ และสร้างประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่สัมพันธ์กับรัฐส่วนกลาง อันเป็นการตอบสนองความต้องการของระบบ

¹ หม่อมอมรวงศ์วิจิตร. (2456). เล่มเดิม. หน้า 287.

² เดิม วิชาคย์พจนกิจ. (2546). ประวัติศาสตร์อีสาน. คำนำ.

ราชการใหม่ที่สัมพันธ์กับการขยายอำนาจเพื่อปกครองท้องถิ่น ถือเป็นการแสดงออกทางอำนาจอีกวิธีหนึ่งของผู้ปกครองจากส่วนกลาง

แนวคิดและอุดมการณ์ของหม่อมอมรวงศ์วิจิตรที่ปรากฏใน *พงศาวดารหัวเมืองมณฑลอีสาน* ถือเป็นประวัติศาสตร์นิพนธ์แบบใหม่ที่แสดงออกถึงอุดมการณ์ความเป็นรัฐสมัยใหม่อย่างชัดเจน กล่าวคือมีการอธิบายขอบเขต เขตแดน และที่ตั้งของเมืองอุบลราชธานีที่ค่อนข้างจะแน่นอน ดังข้อความว่า “...พระประทุมเจ้านายเมืองมาตั้งอยู่ที่ตำบลบ้านร้างริมลำพมูลได้ห้วยและแม่ประมาณทาง 120 เส้น คือ ที่ซึ่งเป็นเมืองอุบลเดี๋ยวนี้แลได้สร้างวัดหลวงขึ้นวัดหนึ่ง เขตแดนเมืองอุบลมีปรากฏในเวลานั้นว่า ทิศเหนือถึงน้ำยังตกลงน้ำพาชีไปยอตบังอี ตามลำบังอีไปถึงแก่งตะนะ ไปภูจอกอก ไปช่องนาง ไปยอตห้วยอะลีอะลองตัดไปดงเปื่อยไปสระดอกเกษ ไปตามลำกะยุง ตกลำน้ำมูล บันให้เมืองสุวรรณภูมิฝ่ายเหนือหินสิลาเลขหนองกองแก้วดินภูเขี้ยว ทางใต้ป่าดเสียวตกลำน้ำมูล ยอตห้วยกาแก้วเกี่ยวชีปันให้เมืองขุขันธ์ แต่ปากห้วยทัพทันตกลมูลถึงภูเขาวงกั...”¹

ข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า อุดมการณ์เรื่องความเป็นรัฐไทยสมัยใหม่ที่เกิดขึ้นใน *พงศาวดารหัวเมืองมณฑลอีสาน* โดยระบุถึงความแน่นอนของเขตแดน และที่ตั้งของเมืองอุบลราชธานี อันแสดงถึงการสร้างความชัดเจนของอาณาเขตโดยอาศัยสภาพภูมิศาสตร์ท้องถิ่นเป็นตัวแบ่ง และระยะห่างเป็นเส้น ถือเป็นสิ่งสำคัญที่รัฐไทยสมัยใหม่ต้องมี นั่นคือ ดินแดนที่แน่นอน โดยได้ประโยชน์จากการสำรวจข้อมูลเพื่อสร้างแผนที่ๆ มีก่อนหน้านี้ ถือเป็นความคิดแบบตะวันตกที่เริ่มปรากฏในประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานี

นอกจากนี้ยังพบการอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างเมืองอุบลราชธานีกับกรุงเทพฯ เพื่อสร้างความเป็นหนึ่งเดียวกันทางประวัติศาสตร์ โดยการลำดับเหตุการณ์ในท้องถิ่น ซึ่งให้ความสำคัญต่ออำนาจรัฐลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาชัดเจน หม่อมอมรวงศ์วิจิตรได้บรรยายเรื่องราวเมืองอุบลราชธานีที่สัมพันธ์กับรัฐไทยสมัยธนบุรีจนถึงสมัยการจัดการปกครองแบบเทศาภิบาลสมัยรัชกาลที่ 5 และเหตุการณ์สำคัญหลายอย่าง เช่น การเปลี่ยนตัวผู้นำ การตั้งเมืองใหม่ การขยายตัวของเมือง การปฏิรูปการปกครองสมัยรัชกาลที่ 5 ความขัดแย้งกับตะวันตก และภัยธรรมชาติ เป็นต้น แสดงให้เห็นว่าชนชั้นนำกรุงเทพฯ ในท้องถิ่นพยายามนำความสัมพันธ์ที่มีต่อกันในยุคจารีต มาเป็นตัวขับเคลื่อนความสัมพันธ์ในยุครัฐชาติ เพื่อแสดงให้เห็นว่าเมืองอุบลราชธานีกับกรุงเทพฯ มีความสัมพันธ์ทางการเมืองมานาน ทั้งที่ความจริงแล้ว อำนาจอธิปไตยที่มีเหนือบริเวณนี้ช่วงก่อนปฏิรูปการปกครอง พ.ศ. 2435 นั้น เป็นเพียงการแต่งตั้งเจ้าประเทศราช และเรียกเกณฑ์บรรณาการ

¹หม่อมอมรวงศ์วิจิตร. (2456). *เล่มเดิม*. หน้า 309.

และส่วย เหมือนหัวเมืองประเทศราชอื่นๆ ทั่วไป ไม่ได้มีผลทำให้บริเวณนี้เป็นส่วนหนึ่งของรัฐไทย ตามที่ชนชั้นนำกรุงเทพฯ ในท้องถิ่นพยายามอ้าง¹

พงศาวดารหัวเมืองมณฑลอีสานฉบับนี้ตีพิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2456 โดย พระยาศรีสารวจ (ชื่น ภัทรนาวิก) ได้ขออนุญาตหอสมุดวชิรญาณเพื่อพิมพ์แจกในงานการทำบุญ ปลงศพของ พัน ภัทรนาวิก ผู้มารดา² ที่กรุงเทพฯ จึงกล่าวได้ว่าเป็นการสร้างความรู้เรื่องอีสานและ เมืองอุบลราชธานีผ่านพงศาวดารยุครัฐชาติที่เผยแพร่ในหมู่ชนชั้นนำกรุงเทพฯ และกลุ่มบุคคลที่มาร่วมงานเท่านั้น สำหรับคนอีสาน และคนเมืองอุบลราชธานีส่วนใหญ่จึงไม่มีโอกาสอ่านพงศาวดาร ฉบับดังกล่าว เนื่องจากจารีตที่บันทึกนั้นเป็นจารีตภาคกลาง คือใช้อักษรไทยในการบันทึก กลุ่มคนที่ ไม่ได้รับการศึกษาภาษาไทย จึงไม่สามารถอ่านออกได้ พงศาวดารหัวเมืองมณฑลอีสานที่ตีพิมพ์ ครั้งแรกจึงเป็นการสร้างความรู้เรื่องอีสานและเมืองอุบลราชธานีในหมู่ชนชั้นนำกรุงเทพฯ และ ชนชั้นนำท้องถิ่นบางกลุ่มเป็นสำคัญ

จะเห็นว่า งานเขียนประเภท *พื้น/พงศาวดาร* มีเนื้อหาเป็นประวัติศาสตร์ เมืองแต่ละสมัยตามลำดับการสืบสาแหรกวงศ์ของผู้นำชุมชน และผูกเรื่องให้เข้ากับศูนย์กลางอำนาจ รัฐไทย โดยแสดงให้เห็นว่า พระราชกรณียกิจของกษัตริย์ และนโยบายรัฐก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ในท้องถิ่น โดยเรื่องราวเหล่านี้ถูกเน้นให้มีความสำคัญมากกว่าคติทางศาสนาที่มีแต่เดิม อย่างไรก็ตาม การผสมผสานเรื่องราวประวัติศาสตร์เมืองและคติทางศาสนาเข้าด้วยกัน ชี้ให้เห็นถึงการปรับ แบบแผนการเขียนประวัติศาสตร์ของชนชั้นนำท้องถิ่นและชนชั้นนำกรุงเทพฯ ในท้องถิ่นให้ สอดคล้องกับระบบความรู้และอำนาจรัฐ โดยพยายามคงแบบแผนดั้งเดิมอันเป็นความทรงจำร่วม ของชุมชนที่มีมาก่อนให้ดำรงอยู่ได้ การเขียนประวัติศาสตร์เช่นนี้ถือเป็นเอกลักษณ์ชุมชนเมือง อุบลราชธานีที่สืบเนื่องเรื่อยมาจนถึงทศวรรษ 2530 เห็นจากผลงานของบำเพ็ญ ณ อุบล ซึ่งจะกล่าว ต่อไปในภายหลัง

2.2.2.2 งานเขียนประเภท *บันทึกการเดินทาง บันทึกการตรวจราชการ/ บันทึกความทรงจำ/บันทึกการสำรวจและบันทึกชาติพันธุ์วรรณนา*

การสร้างประวัติศาสตร์แห่งชาติของชนชั้นนำกรุงเทพฯ ในท้องถิ่น นอกจาก เน้นเรื่องราวกลุ่มชนส่วนใหญ่แล้วยังต้องสร้างประวัติศาสตร์กลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ เป็นองค์ประกอบ ด้วย เพราะการสืบค้นประวัติศาสตร์และเอกลักษณ์ชนชาติอื่น จะช่วยสร้างประวัติศาสตร์ชาติให้ สมบูรณ์ขึ้น นอกจากนี้การรับรู้เรื่องราวกลุ่มชาติพันธุ์ในท้องถิ่นยังเป็นประโยชน์ต่อการจัดการ

¹ อรรถ นันทจักร. (2537). สภาพทางสังคมและวัฒนธรรมของหัวเมืองอีสานก่อนและหลังการปฏิรูป มณฑลเทศาภิบาล. ใน *รวมบทความทางวิชาการ : อีสานคดีศึกษา*. หน้า 5.

² หม่อมอมรวงศ์วิจิตร. (2456). *เล่มเดิม*. คำนำหน้า ถ.

ปกครองของรัฐ¹ รวมถึงความพยายามที่จะรวบรวมข้อมูลเพื่อสร้างแผนที่เส้นทางเดิน และความรู้ภูมิศาสตร์เกี่ยวกับท้องถิ่นลุ่มน้ำโขงเพื่อสร้างความชอบธรรมและเพื่อผลประโยชน์ในทางอำนาจการเมืองของรัฐไทย เหตุดังกล่าว ผู้นำรัฐจึงสนับสนุนให้ข้าราชการ นักสำรวจ และพระเถระท้องถิ่นสืบค้นเรื่องราวของชนพื้นเมืองกลุ่มอื่นนอกเหนือจาก ลาว ไปพร้อมกับการเขียน พงศาวดารเมือง ในช่วงนี้จึงเริ่มมีรายงานการเดินทางท่องเที่ยว/สำรวจ บันทึกการตรวจราชการ และบันทึกเชิงชาติพันธุ์วรรณนาที่ให้ข้อมูลเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ชุมชนของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ซึ่งผู้บันทึกได้เขียนจากประสบการณ์ตรงที่เข้าไปสัมผัสกลุ่มชนเหล่านั้น ทั้งการเก็บความจากคำบอกเล่าของชาวบ้าน และการมีโอกาสเข้าร่วมประเพณีพิธีกรรมต่างๆ ของท้องถิ่น

1) บันทึกการเดินทาง

บันทึกการเดินทาง เป็นงานเขียนที่เรียบเรียงจากประสบการณ์เดินทางท่องเที่ยว จากที่หนึ่งไปยังอีกที่หนึ่ง ในบันทึกการเดินทางจึงบอกเล่าเหตุการณ์ สถานที่ และผู้คนในดินแดนที่ได้ไปถึง รวมทั้งความทรงจำความประทับใจอันเป็นประสบการณ์ และความคิดคำนึงที่เกิดขึ้นกับผู้บันทึกหรือนักเดินทาง² งานเขียนที่จัดอยู่ในประเภทนี้ คือ นิราศเมืองอุบล ของขุนมหาวิไชย (จัน อุตตรนคร) และ กาพย์รถไฟหลวง ของพระครูอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจันโท) ซึ่งจะนำเสนอเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับเรื่องเมืองอุบลราชธานีเท่านั้น ดังนี้

นิราศเมืองอุบล: เนื้อหาและแนวการเขียน

ผู้ที่สร้างสรรค์งานนี้คือ ขุนมหาวิไชย (จัน อุตตรนคร) ข้าราชการส่วนกลางที่เข้ามาพำนักในเมืองอุบลราชธานี เขียนและพิมพ์ขึ้นใน ร.ศ. 119 (ตรงกับ พ.ศ. 2443) มีความยาว 58 หน้า มีลักษณะการเขียนที่น่าสนใจ กล่าวคือ เป็นคำประพันธ์ประเภทกลอนที่พรรณนาถึงการเดินทางจากที่หนึ่งไปยังที่หนึ่ง ในนิราศจะบรรยายถึงสิ่งที่พบเห็นระหว่างทางพร้อมกับรำพึงรำพันถึงนางอันเป็นที่รักมีฉันทลักษณ์ ตัวอักษร และสำนวนภาษาแบบไทย ทำให้ผู้อ่านที่เป็นคนท้องถิ่นสามารถเรียนรู้ตัวหนังสือไทยได้ แสดงให้เห็นว่าท่านผู้นี้มีความรู้ภาษาไทยเป็นอย่างดีท่านหนึ่งอย่างไรก็ตาม ผลงานเรื่องนี้เป็นข้อมูลอีกชิ้นหนึ่งที่ทางกรุงเทพฯ รับรู้จากคนท้องถิ่นผ่านมุมมองของคนกรุงเทพฯ ซึ่งการท่องเที่ยวออกสู่โลกกว้างของชนชั้นนำกรุงเทพฯ นั้น การพบเจอกับความแตกต่างหลากหลายและความแปลกแยกก็อาจสร้างแรงกระตุ้นการเรียนรู้ในอีกทางหนึ่ง

¹ ทวีศักดิ์ เผือกสม. (2540). การปรับตัวทางความรู้ ความจริง และอำนาจของชนชั้นนำสยาม พ.ศ. 2325-2411. หน้า 11.

² พัฒนา กิตติอาษา. (2551). “มานุษยวิทยาแบบคนมองคน”: ข้อสังเกตเบื้องต้นว่าด้วยกำเนิดและพัฒนาการของงานชาติพันธุ์นิพนธ์ในสยาม. วารสารสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. 20(2): 159 - 163.; และ ปิ่นเพชร จำปา. (2534). วัฒนธรรมการท่องเที่ยวของคนไทย พ.ศ. 2394-2544. หน้า 13 - 14.

นิราศเมืองอุบลมีเนื้อหาพรรณนาถึงการเดินทางโดยเรือของผู้เขียน จากท่าวังใหม่ (เมืองอุบลราชธานี) จนถึงเมืองนครราชสีมา และต่อรถไฟจากเมืองนครราชสีมาจนถึง กรุงเทพฯ ผู้เขียนพรรณนาถึงสถานที่สำคัญในท้องถิ่น และวิถีชีวิตของชนริมฝั่งแม่น้ำมูลและแม่น้ำชี ในเขตเมืองอุบลราชธานีที่เรือล่องผ่าน ซึ่งจากข้อมูลเหล่านี้ทำให้ทราบถึงการเปลี่ยนแปลงทางสังคมของเมืองอุบลราชธานีอันเป็นผลจากวัฒนธรรมภายนอก หรือชื่อบ้านนามเมืองที่ผูกพันกับวิถีชีวิตที่อิงคติทางศาสนาเป็นหลัก เช่น ชื่อวัดสุปฏิญนาราม ริมฝั่งแม่น้ำมูลในตัวเมืองอุบลราชธานี หมายถึงวัดที่มีท่าข้าม ความหมายแรกคือ วัดที่อยู่ติดริมฝั่งแม่น้ำมูล หรือวัดที่มีท่าหน้าหรือท่าเรือที่ดีสะดวกในการขึ้นลงเรือ ส่วนความหมายที่สองคือ วัดที่ช่วยให้บรรดาพุทธศาสนิกชนได้ข้ามพ้นห้วงสังสารวัฏนั่นเอง ดังข้อความว่า

พอถึงคุ้งวัดสุปฏิญน้ำพัดเขียว	พี่แลเหลียวเห็นโบสถ์โสทร
งามสง่าสดไสวโลยโรง	โบสถ์โถงหลังคาใบกาทาปูน
วัดสุปฏิญแปลว่ามีท่าข้าม	อันงดงามในธรรมลัทธิล้ำสุนัย
คือข้ามโลกสู่ธรรมอันจำรูญ	นิพพานศูนย์หมดชาติขาดชรา... ²

งานเขียน นิราศเมืองอุบล เป็นงานเขียนที่ให้ข้อมูลเกี่ยวกับเมืองอุบลราชธานีโดยตรง จะสังเกตว่า นิราศเมืองอุบล ให้ความสำคัญของเมืองอุบลราชธานีอยู่ที่วัดสุปฏิญนาราม ซึ่งผู้แต่งนิราศบรรยายว่า ในช่วงนั้นสภาพบริเวณวัดสุปฏิญนารามยังคงเป็นป่ารก การเดินทางยากลำบาก แต่ก็มีผู้เดินทางมาที่วัด จึงอาจสันนิษฐานได้ว่า ในสมัยรัชกาลที่ 5 วัดสุปฏิญนารามคงจะมีคนรู้จักไม่ใช่น้อย ทั้งนี้อาจเป็นเพราะว่า คนเหล่านั้นได้รับฟังเรื่องราววัฒนธรรมจากส่วนกลางและวัดแห่งนี้จากตำนานบ้าง และยังอาจรับฟังจากคณะสงฆ์ที่เดินทางไปนมัสการพระพุทธรูปและเผยแพร่ศาสนาพุทธธรรมยุคิกนิกายที่วัดสุปฏิญนารามเมื่อ พ.ศ. 2399 สังเกตจากที่นิราศเมืองอุบล เล่มนี้เขียนขึ้นหลังจากปีสถาปนาวัดนานพอสมควร

กาพย์ร่ายไฟหลวง: เนื้อหาและแนวการเขียน

ผู้ที่สร้างสรรค์ผลงานนี้ขึ้น คือ พระครูอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจนโท) ปราชญ์ท้องถิ่นคนสำคัญของเมืองอุบลราชธานี เขียนขึ้นใน พ.ศ. 2473-2475 มีความยาว 34 หน้า มีลักษณะการเขียนที่น่าสนใจ กล่าวคือ เป็นคำประพันธ์ประเภทกาพย์ และสำนวนภาษาแบบลาว แต่ใช้อักษรไทยในการเขียน ผู้เขียนกาพย์เรื่องนี้มีจุดประสงค์ในการแต่งเพื่อเก็บไว้อ่าน

¹ พระพรหมมุนี. (อ้วน ดิสฺโส). (2479). ตำนานวัดสุปฏิญนาราม. คำนำ.

² ขุนมหาวิชัย (จัน อุตตรนคร). (2443). เล่มเดิม. หน้า 3.

เล่นโดยมีความรู้เรื่องชื่อบ้านนามเมืองแทรกอยู่ตลอดการเดินทางจัดเป็นบันทึกการเดินทางที่สะท้อนเรื่องราวของกลุ่มชาติพันธุ์ในท้องถิ่นอุบลราชธานีด้วย

ภาพยนตร์ไฟหลวง มีเนื้อหาพรรณนาถึงการเดินทางโดยรถไฟของผู้เขียนจากสถานีหัวลำโพง กรุงเทพฯ ถึงสถานีวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี รวม 75 สถานี โดยเรียบเรียงจากประสบการณ์ตรงของท่านโดยเฉพาะชื่อบ้านนามเมือง ความเป็นมาของสถานที่ต่างๆ วิถีชีวิตผู้คนตลอดสองฟากที่รถไฟแล่นผ่าน เช่น ที่มาของชื่อ ห้วยกระยุง อันเป็นชื่อสถานีที่ 73 หมายถึงห้วยที่มีต้นกระยุงมาก หรือสถานีที่ 74 ชื่อ บุ่งหวายบุง หมายถึงที่ลุ่มติดลำน้ำ ฤดูน้ำมีน้ำขังอยู่คล้ายบึงหรือหนอง¹ พระอุบาลีอธิบายว่า บุงหมายถึงกุดหรือหนองน้ำที่ขาดเป็นห้วงๆ ปากกว้างอยู่ใกล้แม่น้ำ ที่บุงนั้นมีต้นหวายมาก จึงเรียกบุงหวาย ดังข้อความที่ว่า

เฮาจักเหล้าคำบุงคำหวาย	บุงเขาหมายกุดวังปากกว้าง
ใกล้แม่น้ำปากทางบ่ไกล	ส่วนภายในใหญ่ยาวนาน
ตั้งแต่ปากทางสั้นหางยาว	บุงหมากนาวบุงหวายปากสั้น
เว้าจั้นๆ อิมบุงมีหวาย	เขาจึงหมายบุงหวายเป็นชื่อ
ปากกันจื้อเอาไว้นะหลาน	เป็นตำนานสืบไปภายหน้า... ²

จากข้อมูลเหล่านี้ทำให้ทราบถึง ขบวนการขนานนามชื่อสถานที่ของคนพื้นเมืองที่นิยมตั้งชื่อตามภูมิเวศท้องถิ่น แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ของวิถีชีวิตชาวบ้านที่ผูกพันกับสภาพแวดล้อมและลักษณะเด่นทางภูมิศาสตร์ในชุมชน เนื่องจากวิถีชีวิตชาวบ้านที่อาศัยแหล่งทรัพยากรธรรมชาติในการดำรงชีพ ภาพยนตร์ไฟหลวง ยังให้ข้อมูลเกี่ยวกับสภาพทั่วไปของชุมชนเชื้อชาติ ประเพณีของแต่ละกลุ่มชน เช่นกล่าวถึง ผู้คนในเมืองอุบลราชธานีที่ประกอบด้วยเชื้อชาติต่างๆ ทั้งแขก จีน ลาว ไทย ซึ่งคนเหล่านี้มีการแต่งกายที่แตกต่างกันออกไป โดยหญิงลาวนิยมนุ่งผ้าถุงลาย หญิงจีนไว้ผมยาว นุ่งกางเกง ส่วนหญิงไทยเหินผ้าเตี่ยวด้วย

2) บันทึกการตรวจราชการ/บันทึกความทรงจำ/บันทึกการสำรวจ

เอกสารหรือบันทึกการตรวจราชการของข้าราชการสมัยรัชกาลที่ 5 ถึงรัชกาลที่ 7 และหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 กระทรวงมหาดไทยได้ส่งเจ้านาย (พระบรมวงศานุวงศ์) และข้าราชการมาตรวจราชการในอีสานและเมืองอุบลราชธานีหลายครั้ง และผู้ตรวจราชการต่างทำบันทึกการตรวจราชการจนทำให้ทราบเรื่องราวท้องถิ่นได้ ข้อบันทึกเหล่านี้มี

¹ บุญเกิด พิมพ์ราเมธากุล; และ นภาพร พิมพ์ราเมธากุล. (2545). *เล่มเดิม*. หน้า 592.

² พระครูอุบาลีคุณูปมาจารย์. (2475). *เล่มเดิม*. หน้า 58.

ประโยชน์ต่อการรับรู้เรื่องราวของอีสานในอดีต เช่นบันทึกของพระยาสารคามคณาภิบาลงานเขียนบันทึกความทรงจำ 4 เล่ม ของพระยาสุนทรพิพิธ (เชย สุนทรพิพิธ) ซึ่งในที่นี้นำเสนอเนื้อหาเฉพาะกรณี บันทึกความทรงจำของพระยาสุนทรพิพิธ (เชย สุนทรพิพิธ) เนื่องจากให้ภาพของเมืองอุบลราชธานีที่ค่อนข้างเด่นชัดและหลากหลายกว่างานเขียนอื่นๆ ดังนี้

บันทึกความทรงจำ: เนื้อหาและแนวการเขียน

ผู้สร้างสรรค์ผลงานนี้ขึ้น คือ พระยาสุนทรพิพิธ (เชย สุนทรพิพิธ) ข้าราชการระดับปฏิบัติการจากส่วนกลาง เมื่อครั้งดำรงตำแหน่งเลขานุการมณฑลอิสาน (อุบล) เมื่อวันที่ 1 ตุลาคม พ.ศ. 2453² โดยเดินทางมาปฏิบัติราชการที่เมืองอุบลราชธานีเมื่อวันที่ 9 กันยายน พ.ศ. 2453 จนถึงวันที่ 30 กันยายน 2459 รวมเวลาที่อยู่ในมณฑลอุบล 6 ปีเศษ³ พระยาสุนทรพิพิธเดินทางไปมาระหว่างเมืองอุบลราชธานีกับเมืองต่างๆ ริมฝั่งแม่น้ำชีและแม่น้ำมูล โดยบันทึกสิ่งที่พบเห็นตลอดการเดินทางและตลอดช่วงปฏิบัติราชการที่เมืองอุบลราชธานี มีทั้งหมด 4 เล่ม คือ บันทึกความทรงจำ (1) เรื่อง การศึกษา (และกีฬา) และการฝึกงานหัวเมืองบันทึกความทรงจำ (2) เมื่อเป็นเลขานุการมณฑลอิสาน (อุบล) บันทึกความทรงจำ (3) เมื่อเป็นปลัดจังหวัดอุบลราชธานี (ศรีสะเกษ) และ บันทึกความทรงจำ (4) เมื่อเป็นปลัดมณฑลอุบลราชธานี บันทึกเหล่านี้มีประโยชน์ต่อการรับรู้เรื่องอีสานและเมืองอุบลราชธานีในอดีต เช่นเมื่อกล่าวถึงการเล่นกีฬาฟุตบอลที่เมืองอุบลราชธานี พระยาสุนทรพิพิธได้เล่าสภาพการเล่นฟุตบอลว่า“...เมื่อคราวไปกรุงเทพฯ ข้าพเจ้านึกถึงทุ่งศรีเมืองที่อุบลกว้างใหญ่ประมาณ 1 ใน 3 ของท้องสนามหลวง ไม่เพียงแต่จะเป็นสนามเล่นฟุตบอลได้ เขาทำสนามแข่งม้ากันด้วยซ้ำไป ข้าพเจ้าเป็นคอฟุตบอลอยู่แล้ว เวลากลับเมืองอุบลจึงได้ซื้อฟุตบอลมาด้วย...ข้าพเจ้าจึงจับพวกเสมียนพนักงานที่เคยเป็นนักเรียนมาและพวกครูหนุ่มๆ มาเล่นฟุตบอลกัน...และฟุตบอลเมืองอุบลก็เกิดขึ้นแต่นั้นมาโดยข้าพเจ้าเองเป็นผู้ก่อกำเนิดขึ้น เพราะแต่ก่อนร้อนอะไรก็ไม่เคยมีลูกฟุตบอลตกไปถึงมณฑลอิสานเลย แล้วเลยกลายเป็นเกมของนักเรียนสืบต่อมาจนทุกวันนี้...”⁴

¹ไพฑูรย์ มีกุล. (2528). การปฏิรูปการปกครองหัวเมืองลาวท้าว พ.ศ. 2434-2436. ใน รวมบทความทางวิชาการเกี่ยวกับอีสานศึกษา. หน้า 60.

²พระยาสุนทรพิพิธ (เชย สุนทรพิพิธ). (2515). บันทึกความทรงจำ (2) : เมื่อเป็นเลขานุการมณฑลอิสาน (อุบล). หน้า 1.

³พระยาสุนทรพิพิธ (เชย สุนทรพิพิธ). (2516). บันทึกความทรงจำ (4) : เมื่อเป็นปลัดมณฑลอุบล. หน้า 350.

⁴แหล่งเดิม. หน้า 111 - 112.

จากข้อความข้างต้นทำให้เห็นถึงมุมมองเรื่องวัฒนธรรมของข้าราชการระดับปฏิบัติการที่เป็นคนท้องถิ่นกล่าวคือ ข้าราชการที่เป็นคนจากส่วนกลางมักจะถือว่าตนมีวัฒนธรรมที่สูงกว่าข้าราชการที่เป็นท้องถิ่น จะเห็นชัดเจนจากเรื่องความเป็นอยู่ การเข้ามาเป็นข้าราชการของคนที่มีความคุ้นเคยกับสภาพเมืองที่ตนเห็นว่าจะมีความเจริญกว่า ทำให้ข้าราชการเหล่านี้รู้สึกว่าตนเป็นผู้มีอารยธรรมมากกว่า และจะเป็นผู้นำความเจริญเข้ามายังพื้นที่ ด้วยวัฒนธรรมที่มองว่ามีความทันสมัย โดยเฉพาะวัฒนธรรมที่ได้รับอิทธิพลจากตะวันตก เช่น ฟุตบอล เป็นต้น นอกจากนี้ในบันทึกความทรงจำ ยังสะท้อนถึงสภาพการเป็นข้าราชการจากส่วนกลางที่เข้าไปปกครองอีสานนั้น ต้องทำตนให้เข้ากับข้าราชการท้องถิ่นและชาวบ้าน พร้อมกับต้องปฏิบัติตามราชการอย่างขยัน อดทน เพื่อให้การปกครองเป็นไปตามนโยบายที่ส่วนกลางกำหนด ซึ่งความสามารถของข้าราชการที่ถูกส่งไปจากส่วนกลางนั้นมีผลอย่างมาก เพราะการแก้ปัญหาที่มีประสิทธิภาพต้องอาศัยความสามารถของข้าราชการผู้นั้นเป็นสำคัญ

พระยาสุนทรพิพิธเรียบเรียงงานเขียน บันทึกความทรงจำ จากประสบการณ์โดยตรงของท่าน ในการเรียบเรียงไม่ได้กำหนดว่าเรื่องใดจะมีก่อนหลังตามลำดับเวลานึกถึงเรื่องอะไรก็บันทึกเรื่องนั้นลงไป การที่ได้ผ่านประสบการณ์มากมายทำให้มีเรื่องต่างๆ บันทึกหลากหลาย ทั้งเรื่องประวัติศาสตร์ ศิลปวัฒนธรรม และการเมืองการปกครอง การที่เป็นข้าราชการในท้องถิ่น และการขยายตัวของการปกครองส่วนท้องถิ่น รวมไปถึงการเปลี่ยนแปลงความคิดเรื่องความสงบสุขของชาติจึงส่งผลต่อหน้าที่ของท่านตลอดสมัยของการดำรงตำแหน่งนี้ คือ การปฏิบัติราชการที่มณฑลต่างๆ ในอีสาน ส่งผลถึงการรับรู้เรื่องราวของท้องถิ่นอีสานเป็นจำนวนมาก บางส่วนยังได้จากการค้นคว้าจากคำบอกเล่าของบุคคลร่วมสมัยและจากความทรงจำเกี่ยวกับท้องถิ่นในยุคนั้น

สภาพของเมืองอุบลราชธานีที่ยกตัวอย่างนี้ให้ข้อมูลถึงวิถีชีวิตในชนบทที่ไม่ถูกนับรวมให้เป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์กระแสหลัก สิ่งเหล่านี้ถูกนำมาถ่ายทอดโดยผ่านการบอกเล่าของท่านซึ่งเป็นมุมมองจากส่วนกลาง ขณะเดียวกันท่านก็ต้องการนำเสนอภาพของท้องถิ่นที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับส่วนกลาง อันถือเป็นมาตรฐานหลักของการขยายการปกครองสู่ท้องถิ่น การที่ท่านดำรงสถานะและใช้ชีวิตที่แตกต่างจากคนท้องถิ่น ทำให้มุมมองท้องถิ่นออกมาในลักษณะของเรื่องแปลกๆ หรือบางเรื่องก็มีลักษณะขบขัน มุมมองจากส่วนกลางจึงมีผลต่อการรับรู้เรื่องราวในท้องถิ่น ทำให้งานชิ้นนี้มีความเป็นประวัติศาสตร์นิพนธ์ซึ่งบันทึกความทรงจำของพระยาสุนทรพิพิธ (เชย สุนทรพิพิธ) ข้างต้น แสดงให้เห็นบทบาทการบริหารงานของข้าหลวงเทศาภิบาลเมืองอุบลราชธานี ว่ามีการกิจตามนโยบายกรุงเทพฯ ทั้งด้านการตั้งรับกับปัญหาภัยจักรวรรดินิยม รวมทั้งการปรับเปลี่ยนเขตการปกครองเมืองอุบลราชธานีด้วย

3) บันทึกเชิงชาติพันธุ์วรรณนา

งานเขียนเชิงชาติพันธุ์วรรณนาเป็นข้อเขียนที่นำเสนอเนื้อหาเกี่ยวกับความเป็นมา สภาพสังคมวัฒนธรรมของกลุ่มชนต่างๆ โดยใช้ข้อมูลจากการสังเกต สัมภาษณ์และประสบการณ์ตรงของผู้เขียน รวมถึงการค้นคว้าจากข้อเขียนอื่นๆ ที่มีผู้ศึกษามาก่อนแล้ว จากนั้นนำข้อมูลมาวิเคราะห์แล้วเรียบเรียงขึ้น ด้วยวิธีการที่เป็นระบบ งานเขียนเชิงชาติพันธุ์วรรณนาจึงแบ่งแยกออกได้อย่างชัดเจนกับงานเขียนในรูปแบบนวนิยาย หรือบันทึกการเดินทางทั่วไปที่เขียนตามอารมณ์และความรู้สึกนึกคิด¹ ลักษณะการบันทึกจะนิยมเขียนเฉพาะเรื่องที่สนใจ เช่น ความเป็นมาของกลุ่มชน จารีต ประเพณี ภาษาของชนพื้นเมือง โดยไม่เคร่งครัดต่อการเล่าเรื่องตามลำดับเหตุการณ์ งานเขียนที่จัดอยู่ในประเภทนี้ คือ *ลัทธิธรรมเนียมต่างๆ* มีทั้งหมด 26 ภาค แต่ที่เกี่ยวกับอีสานและเมืองอุบลราชธานีมีสามภาค รวมถึงผลงานที่กล่าวถึงเมืองอุบลราชธานีในประเด็นเฉพาะต่างๆ เช่น ในหนังสือวชิรญาณวิเศษเกี่ยวกับสภาพทางภูมิศาสตร์ การประกอบอาชีพของคนในท้องถิ่นอุบลราชธานี การทำไร่ไผ่ การผลิตไหม และการทำเกลือหิมา เป็นต้น เพื่อให้เข้าใจลักษณะโดยทั่วไปของงานเขียนประเภทนี้ได้ดียิ่งขึ้น ในที่นี้ขอนำเสนอเฉพาะกรณีของ *ลัทธิธรรมเนียมราษฎรภาคอีสาน* ของหลวงผดุงแคว้นประจันต์ (จัน อุตตรนคร) ดังนี้

ลัทธิธรรมเนียมราษฎรภาคอีสาน: เนื้อหาและแนวการเขียน

เป็นผลงานของหลวงผดุงแคว้นประจันต์ (จัน อุตตรนคร) คนท้องถิ่นที่เป็นคนของส่วนกลาง ตีพิมพ์ครั้งแรกในหนังสือวชิรญาณวิเศษสมัยรัชกาลที่ 5 ต่อมาสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพนำมารวมใน *ลัทธิธรรมเนียมภาค 1* งานเขียนเรื่องนี้ต่างจากงานเขียนชิ้นอื่นตรงที่เป็นความเรียงใช้สำนวนภาษาไทยทั้งหมด เช่นเดียวกับงานเขียนอีกเรื่องหนึ่งของท่านคือ *นิราศเมืองอุบล* ใน พ.ศ. 2443 ด้วยลักษณะเช่นนี้ทำให้งานเขียนของท่านสามารถถ่ายทอดเรื่องราวของคนในท้องถิ่นให้คนนอกเข้าใจได้ และถือเป็นคู่มือที่ข้าราชการจากส่วนกลางใช้ในการปฏิบัติงานในท้องถิ่น²

ลัทธิธรรมเนียมราษฎรภาคอีสาน มีเนื้อหาแบ่งได้เป็น 3 ส่วน ส่วนแรกเป็นเรื่องเกี่ยวกับงานบุญประเพณีของชาวอีสาน เช่น งานบุญสงกรานต์ในเดือน 5 งานบวชนาคในเดือน 6 งานบุญข้าวประดับดินในเดือน 7 ส่วนที่สองเป็นเรื่องจารีตประเพณีการปกครองในอีสาน

¹พิพัฒน์ กระแจะจันทร์. (2550). *การสร้างภาพลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ “ชาวเขา” ในสังคมไทย ระหว่างทศวรรษ 2420 ถึง ทศวรรษ 2520*. หน้า 114.

²หลวงผดุงแคว้นประจันต์. (2515). *ลัทธิธรรมเนียมราษฎรภาคอีสาน*. ใน *ลัทธิธรรมเนียมต่างๆ เล่ม 1*. หน้า 5.

ประกอบไปด้วยเรื่องการจัดตั้งเมือง การแต่งตั้งกรมการเมือง และอำนาจหน้าที่ของกรมการเมือง ดังข้อความที่เกี่ยวข้องกับเมืองอุบลราชธานีที่ว่า “...เมืองอุบลราชธานีเดิมนั้นเดิมชื่อบ้าน “แจละแม” ครั้นโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาตในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกรุงเทพมหานคร จึงได้ตั้งขึ้นเป็นเมือง ชื่อ *อุบลราชธานี* สืบมาจนบัดนี้ เพราะฉะนั้นบรรดาเมืองน้อยที่มีชื่อทั้งหลาย นั้น เดิมล้วนแต่เป็นบ้านมาก่อน แล้วจึงเป็นเมืองขึ้นต่อภายหลัง บางเมืองก็ตั้งมานานหลายร้อยปี บางเมืองก็ตั้งเพียง 100 ปีกว่าก็มี ตามอายุของประเทศที่ได้รับสมมติก่อนและหลัง เมืองที่ยกบ้านขึ้นเป็นเหล่านี้ย่อมเป็นแต่เมืองเล็กน้อย มิได้เคยเป็นเมืองที่มีกษัตริย์ครอบครองหรือเมืองประเทศราช...”¹ และในส่วนที่สามส่วนสุดท้ายเป็นเรื่องเกี่ยวกับธรรมเนียมเกี่ยวกับการแต่งงาน การครองเรือน และการประกอบอาชีพของราษฎรอีสาน ที่คนทั่วทั้งอีสานและคนอุบลราชธานียึดถือปฏิบัติสืบต่อกันมาจนทุกวันนี้ อย่างไรก็ตาม เอกสารเหล่านี้สะท้อนให้เห็นความสนใจและความพยายามของผู้ปกครองกรุงเทพฯ ในการหาข้อมูลท้องถิ่นโดยผ่านมุมมองของคนกรุงเทพฯ ที่ถูกส่งเข้ามาในพื้นที่ การเขียนประวัติศาสตร์แบบนักสำรวจเหล่านี้ แม้พยายามนำเสนอความรู้ในแง่มุมมองของคนใน แต่ด้วยความมุ่งหมายในการเขียนที่มุ่งตอบสนองอำนาจรัฐ ผู้บันทึกจึงมองคนอื่นแบบยึดตนเองเป็นศูนย์กลาง โดยผ่านมุมมองของคนกรุงเทพฯ และแนวคิดวิทยาศาสตร์เชิงวิวัฒนาการ นำมาสู่การสร้างภาพคนพื้นเมืองที่ด้อยกว่าชนส่วนใหญ่ การเขียนรายงานเช่นนี้เป็นจารีตเดียวกับบันทึกการเดินทางของนักล่าอาณานิคมโลกตะวันตกในพุทธศตวรรษที่ 25 และชนชั้นนำกรุงเทพฯ ได้สืบทอดความคิดนี้เพื่อนำมาสนับสนุนระบอบอาณานิคมในรัฐไทย² แต่กรณีเมืองอุบลราชธานีนั้น การที่คนท้องถิ่นรวมถึงคนที่เข้ามาปฏิบัติการในท้องถิ่นเขียนอดีตเมืองอุบลราชธานีโดยวางตำแหน่งไว้ในความทรงจำระดับชาติของรัฐไทยนั้น ย่อมแสดงให้เห็นถึงการยอมรับโดยนัยถึงการเป็นส่วนหนึ่งของรัฐไทยนั่นเอง

จะเห็นว่า ประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานีสมัยการจัดการปกครองแบบเทศาภิบาล พ.ศ. 2436 ถึง พ.ศ. 2475 นั้น เกิดขึ้นในบริบทการผนวกเมืองอุบลราชธานีเข้ากับรัฐไทย การถ่ายทอดความเป็นไทยทางด้านภาษา วัฒนธรรม และองค์ความรู้ประวัติศาสตร์ได้ส่งผลให้ประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานีเกิดการเปลี่ยนแปลง โดยรับแบบแผนการบันทึกแบบพงศาวดาร ตามแบบรัฐไทยเข้ามา ซึ่งบอกเล่าประวัติศาสตร์บ้านเมืองภายใต้อำนาจรัฐไทย โดยมีโครงเรื่องเน้นถึงบทบาทของสถาบันกษัตริย์ที่กรุงเทพฯ ในฐานะผู้กระทำการให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในท้องถิ่น อย่างไรก็ตาม ภายในเนื้อหาเหล่านี้เรายังพบนิทานปรัมปราคติและความ

¹ แหล่งเดิม. หน้า 30 - 31.

² ก่าพล จำปาพันธ์. (2552, เมษายน-มิถุนายน). รัฐและความเป็นไทยในประวัติศาสตร์นิพนธ์ลาว.

เชื่อกฎศาสนา ซึ่งเป็นรูปแบบ พื้น แทรกอยู่ สิ่งนี้แสดงให้เห็นว่าในการเริ่มอธิบาย ท้องถิ่น
อุบลราชธานี ในกรอบประวัติศาสตร์ไทยนั้น สำนักดั้งเดิมของคนท้องถิ่นยังคงเคลื่อนไหวไปมาอยู่
เสมอ ความเป็นไทย ในสำนักของคนท้องถิ่นจึงไม่อาจเป็นไปได้อย่างสมบูรณ์

จากการศึกษาพัฒนาการของประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานีก่อน พ.ศ. 2477 ที่
สัมพันธ์กับประวัติศาสตร์อุบลราชธานีตั้งแต่สมัยล้านช้างจนถึงสมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์ สะท้อน
ให้เห็นบทบาทกลุ่มคนลาวในการพัฒนาชุมชนขึ้นเป็นบ้านเมืองบนความสัมพันธ์ทางการเมืองการ
ปกครองตามมูลเหตุแต่ละสมัย จนที่สุดเมืองอุบลราชธานีก็ถือกำเนิดขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ โดย
ส่งผลต่อโครงสร้างความรู้ประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานีที่สัมพันธ์กับ 2 ช่วง คือ ช่วงแรก
เป็นการบันทึกแบบ พื้น ในวัฒนธรรมล้านช้างซึ่งโครงเรื่องของพื้นเมืองอุบลยุคจารีต มีความ
ต่อเนื่องในเรื่องประวัติความเป็นมาของบรรพบุรุษชาวเมืองอุบลราชธานีเด่นชัด โดยเฉพาะเรื่องการ
ต่อสู้เพื่ออิสรภาพ และช่วงที่สองได้รับการบันทึกแบบ พงศาวดาร จากรัฐไทยเข้ามาผสมผสาน
ก่อให้เกิดเป็น พื้น/พงศาวดาร ที่เล่าความเป็นมาของบ้านเมืองภายใต้โครงเรื่องประวัติศาสตร์ชาติที่
เป็นรูปแบบมากขึ้น ซึ่งเรื่องราวของรัฐมิใช่เป็นเพียงเรื่องกษัตริย์ หากแต่เป็นเรื่องแผ่นดินสยาม
ทั้งหมดด้วย โดยช่วงการจัดการปกครองแบบเทศาภิบาลนี้ได้เกิดปรากฏการณ์ใหม่ขึ้นในโครงเรื่อง
ประวัติศาสตร์อุบลราชธานี ได้แก่ การตั้งจุดเริ่มต้นของความเป็นอุบลราชธานีไว้ที่กรุงรัตนโกสินทร์
สมัยรัชกาลที่ 1 ในฐานะเป็นจุดเริ่มต้นของเมืองอุบลราชธานีที่สามารถตั้งตัวเป็นอิสระและมีความ
รุ่งเรืองสืบมาถึงสมัยรัชกาลที่ 5 ผู้วิจัยพบว่าผู้เขียนประวัติศาสตร์อุบลราชธานียุคนี้ส่วนใหญ่เป็นชน
ชั้นนำพื้นเมือง และเจ้าหน้าที่ของรัฐในพื้นที่ๆ เขียนประวัติศาสตร์ตามนโยบายส่วนกลางอย่างไรก็
ตามแม้จะเห็นความแตกต่างของงานเขียนใน 2 ช่วง แต่ยังพบความสืบเนื่องที่งานเขียนมีร่วมกันคือ
เรื่องราวที่อิงคำสอนทางศาสนาที่เป็นแบบแผนดั้งเดิม และบทบาทรัฐไทยในท้องถิ่น ลักษณะเช่นนี้
เป็นเอกลักษณ์ของประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานี โดยเฉพาะผลงานที่ถูกผลิตโดยคน
อุบลราชธานีที่เริ่มเข้ามาอยู่ใต้การปกครองของรัฐไทย และต่อมาอิทธิพลรัฐไทยที่ปรากฏใน
ประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานีซึ่งเกิดขึ้นพร้อมกับการปรับเปลี่ยนทางความคิดและจิตสำนึก
ของคนท้องถิ่นในการเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของรัฐ โดยเฉพาะเรื่องเมืองอุบลราชธานีที่ปรากฏใน
ประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทยในรูปแบบความเรียงวิชาการสมัยใหม่ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการ
ปกครอง พ.ศ. 2475 เป็นต้นมา ดังจะกล่าวถึงในบทต่อไป

บทที่ 2

พัฒนาการของประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานี

ในมิติท้องถิ่นนิยม* สมัยรัฐประชาชาติ^๑

ตั้งแต่ พ.ศ. 2477 ถึง พ.ศ. 2500

การเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 มีความสำคัญต่อพัฒนาการของรัฐไทยสมัยใหม่ โดยเฉพาะการกำหนดวิธีการเมืองและสังคมที่สืบเนื่องถึงปัจจุบัน โดยถ่ายโอนอำนาจจากกลุ่มอำนาจเดิมสู่ประชาชนผ่านการเลือกตั้งผู้แทนเข้าไปบริหารประเทศ ซึ่งเป็นหลักพื้นฐานของระบอบประชาธิปไตยที่ให้ความสำคัญต่อสิทธิเสรีภาพของพลเมืองในรัฐอย่างเท่าเทียมกัน¹ นำมาซึ่งการนิยามชาติใหม่ให้รัฐเป็นของประชาชน หรือที่เรียกว่า รัฐประชาชาติ นั้นเอง และท่ามกลางบริบทการเมืองของรัฐประชาชาติดังกล่าวผลักดันให้เกิดการเคลื่อนไหวในหมู่คนอุบลราชธานีที่ต้องการมีส่วนร่วมกำหนดนโยบายรัฐ และกำหนดนิยาม ชาติ ร่วมกับคนกลุ่มอื่น โดยพยายามนำตัวตนท้องถิ่นเข้าแทรก อันเป็นผลจากพื้นฐานความเป็นลาวที่สืบเนื่องจากบรรพบุรุษ ผนวกกับกระแส

*ท้องถิ่นนิยม (Localism) และ ภูมิภาคนิยม (Regionalism) ในที่นี้หมายถึงความพยายามสร้างสำนึกเดียวกันของกลุ่มชนอีสานโดยมีพัฒนาการบนพื้นฐานความเป็นชนชาติลาวเดิม โดยมีสำนึกที่ยึดติดกับผู้นำกลุ่มเป็นสำคัญ ต่อเนื่องถึงช่วงการตั้งเมืองใหม่และการตั้งชื่อเมืองที่เป็นการเริ่มต้นสำนึกท้องถิ่นนิยมในความหมายเชิงพื้นที่ จนถึงช่วงการจัดการปกครองแบบเทศาภิบาลของรัฐไทยที่มีส่วนสร้างสำนึกท้องถิ่นนิยมและภูมิภาคนิยมต่อมา สิ่งเหล่านี้ส่งผลให้ประชาชนต้องการให้ท้องถิ่นตนเอง (หมายถึงบุคคลสำคัญ เมือง จังหวัด ฯลฯ) ได้มีพื้นที่และบทบาทในโครงเรื่องประวัติศาสตร์ชาติไทย เพราะสิ่งนี้ย่อมทำให้ท้องถิ่นตนเป็นที่รู้จักทั่วไป อันจะนำมาซึ่งเกียรติยศ ชื่อเสียง หรืออนุรักษ์ไว้ให้ลูกหลานชื่นชมหรือเป็นแบบอย่างการดำเนินชีวิตต่อไป

“คำว่า รัฐประชาชาติ (National state) หรือ รัฐชาติ (Nation state) ในที่นี้มีความหมายกลางๆ อย่างเดียวกันคือหมายถึง รัฐที่มีประชาชนทุกภาคส่วนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ภายใต้อำนาจรัฐเดียวกัน โดยมีหลักอำนาจอธิปไตยเป็นตัวกำกับสำคัญ ตามแนวคิดของหม่อมเจ้าวรรณไวทยากร วรวรณ อย่างไรก็ตาม คำว่า ชาติ รัฐชาติ หรือกระทั่ง รัฐประชาชาติ ยังคงเป็นที่ถกเถียงในแง่ความหมายและการนำมาใช้งาน (นครินทร์ เมฆไตรรัตน์. (2542). พลังของแนวคิดชาติ - ชาตินิยม กับการเมืองไทยในสมัยแรกเริ่มของรัฐประชาชาติ. รัฐศาสตร์สาร. 21(3): 1 - 104.).

¹นครินทร์ เมฆไตรรัตน์. (2527). ประวัติศาสตร์ภูมิปัญญาของการเปลี่ยนระบอบการปกครองสยามระหว่าง พ.ศ. 2470 – 2480. หน้า 65 - 80.

สร้างความเป็นไทยนับแต่ พ.ศ. 2435 เหตุดังกล่าวทำให้ความเป็นท้องถิ่นนิยมเด่นชัดขึ้น และถูกเน้นโดยบทบาทของ ส.ส.ท้องถิ่นในช่วงหลัง พ.ศ. 2475 ต่อมา สิ่งเหล่านี้กระตุ้นให้คนอุบลราชธานีเขียนประวัติศาสตร์เพื่อนำเสนอตัวตน ซึ่งเกี่ยวพันกับความเป็นลาวที่พยายามขอเข้าเป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์ชาติไทย

1. บริบททางสังคมที่ส่งผลต่อพัฒนาการของประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานี

การจัดการปกครองแบบเทศาภิบาล นอกจากเป็นการผนวกเมืองอุบลราชธานีเป็นส่วนหนึ่งของรัฐไทยอย่างสมบูรณ์แล้ว ยังก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงความรู้สึกนึกคิดของคนท้องถิ่นที่นำมาสู่การเคลื่อนไหวทางการเมือง และภูมิปัญญาหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 สิ่งเหล่านี้สัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคมที่เกิดขึ้นในท้องถิ่นด้วย

เมื่อทางรถไฟเชื่อมโยงกรุงเทพฯ กับเมืองอุบลราชธานีใน พ.ศ. 2473¹ ทำให้การเดินทางระหว่างกรุงเทพฯ กับหัวเมืองอีสานมีความสะดวกขึ้น เศรษฐกิจเติบโตขึ้น ส่งผลให้ชาวบ้านหันไปทำอาชีพอื่นนอกภาคเกษตรกรรม บางส่วนอาศัยการศึกษาเป็นช่องทางเลื่อนชั้นทางสังคม เช่น ทองอินทร์ ภูริพัฒน์ ส.ส. อุบลราชธานี 4 สมัย ระหว่าง พ.ศ. 2476 – 2490 มีพื้นเพจากครอบครัวที่ทำนาและค้าขาย จบชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 จากโรงเรียนเบ็ญจะมะมหาราช และได้ทุนศึกษาต่อชั้นมัธยมปลายที่โรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัยและได้ประกาศนียบัตร ป.ม.พร้อมกันด้วย เริ่มชีวิตด้วยการเป็นครูและครูใหญ่ที่โรงเรียนเบ็ญจะมะมหาราชหลายปี และต่อมาเรียนนิติศาสตร์จนสอบได้เนติบัณฑิตใน พ.ศ. 2473 จึงย้ายไปรับราชการเป็นนายอำเภอที่เมืองนครพนม² ต่อมาแต่งงานกับกลุ่มเชื้อสายเจ้าเมืองท้องถิ่น คือ บังอร (เจ้าสิริบังอร) บุตรของเจ้าจ้อย ณ จำปาศักดิ์ (อดีตผู้ช่วยคลังจังหวัด) ซึ่งเรื่องนี้น่าจะเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้เขามีความสัมพันธ์ที่ดีกับชนชั้นนำลาวด้วย

ในส่วนกลุ่มเจ้านายพื้นเมืองเดิม ภายหลังยกเลิกระบบกินเมือง ได้ปรับตัวด้วยการส่งบุตรหลานให้ได้รับการศึกษาแบบใหม่ ซึ่งเมื่อจบการศึกษาแล้วได้ผลักดันให้ทำงานราชการ นอกจากนี้บางส่วนผันตัวเองไปประกอบธุรกิจ หรือผูกสัมพันธ์กับคนท้องถิ่น เพื่อช่วยเหลือกัน จนเกิดเป็นตระกูลที่มีบทบาทสูงในท้องถิ่น เห็นจากการแต่งงานระหว่าง บุญ ณ อุบล กับ นาค คนเมือง

¹วิลาศ โพบัสสร. (2536). *รถไฟกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจบริเวณลุ่มแม่น้ำมูลตอนล่าง ระหว่างปี พ.ศ. 2469 – 2484*. หน้า 294.

²พริยา คูวัฒนศิริ. (2533). *แนวคิดและบทบาททางการเมืองของทองอินทร์ ภูริพัฒน์*. หน้า 12.

หนองบัวลำภู และมาตั้งรกรากที่เมืองหนองบัวลำภู มีอาชีพรับเหมาก่อสร้างโรงเรียนต่างๆ และรับเหมาทั่วไป จนมีฐานะมั่นคงเป็นที่รู้จักในเมืองหนองบัวลำภูภายหลัง พ.ศ. 2475¹

การที่ชนชั้นนำท้องถิ่นกลุ่มใหม่เหล่านี้ เติบโตในสังคมยุคเปลี่ยนผ่าน ทำให้เรียนรู้ประสบการณ์ในโลกความจริงมากขึ้น จึงเริ่มตระหนักถึงศักยภาพมนุษย์ในฐานะผู้ดำเนินชีวิตด้วยความสามารถของตนที่มีสิทธิเลือกตั้งหรือกำหนดวิถีชีวิตเองตามต้องการ โดยอาศัยความสามารถที่มีอยู่สร้างความก้าวหน้าให้เกิดขึ้นกับตนและสังคม² ความคิดเหล่านี้เมื่อผนวกกับสำนักพลเมืองที่ปลูกฝังโดยรัฐ ทำให้ชนชั้นนำเมืองอุบลราชธานีตระหนักถึงบทบาทและหน้าที่ตนเองที่พึงปฏิบัติต่อบ้านเมือง รวมถึงแสดงความเห็นเกี่ยวกับนโยบายรัฐบาลผ่านสื่อสิ่งพิมพ์ต่างๆ จนถึงหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 การเคลื่อนไหวของชนชั้นนำท้องถิ่นมีเพิ่มขึ้น นำมาสู่การสร้างสำนักท้องถิ่นที่ชัดเจนขึ้น โดยพวกเขาเหล่านั้นได้รวมกลุ่มกันในชุมชนเพื่อช่วยกันพัฒนาท้องถิ่น จะเห็นว่าในส่วนจังหวัดอุบลราชธานี ประชาชนร่วมกันจัดตั้งหอสมุดประชาชนขึ้น ใน พ.ศ. 2482 โดยได้รับความช่วยเหลือจากกระทรวงมหาดไทย หน่วยงาน และปราชญ์ท้องถิ่นในจังหวัดที่ร่วมกันบริจาคเงินและหนังสือ ทำให้การดำเนินงานของห้องสมุดประสบผลสำเร็จ³

ดังนั้นจะเห็นว่า การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมเมืองอุบลราชธานี ทำให้สำนักท้องถิ่นเติบโต อันเป็นพลังขับเคลื่อนการเมืองและวัฒนธรรมของคนอุบลราชธานี สิ่งนี้เป็นทั้งเหตุและผลของการแสดงออกทางพฤติกรรมของคนเมืองอุบลราชธานีสมัยรัฐประชาชาติ แต่ในที่นี้จะกล่าวเฉพาะปัจจัยที่มีผลต่อการพัฒนาการของประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานีใน 2 ประเด็น ประเด็นแรก คือ การเมืองในระบอบประชาธิปไตยหลัง พ.ศ. 2475 กับการมีส่วนร่วมของคนอุบลราชธานี และประเด็นที่สอง คือ การขยายตัวของความคิดชาตินิยมในท้องถิ่นกับการเขียนประวัติศาสตร์ของคนอุบลราชธานี

1.1 การเมืองในระบอบประชาธิปไตยภายหลัง พ.ศ. 2475 กับการมีส่วนร่วมของคนอุบลราชธานี

สภาพการเมืองไทยหลังวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 เต็มไปด้วยความเปลี่ยนแปลงหลายประการ เพราะเกิดการเคลื่อนไหวของคนกลุ่มต่างๆ ที่พยายามช่วงชิงพื้นที่การเมืองระบบใหม่ โดยมีการเลือกตั้งผู้แทนราษฎรขึ้นมาบริหารปกครองทั้งในระดับชาติและท้องถิ่น เมื่อการเลือกตั้งครั้งแรกเสร็จสิ้นใน พ.ศ. 2476 สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจากทุกจังหวัดรวมถึงอุบลราชธานี

¹แหล่งเดิม. หน้า 139.

²ดาร์วิน เมตตาริกานนท์. (2543). เล่มเดิม. หน้า 103.

³สจข. มท.0201.2.1.43/52. เอกสารกระทรวงมหาดไทย. เรื่องคณะกรรมการจังหวัดอุบลราชธานีขอความร่วมมือสร้างหนังสือสำหรับห้องสมุดประชาชน พ.ศ. 2482. (ไมโครฟิล์ม)

ได้แก่ ทองอินทร์ ภูริพัฒน์ เลียง ไชยกาล และเนย สุจิมา ได้มีบทบาทมากขึ้น การที่พื้นที่การเมืองถูกปิดกั้นมานานเนื่องจากก่อนหน้านี้รัฐไทยเห็นความสำคัญของท้องถิ่นน้อย ทำให้ ส.ส. อุบลราชธานีแสดงแนวคิดเต็มที่ โดยรวมตัวกันภายใต้ความคิดท้องถิ่นนิยม เรียกร้องให้รัฐบาลปรับปรุงท้องถิ่นให้ดีขึ้นด้วย

นอกจากนี้กลุ่มนักการเมืองอุบลราชธานียังเคลื่อนไหวนอกสภา โดยในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 พ.ศ. 2484 – 2488 รัฐบาลไทยได้ร่วมมือกับญี่ปุ่นทำสงครามกับฝ่ายสัมพันธมิตรของอเมริกาและอังกฤษ การดำเนินนโยบายเช่นนี้เป็นเรื่องส่อแหลมต่ออำนาจอธิปไตยชาติอย่างมาก ส.ส.อุบลราชธานีได้เข้าร่วมขบวนการเสรีไทยกับปรีดี พนมยงค์ ทำการเคลื่อนไหวคัดค้านการประกาศสงครามของรัฐบาล และภายหลังสงครามเสร็จสิ้น กลุ่มนักการเมืองสายปรีดี พนมยงค์ ได้มีบทบาทแทนจอมพล ป.พิบูลสงคราม ซึ่งเกื้อหนุนให้ ส.ส. อุบลราชธานีได้รับตำแหน่งสำคัญของรัฐบาล เช่น ทองอินทร์ ภูริพัฒน์ ได้เป็นรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงมหาดไทย¹ การที่คณะรัฐบาลเต็มไปด้วยนักการเมืองหัวก้าวหน้าได้ผลักดันให้เกิดนโยบายที่ให้สิทธิเสรีภาพแก่ประชาชนเต็มที่²

จะเห็นว่า หลังจากรัฐบาลจัดให้มีรัฐสภาแห่งชาติ โดยมีผู้แทนราษฎรทุกจังหวัดเข้ามาทำหน้าที่บริหารประเทศ เป็นบรรยากาศที่เอื้อให้ ส.ส. อีสาน รวมถึง ส.ส.อุบลราชธานีเคลื่อนไหวภายใต้บริบทการเมืองประชาธิปไตย แต่การมีบทบาทมากเช่นนี้ส่งผลต่อโครงสร้างอำนาจรัฐ ทำให้ถูกตำราวจ้างอย่างทารุณ ซึ่งถือเป็นการปิดกั้นบทบาทของ ส.ส.อีสาน และ ส.ส. อุบลราชธานียุคแรก อย่างไรก็ตามการเคลื่อนไหวของพวกเขาแสดงถึงการตื่นตัวต่อการมีส่วนร่วมในสังคมการเมืองใหม่ ซึ่งการเคลื่อนไหวรูปแบบอื่นๆ ของคนอุบลราชธานีมีลักษณะเดียวกัน รวมถึงการเขียนประวัติศาสตร์อุบลราชธานีที่ต้องการสร้างตัวตนลงบนพื้นที่ความทรงจำของรัฐประชาติไทย

1.2 การขยายตัวของความคิดชาตินิยมในท้องถิ่นกับการเขียนประวัติศาสตร์ของคนอุบลราชธานี

นอกจากความต้องการเข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมืองแล้ว คนอุบลราชธานียังต้องการเข้าไปมีบทบาทในสังคม และความคิดร่วมกับคนกลุ่มอื่น โดยเฉพาะการเขียนประวัติศาสตร์ที่ต้องการให้ความทรงจำแห่งชาติมีพื้นที่แสดงตัวตนท้องถิ่นแท้จริง ในการนี้ได้อาศัยกระแสชาตินิยมไทยที่กำลังเข้มข้นเพื่อเคลื่อนไหวให้บรรลุถึงเจตจำนงดังกล่าว

¹ชาร์ลส์ เอฟ คายส์. (2552). แนวคิดท้องถิ่นภาคอีสานนิยมในประเทศไทย. แปลโดย รัตนา โตสกุล.

หน้า 84 – 87.

²ประนุช ทรัพย์สาร. (2550). พัฒนาการของสังคมอีสานในพุทธศตวรรษที่ 24 – 25. หน้า 23.

1.2.1 การเผยแพร่อุดมการณ์ชาตินิยมของประเทศไทยกับการกระตุ้นสำนึกท้องถิ่นของคนอุบลราชธานี

ระยะแรกของการเปลี่ยนระบบการปกครองใน พ.ศ. 2475 โครงสร้างการเมืองยังรวมศูนย์ที่ผู้นำระบบเก่า พร้อมกันนั้นรัฐได้ปลูกฝังอุดมการณ์ใหม่ด้วย เพื่อให้สอดคล้องกับสถานการณ์ที่เปลี่ยนไป โดยพยายามสถาปนารัฐธรรมนูญขึ้นมาเทียบเคียงสถาบันหลัก จนเกิดคำขวัญที่ทรงพลังในชาติท้องถิ่นว่า *ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และรัฐธรรมนูญ*¹

เมื่อเข้าสู่ทศวรรษ 2480 คณะราษฎรมีอำนาจเด็ดขาด เพราะสามารถจัดกลุ่มอำนาจเดิมได้ การกึ่งที่ต้องการเปลี่ยนชาติให้เป็นของประชาชนจึงเริ่มขึ้น ทำให้ความหมายของชาติถูกเน้นที่เรื่องเชื้อชาติไทย ซึ่งครอบคลุมความรู้สึกนึกคิดของคนในสังคมมากกว่าชาตินิยมเดิม เหตุนี้จึงกล่าวได้ว่า รัฐบาลจอมพล ป.พิบูลสงคราม ได้บัญญัติรัฐธรรมนูญเพื่อเป็นแนวทางให้คนปฏิบัติร่วมกัน เริ่มจากการปรับเปลี่ยนตัวตนของพลเมืองและดินแดนทั้งประเทศให้เป็นไทย² สิ่งเหล่านี้ทำให้ความเป็นไทยทางวัฒนธรรมในบริบทรัฐไทยสมัยใหม่ ซึ่งกำลังพัฒนาไปสู่ความเป็นอารยะภายใต้การขับเคลื่อนของจอมพล ป. พิบูลสงครามแทรกซึมสู่ชีวิตประจำวันของคนในสังคมอย่างรวดเร็ว

อุดมการณ์รัฐประชาชาติไทยดังกล่าวถูกส่งผ่านสู่พื้นที่สาธารณะผ่านนโยบายการกำหนดประเพณีขึ้นใหม่ให้ประชาชนยึดเป็นหลักปฏิบัติ โดยใน พ.ศ. 2482 รัฐบาลกำหนดวันเปลี่ยนแปลงการปกครอง คือ วันที่ 24 มิถุนายนเป็นวันชาติ พร้อมทั้งจัดให้มีการเฉลิมฉลองยิ่งใหญ่ทั่วประเทศ ส่วนเมืองอุบลราชธานีการจัดงานเป็นไปอย่างคึกคัก เช่นใน พ.ศ. 2484 ที่อำเภอวารินชำราบ จัดให้มีขบวนแห่ส่งเสริมรัฐธรรมนูญและวัฒนธรรม และการแสดงมหรสพพื้นบ้านควบคู่ด้วย เช่น โปงลาง หมอลำ พร้อมกันนั้นได้ตั้งโรงทานเลี้ยงอาหารแก่ผู้อพยพลี้ภัยจากอินโดจีน และจัดคณะแพทย์ไว้คอยตรวจรักษาโรค ซึ่งเป็นที่ชื่นชอบของประชาชนเป็นอย่างยิ่ง³

ในส่วนบทบาทของปราชญ์ท้องถิ่น การเผยแพร่อุดมการณ์รัฐเป็นหน้าที่องค์กรสงฆ์ ซึ่งผ่านการปรับเปลี่ยนบทบาทหน้าที่ตามพระราชบัญญัติปกครองคณะสงฆ์ พ.ศ. 2484 แล้ว โดยกฎหมายฉบับนี้กำหนดให้พระสงฆ์สนับสนุนการทำงานของรัฐบาล ในการนี้สมเด็จพระมหาธีรวงศ์ (อ้วน ติสฺโส) ในฐานะองค์สังฆมนตรี กำหนดให้พระสงฆ์ท้องถิ่นเทศน์เกี่ยวกับสาระในรัฐธรรมนูญ สร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในท้องถิ่น เพราะท่านถือว่า “...ชาวอุบลฯ ทุกคน ชาว

¹โสภณ ชานะมูล. (2550). “ชาติไทย” ในทัศนะปัญญาชนหัวก้าวหน้า. หน้า 22 – 24.

²แถมสุข นุ่มนนท์. (2548). *เมืองไทยสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2*. พิมพ์ครั้งที่ 3. หน้า 76.

³สจข. มท. 2.2.14 เอกสารกระทรวงมหาดไทย. เรื่องโครงการจัดงานฉลองวันชาติ 2484 ซึ่งจังหวัดต่างๆ บางจังหวัดเสนอมายังกระทรวง พ.ศ. 2484. (ไมโครฟิล์ม)

ภาคอีสานทุกคน เป็นเลือดเนื้ออันเดียวกันกับท่าน...”¹ นอกจากนี้สมเด็จพระมหาธีรวงศ์ยังเป็นตัวแทนรัฐบาลนำต้นพระศรีมหาโพธิ์ไปปลูกยังวัดพระธาตุพนม พร้อมทั้งทำพิธีกรรมเสกภาคอีสานให้เป็น ‘ถิ่นไทยดี’ เพราะต้องการให้คนอีสาน “...เป็นผู้ประพฤติตนอยู่ในสุจริตธรรม บำเพ็ญประโยชน์ ปัจจุบัน เบื้องหน้า และประโยชน์อย่างยิ่ง ให้สมกับเป็นผู้อยู่ใน ‘ถิ่นไทยดี’ คือให้ดีด้วยคุณอันนี้ทั่วไป...”² กล่าวได้ว่า พิธีกรรมนี้ถูกประกอบขึ้นเพื่อสร้างความเป็นพลเมืองให้คนอีสานและคนอุบลราชธานีให้ตระหนักถึงพันธกิจที่มีต่อรัฐเอกพลเมืองไทยท้องถิ่นอื่น ให้ดำรงตนเป็นคนดีเปรียบเสมือนดอกไม้ กล่าวคือ “...ชาวอุบลเป็นชื่อของดอกบัว ดอกบัวแม่เกิดในน้ำในตมซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่หอม ดอกของอุบลคือดอกบัวนั้นก็กลิ่นอันหอม ชื่อนี้ชาวอุบลฯ ควรถือเอาเป็นเยี่ยงอย่าง คือให้ประพฤติตนประกอบด้วยคุณ ให้กิตติศัพท์กิตติคุณของตนพุ่งขจรไปในทิศต่างๆ เหมือนกลิ่นดอกของอุบลอันหอมฉนั้น...”³ จากนั้นสมเด็จพระมหาธีรวงศ์ได้นำต้นพระศรีมหาโพธิ์ไปปลูกตามภูมิภาคต่างๆ ทั้ง 4 ภาค และทำพิธีเสกความเป็นไทยให้คนท้องถิ่นด้วยพร้อมกัน คือ ภาคเหนือเป็น ‘ถิ่นไทยงาม’ ภาคใต้เป็น ‘ถิ่นไทยอุดม’ และภาคกลางเป็น ‘ถิ่นจอมไทย’⁴ จะเห็นว่ามีการใช้ ‘ไทย’ กับชื่อคนภูมิภาคต่างๆ แล้ว สิ่งนี้อาจส่งผลต่อการนิยามตัวตนคนท้องถิ่นตามแบบที่รับรู้ในปัจจุบัน คือ คนไทยภาคเหนือ (ล้านนา) คนไทยภาคกลาง คนไทยภาคใต้ คนไทยภาคอีสาน หรือ ไทยอีสาน โดยมี คนไทยเมืองอุบล หรือ ไทยอุบล เป็นส่วนหนึ่งของหน่วยการเมืองดังกล่าวด้วย

ความคิดชาตินิยมดังกล่าวส่งผลต่อการตอบรับกระแสความเป็นไทยในหมู่คนอุบลราชธานีเช่นกัน โดยคนท้องถิ่นพยายามนำนโยบายสร้างความเป็นไทยของรัฐประชาชาติมาปรับใช้เพื่อการแสดงตัวตนของท้องถิ่นเต็มที่ ดังสะท้อนจาก การที่ข้าหลวงประจำจังหวัดอุบลราชธานีเรียกร้องให้ส่วนกลางเปลี่ยนเครื่องหมายประจำจังหวัดให้สอดคล้องกับความเป็นมาที่สัมพันธ์กับดินแดนลาว ซึ่งต่อมากรมศิลปากรได้ออกแบบตราสัญลักษณ์ใหม่ เป็นรูปพระวอพระตาน้อยอุ้มฝั่งขวาแม่น้ำ ในมือถือดอกบัวตูม หันหน้าสู่ฝั่งซ้ายแม่น้ำ ในน้ำมีพญานาค 7 เศียร ซึ่งชุดทางเป็นแม่น้ำโขง มีนกหัสติลิงค์ตัวใหญ่บินอยู่เหนือท้องฟ้า อันสื่อถึงความสัมพันธ์ด้านเชื้อชาติและวัฒนธรรมของคนสองฝั่งโขง แต่เครื่องหมายที่ไม่แสดงถึงความเป็นไทยเช่นนี้ทาง

¹ สมเด็จพระมหาธีรวงศ์ (อ้วน ดิสฺโส). (2499). คำขวัญเสกถิ่นไทย. ใน นิพนธ์ต่างเรื่อง. หน้า 264.

² เป็นศัพท์บัญญัติของสมเด็จพระมหาธีรวงศ์ (อ้วน ดิสฺโส) ที่กล่าวถึงสภาพของภาคอีสานที่ท่านมุ่งหวังจะให้เป็นในกาลข้างหน้า

³ สมเด็จพระมหาธีรวงศ์ (อ้วน ดิสฺโส). (2499). เล่มเดิม. หน้า 261.

⁴ แหล่งเดิม. หน้า 258.

⁵ แหล่งเดิม.

กระทรวงมหาดไทยไม่อนุญาตให้ใช้¹ ดวงตราประจำจังหวัดอุบลราชธานีจึงเป็นรูปดอกบัวตูมดอกบัวบาน และมีใบบัวชูช่อก้านใบเหนือหนองน้ำ (เป็นการระลึกถึงบรรพบุรุษที่อพยพมาจากเมืองหนองบัวลำภู)² สืบเนื่องถึงปัจจุบัน

นอกจากนี้รัฐไทยได้เปลี่ยนแปลงสำนักประวัติศาสตร์ชาติขึ้นใหม่จากเดิมเป็นเรื่องประวัติศาสตร์ราชวงศ์ มาสู่เรื่องเชื้อชาติเผ่าพันธุ์ของผู้คนในท้องถิ่นแห่งนี้ โดยสืบสาวถึงถิ่นกำเนิดคนไทย รวมถึงการสร้างวีรบุรุษ/วีรสตรีที่เป็นสามัญชนหรือถูกทำให้เป็นสามัญชน เพราะการให้ประชาชนตระหนักถึงการเป็นส่วนหนึ่งของชาตินั้น จำเป็นต้องสร้างความทรงจำร่วมชุดใหม่ที่มีเรื่องสามัญชนด้วย โดยแสดงว่า ความรู้เรื่องของไทยส่วนหนึ่งเกิดจากวีรกรรมของวีรชน ผู้เป็นวีรบุรุษของสามัญชนด้วยเช่นกัน จะเห็นว่า บางกรณีผู้นำรัฐได้เลือกเรื่องราวท้องถิ่นที่สอดคล้องกับโครงเรื่องประวัติศาสตร์ชาติเข้ามารวมไว้ด้วยกัน แล้วเผยแพร่กลับคืนสู่ท้องถิ่น ตัวอย่างที่เห็นชัดคือ เรื่องของผู้ก่อตั้งเมืองอุบลฯ คือ พระประทุมวรราชสุริยวงศ์ (เจ้าคำผง) วีรชนชาวอุบลราชธานี สมัยรัชกาลที่ 1 เรื่องราวของวีรชนท่านนี้เดิมเป็นมุขปาฐะที่เล่าขานกันในหมู่ชาวบ้าน และถูกกล่าวถึงน้อยในเหตุการณ์ประวัติศาสตร์และประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทยสมัยรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ต่อมาสมัย ส.ส. เลียง ไชยกาล พ.ศ. 2492 – 2497 ตัวตนของบรรพบุรุษผู้ก่อตั้งเมืองอุบลฯ เริ่มเด่นชัดมากขึ้น ผ่านการแสดงละครประวัติศาสตร์การกุศลเรื่อง *ความเป็นมาของเมืองอุบลราชธานี* เพื่อหาทุนก่อสร้างอนุสาวรีย์ผู้ก่อตั้งเมืองอุบลฯ การที่วาทกรรมเหล่านี้ถูกรื้อฟื้นขึ้นใหม่ เนื่องจากรัฐบาลคณะราษฎรต้องการใช้วัฒนธรรมและสื่อบันเทิงเพื่อเยียวยาความบอบช้ำทางจิตใจของชาวเมืองอุบลราชธานีเกี่ยวกับเหตุการณ์เปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ที่ส่งผลต่อสถานะของกลุ่มเจ้านายพื้นเมืองเดิม อีกทั้งคนท้องถิ่นต่างหวาดกลัวว่าเหตุการณ์ครั้งนี้เป็นการพลิกแผ่นดินซึ่งอาจทำให้สถานะบ้านเมืองไม่เหมือนเดิมอีกต่อไป และต้องการใช้ละครประวัติศาสตร์เพื่อต่อสู้ทางความคิดกับการเมืองระบบใหม่ รวมถึงใช้เป็นสื่อปลูกฝังบทบาทหน้าที่พลเมืองดีตามอุดมการณ์ชาตินิยมให้คนท้องถิ่น³

นอกจากนี้รัฐยังรวบรวมเรื่องขนบธรรมเนียมประเพณี โบราณสถาน โบราณวัตถุท้องถิ่น อันแสดงถึงวัฒนธรรมสูงส่งของชาติมาไว้ เห็นจาก *ปาฐกถาเรื่อง ของดีในภาคอีสาน* ของหลวงวิจิตรวาทการ กล่าวถึงโบราณสถานเมืองอุบลราชธานีที่มี 26 แห่ง รวมถึงความสำคัญทาง

¹สจข. มท.0201.21.43/28(6) เอกสารกระทรวงมหาดไทย. เรื่องจังหวัดอุบลราชธานีแจ้งเครื่องหมายประจำจังหวัด ปี พ.ศ. 2484. (ไมโครฟิล์ม).

²สุปียา ทาปทา. (2548). *ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นอีสานและอุบลราชธานี*. หน้า 179.

³สุวิษ คุณผล. (2556, 26 มิถุนายน). สัมภาษณ์โดย ธนยพงศ์ สารรัตน์, ที่สำนักวิทยบริการมหาวิทยาลัยอุบลราชธานี จังหวัดอุบลราชธานี.

ประวัติศาสตร์ ความงดงามด้านสถาปัตยกรรมของศาสนสถานชั้นเอก 5 แห่งในเมืองอุบลราชธานี คือ พระอุโบสถวัดสุปฏิญนารามวรวิหาร พระอุโบสถวัดศรีอุบลรัตนาราม หอไตรวัดทุ่งศรีเมือง เจดีย์ ก่องข้าวน้อย รวมถึงปราสาทวัดภูจำปาศักดิ์ในพื้นที่ลาวตอนใต้ ซึ่งเป็นหลักฐานแสดงถึงความเจริญรุ่งเรืองของเมืองอุบลราชธานีและพื้นที่แถบนี้มานานแล้ว รวมถึงการที่มีชื่อภูมิโนแควอันสัมพันธ์ กับนามเมืองที่ไพเราะ เช่น ตระการพืชผล วารินชำราบ เป็นต้น นอกจากนี้เมืองอุบลราชธานียัง อุดมด้วยธรรมชาติอันงดงาม หากมีการบำรุง “...ให้มีทางหลวงไปได้สะดวกแล้ว ข้าพเจ้ามีความหวังเป็นอย่างยิ่งว่าจะสามารถชักจูงนักท่องเที่ยวได้มากหลาย และอาจให้ไปดูโบราณวัตถุสถานเหล่านี้ และธรรมชาติริมแม่น้ำมูลโขงแถบปากมูลถือเป็นการท่องเที่ยวอย่างดีที่สุด...”¹

การให้ความสนใจของภาครัฐต่อท้องถิ่นดังกล่าว ก่อให้เกิดการตื่นตัวในการศึกษาประวัติศาสตร์ของหมู่ปณัญชนพื้นเมือง โดยรวบรวม เรียบเรียง และสืบสวนประวัติความเป็นมาของบ้านเมือง เรื่องราววีรกรรมของบรรพชน ศาสนสถาน - วัตถุในท้องถิ่น ในการนี้ได้นำวิธีทางประวัติศาสตร์มาใช้ เพื่อสร้างความรู้เรื่องอดีตที่เป็นระบบ และสังเกตจากการใช้ชื่องานเขียนที่เล่าถึงความเป็นมาของเมืองแทนที่คำว่า *พื้น* หรือ *พงศาวดาร* ว่า *ประวัติศาสตร์* ซึ่งถือเป็นวิชาใหม่ และเป็นการอธิบายอดีตแบบใหม่ภายใต้ระบบคิดและจารีตการเขียนแบบตะวันตก ซึ่งส่งผลต่องานเขียนยุคต่อมาด้วย งานเขียนนี้มีเนื้อหาสอดคล้องกับความต้องการของสังคม โดยเฉพาะเมื่อถูกยอมรับว่าเรื่องที่เขียนถึงเป็นส่วนหนึ่งของโครงเรื่องประวัติศาสตร์ชาติ ดังนั้นจึงพบว่าการศึกษา *ประวัติศาสตร์จังหวัดอุบลราชธานี* ของนิล พันธุ์เพ็ง ให้ความสำคัญต่อการตั้งคำถามแล้วสืบหาคำตอบ ตามความว่า “...จังหวัดอุบลราชธานีสร้างมาแต่ครั้งไหน ใครสร้าง สร้างเมื่อใด และสร้างขึ้นทำไม เป็นเมืองของใคร ไปหากำลังพลที่ไหนมาเป็นกำลังป้องกันสำหรับเมือง...”² เพื่อคำถามเหล่านี้ ทำให้ผู้เขียนต้องค้นคว้าจากหลักฐานหลายประเภท เช่นเดียวกับเรื่อง *ตำนานวัดสุปฏิญนาราม* ของ พระพรหมมุนี (อ้วน ติสฺโส) ที่ศึกษาผ่านหลักฐานหลายประเภท เพราะต้องการให้คนทั่วไปเห็นว่า “...วัดนี้มีเกียรติประวัติและความสำคัญแก่บ้านเมืองอยู่ไม่น้อย ... น่าจะบันทึกเป็นประวัติศาสตร์ของบ้านเมืองได้ส่วนหนึ่ง...”³

นอกจากนี้ภาครัฐยังส่งผ่านความรู้กระแสหลักให้ปณัญชนพื้นเมือง ผ่านการให้ความเห็นต่อความถูกต้องของข้อมูลในการเรียบเรียงโดยข้าราชการท้องถิ่นที่เข้าไปทำงานในส่วนกลาง โดย “...เมื่อเดือนสิงหาคม พ.ศ. 2478 คณะกรรมการจังหวัดอุบลราชธานีจึงมีหนังสือหารือเรื่องการสร้างอนุสาวรีย์พระประทุมราชวงศา (คำผง) และ ส่งบันทึกประวัติของพระประทุมราช

¹หลวงวิจิตรวาทการ. (2484). *ของดีในภาคอีสาน : ปาฐกถาของหลวงวิจิตรวาทการ*. หน้า 177 – 193.

²นิล พันธุ์เพ็ง. (2477). *ประวัติศาสตร์จังหวัดอุบลราชธานี*. คำนำหน้า ง.

³พระพรหมมุนี (อ้วน ติสฺโส). (2479). *ตำนานวัดสุปฏิญนาราม*. คำนำ.

วงศามาขอให้กรมศิลปากรสอบสวนหลักฐานในทางประวัติศาสตร์ กรมศิลปากรได้มอบภาระการสอบสวนนี้ให้ขุนวรรณรักษ่วิจิตรจัดทำ และขุนวรรณรักษ่วิจิตรได้ขอคำแนะนำเรื่องข้อมูลในการเขียน *วินิจฉัยประวัติพระประทุมราชวงศา (คำผิง)* จากหลวงบริบาลบุรีภัณฑ์ หัวหน้ากองเอกสารโบราณ (พ.ศ. 2479 -2487) กรมศิลปากร...”¹ เป็นต้น เหตุดังกล่าวทำให้ประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานีไม่สามารถแสดงเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของตนอย่างเต็มที่ เพราะถูกจำกัดด้วยความรู้ประวัติศาสตร์เชื้อชาติไทย ที่ได้ลดทอนความรู้ที่ไม่สอดคล้องออกไป ความพยายามของคนอุบลราชธานีในการขอมีส่วนร่วมต่อการสร้างประวัติศาสตร์รัฐประชาชาติจึงทำได้บางส่วนที่ยินยอมให้ความเป็นไทยมาคลุมทับความทรงจำดั้งเดิมให้อยู่ภายใน

1.2.2 สำนึกท้องถิ่นนิยมกับการตื่นตัวทางภูมิปัญญาของคนอุบลราชธานี

การขยายตัวของความคิดชาตินิยมจากส่วนกลางส่งผลต่อสำนึกท้องถิ่นนิยมให้เด่นชัดขึ้น ซึ่งก่อให้เกิดการรื้อฟื้นวัฒนธรรม ภาษา และวรรณคดีพื้นบ้านขึ้นในหมู่คนอีสานและคนอุบลราชธานีด้วยเช่นกัน เพราะเห็นว่าการศึกษาเรื่องเหล่านี้เป็นการแสดงความ “...กตัญญูต่อบรรพบุรุษบูรพาจารย์ ... ผู้สามารถรักษามรดกทางศาสนาและวัฒนธรรมอันดีของชาติบ้านเมืองไว้ได้ จัดเป็นอนุชนที่ประเสริฐ...” นอกจากนี้วรรณกรรมดั้งเดิมยังเป็นสิ่งยืนยันว่า “...เราเป็นชาติเก่าแก่ มีของดีประจำบ้านเมืองมานาน ชาวเรามิใช่คนป่าคนดง เกิดมาจากลิงค่าง เราภูมิใจว่าเรามีบรรพบุรุษที่เจริญรุ่งเรืองมานานแล้ว...”² ด้วยเหตุดังกล่าวจึงมีผู้เรียบเรียงและปริวรรตพื้น นิทานพื้นบ้าน และคำภีร์โบราณจำนวนมาก ซึ่งบ่งบอกถึงความนิยมของผู้อ่านที่เพิ่มขึ้นด้วย เพราะได้เกิดกลุ่มผู้ประกอบการด้านสื่อสิ่งพิมพ์ขึ้น ทั้งนักเขียน โรงพิมพ์ จนถึงร้านขายหนังสือ เช่นที่จังหวัดอุบลราชธานีใน พ.ศ. 2490 นิล พันธุ์เพ็ง เปิดร้านรวมสินสาร ต่อมาใน พ.ศ. 2495 ได้ร่วมกับน้องชายคือ ปั่น พันธุ์เพ็ง เปิดกิจการโรงพิมพ์ ส.พันธุ์เพ็ง จัดพิมพ์และจำหน่ายวรรณกรรมพื้นบ้านอีสาน วรรณกรรมแปลจากภาคกลาง และหนังสือธรรมะที่ตนเองรวบรวมเรียบเรียงขึ้น โดยส่วนหนึ่งได้ขอสำเนาต้นฉบับมาปรับปรุงและรวมเล่มพิมพ์ครั้งใหม่จากโรงพิมพ์คลังนานาวิทยา จังหวัดขอนแก่น และขอซื้อต่อหนังสือบางส่วนมาจำหน่ายด้วย³ นอกจากนี้ ยังนำผลงานเรื่อง *ประวัติศาสตร์จังหวัดอุบลราชธานี* ที่ตีพิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2477 ที่โรงพิมพ์ทรงธรรม ย่านนางเลิ้ง พระ

¹แหล่งเดิม. หน้า 92.

²พระพรหมมณี (อ้วน ติสโส). (2479). *ตำนานวัดสุปฏิหาราม*. หน้า 89.

³อนุสรณ์บุญหยด พันธุ์เพ็ง 17 ธันวาคม 2520. (2520). หน้า 3 - 4.

นคร ซึ่งจำหน่ายไม่หมด โดยขอซื้อขาดมาทั้งหมดและนำกลับมาจำหน่ายที่โรงพิมพ์ ส.พันธุ์เพ็ญ จังหวัดอุบลราชธานีด้วย¹

การขยายตัวของธุรกิจสิ่งพิมพ์เป็นไปอย่างกว้างขวาง พร้อมกับการตื่นตัวทางภูมิปัญญาของคนท้องถิ่นที่เพิ่มขึ้นทุกขณะ ดังนั้นในตัวเมืองอุบลราชธานีจึงมีจำนวนร้านหนังสือเพิ่มขึ้นต่อเนื่อง โดยในทศวรรษ 2470 มีห้างรวมสารพานิชของบุญคุ้ม พันธุ์เพ็ญ เพียงแห่งเดียว ต่อมาเมื่อเข้าสู่ทศวรรษ 2490 ได้มีร้านพ่อค้าชาวจีนเพิ่มขึ้นคือ ร้านอุบลสาส์น แสงมหาชัย อัมพรสาส์น ร้านเหล่านี้ขายสินค้าทั่วไป แบบเรียน พรรณคดีพื้นบ้าน และหนังสือพิมพ์จากกรุงเทพฯ² ในส่วนหมู่บ้านห่างไกล ทางโรงพิมพ์หรือร้านหนังสือได้ใช้วิธีให้คนหาบเร่หนังสือไปตระเวนขาย ซึ่งชาวบ้านได้อุดหนุนเป็นอย่างดีดังเช่น กรณีของนิล พันธุ์เพ็ญ หรือ มหานิล (เปรียญ) ปราชญ์ชาวเมืองอุบลราชธานี ให้ลูกศิษย์หาบหนังสือรอนแรมไปขายทั่วทั้งจังหวัดสุรินทร์ บุรีรัมย์ มุกดาหาร และข้ามแม่น้ำโขงไปขายในประเทศลาวแถบเมืองนครจำปาศักดิ์ งานเขียนของนิลเป็นที่ชื่นชอบของประชาชนสองฝั่งโขงโดยเฉพาะผลงานชิ้นเอก คือ *ประวัติศาสตร์จังหวัดอุบลราชธานี* รายได้ส่วนหนึ่งจากการจำหน่ายหนังสือนี้ นิลนำไปบูรณะวัดทั้งฝั่งลาวและฝั่งไทย รวมทั้งวัดภูเขาแก้ว ที่บ้านหนองหอย อำเภอพิบูลมังสาหาร บ้านเกิดของท่าน³ สิ่งนี้แสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างการตื่นตัวทางภูมิปัญญาที่มีต่อสำนักท้องถิ่นนิยมของคนอุบลราชธานีภายหลัง พ.ศ. 2475

ดังที่กล่าวมาแล้วว่า การสร้างชาติของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ไทยได้ปิดกั้นความคิดหรือความเชื่อของท้องถิ่นที่ไม่สอดคล้องกับอุดมการณ์รัฐเอาไว้ การรื้อฟื้นตำนานพื้นเมืองของท้องถิ่นอุบลราชธานีขึ้นมาอีกครั้ง จึงเป็นการเคลื่อนไหวทางการเมือง และวัฒนธรรมของคนอุบลราชธานีที่ต้องการขอมิพื้นที่ในความทรงจำร่วมแห่งชาติ เพื่อแสดงออกถึงตัวตนแท้จริงของท้องถิ่น โดยอาศัยกระแสชาตินิยมในการนิยามความใหม่ให้กับระบบความรู้เดิม โดยแสดงว่า “...พื้นตำนาน พงศาวดาร เป็นเครื่องจูงใจให้เป็นพลเมือง รักชาติถิ่นปิฎกภูมิของตน...”⁴ อีกทั้งความรู้เรื่องอดีตแบบเดิมยังเป็นฐานความรู้ ซึ่งมีความสำคัญต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ชาติให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

¹ใบ พันธุ์เพ็ญ. (2557, 4 มกราคม). สัมภาษณ์โดย ธนยพงศ์ สารรัตน์, ที่วัดหลวง อำเภอเมืองฯ จังหวัดอุบลราชธานี.

²ทองคูณ ลิ้มปิทีปปรการ. (2557, 5 มกราคม). สัมภาษณ์โดย ธนยพงศ์ สารรัตน์, ที่ร้านหนังสืออุบลสาส์น อำเภอเมืองฯ จังหวัดอุบลราชธานี.

³พระครูไพบุลย์สิทธิธรรม (หลวงพ่อเหรียญ). (2557, 8 มกราคม). สัมภาษณ์โดย ธนยพงศ์ สารรัตน์, ที่วัดภูเขาแก้ว อำเภอพิบูลมังสาหาร จังหวัดอุบลราชธานี.

⁴นิล พันธุ์เพ็ญ. (2477). *เล่มเดิม*. คำนำหน้า ก.

จากข้างต้นจะเห็นว่า ในบริบทรัฐประชาชาติที่ให้ความสำคัญต่อประชาชนในฐานะองค์ประกอบรัฐ ทำให้คนอุบลราชธานีเคลื่อนไหวทางการเมืองและวัฒนธรรมบนพื้นฐานสำนักท้องถิ่น โดยทางการเมือง ส.ส.อุบลราชธานีพยายามเข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมืองระดับชาติ เพื่อกำหนดนโยบายที่เอื้อประโยชน์ต่อท้องถิ่นในด้านวัฒนธรรม การเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 และการขยายตัวของความคิดชาตินิยมในภูมิภาคกระตุ้นให้คนอุบลราชธานีบันทึกประวัติศาสตร์ขึ้น เพื่อนำเสนอตัวตนทางประวัติศาสตร์ของคนท้องถิ่น โดยมีทั้งการเขียนประวัติศาสตร์ให้สัมพันธ์กับความรู้กระแสหลัก โดยเนื้อหาและข้อมูลส่วนหนึ่งได้คงลักษณะ พื้น ที่มีมาแต่เดิม สิ่งเหล่านี้เป็นความพยายามของปัญญาชนที่ต้องการให้ท้องถิ่นตนเองมีพื้นที่และบทบาทอยู่ในโครงเรื่องประวัติศาสตร์ชาติไทย ดังจะกล่าวในประเด็นต่อไป

2. ประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานีในมิติท้องถิ่นนิยม สมัยรัฐประชาชาติ

ความต้องการนำเสนออดีตของท้องถิ่น เพื่อให้สอดคล้องกับอุดมการณ์รัฐประชาชาติ ทำให้คนอุบลราชธานีต้องรับวิธีการศึกษาประวัติศาสตร์สมัยใหม่เข้ามาปรับฐานความรู้เรื่องอดีต เพื่อรองรับความคิดเหล่านั้นอย่างทั่วถึง และสร้างประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่ได้มาตรฐาน เป็นที่ยอมรับของคนทั่วไป สิ่งเหล่านี้ทำให้เกิดการปรับเปลี่ยนแบบแผนการบันทึกจาก *พื้น/พงศาวดาร* ที่เป็นการบอกเล่าในจารีตมุขปาฐะเป็นความเรียงสมัยใหม่ ที่เน้นความน่าเชื่อถือของข้อมูล ดังนั้นจึงพบว่า ช่วงนี้เริ่มมีงานประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานีสมัยใหม่เกิดขึ้นบ้างแล้ว

นอกจากนี้การรับวิธีการศึกษาประวัติศาสตร์สมัยใหม่เข้ามายังทำให้มีการค้นคว้าผ่านหลักฐานต่างๆ มากขึ้น ทำให้เกิดการขยายขอบเขตเนื้อหาจากพื้นเมืองแต่เดิม ออกสู่เรื่องราวเชื้อชาติเผ่าพันธุ์ของคนท้องถิ่น การเปลี่ยนแปลงทางสังคมแต่ละสมัย ตลอดจนวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของประชาชน ดังนั้นจะเห็นว่า ประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานีสมัยนี้มีการเปลี่ยนแปลงทั้งด้านแบบแผนการบันทึกและเนื้อหาให้สอดคล้องกับความรู้ที่เป็นมาตรฐานของรัฐ นับว่าเป็นเอกลักษณ์ของประวัติศาสตร์นิพนธ์ยุคนี้ ต่อไปจะพิจารณารายละเอียดเนื้อหาทางประวัติศาสตร์นิพนธ์เหล่านี้ใน 2 ประเด็น ประเด็นแรก ศึกษาเนื้อหา และแนวการเขียนของงานเขียนประวัติศาสตร์เรื่องเมืองอุบลราชธานี และประเด็นที่สอง ศึกษาโลกทัศน์ของคนท้องถิ่นที่สะท้อนจากงานเขียน

2.1 ประเภทของงานเขียนทางประวัติศาสตร์

จากการศึกษาข้างต้น กอปรกับปริมาณงานเขียนจากการสำรวจสถานภาพความรู้ที่เกี่ยวข้องกับเมืองอุบลราชธานีที่มีค่อนข้างน้อยช่วงนี้ ซึ่งอาจเป็นเพราะคนส่วนใหญ่ยังให้ความสำคัญกับการเขียนประวัติศาสตร์ชาตินิยมอยู่ค่อนข้างมาก ซึ่งสอดคล้องกับนโยบายชาตินิยม

ของรัฐบาลไทยขณะนั้นด้วย งานเขียนประวัติศาสตร์เมืองอุบลราชธานีสมัยนี้มีงานเขียนประเภทเดียว คือ งานเขียนประเภทประวัติศาสตร์บ้านเมือง และยังมีลักษณะความเป็น *พื้น/พงศาวดาร* ที่เป็นการบันทึกประวัติศาสตร์ดั้งเดิม มุ่งนำเสนอความเป็นมาของเชื้อชาติเผ่าพันธุ์อีสาน – ลาว และอารยธรรมโบราณในภูมิภาคและท้องถิ่น และสะท้อนสภาพสังคมและวัฒนธรรมท้องถิ่นด้วย

งานเขียนประเภทประวัติศาสตร์บ้านเมือง

งานเขียนประเภทประวัติศาสตร์บ้านเมืองมีลักษณะเป็นความเรียงสมัยใหม่ ที่เน้นความถูกต้องน่าเชื่อถือของข้อมูล โดยแบ่งเนื้อหาเป็นหมวดหมู่ มีการลำดับเรื่องอย่างเป็นระบบ เพื่อฉายภาพความจริงในอดีตให้ชัดเจน ลักษณะเช่นนี้คลี่คลายจากพื้นฝ่ายอาณาจักรหรือพงศาวดารเมือง ต่อมาเมื่อความก้าวหน้าด้านการศึกษาเพิ่มขึ้น ทำให้เริ่มมีพัฒนาการของเนื้อหาจากเรื่องราวการตั้งบ้านเมือง การสืบสาแหรกของผู้นำในพงศาวดารแบบเดิม ออกสู่เรื่องราวด้านอื่นที่สะท้อนตัวตนท้องถิ่นมากขึ้น อย่างไรก็ตาม งานเขียนประเภทนี้ยังมีน้อยเมื่อเทียบกับงานยุคหลังๆ โดยขณะนี้รวบรวมได้ 4 ชิ้น ที่แสดงถึงพัฒนาการของแนวการเขียนจาก *พื้น/พงศาวดาร* มาสู่งานเขียนประวัติศาสตร์แบบวิชาการได้เป็นอย่างดี เนื้อหาของงานเขียนทั้ง 4 เรื่องนี้ถูกเขียนขึ้นให้สอดคล้องกับความคิดประวัติศาสตร์ชาตินิยม ซึ่งเป็นความคิดร่วมสมัย ขณะเดียวกันก็ยังคงรักษาความคิดแบบท้องถิ่นนิยม และชนบแบบ *พื้น ไร่* ซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงจากผู้เขียนที่เป็นรัฐ ชุนนาง และส่วนกลาง เป็นคนพื้นเมืองที่มีเชื้อสายชุนนาง เจ้าเมือง ที่พยายามเขียนประวัติตนเองและท้องถิ่น

ประวัติศาสตร์จังหวัดอุบลราชธานี ของ นิล พันธุ์เพ็ง

(พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2477)

นิล พันธุ์เพ็ง เกิดวันที่ 12 กันยายน พ.ศ. 2432 ที่บ้านหนองหอย ตำบลหนองหอย อำเภอพิบูลมังสาหาร จังหวัดอุบลราชธานี ตระกูลท่านมีถิ่นฐานเดิมที่เมืองนครจำปาศักดิ์ในฝั่งลาว โดยปู่คือเพี้ยหนานเพ็ง (สิงห์ทอง พันธุ์เพ็ง) เป็นกวนบ้านหรือผู้ใหญ่บ้าน ส่วนบิดาคือท้าวปิ่น เป็นพ่อค้าที่มีชื่อเสียงในแถบนั้น นิลสำเร็จการศึกษาชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 จากโรงเรียนประชาบาลที่อำเภอพิบูลมังสาหาร ต่อจากนั้นได้บวชเรียนที่วัดในกรุงเทพฯ ศึกษาหลักสูตรนักธรรมสอบได้นักธรรมชั้นเอกใน พ.ศ. 2476 ต่อมาได้สึกออกมาตั้งรกรากที่อำเภอพนานิคม จังหวัดอุบลราชธานี (ปัจจุบันคืออำเภอพนา จังหวัดอำนาจเจริญ) อยู่ระยะหนึ่ง ต่อมาจึงย้ายถิ่นฐานกลับเมืองพิบูลมังสาหารตามเดิม¹ เพื่อผลิตและเขียนหนังสือขาย โดยออกตระเวนขายหนังสือตามหมู่บ้านต่างๆ ในแถบจังหวัดสุรินทร์ บุรีรัมย์ มุกดาหาร นครพนม สกลนคร และเข้าไปทำการค้าในลาวแถบเมืองสะหวันนะเขต เมืองท่าแขก และเมืองนครจำปาศักดิ์ ผลงานที่ได้รับความนิยมมาก คือ

¹ คณินนิตย์ จันทบุตร. (2557, 7 กุมภาพันธ์). สัมภาษณ์โดย ชนยพงศ์ สารรัตน์, ที่อาศรมจันทบุตร อำเภอเมืองฯ จังหวัดอุบลราชธานี.

ประวัติศาสตร์จังหวัดอุบลราชธานี มีชื่อเต็มว่า ประวัติศาสตร์ (เมือง) จังหวัดอุบลราชธานี ฉบับของ มหานิล พันธุ์เพ็ง (เปรียญ) วัดหลวงเมืองอุบลราชธานี หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า ประวัติเมืองอุบลราชธานีของนายนิล พันธุ์เพ็ง² มีทั้งหมด 142 หน้า ซึ่งต่อจากนี้จะเรียกอย่างย่อว่า ประวัติศาสตร์จังหวัดอุบลราชธานี นอกจากเป็นประวัติศาสตร์เมืองอุบลราชธานีโดยตรงแล้ว ยังกล่าวถึงประวัติบรรพบุรุษของผู้เขียนในฐานะที่เป็นผู้นำการอพยพของครัวไทยลาวสองฝั่งโขงอีกด้วย กิจการค้าของนิลประสบผลสำเร็จอย่างสูงจนสามารถสร้างฐานะได้มั่นคง จากการที่นิลเป็นคหบดีที่ร่ำรวยมีชื่อเสียง จึงได้รับเลือกตั้งเป็นผู้ใหญ่บ้าน แต่ดำรงตำแหน่งเพียง 3 เดือนแล้วลาออก³ ต่อมาจึงย้ายครอบครัวมาตั้งถิ่นฐานแถบย่านวัดหลวงในตัวเมืองอุบลราชธานี (เรียกว่าย่านบ้านเหนือ) โดยเปิดกิจการโรงพิมพ์เป็นของตนเอง และไม่นานท่านก็ได้รับเลือกให้เป็นผู้นำชุมชนในย่านนี้ แต่ท่านปฏิเสธ เพราะไม่ชอบทำงานที่เกี่ยวข้องกับระบบราชการไทย⁴ ดังนั้นการเขียนประวัติศาสตร์จังหวัดอุบลราชธานี โดยเน้นเรื่องราวเจ้าเมืองเชื้อสายลาว 4 ท่านแรกของเมืองอุบลราชธานีก่อนยุคเทศาภิบาล น่าจะเป็นสิ่งสะท้อนความคิดท้องถิ่นนิยมที่ยึดมั่นในวัฒนธรรมและตัวตนความเป็นลาวดั้งเดิมของท่านอยู่บ้าง และจะสังเกตได้ว่าการเรียบเรียง ประวัติศาสตร์จังหวัดอุบลราชธานี จากเริ่มแรกเกิดขึ้นจากการที่นิล พันธุ์เพ็ง เป็นผู้ช่วยมรณายกวัดหลวง ระหว่าง พ.ศ. 2471 - 2475 และเป็นผู้เก็บรวบรวมเอกสารโบราณ พื้นตำนาน เกี่ยวกับเรื่องเมืองอุบลราชธานีและอีสาน ก่อปรกัับมีความสนใจในเรื่องความเป็นมาของเมืองอุบลราชธานี ภาษาศาสตร์ และพระพุทธศาสนา เห็นจากเนื้อหาส่วนใหญ่ในหนังสือ ประวัติศาสตร์จังหวัดอุบลราชธานี ที่นิลเรียบเรียง เช่น ประวัติเจ้าเมือง 4 ท่าน เรื่องภาษามนุษย์ในอีสานใต้ และคำบรรยายเรื่องศิลาจารึกบางส่วน เป็นต้น

ประวัติศาสตร์จังหวัดอุบลราชธานี เขียนขึ้นด้วยสำนวนภาษาไทย และใช้อักษรภาษาไทย แต่มีบางส่วนที่คงสำนวนอีสานอยู่บ้าง ตีพิมพ์ พ.ศ. 2477 ประวัติศาสตร์จังหวัดอุบลราชธานี บันทึกเรื่องราวการเคลื่อนไหวของกลุ่มชนบรรพบุรุษผู้ก่อตั้งเมืองอุบลในทศวรรษ 2310 และสงครามระหว่างไทยกับลาว การสถาปนาเมืองฯ รวมถึงบทบาทเจ้าเมือง 4 ท่านแรก เนื้อหาในเล่มแบ่งได้เป็น 5 ส่วนสำคัญ ได้แก่

²แหล่งเดิม.

³บุญหยด พันธุ์เพ็ง. (2501). สายสกุลพันธุ์เพ็ง สืบต่อมาจากท้าวเพี้ยเมืองซ้าย (เพี้ยผู้เป็นต้นตระกูลพันธุ์เพ็ง จังหวัดอุบลราชธานี). หน้า 16 – 20.; และ อนุสรณ์บุญหยด พันธุ์เพ็ง. (2520). หน้า 5.

⁴ตาล กล้าฝึก. (2557, 9 มกราคม). สัมภาษณ์โดย ธนียพงศ์ สารรัตน์, ที่บ้านเลขที่ 57 หมู่ที่ 1 บ้านหนองหอย ตำบลหนองหอย อำเภอพิบูลมังสาหาร จังหวัดอุบลราชธานี.

ส่วนแรก กล่าวถึง ประวัติก่อนที่จะมาตั้งเมือง โดยเริ่มต้นตั้งแต่สิ้นรัชกาลเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราชจนถึงสมัยพระเจ้าสิริบุญสารที่เกิดความขัดแย้งภายในราชสำนักราว พ.ศ. 2310 เสนาบดีของเมืองคือ พระวอพระตา จึงอพยพไพร่พลข้ามแม่น้ำโขงมาอยู่ที่ฝั่งขวา จนนำมาซึ่งการเข้ามามีอำนาจของรัฐไทยใน พ.ศ. 2322⁵

ส่วนที่สอง กล่าวถึง ลำดับเจ้าเมืองและเหตุการณ์ ที่มีเจ้านายตระกูลพระวอพระตา ที่ปกครองสืบต่อกันมา จนกระทั่งกรุงเทพฯ ส่งข้าราชการและข้าหลวงต่างพระองค์เข้ามาดูแลพื้นที่แทน และมีการจัดการปกครองเป็นจังหวัดตามพระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่ ต่อมาจนถึงปัจจุบัน⁶

ส่วนที่สาม กล่าวถึง การพระศาสนา เป็นเรื่องการทำนุบำรุงพระศาสนา ตลอดจนวัดวาอารามสำคัญในเมืองอุบลราชธานีของเจ้านายพื้นเมืองทั้ง 4 ท่าน จนถึงสมัยกรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ ข้าหลวงต่างพระองค์ในสมัยการจัดการปกครองแบบเทศาภิบาล

ส่วนที่สี่ กล่าวถึง การศึกษา เป็นเรื่องราวการจัดการศึกษาในเมืองอุบลราชธานีช่วงปฏิรูปการศึกษาสมัยรัชกาลที่ 5 ผู้ที่มีบทบาทสำคัญคือ พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจนฺโท) และพระพรหมมุนี (อ้วน ติสฺโส) โดยมีศูนย์กลางที่วัดสุปัฏนารามวรวิหาร ทำให้เมืองอุบลราชธานีมีความสำคัญในฐานะศูนย์กลางการศึกษาของดินแดนอีสาน⁷

ส่วนที่ห้า กล่าวถึง ลำดับเจ้าเมืองแห่งสามหัวเมือง กล่าวถึงการตั้งเมืองในอีสานตอนกลางและตอนล่าง ได้แก่ เมืองสุวรรณภูมิ เมืองชุมพร และเมืองศรีสะเกษ โดยผู้นำส่วนใหญ่มีเชื้อสายบรรพบุรุษผู้สร้างเมืองอุบลราชธานีทั้งสิ้น ซึ่งเรื่องราวทั้งหมดจบลงที่ตรงนี้

จากข้างต้น นิล พันธุ์เพ็งพยายามอธิบายประวัติความเป็นมาของกลุ่มชนอีสาน – ลาว หรือลำดับเชื้อสายแห่งวงศ์ตระกูลของเจ้านายพื้นเมืองอุบลราชธานีที่มีมายาวนานหลายชั่วคน ถือเป็นลักษณะการบันทึกประวัติศาสตร์แนววิชาการยุคแรกเริ่ม เรื่องราวของบรรพชนที่เคยผ่านการสู้รบ การอพยพหลบหนีภัยต่างๆ ซึ่งถือเป็นการอพยพของคนกลุ่มเดิมในวัฒนธรรมเจเนละและเป็นต้นทางของเศรษฐกิจประนอม ซึ่งพัฒนาการการตั้งถิ่นฐานของคนในบริเวณเมืองอุบลราชธานีข้างต้นแสดงให้เห็นว่าอาณาบริเวณเมืองอุบลราชธานีเป็นที่ตั้งถิ่นฐานที่สำคัญของชุมชนมาตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์จนถึงสมัยประวัติศาสตร์ ผลงานเรื่องนี้มีลักษณะของงานเขียนประเภท พื้น/พงศาวดาร อยู่ด้วย โดยปราศรัยท่องถิ่นเห็นว่า การศึกษา พื้น/พงศาวดาร ที่มีมาแต่เดิมนั้นได้ช่วยเสริมสร้างความเข้าใจในเรื่องความเป็นมาของชนชาติได้ดียิ่งขึ้น ดังปรากฏใน

⁵นิล พันธุ์เพ็ง. (2477). ประวัติศาสตร์จังหวัดอุบลราชธานี. หน้า 43.

⁶แหล่งเดิม. หน้า 127.

⁷แหล่งเดิม. หน้า 141.

ความเห็นของนิล พันธุ์เพ็งที่มีต่อจารึกวัดสุปฏิหาราม และพื้นเมืองอุบล ที่ถูกเก็บรักษาภายในวัดสุปฏิหารามว่า “...เป็นคลังบรรจุไว้ซึ่งประวัติศาสตร์ ประวัติศาสนา พระเจดีย์ และพระพุทธรูปสำคัญกับบ้านเมืองในสมัยโบราณเกือบจะว่าก่อนที่ชาวไทยเราได้พากันอพยพโยกย้ายจากประเทศจีนตอนใต้ลงมายึดครองอยู่สองฟากฝั่งลำน้ำโขง และแม่น้ำเจ้าพระยา จะว่าเป็นประวัติศาสตร์หรือพงศาวดารดึกดำบรรพ์ของเมืองอุบลและแผ่นดินบนที่ราบลุ่มแม่น้ำโขงตอนล่างก็ได้...”⁸ หรือข้อความบางส่วนที่ นิล พันธุ์เพ็ง เรียบเรียงขึ้นจาก *พื้นเมืองอุบล* มีเนื้อหากล่าวถึง การอพยพเคลื่อนย้ายกลุ่มชนผู้ก่อตั้งเมืองอุบล ซึ่งเรื่องราว “...เหล่านี้เป็นส่วนหนึ่งของพื้นบ้านพื้นเมืองอันเป็นมรดกจากปู่ย่าอ้นล้ำค่ายิ่ง...”⁹

นอกจากนี้นิลยังอ้างถึงตำนานพระพุทธรูป และพระธาตุสำคัญ ซึ่งให้ภาพอดีตท้องถิ่นถึงความสัมพันธ์กับแคว้นแคว้นโบราณที่มีความรุ่งเรืองมาก่อน เช่น ตำนานรอยพระพุทธรูปบาทจำลอง วัดทุ่งศรีเมือง ซึ่งจำลองจากเมืองหนองหานหลวงที่มีอายุย้อนไปในสมัยพุทธกาล ซึ่งพระพุทธรูปเจ้าเคยเสด็จมาประทับรอยพระพุทธรูปบาทไว้ รอยพระพุทธรูปบาทดังกล่าวจำลองโดย พระครูวิโรจน์รัตโนบล (บุญรอด นนฺโตโร) ได้ร่างแบบจำลองและหล่อขึ้นใหม่และนำมาประดิษฐานไว้ที่วัดทุ่งศรีเมืองในคราวไปบูรณะพระธาตุพนมเมื่อ พ.ศ. 2444¹⁰ และในประวัติพระแก้วบุษราคัม วัดศรีทองกล่าวว่า พระแก้วบุษราคัมถูกสร้างขึ้นพร้อมกับเมืองเวียงคุก (อำเภอท่าบ่อ จังหวัดหนองคาย) ชุมชนโบราณที่มีมาตั้งแต่สมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชแห่งราชอาณาจักรล้านช้าง ความว่า “...พระพุทธรูปองค์นี้ได้ก่อสร้างมาแต่ดึกดำบรรพ์ มีพระรูปงดงามน่าเลื่อมใส เดิมสร้างใน พ.ศ. ไฉนผู้เล่าจำไม่ได้ แต่สร้างในสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชครองเมืองเวียงจันทน์...”¹¹

จะเห็นว่า เนื้อหางานเขียนประเภทประวัติศาสตร์บ้านเมืองในส่วนการพระศานานันั้น ได้ย่อนภาพอดีตชุมชนอุบลราชธานีไปไกลมาก เนื่องจากใช้ *พื้น/พงศาวดาร* เป็นแกนหลักของเรื่อง และพยายามหาวัตถุกุญแจไขความลึกลับต่าง ๆ มาอ้างอิงประกอบ เพื่อเพิ่มความน่าเชื่อถือยิ่งขึ้น พร้อมกับแบ่งเนื้อหาเป็นหัวเรื่องอย่างชัดเจน เล่าเรื่องพรรณนาตามลำดับให้สอดคล้องกัน เช่น ในประวัติพระแก้ว 4 องค์ของเมืองอุบลราชธานี รวมถึงเรื่องราวของวัดที่ประดิษฐานของพระแก้วแต่ละองค์ เริ่มเรื่องจาก *กัณฑ์ที่ 1* บทนำ เป็นส่วนบทไหว้ครู และกล่าวถึงภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ของท้องถิ่น อันเป็นที่ตั้งของแคว้นแคว้นโบราณต่าง ๆ จากนั้นต่อกับ *กัณฑ์ที่ 2* และ *กัณฑ์ที่ 3* เป็นเรื่องการสร้างพระแก้วทั้ง 4 องค์ที่ปรากฏในพงศาวดารล้านช้าง *กัณฑ์ที่ 4 – 5*

⁸แหล่งเดิม. หน้า 100.

⁹แหล่งเดิม. หน้า 16.

¹⁰แหล่งเดิม. หน้า 97 – 98.

¹¹แหล่งเดิม. หน้า 109 – 112.

กล่าวถึงเหตุการณ์บ้านเมืองทั่วไป *กัณฑ์ที่ 6* กล่าวถึงการปฏิสังขรณ์ครั้งที่ 1 ภายใต้การนำของเจ้านายพื้นเมืองอุบล *กัณฑ์ที่ 7* เป็นเรื่องการอุปถัมภ์ของข้าราชการเมืองอุบล และ *กัณฑ์ที่ 8* เป็นการต่อเติมโดยพระครูวิโรจน์รัตโนบล (บุญรอด นนฺโตโร) ในสมัยรัชกาลที่ 5 และการอุปถัมภ์สมัยต่อๆ มา¹² การลำดับเรื่องเป็นหมวดหมู่เช่นนี้ทำให้ข้อมูลต่างๆ ถูกร้อยเรียงเข้ากันอย่างเป็นเหตุผลช่วยให้ผู้อ่านเข้าใจง่ายขึ้น

นิลอ่านและปริวรรตตำนานและนิทานโบราณหลายเรื่องจากใบลาน ทั้งตำนานและนิทานเป็นแหล่งข้อมูลสำคัญที่ให้ความรู้เรื่องอีสานโบราณ เมื่อรายละเอียดบางส่วนขาดหายไปตำนานและนิทานจึงรับหน้าที่เชื่อมต่อเรื่องที่ขาดหายไปเหล่านั้น โดยเฉพาะประวัติและความเป็นไปของเมืองโบราณต่างๆ ซึ่งเป็นช่วงเวลาก่อนตั้งเมืองอุบลราชธานีและก่อนที่จะมีหลักฐานชัดเจน จนกล่าวได้ว่า ถ้าขาดตำนานและนิทานโบราณ งานเขียนทางประวัติศาสตร์ในส่วนของพระศาสนาและเรื่องราวเมืองโบราณก่อนตั้งเมืองอุบลราชธานีของนิล พันธุ์เพ็ง คงเป็นไปได้ยาก ตำนานที่ใช้เป็นหลักฐานในงานเขียนของท่านเป็นที่ทราบกันทั่วไปในอีสาน ตำนานชิ้นสำคัญๆ เช่น ตำนานอุรังคนิทาน ว่าด้วยเรื่องพระธาตุพนม รวมทั้งการเกิดเมืองอื่นๆ ในอีสาน

ทั้งนี้อาจมีสาเหตุหลายประการที่ทำให้นิล พันธุ์เพ็ง ใช้ประวัติศาสตร์แบบตำนานในการเสนอเรื่องราวประวัติศาสตร์ความเป็นมาของคนอีสานและคนอุบลราชธานี

ประการแรก นิลเคยบวชเรียนเป็นภิกษุ และทำงานใกล้ชิดกับวัดและพระสงฆ์ รวมถึงเป็นผู้ปริวรรตและจัดพิมพ์ตำนานอีสานหลายเรื่อง ดังนั้นวิธีการเสนอแนวคิดแบบตำนานน่าจะสะดวกกว่าวิธีอื่น

ประการที่สอง ในท้องถิ่นอีสาน ตำนานน่าจะเป็นเครื่องมือในการสร้างสำนึกท้องถิ่นได้สะดวกกว่า เพื่อที่จะให้ชาวอุบลและชาวอีสานทราบถึงที่มาของตน และเพื่อให้เกิดความภูมิใจในวัฒนธรรมอันเก่าแก่

ประการที่สาม คนชนบทจำนวนหนึ่ง โดยเฉพาะผู้สูงอายุ ยังนิยมฟังและเชื่อในเรื่องที่เกี่ยวกับตำนาน ดังนั้นการเขียนประวัติศาสตร์แบบตำนานจึงยังมีประโยชน์สำหรับท้องถิ่นที่แสวงหาความศรัทธาและความบันเทิง

ในการใช้หลักฐานประเภทตำนานในอดีตที่ย้อนไปไกลถึงยุคแคว้นแคว้นอาณาจักรของอีสานโบราณในงานเขียนส่วนความนำ หากพิจารณาเชิงวิธีการศึกษาประวัติศาสตร์สมัยใหม่ นิลนำตำนานมาใช้โดยไม่ได้ให้ความสำคัญกับการตรวจสอบความน่าเชื่อถือของหลักฐานมากนัก ดังที่ว่า “...ดังนั้นก่อนสมัยบ้านเชียงนั้น มีความเป็นมาอย่างไรในทางประวัติศาสตร์ เมื่อ

¹²แหล่งเดิม. หน้า 102 – 135.

วินิจฉัยโดยถ่องแท้แล้วจะมีแต่ตำนานผาแดงนางไอ่เท่านั้น พอที่จะเป็นข้อมูลทางประวัติศาสตร์ ซึ่งเป็นตำนานเก่าแก่สืบเนื่องจากสมัยศรีสัตนาคนหุตเท่านั้น...”¹³ คำถามที่ต้องการตรวจสอบความน่าเชื่อถือจึงเกิดขึ้นหลายคำถาม เช่น ตำนานผาแดงนางไอ่มีอายุก่อนหรือร่วมสมัยกับบ้านเชียง หรือตำนานผาแดงนางไอ่เท่านั้นจริงหรือที่จะทำให้ภาพสังคมอีสานช่วงก่อนสมัยบ้านเชียง แล้วหลักฐานทางโบราณคดีมีความน่าเชื่อถือน้อยกว่าตำนานชิ้นนี้หรือไม่ รวมทั้งคำถามที่ว่าใครหรือคนกลุ่มใดเขียนตำนานนี้ขึ้น เป็นต้น อีกตัวอย่างหนึ่งที่สะท้อนถึงการให้ความสำคัญกับเอกสารประเภทตำนานของนิล คือ ตำนานสุวรรณโคตมคำ ซึ่งพิมพ์รวมอยู่ในหนังสือที่ชื่อ *พงศาวดารโยนก* เรียบเรียงโดยพระยาประชากิจกรจักร (แช่ม บุนนาค) ในงานเขียนเกี่ยวกับตำนานแม่น้ำโขง ผู้เขียนเริ่มเรื่องโดยมีเมืองและตัวละครเช่นเดียวกับในตำนานสุวรรณโคตมคำ เช่น เมืองโพธิสารหลวง พระราชอินทรวงศา อุปราชชื่อไชยะกุมาร มีเจ้าชายอินทปรปฐม มีเจ้าหญิงอรสา มีการดำเนินเรื่องเช่นเดียวกับตำนานสุวรรณโคตมคำ แสดงให้เห็นว่านิลใช้ตำนานโดยมิได้ตรวจสอบเลยว่าเป็นคนละเรื่องกัน อย่างไรก็ดี นิลถือเป็นนักประวัติศาสตร์สมัครเล่น ไม่ได้ถูกฝึกมาแบบมืออาชีพ ซึ่งนักวิชาการควรตรวจสอบความน่าเชื่อถือก่อนนำมาใช้

ประวัติศาสตร์จังหวัดอุบลราชธานี เป็นงานเขียนที่นิล เรียบเรียงจากคำบอกเล่าของผู้สูงอายุในชุมชน และจากเอกสารตำนานต่าง ๆ ซึ่งน่าจะรวมถึงเอกสารพื้นเมืองอุบลและพงศาวดารเมืองอุบลราชธานีสมัยการจัดการปกครองแบบเทศาภิบาลด้วย เพราะมีเนื้อความตรงกัน แสดงว่าเนื้อหาส่วนนี้ผู้เขียนให้ความสำคัญต่อหลักฐานมากเป็นพิเศษ ทั้งนี้อาจเป็นเพราะเนื้อหาส่วนนี้มีหลักฐานและศักราชที่ระบุพัฒนาการค่อนข้างชัดเจน อีกทั้งมีหลักฐานท้องถิ่นเกี่ยวกับเมืองอุบลราชธานีสมัยรัตนโกสินทร์ให้ตรวจสอบหลากหลายประเภท มีการตีความและสันนิษฐานบนพื้นฐานข้อมูลเท่าที่ปรากฏ ดังข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับชื่อวัดกลาง ที่ว่า “...วัดกลางอยู่ติดกับคุ่มของราชวงศ์ บางทีน่าจะเป็นราชวงศ์กำเป็นผู้สร้าง เพราะระหว่างนั้น ท้าวกำยังเป็นราชวงศ์อยู่ และตามทางสันนิษฐานคงสร้างพร้อมกันกับวัดหลวง หรือภายหลังสักเล็กน้อย เพราะวัดนั้นตั้งอยู่ในย่านกลางของเมือง จึงเรียกได้ว่า วัดกลาง...”¹⁴ มีการตีความและสันนิษฐานของข้อมูลเท่าที่ปรากฏ แต่ถ้าไม่มีหลักฐานระบุ ผู้เขียนก็ไม่อาจกล่าวชัดเจนได้ เช่น “...ในการสร้างวัดสุปฏิภูมินี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ได้พระราชทานเงินสร้างพระอุโบสถ 4 ชั้ และได้พระราชทานนิตยภัตรแก่ท่านเดือนละ 2 ตำลึง เพราะไม่มีศิลาจารึกจึงไม่ทราบว่าจะสร้างเมื่อ พ.ศ. เท่าไร...”¹⁵ ทำให้งานเขียนเรื่องนี้เป็นงานประวัติศาสตร์ที่มีการรวบรวม สืบสวน ดังที่ผู้เขียนอธิบายก่อนเข้าสู่เนื้อหาในส่วนแรกว่า

¹³แหล่งเดิม. หน้า 7.

¹⁴นิล พันธุ์เพ็ง. (2477). *เล่มเดิม*. หน้า 129.

¹⁵แหล่งเดิม. หน้า 131.

“...การที่เมืองอุบลราชธานีได้ตั้งขึ้น ณ ที่นั้น มีประวัติตามที่รวบรวมและสืบสวนได้ดังนี้...”¹⁶ และมีระบบการอ้างอิงอย่างชัดเจน ดังความว่า “...ประวัติศาสตร์จังหวัดอุบลราชธานีฉบับนี้ ได้รวบรวมเรียบเรียงจากต้นฉบับที่นับว่าพอเป็นหลักฐานได้ ข้อมูลในการเรียบเรียงนั้นมาจากต้นฉบับของพระมหาราชครูเจ้าท่านหอแก้ว วัดหลวงเมืองอุบลราชธานี จากต้นฉบับของท้าวไชยกุมาร (คุณ) เมืองมหาชนะไชย (อำเภอฟ้าหยาด) จากพงศาวดารนครจำปาศักดิ์ นอกจากนี้ยังได้สืบสวนจากท้องตราของ “พระยาศรีสิงหเทพ” ซึ่งได้เก็บรวบรวมไว้ที่ทำการ (ออฟฟิต) เมืองอุบลราชธานีแต่ ร.ศ. 113...”¹⁷ และ “...ฉบับเดิมที่ข้าพเจ้าเรียบเรียงนี้ เป็นตำนานเมืองอุบลราชธานี และได้รวบรวมจากหนังสืออื่นๆ อีก 5 – 6 ฉบับ มีพงศาวดารนครจำปาศักดิ์ขององค์เจ้าพรหมเทวานุเคราะห์วงศ์ทรงแต่ง ... และ ... ตำนานพงศาวดารอื่นๆ ที่มีข้อความเกี่ยวพัน ถึงฉบับใดที่แย้งก็ได้ฟุ่ดโน้ตไว้ตอนท้าย รวมถึงการอธิบายเพิ่มเติมและที่มาของข้อมูลก็มีฟุ่ดโน้ตด้วยเช่นกัน...”¹⁸ กอปรกับเมื่อเรียบเรียงเสร็จแล้ว นิล พันธุ์เพ็ง ยังให้ผู้ช่วยตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลด้วยเพื่อให้ข้อมูลมีความชัดเจนและใกล้เคียงกับความจริงมากที่สุดในส่วนเนื้อหาของเนื้อหาที่กล่าวถึงประวัติศาสตร์อุบลราชธานีสมัยเจ้าเมือง 4 ท่านแรกนี้

หนังสือ *ประวัติศาสตร์จังหวัดอุบลราชธานี* เล่มนี้มีคุณค่าที่ใช้เอกสารท้องถิ่นเป็นหลัก ดังนั้นงานของนิล พันธุ์เพ็ง จึงช่วยต่อภาพประวัติศาสตร์ของเมืองอุบลราชธานีตั้งแต่สมัยแรกสร้างกับสมัยปฏิรูปการปกครอง พ.ศ. 2435 ที่มีเอกสารของหม่อมอมรวงศ์วิจิตร ปลัดมณฑลประจำจังหวัดอุบลราชธานีเรียบเรียงไว้ก่อนหน้าแล้ว และต่อเนื่องกับงานของเดิม วิภาคย์พจนกิจ ในหนังสือ *ฝั่งขวาแม่น้ำโขง* พ.ศ. 2499 และกล่าวได้ว่า งานเขียนของนิลนี้นับเป็นงานประวัติศาสตร์วิชาการฉบับแรกของเมืองอุบลราชธานีที่ก้าวเข้าสู่จารีตวิชาการสมัยใหม่ โดยมุ่งที่จะทำความเข้าใจให้กับผู้อ่านมากกว่าเป็นการบันทึกหรือบรรยายตามลักษณะงานเขียนแบบพงศาวดารเมืองที่ผ่านมาที่ไม่สนใจว่าผู้อ่านจะสามารถทำความเข้าใจได้หรือไม่

การอ้างอิงถึงหลักฐานนั้นเป็นการสนับสนุนเนื้อหาในงานเขียนให้ดูสมจริงขึ้น ซึ่งเห็นเด่นชัดในส่วนประวัติของเจ้าเมือง 4 ท่านที่ปกครองเมืองอุบลราชธานี แต่ในส่วนท้ายของงานเขียนนี้ผู้เขียนมิได้ให้ความสำคัญต่อการวิพากษ์ตรวจสอบหลักฐานเท่าใดนัก ดังนั้นเนื้อหาในส่วน *การพระศาสนา* ของงานเขียนนี้จึงยังมีการอธิบายภายใต้คติศาสนายู่มาก เช่นในตอนที่กำลังกล่าวถึง พระอุโบสถวัดหลวงถูกฟ้าผ่า อันเป็นลางบอกเหตุร้ายของการล่มสลายของนครเวียงจันทน์ รวมถึงการหมดบุญญาบารมีของผู้ปกครองเมือง ความว่า “...พระอินทร์ได้เนรมิตให้หลายสิ่งที

¹⁶แหล่งเดิม. หน้า 10.

¹⁷แหล่งเดิม. คำนำหน้า ก.

¹⁸แหล่งเดิม. หน้า 132.

เกิดขึ้น เนื่องจากชะตาเมืองเวียงจันทน์ได้เปลี่ยนแปลงไปในทางเสื่อมลง ทุกอย่างที่เคยได้รับวัฒนธรรมจากที่นี่ เช่น พระวิหารวัดหลวงเมืองอุบลที่ได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมลาวเวียงจันทน์ หลวงพระบาง ท่านก็ทำให้มีฟ้าผ่าลงมาที่ยอดหน้าบัน...”¹⁹ แต่เรื่องเล่าเหนือธรรมชาติเช่นนี้มีความสำคัญต่อการสร้างการรับรู้ของคนพื้นถิ่น ซึ่งเป็นความต้องการของผู้เขียนที่จะถ่ายทอดในรูปแบบวรรณกรรมมุขปาฐะ เพื่อสื่อสารกับคนท้องถิ่น โดยนิลแนะนำให้ “...ความเรียงในเล่มนี้ขอให้ท่านผู้อ่านๆ สำเนียงชาวพื้นเมือง...”²⁰ ด้วยเหตุนี้จึงทำให้ *ประวัติศาสตร์จังหวัดอุบลราชธานี* เป็นที่นิยมของคนท้องถิ่นอุบลราชธานีและชุมชนสองฝั่งโขง ซึ่งคุ้นเคยกับการเรียนรู้ด้วยประวัติศาสตร์บอกเล่า การเขียนในแบบแผนนี้แสดงว่างานเขียนเรื่องดังกล่าวต้องการเผยแพร่ในหมู่คนอุบลราชธานี คนอีสาน และคนลาวเป็นสำคัญ ขณะเดียวกันนิลได้ยอมรับว่าการศึกษาในระยะหลังๆ มีความก้าวหน้าในเรื่องข้อมูล เนื่องจากมีการค้นพบข้อมูลใหม่ แนวคิดใหม่ และมีการตีความใหม่ๆ ดังข้อความที่ว่า “...ข้อมูลที่ปรากฏในประวัติศาสตร์จังหวัดอุบลราชธานีนี้มีเพียงเท่าที่ข้าพเจ้าจะค้นหาได้ในปี พ.ศ. 2477 เมื่อกาลเวลาผ่านไป ย่อมมีผู้พบเอกสารใหม่หรือมีความคิดใหม่ๆ จึงหวังว่าทุกท่านจะได้พิจารณาให้เป็นประโยชน์ต่อไป...”²¹

งานเรียบเรียงนี้สามารถเป็นบทนำให้กับนักศึกษาหรือผู้สนใจประวัติศาสตร์อุบลราชธานีก่อนยุคเทศบาลสามารถให้เป็นหนังสือนาร่องเพื่อต่อยอดการอ่านหนังสือประวัติศาสตร์ในระดับที่สูงขึ้นไป และถือว่า *ประวัติศาสตร์จังหวัดอุบลราชธานี* ถูกผลิตขึ้นเพื่อให้อนุชนรุ่นหลังเรียนรู้บทเรียนประวัติศาสตร์ของบรรพชน ในการสานต่อปัจจุบันและอนาคตอย่างเหมาะสมสืบไป

ตำนานวัดสุปัฏนาราม ของ พระพรหมมุนี (อ้วน ติสฺโส)

(พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2479)

พระพรหมมุนี (อ้วน ติสฺโส) มีนามเดิมว่า อ้วน แสนทวิสุข เกิดเมื่อวันเสาร์ที่ 21 มีนาคม พ.ศ. 2410 ณ บ้านแคน ตำบลดอนมดแดง อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี การเข้าสู่สมณเพศของท่านเริ่มต้นใน พ.ศ. 2429 เมื่อท่านมีอายุ 19 ปี โดยบรรพชาเป็นสามเณรที่วัดบ้านสว่าง อำเภวารินชำราบ ต่อมาใน พ.ศ. 2430 จึงอุปสมบทเป็นพระภิกษุ และย้ายเข้ามาศึกษาในกรุงเทพฯ จนสำเร็จเปรียญตรีและเปรียญโทใน พ.ศ. 2433 ต่อมาท่านได้รับสมณศักดิ์เป็นพระศาสนดิลก และดำรงตำแหน่งเจ้าคณะมณฑลอีสาน ทำหน้าที่จัดการศึกษาและการปกครองคณะสงฆ์ ใน

¹⁹แหล่งเดิม. หน้า 109.

²⁰แหล่งเดิม. คำนำหน้า ค.

²¹แหล่งเดิม. หน้า 2.

สมัยรัชกาลที่ 7 โปรดให้สถาปนาสมณศักดิ์ขึ้นที่ พระพรหมมุนีใน พ.ศ. 2475¹ ในสมัยรัฐบาลจอมพล ป.พิบูลสงครามได้เลื่อนสมณศักดิ์เป็นสมเด็จพระมหาธีรราชเจ้าใน พ.ศ. 2482 และมรณภาพในวันที่ 26 มกราคม พ.ศ. 2499 รวมอายุ 89 ปี² ในส่วนผลงานด้านวรรณกรรม ท่านเริ่มเขียนงานใน พ.ศ. 2466 จนถึงที่สุดในวาระสุดท้ายของชีวิตใน พ.ศ. 2499 ผลงานมีมากกว่า 46 เรื่อง ประกอบด้วย บทเทศนา บทโอวาทต่างๆ และงานเขียนทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของชาวอีสาน แนวคิดของพระพรหมมุนีส่วนใหญ่จะเน้นความสำคัญเรื่องการบำรุงรักษาวัฒนธรรมพื้นบ้านเป็นหลัก และยังเน้นเรื่องการทำหน้าที่เชื่อมวัดกับบ้านและเมืองเข้าด้วยกันทั้งในระดับท้องถิ่นและส่วนกลางอีกด้วย³ โดยเฉพาะการรวบรวมหนังสือ เอกสารโบราณ และโบราณวัตถุต่างๆ ไว้ที่วัดสุปัฏนาราม ถือเป็นการริเริ่มงานด้านพิพิธภัณฑ์ในหัวเมือง โดยเปิดให้ผู้สนใจเข้าศึกษาหาความรู้ด้วย⁴

งานเขียนเรื่องนี้เป็นความเรียงเชิงวิชาการ บันทึกด้วยตัวพิมพ์ภาษาไทย มีจำนวน 108 หน้า พิมพ์ครั้งแรก เพื่อเป็นที่ระลึกในงานผูกพัทธสีมาและฉลองพระอุโบสถวัดสุปัฏนาราม วันที่ 12 เมษายน พ.ศ. 2479 ซึ่งตีพิมพ์รวมเล่มพร้อมกับงานเขียนสารคดีเรื่องอื่นๆ หลายเรื่อง ดังที่พระพรหมมุนีกล่าวในคำนำว่า “...หนังสือเล่มนี้จึงเป็นอันว่านอกจากตำนานวัดสุปัฏนาราม ซึ่งว่าด้วยพื้นภูมิ และบุคคลผู้อยู่ตลอดประวัติศาสตร์ยุค – ที่ เป็นไปในภาคนั้นแล้ว ยังจักได้รู้ลัทธิธรรมเนียมต่างๆ และความเห็นต่างๆ เห็นว่าจะให้ประโยชน์แก่ผู้อ่านด้วยความสนใจไม่มากนักน้อย ทั้งทางคติโลก ทั้งทางคติธรรม – ทั้งทางประวัติศาสตร์ทั้งทางโบราณคดีเป็นแน่นอน...”⁵ ต่อมาใน พ.ศ. พ.ศ. 2496 ได้นำมาตีพิมพ์อีกครั้งในงานสมโภชร้อยปีของวัด เมื่อวันที่ 1 มกราคม พ.ศ. 2496 โดยใช้ชื่อว่า *ประวัติวัดสุปัฏนาราม* ซึ่ง “...จัดพิมพ์แต่ประวัติวัดสุปัฏนารามโดยเฉพาะ...”⁶ โดยมีจุดประสงค์ในการแต่งเพื่อให้พุทธศาสนิกชนทราบเกียรติประวัติและความสำคัญของวัด ซึ่งมีแก่บ้านเมืองเป็นอย่างไรรันไปในตัว โดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 โปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นและเป็น “...วัดแห่งแรกที่ให้กำเนิดการศาสนศึกษา สามัญศึกษาขึ้นในภาคอีสาน...”⁷

¹สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า ดิสสเถระ. (2499). *ลพไม่ศุณย์*. หน้า 26.

²จารุวรรณ ธรรมวัตร. (2543). *ภูมิปัญญาแห่งอีสาน : รวบรวมบทความวิชาการอีสานคดีศึกษา*. หน้า 45.

³ดาร์วิน เมตตาริกานนท์. (2544, มกราคม – มีนาคม). การเคลื่อนไหวทางการศึกษาและความคิดของคนกลุ่มต่างๆ ในอีสานในช่วงทศวรรษ 2470. *วารสารมนุษยศาสตร์สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น*. 19(2): 50.

⁴สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า ดิสสเถระ. (2499). *ลพไม่ศุณย์*. หน้า 17.

⁵พระพรหมมุนี (อ้วน ดิสโส). (2479). *ตำนานวัดสุปัฏนาราม*. คำนำ.

⁶สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (อ้วน ดิสโส). (2496). *ประวัติวัดสุปัฏนาราม*. คำนำหน้า ข.

⁷พระพรหมมุนี (อ้วน ดิสโส). (2479). *หน้าเดิม*.

ในส่วนเนื้อหาเริ่มเล่าเรื่องตั้งแต่สภาพภูมิศาสตร์และสภาพการดำรงอยู่ของสัตว์โลกที่สืบเนื่องถึงวิถีชีวิตคนท้องถิ่นอีสานและอุบลราชธานี ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงวิถีคิดและรูปแบบการนำเสนอของพระพรหมมุนีภายใต้กรอบความคิดทางศาสนาได้เป็นอย่างดี และนำเสนอมาถึงสมัยสมเด็จพระมหาธีรวงศ์เป็นเจ้าอาวาสเมื่อครั้งสมณศักดิ์ที่พระพรหมมุนี โดยแบ่งเนื้อหาออกเป็นตอน ทั้งหมด 7 บรรพ คือ

บรรพที่ 1 ว่าด้วยลูกโลกอันเป็นที่อยู่ของสัตว์ กล่าวถึง สภาพภูมิศาสตร์ที่ส่งผลต่อการตั้งถิ่นฐานของกลุ่มชนในจังหวัดอุบลราชธานี เป็นการแสดงโดยวิธีเล่าเรื่อง มิใช่การเสนอประเด็นใหม่หรือข้อคิดที่ขัดแย้งกับความรู้เดิม ความรู้เดิมในที่นี้ หมายถึง ข้อเสนอของผู้รู้ในอดีต ตัวอย่างที่เห็นชัดเจนในเรื่องดังกล่าวคือ เรื่องถิ่นกำเนิดของชาติไทย อันต่อเนื่องมาจนถึงบรรพบุรุษของชาวอุบลราชธานี ที่กล่าวถึงที่มาของบรรพบุรุษไทยถึงความเชื่อที่มีมาแต่เดิมคือความเชื่อเรื่องถิ่นกำเนิดคนไทยจากเทือกเขาอัลไตและอพยพลงมาเป็นระยะๆ จนถึงสุวรรณภูมินั้น จะเป็นความเชื่อที่มีอิทธิพลต่อความคิดคนไทยรุ่นก่อนๆ มานาน ทั้งนี้อาจเพราะได้ความรู้จากหนังสือ *หลักไทย* และที่น่าจะมีบทบาทต่อความคิดพระพรหมมุนีอาจเป็น *พงศาวดารโยนก* เพราะงานของพระพรหมมุนีใกล้เคียงกับเนื้อหาของพงศาวดารโยนกที่ดีพิมพ์ใน พ.ศ. 2441 หลายชิ้น

บรรพที่ 2 ว่าด้วยปวงสัตว์ที่อาศัยอยู่ในโลก และแหล่งกำเนิดของมนุษยชาติ เป็นการกล่าวถึงแหล่งกำเนิดของชนชาติไทยบริเวณเทือกเขาอัลไต อันเป็นบริเวณที่มีมนุษย์หลากหลายพันธุ์อาศัยอยู่ ครั้นอยู่มาชนชาติไทยค่อยๆ อพยพลงมาทางตอนใต้เพื่อหาที่ดินทำกินที่อุดมสมบูรณ์กว่า และกล่าวถึงเชื้อชาติไทยที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในแถบลุ่มน้ำโขง

บรรพที่ 3 ว่าด้วยการตั้งเมืองและทรงตั้งผู้นั่งเมือง กล่าวถึงการสร้างบ้านแปงเมืองของกลุ่มพระวอพระตา นับตั้งแต่ตั้งเมืองอุบลจนถึงสมัยการจัดการปกครองแบบเทศาภิบาล

บรรพที่ 4 ยุคที่ 1 เป็นเรื่องของการสถาปนาวัดสุปฏิภูมิารามภายใต้พระราชูปถัมภ์ของรัชกาลที่ 4 โดยมีท่านพนรุโธ (ดี) เป็นเจ้าอาวาส ซึ่งสมัยนี้เป็นยุคเริ่มแรกของการเผยแพร่ศาสนาพุทธธรรมยุคิกนิกายในอีสาน

บรรพที่ 5 ยุคที่ 2 เป็นประวัติวัดในยุคท่านเทวธมมมี (ม้าว) ในยุคนี้ได้มีการเผยแพร่ศาสนาพุทธธรรมยุคิกนิกายเข้าไปในเขตอีสานเหนือ แถบจังหวัดหนองบัวลำภูและอุดรธานี

บรรพที่ 6 ยุคที่ 3 เป็นยุคของพระอริยกิจ (อ่อน) และพระอุปาสีคุณูปมาจารย์ (จันทร์ สิริจนโท) ซึ่งทางวัดได้มีบทบาทในการจัดการศึกษาสมัยใหม่ โดยตั้งโรงเรียนอุบลวิทยาคมขึ้น ต่อมาได้ตั้งโรงเรียนอีกแห่งหนึ่งขึ้นที่วัดพระเหลา เมืองพนานิคม ชื่อโรงเรียนอุดมวิทยากร

บรรพที่ 7 ยุคที่ 4 เป็นยุคของพระศาสนดิลก (อ้วน) ยุคนี้ได้มีการขยายงานด้านการศึกษาจากยุคก่อน และมีการก่อสร้างถาวรวัตถุในวัดเพิ่มเติม

จะเห็นว่า ตำนานวัดสุปฏิหาราม เริ่มขยายขอบเขตจากเรื่องผู้นำใน พื้นที่พงศาวดาร ออกสู่เรื่องกำเนิดเชื้อชาติเผ่าพันธุ์ไทยในลุ่มน้ำโขง อีกทั้งให้ภาพอดีตของสังคมท้องถิ่นได้กว้างขวางมากขึ้น โดยอาศัยหลักฐานจากตำนานที่เป็นคำบอกเล่าของชาวบ้าน นิทานโบราณหนังสือร่วมสมัย เช่น *พื้นขุนบรม* ที่กล่าวถึงกำเนิดเชื้อชาติเผ่าพันธุ์มนุษย์ที่มีร่วมกัน และการที่ขุนบรมส่งลูกหลานไปสร้างบ้านแปงเมือง จนเกิดเป็นแคว้นแคว้นต่าง ๆ ขึ้น แต่ใน *ตำนานวัดสุปฏิหาราม* ได้ปรับเปลี่ยนความหมายใหม่ที่ว่า ขุนบรมเป็นผู้นำของคนไทยทุกกลุ่ม ซึ่งรวมเอาลาว แกว ขอมไว้ด้วย โดยมีได้แสดงให้เห็นความเป็นเอกเทศทางการเมืองและวัฒนธรรมของแต่ละกลุ่มชนดังเช่นที่เล่าในตำนานแบบเดิม และหากพิจารณาร่วมกับงานเขียนชาตินิยมร่วมสมัยอย่าง *หลักไทย* ของขุนวิจิตรมาตรา และ *สยามกับสุวรรณภูมิ* ของ หลวงวิจิตรวาทการ จะเห็นว่าการตีความตำนานขุนบรมแบบเดียวกัน ซึ่งการมีโครงเรื่องประวัติศาสตร์ในเรื่องการสร้างบ้านแปงเมืองของคนไทยที่คล้ายกันนี้ แสดงให้เห็นว่า *ตำนานวัดสุปฏิหาราม* ได้รับอิทธิพลความคิดชาตินิยมไทยชัดเจน แต่การนำเสนอถึงการเป็นไทยของผู้คนสองฝั่งโขงมิได้หมายถึง การสนับสนุนการรวมชาติของรัฐเท่านั้น แต่มีนัยยะที่สื่อให้เห็นว่า *อุบลราชธานี* กับ *ลาว* เป็นคนกลุ่มเดียวกันที่มีพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ร่วมกันมา

จะเห็นว่า เนื้อหาหลักของงานเขียนนี้เริ่มตั้งแต่การบรรยายถึงทำเลที่ตั้งจังหวัดอุบลราชธานี อันเป็นที่ตั้งของวัดสุปฏิหารามบนแผนที่ภูมิศาสตร์ไทย โดยกล่าวถึงสภาพธรรมชาติของพื้นที่ภูมิเมืองอุบลที่ประกอบด้วย “...แร่ธาตุเกลือหนึ่ง มีทรายมากหนึ่ง (เอื้อต่อการรักษาพันธุ์ไม้ให้งอกงาม) มีน้ำซึมซาบภายในดินหนึ่ง...”¹ ซึ่งเอื้อต่อการสร้างบ้านแปงเมืองของกลุ่มคนพระวอพระตา ต่อจากนั้นเป็นเรื่องการจัดการศึกษาและการศาสนาพุทธธรรมยุคกนิยาในอีสานภายใต้การนำของพระเถระผู้ใหญ่แห่งวัดสุปฏิหาราม นอกจากนั้นงานเขียนพื้นเมืองยังแทรกเรื่องวัฒนธรรมท้องถิ่นซึ่งเป็นลักษณะเด่นประการหนึ่งของงานเขียนสมัยนี้ เช่น เกร็ดความรู้เรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่นในการกำหนดเวลา² เป็นต้น มีการรวบรวมข้อมูลทางวัฒนธรรมอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อน โดยพระพรหมมุนีพยายามนำเสนอว่าเมืองอุบลราชธานีและภาคอีสานเป็นดินแดนที่มีคติความเชื่อ ขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงาม การมีภาษา และวรรณคดีที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น มีสถาปัตยกรรม และศิลปอันงดงามทรงคุณค่าทางประวัติศาสตร์ ตลอดจนนิสัยใจคอที่ยึดมั่นในหลักคุณธรรม และศีลธรรมทางพระพุทธศาสนา ซึ่งแตกต่างจากทัศนคติปัญญาชนส่วนกลางที่เน้นเรื่องราววัฒนธรรมราชสำนัก ดังนั้นงานเขียนเรื่องนี้จึงเป็นการนำเสนอวัฒนธรรม ไทยอีสาน ไทยอุบล ให้เข้าเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมแห่งชาติไทย โดยอธิบายความเป็นมาและความสำคัญของวัดสุปฏิ

¹พระพรหมมุนี (อ้วน ติสฺโส). (2479). *เล่มเดิม*. หน้า 5.

²*แหล่งเดิม*. หน้า 41.

นารามและสถานที่สำคัญอื่นๆ ก่อนเป็นอันดับแรก ส่วนเรื่องเมืองอุบลราชธานีนั้นมีความสำคัญเป็นอันดับรองในแง่เป็นที่ตั้งของวัดสุภานุราม ซึ่งจะเห็นว่าการศึกษาประวัติศาสตร์อุบลราชธานียุคแรกๆ นั้นจะเริ่มจากสถานที่สำคัญหรือสถานที่รวมความศรัทธาของประชาชนในเมืองเป็นสำคัญ

ส่วนแนวการเขียน *ตำนานวัดสุภานุราม* เล่าเรื่องตามลำดับเวลาเหมือนกับ *พื้น/พงศาวดาร* แต่เริ่มวิพากษ์วิจารณ์ โดยอธิบายขยายความเหตุการณ์ต่างๆ ลงบนหน้ากระดาษ และเชิงอรรถท้ายกระดาษ มีการตรวจสอบข้อมูลจากหลักฐานหลายประเภท ตลอดจนประสบการณ์ของพระพรหมมณีเอง

อย่างไรก็ตาม เรายังพบเค้าเงื่อนการอธิบายตามแบบงานเขียนทางศาสนาอยู่บ้าง เช่น การกล่าวถึงปัจจัยที่ส่งเสริมให้พระพุทธศาสนาธรรมยุติกนิกายลงหลักปักฐานในเมืองอุบล เนื่องจาก “...พระบรมเชษฐาภาพแผ่ไปปกป้องอย่างหนึ่ง...”³ หรือการกล่าวถึงท่านเทวธมมี เถระผู้ใหญ่อีกหนึ่งรูปที่เคร่งครัดทางกรรมฐานจนหยั่งรู้การแตกดับของสังขารแห่งตน⁴ สิ่งเหล่านี้แสดงให้เห็นความคิดเรื่องอดีตแบบ *ตำนาน พื้น/พงศาวดาร* ที่ยังมีในความทรงจำของคนอุบลราชธานี แม้โลกของวิทยาการสมัยใหม่จะก้าวหน้าไปเพียงใดก็ตามที่

วินิจฉัยประวัติพระประทุมราชวงศา (คำผิง) ของ ขุนวรรณรักษ์วิจิตร (พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2480)

ขุนวรรณรักษ์วิจิตร มีนามเดิมว่า สิ้น ณ อุบล เกิดเมื่อวันจันทร์ที่ 24 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2450 ณ บ้านท่าวาริ ตำบลท่าวาริ อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี ครอบครัวของท่านมีพื้นเพเป็นเชื้อสายข้าโอกาสที่ดูแลรักษาศาลหลักเมือง (ผีเมเหศักดิ์หลักเมือง) และเครื่องยศเจ้านายพื้นเมืองอุบลมาหลายชั่วอายุคน⁵ ดังนั้นท่านจึงผูกพันกับเมืองอุบลราชธานีและวัดสุภานุราม โดยใน พ.ศ. 2471 ท่านอุปสมบทที่วัดแห่งนี้ ต่อมาท่านไปศึกษาเล่าเรียนที่กรุงเทพฯ และเข้ารับราชการที่กรมศิลปากรใน พ.ศ. 2479 โดยรับพระราชทานตำแหน่งเป็นขุนวรรณรักษ์วิจิตร ถือเป็นคนตระกูล ณ อุบลคนแรกที่เข้ารับราชการในส่วนกลาง⁶ ภายหลังจากออกจากราชการได้กลับมาพำนักที่บ้านเดิมของท่านจนวาระสุดท้ายของชีวิตใน พ.ศ. 2532 ตลอดชีวิตของท่านได้ทุ่มเท

³แหล่งเดิม. หน้า 33.

⁴แหล่งเดิม. หน้า 49.

⁵ผู้ที่ทำหน้าที่อุปฐาก (ดูแล) ศาสนสถานสำคัญต่างๆ

⁶จุฑารัตน์ ณ อุบล. (2557, 5 มกราคม). สัมภาษณ์โดย ธนยพงศ์ สารรัตน์, ที่ศาลาจตุรมุข หุ่นศรีเมือง อำเภอเมืองฯ จังหวัดอุบลราชธานี.

⁷กฤษณา ณ อุบล. (2557, 5 มกราคม). สัมภาษณ์โดย ธนยพงศ์ สารรัตน์, ที่ศาลาจตุรมุข หุ่นศรีเมือง อำเภอเมืองฯ จังหวัดอุบลราชธานี.

ให้กับงานวิชาการ กิจกรรมสาธารณประโยชน์ รวมถึงงานด้านอนุรักษ์วัฒนธรรมท้องถิ่นโดยเก็บรวบรวมพระพุทธรูป เทวรูป หนังสือ และคัมภีร์ทางศาสนาจากชุมชนต่าง ๆ มารวมไว้ที่หอสมุดแห่งชาติ⁷ นอกจากนี้ท่านยังสร้างสรรค์ผลงานด้านวรรณกรรมไว้มากมายซึ่งได้รับอิทธิพลของแนวทางการศึกษาประวัติศาสตร์สมัยใหม่มาค่อนข้างมาก จนได้รับสมญานามว่า *ปราชญ์อุบล คนศิลปากร*⁸ ผลงานที่สำคัญ เช่น *ประวัติเจ้าพ่อพระยาแล และ ย่าโม : วีรสตรีโคราช* เป็นต้น

งานเขียนเรื่อง *วินิจฉัยประวัติพระประทุมราชวงศา (คำผง)* ของขุนวรรณรักษ่วิจิตรถูกเรียบเรียงขึ้นเนื่องจาก “...เมื่อเดือนสิงหาคม พ.ศ. 2478 คณะกรรมการจังหวัดอุบลราชธานี ได้มีหนังสือหารือการสร้างอนุสาวรีย์พระประทุมราชวงศาขอให้กรมศิลปากรสอบสวนหลักฐานในทางประวัติศาสตร์ กรมศิลปากรได้มอบภาระในการสอบสวนนี้ให้ขุนวรรณรักษ่วิจิตรจัดทำ...”⁹ ต้นฉบับเป็นบทความ 17 หน้า พิมพ์ด้วยตัวอักษรไทยในหมวด *เอกสารสำคัญทางประวัติ* ในวารสารศิลปากร แต่ในบทความเรื่องนี้ขุนวรรณรักษ่วิจิตรใช้นาม *พระประทุมสุรราช* ตามพงศาวดารหัวเมืองมณฑลอีสานเป็นหลัก ส่วนชื่อเรื่องใช้เป็นพระประทุมราชวงศา (คำผง) ตามบันทึกของคณะกรรมการเมืองอุบลเป็นสำคัญ ในส่วนรายละเอียดของบทความแบ่งออกเป็น 2 ส่วนใหญ่ ๆ คือ

ส่วนที่ 1 ประวัติพระประทุมราชวงศา (คำผง) ตามบันทึกของคณะกรรมการจังหวัดอุบลราชธานี เป็นเรื่องเกี่ยวกับประวัติของพระประทุมราชวงศาที่ได้รับพระราชทานฐานันดรศักดิ์ให้ท้าวคำผงเป็นพระประทุมราชวงศา ดำรงตำแหน่งเจ้าเมืองอุบลราชธานีคนแรกใน พ.ศ. 2323

ส่วนที่ 2 วินิจฉัยประวัติพระประทุมราชวงศา (คำผง) เมื่อผู้เขียนศึกษาจากบันทึกของคณะกรรมการจังหวัดอุบลราชธานีแล้วพบว่า “...ท่านผู้นี้มีพฤติกรรมแจ่มอยู่ในพงศาวดารหลายเรื่อง บางเรื่องก็ลงกัน บางเรื่องก็ขัดกันจนรู้สึกฟันเฟือง...”¹⁰ ซึ่งอาจ “...ทำให้ความไขว้เขวยุ่งเหยิง เพราะหลักฐานที่พื้่นามอ้างอิงจากเรื่องต่างๆ พัวพันเหลื่อมล้ำกันอยู่ จึงเห็นควรแบ่งคำบันทึกออกสอบเป็นตอนๆ แล้วจึงวินิจฉัยเป็นข้อๆ ต่อทีหลัง...”¹¹ ซึ่งผู้เขียนสรุปภาพรวมของสถานะทางประวัติศาสตร์ของท้าวคำผงว่า ท้าวคำผงได้เป็นพระประทุมสุรราชใน พ.ศ. 2323 เป็นนายกองคุมเลกที่เวียงดอนกอง จนถึง พ.ศ. 2329 รัชกาลที่ 1 จึงโปรดให้ยกมาตั้งอยู่ที่ตำบลห้วยแจระแม

⁷ ขัตติยา พุทธรังษิษา. (2557, 12 มกราคม). สัมภาษณ์โดย ธนยพงศ์ สารรัตน์, ที่สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร กรุงเทพมหานคร.; และ กรมศิลปากร. (2521). *คนดีแห่งกรมศิลปฯ*. หน้า 52 - 53.

⁸ กรมศิลปากร. (2532). *ข้าราชการของกรมศิลปากร*. หน้า 15.

⁹ ขุนวรรณรักษ่วิจิตร. (2480, มิถุนายน). *วินิจฉัยประวัติพระประทุมราชวงศา (คำผง)*. *วารสารศิลปากร*. 1(ฉบับปฐมฤกษ์): 85.

¹⁰ แหล่งเดิม. หน้า 86 - 87.

¹¹ แหล่งเดิม. หน้า 87.

ต่อมาได้ช่วยกิจการราชการรัฐไทยหลายครั้ง ทำให้รัชกาลที่ 1 จึงโปรดให้ยกบ้านและละแวกขึ้นเป็นเมือง พระราชทานนามว่า เมืองอุบลราชธานี อันเป็นที่มาของคำว่า *อุบล* และมีคำว่า *ราชธานี* ต่อท้าย โปรดให้ตั้งพระประทุมสุรราชเป็นเจ้าเมืองคนแรก จนถึงแก่กรรมใน พ.ศ. 2338 และได้มีทายาทปกครองบ้านเมืองสืบต่อไป¹²

ส่วนแนวการเขียน *วินิจัยประวัติพระประทุมราชวงศา (คำผง)* เล่าเรื่องตามลำดับเวลา เขียนงานเป็นตอนๆ โดยตรวจสอบกับบันทึกที่คณะกรรมการจังหวัดอุบลราชธานีส่งมาให้และสอบทานกับเอกสารร่วมสมัยไปพร้อมกัน ได้แก่ พงศาวดารกรุงธนบุรี พงศาวดารหัวเมืองมณฑลอีสาน พงศาวดารหลวงพระบาง พงศาวดารเมืองหนองบัวลำภู และพงศาวดารเมืองยโสธร และพงศาวดารเมืองจำปาศักดิ์ ซึ่งขุนวรรณรักษ์วิจิตรพบข้อมูลบางอย่างที่ทางเมืองอุบลราชธานีส่งมา ซึ่งคลาดเคลื่อนและทางคณะกรรมการฯ คาดเดาเองเป็นอันมาก เช่น “...ที่บันทึกคณะกรรมการว่า ท้าวคำผงมาตั้งเมืองขึ้นที่ดงอู่ผึ้ง และพระเจ้ากรุงธนบุรีพระราชทานนามว่า เมืองอุบลราชธานีนั้น ข้าพเจ้ายังไม่พบหลักฐาน ฉะนั้นจำทำใจเพียงรับฟังไว้เท่านั้น...”¹³ หรือ “...ท้าวคำผงจึงได้มีใบบอกลงมาราบมูลพระเจ้ากรุงธนบุรี ไม่ใช่ว่าขอว่ามีภักดีตั้งกล่าวในบันทึกของคณะกรรมการ...”¹⁴ และ “...นามพระประทุมราชวงศา แปลว่า เชื่อเจ้าผู้เป็นใหญ่ในเมืองอุบล ซึ่งชวนให้เข้าใจว่าเมืองอุบลเจ้านายปกครองมาเก่าแก่ ซึ่งผิดทางตำนาน เพราะอุบลเพิ่งตั้งขึ้นในคราวนี้ ... ถ้าจะแปลกลับว่า เจ้าเมืองอุบลผู้เป็นเชื้อเจ้า ก็ยังไม่สนิทอีก นามนี้ไม่ทราบว่าท่านกรมการจดมาจากที่ใด...”¹⁵ เหตุผลความคลาดเคลื่อนของข้อเท็จจริงดังกล่าว ทำให้ขุนวรรณรักษ์วิจิตร จึงต้อง “...วินิจัยและสอบสวนประวัติพระประทุมผู้นี้ให้ถึงแก่นแท้...”¹⁶ จากประเด็นนี้สะท้อนถึงงานเขียนของทางราชการพยายามที่จะหาข้อโต้แย้งกับงานเขียนของเอกชนหรือคนในท้องถิ่นในบริบทของประวัติศาสตร์ชาตินิยม

ผลงานวินิจัยเรื่องนี้ทำให้ได้ข้อมูลเพิ่มเติมที่เป็นประโยชน์ต่ออดีตเมืองอุบลราชธานีเป็นอย่างมาก รวมถึงเป็นที่ยอมรับจากหน่วยงานส่วนกลาง และสมควรเผยแพร่สู่สาธารณชนต่อไป ดังที่อธิบดีกรมศิลปากรฯ ได้บันทึกลงมาหลังจากขุนวรรณรักษ์วิจิตรจัดทำวินิจัยสอบสวนเสร็จแล้วว่า “...ขอชมขุนวรรณรักษ์ฯ ที่พยายามสอบค้นละเอียดดี และบันทึกนี้ก็เรียบร้อยดีด้วย ... เราเห็นว่าเรื่องนี้เป็นเอกสารสำคัญทางประวัติชิ้นหนึ่ง จึงนำลงพิมพ์เพื่อประโยชน์ในทาง

¹²แหล่งเดิม. หน้า 101 – 102.

¹³แหล่งเดิม. หน้า 101.

¹⁴แหล่งเดิม. หน้า 95 – 96.

¹⁵แหล่งเดิม. หน้า 100.

¹⁶แหล่งเดิม. หน้า 96.

ความรู้ แต่ท่านสมาชิก...”¹⁷ โดยอธิบายขยายความเหตุการณ์ต่างๆ ในแนวทางการเขียนงานประวัติศาสตร์วิชาการ โดยเริ่มจากการตรวจสอบศักราช และตามด้วยเหตุการณ์ที่คลุมเครือ รวมถึงการสันนิษฐานและตีความจากข้อมูลที่ปรากฏเกี่ยวกับอายุเมืองหนองบัวลำภูที่มีมานานก่อนความขัดแย้ง ดังข้อความที่ว่า “...ข้าพเจ้าผู้สอบยอมเชื่ออย่างสนิทว่าเมืองหนองบัวลำภูมีอยู่ก่อนแล้ว ... การเชื่อเช่นนี้มีหลักฐาน คือ เมื่อพระเจ้าล้านช้างยกกำลังไปปราบพระวอพระตาที่เมืองหนองบัวลำภูนั้น ปรากฏว่าได้สู้รบกันอยู่ถึงสามปี แสดงให้เห็นว่าเป็นเมืองมีเครื่องป้องกันมั่นคงแข็งแรงมากอยู่ ถ้าเป็นเมืองสร้างใหม่ และทั้งสร้างเพื่อการเป็นกบฏด้วย พระเจ้าล้านช้างคงจะไม่ปล่อยให้ให้มีเวลาสร้างได้มั่นคงถึงปานนั้น...”¹⁸ และยังให้ความเห็นเพิ่มเติมอีกว่า ที่มาของคำว่า *อุบล* และมีคำว่า *ราชธานี* ต่อท้ายนั้น น่าจะมาจากการเอาชื่อบ้านที่มีอยู่เดิมมาเปลี่ยนใหม่ จาก *บัว* เป็น *อุบล* คือ ก่อนที่พระประทุมฯ จะมาตั้งบ้านเมืองใหม่นี้ บิดาของพระประทุมฯ คือพระตากับพระวอผู้เป็นอาได้ตั้งเมืองอยู่ที่ *หนองบัวลุ่มภู* (หมายถึงหนองบัวที่อยู่ระหว่างภูเขา) และต่อมาได้เปลี่ยนเป็นเมืองนครเขื่อนขันธ์กาบแก้วบัวบาน และเหตุที่มีคำว่า *ราชธานี* ต่อท้ายเนื่องจากพระประทุมวรราชสุริยวงษ์มีเชื้อสายราชวงศ์เชียงรุ่งทางตอนเหนือของดินแดนไทยซึ่งเป็นวงศ์เชื้อสายเจ้านายเดิม ซึ่งต่างจากเมืองอื่นๆ ในอีสาน และท่านเป็นบุคคลผู้เปี่ยมด้วยคุณธรรม เมตตาธรรม กรุณาธรรมต่อพสกนิกรชาวอุบลราชธานีอย่างเหลือล้นในฐานะข้าราชการ ท่านเป็นข้าราชการผู้ก่อปรด้วยความซื่อสัตย์สุจริต เป็นแม่ทัพคนสำคัญของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช และเป็นผู้ประสานสัมพันธ์ไมตรีอันดีระหว่างหัวเมืองอีสานกับกรุงเทพฯ เมืองของท่านจึงเป็นราชธานีแห่งอีสานที่ภักดีต่อกรุงเทพฯ อย่างแท้จริง¹⁹

จะเห็นว่า ประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานีของขุนวรรณรักษ์วิจิตรนำเสนอเรื่องการประกอบวีรกรรมของวีรชนท้องถิ่นที่มีเชื้อสายลาว ซึ่งทำคุณประโยชน์ต่อบ้านเมืองแต่ละสมัย ซึ่งเป็นลักษณะโครงเรื่องทางประวัติศาสตร์อุบลราชธานีที่สัมพันธ์กับวัฒนธรรมลาวในกรอบประวัติศาสตร์เชื้อชาติไทย แสดงถึงเจตจำนงที่แท้จริงเพื่อเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งในพื้นที่การเมืองระบบใหม่ พร้อมทั้งมีการตรวจสอบข้อมูลจากเอกสารชั้นต้นหลายประเภท แสดงถึงความเปลี่ยนแปลงจารีตการบันทึกประวัติศาสตร์อุบลราชธานีที่ให้ความสำคัญกับวิธีทางประวัติศาสตร์มากขึ้น และแม้ว่าหลักฐานส่วนใหญ่จะได้จากส่วนกลางเนื่องจากผู้เขียนทำงานที่กรมศิลปากร (งานเขียนของคนพื้นเมืองที่ไปทำงานส่วนกลาง) ซึ่งงานเขียนนี้ได้สะท้อนถึงมุมมองของคนท้องถิ่น (ในส่วนกลาง) ที่มีต่อประวัติศาสตร์ท้องถิ่นอุบลราชธานีได้ในระดับหนึ่งเช่นกัน

¹⁷แหล่งเดิม. หน้า 85.

¹⁸แหล่งเดิม. หน้า 89 – 90.

¹⁹แหล่งเดิม.

ประวัติและความสำคัญของสถานที่ทำน้ำอภิเชกจังหวัดอุบล ของ สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (อ้วน ดิสโส) (พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2493)

งานเขียนเรื่องนี้เป็นความเรียงเชิงวิชาการ บันทึกด้วยตัวพิมพ์ภาษาไทย มีจำนวนทั้งหมด 5 หน้า มีจุดประสงค์ในการแต่งเพื่ออธิบาย "...ประวัติย่อของที่เกิดแห่งน้ำอภิเชกและความสำคัญของสถานที่ทำน้ำอภิเชก..."²⁰ ในส่วนเนื้อหาเริ่มเล่าเรื่องตั้งแต่คติความเชื่อ สังคมแห่งชีวิตที่อิงกรอบศาสนา โดยมีพิธีการทำน้ำอภิเชกในสมัยรัชกาลที่ 9 แห่งราชวงศ์จักรีเป็นตัวเชื่อมความเชื่อดั้งเดิมกับศูนย์อำนาจรัฐไทยเข้าด้วยกัน โดยแบ่งเนื้อหาออกเป็น 3 ส่วน คือ

ส่วนที่ 1 ว่าด้วยสังคมที่อิงกรอบศาสนาโดยเฉพาะความรักตัวกลัวตายที่เป็นต้นเหตุให้เกิดการแสวงหาสิ่งศักดิ์สิทธิ์เพื่อขจัดความกลัว ในส่วนเมืองอุบลราชธานีนั้นก็มีสิ่งศักดิ์สิทธิ์หลายที่เช่นกันที่บ่งบอกว่าเมืองนี้เป็นส่วนหนึ่งของดินแดนไทยด้วย ได้แก่ หอผีเจ้าหมื่นบริเวณบ้านกงสุลฝรั่งเศส และหอผีเจ้าผาแดง บริเวณโรงเรียนอุบลวิทยาคม

ส่วนที่ 2 ว่าด้วยสถานที่เกิดแห่งน้ำอภิเชก ซึ่งสัมพันธ์กับความเชื่อทางพระพุทธศาสนา เมื่อทำนํ้ามนต์เพื่อความเป็นสิริมงคล ย่อมอาศัยพิธีพุทธบ้าง พิธีพราหมณ์บ้าง ประกอบกัน และงานสำคัญงานแรกของพระยาศรีธรรมสุกราช (เจริญ จารุจินดา) ในฐานะข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลอีสาน คือ การหานํ้าสำหรับพิธีมหามงคลราชาภิเศกพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ในวันที่ 16 พฤศจิกายน พ.ศ. 2455 พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงรับสั่งให้ทุกมณฑลหานํ้ามาประกอบพิธีดังกล่าว สำหรับมณฑลอุบลนั้น พระศรีธรรมสุกราชได้จัดหานํ้าที่มีในบริเวณเมืองอุบลที่มีนามเป็นมงคล ดังนี้ 1) แม่นํ้ามูล ที่ท่าหอชัย 2) กุดศรีมงคล 3) กุดขันทกาศัย และ 4) ค่านํ้าแซบ จนกระทั่งถึงในรัชกาลปัจจุบัน (รัชกาลที่ 9) ใช้สถานที่ประกอบพิธีน้ำอภิเชกคือที่วัดศรีทอง (วัดศรีอุบลรัตนาราม)

ส่วนที่ 3 ว่าด้วยความสำคัญของสถานที่ทำน้ำอภิเชก คือ วัดสุปัฏนาราม

จะเห็นว่า ประวัติและความสำคัญของสถานที่ทำน้ำอภิเชกจังหวัดอุบล เริ่มขยายขอบเขตจากเรื่องราวของผู้นำออกสู่เรื่องคติความเชื่อ วัฒนธรรมประเพณี และการประกอบพิธีกรรมเพื่อความเป็นสิริมงคลแก่บ้านเมือง เริ่มตั้งแต่การบรรยายถึงสังคมชีวิตที่มนุษย์ทุกคนพึงประสบ จากนั้นเป็นเรื่องแหล่งทำน้ำอภิเชกและความสำคัญของสถานที่ทำน้ำอภิเชกในจังหวัดอุบลฯ ในแต่ละยุค นอกจากนี้ยังแทรกเกร็ดความรู้อื่นๆ ที่แสดงถึงความเป็นไทยของคนอุบลฯ และชื่อบ้านนามเมืองอันสัมพันธ์กับภูมิเวศท้องถิ่นด้วย เช่น สิ่งศักดิ์สิทธิ์โบราณในเมืองอุบล "...เป็นต้นว่าหอผีเจ้าหมื่น ที่ตั้งอยู่บริเวณบ้านกงสุลฝรั่งเศส และหอผีเจ้าผาแดง บริเวณโรงเรียนอุบลวิทยาคม

²⁰สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า. (2493). ประวัติและความสำคัญของสถานที่ทำน้ำอภิเชกจังหวัดอุบล.

... ฝัเจ้าผาแดงนี้ คงจะเป็นฝัที่ศักดิ์สิทธิ์มีมาตั้งแต่เก่าแก่ตั้งแต่ไทยทั้งหมดยังอยู่ถิ่นไทยเดิม จึงได้นับถือทั่วกันไปในเผ่าไทยต่างๆ และนับเป็นปณิธานว่า ผู้ที่ถือฝัเจ้าผาแดงล้วนเป็นไทยด้วยกันทั้งนั้น ...”²¹ การที่เนื้อหาได้นำเสนอภาพท้องถิ่นในแง่มุมต่างๆ ตามที่กล่าวมานั้น ทำให้งานเขียนนี้เป็นหลักฐานที่มีคุณค่าต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น โดยเฉพาะเรื่องการประกอบพิธีกรรมอันสัมพันธ์กับคติความเชื่อของคนอุบลราชธานี

ในส่วนแนวการเขียน ประวัติและความสำคัญของสถานที่ทำน้ำอภิเชษฐจังหวัดอุบล ผู้เขียนได้เล่าเรื่องตามลำดับเวลา แต่เริ่มมีการวิพากษ์วิจารณ์ ตรวจสอบข้อมูล เปรียบเทียบสันนิษฐานจากเอกสาร วรรณกรรม และประสบการณ์ด้วยวิธีเรียบเรียงสมัยใหม่ ดังข้อความที่ว่า “... การที่เขียนก็ได้เขียนเท่าที่รู้เห็น หากมีการขาดเหลือก็เพิ่มถอนได้...”²² หรือ “...เมื่อข้าพเจ้ายังดำรงสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะได้ตามเสด็จสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ไปตรวจการคณะสงฆ์มณฑลฝ่ายเหนือถึงจังหวัดสุโขทัย ได้เสด็จทอดพระเนตรโบราณวัตถุ ประทับแรมอยู่สุโขทัยเก่า 3 ราตรี ในที่นั้นก็มีหอฝัเจ้าผาแดงเหมือนกันกับอุบลด้วย...”²³ และข้อมูลจากการมีส่วนร่วมในเหตุการณ์ที่ว่า “...ที่ทราบก็แต่รัชกาลที่ 6 ที่ 7 และที่ 9 นี้เท่านั้น ที่ทำน้ำอภิเชษฐรัชกาลที่ 6 และที่ 7 ได้ยินว่าทำที่วัดสุปัฏน์ เพราะขณะที่ทำอาตมภาพก็เข้ามาอยู่ในพระนครทั้ง 2 คราว แต่ก็ได้ช่วยหาน้ำอันเป็นมงคลให้ตามกำลังรัชกาลที่ 6...”²⁴ และการอธิบายอดีตเก่าแก่ของท้องถิ่นเพื่อแสดงเอกลักษณ์ของดินแดนแถบนี้ว่าเคยเจริญมาช้านานก่อนพุทธกาลและสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน ดังปรากฏในงานว่า “...กล่าวข้อความยืดยาวนี้ เพื่อจะได้ทราบในทางวัฒนธรรมมีความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ ซึ่งเป็นเอกลักษณ์ของชาติในดินแดนส่วนนี้...”²⁵ ประวัติศาสตร์ในทัศนะของสมเด็จพระมหาธีรวงศ์ คือ ตำนาน และ พงศาวดาร การเสนอเรื่องทางประวัติศาสตร์จึงเป็นการผสมผสานกันระหว่างตำนานและพงศาวดาร แต่โดยทั่วไปแล้ว เนื้อหาหรือเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ที่ย้อนกลับไปยังอดีตอันยาวนาน และขาดหลักฐานสนับสนุน สมเด็จฯ จะอธิบายเหตุการณ์เหล่านั้นด้วยหลักฐานประเภทตำนานดังเช่น ผลงานเรื่อง ตำนานวัดสุปัฏนาราม ที่กล่าวมาแล้ว

จากการวิเคราะห์ประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานีทั้ง 4 เรื่องข้างต้นจะเห็นว่าในบริบททางการเมืองของรัฐประชาชาติ มีผลต่อการกระตุ้นสำนึกท้องถิ่นอุบลราชธานีให้เขียนประวัติศาสตร์ขึ้น เพื่อแสดงถึงสำนึกประวัติศาสตร์แท้จริงของคนท้องถิ่น โดยสมัยนี้ได้คงชนบทพื้น

²¹สมเด็จพระมหาธีรวงศ์. (2493). หน้าเดิม.

²²แหล่งเดิม. หน้า 75.

²³แหล่งเดิม. หน้า 71.

²⁴แหล่งเดิม. หน้า 74.

²⁵แหล่งเดิม. หน้า 72.

สมัยจารีตอย่างเด่นชัด และยังเขียนประวัติศาสตร์สมัยใหม่ที่มีการศึกษาค้นคว้าและนำเสนอภาพประวัติศาสตร์เมืองอุบลราชธานีในมิติที่หลากหลายขึ้น พร้อมทั้งแทรกเรื่องราวสังคมวัฒนธรรมท้องถิ่น ที่เป็นการรวบรวมข้อมูลวัฒนธรรมท้องถิ่นมาจัดเรียงไว้อย่างเป็นระบบ และด้านเนื้อหาที่เผยให้เห็นถึงความเป็นท้องถิ่นที่สัมพันธ์แนบแน่นกับลาว ถึงแม้จะมีงานเขียนที่พยายามอธิบายถึงความเป็นไทยทางวัฒนธรรมของคนเมืองอุบลราชธานีบ้างก็ตาม แต่ยังไม่เด่นชัดนัก จึงกล่าวได้ว่างานเขียนประวัติศาสตร์สมัยนี้มีโครงเรื่องประวัติศาสตร์แบบ *อุบลราชธานี – ลาว* ซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะของสมัยแห่งความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมลาวสายจำปาศักดิ์กับเมืองอุบลราชธานีที่เป็นส่วนหนึ่งทางการเมืองของรัฐไทย

2.2 การรับรู้เรื่อง ท้องถิ่น และ คนอื่น ในประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานีในมิติท้องถิ่นนิยม สมัยรัฐประชาชาติ

การศึกษาประเด็นนี้วิเคราะห์จากงานเขียน 4 ชิ้นข้างต้นเป็นหลัก ซึ่งทั้งหมดมีลักษณะโครงเรื่องท้องถิ่นนิยมภายใต้กระแสชาตินิยม สอดคล้องกับกระแสความคิดของคนท้องถิ่นหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ถึง พ.ศ. 2500 การวิเคราะห์จากงานเขียนเหล่านี้ จึงน่าจะสร้างความเข้าใจต่อประเด็นเรื่องเอกลักษณ์ท้องถิ่นในช่วงดังกล่าวเป็นอย่างดี ในที่นี้จึงต้องการศึกษาว่า ประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานีสะท้อนถึงการรับรู้ในเรื่องของตัวตนของท้องถิ่นหรือความเป็นเราในลักษณะใด และมีทัศนะต่อชนกลุ่มอื่นหรือคนอื่นอย่างไร

2.2.1 สำนึกเรื่อง ท้องถิ่น ในประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานี

เราทราบแล้วว่า ความเป็นคนอุบลราชธานี ผูกพันอยู่กับชุมชน เครือญาติ และพื้นที่ทางการเมืองของรัฐ คือ การนิยามว่าตนเป็นคนกลุ่มใด เมืองใด หรือมณฑลไหน ต่อมาสมัยรัฐประชาชาติ ทำให้คนอุบลราชธานีเริ่มมีสำนึกท้องถิ่นที่ผูกพันกับหน่วยการปกครองแบบจังหวัด ดังนั้นจะเห็นว่าในช่วงนี้มีการเขียนประวัติจังหวัดขึ้น ได้แก่ เรื่อง *ประวัติศาสตร์จังหวัดอุบลราชธานี* ที่เขียนขึ้นเพื่อสรรเสริญเกียรติคุณของพระประทุมวรราชสุริยวงศ์ (คำผง) ให้ “...เผยแพร่นำไปตลอดทั้งอุบลราชธานีและอีสานลาวล้านช้างสองฝั่งโขง...”²⁶ หรือในกรณีของ *ตำนานวัดสุปฏิหาราม* ที่แม้เป็นตำนานศาสนาธรรมยุติกนิกาย แต่มีส่วนของ “...ว่าด้วยการตั้งเมือง และทรงตั้งผู้นั่งเมืองของอุบลราชธานีรวมอยู่ด้วย...”²⁷ จนกล่าวได้ว่า เป็นเรื่องของประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของเมืองอุบลราชธานีก็ว่าได้ สำนึกที่ผูกพันกับจังหวัดดังกล่าวเด่นชัดขึ้นเรื่อย ๆ เมื่อเข้าสู่ พ.ศ. 2500 นอกจากนี้สำนึกในกลุ่มชาติพันธุ์แบบเดิมยังคงได้รับการสืบเนื่องเรื่อยมา โดยงานเขียนท้องถิ่นแสดงให้เห็นว่า บนเส้นทางการอพยพของบรรพบุรุษชาวเมืองอุบลราชธานี มีกลุ่มคนหลากหลาย

²⁶นิล พันธุ์เพ็ง. (2477). *ประวัติศาสตร์จังหวัดอุบลราชธานี*. คำน่านหน้า ข.

²⁷พระพรหมมุนี (อ้วน ติสโส). (2479). *ตำนานวัดสุปฏิหาราม*. หน้า 15 – 22.

ชาติพันธุ์อาศัยร่วมกับคนลาว เช่น ประวัติศาสตร์จังหวัดอุบลราชธานี ที่เล่าถึง กลุ่มชนชาวลาวกว ข่า เขมร พวน ที่ต่างได้รับชะตากรรมโหดร้ายจากภัยสงครามระหว่างสยามกับเวียงจันทน์²⁸ และในตำนานวัดสุปัฏนาราม กล่าวถึง คนไทยกลุ่มต่างๆ ทั้ง ญวน พวน ลื้อ ลาว ไทย ภูไท ยอ โย้ย กะเลิง ที่ได้ตั้งถิ่นฐานแถบเมืองอุบลราชธานีและบริเวณอื่นๆ ในลุ่มน้ำโขง²⁹ กล่าวได้ว่า การนำเสนอถึงตัวตนของชนชาติต่างๆ เหล่านี้ อาจเป็นความต้องการแสดงความเป็นท้องถิ่นนิยมและภูมิภาคนิยม ที่มีวิถีของคนหลากหลายเชื่อมโยงกับวัฒนธรรมลาวภายใต้ระบอบการเมืองของรัฐประชาชาติ

สิ่งที่ยึดโยงกลุ่มคนต่างๆ ในพื้นที่แถบนี้เข้าด้วยกันจนมีสำนึกท้องถิ่นนิยมร่วมกัน คือ วัฒนธรรมท้องถิ่นและความสัมพันธ์ทางเชื้อชาติเผ่าพันธุ์ ดังปรากฏใน ประวัติและความสำคัญของสถานที่ทำน้ำอภิเษกจังหวัดอุบล ของสมเด็จพระมหาธีรวงศ์ (อ้วน ติสโส) ที่กล่าวว่า ฮีต – คอง ที่คนในอุบลฯ ปฏิบัติเป็นสิ่งที่บอกถึงความเป็น ไทยอุบล ความว่า “...ลักษณะของไทยอุบลนั้น คำว่าอุบลเป็นศัพท์บาลี สันสกฤต เป็นอุบลชนเผ่าไทย ที่มีภูมิลำเนาอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ตอนล่างของประเทศไทย เรียกไทยอุบล ชนเผ่าในเมืองอุบล มีประเพณีดั้งเดิมเป็นของตน ทุกคนพากันเคารพนับถือตกมาในสมัยนี้...”³⁰

เป็นที่ทราบกันดีว่า อุบลราชธานีและลาวมีประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมร่วมกัน ความเป็นลาวจึงเป็นสิ่งที่มียู่ในตัวตนของคนอุบลราชธานีและคนอีสาน ซึ่งเป็นสิ่งที่ทำให้ต่างจากคนท้องถิ่นอื่นของประเทศ แต่สำหรับคนอุบลราชธานีเองกลับมองว่าสิ่งเหล่านั้นเป็นเอกลักษณ์อันน่าภาคภูมิใจ ดังนั้นงานเขียนประวัติศาสตร์เมืองอุบลราชธานีจึงมีเนื้อหาที่เน้นถึงความเป็นลาวทางวัฒนธรรม ที่เห็นเด่นชัดคือ วินิจฉัยประวัติพระประทุมราชวงศา (คำผง) ที่บอกเล่าวีรกรรมของพระประทุมราชวงศา (คำผง) ที่เป็นที่จดจำกันได้ดีในหมู่คนท้องถิ่น เพื่อ “...เป็นวิถีให้แจ้งประวัติการณ์ของชาวล้านช้างอันเป็นที่รักและคิดถึงของกตัญญูชน...”³¹ รวมถึงตำนานอีกหลายเรื่องของสมเด็จพระมหาธีรวงศ์ (อ้วน ติสโส) ที่เขียนขึ้นจาก พื้นชนบรมราชาธิราช ด้วยเห็นว่า “...เป็นประวัติหรือพงศาวดารดึกดำบรรพ์ของแผ่นดินบนที่ราบลุ่มแม่น้ำโขงตอนล่างรวมถึงปากมูล...”³²

²⁸นิล พันธุ์เพ็ง. (2477). เล่มเดิม. หน้า 82.

²⁹พระพรหมมุนี (อ้วน ติสโส). (2479). เล่มเดิม. หน้า 10.

³⁰สมเด็จพระมหาธีรวงศ์. (2493). ประวัติและความสำคัญของสถานที่ทำน้ำอภิเษกจังหวัดอุบล.

วารสารศิลปากร. 4(2): 71.

³¹ขุนวรรณรักษ์วิจิตร. (2480, มิถุนายน). วินิจฉัยประวัติพระประทุมราชวงศา (คำผง). วารสารศิลปากร.

1(ฉบับปฐมฤกษ์): 85.

³²พระพรหมมุนี (อ้วน ติสโส). (2479). เล่มเดิม. หน้า 64.

จากข้างต้น จะเห็นว่าหลัง พ.ศ. 2475 ประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานีเริ่มฉายภาพตัวตนของคนอุบลราชธานีที่เริ่มชัดเจนตามที่รับรู้ในปัจจุบัน โดยหมายถึง ผู้คนและดินแดนที่อยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่างของประเทศไทย ซึ่งภายใต้นิยามความเป็นอุบลราชธานีที่ว่านี้ได้ประกอบไปด้วยสำนึกในชีวิตและวัฒนธรรมของคนกลุ่มต่างๆ ที่มีความหลากหลาย ทั้งกลุ่มที่อิงกับพื้นที่ทางการปกครอง ที่มีสำนึกว่าตนเป็นคนในจังหวัดหรือแต่ละอำเภอ เช่น ชาวเมืองอุบลราชธานี ชาวพิบูลมังสาหาร และกลุ่มที่มีสำนึกอิงอยู่กับชุมชนชาติพันธุ์ เช่น ชาวบรู ชาวกูไทย โดยกลุ่มชนที่หลากหลายตามที่ว่านี้ต่างตระหนักถึงความเป็นลาวทางวัฒนธรรม ซึ่งเป็นสิ่งที่คนท้องถิ่นภูมิใจ¹ โดยความคิดดังกล่าวถูกนำมาเป็นมาตรฐานแบ่งแยก ความเป็นเรา หรือ ความเป็นเขาและเรา เหมือนหรือแตกต่างกับเขาอย่างไร

2.2.2 คนอื่น ในประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานี

การรับรู้ถึงตัวตนของกลุ่มบ้านเมืองอื่นของตัวแทนงานเขียนของคนอุบลราชธานีช่วงนี้ แบ่งเป็น 2 ระดับจากการวิเคราะห์งานเขียนพื้นเมืองทั้ง 4 เรื่อง คือ ระดับแรก ศูนย์กลางอำนาจภายนอกท้องถิ่น ได้แก่ ประเทศต่างๆ ที่มีปฏิสัมพันธ์ในเวลานั้น ที่สำคัญคือ ฝรั่งเศส ในส่วนการรับรู้ใน ระดับที่สอง เป็นความคิดเกี่ยวกับศูนย์อำนาจในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งนอกจากรัฐไทยและลาวแล้ว ในช่วงนี้คนอุบลราชธานีมีการรับรู้ในเรื่องของเวียดนามและเขมรที่สะท้อนจากงานเขียนบางเรื่องด้วย

เราทราบแล้วว่า การเข้ามามีอิทธิพลเหนือดินแดนในลุ่มแม่น้ำโขงของฝรั่งเศสในราวทศวรรษ 2430 สร้างความตระหนักถึงอำนาจที่เหนือกว่าในหมู่คนอีสานและอุบลราชธานี แต่เมื่อเข้าสู่ทศวรรษ 2480 รัฐไทยสร้างชาติด้วยนโยบายชาตินิยม ซึ่งพัฒนาชาติในทุกทางทั้งทางทหาร การเมือง เศรษฐกิจ รวมถึงวัฒนธรรม พร้อมทั้งสานสัมพันธ์กับนานาประเทศเพื่อก้าวสู่ความเป็นมหาอำนาจในเอเชีย สภาวะเช่นนี้สร้างความมั่นใจในศักยภาพของตนมากขึ้น จนนำไปสู่การทำสงครามชิงดินแดนกับฝรั่งเศสใน พ.ศ. 2484 การอยู่ในสถานะประเทศคู่สงครามได้สร้างภาพลักษณ์ความเป็นศัตรูให้กับฝรั่งเศสและปรากฏในการรับรู้ของคนอุบลราชธานี ซึ่งงานเขียนที่สะท้อนความคิดดังกล่าวอย่างชัดเจนคือ ประวัติศาสตร์จังหวัดอุบลราชธานี ที่เล่าว่า “...อ้ายฝรั่งเศส ได้ใช้กำลังบีบบังคับเอาดินแดนลาวไปจากไทย โดยปราศจากความชอบธรรม...”² และเมื่อเข้ามาปกครองปกครองได้วางอำนาจกดขี่ข่มเหงชาวพื้นเมือง มีการเกณฑ์แรงงานและจัดเก็บภาษีอย่างหนักหน่วง

¹ผู้วิจัยวิเคราะห์และสรุปความจาก ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ. (2531, สิงหาคม – ตุลาคม). “ลาว” ในทัศนะของของผู้ปกครองไทยสมัยรัตนโกสินทร์. *จดหมายเหตุชาวสังคมศาสตร์*. 11(1): 104 – 121.; และ อุบล ลีมสุวรรณ. (2537). ทัศนะของผู้ปกครองไทยกับคำว่า “ลาว” ในสมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325 – 2453. หน้า 25 – 38.

²นิล พันธุ์เพ็ง. (2477). *เล่มเดิม*. หน้า 63 – 64.

สร้างความเดือดร้อนให้กับชาวบ้านอย่างแสนสาหัส¹ เช่นเดียวกับ ตำนานวัดสุปฏิญนาราม ที่เล่าถึงสภาพเมืองอุบลราชธานีในพื้นที่ๆ มีพรมแดนติดกับเมืองนครจำปาศักดิ์ในช่วงที่ฝรั่งเศสปกครอง ซึ่งรัฐไทยมิได้เหลียวแลต่อความเป็นอยู่ของชาวบ้านแถบนี้เท่าใดนัก ไม่ได้ส่งเสริมการศึกษาหรือทำนุบำรุงพระศาสนาแต่อย่างใด วัดและศาสนวัตถุ “...บางแห่งมีรอยถูกรื้อยกเอาไป ถามชาวบ้านได้ความว่าชาวฝรั่งเศสมาเก็บเอาไปเสียหมดโดยไม่มีทางการมาดูแลเลย...”² สิ่งเหล่านี้แสดงให้เห็นทัศนะของคนอุบลราชธานีว่า แม้ฝรั่งเศสใช้กำลังเหนือกว่าในการพรวดดินแดนลาวไปจากไทย แต่การเข้ามามีอิทธิพลของฝรั่งเศสในพื้นที่แถบนี้ โดยเฉพาะการทำลายสิ่งยึดเหนี่ยวจิตใจของผู้คนได้ก็สะท้อนถึงความด้อยกว่าของรัฐไทยในเรื่องการใช้อำนาจปกครองพื้นที่ชายแดนแถบนี้ในช่วงนั้นด้วย กล่าวคือ รัฐไทยไม่สามารถปกครองพื้นที่ฝั่งขวาแม่น้ำโขง (รวมถึงฝั่งซ้ายบางส่วน) ได้อย่างทั่วถึง ทำให้รัฐไทยหมดความชอบธรรมในการปกครองดินแดนลาว

นอกจากนี้งานเขียนยังกล่าวถึงประเทศอื่นๆ ด้วย เช่น ตำนานวัดสุปฏิญนาราม ที่กล่าวถึงหลายชาติในโลกตะวันตกได้เปลี่ยนระบบการปกครองเป็นประชาธิปไตยและมีความเจริญก้าวหน้าเป็นลำดับ ซึ่งสยามกำลังดำเนินรอยตาม³ ในส่วน ประวัติและความสำคัญของสถานที่ทำน้ำอภิเษกจังหวัดอุบล กล่าวเป็นเชิงชื่นชมแนวคิดในการพัฒนาประเทศของญี่ปุ่นที่ “...คิดค้นทำเครื่องเล่นของเด็กนานาชนิดส่งไปตีขายตลาดทั่วโลก...”⁴ สร้างรายได้ให้ประเทศอย่างมหาศาล และเสนอแนะให้คนอุบลนำเอาตุ๊กตาผ้าแบบโบราณ โดยใช้ผ้าทอพื้นเมืองตามวิถีชาวเราไท - ลาว มาปรับปรุงเป็นสินค้าส่งออกด้วยเช่นกัน⁵ นอกจากนี้ยังกล่าวถึงคุณค่าของประเพณีผูกเสี่ยวที่สามารถนำมาใช้ในการดำเนินความสัมพันธ์ฉันท์มิตรกับนานาประเทศได้⁶ สิ่งเหล่านี้ชี้ให้เห็นว่าคนอุบลราชธานีได้ยึดเอาประเทศที่ประสบผลสำเร็จด้านต่างๆ มาเป็นต้นแบบพัฒนาสังคม โดยเน้นจุดยืนบนรากฐานสังคมและวัฒนธรรมดั้งเดิม

ในส่วนการรับรู้ถึงศูนย์อำนาจในภูมิภาค ในช่วงนี้คนอุบลราชธานีมีทัศนะต่อ ลาว ในลักษณะของความเป็นคนกลุ่มเดียวกันมาแต่อดีต แม้ถูกแบ่งแยกด้วยเส้นพรมแดนก็ตาม เนื่องจากทศวรรษ 2480 การนิยามความเป็นไทยของรัฐไทยที่ครอบคลุมผู้คนหลากหลายเชื้อชาติที่

¹แหล่งเดิม. หน้า 65.

²พระพรหมมุนี (อ้วน ติสโส). (2479). เล่มเดิม. หน้า 31 - 36.

³แหล่งเดิม. หน้า 9 - 10.

⁴แหล่งเดิม.

⁵แหล่งเดิม. หน้า 75.

⁶แหล่งเดิม. หน้า 74.

อยู่ตามถิ่นต่าง ๆ ให้มารวมเข้าไว้ ตามแผนการรวมเผ่าไทย¹ ได้ตอกย้ำความเป็นคนกลุ่มเดียวกันให้มีความเข้มข้นขึ้น ดังปรากฏในงานเขียนหลายชิ้นที่กล่าวมาแล้ว แต่มีใช้ว่าความเป็นอุปราชธานีที่เป็นส่วนหนึ่งของความเป็นอีสานกับลาวจะเหมือนกันทีเดียว เพราะความจริงมีอยู่ว่าเมืองอุปราชธานีที่เป็นส่วนหนึ่งของรัฐไทยนั้น ย่อมต่างไปจากลาวที่เป็นอาณานิคมต่างด้าว และในประวัติศาสตร์นิพนธ์ได้สะท้อนความคิดในเรื่องนี้ออกมาเช่นกัน เห็นจากใน *ประวัติศาสตร์จังหวัดอุปราชธานี* ได้เปรียบเทียบให้เห็นถึงความเป็นอยู่ที่สุขสบายของคนอุปราชธานีบนฝั่งขวาเพราะมีเจ้านายที่ปกครองด้วยคุณธรรม แตกต่างจากคนลาวฝั่งซ้ายที่ต้องเผชิญกับความลำบากจากการกดขี่ของเจ้าอาณานิคม เพื่อให้มีชีวิตที่ดีขึ้น งานเขียนนี้จึงชี้ชวนให้ “...คนไทยฝั่งซ้าย ข้ามมาอยู่กับอ้ายทางฝั่งขวา...”² ในส่วนของ *วินิจฉัยประวัติพระประทุมราชวงศา (คำผิง)* ได้เล่าถึง สภาพสังคมในชนบทของเวียงจันทน์ที่มีความล้าหลัง ชนส่วนใหญ่เป็นคนป่าคนดอยที่มีความเป็นอยู่ค่อนข้างสกปรก ไม่มีศาสนา มุ่งงายในการนับถือผี³ สิ่งเหล่านี้แสดงถึงความคิดของคนอุปราชธานีที่มองว่าคนลาวเป็นพวกเรที่ด้อยกว่า ซึ่งความเป็นเราที่ไม่เท่าเทียมกันนี้ นำมาสู่การที่คนอุปราชธานีต้องการปลดปล่อยความทุกข์ยากให้กับพี่น้องร่วมชาติพันธุ์ ซึ่งเป็นไปด้วยความเต็มใจของคนลาวด้วยเช่นกัน ดังนั้นจะเห็นว่า การทำสงครามทางดินแดนจากฝรั่งเศส ฝ่ายไทยไม่ได้รับการต่อต้านจากคนลาวเท่าไรนัก อีกทั้งภายหลังจากนั้น ส.ส.อุปราชธานีบางท่านได้ช่วยเหลือขบวนการกู้ชาติของลาวที่เข้ามาเคลื่อนไหวในไทยด้วย⁴

อนึ่ง เป็นที่น่าสนใจว่า ความด้อยกว่าถูกนำไปอธิบายตัวตนของเขมรหรือกัมพูชาในประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุปราชธานีด้วยเช่นกัน โดยใน *ตำนานวัดสุภานุราม* กล่าวในลักษณะที่ว่า เขมรด้อยกว่าลาวในทางสติปัญญา เพราะไม่เลือกเมืองอุปเป็นที่ตั้งชุมชน แต่คนลาวเป็นผู้รอบคอบ มองการณ์ไกล จึงเห็นประโยชน์ของทรัพยากรในที่แห่งนี้ และได้เลือกเป็นที่สร้างบ้านแปงเมือง⁵ ตามที่ทราบมาก่อนแล้วว่า เขมรเป็นอาณานิคมของฝรั่งเศสก่อนลาว การให้ภาพลักษณ์ที่ด้อยกว่าลาวจึงสัมพันธ์กับช่วงเวลาที่ยาวนานกว่าที่ฝรั่งเศสได้เข้าปกครองเขมร ซึ่งเป็นที่แน่นอนว่าความคิดนี้รองรับความชอบธรรมของรัฐไทยในการเข้าไปจัดการพื้นที่กัมพูชา

¹ ก่ำพล จำปาพันธ์. (2552, เมษายน – มิถุนายน). รัฐและความเป็นไทยในประวัติศาสตร์นิพนธ์ลาว (พ.ศ. 2429 – 2484). *วารสารเมืองโบราณ*. 35(2): 63 – 65.

² นิล พันธุ์เพ็ง. (2477). *เล่มเดิม*. หน้า 43.

³ ชูวรรณรักษ์วิจิตร. (2480, มิถุนายน). *เล่มเดิม*. หน้า 79 – 80.

⁴ พีรยา มหากิตติคุณ. (2543). แนวคิดและบทบาทของนายทองอินทร์ ภูริพัฒน์ ส.ส. อุปราชธานี 4 สมัย (พ.ศ. 2476 – 2492). ใน *วิถีสังคมไทย*. หน้า 37 – 38.

⁵ พระพรหมมุนี (อ้วน ติสฺโส). (2479). *เล่มเดิม*. หน้า 3 – 5.

เช่นเดียวกับกรณีลาว ทั้งนี้เพื่อสร้างความเจริญให้กับดินแดนทั้งสองเทียบเท่าอีสานรวมถึงเมืองอุบลราชธานีด้วย

การรับรู้ถึงคนอื่นที่น่าสนใจอีกกรณีหนึ่งคือ แกว ญวน หรือเวียดนาม โดยประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานีได้นำเสนอภาพลักษณ์ของชาวเวียดนามในเชิงเหนือกว่าในทางเศรษฐกิจและการเมือง เช่น ประวัติศาสตร์จังหวัดอุบลราชธานี กล่าวถึง บทบาททางการค้าของชาวญวนและชาวจีนที่เป็นตัวกลางในการแลกเปลี่ยนสินค้าระหว่างชาติพันธุ์¹ ในส่วนโลกทัศน์เกี่ยวกับอำนาจ ตำนานวัดสุปฏิหาราม สะท้อนชัดเจน โดยกล่าวถึง ระหว่างสงครามเจ้าอนุวงศ์ได้เอาครัวขึ้นภูซุนไปพึ่งแกว (หมายถึงเอาครัวขึ้นไปพึ่งแกว (ญวน)) ยอมรับการเป็นรัฐบรรณาการของเวียดนาม แต่ต่อมาชาวลาบบางพวก เช่น พระบรมราชา เจ้าเมืองละครเกิดความไม่พอใจญวนที่ขอบวงอำนาจกดขี่ข่มเหง มีนิสัยโกหกหลอกลวง ไม่มีความซื่อสัตย์ จึงนำครัวมาเข้ากับฝ่ายไทยและได้รับการต้อนรับขับสู้อย่างดีจากเจ้านายเมืองอุบลที่ "...ไม่ใฝ่ใจในแกวเช่นกัน..."² สิ่งเหล่านี้สะท้อนว่า สัมพันธภาพระหว่างคนอีสานกับญวนแปรเปลี่ยนไปมาขึ้นอยู่กับบริบทแวดล้อม ดังจะเห็นได้ว่าในทศวรรษ 2480 มีกลุ่มผู้นำเมืองอุบลราชธานี ผู้นำอีสาน และลาวให้การสนับสนุนการเคลื่อนไหวของขบวนการกู้ชาติอินโดจีนที่มีพรรคคอมมิวนิสต์เวียดนามเป็นผู้หนุนหลัง³ แต่การที่ชาวญวนส่วนใหญ่ทำการค้า ทำให้คนอีสานรวมทั้งคนอุบลราชธานีมีทัศนะในทางลบต่อชนชาตินี้ไปด้วย เนื่องจากโลกทัศน์ที่มีมาแต่เดิมมองว่าการค้าขายเป็นอาชีพผิดศีลธรรม มีแต่ความเอารัดเอาเปรียบโกหกหลอกลวง ดังบทพญาที่ว่า "...ไปเต็กไปมาไปค้าไปดัวะ..." (ตัวย่อหมายถึงโกหก)⁴

ในขณะที่ความคิดของคนอุบลราชธานีที่มีต่อกลุ่มชนอื่นมีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ แต่ในส่วนการรับรู้เกี่ยวกับรัฐไทยมีอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะในเรื่องอำนาจทางการเมืองที่มีมหาศาล ซึ่งท้องถิ่นจำเป็นต้องพึ่งพา ดังปรากฏใน ตำนานวัดสุปฏิหาราม ที่กล่าวว่า กษัตริย์กรุงเทพฯ โปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้พระประทุม (คำผิง) เป็น พระประทุมวรราชสุริยวงศ์ ครองเมืองอุบลราชธานีศรีวนาลัย ทำให้เมืองอุบลราชธานีเป็นส่วนหนึ่งของกรุงเทพมหานคร และได้ยกบ้านที่รายล้อมขึ้นเป็นเมือง ทำให้เมืองอุบลราชธานีมีอำนาจเป็นที่ประจักษ์ในหมู่นานาประเทศ⁵

ในส่วนของการแสดงออกถึง ความเป็นไทย ของคนอุบลราชธานีดูเหมือนจะเน้นหนักไปทางการเมืองที่มีการระบุสัญชาติเป็นคนไทย และใน ตำนานวัดสุปฏิหาราม ที่พรรณนา

¹นิล พันธุ์เพ็ง. (2477). เล่มเดิม. หน้า 35.

²พระพรหมมุนี (อ้วน ติสฺโส). (2479). เล่มเดิม. หน้า 19.

³พรรณีภา ฉายากุล. (2547). ส.ส.ภาคอีสานกลุ่มแนวคิดสังคมนิยม พ.ศ. 2490 – 2506. หน้า 9.

⁴จารุวรรณ ธรรมวัตร. (2537). โลกทัศน์ทางการเมืองจากวรรณกรรมอีสาน. หน้า 6.

⁵พระพรหมมุนี (อ้วน ติสฺโส). (2479). เล่มเดิม. หน้า 100.

ให้เห็นภูมิศาสตร์การเมืองของอุบลราชธานีและอีสานที่เป็นส่วนหนึ่งของรัฐไทย ความว่า “...พื้นภูมิเป็นที่ราบสูงซึ่งตั้งอยู่ทางทิศอีสานของพระนครกรุงเทพฯ เป็นส่วนหนึ่งของประเทศสยาม อันมีแนวภูเขาเป็นแดนผืนน้ำให้ไหลลงแม่น้ำโขง...”¹

อย่างไรก็ตาม การยอมรับอำนาจของรัฐไทยในหมู่คนอุบลราชธานีมีข้อจำกัด โดยในงานเขียนได้แสดงความไม่พอใจบางเรื่อง ซึ่งเกิดจากอำนาจรัฐที่กระทบต่อวิถีชีวิตคนท้องถิ่น ตัวอย่างที่ชัดเจน คือ ประวัติศาสตร์จังหวัดอุบลราชธานี ที่อธิบายว่าการทำสงครามปราบหลวงพระบาง เวียงจันทร์ และจำปาศักดิ์ของรัฐไทย สร้างความทุกข์ให้กับชาวบ้านมากเพียงใด² เช่นเดียวกับเรื่อง วินิจฉัยประวัติพระประทุมราชวงศา (คำผง) แม้ให้ภาพเหตุการณ์ต่างจากงานเขียนเรื่องแรก แต่กล่าวถึงสาเหตุของการกบฏของพระวอพระตาว่า เกิดจากความไม่พอใจพระเจ้าสิริบุญสารที่มักกดขี่ข่มเหงลูกสาวตนและชาวบ้าน เมื่อเข้ามาฝั่งขวาแล้ว ก็เนิ่นนานกว่าที่คนกรุงเจ้าพระยาเมืองฟ้าจะมาช่วย เกิดข้าวยากหมากแพงและต้องหลบๆ ซ่อนๆ อยู่³ หากย้อนดูเมืองอุบลราชธานีหลัง พ.ศ. 2475 จะเห็นว่า มีความวุ่นวายมาก ซึ่งรัฐไทยแก้ปัญหาโดยส่งเจ้าหน้าที่ไปควบคุมสถานการณ์ในพื้นที่ นับเป็นการสร้างความหวาดระแวงให้กับคนท้องถิ่น อันส่งผลต่อสำนึกท้องถิ่นนิยมของผู้คนที่ไม่ต้องการปรับเปลี่ยนวัฒนธรรมท้องถิ่นที่สืบทอดมายาวนาน และประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานีสะท้อนความจริงในข้อนี้ออกมา ดังนั้นจึงสรุปได้ว่าคนในอาณานิคมบ้านเมืองอุบลราชธานีในช่วงนี้ยังคงดำรงตัวตนทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมค่อนข้างสูง โดยเฉพาะสำนึกที่เกี่ยวพันกับลาว สำนึกในความเป็นไทย ในช่วงนี้ยังไม่เข้มข้นเมื่อเทียบกับหลัง พ.ศ. 2500

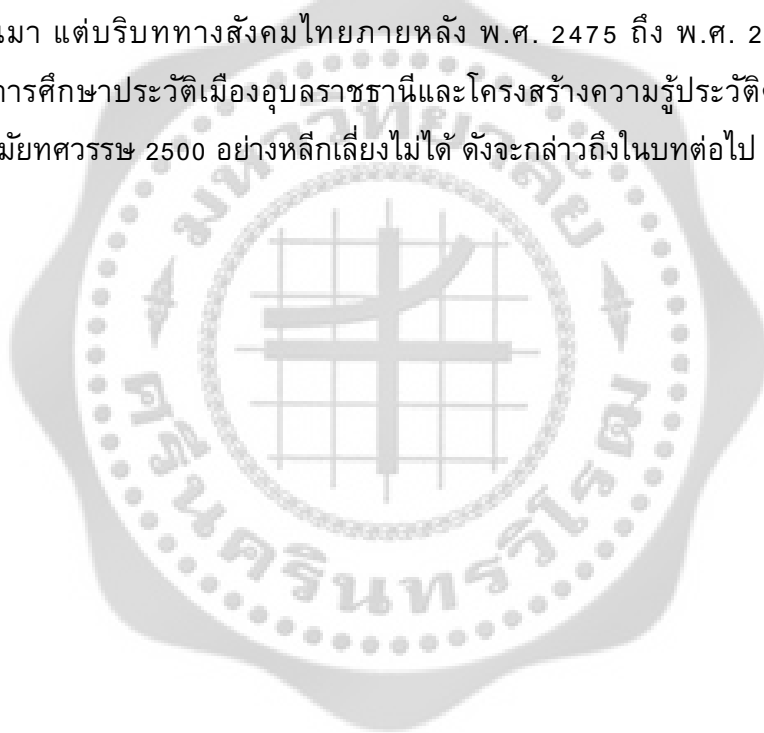
จากทั้งหมดสรุปได้ว่า สังคมในสมัยรัฐประชาชาติหลัง พ.ศ. 2475 เปิดโอกาสให้คนอุบลราชธานีเคลื่อนไหวทางการเมือง และวัฒนธรรม บนสำนึกท้องถิ่นนิยม โดยนักการเมืองอุบลราชธานีเข้าไปมีส่วนร่วมบริหารประเทศ และระหว่างการรณรงค์ลัทธิชาตินิยมของรัฐไทย คนอุบลราชธานีมีส่วนร่วมในการเคลื่อนไหวของกลุ่มขบวนการต่างๆ บริบทดังกล่าวกระตุ้นให้คนอุบลราชธานีสนใจศึกษาความเป็นมาของบ้านเมืองตน ซึ่งสมัยนี้เน้นงานวิชาการรูปแบบความเรียงสมัยใหม่บ้างแล้ว โดยนำเสนอถึงพัฒนาการของบ้านเมืองอุบลราชธานีในอิทธิพลวัฒนธรรมลาวที่พยายามสร้างอดีตร่วมกับชนชาติไทย งานเขียนที่สำคัญในช่วงนี้คือ ประวัติศาสตร์จังหวัดอุบลราชธานี ของนิล พันธุ์เพ็ง ดำเนินวัดสุปฏิหาราม ของพระพรหมมุนี (อ้วน ติสฺโส) ซึ่งพัฒนาการของโครงเรื่องทางประวัติศาสตร์อุบลราชธานีช่วงนี้ยังคงมีรากฐานมาจากช่วงก่อนหน้านี้ คือ ยังคง

¹แหล่งเดิม. หน้า 1.

²นิล พันธุ์เพ็ง. (2477). เล่มเดิม. หน้า 71 – 73.

³ขุนวรรณรักษ์วิจิตร. (2480, มิถุนายน). เล่มเดิม. หน้า 90.

ผูกพันและขึ้นอยู่กับอำนาจรัฐ อดีตยังคงถูกให้ความสำคัญตามลำดับเวลา และเน้นที่ตั้งอันมีอยู่ในระบบภูมิศาสตร์ และพยายามเรียงลำดับผู้ครองเมืองอุบลราชธานีที่มีเชื้อสายลาว อันเป็นปรากฏการณ์ที่ไม่เคยปรากฏมาก่อนในโครงเรื่องประวัติศาสตร์อุบลราชธานีก่อนหน้านี้ และการผลิตโครงเรื่องประวัติศาสตร์อุบลราชธานีมิได้ผูกติดอยู่เฉพาะกษัตริย์และราชวงศ์อีกต่อไป หากแต่กระจายลงไปในกลุ่มปัญญาชนและข้าราชการ อันเป็นผลจากระบบการศึกษาแบบใหม่ นอกจากนี้ยังมีงานเรื่อง *วินิจฉัยประวัติพระประทุมราชวงศา (คำผิง)* ของขุนวรรณรักษ์วิจิตร และ *ประวัติและความสำคัญของสถานที่ทำน้ำอภิเษกจังหวัดอุบล* ของสมเด็จพระมหาธีรวงศ์ (อ้วน ดิสฺโส) แม้การศึกษาประวัติศาสตร์อุบลราชธานีจะมีค่อนข้างน้อยช่วงนี้ ทั้งนี้อาจเป็นเพราะการศึกษาประวัติศาสตร์แห่งชาติมีอิทธิพลมากกว่าผ่านการจัดการเรียนการสอนในโรงเรียนภายหลังพ.ศ. 2475 เป็นต้นมา แต่บริบททางสังคมไทยภายหลัง พ.ศ. 2475 ถึง พ.ศ. 2500 ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงการศึกษาประวัติเมืองอุบลราชธานีและโครงสร้างความรู้ประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานีสมัยทศวรรษ 2500 อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ดังจะกล่าวถึงในบทต่อไป

บทที่ 3

พัฒนาการของประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานี ในมิติประวัติศาสตร์ชาติ สมัยการเป็นส่วนหนึ่งของรัฐไทย ยุคพัฒนา ตั้งแต่ พ.ศ. 2500 ถึงสิ้นทศวรรษ 2520

ช่วง พ.ศ. 2500 – 2520 นับเป็นระยะตื่นตัวของการศึกษาเรื่องท้องถิ่น อันเป็นผลจากการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วโดยเฉพาะอิทธิพลของสหรัฐอเมริกาที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับสถานการณ์สงครามเวียดนามระหว่าง พ.ศ. 2500 – 2520 ทำให้รัฐไทยให้ความสำคัญกับการพัฒนาและแสวงหาความรู้เรื่องอีสานมากขึ้น เห็นจากที่จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ นายกรัฐมนตรี (พ.ศ. 2501 – 2506) กล่าวสุนทรพจน์ว่า “...ความจำเป็นขั้นแรกคือ เราจะต้องพยายามให้ราษฎรเข้าใจและเห็นชอบในเรื่องที่ว่า ประเทศชาติเราจะต้องมีการพัฒนา มนุษย์จะต้องก้าวหน้า วันพรุ่งนี้จะต้องดีกว่าวันนี้ ... เมืองไทยทั้งมวลทั้งปักษ์ใต้ อีสาน แวันแคว้นเหนือ มหานคร กรุงเทพฯ สมควรแล้วที่จะได้รับการพัฒนาให้ทันสมัยเหมือนต่างชาติ และป้องกันภัยคุกคามจากคอมมิวนิสต์ ... การเรียนรู้เพื่อพัฒนาถือว่าสำคัญยิ่ง...”¹ เป็นสิ่งยืนยันว่าประเทศไทยสมัยรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ เข้าสู่ยุคพัฒนาเพื่อความทันสมัย ทำให้เมืองอุบลราชธานี ภาคอีสาน และภูมิภาคต่างๆ รวมเป็นปึกแผ่น ปรากฏเป็นรูปลักษณ์ประเทศไทยถึงปัจจุบัน²

อีกทั้งผู้นำรัฐได้รื้อฟื้นความสำคัญของสถาบันกษัตริย์ ด้วยการส่งเสริมพระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และพระบรมวงศานุวงศ์ ตลอดจนสร้างการรับรู้ผ่านสื่อทุกรูปแบบอย่างกว้างขวาง ทำให้สถาบันนี้มีความสำคัญต่อการดำรงอยู่ของชาติอีกครั้ง อุดมการณ์รัฐชุดนี้ส่งผ่านสู่พื้นที่สาธารณะ พร้อมกับการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมคนในสังคมให้สอดคล้องกับความเป็นไทยที่ทันสมัย ทำให้เมืองอุบลราชธานีกับรัฐไทยเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทั้งทางกายภาพ และอุดมการณ์ สิ่งเหล่านี้ส่งผลต่อพัฒนาการของประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานี จากที่เคยแสดงตัวตนเมืองอุบลราชธานีที่สัมพันธ์กับลาวเด่นชัดในยุคก่อนมาเป็นการนำเสนอเรื่องเมืองอุบลราชธานีภายใต้โครงเรื่องประวัติศาสตร์ชาติไทยอย่างสมบูรณ์

¹สุนทรพจน์ในพิธีเปิดประชุมปฐมนิเทศงานพัฒนาท้องถิ่นของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์. (2507).

ใน *ประมวลสุนทรพจน์ของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ พ.ศ. 2502 – 2504*. หน้า 45 - 47.

²ทักษ์ เฉลิมเตียรณ. (2526). *การเมืองระบบพ่อขุนอุปถัมภ์แบบเผด็จการ*. หน้า 7.

1. บริบททางสังคมที่ส่งผลต่อพัฒนาการของประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานี

ทศวรรษ 2490 การเคลื่อนไหวทางการเมืองของคนอุบลราชธานีนอกระบบรัฐสภามีมากขึ้น เพราะการที่รัฐบาลปราบปรามปัญญาชนหัวก้าวหน้าอย่างรุนแรง ส่งผลต่อการขยายตัวของขบวนการคอมมิวนิสต์ ก่อปรกับสถานการณ์สงครามเวียดนาม ระหว่าง พ.ศ. 2506 – 2518 เหตุการณ์นี้รัฐไทยมีบทบาทสำคัญ เนื่องจากมีนโยบายร่วมกับประเทศสหรัฐอเมริกาในการต่อต้านคอมมิวนิสต์ ประเทศสหรัฐอเมริกาเลือกประเทศไทยเป็นที่ตั้งฐานทัพในการทำสงครามเพื่อต่อต้านคอมมิวนิสต์ จังหวัดอุบลราชธานีเป็นจังหวัดหนึ่งที่เป็นที่ตั้งฐานทัพของประเทศไทย ทำให้รัฐบาลให้ความสำคัญต่อการพัฒนาภูมิภาคอย่างจริงจัง เนื่องจากเป็นพื้นที่ล่อแหลมต่อความมั่นคงทางการเมือง โดยมีจุดหมายเพื่อปรับปรุงและพัฒนาเศรษฐกิจ การศึกษา และความเป็นอยู่ประชาชนให้ทัดเทียมภูมิภาคอื่น¹ และช่วยให้คนท้องถิ่นยอมรับการเข้าเป็นส่วนหนึ่งของรัฐไทยมากขึ้นทางหนึ่งด้วย นอกจากนี้บริบทดังกล่าวยังสะท้อนความเคลื่อนไหวทางภูมิปัญญา รวมถึงการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่ส่งผลต่อพัฒนาการของประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานีช่วงนั้นด้วยเช่นกัน

1.1 การพัฒนาพื้นที่เมืองอุบลราชธานี : การเปลี่ยนแปลงทางสังคม และการสร้างสำนึกท้องถิ่นนิยมภายใต้กรอบอำนาจรัฐไทย

การยุบรัฐสภาแห่งชาติ และการผูกขาดอำนาจสู่ผู้นำเผด็จการทหารตั้งแต่การปฏิวัติของจอมพลสฤษดิ์ พ.ศ. 2501 สภาวการณ์ดังกล่าวมีผลต่อการปรับเปลี่ยนพฤติกรรม ส.ส. อุบลราชธานีตั้งแต่ทศวรรษ 2510 เป็นต้นมา จากที่เคยรวมกลุ่มด้วยสำนึกท้องถิ่นนิยม มาเป็นการรวมกลุ่มบนเงื่อนไขเศรษฐกิจ – การเมือง ส่วนใหญ่มีภูมิหลังเป็นพ่อค้า นักธุรกิจที่เติบโตจากการพัฒนาเศรษฐกิจโดยรัฐ ดังนั้นจึงมีท่าทีประนีประนอมกับรัฐบาล เพื่อให้ผลประโยชน์เอื้อถึงกลุ่มตน² สัมพันธภาพระหว่างรัฐบาลกับนักการเมืองท้องถิ่นที่แน่นแฟ้น เกื้อหนุนให้นโยบายรัฐส่งผ่านสู่ท้องถิ่นอย่างมีประสิทธิภาพ ทำให้เมืองอุบลราชธานีถูกเชื่อมโยงกับรัฐไทยโดยง่าย

รัฐไทยทศวรรษ 2500 เป็นต้นมา มีนโยบายพัฒนาภาคอีสานเพื่อสร้างความมั่นคงทางการเมือง โดยสถาปนาเมืองในตัวจังหวัดให้เป็นศูนย์รวมอำนาจรัฐในท้องถิ่น นอกจากนี้รัฐบาลยังพัฒนาเมืองอุบลราชธานี มีการสร้างศูนย์ราชการขึ้นใหม่ใน พ.ศ. 2510 และตั้งวิทยาลัยครู

¹ แกมสุข นุ่มนนท์. (2525). ความสัมพันธ์ระหว่างไทย - สหรัฐอเมริกาภายหลังสงครามโลกครั้งที่สอง. หน้า 16.

² ศิริพร ศรีพนมเขต. (2544). การรวมกลุ่มทางการเมืองของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจังหวัดอุบลราชธานี พ.ศ. 2500 – 2538. หน้า 14.

อุบลราชธานีเป็นสถาบันอุดมศึกษาแห่งแรกในจังหวัดอุบลราชธานีที่เปิดการเรียนการสอนถึงระดับปริญญาตรี พ.ศ. 2518 พร้อมกันนั้นได้พัฒนาระบบสาธารณูปโภคพื้นฐานให้มีทั่วถึงในเขตเทศบาล และสร้างเมืองอุบลราชธานีให้เป็นศูนย์กลางการคมนาคมของภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง¹ นโยบายดังกล่าวทำให้เกิดการเชื่อมโยงท้องถิ่นเข้าด้วยโครงข่ายคมนาคม ทำให้เมืองอุบลราชธานีติดต่อสัมพันธ์กับท้องถิ่นใกล้เคียงอย่างสะดวกมากขึ้นภายใต้นโยบายการพัฒนาของรัฐไทย

ส่วนพื้นที่ชนบทของเมือง รัฐส่งเจ้าหน้าที่ไปพัฒนา ซึ่งเป็นการสร้างเครือข่ายอำนาจรัฐในพื้นที่ย่อยให้สัมพันธ์กับส่วนกลาง โครงการสำคัญคือ โครงการพัฒนาชุมชนของกระทรวงมหาดไทย พ.ศ. 2505² ผลการพัฒนาของรัฐที่ต่อเนื่องทำให้เกิดความภาคภูมิใจในหมู่บ้านสะท้อนจากคำบอกเล่าของอดีตนักปฏิวัติชาวเมืองอุบลราชธานีที่ละทิ้งอุดมการณ์ในเขตป่าเขาแล้วหวนคืนสู่บ้าน ความว่า “...เพราะรัฐบาลรับรองว่าจะดูแลประชาชนให้อยู่ดีกินดี เขาเปลี่ยนนโยบายผู้นำเขาก็ปล่อยให้คนเข้ามา เป็นเพียงเรื่องคอมมิวนิสต์ เจ้านายเค้ารับทำแล้ว เรื่องอยู่ดีกินดี...”³

ผลของสงครามเวียดนาม ทำให้เริ่มมีการวิจัยเกี่ยวกับท้องถิ่นอีสานจริงจัง งานเหล่านี้ส่วนใหญ่เป็นงานวิจัยทางสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาเพื่อให้เป็นข้อมูลวางแผนพัฒนาการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ และสังคมของรัฐบาลในอีสาน ซึ่งแล้วเสร็จและตีพิมพ์เผยแพร่ทศวรรษต่อมาหลายโครงการนำไปสู่การวิเคราะห์ลักษณะโครงสร้างสังคมวัฒนธรรม ประเพณี และการทำมาหากินของคนท้องถิ่น ดังนั้นงานศึกษาเกี่ยวกับอุบลราชธานีจึงพบว่าเป็นไปลักษณะเดียวกัน โดยใช้พื้นที่หมู่บ้านจังหวัดอุบลราชธานีเป็นกลุ่มศึกษา ดังปรากฏในงานของสุเทพ สุนทรภัสส์ เรื่อง สังคมวิทยาของหมู่บ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ⁴ (ตีพิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2511) ทั้งนี้ผู้วิจัยลงพื้นที่แบบมีส่วนร่วมกับคนหมู่บ้านนาอัสตร อำเภอนาเยีย จังหวัดอุบลราชธานี ผลงานดังกล่าวเป็นข้อมูลที่เสนอให้รัฐบาลวางแผนพัฒนาหมู่บ้านอีสานให้พัฒนาตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ

การผนวกเมืองอุบลราชธานีเป็นส่วนหนึ่งของรัฐไทยมิใช่เพียงการพัฒนาทางกายภาพเท่านั้น แต่รัฐต้องจัดระบบความสัมพันธ์คนในสังคมให้อยู่ใต้อำนาจด้วย ดังนั้นช่วงนี้รัฐไทยจึงสนับสนุนการตั้งชมรมท้องถิ่น เช่น สมาคมชาวอุบล ตั้งขึ้น พ.ศ. 2477 แต่ระหว่าง พ.ศ. 2503 –

¹ธีระ ชุติวรณ. (2542). การขยายตัวของชุมชนในเขตเทศบาลเมืองอุบลราชธานี ระหว่างปี พ.ศ. 2478 - 2542. หน้า 7.

²สมศรี ชัยวนิชยา. (2548). นโยบายการพัฒนาภาคตะวันออกเฉียงเหนือของรัฐบาลไทย พ.ศ. 2494 – 2519. หน้า 245 – 257.

³พับ เชื้อกะโซ่. (2557, 11 มีนาคม). สัมภาษณ์โดย ธนยพงศ์ สารรัตน์, ที่ว่าการอำเภอโขงเจียม อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี.

⁴สุเทพ สุนทรภัสส์, บรรณาธิการ. (2511). สังคมวิทยาของหมู่บ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ.

2504 จอมพลสฤษดิ์สนับสนุนกิจกรรมเต็มที่ โดยเฉพาะการมอบทุนการศึกษาให้นักเรียนนักศึกษา เช่นเดียวกับการจัดงานตั้งอยู่ฝั่งรำลึกครั้งแรก พ.ศ. 2508 มีเป้าหมายเพื่อหาทุนไปทำสาธารณประโยชน์¹

จากข้างต้นจะเห็นถึง ความสำเร็จของรัฐไทยในการผนวกเมืองอุบลราชธานีด้วยกระบวนการพัฒนา ซึ่งรัฐสถาปนาจังหวัดเป็นศูนย์กลางอำนาจท้องถิ่นที่เชื่อมโยงกับส่วนกลาง และพัฒนาระบบสาธารณูปโภค ระบบสื่อสารคมนาคม ตลอดจนการจัดกลุ่มสังคม ทำให้พื้นที่ต่างๆ ของท้องถิ่นอุบลราชธานี ถูกเชื่อมโยงเข้าด้วยกันเป็นปึกแผ่นสมบูรณ์ สิ่งเหล่านี้ส่งผลต่อการเกิดสำนึกของคนท้องถิ่นในขอบเขตจังหวัดหรือภาคอีสานภายใต้อำนาจรัฐไทย เช่นเดียวกับประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานีที่กำหนดขอบเขตนี้ในการอธิบายอดีตท้องถิ่นด้วยเช่นกัน

1.2 การส่งผ่านอุดมการณ์และความรู้ประวัติศาสตร์ชาติกับพัฒนาการของประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานี

การส่งผ่านอุดมการณ์รัฐบาลไทยตั้งแต่สมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์เป็นต้นมามีส่วนสัมพันธ์กับการถ่ายทอดองค์ความรู้ประวัติศาสตร์ชาติรูปแบบต่างๆ สู่ท้องถิ่นภายใต้กระบวนการพัฒนา ล้วนส่งผลต่อพัฒนาการและโครงสร้างความรู้ประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานีช่วงนี้เช่นกัน

1.2.1 การส่งผ่านอุดมการณ์รัฐไทยสมัยพัฒนา

การปรากฏหนังสือคำกลอนภาษาอีสานเรื่อง *ปัญหาคำทำนายโลก* ของอ.กวีวงศ์ ปรากฏชาวบ้านเมืองอุบลราชธานีในวาระกึ่งพุทธกาล พ.ศ. 2500 สะท้อนความกังวลของคนอุบลราชธานีที่มีต่อคติปัญจอันตรายที่เชื่อถึงการล่มสลายของสังคมโลกเมื่อพระพุทธศาสนาอายุถึง 5,000 ปี ใน พ.ศ. 5000 โดยกล่าวว่า ความวุ่นวายในบ้านเมืองที่ผ่านมาจะสิ้นสุดลงเมื่อพระศรีอาริย์ มาตรัสโลก จึงจะนำความสุขกลับมา และนำพาสังคมให้เจริญวัฒนาถาวร² เช่นเดียวกับผลงานเรื่อง *ตำนานการสร้างวัดและพระพุทธรูปองค์ประธานวัดมหาวนาราม จังหวัดอุบลราชธานี* ผลงานของขุนพรหมประศาสน์ ตีพิมพ์ใน พ.ศ. 2500 ที่กล่าวถึงทำนายว่า “...เหตุการณ์กึ่งพุทธกาลนี้อาจนำความเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่มาสู่บ้านเมือง รอจนกว่าผู้มีบุญจะทำให้สงบสุขอีกครั้ง...”³ ความเชื่อเช่นนี้มีมากในปลายทศวรรษ 2490 พบว่าตามหน้าหนังสือพิมพ์ส่วนกลางนำเสนอข่าวการเกิดผู้วิเศษ โดย

¹การตรวจราชการและเยี่ยมราษฎรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ของ ฯพณฯ พลเอก ประภาส จารุเสถียร รองนายกรัฐมนตรี และรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย. (2508). หน้า 142.

²อ.กวีวงศ์. (2500). *ปัญหาคำทำนายโลก*. หน้า 12 – 20.

³ขุนพรหมประศาสน์. (2500). *ตำนานการสร้างวัดและพระพุทธรูปองค์ประธาน วัดมหาวนาราม จังหวัดอุบลราชธานี*. หน้า 72.

อ้างความเชื่อเรื่องกึ่งพุทธกาลทั้งสิ้น เช่น หนังสือพิมพ์ไทยใหม่ฉบับวันที่ 3 เมษายน พ.ศ. 2500 กล่าวว่า “...พ.ศ. 2500 นี้ รัฐบาลขอให้ทุกคนหมั่นเข้าวัดทำบุญ สิ่งดีๆ จะเกิดขึ้นในชีวิตและบ้านเมืองท่าน ... เหตุที่คาดว่าร้ายจะกลายเป็นดี...”¹ รัฐบาลจอมพล ป.พิบูลสงครามใช้ความเชื่อดังกล่าวเรียกแรงสนับสนุนจากมหาชนด้วยการจัดโครงการฉลอง 25 พุทธศตวรรษ เพื่อแสดงถึงความหมายกึ่งพุทธกาลทางมงคล ในการนี้จึงสร้างสาธารณูปโภคตามจังหวัดต่างๆ และทำนุบำรุงศาสนาควบคู่ด้วย เช่น เมืองอุบลราชธานีมีการบูรณะวัดมหาวนาราม วัดสุปฏิหาราม วัดทุ่งศรีเมือง และวัดศรีทอง² นอกจากนี้ยังมีโครงการจัดพิมพ์หนังสือวัฒนธรรม 71 จังหวัด ที่อธิบายความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ และสถานที่ๆ น่าสนใจ ซึ่งเป็นการเชื่อมจังหวัดท้องถิ่นเข้าสู่ศูนย์กลาง

เมื่อจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ มีอำนาจใน พ.ศ. 2501 การแสดงออกถึงยุครุ่งเรืองถูกสื่อออกมาเป็นรูปธรรม นอกจากนี้รัฐยังรณรงค์ทุกรูปแบบที่ทำให้เห็นว่าประเทศไทยสมัยนี้ขับเคลื่อนสู่ความก้าวหน้าแท้จริง³ ความคิดเรื่องสมัยพัฒนาส่งผลให้ความรู้สึกหวาดหวั่นของคนต่อกลียุคช่วงกึ่งพุทธกาลคลายตัวลง โดยเห็นว่าเป็นยุคก้าวหน้าที่ควรปรับตัวให้ทันกระแส⁴ เห็นจากผลงานเรื่อง *ประวัติวัดศรีทองและเมืองอุบลราชธานี (อย่างสังเขป)* พ.ศ. 2505 ที่มีจุดประสงค์ “... เพื่อนำหลักธรรมทางศาสนาไปเผยแผ่แก่ชาวพุทธทั้งหลาย เพื่อจะได้ถือเป็นหนทางสำหรับประกอบงานประจำวันต่อไป...”⁵ เนื้อหาบางส่วนให้ความหมายการพัฒนาว่า เป็นคำใหม่ แต่เดิมเรียกว่า งาน หรือ ลงแขก ต่อจากนั้นได้ส่งเสริมให้คนขยันทำงาน โดยยึดคำขวัญว่า งานคือเงิน ซึ่งการทำงานนั้นเป็นดั่งตัวจักรขับเคลื่อนชาติให้รุ่งเรือง นอกจากนี้ยังกล่าวว่าสมัยนี้เป็นสมัยสร้างชาติให้ทุกคนช่วยพัฒนาท้องถิ่น ได้แก่ ตัดถนน อย่าเอาแต่คอยรัฐบาล แม้การปลูกบ้านต้องมีแบบผังแบบแปลนให้ถูกต้องนัย⁶ จะเห็นว่า งานเขียนเรื่องนี้สอดคล้องกับอุดมการณ์รัฐ แสดงถึงการรับรู้และเข้าใจของคนอุบลราชธานีที่มีต่อการพัฒนาในระดับหนึ่ง

ความสำเร็จของการสถาปนาวาทกรรมการพัฒนา ส่วนหนึ่งเกิดจากรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์พยายามสถาปนาอุดมการณ์สถาบันกษัตริย์ให้กลับมาเป็นศูนย์รวมจิตใจคนในชาติไทยอีกครั้ง และแนวคิดนี้ถูกส่งผ่านสู่คนในสังคมผ่านโครงการพระราชดำริ และการเสด็จพระราชดำเนินยัง

¹ ถนอมจิต มีชีน. (2531). *จอมพล ป. พิบูลสงครามกับงานฉลอง 25 พุทธศตวรรษ*. หน้า 40 – 46.

² แหล่งเดิม. หน้า 111.

³ ภิญญพันธุ์ พจนะลาวัณย์. (2552). การผลิตความหมาย “พื้นที่ประเทศไทย” ในยุคพัฒนา (พ.ศ. 2500 – 2509). หน้า 176 – 177.

⁴ แหล่งเดิม. หน้า 120.

⁵ หมุน โสมะฐิติ. (2505). *ประวัติวัดศรีทองและเมืองอุบลราชธานี (อย่างสังเขป)*. คำนำ.

⁶ แหล่งเดิม. หน้า 91 - 94.

ท้องถิ่นต่างจังหวัด¹ มีผลต่อการรับรู้อำนาจที่มีจริงของสถาบันนี้ในหมู่ประชาชน เห็นจากการบอกเล่าถึงพระบารมีโดยผูกโยงกับเรื่องเหนือธรรมชาติ เช่น ระหว่างการเสด็จ ในงานไทยอาสาป้องกันชาติที่จังหวัดอุบลราชธานีเดือนมกราคม พ.ศ. 2516 เครื่องกระจายเสียงที่กำลังถ่ายทอดสดอยู่เกิดไม่มีเสียง ทั้งที่เครื่องส่งยังทำงานปกติ ทำให้เสนอ นาระคล พิธีกรงานถึงกับ “...ทรุดตัวคุกเข่าถวายบังคม ขอพระองค์ทรงพระเจริญยี่ยืนนานเทอญ...”² เรื่องเล่านี้สอดคล้องกับสำนึกแบบตำนานของชาวบ้าน ความคิดชุดนี้จึงถูกผลิตซ้ำผ่านสื่อสิ่งพิมพ์ และคำบอกเล่าเรื่อยมาถึงปัจจุบัน แสดงถึงความสำเร็จสูงสุดของรัฐไทยยุคพัฒนาในการสถาปนาความเป็นไทยที่มีแกนกลางที่สถาบันกษัตริย์พร้อมกันนั้นทำให้สถาบันแห่งนี้อยู่ในความทรงจำร่วมของสังคม โดยนำความรู้กระแสหลักที่สืบทอดตั้งแต่สมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับยุคพัฒนา

1.2.2 การส่งผ่านองค์ความรู้ประวัติศาสตร์ชาติกับการบันทึกประวัติศาสตร์เมืองอุบลราชธานี

ความคิดสร้างมหาอาณาจักรไทยระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2 สิ้นสุดลง พร้อมกับการกำหนดตัวตนอดีตราชอาณาจักรล้านช้างในอินโดจีนของฝรั่งเศสที่เพิ่งได้รับอิสรภาพ ในทศวรรษ 2500 แม้ขอบเขตรัฐไทยและเพื่อนบ้านเริ่มเข้ารูปเข้ารอยบ้างแล้ว แต่มีปฏิกิริยาจากกระแสชาตินิยมในทศวรรษก่อนหน้าที่เกิดขึ้น ณ ชายแดนกัมพูชาด้านเขาพระวิหาร ที่มีพื้นที่ติดจังหวัดอุบลราชธานี ซึ่งไทยและกัมพูชาต่างอ้างสิทธิเหนือดินแดน และจัดการตริ่งกำลังรักษาอธิปไตยฝ่ายตนแน่นหนา ในที่สุดศาลโลกก็ตัดสินให้เขาพระวิหารเป็นของกัมพูชาวันที่ 15 มิถุนายน พ.ศ. 2505 ทำให้ไทยต้องถอนตัวจากที่ครอบครอง นับแต่นั้นขอบเขตชาติไทย จึงปรากฏตัวตนชัดเจนจนทุกวันนี้

จากเหตุการณ์ดังกล่าว ส่งผลให้รัฐไทยเร่งสำรวจโบราณวัตถุสถานแบบเขมรในประเทศเพื่อศึกษารูปแบบเฉพาะตน สำหรับจังหวัดอุบลราชธานีนั้น เป็นที่รู้จักแพร่หลายเมื่อคณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร สำรวจแหล่งภาพเขียนสีที่ผาแต้ม พ.ศ. 2523³ และต่อมาพบแหล่งภาพเขียนสีเพิ่มขึ้น ทำให้มีการยกประเด็นความเก่าแก่ของแหล่งโบราณคดีมาเป็นหัวข้ออภิปราย

¹ชนิดา ชิตบัณฑิตย์. (2550). โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ : การสถาปนาพระราชอำนาจในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว. หน้า 41.

²เสนอ นาระคล. (2516). ประวัติเมืองอุบล. คำนำ.

³โครงการโบราณคดีประเทศไทย (ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ). (2527). รายงานการสำรวจแหล่งภาพเขียนสีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ถ้ำแต้มโขงจะพะ บ้านชะจอม ตำบลนาโพธิ์กลาง อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี. หน้า 2 – 4.

และข้อค้นพบเหล่านี้กระตุ้นให้นักประวัติศาสตร์สนใจแสวงหารากเหง้าอารยธรรมของกลุ่มชนในประเทศ เพื่อนำมาเติมเต็มประวัติศาสตร์ชาติไทยกระแสหลักให้สมบูรณ์¹

การส่งผ่านองค์ความรู้ประวัติศาสตร์ชาติอีกลักษณะหนึ่ง คือ การส่งผ่านวาทกรรมการพัฒนา ซึ่งเห็นชัดช่วงทศวรรษ 2520 รัฐมีนโยบายพัฒนาโดยมุ่งนำสังคมไทยสู่ความเป็นหนึ่งในประเทศพัฒนาอุตสาหกรรมใหม่ (NICs) กระบวนการเรียนรู้จากชุมชนเริ่มต้นจริงจัง งานศึกษาชุมชนช่วงนี้ถึง พ.ศ. 2530 เป็นงานกรณีศึกษาวัฒนธรรมชุมชน ภูมิปัญญาท้องถิ่น นำโดยนักพัฒนาจากองค์กรพัฒนาเอกชน (NGOs) และมีงานศึกษาประวัติศาสตร์หมู่บ้านของนักวิชาการส่วนกลางและสถาบันการศึกษาท้องถิ่นในอีสาน โดยใช้วิธีศึกษาแบบสัมภาษณ์และลงพื้นที่แบบมีส่วนร่วม เพื่อศึกษาความเปลี่ยนแปลงในชนบทตั้งแต่เริ่มมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1

การที่แนวคิดหลักของรัฐคือ การพัฒนาเศรษฐกิจประเทศภายใต้ระบบทุนนิยมเพื่อก้าวสู่สมัยใหม่ เป็นกรอบวาทกรรมที่ให้อำนาจรัฐในการสร้างคุณค่า หรือนิยามความหมายให้ทุกอย่างในขอบเขตรัฐเป็นทรัพยากรพื้นฐานในการพัฒนาประเทศ² ส่งผลให้ความรู้ประวัติศาสตร์มรดกวัฒนธรรม และผลผลิตที่เกี่ยวข้องเนื่องถูกสร้างคุณค่าสองประการคือ ประการแรก การส่งผ่านความรู้ที่เป็นเอกลักษณ์ของชาติให้คนในสังคมสำนึกถึงความเป็นพลเมือง และช่วยพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ และประการที่สอง การใช้ความรู้ในรูปสินค้าศิลปวัฒนธรรม (cultural production) จำหน่ายแก่ลูกค้าที่มาเที่ยวในรูปแบบอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว การส่งผ่านองค์ความรู้ประวัติศาสตร์ชาติผ่านวาทกรรมพัฒนานี้ เป็นความพยายามของรัฐไทยในการสถาปนาความทรงจำร่วมกันของคนในขอบเขตรัฐให้เกิดขึ้นและมั่นคงด้วยการชักนำคนทุกกลุ่มให้เข้าสู่วิถีเศรษฐกิจที่กำหนดโดยรัฐ และเข้าไปจัดการมรดกความทรงจำที่อยู่ในชุมชน³

จากนโยบายและแนวทางพัฒนาสังคมของจังหวัดอุบลราชธานีส่วนหนึ่งได้แก่การพัฒนาจังหวัดอุบลราชธานีด้านการท่องเที่ยว โดยเน้นด้านศิลปวัฒนธรรมและแหล่งท่องเที่ยวธรรมชาติ เพื่อให้สอดคล้องกับแนวทางพัฒนาจังหวัดอุบลราชธานีของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 5 (พ.ศ. 2525 – 2529) ที่สืบเนื่องถึงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 6 (พ.ศ. 2530 – 2534) โดยส่งเสริมการท่องเที่ยวให้เป็นระบบ เชื่อมโยงกับแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญของภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง และเพื่อให้เป็นจังหวัดท่องเที่ยวอย่างสมบูรณ์ โดยมรดกทางวัฒนธรรมในอุบลราชธานีที่เป็นโบราณสถานทางศาสนาและทางประวัติศาสตร์จึงเป็นจุด

¹กรณรงค์ เกรียนวรี. (2545). *อำนาจขององค์ความรู้ในงานวาทกรรมประวัติศาสตร์ศิลปะและโบราณคดีเขมรในประเทศไทย*. หน้า 89.

²ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. (2542). *วาทกรรมการพัฒนา*. หน้า 35.

³กรณรงค์ เกรียนวรี. (2545). *เล่มเดิม*. หน้า 102.

ขายสำคัญในธุรกิจการท่องเที่ยวเพราะได้รับการดูแลและบูรณะให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่บ่งบอกถึง ความรุ่งเรืองในอดีตของอุบลราชธานี

ในพื้นที่ภาคอีสาน รัฐไทยส่งเสริมประเพณีท้องถิ่น พร้อมทั้งผลักดันให้เป็น กิจกรรมท่องเที่ยว เห็นจากงานประเพณีแห่เทียนเข้าพรรษาจังหวัดอุบลราชธานี ที่จัดขึ้นครั้งแรกใน พ.ศ. 2503 เนื่องในงานฉลองเปิดที่ว่าการอำเภอหลังใหม่ ซึ่งงานนี้ อสท. เข้าร่วมสังเกตการณ์ และ ทำบันทึกเสนอรายงานต่อกระทรวงมหาดไทยว่า “...จังหวัดอุบลราชธานีมีชื่อเสียงมาก สมนามดงอู้อย่าง ชาวพื้นเมืองแต่ละคุ้มวัดต่างนำมาทำเป็นเทียนด้วยฝีมือคนท้องถิ่น บ้างก็แกะเป็นลวดลายต่างๆ เพื่อถวายเป็นพุทธบูชาในช่วงเข้าพรรษา คงเป็นงานยิ่งใหญ่ ไม่เคยปรากฏในที่แห่งใดในโลก...”¹

ดังนั้น พ.ศ. 2504 จังหวัดอุบลราชธานีร่วมกับ อสท. วางแผน และกำหนดรูปแบบ งานโดยการประชาสัมพันธ์ แพร่ภาพทางโทรทัศน์และหนังสือพิมพ์ ซึ่งได้รับความสนใจจาก นักท่องเที่ยวต่างประเทศอย่างมาก งานประเพณีแห่เทียนเข้าพรรษาของจังหวัดอุบลราชธานีถูกจัด ยิ่งใหญ่ จนเป็นที่รู้จักกันทั่วโลก² เช่นเดียวกับการที่รัฐเข้าไปผลักดันสถานที่ทางประวัติศาสตร์หรือ สถานที่ที่ธรรมชาติสวยงามให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวประจำจังหวัด ถือเป็นการสร้างภาพลักษณ์จังหวัด อุบลราชธานี และเผยแพร่ในพื้นที่สาธารณะผ่านสิ่งพิมพ์และสื่อสมัยใหม่ โดยเฉพาะนิตยสาร อสท. ที่สร้างการรับรู้ถึงความโดดเด่นงดงามตามเอกลักษณ์แต่ละจังหวัดให้สังคมอย่างกว้างขวาง³ ทำให้ ทุกคนทราบถึงงานแห่เทียนพรรษาเมืองอุบล และคนท้องถิ่นต่างยอมรับภาพลักษณ์เหล่านี้เช่นกัน เห็นจากเสนอ นาระคล บรรยายว่า “...งานแห่เทียนพรรษาเมืองอุบลฯ เป็นลักษณะเด่นของท้องถิ่น ที่ควรประชาสัมพันธ์เผยแพร่สู่สังคมในวงกว้าง งานนี้คนอุบลฯ ต่างร่วมแรงร่วมใจประชาสัมพันธ์ให้ งานแห่เทียนเผยแพร่ผ่านสื่อต่างๆ ให้รับรู้ทั่วไปในสากล อันสะท้อนถึงลักษณะเด่นของจังหวัด...”⁴ ซึ่งถูกเน้นมากขึ้นในปณิธานการท่องเที่ยวไทยในปลายทศวรรษ 2520

นอกจากนี้ ใน พ.ศ. 2515 มีการตั้งพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ ขอนแก่นขึ้น เพื่อให้ เป็นที่รวบรวมศิลปวัตถุ โบราณวัตถุที่พบในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ นอกจากนี้ยังนำศิลปวัตถุจาก ที่อื่นมาจัดแสดงด้วย “...เพื่อจะช่วยให้เกิดความรู้ความเข้าใจเรื่องประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมใน ดินแดนประเทศไทยทุกสมัย และได้คัดเลือกประติมากรรมฝีมือช่างภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่เป็น

¹รายงานของ อสท. เสนอต่อกระทรวงมหาดไทย. (2503). (อ้างอิงจาก มหาวิทยาลัยราชภัฏ อุบลราชธานี. (2552). เลิศล้ำเลอค่า เทียนพรรษาเมืองอุบล. หน้า 22.)

²แหล่งเดิม. หน้า 25 – 26.

³ภิญญพันธุ์ พจนะลาวัณย์. (2552). เล่มเดิม. หน้า 166.

⁴เสนอ นาระคล. (2516). ประวัติเมืองอุบล : การศึกษาประชากรของอุบลราชธานี : ความสำคัญของการศึกษาประชากร : ข้อน่าสนใจบางประการเกี่ยวกับสุขภาพโรคภัยไข้เจ็บ. หน้า 19.

ศิลปะล้านช้างที่ค้นพบแถบเมืองในลุ่มน้ำมูลตอนล่าง เช่น ศรีสะเกษ อุบลฯ มาจัดแสดงไว้มากเป็นพิเศษ เพื่อเน้นศิลปะท้องถิ่นภาคตะวันออกเฉียงเหนือ...”¹ จะเห็นว่ารัฐไทยพยายามเพิ่มบทบาทและพื้นที่ให้เมืองอุบลราชธานีที่มีพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ร่วมกับประวัติศาสตร์ชาติ เข้ามารวมในเอกลักษณ์วัฒนธรรมของชาติผ่านเรื่องเล่าในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ ขอนแก่น ซึ่งตั้งอยู่ที่จังหวัดขอนแก่น เมืองหลักของอีสานขณะนั้น อย่างไรก็ตาม การจัดแสดงของพิพิธภัณฑ์แห่งนี้ก็มีลักษณะของความเป็นท้องถิ่นนิยมเช่นเดียวกับการจัดแสดงในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติส่วนภูมิภาคอื่นๆ ของกรมศิลปากร นั่นคือ การถ่ายทอดหน้าหน้าให้เมืองอุบลราชธานี ซึ่งเคยเชื่อกันว่าเป็นศูนย์กลางอารยธรรมเก่าแก่ของอีสานใต้ที่จัดแสดงโดยชูความเป็นท้องถิ่นที่ย้อนกลับไปจนถึงสมัยโบราณจากโบราณวัตถุที่ขุดพบในเมืองอุบลราชธานี แม้ว่าจะตั้งใจแสดงความเป็นท้องถิ่น แต่เนื้อหาก็ยังคงวกกลับสู่โครงเรื่องประวัติศาสตร์ชาติ

การให้ความหมายของรัฐต่อมรดกวัฒนธรรมท้องถิ่นที่อิงกับการพัฒนาเศรษฐกิจการเมืองดังกล่าว อาจเป็นปัจจัยหนึ่งที่กระตุ้นให้ปัญญาชนพื้นเมืองรวบรวมเรื่องท้องถิ่น โดยชี้ชวนให้เห็นความสำคัญที่มีต่อประวัติศาสตร์ชาติ หรือเป็นส่วนหนึ่งของความเป็นไทยที่ควรพัฒนา การผลิตงานประวัติศาสตร์นิพนธ์พื้นเมืองแบบนี้ถูกส่งเสริมจากหน่วยงานราชการ ชมรมหรือสมาคมต่างๆ เป็นอย่างดี โดยทำนิตยสารรายเดือนประจำจังหวัด หรือหนังสือที่ระลึกเนื่องในวาระสำคัญแล้วเปิดโอกาสให้คนทั่วไปเขียนบทความนำเสนอ นอกจากนี้มีเนื้อหาประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรมท้องถิ่นแล้ว ยังประกอบด้วยนโยบายรัฐ นโยบายจังหวัด ตลอดจนผลงานส่วนราชการในจังหวัด ประมวลข่าวรอบเดือนในและนอกประเทศ โดยเฉพาะสถานการณ์ชายแดน รวมถึงเหตุการณ์สำคัญของจังหวัดอย่างการประกอบพระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และพระบรมวงศานุวงศ์ จุดประสงค์การนำเสนอเรื่องเหล่านี้ปรากฏในหนังสือ จังหวัดอุบลราชธานี 2525² หรือแม้กระทั่ง *ดงอู่ผึ้ง* หนังสือที่ระลึกประจำปีของจังหวัดอุบลราชธานี ความว่า “...เจตจำนงของเราก็คือเพื่อเสนอสารความรู้ แนวความคิด ความหรรษา อันจะนำมาซึ่งความจรโลงใจ ให้ช่วยกันดี ช่วยกันต่อ ลงมือสร้างสรรค์ “อุบลราชธานี” ของเราสมนาม “ดงอู่ผึ้ง” ซึ่งเป็นสัญลักษณ์แทนแดนกำเนิดของอุบลราชธานี...”³ และ “...อุบลราชธานีเป็นจังหวัดที่เก่าแก่ มีขนบธรรมเนียมประเพณีตลอดจนโบราณวัตถุที่น่าสนใจมากมาย โดยเฉพาะปัจจุบันเมืองอุบลราชธานีกำลังดำเนินกิจกรรมหลายอย่าง

¹จิรา จงกล. (2515). *นำชมพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ ขอนแก่น*. หน้า 2.

²จังหวัดอุบลราชธานี 2525. (2525).

³จังหวัดอุบลราชธานี. (2512). *ดงอู่ผึ้ง*. ถ้อยแถลง.

ที่เป็นการส่งเสริมความเจริญของบ้านเมือง ซึ่งน่าจะศึกษาอย่างยิ่ง โดยเฉพาะสัมพันธภาพของผู้คน สองฝั่งโขงที่เรียกร้องให้มีการพัฒนาเศรษฐกิจและการเมืองร่วมกัน...”¹

อย่างไรก็ตามภายใต้วาทกรรมการพัฒนาที่รัฐไทยผูกขาดอำนาจแน่นอนหนา ความรู้ของท้องถิ่นที่ถูกเขียนขึ้นต้องสอดคล้องกับความรู้กระแสหลัก จึงจะได้รับการยอมรับ และนับรวมเป็นส่วนหนึ่งขององค์ความรู้แห่งชาติ และเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาบ้านเมือง จะเห็นว่า งานเขียนเรื่อง สองฝั่งโขง หรือ ประวัติศาสตร์อีสาน ของเดิม วิภาคย์พจนกิจ เป็นงานเขียนประวัติศาสตร์อีสานฉบับสมบูรณ์ชิ้นแรกทีกล่าวถึงประวัติศาสตร์อุบลราชธานีในฐานะศูนย์กลางมณฑลอีสานด้วย ซึ่งมีเนื้อหาสอดคล้องกับความรู้กระแสหลัก เนื่องจากใช้ข้อมูลชุดเดียวกับ พงศาวดารหัวเมืองมณฑลอีสาน ของหม่อมอมรวงศ์วิจิตร จึงได้รับการสนับสนุนจากทางราชการให้ตีพิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2499 โดยตรี อมาตยกุล หัวหน้ากองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร ในขณะนั้นเห็นว่า “...ทำประโยชน์ให้แก่งานค้นคว้าของกรมศิลปากรมาก และเป็นประโยชน์แก่ผมในการที่จะเขียนเรื่องนำเที่ยวจังหวัดต่างๆ ในภาคอีสานโดยเฉพาะเมืองหลักอุบลฯ อุตรฯ ขอนแก่นต่อไปด้วย เมื่อถึงคราวเขียนนำเที่ยวทางภาคนี้ ผมหวังว่าจะได้รับความร่วมมือช่วยเหลือจากคุณบ้างเป็นแน่...”² ส่วนข้าหลวงประจำจังหวัดอุบลราชธานีแสดงทัศนะเกี่ยวกับงานนี้ว่า “...เรื่องนี้จะเป็ประโยชน์ต่อนักปกครองมาก เพราะจะได้ทราบเรื่องการปกครองแต่อดีต เป็นการเปรียบเทียบกับปัจจุบัน...”³ จะเห็นว่า ความรู้ในงานเขียนสอดคล้องกับแนวทางพัฒนาเศรษฐกิจการเมืองของชาติ จึงถูกสนับสนุนให้ตีพิมพ์แพร่หลายถึงปัจจุบัน แม้การจัดพิมพ์ต่อๆ มามีจุดหมายต่างกัน แต่ในบริบทการรวมศูนย์อำนาจรัฐสมัยใหม่ ความคาดหวังของสังคมที่มีต่อความรู้ชุดนี้คงไม่ต่างกันเท่าใดนัก

นอกจากนี้ ความสำเร็จอีกประการหนึ่ง คือ จารัตการบันทึกพงศาวดารเมืองที่ถูกสานต่อโดยกระทรวงมหาดไทยตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ 1 เป็นต้นมาในชื่อ ประวัติศาสตร์มณฑลไทยส่วนภูมิภาคจังหวัดอุบลราชธานี ทำให้คำอธิบายประวัติศาสตร์เมืองเปลี่ยนจากประวัติ

¹แหล่งเดิม.

²ความรู้ที่ไม่สอดคล้องกับความรู้กระแสหลักจะเป็นความรู้ที่แหวกแนว ในที่นี้จะมีลักษณะบ่งบอกถึงวัฒนธรรมลาวหรือความเชื่อเหนือธรรมชาติที่พิสูจน์ไม่ได้ตามหลักการทางวิทยาศาสตร์ รวมทั้งเรื่องราวที่ต่อต้านศูนย์อำนาจรัฐไทย เช่น กบฏผู้มีบุญในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นต้น

³จดหมายจากนายตรี อมาตยกุล ลงวันที่ 6 กันยายน พ.ศ. 2498 (อ้างอิงจาก เดิม วิภาคย์พจนกิจ. (2499). ฝั่งขวาแม่น้ำโขง. หน้า 5.)

⁴จดหมายจากข้าหลวงประจำจังหวัดอุบลฯ พ.ศ. 2498 (อ้างอิงจาก เดิม วิภาคย์พจนกิจ. (2499). ฝั่งขวาแม่น้ำโขง. หน้า 12.)

เมืองแบบตำนานและพงศาวดาร ซึ่งเมืองเป็นส่วนหนึ่งของรัฐไทยสมัยธนบุรีและสมัยรัตนโกสินทร์ ตอนต้นมาเป็นคำอธิบายประวัติศาสตร์เมืองเรื่องการบริหารและการปกครองเมืองสมัยต่างๆ ถึงปัจจุบัน เป็นที่น่าสังเกตว่าการแบ่งยุคของเนื้อหาในประวัติศาสตร์ไทยส่วนภูมิภาคยังถือจารีตสมัยรัชกาลที่ 5 อย่างเคร่งครัด โดยเฉพาะการอธิบายประวัติและเหตุการณ์สำคัญของจังหวัดอุบลราชธานีโดยแบ่งเป็น 4 สมัย คือ สมัยธนบุรี สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น และมาจบท้ายที่การจัดการปกครองแบบเทศาภิบาล การปกครองปัจจุบัน และกล่าวถึงประวัติและผลงานเจ้าเมืองและผู้ว่าราชการแต่ละคนที่มาปกครองจังหวัด แสดงถึงการพัฒนาการอำนาจรัฐจากส่วนกลางว่ามีเหนืออำนาจท้องถิ่นในอดีตอย่างไรบ้าง การกล่าวถึงประวัติและผลงานเจ้าเมืองและผู้ว่าราชการแต่ละคนนั้น ยังแสดงว่าความรุ่งเรืองใดๆ ของเมืองหรือจังหวัดนั้นล้วนเป็นผลงานและความสามารถของบรรดาผู้ปกครองเหล่านั้นทั้งสิ้น

จะเห็นว่า การเขียนประวัติศาสตร์เป็นเครื่องมืออย่างหนึ่งของรัฐที่เป็นฐานความรู้เพื่อสร้างความเข้าใจต่อผู้ปกครองที่จะมีบทบาทควบคุมราษฎรและช่วยกำหนดหน้าที่ราษฎรภายใต้การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ซึ่งผลงานเรื่อง *ประวัติศาสตร์ไทยส่วนภูมิภาคจังหวัดอุบลราชธานี* จัดทำโดยกระทรวงมหาดไทย ถ้าพิจารณา พ.ศ. 2527 ที่ถูกตีพิมพ์จะพบว่า ผลงานเรื่องนี้เป็นผลิตผลการพัฒนาประเทศ โดยเฉพาะนโยบายการพัฒนาเมืองหลักในภูมิภาคตั้งแต่สมัยรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์เป็นต้นมาด้วย ซึ่งสะท้อนถึงพัฒนาการของการเขียนประวัติศาสตร์อุบลราชธานีที่มีเนื้อหาอยู่ภายใต้บริบทของรัฐไทยมากขึ้น ซึ่งแตกต่างจากงานเขียนในมิติท้องถิ่นนิยม ที่ส่วนใหญ่มีเนื้อหาเน้นถึงสัมพันธภาพระหว่างท้องถิ่นอุบลราชธานีกับลาวหรือมีวัฒนธรรมร่วมกับลาวเป็นหลัก

จากข้างต้นจะเห็นว่า นับตั้งแต่เริ่มต้นสมัยพัฒนาในทศวรรษ 2500 สถาบันกษัตริย์ได้มีบทบาทในสังคมอีกครั้ง องค์กรความรู้ในความเป็นไทยทั้งทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมที่ถูกสร้างตั้งแต่สมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์จึงถูกสานต่อ และสถาปนาอย่างมั่นคงบนความทรงจำของคนในสังคม ผ่านการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมในรูปแบบพิพิธภัณฑ์หรือการส่งเสริมประเพณีท้องถิ่น ปัจจัยเหล่านี้กระตุ้นให้คนอุบลราชธานีและผู้ที่สนใจอื่นๆ บันทึกประวัติศาสตร์บอกเล่าถึงความสำคัญของท้องถิ่นที่มีต่อชาติ เพื่อให้ได้รับการเอาใจใส่พัฒนายิ่งขึ้น

1.3 บทบาทของสถาบันอุดมศึกษาที่มีต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเมืองอุบลราชธานี

ภายหลังแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504 – 2509) รัฐบาลให้ความสำคัญกับการจัดการศึกษามากขึ้น โดยมีการตั้งวิทยาลัยครูในจังหวัดอุบลราชธานีด้วย สถาบันการศึกษาเหล่านี้มีส่วนอย่างยิ่งต่อการส่งเสริมการศึกษาเรื่องท้องถิ่น โดยเริ่มในทศวรรษ 2510 และปรากฏชัดในทศวรรษ 2520 อันเป็นผลจากนโยบายปฏิรูปการศึกษาของรัฐบาล

หลัง พ.ศ. 2516 เป็นต้นมา ที่ส่งเสริมและกระจายอำนาจให้ท้องถิ่นเรียนรู้เรื่องตนเองมากขึ้น ปัจจัยเหล่านี้มีส่วนกำหนดทิศทางการทำงานของสถาบันอุดมศึกษาให้สนใจศึกษาวัฒนธรรมท้องถิ่นยิ่งขึ้น และกระตุ้นให้ปราชญ์พื้นบ้านและนักวิชาการภายนอกเริ่มมีบทบาทเคลื่อนไหวด้านวัฒนธรรม รวมถึงการบันทึกประวัติศาสตร์ด้วยเช่นกัน

1.3.1 การจัดการศึกษาวิชาประวัติศาสตร์สมัยใหม่

ทศวรรษ 2500 มีการตั้งสถาบันอุดมศึกษาในภาคอีสาน ทำให้มีการจัดการเรียนการสอนวิชาประวัติศาสตร์อย่างเป็นทางการ โดยวิทยาลัยครูอุบลราชธานีบรรจุรายวิชาประวัติศาสตร์ในหลักสูตร ปกศ.สูง สาขาสังคมศึกษา และเปิดสอนเป็นวิชาเอกระดับปริญญาตรีเมื่อ พ.ศ. 2526¹ ส่วนมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม การจัดการเรียนการสอนวิชาประวัติศาสตร์ค่อนข้างมีแบบแผนชัดเจน โดยเริ่มเปิดสอนระดับปริญญาตรีการศึกษบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์เมื่อ พ.ศ. 2516 ซึ่งเป็นหลักสูตรร่างโดยมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร ที่ให้วิทยาเขตต่างๆ นำไปจัดการเรียนการสอนในวิทยาเขตตน

ส่วนวิชาเลือกเปิดวิชาประวัติศาสตร์นิพนธ์ โดยเน้นวิธีค้นคว้าและเขียนงานประวัติศาสตร์จากหลักฐานต่างๆ นับว่าเป็นการสอนวิธีการทางประวัติศาสตร์เป็นครั้งแรกในอีสาน และน่าจะส่งผลต่อการแพร่หลายของงานเขียนสมัยใหม่นี้อยู่ด้วย ที่น่าสนใจคือ ช่วงนี้เปิดสอนวิชาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเป็นครั้งแรกของประเทศ โดยมี ผศ.ดร.ไพฑูรย์ มีกุล เป็นผู้บุกเบิก ซึ่งตอนแรกอาจารย์ไพฑูรย์ตั้งใจเปิดสอนวิชาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นอีสานโดยตรง แต่วิทยาเขตส่วนกลางที่ประสานมิตรเห็นว่า ควรจัดให้มีเนื้อหาครอบคลุมทุกภูมิภาค เพื่อให้ผู้เรียนรู้ประวัติศาสตร์ของภาคอื่นไปด้วยพร้อมกัน เหตุผลข้อนี้สะท้อนวิธีคิดของสถานศึกษาส่วนกลางอันเป็นผลจากการจัดการศึกษาสมัยใหม่โดยรัฐในการสร้างสำนึกคนอีสานให้มีส่วนร่วมกับคนภูมิภาคอื่น เพราะหากจัดให้มีการศึกษาเจาะจง อาจนำมาสู่การก่อตัวของสำนึกท้องถิ่นที่แปลกแยกจากรัฐไทยก็เป็นได้ อย่างไรก็ตามเมื่อวิชานี้เปิดสอนแล้วก็ได้มีการตอบรับจากนิสิตเป็นอย่างดี มีผู้เรียนซึ่งเป็นนิสิตคณะศึกษาศาสตร์และคณะสังคมศาสตร์เข้าเรียนเป็นจำนวนมากกว่า 100 คน²

ในส่วนแบบเรียนได้ยึดผลงานอาจารย์ไพฑูรย์เรื่อง *การปฏิรูปการปกครองมณฑลอิสาน พ.ศ. 2436 – 2453*³ โดยเน้นพื้นที่เมืองอุบลราชธานีในฐานะเมืองศูนย์กลางการปกครองมณฑลอิสานขณะนั้น และใช้เอกสารราชการสมัยปฏิรูปการปกครองเป็นหลักฐานสำคัญในการศึกษา

¹ ถนอม ศรีทานนท์. (2557, 13 มีนาคม). สัมภาษณ์โดย ธนยพงศ์ สารรัตน์, ที่คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี จังหวัดอุบลราชธานี.

² ไพฑูรย์ มีกุล. (2557, 14 พฤษภาคม). สัมภาษณ์โดย ธนยพงศ์ สารรัตน์, สัมภาษณ์ทางโทรศัพท์.

³ ไพฑูรย์ มีกุล. (2517). *การปฏิรูปการปกครองมณฑลอิสาน พ.ศ. 2436 – 2453*.

ส่งผลให้มีการศึกษาเรื่องราวของอีสานและเมืองอุบลราชธานีสมัยปฏิรูปการปกครอง พ.ศ. 2435 – 2453 มากขึ้น เห็นจากการทำรายงานการค้นคว้า ที่มีผู้ทำเรื่องประวัติศาสตร์เมืองสมัยรัตนโกสินทร์ ตอนต้นถึงสมัยรัชกาลที่ 5⁴ จะเห็นว่า การจัดการศึกษาประวัติศาสตร์แผนใหม่ของสถาบันอุดมศึกษาส่วนภูมิภาคมีส่วนกระตุ้นให้คนอีสาน คนอุบลราชธานี และนักวิชาการภายนอกสนใจและเขียนประวัติศาสตร์อุบลราชธานีให้อยู่ในโครงเรื่องประวัติศาสตร์ชาติตามที่กำหนดไว้

ผู้ที่สนใจประวัติศาสตร์มีโอกาเรียนวิชาประวัติศาสตร์แบบตะวันตกจากการเรียนในกรุงเทพฯ รวมถึงมหาวิทยาลัยในต่างประเทศ เริ่มมีงานเขียนและงานวิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นอีสานและเมืองอุบลราชธานีถูกผลิตออกมา ทำให้ผลงานศึกษาประวัติศาสตร์อุบลราชธานี ระหว่าง พ.ศ. 2520 – 2529 ขยายตัวกว้างขวาง ดังจะพบว่า มีงานศึกษารูปแบบหนังสือ วิทยานิพนธ์ และบทความวิชาการ เพิ่มขึ้นกว่าทศวรรษที่ผ่านมา ดังเช่น การรวบรวมบทความในหนังสือเรื่อง *ความเชื่อพระศรีอารีย์ และกบฏผู้มีบุญในสังคมไทย* ในมุมมองนักวิชาการไทยและต่างประเทศ ซึ่งบทความที่เกี่ยวข้องกบฏผู้มีบุญในพื้นที่เมืองอุบลราชธานีถึง 7 บทความ⁵ ซึ่งการศึกษานี้กลายเป็นแนวทางศึกษาบทบาทชาวบ้านในทุกภาคของประเทศไทยรวมทั้งเมืองอุบลราชธานีด้วย โดยระยะหลังหันมาให้ความสนใจกับระบบคิดของชาวบ้านในการเคลื่อนไหวมากขึ้น ทำให้มีแนวทางใกล้เคียงกับการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นแนวเศรษฐกิจต่อมา นอกจากนี้ ลักษณะสำคัญของงานวิจัยประวัติศาสตร์อุบลราชธานีช่วงนี้มีความหลากหลายในประเด็นเนื้อหาและวิธีศึกษา เช่น งานของธิดา สารยา เรื่อง *พัฒนาการของรัฐในลุ่มน้ำมูล*⁶ เป็นการอธิบายพัฒนาการรัฐในอดีตเมืองอุบลราชธานีให้สัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตลุ่มน้ำมูล งานของพระสังฆราชเกลาดิอุส บาเย เรื่อง *ประวัติการเผยแพร่ศาสนาในภาคอีสานและประเทศลาว*⁷ แสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างการปกครองท้องถิ่นกับปัญหาการเผยแพร่ศาสนาของบาทหลวงฝรั่งเศสในหัวเมืองอีสานซึ่งรัฐไทยขณะนั้นอยู่ในสถานการณ์จักรวรรดินิยมโดยพิจารณาจากเอกสารสังฆมณฑลคาทอลิก และงานของ

⁴ถนอม ตะนา. (2557, 17 มีนาคม). สัมภาษณ์โดย ธนยพงศ์ สารรัตน์, ที่คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม จังหวัดมหาสารคาม.

⁵พรเพ็ญ อันตระกูล; และ อัจฉราพร กมฺพพิสมัย, บรรณาธิการ. (2527). *ความเชื่อพระศรีอารีย์ และกบฏผู้มีบุญในสังคมไทย*.

⁶ธิดา สารยา. (2528, กรกฎาคม). *พัฒนาการของรัฐในลุ่มน้ำมูล*. *วารสารศิลปวัฒนธรรม*. 2(2). 15 – 20.

⁷พระสังฆราชเกลาดิอุส บาเย. (2527). *ประวัติการเผยแพร่พระศาสนาในภาคอีสานและประเทศลาว*. แปลโดย พระอัครสังฆราช ไมเคิล เกียน เสมอพิทักษ์.

ขุนพรหมประศาสน์ เรื่อง ภาพยี่หั่วแผ่นดิน เป็นหลักฐานสะท้อนรอยต่อการเมืองการปกครองของรัฐบาลไทยระหว่าง พ.ศ. 2458 – 2489 ที่ส่งผลต่อคนอีสานและคนอุบลราชธานี

จากข้างต้นแม้การศึกษาประวัติศาสตร์อุบลราชธานีจะเพิ่มขึ้นกว่าทศวรรษที่ผ่านมา แต่เนื้อหาส่วนใหญ่ยังคงที่ประเด็นสมัยปฏิรูปการปกครอง แต่มีการเปลี่ยนแปลงในความพยายามอธิบายให้เห็นผลกระทบด้านการเมืองการปกครองสมัยปฏิรูปการปกครองด้วยเช่นกัน

กล่าวโดยสรุป สารัตถะและหลักฐานศึกษาประวัติศาสตร์อุบลราชธานีของงานเขียนช่วงนี้เป็นการขยายประเด็นศึกษาและระเบียบวิธีที่ต่างจากทศวรรษก่อน คือ เน้นหลักฐานคำอธิบายที่มุ่งเน้นการเปลี่ยนแปลงในท้องถิ่นอุบลราชธานีที่สัมพันธ์กับบริบทสังคม วัฒนธรรมจากศูนย์กลางเข้ามากระทบต่อคนอุบลราชธานี ซึ่งต้องปรับรับ และตั้งรับกับการบริหารการปกครองสมัยต่างๆ

1.3.2 การส่งเสริมวัฒนธรรมท้องถิ่น

ตั้งแต่ทศวรรษ 2510 มีการตั้งหน่วยงานวัฒนธรรมท้องถิ่นในสถาบันอุดมศึกษาภาคอีสาน อันส่งผลต่อการศึกษารื่องท้องถิ่นอุบลราชธานีต่อมา นอกจากนี้วิทยาลัยครูอุบลราชธานียังทำโครงการศึกษาศิลปวัฒนธรรม พ.ศ. 2520 โดยจัดให้มีการอภิปรายด้านวัฒนธรรม และจัดนิทรรศการชุด *มรดกทางวัฒนธรรม ไทยอีสานบ้านเฮา*^๑ เพื่อเผยแพร่แก่คนทั่วไป ซึ่งนอกจากนักวิชาการจะนำเสนองานวิชาการของตนแล้ว ยังเป็นพื้นที่นำเสนอเรื่องท้องถิ่นโดยปราชญ์ชาวบ้านด้วย ต่อมาโครงการนี้พัฒนาเป็นศูนย์วัฒนธรรมจังหวัด

การปฏิบัติงานของหน่วยงานนี้ทำงานร่วมกับชุมชนเป็นหลัก โดยมีปราชญ์ชาวบ้านเป็นกำลังสำคัญประจำอยู่ เช่น ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดอุบลราชธานีมีบำเพ็ญ ณ อุบล และปรีชา พิณทอง บุคคลเหล่านี้ต่างมีบทบาทเคลื่อนไหวงานด้านวัฒนธรรมภายใต้ความคิดที่ว่าวัฒนธรรมท้องถิ่นเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมแห่งชาติ มีความหมายต่อการดำรงอยู่ของชาติ และเป็นเครื่องมือในการสร้างชาติให้เจริญรุ่งเรือง^๒

การประสานความร่วมมือระหว่างสถาบันการศึกษากับองค์กรชุมชน ทำให้งานส่งเสริมวัฒนธรรมท้องถิ่นประสบผลสำเร็จอย่างสูง ทั้งด้านการดูแลรักษาโดยหน่วยงานต่างๆ ที่รวบรวมศิลปวัตถุจำพวกผ้าลายขิด ผ้าไหมมัดหมี่ งานเครื่องจักสานไม้ งานเครื่องปั้นดินเผา เครื่องยศเจ้านายพื้นเมืองอุบล และโบราณวัตถุต่างๆ มาเก็บรักษาอย่างเป็นระบบ และบางส่วนจัดแสดงเป็นพิพิธภัณฑ์เผยแพร่แก่สาธารณชนด้วย นอกจากนี้ การสร้างสรรค์งานวิชาการยังเป็นภารกิจ

^๑วิทยาลัยครูอุบลราชธานี. (2520). เอกสารประกอบการจัดนิทรรศการ “มรดกทางวัฒนธรรม : ไทยอีสานบ้านเฮา”.

^๒วิทยาลัยครูอุบลราชธานี. (2534). *คนดีเมืองอุบล*. หน้า 16.

สำคัญประการหนึ่ง ส่วนใหญ่เน้นการสร้างองค์ความรู้ประวัติศาสตร์จากการปริวรรตคัมภีร์ใบลาน และการศึกษาตำนานนิทานพื้นบ้านเป็นหลัก เช่น ผลงานของอรรถ นันทจักร์ ที่วิเคราะห์พื้นเมืองอุบลฉบับต่าง ๆ¹⁰ ถือเป็นงานศึกษาที่เน้นหลักฐานพื้นเมืองอุบลราชธานีฉบับใบลาน อันเป็นการบันทึกประวัติศาสตร์จากมุมมองในท้องถิ่นอุบลราชธานี ซึ่งช่วยเพิ่มหลักฐานประวัติศาสตร์การเมืองการปกครองเมืองอุบลราชธานีที่เป็นหลักฐานของคนท้องถิ่น

อย่างไรก็ตาม ทศวรรษ 2500 เป็นต้นมา แม้เรื่องท้องถิ่นถูกทำให้เด่นชัดขึ้น ด้วยการนำเสนอของปราชญ์ท้องถิ่นที่เคลื่อนไหวทางวัฒนธรรมอย่างคึกคัก รวมถึงนักวิชาการภายนอก แต่การที่บันทึกอดีตด้วยภาษาแบบใหม่ ทั้งการถ่ายทอดตำนานพื้นเมืองเป็นภาษาไทย หรือการเสนอด้วยจารีตวิชาการสมัยใหม่ และได้รับการสนับสนุนเป็นอย่างดีจากองค์กรรัฐ เป็นการแปลงความทรงจำดั้งเดิมให้สอดคล้องกับความรู้มาตรฐานและความต้องการของรัฐไทย ทั้งนี้เพื่อให้ได้การยอมรับในฐานะที่เมืองอุบลราชธานีเป็นส่วนหนึ่งของรัฐ และนำมาสู่การเอาใจใส่จริงจังจากส่วนกลางบนเงื่อนไขเศรษฐกิจและการเมืองยุคใหม่นั้นเอง

2. ประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานีสมัยการเป็นส่วนหนึ่งของรัฐไทยยุคพัฒนา

การเปลี่ยนแปลงสังคมสมัยใหม่ที่เมืองอุบลราชธานีกับรัฐไทยมีความเป็นเอกภาพ ส่งผลให้ความคิด ความรู้ และอุดมการณ์ความเป็นไทย ถูกส่งผ่านสู่ทุกพื้นที่อย่างทั่วถึงภายในอาณานิคมบริวาร สภาวัฒนธรรมเหล่านี้ส่งผลให้การเขียนประวัติศาสตร์อุบลราชธานีต้องปรับให้เข้ากับความรู้และวิธีการประวัติศาสตร์กระแสหลัก ดังนั้นสมัยนี้พบว่าการเขียนประวัติศาสตร์วิชาการที่เล่าความเป็นมาของบ้านเมืองในกรอบอำนาจรัฐไทยแพร่หลาย ขณะเดียวกันการเขียน พื้น/พงสาวดาร ยังเป็นจารีตสืบเนื่องเรื่อยมา โดยปรับเข้ากับความรู้กระแสหลักเช่นกัน นิยมบันทึกด้วยภาษาไทย มีรูปแบบการเขียนที่เริ่มมีแบบแผนความเรียงสมัยใหม่ ผ่านการศึกษาค้นคว้าเป็นระบบในส่วนเนื้อหาไม่ใช่ พื้น ที่เป็นเรื่องราวบรรพบุรุษ กษัตริย์ และการสืบสันตติวงศ์ ที่ย้อนไปไกลในอดีตแบบที่เป็นมา แต่มีลักษณะเป็น พงสาวดารเมือง ที่เล่าความเป็นมาของท้องถิ่นโบราณ ถึงการเข้าเป็นส่วนหนึ่งของรัฐไทยโดยเน้นเหตุการณ์ร่วมสมัยที่ใกล้ตัวมากขึ้น ซึ่งสะท้อนความรู้และความเข้าใจเรื่องราวความเป็นมาของตนเองจากผู้รู้หรือปราชญ์ท้องถิ่นที่ก้าวหน้ามากขึ้นด้วยเช่นกัน

นอกจากนี้ความก้าวหน้าของการศึกษาสมัยใหม่ยังขยายเนื้อหางานเขียนให้เห็นสังคมท้องถิ่นที่หลากหลายแง่มุมมากขึ้น โดยช่วงนี้การศึกษาค้นคว้าเรื่องสังคมและวัฒนธรรม มิได้จำกัด

¹⁰อรรถ นันทจักร. (2529). *ประวัติศาสตร์นิพนธ์อีสาน : การวิเคราะห์ประเพณีการจดบันทึกประวัติศาสตร์หัวเมืองอีสานถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20*.

เฉพาะเรื่องราวความเป็นมาของชุมชนและชาติพันธุ์ในอดีต แต่มีเรื่องคติความเชื่อ และประเพณี พิธีกรรมต่างๆ เพิ่มขึ้นด้วย และนำเสนอว่าประเพณีและวัฒนธรรมท้องถิ่นเป็นส่วนหนึ่งของ วัฒนธรรมไทย จะเห็นว่า ประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานีสมัยนี้มีการปรับเปลี่ยนเนื้อหา และ แนวการเขียนให้สอดคล้องกับระบบความรู้และอำนาจรัฐไทยมากขึ้น ดังนั้นจึงต้องวิเคราะห์ ประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานี 2 ประเด็น คือ เนื้อหาและแนวการเขียนของงานเขียนแต่ละ ประเภท และการรับรู้เรื่องท้องถิ่น และชนกลุ่มอื่นที่สะท้อนออกมาจากงานเขียน

2.1 ประเภทของงานเขียนประวัติศาสตร์

งานเขียนประวัติศาสตร์เมืองอุบลราชธานีสมัยนี้แบ่งตามเนื้อหา และแนวการเขียนได้ 3 ประเภทคือ 1) งานเขียนประวัติศาสตร์บ้านเมือง เป็นการเขียนประวัติศาสตร์สมัยใหม่ กล่าวถึง ความเป็นมาของเมืองอุบลราชธานี 2) งานเขียน พื้น/พงศาวดาร เป็นการบันทึกประวัติศาสตร์ ดั้งเดิม กล่าวถึงพัฒนาการทางประวัติศาสตร์อันยาวนานของเมืองอุบลราชธานีจนเป็นส่วนหนึ่งของ รัฐไทย และ 3) งานเขียนเกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมท้องถิ่น เป็นการรวบรวมข้อมูลทางวัฒนธรรม ของกลุ่มชนเมืองอุบลราชธานี

2.1.1 งานเขียนประเภทประวัติศาสตร์บ้านเมือง

งานศึกษาประวัติศาสตร์เมืองอุบลราชธานี มีเนื้อหาครอบคลุมเรื่องท้องถิ่นและ ชุมชนในอาณาบริเวณบ้านเมืองอุบลราชธานี และอัตชีวประวัติบุคคลผู้ทำคุณประโยชน์แก่บ้านเมือง ด้วย ทั้งนี้อาจหมายรวมถึงวิถีชีวิตกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ในบางท้องถิ่นของเมืองอุบลราชธานีด้วย มี แพร่หลายตั้งแต่ทศวรรษ 2500 เป็นต้นมา เพราะได้รับการสนับสนุนอย่างดีจากภาครัฐเพื่อสร้าง สำนึกร่วมกับคนท้องถิ่น ส่วนใหญ่เป็นผลงานปัญญาชนหรือข้าราชการท้องถิ่น ซึ่งร่วมมือกับ หน่วยงานรัฐ และสถาบันการศึกษาท้องถิ่นในการพิมพ์เผยแพร่ งานเขียนประเภทนี้จึงมีเนื้อหา แสดงสัมพันธ์ภาพระหว่างท้องถิ่นกับส่วนกลางอย่างชัดเจน โดยมุ่งนำเสนอความสำคัญของท้องถิ่น ที่มีต่อประวัติศาสตร์ชาติไทย โดยก่อนเข้าถึงเนื้อหาหลักมักเริ่มต้นด้วยเรื่องถิ่นกำเนิดชนชาติไทย (รวมคนลาวเอาไว้ด้วย) ดังปรากฏใน *ประวัติจังหวัดอุบลราชธานี* ของเนย วงศ์อุทุม กล่าวถึง ชาติ ภูมิชาวไทยบริเวณเทือกเขาอัลไตที่สถาปนาอาณาจักรอ้ายลาวขึ้น ต่อมาถูกจีนรุกรานจึงอพยพ โยกย้ายมาสร้างอาณาจักรล้านช้างขึ้นในเขตลุ่มน้ำโขง แล้วสืบเชื้อสายมาสู่พระวอพระตาบรรพบุรุษ ผู้สร้างเมืองอุบล¹¹ *ตำนานเมืองอุบล* ของสิน สงเคราะห์ กล่าวถึง ถิ่นกำเนิดชนชาติไทยในอดีตที่ สถาปนาอาณาจักรอ้ายลาวเป็นราชธานี ซึ่งกลุ่มคนพระวอพระตา ผู้สถาปนาเมืองอุบลราชธานีได้ สืบเชื้อสายมา¹² การที่โครงเรื่องประวัติศาสตร์เชื้อชาติไทยถูกผลิตซ้ำสมัยนี้ จึงเป็นการยืนยันถึง

¹¹เนย วงศ์อุทุม. (2512). *ประวัติจังหวัดอุบลราชธานี*. ใน *คงอยู่ฝั่ง*. หน้า 52.

¹²สิน สงเคราะห์. (2507). *ตำนานเมืองอุบล*. หน้า 3.

ความเป็นไทยของคนอุบลราชธานี ขณะเดียวกันก็อาจเป็นความพยายามปฏิเสธความเป็นลาวที่มักถูกเหยียดหยามจากคนไทยกลุ่มอื่น เห็นจากการที่ผู้เขียน *ประวัติจังหวัดอุบลราชธานี* ให้เหตุผลการเริ่มต้นด้วยความเป็นมาของชนชาติไทยที่ว่า “...บรรพบุรุษผู้สร้างเมืองอุบลนั้น เป็นข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ อพยพมาจากเวียงจันทน์ ประเทศลาว อาจทำให้ชาวอุบลหรือชาวเมืองอื่นๆ ที่มีบรรพบุรุษมาจากเวียงจันทน์เข้าใจผิดว่าตนเป็น “ลาว” ได้ง่ายๆ เพื่อความเข้าใจถูกต้องจึงต้องกล่าวถึงประวัติศาสตร์ชาติไทยโดยย่อเสียก่อน...”¹³ ซึ่งโครงเรื่องประวัติศาสตร์อุบลราชธานีในมิติประวัติศาสตร์ชาติดังกล่าวมีความแตกต่างจากงานเขียนในมิติท้องถิ่นนิยมสมัยรัฐประชาชาติ กล่าวคือ เป็นการพยายามที่จะปฏิเสธความเป็นลาว แต่จำเป็นต้องกล่าวถึงพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของเมืองอุบลราชธานีตั้งแต่สมัยล้านช้างเพื่อปูพื้นฐานแก่ผู้อ่านด้วย ซึ่งต่างจากงานเขียนในมิติท้องถิ่นนิยมที่มุ่งนำเสนอเชิดชูความยิ่งใหญ่ทางเชื้อชาติของชาว (ลาว) อีสาน อุบล ที่มีความเป็นมาร่วมกับชนชาติไทยเพื่อแสดงถึงเจตจำนงอันแท้จริงในการขอเข้าไปมีส่วนร่วมในพื้นที่ทางสังคมของการเมืองระบบใหม่ยุครัฐประชาชาติ

ในส่วนเนื้อหาหลักส่วนใหญ่นำเสนอเรื่องราวการตั้งเมือง การแต่งตั้งผู้นำชุมชนโดยศูนย์อำนาจรัฐไทย จากนั้นกล่าวถึงพัฒนาการทางการเมืองที่สืบเนื่องเรื่อยมาถึงสมัยการจัดการปกครองแบบเทศบาลสมัยรัชกาลที่ 5 นอกจากนี้ยังมีงานเขียนในรูปแบบอัตชีวประวัติที่เน้นบทบาทผู้นำจากส่วนกลางซึ่งเข้ามาปฏิบัติการในพื้นที่และประกอบคุณความดีอันเป็นประโยชน์ต่อท้องถิ่น เช่น พลตรี พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ *พระประวัติและพระราชกรณียกิจที่สำคัญ*¹⁴ ซึ่งงานดังกล่าวไม่ปรากฏนามผู้เขียนชัดเจน แต่สันนิษฐานว่าได้รับอิทธิพลมาจากการของเดิม วิชาคย์พจนกิจ งานเหล่านี้เป็นเรื่องราวการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองของเมืองอุบลราชธานีโดยผ่านนโยบายผู้นำและผู้ที่ทำคุณประโยชน์แก่ท้องถิ่นอุบลราชธานีเป็นสำคัญเช่นกัน อีกทั้งหนังสือกลุ่มนี้เป็นรูปแบบหนึ่งของการบันทึกอดีตของคนอุบลราชธานี มีการบันทึกเหตุการณ์สำคัญในประวัติศาสตร์ที่ได้ประสบไว้ในหนังสืออัตชีวประวัติ ส่งผลให้หนังสืออัตชีวประวัติทำหน้าที่ถ่ายทอดเรื่องราวในประวัติศาสตร์ไปยังผู้อ่านที่มีรายละเอียดและแง่มุมที่ลึกซึ้งแตกต่างไปจากงานเขียนประวัติศาสตร์รูปแบบอื่น

จะเห็นว่าทศวรรษ 2510 เป็นต้นมา เริ่มมีการเขียนประวัติศาสตร์ชุมชนและชาติพันธุ์มากขึ้น ทั้งนี้เกิดจากความก้าวหน้าของประวัติศาสตร์สมัยใหม่ ทำให้คนท้องถิ่นรู้จักใช้หลักฐานหลากหลายนอกเหนือจากเอกสารส่วนกลาง โดยเฉพาะคำบอกเล่าและเอกสารท้องถิ่นที่ค้นพบใหม่

¹³เนย วงศ์อุทุม. (2512). *เล่มเดิม*. หน้า 8.

¹⁴พลตรี พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ *พระประวัติและพระราชกรณียกิจที่สำคัญ*.

เพิ่มมากขึ้น ทำให้เห็นชีวิตคนในสังคมมากขึ้น อย่างไรก็ตาม แม้มีการเขียนประวัติศาสตร์ที่ทำให้เห็นวิถีชีวิตคนมากขึ้น แต่ก็ไม่สามารถสร้างคำอธิบายปรากฏการณ์ในสังคมที่หลุดจากกรอบอำนาจรัฐไทยไปได้ เห็นจากเนื้อหาท้องถิ่นที่ถูกเขียนถึงส่วนใหญ่ยังคงเป็นเรื่องเมือง จังหวัด และภูมิภาค เช่นเดิม สะท้อนถึงการยอมรับเข้าเป็นส่วนหนึ่งของรัฐไทยอย่างสมบูรณ์โดยคนท้องถิ่น เพื่อให้เข้าใจรายละเอียดเกี่ยวกับงานเขียนประเภทนี้ได้ดีขึ้น จึงนำเสนองานเขียนเรื่อง *ประวัติศาสตร์อีสาน* ของ เดิม วิภาคย์พจนกิจ ซึ่งเป็นตัวอย่างงานเขียนประวัติศาสตร์บ้านเมืองช่วงแรกๆ ที่เน้นประวัติเมืองและภูมิภาค เป็นหนังสือสำคัญอีกเล่มหนึ่งของอีสานที่กล่าวถึงเรื่องอุบลราชธานีไว้ และ *บ้านชีทวน* ของ ระลึก ธานี เป็นตัวอย่างงานเขียนหลังทศวรรษ 2510 มีเนื้อหาเน้นประวัติศาสตร์ชุมชนและชาติพันธุ์ที่ถือเป็นส่วนหนึ่งของรัฐไทย

2.1.1.1 *ประวัติศาสตร์อีสาน* ของ เดิม วิภาคย์พจนกิจ

(พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2499 / ปัจจุบัน (พ.ศ. 2557) มีถึงฉบับพิมพ์ครั้งที่ 7)

เดิม วิภาคย์พจนกิจ หรือสกุลเดิม สิงห์ขจิต เกิดที่อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี วันที่ 15 สิงหาคม พ.ศ. 2449 เป็นบุตรชายท้าวหนูเล็ก สิงห์ขจิต เชื้อสายพระวอพระตา ตระกูลเจ้านายเมืองอุบล ต่อมาบิดาเป็นอำมาตย์ตรี พระวิภาคย์พจนกิจ เดิมจบการศึกษาสาขาวิศวกรรมโยธาจากไช้ร่อน ประเทศเวียดนาม จากนั้นกลับมารับราชการกรมทางหลวง ปฏิบัติงานอยู่ที่ภาคอีสานจนเกษียณ เมื่อ พ.ศ. 2509 จากการที่มีพื้นเพเป็นเชื้อสายเจ้าประเทศราช และมีความเกี่ยวข้องกับเจ้านายลาว อีกทั้งต้องตระเวนทำงานในจังหวัดต่างๆ ทั่วอีสาน อาจเป็นแรงบันดาลใจให้เดิมเขียน *ประวัติศาสตร์อีสาน* ขึ้น¹⁵ รวมถึงการค้นพบบันทึกเก่าของพระวิภาคย์พจนกิจผู้เป็นบิดา ซึ่งได้เรียบเรียงประวัติศาสตร์ของอีสานไว้จึงนำมาแก้ไขรวมกับหลักฐานอื่นประกอบกัน โดยเฉพาะพงศาวดารหัวเมืองมณฑลอีสาน ที่ถือเป็นเอกสารที่เกี่ยวข้องกับเมืองอุบลราชธานีซึ่งถูกรวบรวมโดยหม่อมอมรวงศ์วิจิตร (ม.ร.ว. ปฐม คเนจร) เป็นครั้งแรกสมัยรัชกาลที่ 5

ประวัติศาสตร์อีสาน ตีพิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2499 ในชื่อ *สองฝั่งโขง* (ซึ่งอนุโลมนำมาจัดไว้ในช่วง พ.ศ. 2500) เป็นที่น่าสนใจว่าในการตีพิมพ์ครั้งแรกนั้น มีเนื้อหาต่างจากครั้งหลังๆ อยู่มาก โดยฉบับที่นำมาศึกษาตีพิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2513 ในนามสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย ได้ตัดเนื้อหาบางส่วนของประวัติครั้งแรกออกไปคือ เรื่องประวัติชนชาติไทยที่อยู่ในภาคที่ 1 ภาคที่ 2 เรื่องเมืองหลวงพระบาง และเมืองเวียงจันทน์ และภาคที่ 3 ฝรั่งเศสแผ่ขยายอำนาจทางตะวันออกไกล ทั้งนี้โดยให้เหตุผลว่า “...เห็นเรื่องยืดเยื้อมาก เมื่อพิมพ์แล้วก็จะ เป็นหนังสือหนาประมาณไม่น้อยกว่า 500 ยกเศษ จึงได้ตัดทอนออกคงเหลือที่จะพิมพ์เฉพาะ

¹⁵กองบรรณาธิการ. (2540, ธันวาคม). สองปราชญ์กับประวัติศาสตร์ลาว. *วารสารศิลปวัฒนธรรม*.

ประวัติศาสตร์อีสาน...”¹⁶ จะเห็นว่าการตีพิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2513 ทางคณะผู้จัดทำตั้งใจจะให้หนังสือเรื่องนี้เป็นประวัติศาสตร์อีสานที่มีเนื้อหาว่าด้วยความเป็นมาของบ้านเมืองในอีสานอย่างแท้จริง โดยเฉพาะเรื่องราวเกี่ยวกับฐานะและความสำคัญทางการเมืองการปกครองของเมืองอุบลราชธานีที่เป็นศูนย์กลางการปกครองมณฑลอีสานขณะนั้น นอกจากนี้ยังนำเนื้อหา บทที่ 9 เรื่องเจ้าอนุวงศ์กู้อิสรภาพแยกจากไทยสยาม ที่เคยอยู่ในภาคที่ 2 มารวมในภาคผนวก โดยไม่ได้นำไปไว้ในเนื้อหาหลัก พร้อมกับเปลี่ยนชื่อเรื่องเป็น *กบฏเจ้าอนุวงศ์* อันแสดงถึงความต้องการลดทอนความสำคัญของเจ้าอนุวงศ์ทางประวัติศาสตร์ให้น้อยลง พร้อมกับเน้นภาพลักษณ์การเป็นกบฏให้ชัดเจน ซึ่งน่าจะมีประเด็นการเมืองมาเกี่ยวข้องข้อในการแปรเปลี่ยนสำนึกชาวอีสาน การเรียบเรียงของเดิมดังกล่าวส่งผลให้งานเขียนประวัติศาสตร์อีสานซึ่งครอบคลุมพื้นที่อีสานทั้งหมดที่เป็นรูปธรรมเกิดขึ้น การจัดพิมพ์แบ่งเนื้อหาเป็น 2 เล่ม เล่ม 1 บรรยายประวัติความเป็นมาของจังหวัดต่างๆ โดยจัดแบ่งเนื้อหาเป็นเขตลุ่มน้ำไล่เรียงมาตามลำดับ ในส่วนเล่ม 2 บรรยายเหตุการณ์ปฏิรูปมณฑลอีสานสมัยพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ เป็นข้าหลวงใหญ่ประจำอยู่ที่เมืองอุบล

ประวัติศาสตร์อีสาน 2 เล่ม เนื้อหาไปถึงการจัดการปกครองหัวเมืองส่วนภูมิภาคที่สัมพันธ์กับการปฏิรูป พ.ศ. 2435 กล่าวได้ว่าเป็นระยะสำคัญที่สุดระยะหนึ่งของประวัติศาสตร์ชาติไทยสมัยใหม่ เนื่องจากดินแดนของไทยถูกคุกคามโดยจักรวรรดินิยมด้านทิศตะวันออกและทิศใต้อีกครั้งหนึ่ง ทั้งนี้การพิจารณาถึงการปฏิรูปครั้งนี้ ได้ใช้ดินแดนลุ่มแม่น้ำมูลตอนล่างเป็นตัวอย่างศึกษา นอกจากจะเป็นบทที่พิจารณาถึงการปฏิรูปและปฏิริยาที่เกิดขึ้นแล้ว ในเล่ม 2 ผู้เขียนได้กล่าวถึงนโยบายด้านวัฒนธรรมอีกด้วย

จะเห็นว่า การจัดเรียงเนื้อหาเช่นนี้ให้ภาพพัฒนาการเมือง หัวเมืองแต่ละพื้นที่ซึ่งเมืองในเขตลุ่มน้ำเดียวกันนั้นต่างมีความสัมพันธ์กัน ทั้งจากการเกี่ยวดองทางเครือญาติ การส่งลูกหลานออกไปสร้างบ้านแปงเมือง รวมถึงความขัดแย้งแย่งชิงดินแดนและไพร่พลระหว่างเมือง สิ่งเหล่านี้ทำให้เห็นสัมพันธภาพในเครือข่ายท้องถิ่นได้ในระดับหนึ่ง เห็นได้จากการตั้งเมืองยโสธรโดยเชื้อวงศ์จากเมืองอุบลราชธานีที่อยู่ในลุ่มน้ำมูลเหมือนกัน โดยในประวัติศาสตร์อีสานกล่าวว่า “... พระประทุมฯ (คำผง) จึงขอพระราชทานย้ายครอบครัวจากเวียงค้อนกลอง (บ้านดู่บ้านแก) ไปตั้งภูมิลำเนาอยู่ที่บ้านห้วยแจระแม ส่วนเจ้าฝ่ายหน้า เจ้าคำสิงห์ ผู้บุตรขอพระราชทานไปตั้งครอบครัวอยู่ที่บ้านสิงห์โคก สิงห์ท่า ก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตามที่ขอ เมื่อเสร็จราชการบ้านเมืองแล้วก็กราบถวายบังคมลากลับสู่บ้านเมืองแห่งตน ... ส่วนเจ้าฝ่ายหน้าเมื่อมาถึงบ้านสิงห์ท่าก็จัดสร้างบ้าน

¹⁶ เต็ม วิภาคย์พจนกิจ. (2513). *ประวัติศาสตร์อีสาน*. คำปรารภของผู้เขียน.

ให้ใหญ่โต โดยประสงค์จะตั้งให้เป็นเมืองต่อไป กับได้สร้างวัดขึ้นวัดหนึ่งกับเจดีย์องค์หนึ่ง ชาวเมืองเรียกกันต่อๆ มาว่า “วัดมหาธาตุ” ที่ปรากฏอยู่อำเภอโยธยาตามราชนครแห่งนี้...”¹⁷

อย่างไรก็ตาม แม้เป็นงานเขียนพื้นเมือง แต่ภาพประวัติศาสตร์ในทัศนะของเดิมจะเน้นการอธิบายผูกโยงกับศูนย์อำนาจรัฐไทยเป็นสำคัญ โดยมองว่าอำนาจรัฐเป็นตัวกำหนดการเปลี่ยนแปลงหลายอย่างให้เกิดขึ้นในท้องถิ่น ซึ่งละเลยต่อปัจจัยที่เกิดขึ้นภายใน เพราะประวัติศาสตร์อีสานถูกเขียนขึ้นจากเอกสารราชการเป็นหลัก

นอกจากนี้เดิมใช้หลักฐานท้องถิ่นมาประกอบการเรียบเรียงด้วย เช่น ประวัติศาสตร์จังหวัดอุบลราชธานี ของนิล พันธุ์เพ็ง ใช้เขียนเรื่องอุบลราชธานี กล่าวถึง พัฒนาการเมืองอุบลราชธานี 3 สมัย คือ สมัยแรกเป็นสมัยล้านช้าง สมัยที่สองเป็นเรื่องการตั้งเมืองอุบลราชธานีของวงศ์พระวอพระตา และสมัยที่สาม หลังสงครามเจ้าอนุวงศ์ เชื้อสายเจ้านายเมืองอุบลได้ฟื้นฟูเมืองอุบลขึ้นมาใหม่หลังถูกกวาดต้อนผู้คนในสงครามจำนวนมาก และยังมี ตำนานวัดสุปัฏนาราม ของพระพรหมมุนี (อ้วน ติสฺโส) ใช้เขียนบทที่ 10 เรื่องการพระศาสนา กล่าวถึง การเผยแผ่พระศาสนาในเมืองอุบลราชธานีที่มีวัดสุปัฏนารามเป็นศูนย์กลางเผยแผ่ศาสนาพุทธธรรมยุคิกนิกาย¹⁸ รวมถึงเอกสารพื้นเมืองอื่นๆ เช่น หนังสือข่อยเกี่ยวกับลำดับญาติวงศ์ตระกูลเจ้าพระตา เจ้าพระวรราชภักดี ของพระอุบลการประชานิตย์ (บุญชู พรหมวงศานนท์) อดีตข้าหลวงบริเวณอุบลราชธานี และ ตำนานการสร้างวัดและพระพุทธรูปองค์ประธานวัดมหาวนาราม จังหวัดอุบลราชธานี ของขุนพรหมประศาสน์ เป็นต้น

การใช้หลักฐานนั้นพบว่า เดิมให้ความสำคัญกับการตรวจสอบหลักฐานเพื่อได้สวนข้อเท็จจริง โดยเฉพาะการสอบถามจากคนในชุมชน การให้ความสำคัญกับการวิพากษ์หลักฐานเช่นนี้ ทำให้งานเดิมมีมาตรฐานใกล้เคียงกับงานวิชาการ และมีคุณค่าต่อผู้สนใจศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นไทย - ลาวเป็นอย่างยิ่ง รวมทั้งได้รับการยอมรับแพร่หลายในหมู่นักอีสานศึกษา ขณะเดียวกัน หากการเขียนประวัติศาสตร์คือการแสดงถึงสำนึกอดีตแล้ว การอ้างอิงงานเขียนประวัติศาสตร์อีสาน ที่อธิบายภาพสังคมอีสานและหัวเมืองอุบลราชธานีภายใต้อำนาจรัฐไทย หมายถึงการยอมรับว่า อีสานและหัวเมืองอุบลราชธานีเป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์ชาติไทยนั่นเอง ขณะเดียวกันยังสะท้อนพัฒนาการการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นอุบลราชธานีท่ามกลางกระแสการอธิบายประวัติศาสตร์ชาติไทยที่เน้นเรื่องศูนย์อำนาจเป็นหลัก อย่างไรก็ตาม ผลงานของเดิมวิพากษ์พจนกิจเป็นพื้นฐานแก่อีสานศึกษาอย่างไพฑูริย์ มีกุล จารุวรรณ ธรรมวัตร อรรถ นันทจักร และสุวิทย์ ธีรศาตวัด ต่อมา

¹⁷เดิม วิภาควิพจนกิจ. (2513). เล่มเดิม. หน้า 96.

¹⁸แหล่งเดิม. หน้า 612 – 692.

2.1.1.2 บ้านชีทวน ของ ระลึก ธาณี (พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2527)

ระลึก ธาณี เป็นชาวบ้านชีทวน อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี สำเร็จ การศึกษาการศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ จากมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร และรับราชการตำแหน่งผู้อำนวยการสำนักงานประถมศึกษาจังหวัดอุบลราชธานีและ จังหวัดอื่นๆ ในภาคอีสาน¹⁹ แม้ไม่พบข้อมูลประวัติส่วนตัวของระลึกมากนัก แต่มีหลักฐานทำให้ ทราบว่าเป็นผู้ที่สนใจศึกษาค้นคว้าประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมของเมืองอุบลราชธานีอย่างแท้จริง โดยเฉพาะการมีส่วนร่วมจัดงานรำลึกประวัติศาสตร์เมืองอุบลราชธานีเป็นประจำทุกปี เป็นผู้เรียบ เรียงผลงานเรื่อง *อุบลราชธานีในอดีต* (พ.ศ. 2335 – 2475) ที่เป็นงานศึกษาเรื่องอุบลราชธานีสมัย การจัดการปกครองแบบเทศาภิบาลโดยตรง เนื่องจากผู้เขียนใช้ข้อมูลส่วนกลาง (กรุงเทพฯ) เป็น หลัก แต่มีการเปลี่ยนแปลงในความพยายามที่จะอธิบายผลกระทบการเมืองการปกครองยุค เทศาภิบาล เช่น ความเคลื่อนไหวของกบฏหัวเมืองอีสาน เป็นต้น ตีพิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2524 โดย สำนักงานศึกษาธิการจังหวัดอุบลราชธานี และตีพิมพ์ซ้ำอีกหลายครั้ง และใน พ.ศ. 2527 ระลึกเรียบ เรียงผลงานเรื่อง *บ้านชีทวน* ซึ่งถือเป็นท้องถิ่นหนึ่งของอุบลราชธานีอันจะช่วยให้องค์ความรู้เรื่อง เมืองอุบลราชธานีมีความสมบูรณ์ขึ้นอีกด้วย

บ้านชีทวน ตีพิมพ์ พ.ศ. 2527 เนื่องในงานยกช่อฟ้าอุโบสถและตัดลูกนิมิต วัดธาตุสวนตาล ตำบลชีทวน อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี วันที่ 6-8 เมษายน 2527 ผู้เขียน ปรับปรุงจากผลงานของพระนิโรธรักขิต เรื่อง *ประวัติบ้านชีทวน* ตีพิมพ์ พ.ศ. 2511 แรงบันดาลใจที่ ทำให้ระลึกเขียนงานเรื่องนี้เนื่องจาก “...เป็นชาวไทย - ลาวโดยกำเนิดผู้หนึ่ง จึงอยากทราบความ เป็นมาของบ้านเกิดเมืองนอนตนเอง...”²⁰ งานเขียนเรื่องนี้นอกจากกล่าวถึงประวัติศาสตร์หมู่บ้านที่ สัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงสังคมเมืองอุบลราชธานีแล้ว เนื้อหาส่วนหนึ่งกล่าวครอบคลุมเรื่องราว ของกลุ่มคนตระกูลไท - ลาวที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานทางทิศตะวันตกของเมืองอุบลราชธานี รวมถึง บทบาทในการทำนุบำรุงศาสนสถานของคนท้องถิ่นด้วย

การเขียนผลงานเรื่อง *บ้านชีทวน* ยึดโครงเรื่องตาม *อุบลราชธานีในอดีต* (พ.ศ. 2335 – 2475) เป็นสำคัญ โดยนำเสนอให้เห็นว่าพัฒนาการของบ้านชีทวนเกิดขึ้นพร้อมๆ กับ พัฒนาการของประวัติศาสตร์เมืองอุบลราชธานีตั้งแต่สมัยล้านช้าง จนถึงสมัยธนบุรี และ รัตนโกสินทร์ และเนื้อหาบางส่วนนางานเขียนอื่นมาลำดับความต่อเนื่องไป เช่น บทที่ 1 ความ เป็นมาทางประวัติศาสตร์ ผู้เขียนยกข้อความในพระนิพนธ์ของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ที่ทรงกล่าวถึงเรื่องคนต่างจำพวกในลุ่มน้ำโขงจาก *นิทานโบราณคดี* มาไว้ทั้งหมด และบทที่ 2

¹⁹ระลึก ธาณี, บรรณาธิการ. (2553). *อุบลราชธานีเมืองนักปราชญ์*. หน้า 92 – 95.

²⁰ระลึก ธาณี. (2527). *บ้านชีทวน*. หน้า 1.

กล่าวถึงเรื่องขนบธรรมเนียมในการนับถือศาสนาของคนภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ที่ยกข้อความงานของหลวงผดุงแคว้นประจันต์ (จัน อุตตรนคร) ที่กล่าวไว้ในหนังสือ*ลัทธิธรรมเนียมต่างๆ ภาค 1* โดยสัมพันธ์กับความศรัทธาของชาวบ้านกับศาสนสถานสำคัญในหมู่บ้าน เช่น องค์พระธาตุที่วัดธาตุสวนตาล หลวงพ่อพระพุทธรวิเศษ และวัดศรีนวลแสงสว่างอารมณ์ เป็นต้น การเรียบเรียงเช่นนี้เป็นวิธีการของผู้เขียนที่ “...อ่านพบแล้วนำมาปะติดปะต่อเข้าด้วยกัน โดยระบุที่มาเป็นตอนๆ ไว้...”²¹ ดังนั้นเราจึงไม่พบการตั้งคำถาม การตีความ และการวิพากษ์ตรวจสอบข้อมูลในงานเขียนมากนัก อย่างไรก็ตาม *บ้านชีทวน* เป็นการรวบรวมเรื่องท้องถิ่นอุบลราชธานีและกลุ่มชาติพันธุ์ท้องถิ่นไว้มากที่สุด เมื่อเปรียบเทียบกับประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานีในช่วงเดียวกันที่เป็นเพียงบทความสั้นๆ ในหนังสือที่ระลึกเท่านั้น อาจกล่าวได้ว่า *บ้านชีทวน* เป็นความพยายามสร้างพรมแดนความรู้เรื่องท้องถิ่นอุบลราชธานีโดยคนท้องถิ่นเอง

ลักษณะสำคัญประการหนึ่งคือ ระลึกใช้คำบอกเล่าของคนท้องถิ่นมาประกอบการเรียบเรียง เช่น ตอนที่กล่าวถึงบ้านชีทวนในตำนานพื้นเมืองความว่า “...มีผู้เล่าให้ฟังว่าได้รับการบอกเล่าจากบรรพบุรุษว่า “...บ้านชีทวนเดิมเป็นเมืองเก่าแก่มียชื่อว่ “เมืองชีชวน” เจ้าเมืองมีนามอย่างไรปรากฏเพียงแต่เล่าว่า พระยาชีชวนมีบุตรคนหนึ่งชื่อนางเจียงไค้ เป็นผู้ที่มีความงามมาก มีชื่อเสียงเลื่องลือไปไกลถึงหัวเมืองต่างๆ ต่อมาท้าวกาเพียงสี เจ้าเมืองกันตะศิลา (จำปาศักดิ์) ได้มาสู่ขอและหมั้นไว้ เมื่อชาวนั้นแพร่กระจายไปถึงเมืองอื่นๆ ต่างก็ไม่พอใจจึงพยายามยกกองทัพมาแย่งชิงนางเจียงไค้ให้ได้...”²² นอกจากนี้ระลึกยังใช้ความทรงจำวัยเยาว์มาประกอบการเขียนด้วย ดังตอนที่กล่าวถึงสภาพชุมชนบ้านชีทวนในอดีต ความว่า “...บ้านชีทวนนั้นเมื่อผู้เขียนยังเด็กอยู่มีสภาพเป็นหมู่บ้านขนาดเล็กๆ ตั้งอยู่บนเนินดินหลายลูกสลับกัน มีพื้นที่ประมาณ 4-5 ตารางกิโลเมตร รอบๆ เนินดินหรือรอบๆ หมู่บ้านเป็นที่ราบลุ่ม ซึ่งราษฎรได้ใช้ทำนา จะมีเป็นที่สูงหรือเนินดินอยู่ก็เฉพาะบริเวณที่ตั้งหมู่บ้านเท่านั้น นอกจากนี้ภายในบริเวณหมู่บ้านจะปรากฏมีเศษอิฐหินและโบราณวัตถุฝังอยู่มากมาย...”²³ การใช้ข้อมูลจากคำบอกเล่าช่วยให้ *บ้านชีทวน* ที่แม้ใช้เอกสารราชการเป็นข้อมูลหลัก แต่ช่วยให้เห็นภาพท้องถิ่นในมุมมองคนในมากขึ้น อีกทั้งยังสร้างความรู้สึกร่วมกับผู้อ่านได้ดี ดังนั้นจึงไม่น่าแปลกใจว่า เพราะเหตุใดเมื่อคนท้องถิ่นต้องการเขียนเรื่องกลุ่มคนไท-ลาวในเมืองอุบลราชธานี หรือประวัติศาสตร์ท้องถิ่นอุบลราชธานีจากหลักฐาน

²¹แหล่งเดิม. หน้า 2.

²²แหล่งเดิม. หน้า 7.

²³แหล่งเดิม. หน้า 3.

โบราณคดี จึงต้องอาศัยผลงานเรื่องนี้เป็นส่วนหนึ่งของการเรียบเรียง เพราะสามารถสร้างสำนึกร่วมในหมู่ชาติพันธุ์ได้เป็นอย่างดี²⁴

จากข้างต้นจะเห็นว่า นับแต่ทศวรรษ 2500 เป็นต้นมา ประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานีถูกผลิตขึ้นแพร่หลาย และได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานรัฐ เพื่อสร้างสำนึกร่วมกับคนท้องถิ่น ทำให้งานเขียนมีเนื้อหาเน้นถึงสัมพันธภาพระหว่างท้องถิ่นกับส่วนกลาง โดยเน้นเรื่องการตั้งเมือง การแต่งตั้งผู้นำโดยศูนย์อำนาจรัฐ เหตุการณ์สำคัญของชาติที่เกิดขึ้นในท้องถิ่น ตลอดจนเรื่องการประกอบพิธีกรรมของวิชนท้องถิ่นที่สร้างคุณประโยชน์ให้บ้านเมือง ตัวอย่างสำคัญของงานเขียนยุคนี้คือ *ประวัติศาสตร์อีสาน* ของเติม วิภาคย์พนกิจ มีเนื้อหากล่าวถึง ความเป็นมาของเมืองหรือจังหวัดต่างๆ ในภาคอีสาน ซึ่งให้ความสำคัญกับพื้นที่หัวเมืองอุบลราชธานีในฐานะศูนย์กลางการปกครองมณฑลอีสาน โดยแสดงถึงพัฒนาการสังคมอีสานภายใต้กรอบประวัติศาสตร์ชาติไทย นอกจากนี้ทศวรรษ 2510 งานเขียนประวัติศาสตร์บ้านเมืองก้าวหน้ามากขึ้น โดยขยายเนื้อหาสู่เรื่องชนกลุ่มต่างๆ ที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในท้องถิ่นอุบลราชธานีพร้อมๆ การสถาปนาเมือง จะเห็นจาก *บ้านชีทวน* ของระลึก ธานี งานเขียนพื้นเมืองที่รวบรวมเรื่องกลุ่มชาติพันธุ์ไท-ลาวในท้องถิ่นอุบลราชธานีอย่างรอบด้าน ความนิยมเขียนประวัติศาสตร์บ้านเมืองให้สัมพันธ์กับศูนย์อำนาจเช่นนี้ ในด้านหนึ่งสะท้อนถึงการที่คนพื้นเมืองยอมรับว่าเมืองอุบลราชธานีมีประชากรหลากหลายกลุ่มชาติพันธุ์ที่เป็นส่วนหนึ่งของรัฐไทยด้วยเช่นกัน

อย่างไรก็ตามยังพบว่า สำนึกดังกล่าวนี้ไม่เป็นไปอย่างแนบแน่นเท่าใดนัก เพราะมีงานเขียนบางชิ้นที่แสดงความคิดเชิงต่อต้านอำนาจรัฐไทยอยู่บ้าง โดยนำเสนอภาพเมืองอุบลราชธานีที่มีตัวตนทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมอย่างอิสระ แต่เมื่อรัฐไทยเข้ามาปกครอง ได้ทำลายวัฒนธรรมและอำนาจต่างๆ ของท้องถิ่น ก่อให้เกิดปัญหาต่างๆ ตามมา ทั้งความเสื่อมโทรมของสภาพแวดล้อม ความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจระหว่างคนอุบลราชธานีกับคนไทยท้องถิ่นอื่น ตลอดจนการดูหมิ่นดูแคลนที่คนอุบลราชธานีถูกตอกย้ำเสมอมา เช่น งานเขียนเรื่อง *ประวัติความก่อเกิดของธรรมยุติกนิกายและประวัติวัดสุปฏิหารามวรวิหาร ประวัติวัดศรีอุบลรัตนารามวรวิหาร* ของมหาสอน ศรีเอก งานเขียนเรื่องนี้ในส่วนท้ายๆ ให้ความสำคัญต่อการนำเสนอเรื่องขบวนการผู้มีบุญ พ.ศ. 2444 – 2445 ส่วนหนึ่งเป็นผลสืบเนื่องจากการก่อตั้งและขยายตัวของศาสนาพุทธธรรมยุติกนิกายในพื้นที่แถบนี้ โดยกล่าวเชิดชูวีรกรรมคนกลุ่มนี้ที่ต่อต้านการกดขี่ของระบบศักดินารัฐไทย แม้ต้องประสบความพ่ายแพ้ก็ตาม ดังความว่า “...จึงให้การสรรเสริญแก่ขบวนการผู้มีบุญอุบล

²⁴ระลึก ธานี. (2557, 14 พฤษภาคม). สัมภาษณ์โดย ธนยพงศ์ สารรัตน์, ที่วัดพระธาตุสวนตาล บ้านชีทวน อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี.

อีสาน เพราะพวกเขาได้สร้างวีรกรรมให้แก่ประวัติศาสตร์ชาติไทย พวกเขาได้แสดงออกซึ่งจิตใจแห่งการต่อสู้เพื่อสิทธิเสรีภาพอันชอบธรรมของประชาชน พวกเขาได้ต่อสู้กับการกดขี่ขูดรีดของชนชั้นศักดินาอย่างไม่หวาดหวั่นพรันพรึง ฉะนั้นจึงหวังว่าผู้มีใจเป็นธรรม คงให้เกียรติแก่เขาชบวนการผู้มีบุญ...”²⁵ พร้อมกันนั้นได้ชี้ชวนให้คนอุปราชธานีและคนอีสานเคลื่อนไหวพร้อมกับพรรคคอมมิวนิสต์ ซึ่งถูกเร้าในหัวข้อคิดมาที่กล่าวว่า สาเหตุของการเกิดขบวนการผู้มีบุญและขบวนการคนโซ การอพยพครั้งใหญ่ของคนอุปราชธานีเข้ามาทำงานในกรุงเทพฯ เกิดจากความอดอยากแร้นแค้นของคนอุปราชธานีที่มาจากความไม่เอื้ออำนวยของสภาพธรรมชาติในถิ่นที่อยู่ การกดขี่ข่มเหงเอาเปรียบของรัฐไทยที่มีตลอดมาในประวัติศาสตร์ตั้งแต่สมัยศักดินาที่ถูกชนชั้นปกครองขูดรีด การเข้ามาของวัฒนธรรมสมัยใหม่ การปฏิรูปการศึกษา การเข้ามาของศาสนาพุทธธรรมยุคิกนิกาย การเกิดอาชีพใหม่ๆ โดยเฉพาะการกลสิกรรมแบบใหม่ ทำให้ชาวบ้านต้องเป็นเลกหรือทาสกลสิกรที่มีชีวิตอยู่อย่างลำบากและหนักขึ้นไปอีกในสมัยทุนนิยมที่ต้องถูกพวกเจ้าที่ดินกดขี่ “...ให้จมติดอยู่กับปลักแห่งความยากจน...” การแก้ปัญหาเหล่านี้ทำได้โดย “การต่อสู้เท่านั้น การกราบไหว้วิงวอนไม่ใช่วิธีการต่อสู้อันถูกต้อง และมันยากจะสัมฤทธิ์ผล ฉะนั้นเพื่อความอุดมสมบูรณ์พูนสุขของท้องถิ่น เราจะต้องสู้...”²⁶

แม้งานเขียนของมหาสอน ศรีเอกตอนท้ายเรื่องนำประเด็นปัญหาเรื่องปากท้องมาใช้ปลุกกระตม แต่ไม่ปรากฏหลักฐานว่าผลงานเรื่องนี้เป็นที่แพร่หลายในหมู่คนท้องถิ่นแต่อย่างใด ทั้งนี้อาจเนื่องมาจากการเขียนกระแสหลักถูกรณรงค์โดยหน่วยงานรัฐอย่างเข้มข้นจนครอบงำความทรงจำของกลุ่มชนส่วนใหญ่ในอีสานทำให้งานเขียนอื่นๆ ที่ให้ภาพอีสานหรือความเคลื่อนไหวในเมืองอุปราชธานีถูกจัดออกจากการรับรู้ของคนในสังคมโดยปริยาย ความคิด และความรู้เรื่องประวัติศาสตร์อุปราชธานีที่เป็นส่วนหนึ่งของรัฐไทยจึงถูกสถาปนาอย่างมั่นคงในสมัยนี้

2.1.2 งานเขียนประเภท พื้น/พงศาวดาร

ความสนใจของสังคมที่มีต่อความเป็นมาของชนชาติเผ่าพันธุ์ไทยนับแต่ทศวรรษ 2480 ที่พยายามชวนขยายหาต้นกำเนิดคนไทยนอกประเทศ และเมื่อถึงทศวรรษ 2500 มีการสำรวจทางโบราณคดีในเมืองอุปราชธานี การค้นพบแหล่งโบราณคดีที่มีจำนวนมาก ทำให้ทราบได้ว่าเมืองอุปราชธานีเป็นแหล่งอารยธรรมเก่าแก่แห่งหนึ่ง มีการค้นคว้าเรื่องประวัติศาสตร์และโบราณคดีในท้องถิ่นต่างๆ และบันทึกรายงานไว้เพื่อเป็นข้อมูลสำหรับผู้รู้และนักวิชาการได้ใช้ในการศึกษาวิจัยในด้านวัฒนธรรม ซึ่งสิ่งเหล่านี้อาจเป็นสาเหตุหนึ่งที่ส่งผลให้ปัญญาชนท้องถิ่นสนใจ

²⁵มหาสอน ศรีเอก. (2522). *ประวัติความก่อเกิดของธรรมยุติกนิกาย และประวัติวัดสุปฏิภูมิารามวรวิหาร ประวัติวัดศรีอุบลรัตนารามวรวิหาร*. หน้า 50.

²⁶แหล่งเดิม. หน้า 53 – 54.

ศึกษาความเป็นมาของศาสนสถาน - วัตถุ และชุมชนโบราณในท้องถิ่น จึงได้บันทึกประวัติศาสตร์แบบ *พื้น/พงศาวดาร* เพราะลักษณะพื้นสามารถบอกเล่าความเป็นมาของชุมชนย้อนไปไกล เป็นการสืบทอดจารีตการบันทึกประวัติศาสตร์แบบดั้งเดิม โดยคงสำนวนภาษาและขนบแบบตำนานที่อิงคติทางศาสนาไว้ แต่สมัยนี้ใช้วิธีการสมัยใหม่ โดยใช้หลักฐานที่หลากหลายมาประกอบการเรียบเรียง ทำให้มีข้อเขียนใหม่เกิดขึ้น เนื้อหาเน้นสัมพันธ์ภาพระหว่างท้องถิ่นกับรัฐไทยมากขึ้น แตกต่างจากยุคก่อนที่เน้นความสัมพันธ์กับวัฒนธรรมลาว และเป็นการนำเสนอเขียนสมัยจารีตมาถอดความใหม่เท่านั้น และส่วนใหญ่แทรกอยู่ในงานเขียนประวัติศาสตร์บ้านเมือง ไม่ได้รับการตีพิมพ์แพร่หลายเหมือนในทศวรรษ 2500 เป็นต้นมา นอกจากนี้การเขียนพื้นยังมีเหตุผลเรื่องสำนักแห่งอดีตของชาวบ้านที่ต้องการบอกเล่าตัวตน เพื่อแสดงถึงความเจริญของท้องถิ่นที่มียาวนาน อย่างไรก็ตามการเขียน *พื้น/พงศาวดาร* แตกต่างจากยุคก่อนตรงที่ยุคก่อนเป็นวรรณกรรมจารีตที่เน้นเรื่องบรรพบุรุษ กษัตริย์ และการสืบสันตติวงศ์ แต่งงานเขียนสมัยนี้มีลักษณะเป็นพงศาวดารเมือง ที่บอกเล่าความเป็นมาของท้องถิ่นสมัยโบราณ และมีพัฒนาการเรื่อยมาจนเป็นส่วนหนึ่งของรัฐไทย และเน้นเหตุการณ์ร่วมสมัยที่ใกล้ตัวขึ้น

ในทศวรรษ 2500 งานเขียนประเภท *พื้น/พงศาวดาร* ส่วนใหญ่เป็น *พื้นฝ่ายพุทธจักร* คละเคล้าไปกับ *พื้นฝ่ายอาณาจักร* ตำนานพระพุทธรูปศาสนาที่บอกเล่าความเป็นมาของวัดพระพุทธรูปสำคัญในท้องถิ่น เช่น *ประวัติวัดหลวงเมืองอุบล* งานเขียนนี้เป็นผลงานของมหาสอน ศรีเอก ผู้มีสมญานามว่า ปราชญ์แห่งลุ่มน้ำโขง โดยการเขียนได้ใช้ *ตำนาน/พงศาวดาร สมัยจารีต* เป็นแกนหลักเนื้อหา และใช้หลักฐานอื่นมาเสริม เช่น หลักฐานโบราณคดี ศิลปวัตถุ และข้อมูลทางภูมิศาสตร์ เพื่อให้เห็นว่า ตำนานเป็นเรื่องจริงที่เคยเกิดขึ้นแล้ว โดยมีวัตถุประสงค์ชัดเจน เห็นจาก การเล่าถึงประวัติความเป็นมาของพระเจ้าใหญ่องค์หลวงที่เรียบเรียงจาก *พื้นเมืองอุบล* บางฉบับร่วมกับหลักฐานอื่นประกอบกัน ความว่า “...บัดนี้จักกล่าวตำนานเรื่องราวองค์พระเจ้าใหญ่องค์หลวงที่สถิตอยู่ ณ วัดหลวงเมืองอุบลฯ ตามตำนานที่โบราณจารย์เจ้าหากได้กล่าวไว้ในพื้นเมืองอุบลฉบับก่อนๆ และพื้นเมืองอุบลผูกต้นฉบับสอบค้นที่ยาท่านพุมเป็นผู้บันทึกเมื่อเดือน 9 ขึ้น 13 ค่ำ วันจันทร์ พุทธศักราช 2505 ซึ่งถือเป็นฉบับเดียวที่บอกชื่อและปีที่มีการคัดลอก คือ การสร้างวัดหลวงของท้าวคำผง และจะได้รวบรวมเรื่องราวและเหตุการณ์ต่อมาเท่าที่จะพอค้นได้และภูมิศาสตร์อันเป็นที่ตั้งของวัดหลวงอันเป็นที่ประดิษฐานของพระเจ้าใหญ่องค์หลวง...”²⁷

วิธีการเรียบเรียงดังกล่าว มหาสอน ศรีเอกนำไปใช้กับงานเขียนเรื่องอื่นด้วยเช่นกัน เช่น *ประวัติความก่อเกิดของธรรมยุติกนิกาย* และ *ประวัติวัดสุปฏิหารามวรวิหาร ประวัติวัดศรีอุบลรัตนารามวรวิหาร* ทำให้ตำนานศาสนสถานสำคัญของเมืองอุบลราชธานีมีลำดับเนื้อหาที่

²⁷มหาสอน ศรีเอก. (2506). *ประวัติวัดหลวงเมืองอุบล*. หน้า 9.

คล้ายคลึงกัน เริ่มด้วยการบรรยายสภาพภูมิสถานอันเป็นที่ตั้ง ลักษณะสัณฐานขององค์พระพุทธรูป วัด และประวัติวัด ที่นำมาจาก *พื้นเมืองอุบล* เป็นส่วนสำคัญส่วนท้ายเนื้อหา ขณะเดียวกัน ขนบการบันทึกดังกล่าวมีอิทธิพลต่องานเขียนของปราชญ์ท้องถิ่นต่อมา เช่น หมุน โสมะจิตติ นายลำพูน สินสงเคราะห์ และสิน ศรีภา เป็นต้น

นับแต่ทศวรรษ 2510 เป็นต้นมา *พื้น/พงศาวดาร* เปลี่ยนจากประวัติพระพุทธรูปมาเป็นประวัติความเป็นมาของเมืองหรือชุมชนโบราณ ได้แก่ *ตำนานเมืองอุบล* ของนายลำพูน *ตำนานเมืองอุบล* ของสิน สงเคราะห์ *เรื่องพระวอพระตา* ของจำนวน พันธุมะโน งานเขียนเหล่านี้ต่างนำเสนอว่า ก่อนการตั้งถิ่นฐานของชาวลาว เมืองอุบลราชธานีเป็นแหล่งอารยธรรมเก่าแก่ที่มีอายุหลายร้อยหลายพันปี และเป็นถิ่นฐานของข่า - ขอมมาก่อน มีการสร้างปราสาทหินและศาสนวัตถุต่างๆ ไว้ และจึงเชื่อมโยงถึงพัฒนาการทางประวัติศาสตร์เมืองอุบลราชธานีสมัยล้านช้าง ธนบุรี และรัตนโกสินทร์ตามลำดับ ในการเขียนนั้นได้นำตำนาน/พงศาวดารพื้นเมืองมาอธิบายร่วมกับหลักฐานโบราณคดี รวมถึงข้อมูลจากสภาพภูมิศาสตร์และเอกสารอื่นๆ ประกอบกัน ดังปรากฏใน *ตำนานเมืองอุบล* ของสิน สงเคราะห์ ความว่า “...ในตำนานเมืองอุบล มีประวัติอย่างไร ได้พยายามค้นหาประวัติเก่าเป็นเวลานาน ซึ่งไปเห็นซากศาสนวัตถุเก่าๆ มากมายในวัดสุปัฏนที่แสดงถึงความเจริญรุ่งเรืองในสมัยก่อน อีกทั้งโบราณสถานและเศษซากแห่งความรุ่งเรืองต่างๆ ที่อยู่ตามท้องถิ่นชนบทของเมือง เป็นอาณาจักรเก่าแก่ มีศิลปกรรมอันวิจิตรงดงามมาก แต่หักพังด้วยธรรมชาติ ปรากฏตามตำนานพื้นเมืองอุบล ดังนี้...”²⁸

นอกจากนี้ *พื้น/พงศาวดาร* หลังทศวรรษ 2510 นำเสนอว่า ชุมชนโบราณหลายแห่งในเมืองอุบลราชธานีมีพัฒนาการสืบเนื่องเป็นบ้านเมืองปัจจุบัน โดยเริ่มต้นกล่าวถึงคนลาวกลุ่มต่างๆ ได้เข้ามาตั้งถิ่นฐานบริเวณที่เคยเป็นบ้านเมืองของพวกข่า - ขอมมาก่อน จากนั้นกล่าวถึงสัมพันธภาพทางอำนาจระหว่างส่วนกลางกรุงเทพฯ กับคนลาวกลุ่มต่างๆ ทั้งเรื่องการตั้งเมือง การแต่งตั้งผู้นำ บทบาทของผู้นำชุมชนที่ได้สร้างคุณประโยชน์แก่บ้านเมือง นอกจากนี้ยังให้ภาพสังคมท้องถิ่นช่วงการจัดการปกครองแบบเทศาภิบาลสมัยรัชกาลที่ 5 เห็นจาก *ตำนานเมืองอุบล* ของสิน สงเคราะห์ เป็นเรื่องการตั้งเมืองอุบลของพระประทุมวรราชสุริยวงศ์ เชื้อวงศ์พระวอพระตา พ.ศ. 2335 เหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้น เช่น การสร้างวัด กบฏผีบ้าผีบุญ²⁹ *ประวัติวิวัฒนาการเมืองอุบล* ของสิน ศรีภา เนื้อหาส่วนหนึ่งเป็นเรื่องการตั้งเมืองวารินชำราบให้ขึ้นกับเมืองอุบลราชธานีสมัยรัชกาลที่ 5 ลำดับวงศ์ของเจ้าเมือง เส้นทางเดินทางระหว่างเมืองวารินชำราบกับกรุงเทพฯ และ

²⁸สิน สงเคราะห์. (2517). *ตำนานเมืองอุบล*. หน้า 23.

²⁹แหล่งเดิม. คำปรารภของผู้เขียน.

การตั้งตลาดการค้าในเมืองวารินชำราบ³⁰ การที่ *พื้น/พงสาวดาร* ได้อธิบายภาพสังคมท้องถิ่นภายใต้กรอบอำนาจรัฐไทยเช่นนี้ จึงสรุปได้ว่างานเขียนยุคนี้มีลักษณะเป็น *พงสาวดารเมือง* โดยในที่นี้ยกตัวอย่างงานเขียนเรื่อง *ประวัติวัดหลวงเมืองอุบล* ของมหาสอน ศรีเอก ซึ่งมีขอบการบันทึกแบบพื้นฝ่ายพุทธจักร พื้นฝ่ายอาณาจักร และพงสาวดารเมืองปะปนกันอยู่

ความต้องการอธิบายประวัติศาสตร์และโบราณคดีของปราชญ์ท้องถิ่นเมืองอุบลราชธานี ส่วนหนึ่งได้รับการกระตุ้นจากความสนใจของนักวิชาการหลัง พ.ศ. 2500 ที่เข้ามาศึกษาในอีสาน เช่น สุเทพ สุนทรเกสัช ที่สำคัญคือ ศรีศักร วัลลิโภดม ได้เสนอเรื่องราวความเป็นมาของอีสานตั้งแต่ พ.ศ. 2518 เป็นต้นมา โดยใช้หลักฐานโบราณคดีร่วมกับตำนานนิทานพื้นถิ่น คำบอกเล่าจากคนในชุมชน และข้อมูลจากสภาพแวดล้อมประกอบกัน เพื่อสร้างคำอธิบายเกี่ยวกับอีสานโดยปรากฏเป็นหนังสือรวมบทความเรื่อง *แอ่งอารยธรรมอีสาน* มีบทความเรื่อง *อุบลราชธานีกับความเป็นที่สุดของวัฒนธรรมอีสาน* สรุปว่า อีสานและเมืองอุบลราชธานีมีพัฒนาการทางประวัติศาสตร์อันยาวนาน โดยปรากฏโบราณศิลปสถานหลายสมัย และมีความสัมพันธ์กับพัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรมของท้องถิ่นอื่นๆ รวมถึงดินแดนใกล้เคียง ดังนั้น หากจะว่ากันให้ถึงที่สุดแล้ว บรรพชนคนอีสานตั้งแต่ยุคดึกดำบรรพ์ก็คือ บรรพบุรุษอีกสาแหรกหนึ่งของชาวยุโรปที่เรียกกันว่า คนไทยทุกวันนี้³¹ นอกจากนี้ยังมีอาจารย์ธิดา สาระยา ที่ใช้แนวทางการศึกษาเช่นเดียวกับอาจารย์ศรีศักร และนำเสนอว่า ชุมชนโบราณเขตลุ่มน้ำมูล - ชีตอนล่างมีพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ยาวนานตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ จนทำให้เชื่อได้ว่ากลุ่มบ้านเมืองบริเวณนี้เป็นแคว้นแคว้นเดิมของพระเจ้าจิตรเสน ปฐมกษัตริย์เขมรโบราณ ก่อนที่จะสถาปนาเมืองเศรษฐปุระ (บริเวณเมืองนครจำปาศักดิ์) ขึ้นเป็นศูนย์กลางชุมชนลุ่มน้ำโขงตอนล่าง³² อิทธิพลทางความคิดของนักวิชาการเหล่านี้ น่าจะส่งผลต่อพัฒนาการของประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานีอยู่บ้าง เช่น ผลงานของปราชญ์ท้องถิ่นร่วมสมัย เช่น สิ้น ศรีภา เรื่อง *ประวัติวัดวา ศาสนาเมืองอุบล* พ.ศ. 2513 ที่กล่าวในคำนำว่า “...การสืบค้นข้อมูลวัดส่วนหนึ่งคือการเข้าไปดูให้เห็นจริงๆ เหมือนอย่างที อ. ศรีศักรจากศิลปากรทำอยู่แล้ว...”³³ และอีกส่วนหนึ่งเป็นผลงานของปราชญ์ท้องถิ่นที่ปรับแนวการเขียนให้เข้ากับความคิดทางประวัติศาสตร์แบบตำนานในระยะต่อมา จะเห็นจาก *ตำนานเมืองอุบล* ของ นายลำพูน ความว่า “...พระเจ้าจิตรเสนมเหศวรมันได้ทรงตั้งบ้านเมืองขึ้นใกล้ๆ ที่แม่น้ำมูลและชีมาสบกัน ซึ่งพบศิลาจารึกหลายหลักที่กล่าวถึงในเรื่องนี้ พื้นที่นี้ต่อมาได้พัฒนาเป็นแหล่งที่ทำ

³⁰ สิ้น ศรีภา. (2513). *ประวัติวัดวา ศาสนาเมืองอุบล*. หน้า 8.

³¹ ศรีศักร วัลลิโภดม. (2533). *แอ่งอารยธรรมอีสาน*. หน้า 13.

³² ธิดา สาระยา. (2539). *รัฐโบราณในภาคพื้นเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ : กำเนิดและพัฒนาการ*. หน้า 14.

³³ สิ้น ศรีภา. (2513). *ประวัติวัดวา ศาสนาเมืองอุบล*. คำนำ.

กินของคนอุปถมา...”³⁴ การนำเสนอภาพอดีตท้องถิ่นที่เชื่อมกับความรู้สมัยใหม่เช่นนี้ เป็นการยืนยันถึงข้อเท็จจริงในการศึกษาประวัติศาสตร์อันยาวนานของท้องถิ่น ซึ่งเป็นความภาคภูมิใจที่มีต่อถิ่นฐานตน อีกทั้งแสดงว่าท้องถิ่นตนมีความสำคัญต่อรากเหง้าทางอารยธรรมของชาติอย่างไร

ประวัติวัดหลวงเมืองอุบล ของ มหาสอน ศรีเอก

(พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2506)

สอน ศรีเอก เกิดวันที่ 8 ตุลาคม พ.ศ. 2457 ในครอบครัวเชื้อสายเจ้านายพื้นเมืองอุบล แถบย่านวัดหลวง ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี เมื่ออายุ 12 ปี ระหว่างที่เรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 3 โรงเรียนประชาบาล ได้ลาออกมาบรรพชาเป็นสามเณรเพื่ออุทิศให้กับบิดาที่เสียชีวิตไป ตั้งแต่นั้นได้เข้าสู่สมณเพศเรื่อยมา จนเมื่ออายุ 21 ปี ใน พ.ศ. 2478 ได้อุปสมบทเป็นพระภิกษุแล้วไปศึกษาพระธรรมวินัยที่กรุงเทพฯ จนถึง พ.ศ. 2486 จึงลาสิกขาบทและกลับมาเป็นโยมอุปัฏฐากที่วัดสุปฏิหารามและวัดหลวง จังหวัดอุบลราชธานี อีกทั้งทำหน้าที่เป็นผู้ช่วยเจ้าคณะจังหวัดในการออกเผยแผ่ศาสนา อบรมสั่งสอนประชาชนในเขตพื้นที่จังหวัดอุบลราชธานีและจังหวัดใกล้เคียงอยู่เสมอ นอกจากนี้ยังใช้เวลาว่างจากกิจธุระรวบรวมโบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ รวมถึงโบราณ และสมุดข่อยจากจังหวัดต่างๆ ทั่วภาคอีสานมาเก็บไว้ ณ พิพิธภัณฑวัดสุปฏิหาราม และเป็นการสานต่ออุดมการณ์ของสมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (อ้วน ดิสฺโส) ด้วย เนื่องจากมหาสอน ศรีเอก มีความรู้ด้านอักษรธรรม อักษรไทยน้อย และอักษรขอมอย่างแตกฉาน ทำให้ท่านสนใจค้นคว้าเอกสารโบราณ สมุดข่อย โดยปริวรรตเรียบเรียงเป็นผลงานจำนวนมาก มีทั้งวรรณกรรมคำสอน นิทานพื้นบ้าน รวมถึงประวัติความเป็นมาของบ้านเมืองในอีสาน กอปรกับความใกล้ชิดกับปราชญ์ท้องถิ่นท่านอื่นๆ เนื่องจากมีที่พักอยู่ใกล้เคียงกันแถบคุ้มวัดหลวง ได้แก่ มหาณิล พันธุ์เพ็ง และครูหมุน โสมะฐิติ ทำให้มหาสอน ศรีเอก ได้รับความช่วยเหลือเรื่องการค้นคว้าเอกสารโบราณจากปราชญ์เหล่านี้อยู่มาก

ในส่วนงานเขียนเรื่อง *ประวัติวัดหลวงเมืองอุบล* เป็นเอกสารพิมพ์ดีด 63 หน้า บันทึกใน พ.ศ. 2506 เพื่อพิมพ์แจกงานฉลองประตูโขงวัดหลวงเมืองอุบล วันที่ 1 พฤษภาคม 2506 หรือเรียกอีกอย่างว่า *พื้นเมืองอุบลฉบับมหาสอน ศรีเอก* หรือ *ประวัติเมืองอุบลราชธานีภาษาชาวอีสาน* ผู้เขียนบันทึกใหม่จากโครงต้นฉบับเดิม ซึ่งต้นฉบับเอกสารโบราณดั้งเดิมเก็บรักษาไว้ที่วิทยาลัยครูอุบลราชธานี มีเนื้อหา 3 ส่วน ส่วนแรก เป็นประวัติวัดหลวงเมืองอุบล บอกเล่าความเป็นมาของชุมชนโบราณเขตลุ่มน้ำมูลตอนล่าง ซึ่งต่างมีต้นกำเนิดจากเมืองอุบลราชธานีปัจจุบัน ต่อจากนั้นได้เล่าถึงการสร้างวัดหลวง โดยผู้เขียนให้ความเห็นว่า “...เหตุที่ให้นามว่าวัดหลวง คงเป็นเพราะต้องการให้ตรงกับนามของท่านผู้ที่เป็นผู้สร้าง ซึ่งชาวเมืองเรียกว่า เจ้าองค์หลวงหรือ

³⁴นายลำพูน. (2529, ธันวาคม). ตำนานเมืองอุบล. *วัฒนธรรมไทย*. 25(12): 63.

อาชญาหลวงเฒ่า และอีกอย่างหนึ่ง คงเป็นเพราะวัดตั้งอยู่ติดกับคุ้มของท่าน ซึ่งชาวเมืองเรียกกันว่า เจ้าหลวง วัดหลวงเป็นศรีเป็นมิ่งขวัญของเมืองอุบล และเป็นวัดแรกที่พระประทุมราชวงศา สร้างขึ้นเมื่อตั้งเมืองอุบล...”³⁵ และกล่าวถึงลำดับเจ้าอาวาสแต่ละสมัย จนถึงเหตุการณ์อัคคีภัย และการบูรณะวัดใหม่ใน พ.ศ. 2506 จึงได้จัดงานฉลองวัดปีนี้

ส่วนที่สอง เป็นประวัติหาดสวนสุข กล่าวถึงความเก่าแก่ของบ้านหาดสวนสุข ตั้งแต่สมัยพุทธกาลตามที่ปรากฏชื่อเมืองสวนสุขในตำนานอุรังคธาตุ ต่อจากนั้นเล่าถึงการตั้งเมืองอุบลของเชืวงศ์พระวอพระตา ซึ่งสัมพันธ์กับพัฒนาการบ้านหาดสวนสุข จนเรื่องราวสิ้นสุดวันที่ 17 ธันวาคม พ.ศ. 2497 เมื่อมีการสร้างวัดหาดสวนสุขขึ้นเป็นศูนย์รวมศรัทธาของชุมชนแทน

ส่วนที่สาม เป็นประวัติเมืองอุบลราชธานีภาษาชาวอีสาน ซึ่งมหาสอน ศรีเอก รวบรวมจากเอกสารท้องถิ่น *พื้นเมืองอุบลฉบับสอบค้น* ร่วมกับคณะสงฆ์วัดหลวงเมืองอุบล โดยผู้เขียนเริ่มต้นไหว้พระพุทธรูป พระธรรม และพระสงฆ์ ซึ่งเป็นขนบการบันทึกแบบพื้นซึ่งเป็นจารีตอย่างหนึ่งที่ผู้บันทึกทำเพื่อเป็นพุทธบูชา จากนั้นเนื้อหา กล่าวถึงสาเหตุการเคลื่อนย้ายของกลุ่มพระวอพระตา โดยชักชวนบ่าวไพร่ และกลุ่มขุนนางที่เก่งกล้าเดินทางมาตั้งบ้านใหม่ที่บ้านหินโงมหรือหนองบัวลำภูปัจจุบัน และในระยะนี้เองที่มีการแยกไปตั้งบ้านเมืองมากมาย โดยหากพิจารณาเนื้อหาของพื้นเมืองอุบลฉบับมหาสอน ศรีเอก สิ้นสุดลงเมื่อมีการจดบันทึกหลังขอตั้งเมืองข้างต้น นั้นย่อมหมายความว่า เอกสาร *พื้นเมืองอุบลฉบับสอบค้น* ที่เป็นเอกสารหลักที่มหาสอนใช้ค้นคว้านี้เขียนขึ้นหลัง พ.ศ. 2357 อันเป็นปีก่อนตั้งเมืองทั้งสองสมัยรัชกาลที่ 2

จากเนื้อหาสรุปได้ว่า *ประวัติวัดหลวงเมืองอุบล* บอกเล่าการสร้างบ้านแปงเมืองของคนลาวในลุ่มน้ำมูลตอนล่างแถบจังหวัดอุบลราชธานี ซึ่งเรื่องราวเหล่านี้ดำเนินไปภายใต้ความสัมพันธ์เชิงอำนาจกับรัฐไทย เนื่องจากงานเขียนนี้อาศัยหลักฐานราชการประกอบการเรียบเรียงด้วย เช่น *พงศาวดารหัวเมืองมณฑลอีสาน* ของหม่อมอมรวงศ์วิจิตร ที่มีการอ้างอิงทั้งศักราชและเนื้อหา ดังปรากฏความว่า “...ประชุมพงศาวดารภาคที่ 70 ประมาณ พ.ศ. 2334 พระประทุมราชวงศา ชาวเมืองอุบลให้สมญาท่านว่า เจ้าองค์หลวงบ้าง อาชญาหลวงเฒ่าบ้าง เมื่อได้อพยพมาจากดอนมดแดง และได้สร้างเมืองอุบลขึ้น ณ ดงอู่ผึ้ง ริมแม่น้ำมูล ซึ่งเป็นที่ตั้งเมืองอุบล ณ บัดนี้แล้ว ซึ่งดำริสร้างวัดขึ้นตามโบราณราชประเพณี เพื่อสืบต่ออายุพระศาสนา อบรมศีลธรรมจรรยา และเพื่อให้พระสงฆ์ซึ่งได้อพยพมาพร้อมกันจากเวียงจันทน์ ได้มีที่อยู่อาศัยจำพรรษา...”³⁶

อย่างไรก็ดี ลักษณะเด่นของการเขียนประวัติศาสตร์ของมหาสอน ศรีเอก คือ การใช้ตำนานอธิบายความเป็นมาของเมืองโบราณ และหลักฐานโบราณคดีที่ปรากฏ หากพิจารณา

³⁵มหาสอน ศรีเอก. (2506). *ประวัติวัดหลวงเมืองอุบล*. หน้า 1 - 2.

³⁶แหล่งเดิม. หน้า 9.

ตามหลักวิธีการทางประวัติศาสตร์สมัยใหม่ มหาสอนยังมีได้ให้ความสำคัญกับการวิพากษ์วิจารณ์ ตรวจสอบข้อเท็จจริง ซึ่งสะท้อนความคิดที่เชื่อว่าตำนานที่อ้างถึงนั้นเป็นประวัติศาสตร์ที่เคยเกิดขึ้นแล้ว ดังคำกล่าวที่ว่า “...ตำนานเหล่านี้ถูกเรียบเรียงโดยผู้รู้ ข้าพเจ้าเชื่อว่ามีเค้ามูลความจริงอยู่มาก...”³⁷ เพราะในความเข้าใจของมหาสอน ศรีเอก ตำนานคือประวัติศาสตร์ เนื่องจากมหาสอน ศรีเอก เป็นปราชญ์ทางพุทธศาสนา ดังนั้น วิธีการเสนอแนวคิดแบบตำนานจะสะดวกกว่าวิธีอื่น อีกทั้งผลงานเรื่องนี้ในช่วงแรกยังสะท้อนถึงถิ่นกำเนิดของชาวอุบลราชธานีที่มีพัฒนาการร่วมกับคนเชื้อชาติไทย ดังคำกล่าวที่ว่า “...การที่เล่าถ้อยความมาถึงตรงนี้เพื่อที่จะอธิบายว่า คนอุบลมีประวัติศาสตร์ร่วมกับบรรพบุรุษคนไทยในลุ่มน้ำเจ้าพระยา เป็นความภาคภูมิใจอีกประการหนึ่ง...”³⁸ นอกจากนี้การบรรจุเรื่องของพระพุทธศาสนาลงในประวัติศาสตร์อาจมีผลต่อศีลธรรมของชาวพุทธในภาวะที่กระแสดความคิดแบบใหม่ที่กำลังมีอิทธิพล

การทำงานของมหาสอน ศรีเอก มิได้ผ่านกระบวนการตรวจสอบข้อเท็จจริง ดังนั้นจึงมีปัญหาเรื่องความน่าเชื่อถือ การใช้ข้อมูลจากผลงานท่านต้องใช้ด้วยความระมัดระวัง โดยตรวจสอบกับหลักฐานร่วมสมัยอื่นๆ ในแง่ของศักราชหรือข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ในงานเขียนประกอบก่อนจึงนำไปใช้ได้ อย่างไรก็ตามงานเขียนประวัติศาสตร์ของท่านอาจเป็นประโยชน์ในการศึกษาประวัติศาสตร์ความคิด และภูมิปัญญาของคนท้องถิ่นช่วงที่อาณาจักรไทยเข้มข้นขึ้น ผลงานเรื่องนี้ถือเป็นการนำเสนอตัวตนคนอีสานและอุบลราชธานีชัดเจน ซึ่งอาจเป็นปฏิกิริยาหนึ่งที่มีต่อศูนย์กลางอำนาจรัฐก็เป็นได้ โดยเฉพาะการคงเอกลักษณ์ดั้งเดิมไว้ท่ามกลางการเป็นส่วนหนึ่งของรัฐไทยยุคพัฒนา

ดังนั้นจะเห็นว่าการเขียน พัน/พงสาวดาร พ.ศ. 2500 เป็นต้นมาเริ่มมีเนื้อหาอยู่ใต้กรอบอำนาจรัฐไทยมากขึ้น เช่นเดียวกับผลงานเรื่อง ประวัติวัดวา ศาสนา เมืองอุบล ตำนานเมืองอุบล และ เรื่องพระวอพระตา ของสิน ศรีภา ที่มีการเรียบเรียงใหม่เป็นงานเขียนเชิงวิชาการโดยตรวจสอบกับหลักฐานอื่นๆ เพิ่มเติม ซึ่งแตกต่างจากยุคก่อนที่เป็นการนำงานเขียนต้นฉบับมาถอดความใหม่เท่านั้น กล่าวได้ว่า ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ได้เกิดกระแสการรื้อฟื้นพื้นและวรรณกรรมจารีตขึ้นมาใหม่ การเขียน พัน/พงสาวดาร ในช่วงหลัง พ.ศ. 2500 ที่มีลักษณะเป็นพงสาวดาร บอกเล่าความเป็นมาของบ้านเมืองภายใต้กรอบอำนาจรัฐไทย ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ที่สัมพันธ์กับบริบทสังคมเมืองอุบลราชธานีในช่วงนั้นที่อำนาจรัฐได้เข้ามามีบทบาทต่อการดำเนินชีวิตคนในสังคมมากขึ้น อย่างไรก็ตามอีกด้านหนึ่ง การทำงานเขียนประวัติศาสตร์แบบ

³⁷แหล่งเดิม. คำนำ.

³⁸แหล่งเดิม. หน้า 42.

พื้น/พงศาวดาร สืบเนื่องถึงสมัยนี้ อาจแสดงถึงเอกลักษณ์สังคมท้องถิ่นที่ต้องการรักษาขนบธรรมเนียมประเพณีด้านภาษา วัฒนธรรม รวมถึงความทรงจำร่วมแบบดั้งเดิมไว้ก็เป็นได้

2.1.3 งานเขียนประเภทสังคมและวัฒนธรรมท้องถิ่น

การศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมท้องถิ่นสมัยนี้มีความก้าวหน้ากว่าสมัยที่ผ่านมา เพราะการค้นพบและใช้หลักฐานใหม่ๆ ในการวิเคราะห์ช่วยให้การศึกษาประเด็นนี้ลุ่มลึกมากขึ้น ซึ่งในอดีตการศึกษาเกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมได้มุ่งประเด็นที่การศึกษาความเป็นมาของชนกลุ่มน้อยเป็นหลัก แต่สมัยนี้เริ่มขยายเนื้อหาสู่เรื่องราวชนกลุ่มต่างๆ ที่หลากหลาย อีกทั้งมีเนื้อหาครอบคลุมถึงเรื่องวิถีชีวิต คติความเชื่อ คติชน ภาษาและวรรณกรรม อย่างไรก็ดี การเขียนถึงสังคมและวัฒนธรรมของชนกลุ่มน้อยยังคงสืบเนื่องจากยุคก่อน เห็นจาก งานเขียนเรื่อง *ประวัติวัดสุปฏิหาราม...อุบลราชธานี และเทศกาลต่างๆ ในประเทศไทย*³⁹ รวมถึงบทความเรื่อง *แคนและซุง ดงปู่ตา อาหารที่น่ายชอบ ที่รวมพิมพ์ในหนังสือ ดงอู่ผึ้ง*⁴⁰ กล่าวถึงประเพณี และวัฒนธรรมกลุ่มชาติพันธุ์ไท – ลาว และกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ ในเมืองอุบลราชธานีและจังหวัดใกล้เคียง ส่วนงานเขียนที่นำเสนอถึงภาพรวมของลักษณะสังคมและวัฒนธรรมของชาวอุบลราชธานีก็ยังคงมีต่อเนื่อง เช่น *ประวัติเมืองอุบลราชธานี : ประวัติความเป็นมาของบทธกวีอีสาน ภาษิตอีสาน ดนตรีพื้นเมืองอีสาน*⁴¹ เป็นงานรวบรวมวัฒนธรรมท้องถิ่นเมืองอุบลราชธานีและอีสานอย่างรอบด้านทั้งประวัติดนตรีอีสาน พัฒนาการของการละเล่นพื้นบ้าน เช่น การละเล่นโปงลาง การละเล่นหมอลำภาคอีสาน รวมถึงศิลปะการทำเทียนของสกุลช่างเมืองอุบลฯ พืชผัก และยาสมุนไพรอีสาน และของดีอุบล ในหนังสือ *ดงอู่ผึ้ง* เป็นการรวบรวมข้อมูลการตั้งถิ่นฐานของกลุ่มชนชาวเมืองอุบลราชธานีและตำนานนิทานพื้นบ้านต่างๆ

อย่างไรก็ตาม ลักษณะสำคัญของการศึกษาสังคมและวัฒนธรรมท้องถิ่นสมัยนี้คือ การให้รายละเอียดเกี่ยวกับวิถีชีวิต คติความเชื่อ และวัฒนธรรมประเพณีของท้องถิ่นอุบลราชธานีมากขึ้นกว่างานเขียนก่อนหน้านี้นี้ เช่นบทความในหนังสือ *ดงอู่ผึ้ง* เรื่อง *เที่ยวเมืองดอกบัว* เป็นบันทึกเกี่ยวกับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ วิถีชีวิตของคนอุบลราชธานี และความเป็นมาของวัดป่าใหญ่ ปู่ตา-มเหศักดิ์-เสือเมือง กล่าวถึง คติความเชื่อเรื่องผีปู่ตา และผีมเหศักดิ์หลักเมือง เสด็จเจ้าหอคำ ผีบรรพบุรุษของชาวอุบลราชธานี ซึ่งเป็นความเชื่อที่มีพิธีกรรมรองรับ

³⁹เสริมศรี เกษมศรี. (2505). *ประวัติวัดสุปฏิหารามวรวิหาร ... อุบลราชธานี และ เทศกาลต่างๆ ในประเทศไทย*.

⁴⁰ดงอู่ผึ้ง. (2512).

⁴¹*ประวัติเมืองอุบลราชธานี : ประวัติความเป็นมาของบทธกวีอีสาน ภาษิตอีสาน ดนตรีพื้นเมืองอีสาน*. (2524).

นอกจากนี้ยังมีเรื่องน่ารู้เกี่ยวกับอำเภอพิบูลมังสาหาร เป็นเรื่องคติความเชื่อเรื่องผีบรรพบุรุษของชาวอำเภอพิบูลมังสาหาร จังหวัดอุบลราชธานี คือ เจ้าจอมปากช่องแก่งตะนะ และเจ้าพ่อพิบูลมังสาหาร ซึ่งเป็นหัวหน้าผีทั้งหมดในเขตอำเภอพิบูลมังสาหาร งานเขียนเหล่านี้ส่วนใหญ่ใช้ข้อมูลจากคำบอกเล่าของคนท้องถิ่นเป็นหลักร่วมกับหลักฐานเอกสาร รวมถึงประสบการณ์ตรง ทำให้การพรรณนาเหตุการณ์ต่างๆ ชัดเจนขึ้น อย่างไรก็ตาม การที่คนท้องถิ่นเริ่มเขียนเรื่องราวเกี่ยวกับเมืองหรือจังหวัดของตนเองมากขึ้นนี้ สะท้อนถึงสำนึกของคนท้องถิ่นที่มองว่าเมืองอุบลราชธานีเป็นส่วนหนึ่งทางการเมืองของประเทศไทยที่มีวัฒนธรรมเป็นแบบเฉพาะของตนเอง (ลาวสายจำปาศักดิ์ – ไทย) ซึ่งในอดีตได้รับอิทธิพลมาจากลาว เช่นเดียวกับงานเขียนประวัติศาสตร์บ้านเมืองและพื้น/พงศาวดาร ตามที่กล่าวมาแล้ว

2.2 การรับรู้เรื่อง ท้องถิ่น และ คนอื่น ในประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานีในมิติประวัติศาสตร์ชาติ สมัยการเป็นส่วนหนึ่งของรัฐไทยยุคพัฒนา

การศึกษาประเด็นนี้ได้เลือกวิเคราะห์งานเขียน 5 ชิ้นเป็นหลัก คือ *ประวัติวัดศรีทอง และเมืองอุบลราชธานี (อย่างสังเขป)* ของหมื่น โสมะฐิติ *ประวัติวัดหลวงเมืองอุบล* ของมหาสอน ศรีเอก *บ้านชีทวน ของระลึก ธานี* *ประวัติศาสตร์อีสาน* ของเติม วิชาคย์พจนกิจ และ *ประวัติเมืองอุบลราชธานี ประวัติความเป็นมาของบทกวีอีสาน ภาษิตอีสาน ดนตรีพื้นเมืองอีสาน* ซึ่งงานเขียน 5 เรื่องต่างเขียนขึ้นในบริบทสังคมยุคพัฒนาจึงน่าจะสะท้อนการรับรู้และทัศนะของคนอุบลราชธานีที่มีต่อท้องถิ่นและคนอื่นได้เป็นอย่างดี

2.2.1 สำนึกเรื่อง ท้องถิ่น ในประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานี

ก่อนหน้านี้เราทราบแล้วว่า หลัง พ.ศ. 2475 สถานะเมืองอุบลราชธานีเริ่มปรากฏชัดเจนในงานประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทยบ้างแล้ว แต่เมื่อเข้าสู่สมัยพัฒนาดังแต่ทศวรรษ 2500 เป็นต้นมา รัฐให้ความสำคัญต่อการพัฒนาเศรษฐกิจ และการเมืองในภูมิภาค ส่งผลให้คนอุบลราชธานีมีสัมพันธภาพกับรัฐมากขึ้น เห็นจากการเคลื่อนไหวผ่านองค์กร หรือหน่วยงานต่างๆ โดยมีรัฐสนับสนุนโดยเฉพาะการรวมกลุ่มประชาคมในจังหวัด ทั้งกิจกรรมลูกเสือ กาชาด รวมถึงชมรมสมาคมต่างๆ เช่น สมาคมชาวอุบล สิ่งเหล่านี้ทำให้คนอุบลราชธานีเริ่มแสวงหาเรื่องราวอดีตของจังหวัดตนมากขึ้น จะเห็นว่า ช่วงนี้มีผู้พยายามชวนขยายหาชื่อจังหวัดของตนว่ามีที่มาที่ไปอย่างไร ดังปรากฏการศึกษา *ประวัติวัดศรีทอง และเมืองอุบลราชธานี (อย่างสังเขป)* ของหมื่น โสมะฐิติ ทำให้เขาทราบได้ว่า “...คำว่า “อุบล” เกิดจาก “ดอกบัว” โดยยืมเอานาม “เมืองหนองบัวลุ่มภู” อันเป็นที่ตั้งมั่นของบรรพบุรุษผู้ก่อตั้งเมืองอุบลราชธานีที่แรกภายหลังการลี้ภัยจากเวียงจันทน์...”⁴² เช่นเดียวกับเติม วิชาคย์พจนกิจ ที่เกิดความสงสัยว่า “...อุบลราชธานี มาจากไหน?...” จนทำให้เขา

⁴²หมื่น โสมะฐิติ. (2505). *เล่มเดิม*. หน้า 6.

สืบเสาะจนพบว่านามนี้มีที่มาจาก “...ชื่อเมืองหนองบัวลุ่มภู ซึ่งหมายถึงหนองบัวที่อยู่ระหว่างหุบเขา ซึ่งเป็นเมืองของพระวอพระตามาแต่เดิม...”⁴³ ในส่วนอีกหลาย ๆ เมืองในอีสาน เดิมก็พยายามหามาจนเกือบทุกเมืองด้วยเช่นกัน

นอกจากนี้สำนักที่มีต่อจังหวัด ยังสะท้อนจาก สารประจำจังหวัด ที่นำเสนอเอกลักษณ์โดดเด่นของเมืองอุบลราชธานี เช่น ปุชนิยัตถุ – สถานอันเก่าแก่ที่สำคัญ ธรรมชาติอันงดงามแปลกตา ตลอดจนวัฒนธรรมประเพณีที่ดั่งาม เห็นจาก หนังสือที่ระลึกประจำปี 2512 *ดงอยู่ฝั่ง* กล่าวถึงวัฒนธรรมและประเพณีประจำถิ่น คือ การประดิษฐ์ต้นเทียนพรรษา นาฏศิลป์พื้นเมืองอย่างโปงลาง หมอลำ หรือแม้กระทั่งการตีฆ้องเข้ากับทำนองเพลง ดังข้อความที่ว่า “...ชาวอุบลสามารถผลิตและละเล่นฆ้องให้เข้ากับจังหวะดนตรีท้องถิ่นได้อย่างไพเราะเป็นพิเศษ...”⁴⁴ ส่วน *ประวัติศาสตร์อีสาน* ของเดิม วิชาศุภกิจ ได้เล่าถึงธรรมชาติอันสมบูรณ์สวยงามบนแนวภูพานตอนใต้ทางอุบลที่ “...ดีกว่าแห่งอื่นๆ ในบรรดาที่ตากอากาศบนเขาซึ่งอยู่บนตะวันออกไกล เช่น คาเมรอน ไฮน์แลนด์ (มาเลเซีย) เขากาลิอูรัง (ชาว) บากิโอ (หรือบาเกียวในฟิลิปปินส์) ดาลัท (ในเวียดนามใต้)...”⁴⁵ ซึ่งเขาเสนอว่าหากพัฒนาเป็นสถานที่ตากอากาศ จะนำความเจริญให้แก่ชาติไทย จะเห็นว่าตรงนี้เป็นความต้องการนำเสนอตัวตนท้องถิ่นในการเป็นส่วนหนึ่งของรัฐไทยที่มีศักยภาพพร้อมพัฒนา

นอกจากนี้แล้ว สำนักดั้งเดิมที่ผูกพันกับชุมชนชาติพันธุ์ยังคงมีอยู่ *บ้านชีทวน* ของ ระลึก ธานี สะท้อนชัดเจน โดยกล่าวถึง การดำรงอยู่ของชนกลุ่มต่างๆ แถบลุ่มน้ำโขงทั้งไทย กระตัก ไทยฉาน ไทยขาก ไทยแดง และผู้ไทย ซึ่งส่วนหนึ่งเป็นกลุ่มชนที่อพยพมาตั้งหลักแหล่งที่บ้านชีทวนต่อมา พร้อมนำเสนอว่า ผู้ไทย หมายถึง คนไทย เป็นชื่อชนชาติมิใช่ก๊กหรือเหล่า ซึ่งเป็นทัศนะที่แตกต่างจากนักการศึกษาที่มองว่าผู้ไทยเป็นชื่อเผ่ามิใช่ชื่อชนชาติ⁴⁶ ดังนั้นความเห็นของระลึกจึงเป็นการเรียกร้องให้ตระหนักในตัวตนและศักดิ์ศรีในฐานะคนไทยเทียบเท่ากับชนส่วนใหญ่ที่มีใช้ชนกลุ่มน้อย นอกจากนี้ยังมีผู้เรียกร้องให้เรียกชื่อกลุ่มชนว่า ผู้ไทย ที่หมายถึงคนไทย มิใช่ผู้ไทยที่อยู่ตามภูนาป่าดอยอย่างที่คุณภาคกลางมักเรียกกัน⁴⁷ หากย้อนกลับไปดูจะเห็นว่า เวลานั้นผู้นำรัฐต่างมองว่าผู้ไทย และกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ในเขตภูพานเป็นคอมมิวนิสต์ และส่งกองกำลังเจ้าหน้าที่

⁴³เดิม วิชาศุภกิจ. (2513). *เล่มเดิม*. หน้า 94.

⁴⁴*ดงอยู่ฝั่ง*. (2512). หน้า 16.

⁴⁵เดิม วิชาศุภกิจ. (2513). *เล่มเดิม*. หน้า 98.

⁴⁶คำกล่าวของเสนอ นาระคล ศึกษาธิการจังหวัดอุบลราชธานี และกรรมการส่วนท้องถิ่น ศ.อ.ศ.อ. (2501). (อ้างอิงจาก *อนุสรณ์ 2501 ศูนย์กลางอบรมการศึกษาผู้ใหญ่จังหวัดอุบลราชธานี*. (2501). หน้า 46.)

⁴⁷*แหล่งเดิม*.

ไปควบคุมอย่างเข้มงวด การป่าวร้องว่าตนมิใช่คนญ จึงเป็นการปฏิเสธโดยนัยว่าตนไม่ใช่คอมมิวนิสต์ แต่เป็นคนไทยที่ต้องการได้รับการยอมรับให้เท่าเทียมเช่นเดียวกับคนไทยท้องถิ่นอื่นๆ

ในประวัติศาสตร์นิพนธ์ได้บอกกับเราว่า ตัวตนที่หลากหลายเช่นนี้ถูกร้อยรัดเข้าด้วยกันจนเกิดเป็น ความเป็นคนอุบลราชธานี ผ่านความสัมพันธ์ทางประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรมระหว่างกลุ่มชนที่มียาวนาน ซึ่งมีการเคลื่อนไหวไปมาในอดีตในขอบเขตพื้นที่เมืองที่มีพรมแดนกายภาพแน่นอน การปรากฏตัวของงานเขียน *ประวัติศาสตร์อีสาน* ของเดิม วิภาคย์พจนกิจ เป็นสื่อสะท้อนความคิดข้อนี้เป็นอย่างดี เพราะงานของเดิมนำเสนอปรากฏการณ์แห่งอดีตที่เกิดขึ้นในภาคอีสานและเมืองอุบลราชธานี โดยเริ่มเล่าจากการสร้างบ้านแปงเมืองของชนกลุ่มต่างๆ แล้วสวมทับด้วยภาพอดีตการจัดการปกครองแบบเทศาภิบาลที่ทำให้เกิดดินแดน และหล่อหลอมผ่านขนบธรรมเนียมประเพณีที่มีร่วมกัน⁴⁸ สิ่งเหล่านี้แสดงถึงสำนึกคนอุบลราชธานีที่เกิดขึ้นแท้จริงหลัง พ.ศ. 2475 และสืบเนื่องถึงทศวรรษ 2500 ถึงปัจจุบัน เพราะก่อนหน้านี้ยังไม่มี *ประวัติศาสตร์อุบลราชธานี* แม้จะมี *พงศาวดารเมืองอุบลราชธานี* ฉบับต่างๆ เกิดขึ้น แต่ก็ได้ให้ภาพอดีตคนความคิด และแนวพรมแดนที่ยังคงข้ามไปมาระหว่างฝั่งซ้ายและฝั่งขวาแม่น้ำโขงไม่หยุดนิ่ง

2.2.2 คนอื่น ในประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานี

เมื่อความเป็นคนอุบลราชธานีในความเป็นไทยมีลักษณะแน่นอน นำมาสู่การกำหนดรู้ตัวตนคนอื่น โดยประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานียุคนี้เล่าเรื่องคนอื่นสองระดับ คือ ศูนย์อำนาจนอกท้องถิ่น ในงานเขียนยุคนี้เน้นถึงทัศนะต่อคนจีนที่สอดคล้องกับขยายตัวของลัทธิคอมมิวนิสต์ และศูนย์อำนาจในภูมิภาค คือ ศูนย์อำนาจลาว และศูนย์อำนาจรัฐไทย

ภายใต้โครงเรื่องการอพยพสู่ดินแดนตอนใต้ หากมองผิวเผินแล้ว อาจเป็นการสร้างความยิ่งใหญ่ให้กับชนชาติไทย - ลาว ดังปรากฏในงานเขียนท้องถิ่นนิยมทศวรรษ 2480 ตามที่กล่าวในบทที่ 2 แต่การที่โครงเรื่องประวัติศาสตร์เช่นนี้สืบเนื่องถึงทศวรรษ 2500 หลังกระแสท้องถิ่นนิยมรุนแรงสิ้นสุดลง ย่อมสื่อถึงความหมายอะไรบางอย่างโดยเฉพาะการรุกรานของจีนที่เป็นเหตุให้พี่น้องไทย-ลาว ต้องล่าถอยมาตั้งหลักแหล่งในดินแดนปัจจุบัน เป็นที่ทราบว่าการปกครองด้วยระบบคอมมิวนิสต์และช่วงทศวรรษ 2500 มีอิทธิพลต่อการเคลื่อนไหวมวลชนแถบนี้ ใน *ประวัติวิวัติศรีทองและเมืองอุบลราชธานี (อย่างสังเขป)* ของหมุน โสมะจิตติ ได้แสดงอาการหวาดระแวงต่อเหตุการณ์นี้โดยเล่าย้อนถึงในอดีตที่ไทย - ลาวได้อพยพหนีการรุกรานของจีน โดยเชื่อมโยงกับสถานการณ์ปัจจุบัน ความว่า “...เมื่อไทยกับลาวยังไม่ได้แยกจากกัน ยังรวมอยู่กันทางตอนใต้ของประเทศจีน จึงถูกจีนรุกรานจนต้องแตกถอยร่นลงมาทางลุ่มน้ำโขง และลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา แต่ไทยกับลาวก็ยังไม่ถึงกับบ้านแตกสาแหรกขาด ยังจับกลุ่มกันตั้งเป็นบ้านเมืองขึ้นมาได้ เพราะยังมีผืนดินให้ถอยหนี ทั้ง

⁴⁸เดิม วิภาคย์พจนกิจ. (2513). *เล่มเดิม*.

การรุกรานของจีนในประวัติศาสตร์ก็เป็นการรุกรานโดยการแผ่พระบรมเดชานุภาพของประเทศที่เข้มแข็งต่อประเทศอ่อนแอ เพียงแต่ต้องการให้ฝ่ายหนึ่งยอมขึ้นกับอีกฝ่ายหนึ่งเท่านั้น แต่การแย่งอำนาจของคอมมิวนิสต์จีนปัจจุบัน จะไม่เหมือนในประวัติศาสตร์เป็นแน่นอน คราวนี้ถ้าจีนคอมมิวนิสต์รุกรานลาวและไทยอย่างเปิดเผย และเป็นผลสำเร็จ ไทย - ลาว จะไม่มีทางถอยหนี จะไม่เพียงทำให้เป็นเมืองขึ้นอย่างแต่ก่อน แต่จะรุกรานถอนเสาเรือนทั้งหมดโดยสิ้นเชิง ความเป็นลาวไทยจะไม่มี ระบบที่ดีทุกอย่างจะถูกเปลี่ยนแปลงหมด...”⁴⁹ การเน้นภาพลักษณ์ความเป็นศัตรูเช่นนี้ ด้านหนึ่งเป็นการขับเน้นความสัมพันธ์เชิงจารีตที่มีต่อลาวให้เข้มข้นขึ้นด้วย โดยหมุน โสมะจิตติ เสนอว่า ไทยและลาวต่างเป็นเครือญาติชาติภาษา โดยเฉพาะการร่วมกันก่อตั้งเมืองอุบลราชธานี ควรมีความสมัครสมานสามัคคีและร่วมกันพัฒนาเศรษฐกิจและการเมืองให้เกิดขึ้นในบ้านเมือง⁵⁰

ส่วนการรับรู้ถึงศูนย์อำนาจในท้องถิ่นนั้น การมีพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ร่วมกันมาต่างสร้างการรับรู้ถึงความเป็นคนพวกเดียวกันระหว่างคนอุบลราชธานีกับลาว สำหรับสมัยนี้ ความคิดคำนึงถึงความเป็นชนกลุ่มเดียวกันยังถูกเน้นผ่านเรื่องเล่าว่าด้วยการสถาปนาอาณาจักรอ้ายลาวร่วมกันในดินแดนทางใต้ ก่อนจะอพยพสู่ลุ่มน้ำโขง ความทรงจำเรื่องอ้ายลาวเป็นความรู้สึกถึงความภูมิใจในอารยธรรมอันเก่าแก่ของคนอุบลราชธานี จะเห็นว่า เมื่อมหาสอน ศรีเอกต้องการอธิบายความเป็นมาของที่มั่นเดิมอันพัฒนาสู่ความเป็นอุบลราชธานีต่อมา ท่านกล่าวว่า เป็นเมืองของกลุ่มชนอ้ายลาว เช่น เมืองปากมูลที่ติดกับเมืองนครจำปาศักดิ์ ซึ่ง“...กลุ่มคนแห่งอาณาจักรอีสานประแถบปากมูลนี้ ซึ่งเป็นเผ่าไทยลาวสมัยโบราณ จะเรียกรวมว่า “อ้ายลาว” กระมัง...”⁵¹ จากตรงนี้แสดงว่าบรรพบุรุษชาวอุบลราชธานีมาตั้งถิ่นฐานบริเวณนี้นานแล้ว ก่อนการอพยพครั้งใหญ่ ความภาคภูมิใจในความเป็นลาว เหมือนเป็นความทรงจำอันไกลโพ้นในโลกตำนานที่ไม่ใช่ลาวปัจจุบัน

อนึ่ง การรับรู้เรื่องราวนี้ ในงานเขียนสมัยใหม่สะท้อนภาพลักษณ์ของลาวอีกแง่มุมหนึ่ง โดยเสนอถึงความเป็นบ้านพี่เมืองน้อง ซึ่งคนอุบลราชธานี อีสาน หรือไทย ถือว่าเป็นพี่ และลาวถือเป็นน้อง สัมพันธภาพทางอำนาจที่ไม่เท่าเทียมเช่นนี้นำมาสู่การมองลาวถึงความต่ำต้อยหรือด้อยกว่าเช่นกัน เห็นจาก ประวัติเมืองอุบลราชธานี ประวัติความเป็นมาของบทธกวิอีสาน ภาษิตอีสาน ดนตรีพื้นเมืองอีสาน ที่กล่าวว่า “...เวียงจันทน์อ้างเป็นพี่น้องหมาจอก...”⁵² หมายถึง

⁴⁹หมุน โสมะจิตติ. (2505). เล่มเดิม. หน้า 62.

⁵⁰แหล่งเดิม. หน้า 70 - 75.

⁵¹มหาสอน ศรีเอก. (2506). เล่มเดิม. หน้า 5.

⁵²ประวัติเมืองอุบลราชธานี ประวัติความเป็นมาของบทธกวิอีสาน ภาษิตอีสาน ดนตรีพื้นเมืองอีสาน. (2524). หน้า 19.

เวียงจันทน์นี้ทรุดโทรมร้างไปแล้ว เปรียบประดุจจอมปลวก เป็นที่อยู่อาศัยของสุนัขจิ้งจอก ซึ่งไทยต้องช่วยเหลือและพัฒนาเศรษฐกิจการเมือง ทั้งนี้โดยมีเป้าหมายร่วมต้านคอมมิวนิสต์นั่นเอง

ในส่วนการรับรู้ถึงศูนย์กลางอำนาจรัฐไทยนั้น ในประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานีแสดงออกชัดเจนถึงการยอมรับอำนาจษัตริย์รัฐไทย ซึ่งสอดคล้องกับสภาวะความเป็นจริงที่สถาบันกษัตริย์ได้รับการฟื้นฟูอีกครั้งในทศวรรษ 2500 เป็นต้นมา สิ่งเหล่านี้สะท้อนจากงานเขียนแทบทุกเรื่องที่มีภาพพระบรมฉายาลักษณ์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวปรากฏอยู่ อันแสดงถึงการรับรู้ถึงพระราชอำนาจอย่างเป็นทางการเป็นรูปธรรม ส่วนเนื้อหาพยายามเน้นพระราชกรณียกิจของพระมหากษัตริย์ที่มีต่อท้องถิ่น โดยเฉพาะช่วงปฏิรูปประเทศสมัยรัชกาลที่ 5 ที่ชัดเจนคือ งานเขียน *ประวัติศาสตร์อีสาน* ของเดิม วิชาภัยพจนกิจ ที่ให้เนื้อหาส่วนนี้มากจนแยกมากล่าวอีกเล่มในการตีพิมพ์ครั้งที่ 2 เมื่อ พ.ศ. 2515 โดยเน้นว่า นโยบายปฏิรูปประเทศของพระองค์ ผ่านการส่งข้าหลวงไปประจำมณฑลอีสานนั้นได้สร้างความเปลี่ยนแปลงมากเพียงใด สิ่งเหล่านี้สะท้อนการยอมรับความเป็นไทยของคนอุบลราชธานีที่มีศูนย์กลางที่สถาบันกษัตริย์นั่นเอง

ในส่วนการรับรู้เรื่องคนไทยระดับประชาชนทั่วไป คนอุบลราชธานีและคนอีสานนั้น ความรู้สึกน้อยเนื้อต่ำใจในการถูกปฏิบัติเสวว่าเป็นคนไทย เป็นสำนึกของคนอุบลราชธานีที่ถูกขับออกมาเด่นชัดสมัยนี้ โดยคนอุบลราชธานีพยายามนำเสนอตัวตนที่เป็นคนไทยไม่ใช่ลาว แม้มีความเหมือนกับลาวก็ตามที่ เห็นจาก *ประวัติศาสตร์อีสาน* ที่กล่าวว่า “...นักประวัติศาสตร์ไทยฝรั่งที่รู้จักจริงเห็นแจ้งก็ได้กล่าวแล้วว่า ลาวก็คือไทย ไทยก็คือลาว แยกกันไม่ออกจึงเป็นคำกล่าวที่ถูกต้อง เพราะไทยก็สืบเลือดเนื้อเชื้อไขและมีบรรพบุรุษสืบสายเลือดมาจาก “อ้ายลาว” ส่วน “อ้ายลาว” หรือ “ลาว” ก็เรียกตนเองว่า “ไทย”...”⁵³ การแสดงตนว่าเป็นไทยในประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานีนี้เป็นกระบวนการตอบโต้ของคนท้องถิ่นที่มีต่อการถูกเหยียดหยามจากคนไทยพื้นที่อื่น เนื่องจากช่วงนั้นเป็นยุคพัฒนา ผลกระทบจากการพัฒนาที่ก่อให้เกิดความเหลื่อมล้ำทางสังคมมากขึ้น โดยเฉพาะเมื่อเปรียบเทียบกับประชาชนจังหวัดอุบลราชธานีกับคนท้องถิ่นอื่น ทำให้คนเหล่านี้รับแรงกดดันจากคนในสังคมมากขึ้น การออกมาแสดงตนว่าเป็นคนไทยจึงเป็นการตอบโต้ต่อกระแสความคิดของคนในสังคมไทยที่มองว่าคนอีสานรวมถึงคนอุบลราชธานีเป็นลาวที่โง่จนเจ็บนั่นเอง⁵⁴ ขณะเดียวกันความเป็นไทยอีสานหรืออุบลก็มีใช้ความเป็นไทยสมบูรณ์ เพราะยอมรับว่าตนมีรากเหง้าอารยธรรมสูงส่งมาจากอ้ายลาว บรรพบุรุษร่วมของชาวลาว สิ่งเหล่านี้คือความเป็นอุบลอีสาน ที่ไม่ใช่ทั้งไทยและลาวทีเดียว และสำนึกดังกล่าวก็ยังสืบเนื่องถึงปัจจุบัน แม้ว่าอาณาบริเวณเมืองอุบลราชธานีกลายเป็นส่วนหนึ่งของรัฐไทยอย่างสมบูรณ์แล้วก็ตาม สิ่งนี้แสดงให้เห็นถึงความเป็นอุบลราชธานี

⁵³เดิม วิชาภัยพจนกิจ. (2513). *เล่มเดิม*. หน้า 154.

⁵⁴เลียง ไชยกาล. (2510). *คำบรรยายเรื่องอีสาน*. หน้า 26.

อีสาน (ลาว) ทางวัฒนธรรมที่ยังคงอยู่ท่ามกลางความเป็นไทยทางการเมือง กล่าวคือ คนลาวที่อาศัยอยู่ในฝั่งขวาแม่น้ำโขงเป็นประชาชนไทยที่มีลักษณะทวิลักษณ์ คือ มีสำนึกทางชาติพันธุ์ที่เป็นลาวทับซ้อนกับสำนึกความเป็นไทย¹

จากทั้งหมดสรุปว่า ภายใต้การพัฒนาได้ผนวกเมืองอุบลราชธานีเข้ากับรัฐไทยทั้งทางกายภาพและความรู้สึกนึกคิด ทำให้การเคลื่อนไหวทางการเมืองและวัฒนธรรมของคนอุบลราชธานีอยู่ในกรอบอำนาจรัฐ นอกจากนี้รัฐยังส่งผ่านอุดมการณ์ความเป็นไทยและความรู้ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งชาติผ่านนโยบายการพัฒนา รวมทั้งการจัดการศึกษาระดับอุดมศึกษา ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างความรู้ประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานี โดยกระตุ้นปัญญาชนท้องถิ่น รวมถึงนักวิชาการภายนอกบางกลุ่มเรียบเรียงประวัติศาสตร์ขึ้นเพื่อตอบสนองภาวะทางเศรษฐกิจและการเมือง โดยปรับวิธีศึกษา เนื้อหา และรูปแบบการถ่ายทอดให้เป็นความรู้ที่สอดคล้องกับระบบความรู้และอำนาจรัฐ โดยสมัยนี้มีการเขียนประวัติศาสตร์บ้านเมืองแพร่หลาย งานเขียนประเภทนี้ถูกสนับสนุนจากหน่วยงานราชการ มีเนื้อหาเป็นประวัติศาสตร์เมือง จังหวัด และภูมิภาค เน้นสัมพันธภาพระหว่างท้องถิ่นกับรัฐ สิ่งเหล่านี้แสดงถึง การยอมรับอำนาจรัฐไทยในประวัติศาสตร์นิพนธ์พื้นเมือง นอกจากนี้การที่จาริต พันธ์/พงศาวดาร สืบเนื่องถึงยุคนี้แสดงว่า ผู้บันทึกพยายามรักษาประเพณีการบันทึกประวัติศาสตร์แบบดั้งเดิมของตนไว้ โดยปรับวิธีการเขียนให้สอดคล้องกับอำนาจรัฐไทยที่เพิ่มขึ้นทุกขณะ ลักษณะงานเขียนช่วง พ.ศ. 2500 ถึงสิ้นทศวรรษ 2520 จะเห็นถึงความเปลี่ยนแปลงโครงเรื่องประวัติศาสตร์อุบลราชธานี ที่ให้ความสำคัญเกี่ยวกับต้นกำเนิดดั้งเดิมและแนวทางการอพยพของคนไทยในฐานะบรรพบุรุษของคนอุบลราชธานีไปพร้อมๆ กับการให้ความสำคัญต่ออดีตของท้องถิ่นที่สืบทอดจากสมัยธนบุรีถึงรัตนโกสินทร์และสัมพันธ์กับอดีตระดับชาติที่ผูกพันอยู่กับกษัตริย์ เมืองหลวง ซึ่งความรุ่งเรืองอย่างต่อเนื่องของรัฐไทยมิใช่สิ่งที่เกิดขึ้นหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 แต่สิ่งที่เกิดขึ้นใหม่คือการพยายามนำประวัติศาสตร์อุบลราชธานีไปอธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นและรับใช้อำนาจรัฐโดยตรง ดังเช่น *ประวัติวัดศรีทองและเมืองอุบลราชธานี (อย่างสังเขป)* ที่มีเนื้อหาส่วนหนึ่งแสดงความเรียวร้องและยอมรับนโยบายการพัฒนาท้องถิ่นของรัฐบาลไทย อันเป็นลักษณะสำคัญอีกประการหนึ่งของประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานีสมัยนี้ อีกทั้งงานเขียนเหล่านี้เป็นข้อมูลเบื้องต้นสำหรับผู้ศึกษาประวัติศาสตร์อุบลราชธานีปัจจุบัน กอปรกับส่งผลต่อการตื่นตัวของการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นอุบลราชธานีที่เริ่มจริงจังในทศวรรษ 2530 เป็นต้นมาถึงปัจจุบัน ดังจะกล่าวในบทต่อไป

¹ สุวิช คุ้มผล. (2557, 14 พฤษภาคม). สัมภาษณ์โดย ธนยพงศ์ สารรัตน์, ที่สำนักวิทยบริการมหาวิทยาลัยอุบลราชธานี จังหวัดอุบลราชธานี.

บทที่ 4

พัฒนาการของประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานี ในมิติวัฒนธรรม ภายใต้กระแสประวัติศาสตร์ทางเลือก ตั้งแต่ พ.ศ. 2530 ถึงปัจจุบัน

ตั้งแต่ พ.ศ. 2530 เป็นต้นมา ประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานีถูกผลิตและเผยแพร่สู่สาธารณชนมากขึ้น พัฒนาการของประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานีภายใต้กระแสประวัติศาสตร์ทางเลือกจึงมีทั้งงานเขียนนักวิชาการ ประชาชน นิสิต นักศึกษา ครู อาจารย์ในสถานศึกษา ขณะที่แต่เดิมก่อน พ.ศ. 2530 ประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานีส่วนใหญ่ถูกเขียนหรือกำหนดขึ้นโดยชนชั้นนำ พระสงฆ์ ปราชญ์ท้องถิ่นที่ผ่านการบวชเรียน หรือบุคคลที่ได้รับการศึกษามัธยมศึกษาใหม่ในรอบประวัติศาสตร์ชาติ ซึ่งกรอบนี้ยังปรากฏในปัจจุบันพร้อมกับการศึกษาประวัติศาสตร์แนวใหม่

ประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานีช่วงหลัง พ.ศ. 2530 ถึงปัจจุบันยังคงเป็นที่สนใจของนักวิชาการตลอดมา มีการวิเคราะห์ประวัติศาสตร์แนวใหม่นอกเหนือจากมิติประวัติศาสตร์ชาติ มีการใช้หลักฐานหลากหลาย มีความเคร่งครัดในวิธีการทางประวัติศาสตร์มากขึ้น ขณะเดียวกันก็ยังคงชนบทการเขียนแบบ พื้น/พงศาวดาร แนวการเขียนสมัยใหม่ที่มีความสำคัญต่อการศึกษาประวัติศาสตร์อุบลราชธานี คือ แนวการเขียนประวัติศาสตร์วัฒนธรรม ที่มุ่งศึกษาวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของคนอุบลราชธานี ลักษณะชุมชน และพัฒนาการชุมชน นอกจากนี้ ยังมีวัตถุประสงค์เพื่อการวางแผนพัฒนาชนบท และการท่องเที่ยวด้วย ในที่นี้จึงกำหนดนิยามประวัติศาสตร์วัฒนธรรมให้ครอบคลุมประเด็นงานเขียนที่ตีพิมพ์ช่วง พ.ศ. 2530 ถึงปัจจุบัน (พ.ศ. 2556) อันเป็นจุดสิ้นสุดขอบเขตการศึกษาของปริญญานิพนธ์ฉบับนี้

*กระแสประวัติศาสตร์ทางเลือก (Alternate history or alternative history) หมายถึงการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในสังคมไทยช่วงทศวรรษ 2530 ถึงปัจจุบัน ประเด็นความสนใจประวัติศาสตร์เริ่มมีการนำเสนอจากมุมมองใหม่ทั้งในเชิงรูปแบบเอกสารวิชาการ วรรณกรรม สารคดี อัตชีวประวัติ และอื่นๆ และเนื้อหาที่ต่างจากประวัติศาสตร์กระแสหลัก โดยขยายความสนใจไปสู่ประวัติศาสตร์สังคมวัฒนธรรม ซึ่งมีทางเลือกหลายประเด็นให้ศึกษามากกว่าช่วงก่อนหน้านี้ ซึ่งผู้วิจัยใช้เป็นแนวทางกำหนดเนื้อหาบทนี้ (อานันท์ กาญจนพันธ์. (2543, มกราคม – มิถุนายน). แนวความคิดและวิธีการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในมิติวัฒนธรรม. วารสารสถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. 1(ฉบับปฐมฤกษ์): 17 – 32.

1. บริบททางสังคมที่ส่งผลต่อพัฒนาการของประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานี

ในทศวรรษ 2530 การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นอุบลราชธานีเริ่มขยายตัวในวงวิชาการ มีการแสวงหาหลักฐานเพิ่มขึ้น ทั้งมีเนื้อหาลุ่มลึกขึ้น และมีการเรียบเรียงที่ได้รับอิทธิพลงานวิชาการตะวันตก ซึ่งถือเป็นช่วงที่ประวัติศาสตร์อุบลราชธานีกลายเป็นวิชาชีพ ทั้งนี้พิจารณาจากจำนวนผู้ศึกษาและปริมาณผลงาน ตลอดจนการรับรู้ที่แพร่หลายสู่สังคม และอาจกล่าวได้ว่านับตั้งแต่ พ.ศ. 2530 เป็นต้นมา งานเขียนประวัติศาสตร์ในประเทศไทยเฟื่องฟูมาก มีผู้สนใจประวัติศาสตร์ท้องถิ่นมากกว่าทศวรรษก่อนหน้านี้นี้ รวมทั้งเกิดการผสมผสานกับศาสตร์อื่นๆ มากขึ้น¹

นอกจากนี้ประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานียังถูกผลิตและตีพิมพ์เผยแพร่ในรูปแบบงานวิชาการมากขึ้น ทั้งนี้พิจารณาจากการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นอุบลราชธานีที่มีขึ้นต่อเนื่องตั้งแต่ พ.ศ. 2530 ถึงปัจจุบัน อันเป็นผลจากการสนับสนุนของหน่วยงานต่างๆ และความเคลื่อนไหวของนักวิชาการทั้งในและนอกท้องถิ่นด้วย อีกทั้งสถานการณ์ภายในจังหวัดที่มีความพร้อมหลายด้าน ทั้งบุคลากร การเป็นแหล่งโบราณคดีเก่าแก่ ตลอดจนความเคลื่อนไหวด้านวิชาการของสถาบันอุดมศึกษาท้องถิ่น และการมีรากฐานทางวัฒนธรรมภูมิปัญญาที่สืบเนื่องมาแต่เดิม ปัจจัยเหล่านี้ทำให้ท้องถิ่นมีความเคลื่อนไหวทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมสูงกว่าจังหวัดอื่นของภาคอีสานในระยะใกล้เคียงกัน ดังปรากฏในทัศนะของชวน เพชรแก้ว รองอธิการบดีวิทยาลัยครูเลย (พ.ศ. 2529) เกี่ยวกับการประเมินผลสำเร็จของศูนย์วัฒนธรรมในกลุ่มวิทยาลัยครู เนื่องในวาระโอกาสครบรอบ 94 ปีของกรมการฝึกหัดครู ที่ว่า “...ผมว่าศูนย์วัฒนธรรมที่เคลื่อนตัวด้านวิชาการและการเผยแพร่ และมีอะไรที่เป็นหลักฐานมาก ก็คือศูนย์วัฒนธรรมภาคอีสาน วิทยาลัยครูอุบลราชธานี...”² จากทัศนะดังกล่าวเป็นเครื่องยืนยันว่า วิทยาลัยครูอุบลราชธานีมีศักยภาพทางวิชาการในระดับหนึ่ง ดังนั้นกิจกรรมสัมมนาวิชาการทางประวัติศาสตร์ในโครงการต่อเนื่อง 7 ปี จึงเป็นผลงานชิ้นสำคัญชิ้นหนึ่งที่แสดงถึงบทบาทและความสามารถของสถาบันนี้ และส่งผลต่อการผลิตงานประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานีต่อมาด้วย ซึ่งหัวข้อนี้จะอธิบายรายละเอียดแต่ละประเด็นตามบริบททางสังคมที่เกี่ยวข้องแต่ละช่วงเวลา ดังนี้

¹ไพฑูรย์ มีกุล. (2531). *พรมแดนความรู้การศึกษาวัฒนธรรมอีสาน*. หน้า 57.; และ ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ. (2554). *แนวคิดและแนวทางการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น*. หน้า 39.

²ชวน เพชรแก้ว. (2529). *งานวัฒนธรรมในทัศนะของกลุ่มวิทยาลัยครูภาคอีสาน*. ใน *5 วิทยาลัยครูภาคอีสาน*. หน้า 171 – 173.

1.1 ความสำคัญของการสัมมนาประวัติศาสตร์อุบลราชธานี ระหว่าง พ.ศ. 2530 – 2536 (สถานภาพและประเด็นศึกษา)

ความสนใจศึกษาประวัติศาสตร์อุบลราชธานีปรากฏเป็นรูปธรรมจากการจัดโครงการสัมมนาวิชาการจำนวน 7 ครั้ง คือ พ.ศ. 2530 เรื่อง วัฒนธรรมและมรดกอุบลราชธานี พ.ศ. 2531 เรื่อง ประวัติศาสตร์และโบราณคดีอุบลราชธานี พ.ศ. 2532 เรื่อง อุบลราชธานี : ความสำคัญทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม พ.ศ. 2533 เรื่อง ผ้าและการแต่งกายพื้นเมืองของชาวอุบลราชธานี เรื่อง ประวัติศาสตร์และโบราณคดีอุบลราชธานีครั้งที่ 3 พ.ศ. 2534 เรื่อง วัฒนธรรมพื้นบ้าน : กรณีอีสาน พ.ศ. 2535 – 2536 และเรื่อง อุบลราชธานี : อดีต ปัจจุบัน และอนาคต

การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นอุบลราชธานีที่ดำเนินต่อเนื่อง จึงเป็นผลจากการรวมตัวกันทำงานอย่างมีศักยภาพของบุคลากรสถาบันนี้ จนเกิดเป็นความโดดเด่นของท้องถิ่นด้วย ทั้งนี้เกิดจากสำนักท้องถิ่นในมิติประวัติศาสตร์ คือ ความต้องการค้นหาและเรียนรู้ประวัติความเป็นมาในท้องถิ่นตนเป็นสำคัญ และส่วนหนึ่งเป็นผลจากความเคลื่อนไหวทางวิชาการในท้องถิ่นที่มีอยู่เดิม โดยเฉพาะการทำงานของศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดที่ถือเป็นพื้นฐานและการบุกเบิกที่สำคัญต่อความตื่นตัวของสถาบันอุดมศึกษาท้องถิ่น เนื้อหาจากการสัมมนาส่วนใหญ่เป็นการนำเสนอบทความวิชาการประวัติศาสตร์และโบราณคดีเป็นสำคัญ โดยเฉพาะการรวบรวมหลักฐานประวัติศาสตร์อุบลราชธานี รวมถึงการสำรวจและประเมินสถานภาพการศึกษา โดยเฉพาะนโยบายปฏิรูปการศึกษาของกระทรวงศึกษาธิการที่ส่งเสริมและกระจายอำนาจให้ท้องถิ่นได้เรียนรู้เรื่องราวตนเองมากขึ้น ทำให้วิทยาลัยครูอุบลราชธานีสร้างหลักสูตรท้องถิ่นศึกษาขึ้นมา มีการปรับปรุงศูนย์วัฒนธรรมจังหวัด การจัดประชุมสัมมนาด้านประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมท้องถิ่น โดยมีสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ ซึ่งเป็นหน่วยงานของกระทรวงศึกษาธิการสนับสนุนงบประมาณ¹ การประชุมสัมมนาดังกล่าวได้รับความร่วมมืออย่างดีจากอาจารย์มหาวิทยาลัยทั้งส่วนกลางและภูมิภาค กิจกรรมนี้จึงสัมพันธ์กับการวิจัยในระดับอุดมศึกษาที่เริ่มหันมาให้การสนับสนุนโครงการวิจัยเกี่ยวกับท้องถิ่นเพิ่มมากขึ้นเช่นกัน การสัมมนาประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมท้องถิ่นอุบลราชธานีเฟื่องฟูสูงสุดในช่วงทศวรรษ 2530 มีการเสนอข้อมูลด้านวัฒนธรรมที่สะท้อนชีวิตความเป็นอยู่ของคนอุบลราชธานี อีกทั้งการสร้างองค์ความรู้เรื่องเมืองอุบลราชธานีที่แทรกในรายวิชาต่างๆ เช่น รายวิชาของภาควิชาภาษาไทย ภาควิชาประวัติศาสตร์ เป็นต้น²

¹ หนึ่งนิตย จันทบุตร. (2557, 14 พฤษภาคม). สัมภาษณ์โดย ธนยพงศ์ สารรัตน์, ที่ศูนย์ศิลปวัฒนธรรมกาญจนาภิเษก มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี จังหวัดอุบลราชธานี.

² ถนอม ศรีทานนท์. (2557, 14 พฤษภาคม). สัมภาษณ์โดย ธนยพงศ์ สารรัตน์, ที่ศูนย์ศิลปวัฒนธรรมกาญจนาภิเษก มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี จังหวัดอุบลราชธานี.

การศึกษาประวัติศาสตร์อุบลราชธานีที่ผ่านมานั้น เป็นผลจากกระแสการที่สืบเนื่อง จากความสนใจประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคต่าง ๆ ของประเทศไทยในทศวรรษ 2520 ที่มีนักวิชาการที่ สำเร็จการศึกษาจากต่างประเทศ และเดินทางกลับมาเป็นอาจารย์สอนในสถาบันอุดมศึกษาของไทย ที่เริ่มสนใจศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นจริงจัง และในทศวรรษ 2530 เมืองอุบลราชธานีอยู่ในวาระ ครบรอบ 200 ปี ใน พ.ศ. 2535 มีการจัดพิมพ์หนังสือที่ระลึก *อุบลราชธานี 200 ปี*¹ ประเด็นศึกษาที่ จัดในงานสัมมนาวิชาการและประเด็นในหนังสือที่ระลึกเกี่ยวกับเรื่องเมืองอุบลราชธานีสมัยก่อน ประวัติศาสตร์ เมืองอุบลราชธานีสมัยประวัติศาสตร์ สมัยทวารวดี สมัยขอม และไทย - ลาวสะท้อน ให้เห็นว่า นักวิชาการทั้งภายนอกและภายในท้องถิ่นให้ความสนใจกับพัฒนาการของเมือง อุบลราชธานีตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์จนถึงสมัยประวัติศาสตร์ในวัฒนธรรมเขมรภายใต้ประเด็น ศึกษาด้านศิลปะและโบราณคดี แสดงให้เห็นร่องรอยการตั้งถิ่นฐานและชุมชนก่อนประวัติศาสตร์ของ เมืองอุบลราชธานีสมัยหินและโลหะ สมัยประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมเขมรที่ส่งผลต่อผลงานวิชาการ ร่วมสมัยด้วย โดยแบ่งเนื้อหาเป็น 4 ตอน ได้แก่ ประวัติจังหวัดอุบลราชธานี ศิลปวัฒนธรรมจังหวัด อุบลราชธานี คนจังหวัดอุบลราชธานีที่น่ารู้จัก และจังหวัดอุบลราชธานีปัจจุบันและอนาคต อย่างไรก็ดี หากพิจารณารายชื่อคณะกรรมการที่เรียบเรียงหนังสือเล่มนี้แล้ว จะเห็นว่าเป็นชุดเดียวกับผู้เสนอ บทความในการสัมมนาวิชาการเมื่อ 6 ครั้งที่ผ่านมา กล่าวได้ว่าหนังสือเล่มนี้เป็นการรวบรวมเนื้อหา จากการสัมมนาวิชาการประวัติศาสตร์เมืองอุบลราชธานีมาเรียบเรียงขึ้นใหม่

นอกจากประเด็นที่แสดงพัฒนาการของเมืองอุบลราชธานีภายใต้การศึกษา ประวัติศาสตร์ศิลปะและโบราณคดีข้างต้นแล้ว นักวิชาการทั้งภายนอกและภายในท้องถิ่นยังสนใจ ประวัติศาสตร์อุบลราชธานีในประเด็นพัฒนาการทางการเมืองการปกครองที่หลากหลายเพิ่มขึ้นผ่าน การนำเสนอในงานสัมมนาฯ และยังคงมีงานวิจัยที่เน้นสารัตถะช่วงปฏิรูปการปกครองสมัยรัชกาลที่ 5 เช่น งานของกิติรัตน์ สืบพันธ์ เรื่อง *การรวมคณะสงฆ์อีสานเข้ากับคณะสงฆ์ไทย* (พ.ศ. 2434 – 2468)² เป็นงานศึกษาที่เน้นศึกษาความสัมพันธ์รัฐไทยกับหัวเมืองอุบลราชธานีโดยมองผ่านการ จัดการคณะสงฆ์ในหัวเมืองอีสานซึ่งส่งผลต่อคนอุบลราชธานีโดยตรง

นอกจากมีประเด็นศึกษาช่วงปฏิรูปการปกครองสมัยรัชกาลที่ 5 แล้ว นักวิชาการทั้งใน และนอกท้องถิ่นต่างสนใจพัฒนาการของเมืองอุบลราชธานีที่สัมพันธ์กับวัฒนธรรมลุ่มแม่น้ำมูล – แม่น้ำชี เช่นงานของธิดา สาระยา เรื่อง *เจนละที่อุบลราชธานี : พัฒนาการของประวัติศาสตร์ภูมิภาค*

¹ บำเพ็ญ ฌ อุบล; และคนอื่นๆ. (2535). *อุบลราชธานี 200 ปี*.

² กิติรัตน์ สืบพันธ์. (2533). *การรวมคณะสงฆ์อีสานเข้ากับคณะสงฆ์ไทย* (พ.ศ. 2434 – พ.ศ. 2475). ใน *ประวัติศาสตร์และโบราณคดีอุบลราชธานีครั้งที่ 3*.

เอเชียตะวันออกเฉียงใต้¹ เป็นการเปิดมุมมองของคนบริเวณเมืองอุบลราชธานีที่ไม่ได้มีความสัมพันธ์ทางการเมืองการปกครองเฉพาะกับรัฐในลุ่มน้ำเจ้าพระยาเท่านั้น แต่ยังมีความสัมพันธ์กับรัฐในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ด้วย

ความเปลี่ยนแปลงสำคัญของนักวิชาการที่ศึกษาประวัติศาสตร์อุบลราชธานีที่สำคัญอีกประการ คือ การศึกษาประวัติศาสตร์อุบลราชธานีในบริบทหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ดังเช่นงานของเทอด บุนนรัตนพันธ์ เรื่อง *เล่าเรื่องเสรีไทยในอุบล*² งานของอรพินทร์ (กริพัฒน์) สิงหนายก เรื่อง *นายทองอินทร์ในทัศนะของข้าพเจ้า*³ งานวิจัยเหล่านี้ศึกษาบทบาทชนชั้นปัญญาชนเมืองอุบลราชธานีในสถานะของเสรีไทยและสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ซึ่งมีบทบาททางการเมืองระดับท้องถิ่นและระดับชาติในทศวรรษ 2480 – 2490

นอกจากการเปลี่ยนแปลงสารัตถะข้างต้นแล้ว การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญในงานวิจัยประวัติศาสตร์อุบลราชธานี คือ การใช้หลักฐานใหม่ๆ ในการศึกษาประวัติศาสตร์การเมืองการปกครองเพิ่มขึ้นอันเป็นผลจากการเปลี่ยนแปลงระเบียบวิธีการศึกษาประวัติศาสตร์ที่มุ่งให้ความสำคัญต่อท้องถิ่นเป็นสำคัญ ดังปรากฏว่า มีงานวิจัยวรรณกรรมพื้นเมืองอุบลราชธานี ซึ่งแม้ว่าผู้วิจัยจะศึกษาตามระเบียบวิธีวิเคราะห์งานวรรณกรรมก็ตาม แต่ผลการวิเคราะห์เนื้อหาก็สามารถนำมาเป็นหลักฐานศึกษาประวัติศาสตร์การเมืองการปกครองได้ รวมถึงมีรายละเอียดเกี่ยวกับข้อมูลเชิงวัฒนธรรม เช่น ประเพณีและวิถีชีวิตคนในท้องถิ่นอุบลราชธานีมากขึ้นกว่าจารีตการบันทึกพื้นยุคแรกๆ ที่เน้นเรื่องการเมืองการปกครองอย่างเดียว ดังเช่น งานของวีระศักดิ์ จารุแพทย์ เรื่อง *วรรณกรรมเมืองอุบลราชธานี : กรณีพระอุปาลิคุณุปมาจารย์ (สิริจนโท จันทร)*⁴ ซึ่งผลงานเหล่านี้ช่วยให้เห็นแนวการเขียนประวัติศาสตร์ท้องถิ่นชัดเจนขึ้นโดยผ่านมุมมองและเอกสารของคนในนั้นเอง โดยเป็นการพยายามแสวงหาข้อมูลใหม่และนำข้อมูลเดิมมาศึกษาวิเคราะห์เพื่อสืบค้นหรือโยงใยให้สัมพันธ์กับประวัติศาสตร์อุบลราชธานีให้มากที่สุด ขณะเดียวกันก็สะท้อนให้เห็นข้อจำกัดของหลักฐานประวัติศาสตร์อุบลราชธานีด้วย

¹ธิดา สาระยา. (2533). เจนละที่อุบลราชธานี : พัฒนาการของประวัติศาสตร์ภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้. ใน *ประวัติศาสตร์และโบราณคดีอุบลราชธานีครั้งที่ 3*. ไม่มีเลขหน้า.

²เทอด บุนนรัตนพันธ์. (2531). เล่าเรื่องเสรีไทยในอุบล. ใน *ประวัติศาสตร์และโบราณคดีอุบลราชธานี*. ไม่มีเลขหน้า.

³อรพินทร์ (กริพัฒน์) สิงหนายก. (2533). นายทองอินทร์ในทัศนะของข้าพเจ้า. ใน *ประวัติศาสตร์และโบราณคดีอุบลราชธานีครั้งที่ 3*. ไม่มีเลขหน้า.

⁴วีระศักดิ์ จารุแพทย์. (2532). วรรณกรรมเมืองอุบลราชธานี : กรณีพระอุปาลิคุณุปมาจารย์. ใน *อุบลราชธานี : ความสำคัญทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม*. ไม่มีเลขหน้า.

กล่าวได้ว่า การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นอุบลราชธานีที่มีขึ้นต่อเนื่องในทศวรรษ 2530 อยู่ในกระแสประวัติศาสตร์แนวใหม่เกือบทั้งสิ้น กล่าวคือ เป็นการศึกษาวิเคราะห์ของ นักวิชาการรุ่นใหม่ และนักวิชาการร่วมสมัย มีการใช้หลักฐานหลากหลาย และใช้ความรู้ศาสตร์ต่างๆ มาวิเคราะห์ประวัติศาสตร์ หรือที่เรียกว่า สหวิทยาการ (interdisciplinary) ซึ่งโดยหลักแล้วเป็นผล การศึกษาของนักวิชาการส่วนกลางเป็นสำคัญ โดยเฉพาะนักวิชาการที่เชี่ยวชาญประวัติศาสตร์และ โบราณคดีที่มีผลงานด้านนี้ต่อเนื่อง โดยเฉพาะการจัดสัมมนาครั้งที่สอง พ.ศ. 2531 ซึ่งเป็นเรื่อง เมืองอุบลราชธานีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ สมัยประวัติศาสตร์ : สมัยทวารวดี สมัยขอม และไทย – ลาว ซึ่งต้องอาศัยการค้นคว้าและตีความจากข้อมูลโบราณคดี และเอกสารพื้นเมืองประเภทจารึกและ เอกสารโบราณที่พบในประเทศและต่างประเทศโดยเฉพาะประเทศลาวเป็นหลัก และอาศัยการ ค้นคว้าบุกเบิกของนักวิชาการผู้ทรงคุณวุฒิจากส่วนกลางเป็นสำคัญ เนื่องจากวิทยาลัยครู อุบลราชธานียังขาดความรู้ความชำนาญในเรื่องดังกล่าวอยู่มาก

การจัดสัมมนาวิชาการประวัติศาสตร์อย่างต่อเนื่องของวิทยาลัยครูอุบลราชธานีนั้น มี ส่วนทำให้เกิดการพัฒนาองค์ความรู้ และบุคลากร เพราะกิจกรรมดังกล่าวเป็นที่รวมนักวิชาการ สาขาต่างๆ ไว้ที่เดียวกัน เป็นเสมือนเวทีเปิดโอกาสให้นักวิชาการท้องถิ่นรุ่นใหม่เสนอผลงาน และยัง ส่งเสริมให้เกิดการรวมตัวกันในหมู่นักวิชาการท้องถิ่น นับเป็นการเปิดตัวครั้งสำคัญที่ทำให้สังคม ภายนอกรู้จักมากขึ้น และเป็นการกระตุ้นให้พวกเขามีบทบาทในวงการท้องถิ่นศึกษาต่อมา ซึ่ง ผลงานวิชาการนี้ปรากฏทั้งภายในท้องถิ่น และที่เผยแพร่สู่ภายนอก โครงการสัมมนาวิชาการทาง ประวัติศาสตร์อุบลราชธานีดังกล่าว ถือเป็นกระบวนการผลิตชุดหลักฐานประวัติศาสตร์อุบลราชธานี ขึ้นมาอีกมาก ซึ่งก็คือ เอกสารหนังสือประกอบการสัมมนานั้นเอง¹

การศึกษาประวัติศาสตร์อุบลราชธานีจากการสัมมนาดังกล่าว สามารถเห็นพัฒนาการ ของการศึกษา คือ การศึกษาประวัติศาสตร์อุบลราชธานีระยะแรกๆ ไม่ได้ศึกษาประวัติศาสตร์ อุบลราชธานีอย่างเป็นเอกเทศปรากฏชัด แต่จะศึกษาประวัติศาสตร์อุบลราชธานีที่สัมพันธ์กับ ประวัติศาสตร์ส่วนอื่นๆ อาทิ ประวัติศาสตร์ราชธานีไทยแต่ละสมัย ประวัติศาสตร์อาณาจักรและ วัฒนธรรมเจนละ ต่อมาการศึกษาประวัติศาสตร์อุบลราชธานีเริ่มเข้าสู่แนวประวัติศาสตร์ท้องถิ่น โดยตรงมากขึ้น จนกระทั่งเมื่อกระแสการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาและการ ท่องเที่ยวจากภายนอกเข้ามามีอิทธิพล ทำให้เป้าหมายการศึกษาประวัติศาสตร์อุบลราชธานีครั้ง หลังๆ เป็นไปเพื่อสนองความต้องการดังกล่าว ในระยะหลังของการสัมมนาพบว่า มีสภาวะที่ซบเซา ลง และได้รับการสานต่อโดยคณาจารย์จากมหาวิทยาลัยอุบลราชธานีและหน่วยงานอื่นๆ ถึงปัจจุบัน

¹ปัญญา แพงเหล้า. (2557, 23 มิถุนายน). สัมภาษณ์โดย ชัยยพงศ์ สารรัตน์, ที่สำนักวิทยบริการและ เทคโนโลยีสารสนเทศ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี จังหวัดอุบลราชธานี.

คุณูปการการศึกษาประวัติศาสตร์อุบลราชธานีต่อประวัติศาสตร์ส่วนอื่นอาจได้แก่ การมีส่วนช่วยขยายการศึกษาประวัติศาสตร์การค้นคว้าเรื่องความเป็นมาของชาติไทย ประวัติศาสตร์ของชาติไทยในดินแดนที่เป็นประเทศไทยปัจจุบันที่มีมาแล้วกว่า 2,000 – 3,000 ปีก่อน คือก่อนสถาปนาอาณาจักรสุโขทัย ดังการศึกษาโบราณคดีก่อนประวัติศาสตร์ในอีสาน หรือการศึกษาประวัติศาสตร์ราชวงศ์จักรีเจ้านายซึ่งเป็นบรรพบุรุษของคนอุบลราชธานีกลุ่มแรกในยุควัฒนธรรมทวารวดีและขอมที่นักประวัติศาสตร์หลายท่านลงความเห็นว่าเป็นบรรพบุรุษคนไทยกลุ่มหนึ่งที่สถาปนาอำนาจและความเจริญของตนขึ้นบริเวณภาคอีสานของไทยที่อุบลราชธานี ประเด็นดังกล่าวสะท้อนถึงความก้าวหน้าของการศึกษาประวัติศาสตร์อุบลราชธานีในมิติสหวิทยาการ คือประวัติศาสตร์เป็นวิชาที่เกี่ยวข้องกับพัฒนาการของการเมือง สังคม เศรษฐกิจ และอดีตของสังคมมนุษย์ มิใช่เรื่องที่เกิดตามลำดับเวลาหรือเรื่องพระมหากษัตริย์เท่านั้น เห็นชัดเจนในการสัมมนาครั้งที่ 7 เรื่อง *อุบลราชธานี : อดีต ปัจจุบัน และอนาคต* ซึ่งประเด็นศึกษาในการสัมมนาจะเน้นเรื่องเหตุการณ์สำคัญๆ ที่ส่งผลต่อท้องถิ่นอุบลราชธานี และจุดประสงค์สำคัญอย่างยิ่งที่เพิ่มขึ้นมาในการสัมมนาครั้งที่ 7 นี้คือ ต้องการให้การสัมมนาในครั้งนี้มีผลต่อการนำมาใช้ในการพัฒนาทางเศรษฐกิจและสังคมของอุบลราชธานีด้วย

ผลงานและบทบาทของนักประวัติศาสตร์ในเวทีสัมมนาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นอุบลราชธานีที่กล่าวมานี้ มีลักษณะความเป็นตัวแทนของนักประวัติศาสตร์ ทั้งนักประวัติศาสตร์สมัครเล่น กับนักประวัติศาสตร์อาชีพหรือนักประวัติศาสตร์ในวงวิชาการศึกษา ซึ่งการค้นพบข้อมูลใหม่และการให้ความสนใจประวัติศาสตร์อุบลราชธานีของบรรดานักวิชาการที่มีชื่อเสียงเหล่านี้น่าจะมีส่วนกระตุ้นความสนใจของนักวิชาการท้องถิ่นในการสืบค้นประวัติความเป็นมาของตนต่อไป

1.2 บทบาทของกรมศิลปากรกับการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นอุบลราชธานีในทศวรรษ 2530

การที่รัฐให้ความสำคัญต่อการศึกษาประวัติศาสตร์และโบราณคดีท้องถิ่น โดยอยู่ภายใต้การดูแลของสถาบันสำคัญ คือ กรมศิลปากรในทศวรรษ 2530 เป็นต้นมา เนื่องจากอุบลราชธานีเป็นจังหวัดหนึ่งที่มีการค้นพบโบราณวัตถุจำนวนมากที่อยู่ในช่วงเวลาต่างกัน ส่งผลให้เกิดการจัดตั้งพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อุบลราชธานี หอจดหมายเหตุแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติฯ จังหวัดอุบลราชธานี และสำนักศิลปากรที่ 11 จังหวัดอุบลราชธานี ส่งผลให้เกิดหนังสือประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมเมืองที่ตีพิมพ์โดยกรมศิลปากร ได้แก่ *เมืองอุบลราชธานี*¹ จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดอาคารพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อุบลราชธานี เมื่อวันที่ 30 มิถุนายน พ.ศ. 2532 จากการศึกษาวิเคราะห์

¹กรมศิลปากร. (2532). *เมืองอุบลราชธานี*.

เอกสารเรื่องนี้พบว่าจารีตการศึกษาประวัติศาสตร์เมืองแบบพงศาวดารหรือประวัติมหาดไทยส่วนภูมิภาคในทศวรรษ 2520 ยังคงปรากฏในการศึกษาประวัติศาสตร์เมืองของกรมศิลปากร แต่มีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการนำเสนอและเนื้อหาที่หลากหลาย มีลักษณะการศึกษาวิจัยที่เป็นวิชาการมาก มีแนวคิดและวิธีการศึกษาที่บูรณาการกับศาสตร์อื่นมากขึ้น งานเรื่อง *เมืองอุบลราชธานี* นี้ นำเสนอโดยนักวิชาการประจำกรมศิลปากรเป็นหลัก และอาศัยงานวิจัยของนักวิชาการในมหาวิทยาลัยเข้ามาเติมเต็มเนื้อหาในหนังสือให้รัดกุมรอบด้านมากขึ้น งานค้นคว้าเป็นข้อมูลประวัติศาสตร์ที่อาศัยฐานของศาสตร์ความรู้สมัยใหม่จากโบราณคดีบ้าง มานุษยวิทยาบ้าง ประวัติศาสตร์บ้าง ภาษาศาสตร์บ้าง เนื้อหาที่เขียนครอบคลุมทั้งประวัติศาสตร์ โบราณคดี ความเชื่อ ประเพณี ความเชื่อ วรรณกรรม เมื่อเปรียบเทียบกับหนังสือ *ประวัติมหาดไทยส่วนภูมิภาคจังหวัดอุบลราชธานี* ที่ตีพิมพ์ในทศวรรษ 2520 แล้ว หนังสือ *เมืองอุบลราชธานี* ของกรมศิลปากรจะมีความลุ่มลึกมากกว่า เพราะมีการสืบค้นที่เป็นหลักวิชาการหลากหลาย และศึกษาลงไปถึงบริบทของชุมชนเขตเมืองด้วย ซึ่งการศึกษาค้นคว้าทางโบราณคดีทั้งการร่วมมือกับนักวิชาการชาวตะวันตกและการขุดค้นทางโบราณคดีอย่างเป็นระบบของนักวิชาการไทยในเวลาต่อมา ทำให้ได้ข้อมูลหลากหลายที่ล้วนเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ในส่วนท้องถิ่นอื่นๆ ของชาติ อย่างไรก็ตาม เนื้อหาด้านประวัติศาสตร์เมืองก็ยังให้ความสำคัญกับเมืองในฐานะส่วนหนึ่งของรัฐไทยแบบประวัติมหาดไทยส่วนภูมิภาคนั่นเอง

บทบาทของกรมศิลปากรในท้องถิ่นดังกล่าวโดยเฉพาะการจัดตั้งอาคารพิพิธภัณฑสถานที่เป็นรูปธรรมอันงดงามโอโถงในสายตาค้นท้องถิ่น ที่ซึ่งพวกเขาเห็นการจัดแสดงศิลปวัตถุเก่าแก่งดงามที่รวบรวมไว้มากมายซึ่งเป็นของในท้องถิ่นตน ทำให้เกิดแรงกระตุ้นด้านจิตสำนึกในความรักท้องถิ่นและเกิดความตระหนักถึงคุณค่าและความสำคัญทางประวัติศาสตร์ท้องถิ่นขึ้นมา และส่งผลต่อความนิยมในการเสาะแสวงหาและสะสมของเก่าจำพวกโบราณวัตถุและนักสะสมที่มีฐานะ ตลอดจนการเก็บรักษาโบราณวัตถุที่พบในท้องถิ่นของบรรดาพระสงฆ์ท้องถิ่นด้วยเช่นกัน ซึ่งการเก็บโบราณวัตถุในรูปสมบัติเช่นนี้ก็นับว่ามีประโยชน์อยู่บ้างในแง่ที่เป็นแหล่งรวบรวมโบราณวัตถุส่วนบุคคล โดยนักวิชาการสามารถใช้เพื่อการศึกษา ร่องรอยต่างๆ ทางประวัติศาสตร์ ตลอดจนสามารถสืบเสาะถึงแหล่งโบราณคดีอันเป็นที่มาของโบราณวัตถุ และเกิดการแลกเปลี่ยนความรู้ระหว่างกันของนักวิชาการกับบรรดาเจ้าของโบราณวัตถุซึ่งหลายคนก็เป็นผู้รู้เรื่องราวในท้องถิ่นของตนดี และอาจเป็นนักวิชาการสมัครเล่นด้วย การศึกษาวิจัยประวัติศาสตร์และโบราณคดีอุบลราชธานีที่เกิดขึ้นต่อมาจึงน่าจะมีที่มาส่วนหนึ่งจากจิตสำนึกดังกล่าว

1.3 บทบาทของ วารสารเมืองโบราณ และ วารสารศิลปวัฒนธรรม ในการเผยแพร่เรื่องเมืองอุบลราชธานี

ช่วงทศวรรษ 2510 และ 2520 มีวารสารที่มีเนื้อหาเชิงประวัติศาสตร์และโบราณคดีของเอกชนออกมา 2 ฉบับ ได้แก่ วารสารเมืองโบราณ และ วารสารศิลปวัฒนธรรม โดย วารสารเมืองโบราณ ออกเดือนกันยายน พ.ศ. 2517 วารสารนี้มีจุดประสงค์เพื่อสนับสนุนการค้นคว้าเรื่องอดีตมาเผยแพร่ให้ผู้สนใจทุกวัยทุกระดับให้ได้รับความรู้ นอกจากนั้นยังมีนโยบายส่งเสริมการค้นคว้าและเผยแพร่เรื่องราวใหม่ๆ ดังนั้นเนื้อหาในวารสารจึงเป็นการเผยแพร่ประเด็นใหม่ๆ ของนักวิชาการโดยเฉพาะด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดี และกลายเป็นข้อจำกัดของวารสารที่ส่วนใหญ่เผยแพร่ในแวดวงวิชาการหรือปัญญาชนเท่านั้น วารสารเมืองโบราณ มีส่วนสำคัญในการเผยแพร่ความรู้ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในทศวรรษ 2530 รวมทั้งเมืองโบราณยังมีบทบาทในการเผยแพร่ผลงานเรื่องอุบลราชธานีของศรีศักร วัลลิโภดม ออกสู่สาธารณชนในรูปแบบหนังสือ เช่น *แอ่งอารยธรรมอีสาน*¹ พ.ศ. 2531 และรวบรวมบทความของศรีศักรที่เขียนในช่วงทศวรรษ 2500 – 2530 เพื่อตีพิมพ์เป็นหนังสือสำคัญของนักศึกษาประวัติศาสตร์ในระดับอุดมศึกษา 2 เล่ม คือ *เรื่อง ขัณฑ์แห่งเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทย*² และ *เรื่อง โบราณคดีไทยในทศวรรษที่ผ่านมา*³ โดยมีเรื่องอีสานและเมืองอุบลราชธานีด้วย

ขณะที่วารสารอีกชุดหนึ่งคือ วารสารศิลปวัฒนธรรม ออกวางตลาดฉบับแรกในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2522 โดยมีสุจิตต์ วงษ์เทศเป็นบรรณาธิการ วารสารเล่มนี้อธิบายเหตุการณ์ในอดีตอย่างง่าย ๆ และเปิดโอกาสให้ผู้อ่านทำความเข้าใจและเสนอข้อมูลใหม่ต่อดีตก่อนกรอบคำอธิบายประวัติศาสตร์ชาติตามความรับรู้ของคนทั่วไป ทำให้วารสารเล่มนี้เข้าถึงคนทั่วไปที่สนใจประวัติศาสตร์และโบราณคดี อีกทั้งเป็นเวทีให้ผู้อ่านเขียนจดหมายหรือบทความเข้ามาแสดงความคิดเห็นตอบบทความต่างๆ ที่ตีพิมพ์แล้วหรือโต้ตอบกับผู้เขียนในคอลัมน์จดหมายถึงบรรณาธิการ ซึ่งวารสารศิลปวัฒนธรรมกลายเป็นเวทีส่งเสริมการเขียนประวัติศาสตร์ท้องถิ่นให้กับคนที่สนใจ เช่น บำเพ็ญ ญ อุบล ปราชญ์ท้องถิ่น ซึ่งสนใจศึกษาประวัติศาสตร์อุบลราชธานี ได้เขียนบทความลงในวารสารศิลปวัฒนธรรมมากกว่า 20 ปี จนบทความส่วนหนึ่งนำมาตีพิมพ์รวมเล่มโดยใช้ชื่อว่า *เล่าเรื่องเมืองอุบลราชธานี*

¹ศรีศักร วัลลิโภดม. (2531). *แอ่งอารยธรรมอีสาน*.

²ศรีศักร วัลลิโภดม. (2532). *ขัณฑ์แห่งเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทย*.

³ศรีศักร วัลลิโภดม. (2533). *โบราณคดีไทยในทศวรรษที่ผ่านมา*.

ส่วนผลงานของสุจิตต์ วงษ์เทศ เกี่ยวกับเรื่องอุบลราชธานี คือ *เยี่ยมอุบล 3,000 ปี*⁴ และ *อุบลราชธานี มาจากไหน?*⁵ เป้าหมายของหนังสือ 2 เล่มนี้คือ เพื่ออธิบายความเป็นมาของบ้านเมืองที่เป็นส่วนหนึ่งของประเทศไทยในขอบเขตของศิลปวัฒนธรรมเมืองอุบลราชธานี นอกจากนี้สุจิตต์และวารสารศิลปวัฒนธรรมยังเป็นสื่อสำคัญทางหนึ่งในการเผยแพร่แนวคิดของศรัทธารอกออกไปสู่สังคมภายนอกอย่างกว้างขวาง และยังรวบรวมบทความที่ตีพิมพ์ในวารสารออกเป็นหนังสือและสุจิตต์เผยแพร่ เช่น *ผาแต้มกับแดนก่อนประวัติศาสตร์ ณ เมืองอุบลราชธานี*⁶ เช่นเดียวกับงานของดึก แสนบุญ ที่เป็นผู้เขียนคอลัมน์ประจำในวารสารศิลปวัฒนธรรมจนถึงปัจจุบันงานเขียนส่วนใหญ่จะให้ภาพงานศิลปะอีสานที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิตคนเป็นหลัก เช่นบทความเรื่อง “เมรุชั่วคราวนกหัสดีลิงค์เมืองอุบล” มรดกทางงานช่างวัฒนธรรมพื้นถิ่นอีสาน⁷ เป็นต้น

1.4 การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นอุบลราชธานีแนววัฒนธรรมชุมชน

แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนกระแสหลัก เติบโตขึ้นชัดเจนในช่วงทศวรรษ 2520 – 2530 โดยมาจากการนำเสนอโดยองค์กรพัฒนาเอกชน ที่ทำงานด้านการพัฒนาชนบทโดยเฉพาะวัฒนธรรมชาวบ้านหรือชนบทที่แสดงถึงความพอเพียง ความมีน้ำใจ ความผสมผสานกลมกลืนกันชุมชนตลอดจนภูมิปัญญาต่างๆ ว่าเป็นคุณค่าดั้งเดิมของไทยนั้นได้มีอิทธิพลมาถึงปัจจุบัน อย่างไรก็ตามในช่วงเดียวกันนี้ก็มีนักวิชาการจำนวนหนึ่งที่สนใจศึกษาวัฒนธรรมชุมชนในท้องถิ่นอุบลราชธานีในมิติที่กว้างออกไป โดยให้ความสำคัญกับอำนาจ และสิทธิในการจัดการสังคมและทรัพยากรธรรมชาติในลักษณะการปรับตัวและการเปลี่ยนแปลง ซึ่งปรากฏผลงานตั้งแต่ทศวรรษ 2530 เป็นต้นมา เช่น การปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตผู้คนของชุมชนลุ่มน้ำมูลตอนล่าง อำเภอพิบูลมังสาหาร จังหวัดอุบลราชธานี⁸ ของประนุช ทรัพย์สาร และเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านนาดอน อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี⁹ ของสุวิทย์ ธีรศาตวัด เป็นต้น

การศึกษาดังกล่าวนี้นับเป็นแนวทางที่ได้รับความสนใจมากขึ้นในปัจจุบัน โดยสร้างท้องถิ่นให้เข้มแข็ง (กระบวนการทำให้เป็นท้องถิ่นหรือท้องถิ่นพัฒนา (Localization)) ที่รักษาแนวคิด

⁴สุจิตต์ วงษ์เทศ. (2536). *เยี่ยมอุบล 3,000 ปี*.

⁵สุจิตต์ วงษ์เทศ. (2554). *อุบลราชธานี มาจากไหน ?*.

⁶ศรัทธา วิลลิโกดม. (2537). *ผาแต้มกับแดนก่อนประวัติศาสตร์ ณ เมืองอุบลราชธานี*.

⁷ดึก แสนบุญ. (2548, พฤศจิกายน). “เมรุชั่วคราวนกหัสดีลิงค์เมืองอุบล” มรดกทางงานช่างวัฒนธรรมพื้นถิ่นอีสาน. *วารสารศิลปวัฒนธรรม*. 27(1): 42 – 43.

⁸ประนุช ทรัพย์สาร. (2536). *การปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตผู้คนของชุมชนลุ่มน้ำมูลตอนล่าง อำเภอพิบูลมังสาหาร จังหวัดอุบลราชธานี*.

⁹สุวิทย์ ธีรศาตวัด. (2538). *เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านนาดอน อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี*.

ประเพณี ศิลปะ เอกลักษณ์ และความเป็นตัวของตัวเองไว้เพื่อต่อต้านหรือชะลอความเปลี่ยนแปลงตามกระแสโลกาภิวัตน์ (Globalization) และจะเด่นชัดขึ้นภายหลังกระแสพระราชดำริเรื่องเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งมีบทบาทมากภายหลังวิกฤตเศรษฐกิจ พ.ศ. 2540 โดยเป็นทางออกสำคัญของปัญหาในยุคโลกาภิวัตน์ดังกล่าว¹⁰

1.5 ความเคลื่อนไหวของหน่วยงานต่าง ๆ และสถาบันอุดมศึกษาท้องถิ่นกับบทบาทของปราชญ์ท้องถิ่นและนักวิชาการอาชีพ ในทศวรรษ 2530 – ทศวรรษ 2540

ในทศวรรษ 2530 ประเด็นความสนใจประวัติศาสตร์ท้องถิ่นมีเพิ่มขึ้น และอยู่ในทศวรรษที่องค์การยูเนสโกกำหนดให้เป็นทศวรรษโลกเพื่อพัฒนาวัฒนธรรม (พ.ศ. 2530 – 2540) ทำให้เกิดกิจกรรมค้นคว้าประวัติศาสตร์เมืองอุบลราชธานีต่อเนื่อง และผู้นำท้องถิ่นได้จัดตั้งสมาคมหรือชมรมต่าง ๆ ร่วมกับภาครัฐเพื่อจัดกิจกรรมพัฒนาท้องถิ่น เช่น มูลนิธิเจ้าคำผง : พระประทุมวรราชสุริยวงศ์ กลุ่มสืบสานนำฮอยหม่อมเจียงคำ ชุมพล ณ อยุธยา เป็นต้น

อนุสาวรีย์พระประทุมวรราชสุริยวงศ์และอนุสาวรีย์พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ คือผลพวงของความสนใจในท้องถิ่นของฝ่ายข้าราชการ และถือเป็นการตอกย้ำถึงความสำเร็จของประเทศไทยกับการปฏิรูปมณฑลอีสาน การสร้างอนุสาวรีย์พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์เป็นการแสดงความกตัญญูต่อผู้มีพระคุณที่พัฒนาบ้านเมืองที่ทันสมัยให้ลูกหลานอยู่อาศัย ความรู้เรื่องพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ยังอยู่ในวงแคบเฉพาะกลุ่มทหารค่ายสรรพสิทธิประสงค์ กลุ่มเชื้อสายราชสกุลชุมพล ณ อยุธยาและนักวิชาการบางกลุ่ม ในขณะที่ความตื่นตัวของคนท้องถิ่นที่มีต่ออนุสาวรีย์พระประทุมวรราชสุริยวงศ์ดูจะมีมากขึ้น อนุสาวรีย์นี้เป็นผลงานของทางราชการ (จังหวัด) สร้างตั้งแต่ พ.ศ. 2530 แล้วเสร็จ พ.ศ. 2532 ตั้งอยู่กลางทุ่งศรีเมือง ณ กลางเมืองอุบลราชธานี เพื่อให้คนอุบลราชธานีได้รู้จักและร่วมกันเชิดชูวีรกรรมผู้ก่อตั้งเมืองมากขึ้น

เอกสารเกี่ยวกับอนุสาวรีย์ผู้ก่อตั้งเมืองอุบลได้รับการตีพิมพ์เผยแพร่อย่างกว้างขวาง แต่ความสนใจและความสงสัยของผู้คนทั้งในท้องถิ่นและผู้ไปเยือนก็คือ ทำไมต้องมีคำว่า เจ้าคำผง เจ้าผู้ปกครองเมืองอุบลราชธานีศรีวนาลัยประเทศราช ต่อท้ายชื่อเต็ม ซึ่งต่างจากอนุสาวรีย์ผู้ก่อตั้งบ้านเมืองของจังหวัดอื่นๆ ในภาคอีสาน โดยเฉพาะราชทินนาม เจ้า ความรู้เรื่องการสร้างเมืองที่อยู่ในตำนานถูกเปิดเผยอย่างเป็นทางการต่อสายตาสาธารณชนทั่วไปครั้งแรกโดยเฉพาะกลุ่มคนที่ไม่

¹⁰อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. (2548). *ประวัติศาสตร์เพื่อชุมชน : ทิศทางใหม่ของการศึกษาประวัติศาสตร์*. หน้า 32.; และ ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ. (2554). *เล่มเดิม*. หน้า 91.

*นักวิชาการอาชีพ หมายถึง คนที่สำเร็จตามหลักสูตรการสมัใหม่แบบตะวันตก (รวมถึงสำเร็จการศึกษาจากต่างประเทศด้วย) และเมื่อเรียนจบก็มาทำงานในมหาวิทยาลัยเป็นอาชีพหลัก

เคยศึกษาประวัติศาสตร์เมืองมาก่อน ซึ่งก่อนหน้านี้คนรับรู้แต่เพียงพระวอพระตา เป็นผู้สร้างเมืองเพียง 2 คน และอนุสาวรีย์นี้คืออนุสาวรีย์ของใคร ทำให้เป็นอนุสาวรีย์ของคนๆ เดียว เช่นเดียวกับวีรสตรีสามัญชนที่สร้างคุณงามความดีช่วงสงครามมหาเอเชียบูรพาไว้จนได้รับการสร้างอนุสาวรีย์แห่งความดี วีรสตรีท่านนั้น คือ คุณยายไหล ศิริโสตร์ นี่ก็เป็นอีกประเด็นหนึ่งที่เป็นแรงดึงดูดให้นักเรียนนักศึกษา และผู้สนใจทั้งหลายให้เข้าถึงข้อมูลอย่างใกล้ชิด¹¹

ผลการส่งเสริมจากภาครัฐข้างต้นอย่างสืบเนื่องประกอบกับการศึกษาในระบบโรงเรียนของไทยที่ทำให้เรียนรู้ประวัติศาสตร์ชาติไทย ทำให้เกิดผู้รู้ท้องถิ่นศึกษาท้องถิ่นหัวข้อต่างๆ ในกรอบรัฐชาติ ผ่านแบบเรียนท้องถิ่นของเรา เช่น ศึกษาวีรบุรุษท้องถิ่น โดยอธิบายในกรอบประวัติศาสตร์ไทย ซึ่งชัดเจนในงานเขียนเรื่อง *ความรู้เรื่องเมืองอุบลราชธานี* ของ ปิยะศักดิ์ เกษมศิลป์ มีความตอนหนึ่งว่า “...พระประทุมฯ นับเป็นวีรบุรุษคนสำคัญคนหนึ่งในประวัติศาสตร์ไทย ... หนังสือชีวประวัติเป็นหนังสือประเภทที่มีความสำคัญในด้านการศึกษาชีวิตและหาความรู้ในด้านต่างๆ เป็นอันมากไม่น้อยไปกว่าหนังสือประเภทอื่น หลังประกอบคุณงามความดีให้แก่ชาติบ้านเมืองอันเป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม ด้วยเป็นเรื่องราวคนจริง ๆ เป็นเรื่องชีวิตจริง เป็นแก่นสารแห่งชีวิตซึ่งควรต้องศึกษาเป็นอย่างยิ่ง...”¹² และพร้อมกันนั้นก็ยกย่องพระประทุมวรราชสุริยวงษ์เป็นวีรบุรุษของชาวอุบลราชธานีด้วย ความคิดนี้ยังสืบต่อมาในบทความเรื่อง *ความเป็นมาของอนุสาวรีย์ผู้ก่อตั้งเมืองอุบล*¹³ ซึ่งอธิบายว่า พระประทุมวรราชสุริยวงษ์เป็นเจ้าเมือง และเป็นวีรบุรุษผู้ทำประโยชน์แก่แผ่นดินรัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ งานเขียนชิ้นนี้จึงตั้งให้ผู้ก่อตั้งเมืองอุบลราชธานีกลายเป็นวีรบุรุษของชาติไทยด้วย และจุดมุ่งหมายหนึ่งของการตีพิมพ์ผลงานก็เพื่อ “...เป็นที่ศึกษาอบรมจิตใจชาติให้แก่ประชาชนท้องถิ่น โดยเฉพาะเยาวชนของชาติ ให้เห็นน้ำใจต่อสู้เสียสละเพื่อชาติเพื่อประชาชนในระยะผ่านมา เพื่อให้เกิดความรักชาติและรู้จักเสียสละเพื่อชาติ...”¹⁴

1.5.1 ประเด็นศึกษาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์เมืองอุบลราชธานีสมัยใหม่และการใช้หลักฐานของปราชญ์ท้องถิ่นและนักวิชาการอาชีพในทศวรรษ 2530 – ทศวรรษ 2540

ในทศวรรษ 2540 สารัตถะการศึกษาประวัติศาสตร์เมืองอุบลราชธานีให้มีความสำคัญกับประวัติศาสตร์เมืองอุบลราชธานีช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 และช่วงทศวรรษ 2510 ที่รัฐบาลสหรัฐอเมริกาส่งทหารเข้ามาตั้งฐานทัพในประเทศไทย เนื่องจากผู้ศึกษาต้องการเปิดมิติ

¹¹ สุวิช คุ้มผล. (2557, 23 มิถุนายน). สัมภาษณ์โดย ชนัยพงศ์ สารรัตน์, ที่ห้องสมุดประชาชนจังหวัดอุบลราชธานี.

¹² ปิยะศักดิ์ เกษมศิลป์. (2536). *ความรู้เรื่องเมืองอุบลราชธานี*. หน้า 56, 84.

¹³ สุวิช คุ้มผล. (2541). *ความเป็นมาของอนุสาวรีย์ผู้ก่อตั้งเมืองอุบล*. ใน *คนดีศรีอุบล*. หน้า 7 – 16.

¹⁴ แหล่งเดิม.

การศึกษาประวัติศาสตร์อุบลราชธานีสมัยใหม่ให้ขยายขอบเขตมากขึ้นอันเป็นผลจากการขยายตัวของท้องถิ่นศึกษาในสังคมไทยภายหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 เป็นต้นมา ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองที่เปิดทางให้มีเสรีภาพทางวิชาการมากขึ้น มีผลให้เกิดการเขียนประวัติศาสตร์สังคมอย่างกว้างขวาง รวมทั้งบริบทการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมในระดับชาติและนานาชาติ ที่เน้นศึกษาเรื่องเมืองอุบลราชธานีสมัยอเมริกันตั้งฐานทัพ ระหว่าง พ.ศ. 2500 - 2520¹⁵ ดังเช่นงานของ อภิปรัชญ์ คินดี เรื่อง “ประตูลี้สงครามที่อุบลฯ” Y2K¹⁶ ซึ่งใช้หลักฐานจากการบอกเล่าของคนร่วมเหตุการณ์ในการบรรยายประวัติศาสตร์ นั่นคือความทรงจำของสิบตรีดี หลักรัตน์ ที่สะท้อนบรรยากาศสงครามโลกครั้งที่ 2 ที่ชาวอุบลราชธานีต้องเผชิญกับทหารญี่ปุ่นและการต่อต้านโดยคณะเสรีไทยเมืองอุบลราชธานี ซึ่งช่วยต่อภาพประวัติศาสตร์สมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 จนถึงสมัยอเมริกันตั้งฐานทัพ ระหว่าง พ.ศ. 2500 – 2520 นั่นคือประโยชน์ของงานเขียนนี้ที่สามารถสะท้อนประวัติศาสตร์ท้องถิ่นบางด้านที่ไม่มีการเขียนถึง แต่งานเขียนเรื่องนี้ก็มีข้อพึงสังเกตเช่นกัน กล่าวคือ แนวคิดรักชาติรักท้องถิ่นที่รุนแรงของสิบตรีดี หลักรัตน์ในการต่อต้านญี่ปุ่นผ่านงานเขียนที่ว่า “...เสรีไทยเป็นพวกเดียวที่ญี่ปุ่นกลัว ประเทศชาติเป็นป้อมปราการสำคัญยิ่งสำหรับต่อสู้ต้านทานการขยายตัวของกองทัพญี่ปุ่นในอุบลฯ คุณยายไหล ศิริโสตร์ และลูกหลานจะเป็นคนดีหรือร้ายก็ตามที่ แต่โลกจะต้องยอมรับว่า คนกลุ่มนี้ได้ช่วยให้เชลยสงครามอยู่รอด และกำลังช่วยปกป้องเมืองอุบลฯ ให้รอดพ้นอำนาจครอบครองของผู้บุกรุกจากญี่ปุ่น ... แน่ทีเดียว ตามสถานการณ์ที่เราแลเห็นอยู่ในบัดนี้ เรามองเห็นประตูเปิดอยู่ใกล้ๆ ถ้าเราไม่รีบปลุกความรู้สึกนึกถึงเมืองดอกบัวให้รุนแรงขึ้นจริงๆ ในบัดนี้แล้ว อีกไม่ช้าเมืองอุบลฯจะต้องสูญเสียโดยมิต้องสงสัย ความจริงคนเมืองนี้ไม่เคยสิ้นคนดี แต่ถ้าเรามั่นอยู่ในคำพูดเท่านั้น โดยไม่ทำอะไรกันบ้างแล้ว เมื่อนั้นเราก็จะเหลือแต่น้ำตาสำหรับร้องไห้รักเมืองของเรา ...”¹⁷ โดยนัยยะนี้จะพบว่า งานเขียนนี้มีจุดหมายเพื่อตอบสนองจุดประสงค์ทางการเมืองอย่างชัดเจน นอกจากนี้อภิปรัชญ์ยังกล่าวถึงคำปรารภของสิบตรีดีที่ว่าเขมร ญวน ลาว ไทย อีสาน และอุบลราชธานีเป็นเชื้อชาติเดียวกันในงานเขียนที่กล่าวถึงช่วงรัฐบาลญี่ปุ่นส่งกองกำลังเข้ามาตั้งมั่นในเขตอินโดจีนของฝรั่งเศสที่ว่า “...ญี่ปุ่นเข้ามายึดอินโดจีนส่งผลให้ที่กองทหารญี่ปุ่นเข้ามาในอุบลฯ และรัฐบาลญี่ปุ่นได้จับเชลยไว้ด้วย เห็นกระทำกับมนุษยชาติด้วยกันแบบปาเถื่อน พวกเราที่เผชิญสถานะเดียวกันควรต่อต้านและช่วยเหลือ ไม่ควรแบ่งแยกประเทศ ช่วงสงครามขณะนี้ควรจะเห็นว่าเขมรคือไทย ไม่ใช่เลือดชาวมอที่หมดไปเสียนานแล้ว ชาวมอป่านนี้มีแต่ชื่อ ชาวมอเป็นคำสมมติขึ้นและคำเหยียดหยามเท่านั้น เขมรคือไทยแท้ทั้ง

¹⁵อรรถ นันทจักร. (2540). *สถานภาพการศึกษาประวัติศาสตร์เมืองอุบลราชธานีโดยสังเขป*. หน้า 7.

¹⁶อภิปรัชญ์ คินดี. (2543). “*ประตูลี้สงครามที่อุบลฯ*” Y2K.

¹⁷แหล่งเดิม. หน้า 53.

เชื้อแถว เพราะไทยแตกแยกเป็นหลายแนว ทั้งญวนลาวและเขมรล้วนเป็นไทย เป็นคนอีสาน เป็นคนอุบลทุกวันนี้ ดุซึ หน้าตาและผิวพรรณ เราผิดแผกแปลกกันที่ตรงไหน นับหลายร้อยปีที่เลือดไทยอยู่ในเลือดเขมร ลาว แกวเป็นชาติเดียว อันที่จริงคนเหล่านี้คือพี่น้องที่ข้องเกี่ยว ควรผูกมิตรสนิทสนมให้กลมเกลียวเหมือนพี่น้องท้องเดียวกันโดยแท้ ..." ด้วยเหตุนี้งานของอภิปรักษ์ ให้นำคำบอกเล่าและความทรงจำของสิบลีตีมาเล่าใหม่นั้นจึงละเอียดละเอียดระเบียบวิธีการทางประวัติศาสตร์ในหลายประเด็น โดยเฉพาะการด่วนสรุปที่มองว่าทุกประเทศในอินโดจีนคือคนไทยเหมือนกันเพียงเพื่อต้องการเล่าเรื่องอย่างมีอรรถรสเชิงการต่อสู้ทางจิตวิทยาเพื่อรักษาชาติไทยและท้องถิ่น และสนับสนุนความคิดรักชาติรักท้องถิ่นที่รุนแรงของสิบลีตี หลักรัตนินฐานะทหารท้องถิ่นเท่านั้น

อีกกรณีหนึ่งคือจากคำปรารภข้างต้นของสิบลีตีอาจสะท้อนถึงปัญหาหรือบาดแผลทางประวัติศาสตร์ได้ โดยแสดงให้เห็นว่า *ชาขอม* คือคนกลุ่มเดียวกัน แต่เป็นคนละกลุ่มกับเขมร ซึ่งผู้เขียนมิได้อ้างอิงและตรวจสอบความน่าเชื่อถือของหลักฐานว่าผู้เล่าให้ข้อมูลถูกต้องหรือไม่ เมื่อศึกษางานของจิตร ภูมิศักดิ์ เรื่อง *ข้อเท็จจริงว่าด้วยชนชาติขอม* แล้วพบว่าจากพงศาวดาร คำว่า *ขอม* คือ *เขมร* นั่นเอง แต่เมื่อใช้อย่างกว้างๆ ได้นำคำว่า *ชา* มารวมด้วย เลยเรียกว่า *ชาขอม* หรือ *ชาเขมร* ปัจจุบันยังมีเรียกกันในบางพื้นที่ แต่ไม่ได้หมายความว่า *ชา* ก็คือ *ขอม* หรือ *เขมร* เพียงเรียกรวมกันโดยความรู้สึกว่า ชนทั้งสองพวกนี้เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ใกล้เคียงกันเท่านั้น ซึ่งคนเหล่านี้ในอดีตคือคนในที่ราบเขมรต่ำ (ปัจจุบันคือประเทศกัมพูชา) และมีบทบาทในฐานะผู้ปกครองเดิมในลุ่มแม่น้ำโขง ปัจจุบันเป็นชาติพันธุ์คนละกลุ่มกับคนในประเทศไทย¹⁸

จากการเปรียบเทียบกับงานจิตร ภูมิศักดิ์พบว่า งานของอภิปรักษ์ได้รับการตีพิมพ์หลังงานของจิตรนานพอควร ซึ่งอภิปรักษ์อาจใช้งานของจิตรอ้างอิงหรือตรวจสอบข้อเท็จจริง แต่ไม่พบว่าอภิปรักษ์กระทำวิธีการดังกล่าวชัดเจน แต่กลับเขียนงานตามคำบอกเล่าของสิบลีตีเพียงอย่างเดียวและเข้าใจตามทัศนะดั้งเดิมมากกว่า หากพิจารณางานเขียนนี้ในฐานะเอกสารประวัติศาสตร์แล้ว ผู้ใช้ต้องตรวจสอบเหมือนงานเขียนประเภทอื่นๆ เนื่องจากส่วนหนึ่งของงานเขียนประเภทคำบอกเล่าและบันทึกความทรงจำก็คือ การเลือกเล่าในสิ่งที่ต้องการให้คนอื่นรับรู้และจดจำ ซึ่งอาจมีข้อมูลบางประการคลาดเคลื่อนหรือเกินความเป็นจริงได้ นั่นคือส่วนหนึ่งของข้อจำกัดของงานประเภทนี้

งานเขียนนี้สิบลีตีเริ่มบันทึกใน พ.ศ. 2525 ภายหลังการถอนทัพของประเทศสหรัฐอเมริกาช่วงสิ้นทศวรรษ 2510 แล้วเสร็จใน พ.ศ. 2537 และอภิปรักษ์นำมาพิมพ์ใหม่ใน พ.ศ. 2543¹⁹ ถือเป็นงานเรื่องเดียวที่ถูกตีพิมพ์ในทศวรรษ 2540 และให้ภาพเมืองอุบลราชธานีสมัย

¹⁸จิตร ภูมิศักดิ์. (2525). *ข้อเท็จจริงว่าด้วยชนชาติขอม*. หน้า 18 – 19.

¹⁹อภิปรักษ์ คินดี. (2543). *เล่มเดิม*. คำนำ.

อเมริกันตั้งฐานทัพจากคำบอกเล่าและความทรงจำ จะเห็นว่า งานประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานีช่วงนี้มีค่อนข้างน้อย อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนแปลงของบริบทประวัติศาสตร์ไทยช่วงทศวรรษ 2540 ถึงทศวรรษ 2550 การเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจระดับชาติและนานาชาติเป็นบริบทสำคัญที่ส่งผลให้มีความสนใจศึกษาในประเด็นสาระทางเศรษฐกิจและสังคมมากกว่าการเมืองการปกครอง ดังเห็นจากตัวอย่างงานในส่วนการวิเคราะห์งานวิจัยประวัติศาสตร์อุบลราชธานี

การศึกษาประวัติศาสตร์อุบลราชธานีมีการใช้หลักฐานท้องถิ่นเพิ่มขึ้น ขณะเดียวกันนักวิชาการภายนอกได้ปรับเปลี่ยนการใช้หลักฐานในการศึกษาโดยการนำหลักฐานโบราณคดี จารึก หลักฐานกายภาพ หลักฐานทางสังคมวิทยา มานุษยวิทยา และคำบอกเล่าเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งในการอธิบายประวัติศาสตร์อุบลราชธานี เช่น บทความของนิติ กิสิโกศล ที่นำบทความของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช เรื่อง ผมไปรับเสด็จพระเจ้าอยู่หัวที่อุบลฯ มาเรียบเรียงเป็นบทความใหม่ชื่อว่า ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช : ผมไปรับเสด็จพระเจ้าอยู่หัวที่อุบลฯ²⁰ มีเนื้อหาบรรยายเหตุการณ์จากความทรงจำครั้งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชเสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมราษฎร 15 จังหวัดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือระหว่างวันที่ 2 – 20 พฤศจิกายน พ.ศ. 2498 ซึ่งบรรยายให้เห็นวิถีชีวิตและความจงรักภักดีต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวของคนอุบลราชธานี ลักษณะงานเขียนดังกล่าวส่งผลต่อการพัฒนาการของประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานียุคใหม่ โดยเฉพาะการให้ความสำคัญกับหลักฐานประเภทคำบอกเล่าและความทรงจำจากบุคคลร่วมสมัย

ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมของประเทศที่ใช้แนวทางตามกระแสพัฒนาของโลกทุนนิยม สร้างความอ่อนแอแก่สังคมท้องถิ่นหลายด้าน ด้วยเหตุนี้ จึงเกิดความคิดหาทางแก้ไขปัญหามุมชน เพื่อฟื้นฟูพลังชุมชนให้สามารถพึ่งตนเอง ผ่านการจัดโครงการวิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นอุบลราชธานีในมิติสหวิทยาการจำนวนมากที่ดำเนินการโดยนักวิชาการ นักพัฒนาเอกชน ผู้นำองค์กร และชาวบ้านท้องถิ่น เช่น บันทึกชาวบ้าน วิถีชีวิตชุมชนลำน้ำมูล²¹ ของ นิรันดร์ พิทักษ์วัชระ สมศรี ชัยวนิชยา และ วนิดา ตันติวิทยาพิทักษ์ รายงานวิจัยเรื่องเขื่อนปากมูล : เหตุแห่งความขัดแย้งในสังคมไทย²² ของ สมศรี ชัยวนิชยา เป็นต้น เป็นผลงานของโครงการวิจัยประวัติศาสตร์ชุมชนโดยนักวิชาการร่วมกับคนในเพื่อฟื้นฟูและพัฒนาท้องถิ่นเป็นหลัก ซึ่งถือเป็นแนวทางใหม่ในการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ส่วนหนึ่งเพื่อแก้ไขข้อจำกัดของการศึกษา

²⁰นิติ กิสิโกศล. (2541, กุมภาพันธ์ – เมษายน). ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช : ผมไปรับเสด็จพระเจ้าอยู่หัวที่อุบลฯ. จุลสารไทยศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. 14(1): 3 – 10.

²¹นิรันดร์ พิทักษ์วัชระ; สมศรี ชัยวนิชยา; และ วนิดา ตันติวิทยาพิทักษ์. (2542). บันทึกชาวบ้าน วิถีชีวิตชุมชนลำน้ำมูล.

²²สมศรี ชัยวนิชยา. (2540). รายงานวิจัยเรื่องเขื่อนปากมูล : เหตุแห่งความขัดแย้งในสังคมไทย.

ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นแบบเดิม อีกส่วนหนึ่งเพื่อแก้ปัญหาซึ่งเป็นผลจากการพัฒนาประเทศ โดยหันมาให้ชุมชนท้องถิ่นเป็นศูนย์กลางการศึกษาและมองประวัติศาสตร์จากประชาชนหรือชาวบ้าน ถือเป็นประวัติศาสตร์ข้างล่างโดยมีที่มาจากคนในชุมชน

1.5.2 บทบาทของสถาบันอุดมศึกษาท้องถิ่นในทศวรรษ 2530 – ทศวรรษ

2540

ใน พ.ศ. 2547 มหาวิทยาลัยอุบลราชธานีในฐานะที่เป็นสถาบันอุดมศึกษาซึ่งมีหน้าที่ค้นคว้าศึกษาวิจัย ส่งเสริมและบริการศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น และเป็นสถาบันการศึกษาที่ตั้งอยู่ในเมืองเจ้าของประวัติศาสตร์เองได้จัดการเรียนการสอนระดับปริญญาตรีสาขาวิชาประวัติศาสตร์ขึ้น และกำหนดให้ผู้เรียนต้องทำรายงานการศึกษาค้นคว้าอิสระในประเด็นที่สนใจ ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นประเด็นเกี่ยวกับประวัติศาสตร์อุบลราชธานีในแง่มุมต่างๆ ทั้งสิ้น มีการเพิ่มรายวิชาเลือกเสรีในหลักสูตรศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์อีก 1 วิชา คือ วิชาประวัติศาสตร์อุบลราชธานี เพื่อตอบสนองความสนใจของนักศึกษาและอาจารย์ ซึ่งสอดคล้องกับนโยบายมหาวิทยาลัยที่ช่วยส่งเสริมการเรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น²³ พร้อมทั้งจัดตั้งสำนักวิทยบริการ และหอจดหมายเหตุมหาวิทยาลัยฯ เพื่อเป็นแหล่งเก็บเอกสารและสื่อต่างๆ เกี่ยวกับประวัติศาสตร์อุบลราชธานีและบุคคลสำคัญในท้องถิ่น และเริ่มมีการจัดสัมมนาวิชาการมากขึ้น ซึ่งกิจกรรมทางวิชาการของท้องถิ่นนี้ยังเกิดขึ้นจากพื้นฐานของความร่วมมือกันในจังหวัดทุกระดับจากทุกหน่วยงาน ซึ่งในส่วนของจัดการศึกษาค้นคว้าวิจัย การจัดสัมมนาดังกล่าวมีมหาวิทยาลัยอุบลราชธานีเป็นผู้ประสานความร่วมมือของทั้งภาครัฐและเอกชน ที่นอกจากจะได้รับความรู้ประวัติศาสตร์เพื่อพัฒนาท้องถิ่นและสร้างผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจด้านการท่องเที่ยวแล้ว ยังเป็นการสนองนโยบายของรัฐบาลด้วย ซึ่งปัจจุบันในสมัยรณรงค์การเตรียมความพร้อมเข้าสู่ประชาคมเศรษฐกิจอาเซียน มหาวิทยาลัยอุบลราชธานีได้ประกาศตนเป็นศูนย์รวมภูมิปัญญาแหล่งลุ่มน้ำโขง หมายถึง การมีหน้าที่คำจูนสังคมด้านความรู้เพื่อสร้างชุมชนลุ่มแม่น้ำโขงในระบบโลก และเป็นสถาบันชั้นนำแห่งการเรียนรู้ภูมิภาคลุ่มน้ำโขงและอาเซียน²⁴

จากปัจจัยเหล่านี้โดยเฉพาะกิจกรรมทางวิชาการภายในท้องถิ่นที่มีอยู่เดิมแล้วนี้ ต่างมีส่วนกระตุ้นส่งเสริมต่อความตื่นตัวของท้องถิ่นในทศวรรษ 2540 โดยมีมหาวิทยาลัยอุบลราชธานีเป็นแกนหลักสำคัญดังกล่าว ซึ่งส่งผลต่อการศึกษาค้นคว้าและเรียบเรียงประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานีในทศวรรษ 2550 ต่อมา

²³คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี. (2547). หลักสูตรศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี พ.ศ. 2547. คำนำ.

²⁴มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี. (2557). คู่มือแนะนำมหาวิทยาลัยอุบลราชธานี. คำนำ.

1.6 กระแสนรณรงค์การท่องเที่ยวไทยในทศวรรษ 2550 กับการพัฒนาจังหวัดอุบลราชธานีให้เป็นเมืองสำคัญด้านการท่องเที่ยวของภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง

จากนโยบายพัฒนาสังคมของจังหวัดอุบลราชธานี ส่วนหนึ่งได้แก่การพัฒนาด้านการท่องเที่ยวโดยเน้นศิลปวัฒนธรรมและธรรมชาติ เพื่อให้สอดคล้องกับแนวทางพัฒนาจังหวัดอุบลราชธานีของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 10 (พ.ศ. 2550 – 2554) โดยให้เชื่อมโยงกับแหล่งท่องเที่ยวภาคอีสานเพื่อให้เป็นจังหวัดท่องเที่ยวอย่างสมบูรณ์²⁵

ด้วยความพยายามของจังหวัดอุบลราชธานีร่วมกับการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (ททท.) จึงได้ประกาศนโยบายให้ พ.ศ. 2552 เป็นปีแห่งการท่องเที่ยวอุบล ซึ่งใน พ.ศ. 2554 จังหวัดอุบลราชธานีได้รับความเห็นชอบจากคณะรัฐมนตรีให้เป็นหนึ่งในจังหวัดด้านการท่องเที่ยว โดยตั้งเป้าหมายให้อุบลราชธานีพัฒนาเป็นเมืองท่องเที่ยวของภาคอีสานและท้องถิ่นอาเซียน เช่นเดียวกับ เลย์ นครพนม และขอนแก่น ให้ได้ภายใน พ.ศ. 2558 และวางแผนส่งเสริมอย่างต่อเนื่องให้จังหวัดอุบลราชธานีเป็นจุดหมายปลายทางของการท่องเที่ยวที่สืบเนื่องจาก พ.ศ. 2530 (ปีท่องเที่ยวไทย) เพื่อให้เป็นเมืองท่องเที่ยวสำคัญในภาคอีสาน โดยมีศิลปวัฒนธรรมเป็นเครื่องชี้นำ และมีความงดงามของธรรมชาติเป็นแรงผลักดัน²⁶

มรดกทางวัฒนธรรมในอุบลราชธานีที่เป็นโบราณสถานทางศาสนาและทางประวัติศาสตร์จึงกลายเป็นจุดขายสำคัญในธุรกิจการท่องเที่ยวที่บ่งบอกถึงความรุ่งเรืองในอดีตของเมืองอุบลราชธานีนี้ ซึ่งอาจเป็นปัจจัยหนึ่งที่ส่งเสริมให้มีการผลิตงานเขียนประวัติศาสตร์อุบลราชธานีแนวประวัติศาสตร์วัฒนธรรมมากขึ้น และจากความสำคัญในอดีตของอุบลราชธานีนี้เองที่อาจเป็นที่มาของความเคลื่อนไหวทางวิชาการในด้านประวัติศาสตร์วัฒนธรรมท้องถิ่นอย่างเป็นระบบเช่นที่เกิดขึ้นในอุบลราชธานีดังกล่าวแล้ว

1.7 ความเคลื่อนไหวของหน่วยงานต่าง ๆ และสถาบันอุดมศึกษาท้องถิ่นกับบทบาทปราชญ์ท้องถิ่นและนักวิชาการอาชีพในทศวรรษ 2550

การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นอุบลราชธานีในทศวรรษ 2550 เติบโตอย่างมากอันเป็นผลจากแรงผลักดันยุคก่อนหน้า โดยเฉพาะความเคลื่อนไหวทางวิชาการและการจัดตั้งสถาบันต่าง ๆ ที่ส่งผลต่อการศึกษาประวัติศาสตร์อุบลราชธานีที่เกี่ยวกับท้องถิ่นและการท่องเที่ยว ประเด็นเรื่องอุบลราชธานีในประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทยมีความหลากหลายและซับซ้อนมากขึ้น มีการสร้าง

²⁵สำนักงานจังหวัดอุบลราชธานี. (2550). *อุบลราชธานี 2550*. หน้า 40 – 43.

²⁶สมพุทธ ชูระเจน. (2552). แนวทางการพัฒนาเมืองอุบลราชธานีให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม. *วารสารมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี*. 4(3): 12 – 16.

ประเด็นใหม่ ๆ เกี่ยวกับการศึกษาท้องถิ่นอุบลราชธานี นอกจากนี้ยังเกิดการขยายการศึกษาเกี่ยวกับท้องถิ่นอุบลราชธานีสู่นักวิชาการท้องถิ่นอย่างกว้างขวาง

1.7.1 บทบาทของหน่วยงานต่าง ๆ กับประเด็นศึกษาประวัติศาสตร์อุบลราชธานีแนววัฒนธรรมในทศวรรษ 2550

อาจกล่าวได้ว่าในทศวรรษ 2550 การศึกษาและการวิจัยเรื่องท้องถิ่นอุบลราชธานีกลายเป็นแนวทางที่สามารถกระทำได้นอกสถาบันการศึกษา ชุมชนท้องถิ่นสามารถศึกษาและดำเนินการด้วยตนเองโดยมีนักวิชาการจากหน่วยงานต่าง ๆ ที่ร่วมโครงการเป็นผู้ให้คำปรึกษาเช่น การจัดโครงการยววิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นอุบลราชธานี ของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ใน พ.ศ. 2550 การศึกษาประวัติศาสตร์โบราณคดีในท้องถิ่นอุบลราชธานี ของกลุ่มศาสตราจารย์พิเศษศรีศักร วัลลิโภดม พ.ศ. 2550 เพื่อศึกษาเรื่องราวท้องถิ่นให้ชัดเจนมากขึ้น รวมถึงการตั้งศูนย์วิจัยสังคมอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานีใน พ.ศ. 2551 หน่วยงานดังกล่าวจะรองรับการศึกษาข้ามพรมแดน และการให้บริการการศึกษาที่มีคุณภาพต่อเพื่อนสมาชิกในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ส่งผลให้ประวัติศาสตร์อุบลราชธานีในบริบทเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มีความลุ่มลึกขึ้น

1.7.2 บทบาทของปราชญ์ท้องถิ่นและนักวิชาการอาชีพกับประเด็นศึกษาประวัติศาสตร์อุบลราชธานีแนววัฒนธรรมในทศวรรษ 2550

อุบลราชธานีก็เช่นเดียวกับท้องถิ่นอื่นๆ ที่มักจะมีกลุ่มบุคคลบางกลุ่มให้ความสนใจหรือรักที่จะทำงานทางวิชาการให้กับท้องถิ่นที่เป็นถิ่นกำเนิดของตน โดยเฉพาะในภาคเอกชน มีบุคคลที่สนใจในท้องถิ่นหลายท่านล้วนแต่มีคุณูปการต่อท้องถิ่น เช่น สุวิชช คุณผล อดีตนักการเมืองท้องถิ่น ผู้รู้ด้านภูมิศาสตร์ ขนบธรรมเนียมประเพณี และประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ท่านให้ความสนใจต่อความเคลื่อนไหวของกลุ่มชนชั้นนำเมืองอุบลราชธานี ผลงานที่ออกมาจึงเป็นการบอกเล่าเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นในแวดวงเจ้านายพื้นเมืองอุบลฯ เพราะชีวิตท่านคลุกคลีกับเจ้านายมานาน จนรู้เกร็ดเล็กเกร็ดน้อยที่น้อยคนนักจะรู้แม้แต่คนในสกุล ณ อุบล คงไม่มีใครรู้มากและรู้กว้างอย่างท่าน งานของสุวิชชเป็นงานที่เขียนจากประสบการณ์ และเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นขณะนั้นเป็นส่วนใหญ่ รวมถึงเกร็ดความรู้ต่างๆ ของท้องถิ่นอุบลราชธานี เช่น หนังสือเรื่อง *อุบลบานแบ่งเกษตรจรไกล*²⁷ เดิมเป็นบทความสั้นๆ ตีพิมพ์ในหนังสือพิมพ์ท้องถิ่นเป็นตอนๆ ต่อมาถูกรวบรวมเล่ม และตีพิมพ์ใหม่อีกครั้ง ซึ่งการมีหนังสือพิมพ์ท้องถิ่นเหล่านี้ทำให้ต้องมีผลงานตีพิมพ์ในหนังสือพิมพ์อย่างสม่ำเสมอ นับเป็นการชุมนุมกลุ่มผู้เริ่มสนใจศึกษา ค้นคว้าเพื่อลงเผยแพร่ในหนังสือพิมพ์ดังกล่าว ส่วนความเห็นผู้จัดพิมพ์ที่ว่า “...กล่าวได้ว่า เนื่องในโอกาสที่ระลึกอุบลครบรอบสถาปนามาสองร้อย

²⁷สุวิชช คุณผล. (2552). *อุบลบานแบ่งเกษตรจรไกล เล่ม 1*.

กว่าปี พวกเราได้จัดพิมพ์หนังสืออุบลบานเบงเกษตรจรไกลเล่มนี้ที่เล่าและพูดถึงความจริงแห่งการประกอบส่วนทางสติปัญญา เหนือแรงของวีรชนคนอุบลที่ได้อุทิศให้แก่ท้องถิ่น ประเทศชาติ และประชาชนตลอดมา ... หนังสือดีๆ แบบนี้ควรแล้วที่ควรได้รับการส่งเสริมเผยแพร่ เพราะจะเป็นบทเรียนที่ดีแก่ลูกหลานได้สืบทอดต่อไปในอนาคตด้วย...”²⁸

อีกท่านหนึ่งที่อยู่ในวงการหนังสือพิมพ์ แต่ให้ความสนใจไปคนละแนว โดยศึกษาเรื่องราวท้องถิ่นในมิติประวัติศาสตร์ด้วยใจรัก และเขียนงานสารคดีอย่างทุ่มเทคือ ปัญญา แพงเหล่านีมีผลงานเขียนหนังสือกึ่งวิชาการเชิงสารคดี 100 เรื่องเมืองอุบล²⁹ ท่านมีความสามารถในการถ่ายภาพ และเก็บสะสมภาพเก่าและเก๋ิดความรู้ต่างๆ เกี่ยวกับท้องถิ่นอุบลราชธานี พร้อมคำบรรยายที่หาไม่ได้อีกแล้ว ผลงานท่านถูกนำมาทำเป็นปฏิทินและโปสการ์ดเผยแพร่ คนรุ่นหลังได้สัมผัสกับอดีตท้องถิ่นด้วยภาพของท่าน เช่นเดียวกับ จดหมายเหตุอุบลราชธานี³⁰ ซึ่งทางจังหวัดอุบลราชธานีได้ตั้งคณะกรรมการเรียบเรียง เพื่อรวบรวมผลงานและประวัติความเป็นมาของเมืองอุบลราชธานีที่มีมายาวนานถึง 221 ปีแล้ว โดยปัญญา แพงเหล่านีเป็นหนึ่งในคณะกรรมการดังกล่าวด้วย จะเห็นว่าปัญญา แพงเหล่านีมีผลงานจำนวนมากและมีลักษณะการทำงานในสองแนวทาง งานส่วนหนึ่งอยู่ภายใต้กรอบประวัติศาสตร์ชาติ และมีบางส่วนอยู่ในแนวมิติท้องถิ่น ท่านเป็นผู้บุกเบิกงานรวบรวมภาพถ่ายเก่าเมืองอุบลราชธานี และเป็นผู้อุทิศตัวแก่การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นอย่างน่าชื่นชม อย่างไรก็ตาม ในการใช้ข้อมูลงานเขียนประเภทนี้ก็เหมือนกับงานเขียนประเภทอื่นๆ คือ จำเป็นต้องตรวจสอบข้อมูล ส่วนการเรียบเรียงข้อมูลนั้น พบว่าผู้เขียนเป็นนักเขียนเรื่องสั้นและนักประพันธ์เพลง งานเล่มนี้มีลักษณะบางครั้งเขียนเหมือนนิยาย ซึ่งการพรรณนาจากสภาพการณ์ต่างๆ ผสมกับชีวประวัติ ดังนั้น ผู้อ่านจำเป็นต้องตระหนักในการใช้ข้อมูล โดยเฉพาะการแยกข้อเท็จจริง (Fact) กับทัศนะ (View) ของผู้เขียนออกจากกัน

กลุ่มบุคลากรของท้องถิ่นอุบลราชธานีที่เป็นนักค้นคว้าอิสระที่สำคัญๆ ที่มีอยู่ด้วยกันหลายท่านดังกล่าวนี้ล้วนมีบทบาทและมีอิทธิพลต่อการสร้างสรรค์แนวคิดและการเรียบเรียงประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานีของนักวิชาการรุ่นใหม่ในปัจจุบันด้วย

²⁸ สุวิทย์ ภูณผล. (2552). เล่มเดิม. คำนำ.

²⁹ ปัญญา แพงเหล่านี. (2556). 100 เรื่องเมืองอุบล. พิมพ์ครั้งที่ 2.

³⁰ ปัญญา แพงเหล่านี; และคนอื่นๆ. (2556). จดหมายเหตุอุบลราชธานี.

2. ประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานีในมิติวัฒนธรรมภายใต้กระแสประวัติศาสตร์ทางเลือก

ช่วงหลัง พ.ศ. 2530 การศึกษาประวัติศาสตร์อุบลราชธานีได้เกิดประเด็นใหม่ๆ เช่น ไม่ได้สนใจอุบลราชธานีในแง่ความเป็นศูนย์กลางมณฑลอีสานในบริบทประวัติศาสตร์ชาติไทยเพียงอย่างเดียวอีกต่อไป แต่เป็นการพิจารณาศึกษาเมืองอุบลราชธานีโดยตรง ซึ่งพบว่าอุบลราชธานีเป็นเมืองหนึ่งที่ร่วมสมัยกับเมืองอื่นๆ ส่งผลให้งานประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานีระยะนี้เริ่มปรากฏการอธิบายประวัติศาสตร์ในประเด็นอื่น ส่งผลต่อการเกิดแนวการเขียนประวัติศาสตร์วัฒนธรรมที่มุ่งศึกษาเรื่องวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของคนท้องถิ่น ลักษณะของชุมชน และพัฒนาการของชุมชน

2.1 งานเขียนประวัติศาสตร์อุบลราชธานี : ประเภทหนังสือวิชาการ

หนังสือที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์อุบลราชธานี ทั้งทางตรงและทางอ้อมที่มีจำนวนมาก และข้อมูลก็มีความละเอียดมากขึ้นตามพัฒนาการของการเขียน เนื่องจากเกิดการสังสรรค์ความรู้ และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องก็ได้เผยแพร่เอกสารสัมมนา หนังสือ บทความต่าง ๆ ให้แก่ผู้ที่สนใจได้ศึกษา เนื่องจากผลงานของประวัติศาสตร์อุบลราชธานีมีจำนวนมากและมีแนวการเขียนที่แตกต่างกัน และ/หรือเหมือนกัน ซึ่งตัวอย่างของประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานีที่ผู้วิจัยเลือกมานำเสนอนี้ เป็นผลงานที่ตีพิมพ์เผยแพร่และถูกอ้างอิงอย่างกว้างขวาง ผู้เรียบเรียงเป็นนักวิชาการด้านประวัติศาสตร์ท้องถิ่นโดยตรง และใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์ในการศึกษาค้นคว้าและเรียบเรียงชัดเจน อีกทั้งผลงานเหล่านี้สามารถเป็นตัวแทนผลงานประวัติศาสตร์ในกลุ่มที่มีลักษณะใกล้เคียงกันของการศึกษาประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานีในมิติวัฒนธรรม ดังเช่น

2.1.1 ความเป็นมาของเมืองและอำเภอต่าง ๆ ในบริเวณ จังหวัดอุบลราชธานี จังหวัดยโสธร และจังหวัดอำนาจเจริญ (พุทธศักราช 2335 – 2550) ของ ระลึกธานี (พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2554)

ผลงานเรื่องนี้เป็นหนังสือเล่มแรกที่พยายามค้นคว้า รวบรวมหลักฐานประวัติศาสตร์อย่างครอบคลุมและเป็นระบบ กล่าวได้ว่าภายหลังจาก *ประวัติศาสตร์อีสาน* ของ เต็มวิภาคย์พจนกิจ ซึ่งพิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2499 และปัจจุบัน (พ.ศ. 2557) มีถึงฉบับพิมพ์ครั้งที่ 7 และ *อุบลราชธานีในอดีต* (พ.ศ. 2335 – 2475) ของ ระลึกธานี พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2524 พิมพ์ครั้งที่ 2 พ.ศ. 2546 แล้ว ก็ยังไม่มีหนังสือที่สามารถเรียบเรียงเรื่องราวในอดีตของเมืองอุบลราชธานีอย่างกระชับและครอบคลุมประวัติศาสตร์อุบลราชธานีมาถึงปัจจุบัน ถึงแม้จะมีงานออกมาบ้าง แต่ก็ยังเป็นเพียงการศึกษาเฉพาะเรื่อง

ระลึกธานี มีความสนใจประวัติศาสตร์อุบลราชธานี เนื่องจากเคยศึกษาวิชาเอกประวัติศาสตร์ในระดับปริญญาตรีและปริญญาโทจากมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร

ได้เรียนรู้วิธีการทางประวัติศาสตร์สมัยใหม่ และปัจจุบันเป็นข้าราชการบำนาญ ทำให้สามารถค้นคว้าข้อมูลต่างๆ ได้เป็นอย่างดี ประกอบกับสามารถอ่านและเข้าถึงเอกสารชั้นต้นของสำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากรได้ ซึ่งถือเป็นคุณสมบัติพิเศษของระลีกในฐานะผู้ที่ผ่านการศึกษาวิชาประวัติศาสตร์มาโดยตรง ซึ่งแตกต่างจากนักวิชาการร่วมสมัยอื่นๆ ที่เป็นปราชญ์ชาวบ้านและเรียนรู้ด้วยตนเอง

หนังสือ *ความเป็นมาของเมืองและอำเภอต่างๆ ในบริเวณจังหวัดอุบลราชธานี จังหวัดยโสธร และจังหวัดอำนาจเจริญ (พุทธศักราช 2335 – 2550)* เรียบเรียงขึ้นครั้งแรก พ.ศ. 2554 ด้วยเหตุที่ว่า “...เนื่องจากหนังสือ *อุบลราชธานีในอดีต (พ.ศ. 2335 – 2475)* ได้กล่าวถึงช่วงเวลาจากพุทธศักราช 2335 – 2475 มิได้กล่าวถึงสาระสำคัญที่เกิดขึ้นหลังจากนั้นจนถึงปัจจุบันเลย และในอีกประการหนึ่ง เรื่องราวที่เกี่ยวกับเมืองและวัฒนธรรมที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะของเมืองต่างๆ ที่ตั้งขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ (พุทธศักราช 2325 – 2411) ในบริเวณจังหวัดอุบลราชธานี จังหวัดยโสธร และจังหวัดอำนาจเจริญ (ในปัจจุบัน) ซึ่งเปลี่ยนสถานภาพมาเป็นอำเภอในปัจจุบันก็กล่าวถึงเพียงเล็กน้อย และไม่ค่อยชัดเจนนัก...”³¹ จากการที่ระลีก ธานี เคยศึกษาเรื่อง *อุบลราชธานีในอดีต (พ.ศ. 2335 – 2475)* ใน พ.ศ. 2524 จึงทำให้มีข้อมูลมาก เมื่อจัดทำหนังสือ *ความเป็นมาของเมืองและอำเภอต่างๆ ในบริเวณจังหวัดอุบลราชธานี จังหวัดยโสธร และจังหวัดอำนาจเจริญ (พุทธศักราช 2335 – 2550)* จึงมีเนื้อหาเน้นประวัติศาสตร์อุบลราชธานีสมัยใหม่ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ถึง พ.ศ. 2550 และเรื่องราวเมืองที่เคยเป็นส่วนหนึ่งของอุบลราชธานีในอดีตถึงปัจจุบัน และสืบค้นความเป็นมาของอำเภอต่างๆ ในอาณาบริเวณเมืองเหล่านั้น ดังข้อสงสัยของผู้เขียนที่กล่าวในคำนำว่า “...เมืองคำเขื่อนแก้ว ซึ่งเปลี่ยนสถานภาพมาเป็นอำเภอคำเขื่อนแก้วในปัจจุบันนี้นั้น เคยมีฐานะเป็น “เมืองคำเขื่อนแก้ว” และขึ้นตรงต่อเมืองเขมราฐได้อย่างไร หรือกรณี “อำเภอเชียงใน” เคยมีชื่อว่า “อำเภอบัจฉิมพลินคม” ได้อย่างไร...”³²

เอกสารที่ใช้เรียบเรียง *ความเป็นมาของเมืองและอำเภอต่างๆ ในบริเวณจังหวัดอุบลราชธานี จังหวัดยโสธร และจังหวัดอำนาจเจริญ (พุทธศักราช 2335 – 2550)*

จากการนำข้อมูลหลากหลายมาวิเคราะห์เพื่อเรียบเรียงเป็น *ความเป็นมาของเมืองและอำเภอต่างๆ ในบริเวณจังหวัดอุบลราชธานี จังหวัดยโสธร และจังหวัดอำนาจเจริญ (พุทธศักราช 2335 – 2550)* จะเห็นว่าเป็นความก้าวหน้าต่อจากผลงาน *ประวัติศาสตร์อีสาน และ*

³¹ระลีก ธานี. (2554). *ความเป็นมาของเมืองและอำเภอต่างๆ ในบริเวณจังหวัดอุบลราชธานี จังหวัดยโสธร และจังหวัดอำนาจเจริญ (พุทธศักราช 2335 – 2550)*. คำนำ.

³²แหล่งเดิม.

อุบลราชธานีในอดีต (พ.ศ. 2335 – 2475) คือ นอกจากนำเอกสารโบราณ เอกสารราชการ ราชกิจจานุเบกษา พระราชกฤษฎีกาต่างๆ และเอกสารจากสำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร ทั้งในส่วนกลางและส่วนภูมิภาคแล้ว รายละเอียดเกี่ยวกับอำเภอรอบนอก ผู้เขียนยังตรวจสอบกับหลักฐานทางโบราณคดีและภาพถ่ายทางอากาศด้วย ดังความว่า “...จากการศึกษาประวัติศาสตร์อุบลราชธานี ผู้เขียนเห็นด้วยกับข้อสรุปของธิดา สารยา แต่เพื่อให้มีให้เจนละเป็นเมืองหรืออาณาจักรในตำนาน จึงตรวจสอบกับภาพถ่ายทางอากาศก็พบว่า บริเวณปากมูลนั้นมีขนาดใหญ่พอที่จะตั้งเมืองได้ ข้อสรุปจากตำนานจึงสอดคล้องกับภาพถ่ายทางอากาศ...”³³

ผลงาน *ความเป็นมาของเมืองและอำเภอต่างๆ ในบริเวณจังหวัดอุบลราชธานี จังหวัดยโสธร และจังหวัดอำนาจเจริญ (พุทธศักราช 2335 – 2550)* ผู้เขียนกล่าวว่า “...เมืองอุบลราชธานี เมืองยโสธร และเมืองอำนาจเจริญ ตลอดจนเมืองและอำเภอต่างๆ ในบริเวณจังหวัดยโสธร และจังหวัดอำนาจเจริญ ก็มีความเป็นมาอันยาวนาน มีความเจริญรุ่งเรืองมาในอดีต จนกระทั่งปัจจุบันในหลายๆ ด้าน ทั้งด้านการศึกษา การพระศาสนา ด้านวัฒนธรรม ด้านเศรษฐกิจ ด้านการเมืองการปกครอง และอื่นๆ จึงพยายามอธิบายในส่วนดังกล่าวประกอบ...”³⁴ ผู้เขียนพยายามใช้ข้อมูลเท่าที่มีอยู่เรียบเรียงประวัติศาสตร์สังคมวัฒนธรรมเมืองอุบลราชธานี และเล่าถึงปัญหาในการศึกษาประวัติศาสตร์สังคมวัฒนธรรมอุบลราชธานีว่าเป็นเรื่องของการขาดแคลนหลักฐานเอกสาร และยังไม่ค่อยมีงานประวัติศาสตร์ในประเด็นนี้ออกมา แต่ระลึกก็พยายามหาเอกสารคัมภีร์โบราณที่ยังไม่ได้ปริวรรตแต่มีเนื้อหาเกี่ยวกับวัฒนธรรมท้องถิ่นมาศึกษา นับเป็นการขยายขอบเขตความรู้เรื่องเมืองอุบลราชธานีจากเดิมที่มุ่งอธิบายเรื่องการเมืองการปกครองเป็นหลัก และวิเคราะห์เอกสารต่างๆ ที่นำมาศึกษาประวัติศาสตร์อุบลราชธานีในมิติประวัติศาสตร์วัฒนธรรมสมัยล้านช้าง สมัยธนบุรี และสมัยรัตนโกสินทร์ บางส่วนยังได้จากการลงพื้นที่และใช้เอกสารท้องถิ่น ดังข้อความที่ว่า “...พื้นเมืองอุบล พื้นพระวอพระตา พื้นพระแก้วบุษราคัมที่มีการค้นพบเมื่อเร็วๆ นี้ ในช่วงที่ผู้เขียนอยู่กับชาวบ้าน จุดเด่นของหลักฐานเหล่านี้ คือ ทำให้เห็นภาพท้องถิ่นของเมืองอุบลราชธานีและวัฒนธรรมท้องถิ่น การประกอบประเพณีพิธีกรรมต่างๆ ของคนท้องถิ่นอุบลราชธานี...”³⁵

เมื่อพิจารณาลักษณะการเขียนงานทางประวัติศาสตร์พบว่า งานของระลึกเน้นเล่าเรื่องอย่างเป็นลำดับเวลาเช่นเดียวกับการเขียนพงศาวดาร แต่ก็มีลักษณะการวิพากษ์วิจารณ์เรื่องราวต่างๆ อยู่บ้าง อีกทั้งยังอาศัยหลักฐานชั้นต้นและชั้นรองประกอบการเขียนเป็นจำนวนมาก

³³แหล่งเดิม. หน้า 5.

³⁴แหล่งเดิม. หน้า 346.

³⁵แหล่งเดิม. หน้า 97.

เพื่อบรรยายให้เห็นภาพการเปลี่ยนแปลงของเมืองอุบลราชธานีและเมืองบริวารภายใต้นโยบายรัฐไทยอย่างละเอียดในแง่มุมต่างๆ และมักยกหลักฐานประกอบในลักษณะที่เรียกว่าทั้งฉบับอย่างไม่ตัดตอนเพื่อให้ผู้อ่านพิจารณาทั้งหมด ทำให้งานเขียนของระลีกประกอบด้วยเอกสารจำนวนมาก โดยอาศัยการบรรยายอย่างมีอรรถรสในการร้อยหลักฐานเหล่านั้นเข้าด้วยกัน นอกจากนี้ความสามารถในเชิงวรรณศิลป์ของเขาก็มีส่วนทำให้งานเขียนมีชีวิตชีวาในแง่ของการนำเสนอหลักฐานนั้นๆ ทั้งฉบับด้วยตนเอง แต่ในส่วนการใช้วรรณศิลป์ในงานเขียนนั้นเป็นเรื่องอันตราย หากการบรรยายนั้นให้ความรู้สึกที่เกินจริงไปจากหลักฐานข้อเท็จจริง

สำหรับแนวคิดที่ปรากฏในงานเขียนเล่มนี้ของระลีกนั้นอาจสรุปได้ว่า ส่วนใหญ่เป็นงานเขียนที่สะท้อนอิทธิพลของทฤษฎีมหาบุรุษ (Great Man Theory) ที่มุ่งเน้นให้ความสำคัญแก่ชนชั้นนำในสังคมในฐานะผู้มีบทบาทกำหนดความเป็นไปของสังคมไทยและท้องถิ่นอุบลราชธานี อีกทั้งยังปรากฏแนวคิดชาตินิยมที่ยกย่องเชิดชูมหาบุรุษของชาติไทย และยังให้ความสำคัญกับมนุษย์ในฐานะที่เป็นปุถุชนธรรมดาหรือประชาชนทั่วไปด้วย ในส่วนนี้อาจสืบเนื่องมาจากความนิยมชมชอบในพระนิพนธ์ของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพของระลีก ซึ่งเขามักอ้างถึงพระวินิจฉัยจากพระนิพนธ์ของพระองค์ท่านเสมอๆ ทำให้ระลีกได้รับอิทธิพลแนวคิดและวิธีการเขียนตามแนวพงศาวดารของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพที่เน้นความสำคัญของรายละเอียดข้อเท็จจริงมากกว่าจะมุ่งเน้นศึกษา และอธิบายถึงสาเหตุและผลทางประวัติศาสตร์หรือปัจจัยทางประวัติศาสตร์ที่อยู่เบื้องหลังเหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์

เมื่อประเมินคุณค่างานเขียนของระลีก จะเห็นว่า ระลีกประสบความสำเร็จในการเขียนอดีตของเมืองอุบลราชธานีและเมืองอื่นๆ ที่สัมพันธ์กับการเขียนชีวประวัติบุคคลเพื่อเชิดชูคุณความดี แต่ในด้านความถูกต้องและความน่าเชื่อถือของหลักฐานข้อเท็จจริงบางส่วนยังมีข้อเคลือบแคลง กล่าวคือ แม้ว่าจะยกหลักฐานทั้งฉบับมาอ้างอิง แต่เนื่องจากหลักฐานเหล่านั้นจำนวนหนึ่งไม่อาจตรวจสอบประวัติและที่มาของหลักฐานนั้นจากแหล่งข้อมูลอื่นได้ เพราะตัวผู้เขียนเป็นเพียงผู้เดียวที่มีหลักฐานนั้น อย่างไรก็ตาม ผลงานของระลีกได้เป็นแหล่งเอกสารข้อมูลชั้นต้นเกี่ยวกับประวัติศาสตร์อุบลราชธานี ยโสธร และอำนาจเจริญ ที่พิมพ์เผยแพร่ เป็นประโยชน์และสะดวกสำหรับการค้นคว้าของผู้ศึกษาประวัติศาสตร์

แต่หากพิจารณาโดยสาระแล้ว งานเขียนเรื่องนี้กลับสะท้อนเอกลักษณ์ท้องถิ่นเรื่องความหลากหลายทางภาษา ศาสนา และวัฒนธรรมท้องถิ่นที่มีร่วมกันมานับแต่อดีต สาระของประวัติศาสตร์นิพนธ์ยังแสดงถึงภูมิปัญญาในการสร้างความเป็นเอกภาพระหว่างคนกลุ่มต่างๆ ผ่านกระบวนการทางการเมืองให้คนอยู่ร่วมกันได้ในสังคมตามบริบทประวัติศาสตร์แต่ละสมัย การทำความเข้าใจต่อการวิเคราะห์ประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานีด้วยมุมมองดังกล่าว อาจเป็นอีก

แนวทางซึ่งจะมีประโยชน์ต่อการศึกษาประวัติศาสตร์อุบลราชธานี ประวัติศาสตร์อีสาน ให้มีชีวิตชีวา มีความรอบด้านขึ้น และยังก่อให้เกิดความเข้าใจในรากเหง้าปัญหาต่างๆ ของท้องถิ่น เนื่องจากการ ทบทวนความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ จะเป็นอีกมิติหนึ่งซึ่งจะนำไปสู่กระบวนการค้นคว้าใหม่ ๆ ในการ แก้ปัญหาอย่างยั่งยืนต่อไป

จะเห็นว่า หลัง พ.ศ. 2530 เป็นต้นมา การใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์ มีวิธีการ ศึกษาที่เป็นระบบมากขึ้นดังเห็นจากงานของระลึก ธานีเล่มนี้ กล่าวคือ การใช้หลักฐานที่หลากหลาย และเคร่งครัดต่อการประเมินคุณค่าหลักฐาน การวิเคราะห์ตีความหลักฐานที่อาศัยความรู้ที่เป็นสห วิทยาการ เช่น ความรู้ด้านภูมิศาสตร์ โบราณคดี มานุษยวิทยา และสังคมศาสตร์ มีการให้ ความสำคัญกับบทบาทของคนในท้องถิ่นมากกว่าเหตุการณ์ใหญ่ ๆ ที่สำคัญ เช่น สงครามชัชชนะ ความพ่ายแพ้ และรูปแบบการปกครอง การรับความรู้ที่หลากหลายนี้นำไปสู่การใช้แนวคิดทฤษฎี ต่าง ๆ มาใช้ศึกษาและการตีความที่มีประเด็นหลากหลายขึ้น โดยพยายามเจาะลึกพื้นที่อำเภอ ชุมชน และท้องถิ่น โดยใช้แนวประวัติศาสตร์วัฒนธรรม ซึ่งเป็นแนวการศึกษาประวัติศาสตร์แบบ ใหม่เพิ่มเติมจากประวัติศาสตร์กระแสหลักที่ยึดการเรียงลำดับอาณาจักรหรือราชธานีอันเป็นหัวใจ สำคัญของประวัติศาสตร์เชื้อชาติหรือชนชาติ โดยมุ่งพิจารณาลักษณะชุมชน อันเป็นหน่วยสังคม มนุษย์ที่อยู่ร่วมกันภายใต้วัฒนธรรมเดียวกัน

2.1.2 เล่าเรื่องเมืองอุบลราชธานี ของ บำเพ็ญ ณ อุบล (พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2539; และ พิมพ์ครั้งที่สอง พ.ศ. 2545)

งานเขียนเรื่อง เล่าเรื่องเมืองอุบลราชธานี นี้ เป็นผลงานที่คงจาริต พันธ์/พงสาวดาร ชัดเจน แต่เป็นการนำเอกสารประเภทพื้น/พงสาวดารมาประกอบการเรียบเรียง ผลงานเรื่องนี้เรียบ เรียงโดย บำเพ็ญ ณ อุบล ปราชญ์ท้องถิ่น อดีตอัยการศาลฎีกาเขต 4 ผู้มีผลงานดีเด่นด้านอนุรักษ์ ศิลปกรรมและประวัติศาสตร์ พ.ศ. 2533 เป็นนักประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่สังคมให้การยอมรับ ชีวิตวัย เยาว์เคยบวชเรียนที่วัดระยะหนึ่ง และมีชีวิตในกลุ่มเจ้านายพื้นเมืองเดิมที่เคร่งครัดศาสนา³⁶ จาก สถานภาพดังกล่าวข้างต้น ความพร้อมในองค์ความรู้ตามกรอบประเพณีดั้งเดิมที่ฝ่ายวัดคงจะมีระดับ หนึ่งที่สามารถหล่อหลอมให้คนที่ผ่านกระบวนการดังกล่าวได้เริ่มเห็นคุณค่าของวัฒนธรรมประเพณี ท้องถิ่น และเมื่อผนวกกับความใฝ่รู้ใฝ่เรียนเมื่อครั้งเรียนชั้นประถม คงจะเป็นพื้นฐานทางปัญญาที่ดี ให้กับบำเพ็ญ ณ อุบล ต่อมา และความแตกฉานในการอ่านอักษรธรรมและไทยน้อย คงจะเป็นผลมา จากการเรียนในระบบวัดเช่นกัน

หากพิจารณาโดยรวมแล้วบำเพ็ญ ณ อุบล มีผลงานทางวิชาการเป็น 3 ลักษณะ คือ การเป็นนักอนุรักษ์และรวบรวม ที่ดูแล้วออกจะเด่นและมีบทบาทสำคัญต่อผลงานท่าน เพราะ

³⁶ระลึก ธานี; และคนอื่นๆ. (2552). *อุบลราชธานีเมืองนักปราชญ์*. หน้า 123.

ลักษณะเด่นของผลงานเชิงวิชาการที่เป็นที่รับรู้คือ การปริวรรตวรรณกรรมอีสาน เมื่อ พ.ศ. 2539 ได้เกยย่นอายุราชการ นับเป็นพื้นฐานในการเตรียมเก็บรวบรวมข้อมูลทางประวัติศาสตร์และอนุรักษโบราณวัตถุของตระกูลได้เป็นอย่างดี โดยให้ความสำคัญกับการเก็บเอกสารโบราณเป็นสำคัญ ในส่วนของโบราณวัตถุจะเป็นผลพลอยได้ การเป็นนักปริวรรตวรรณกรรมท้องถิ่น และเป็นนักเขียนประวัติศาสตร์สกุลตำนาน ซึ่งหากมองกรอบความคิดช่วงปฐมวัยจะเห็นว่าการศึกษาในวัดเป็นตัวหล่อหลอมให้ท่านยึดติดกับความเชื่อทางศาสนา เห็นจากงานเขียนหลายชิ้นที่นำธรรมบทเข้าแทรกและนอกจากระบบการศึกษาแล้ว กระแสการเมืองยุคชาตินิยมและการเป็นส่วนหนึ่งของรัฐไทยยุคพัฒนาจะมีอิทธิพลต่อความคิดของบำเพ็ญอยู่ไม่น้อย แต่งานเขียนของท่านจุดเน้นความเป็นชาตินิยมคือแผ่นดินอีสานและเมืองอุบลราชธานีอันเป็นมาตุภูมิของบรรพบุรุษในสายตระกูลท่าน

การตื่นตัวของประวัติศาสตร์มีผลต่อสังคมไทยทั่วไป โดยเฉพาะการให้ความสำคัญกับประวัติศาสตร์ท้องถิ่นมากขึ้น อาจส่งผลให้บำเพ็ญสนใจงานเขียนประวัติศาสตร์ท้องถิ่นโดยเฉพาะเรื่องราวภูมิลำเนาของตนเอง รวมทั้งตอบคำถามเกี่ยวกับความเป็นไปของคนอีสาน นอกจากนี้ความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ท้องถิ่นยังจำเป็นต่อการบรรยายสำหรับนักศึกษาระดับอุดมศึกษาในจังหวัดอุบลราชธานี และสถาบันอื่นๆ ซึ่งบำเพ็ญ ณ อุบลได้รับเชิญเป็นผู้บรรยายพิเศษและความรู้ดังกล่าวยังถูกนำไปเสนอผลงานในการสัมมนาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นหลายครั้งที่บำเพ็ญเป็นวิทยากร

เล่าเรื่องเมืองอุบลราชธานี ตีพิมพ์ครั้งแรกเดือนตุลาคม 2539 โดยศูนย์ศิลปวัฒนธรรม สถาบันราชภัฏอุบลราชธานี ตีพิมพ์ครั้งที่สอง พ.ศ. 2545 โดยสำนักวิทยบริการมหาวิทยาลัยอุบลราชธานี เป็นประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานีที่ให้ข้อมูลประวัติศาสตร์อุบลราชธานีที่ปรากฏในเอกสารท้องถิ่นหลายฉบับ ให้แง่คิดที่น่าสนใจเพิ่มเติมจาก *ประวัติศาสตร์อีสาน* ของ เดิม วิภาคย์พจนกิจ เช่นเรื่อง ความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าปางคำกับเจ้าพระวอ – พระตาแห่งเมืองหนองบัวลุ่มภู ความเป็นมาของการนับถือผีเชื้อ (มเหศักดิ์หลักเมือง) พิธีงานปลงศพแบบนกหัสดีลิงค์ อัดชีวประวัติของตระกูล ณ อุบลของผู้เขียนเอง และสุวรรณภูมิ³⁷ นอกจากนี้ยังกล่าวถึงเรื่องประเพณีการบวช ประเพณีกินดอง หรือเรื่องความดีของพระรัตนตรัยด้วยโดยใช้ตำนานผูกเรื่องใหม่ ซึ่งดูเหมือนเป็นความพยายามของบำเพ็ญ ณ อุบลอย่างมาก ที่พยายามอ้างอิงตำนานที่มีอยู่ไม่ว่าจะเป็นตำนานอุรังคธาตุ ตำนานสุวรรณโคฒคำ ตำนานมูลศาสนา³⁸ แต่ทั้งหลายทั้งปวงศูนย์กลางการอธิบายก็ยังคงอยู่ที่ภาคอีสานและเมืองอุบลราชธานีเช่นเดิม

³⁷บำเพ็ญ ณ อุบล. (2539). *เล่าเรื่องเมืองอุบลราชธานี*. คำนำ.

³⁸แหล่งเดิม.

เนื้อหาใน *เล่าเรื่องเมืองอุบลราชธานี* แบ่งเป็น 4 ส่วน คือ 1. อุบลราชธานีศรีวนาลัย 2. พระแก้วบุษราคัม 3. มเหศักดิ์ 4. สักกะไดลิง

เนื้อหาส่วนแรก กล่าวถึงความสำคัญของเอกสารท้องถิ่นและคำบอกเล่าในการศึกษาประวัติศาสตร์อุบลราชธานีสมัยโบราณที่ว่า “...จุดนี้เองที่เอกสารท้องถิ่นและข้อมูลจากบันทึกความทรงจำ และคำบอกเล่าของผู้สูงอายุในท้องถิ่นต่างๆ ซึ่งแม้จะมีข้อบกพร่องบางประการในตัวมันเอง มีคุณค่าเป็นพิเศษสำหรับการตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลในสมัยที่ขาดหลักฐานชั้นต้นประเภทศิลาจารึก...”³⁹ และบางส่วนเป็นประวัติศาสตร์นิพนธ์ วิเคราะห์เอกสารต่างๆ ทั้งที่เป็นเอกสารจากส่วนกลางและเอกสารท้องถิ่น นำข้อมูลที่ได้มาเปรียบเทียบความน่าเชื่อถือของเอกสารเพื่อประโยชน์ในการศึกษาประวัติศาสตร์อุบลราชธานี ดังที่กล่าวในหนังสือว่า “...นิล พันธุ์เพ็ง ได้เคยสันนิษฐานว่าในกรณีที่เกิดความขัดแย้งกันระหว่างพื้นเมืองอุบลหลายฉบับกับพงศาวดารเมืองอุบลที่เรียบเรียงโดยส่วนกลาง ให้ยึดถือว่าหลักฐานชั้นแรกถูกต้องเพราะเรียบเรียงในสมัยช่วงตั้งบ้านแปงเมืองจริงๆ และเอกสารยังไม่กระจัดกระจายเหมือนในสมัยหลัง ... ข้อสรุปที่ได้จากการศึกษาในส่วนนี้ชี้ให้เห็นว่า เรื่องราวตั้งแต่พระประทุมวรราชสุริยวงษ์เป็นต้นไปในพื้นเมืองอุบลน่าจะถูกต้องมากกว่าพงศาวดารเมืองอุบลราชธานี...”⁴⁰

ในส่วนที่ 2 – 4 กล่าวถึงประวัติความเป็นมาของพระแก้วบุษราคัม พิธีกรรมการบูชามเหศักดิ์ และพิธีกรรมเกี่ยวกับศพเจ้านายกับนกสักกะไดลิง กล่าวถึงเอกสารพื้นเมืองอุบลที่ให้รายละเอียดเกี่ยวกับประวัติศาสตร์วัฒนธรรมเมืองอุบลราชธานีที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิตคนท้องถิ่น

2.1.2.1 เอกสารที่ใช้เรียบเรียง *เล่าเรื่องเมืองอุบลราชธานี*

ในเชิงประวัติศาสตร์นิพนธ์ ข้อมูลนับว่ามีความสำคัญต่อการสร้างผลงาน ซึ่งจำเป็นต้องเก็บข้อมูลหลากหลาย และนำไปวิเคราะห์ตรวจสอบความน่าเชื่อถือของหลักฐานต่างๆ เหล่านั้นให้ได้ จากการศึกษาครั้งนี้ ในส่วนการรวบรวมข้อมูลของบำเพ็ญ ณ อุบล จุดเด่นคือ ความสนใจรวบรวมเอกสารโบราณแล้วปริวรรตเผยแพร่ต่อไป ซึ่งจากจุดเริ่มต้นจึงเหมือนการสร้างพรมแดนความรู้เอาไว้เท่านั้น และจุดดังกล่าวนี้เองจะมีผลต่อข้อมูลและวิธีคิดบางประการต่อมา

เอกสารท้องถิ่นที่ผู้เขียนใช้ คือ พื้นเมืองอุบลฉบับต่างๆ และงานเขียนของปราชญ์ท้องถิ่นเมืองอุบลฯ ได้แก่ *ประวัติศาสตร์จังหวัดอุบลราชธานี* ของ นิล พันธุ์เพ็ง ตำนานวัดสุปฏิหาราม ของ พระพรหมมุนี (อ้วน ติสโส) *ประวัติศาสตร์อีสาน* ของ เต็ม วิภาคย์พจนกิจ *ประวัติวัดศรีทองและเมืองอุบลราชธานี (อย่างสังเขป)* ของ หมุน โสมะฐิติ เป็นต้น โดยมีคำอธิบายในการใช้เอกสาร ดังนี้ “...เอกสารท้องถิ่นอุบลราชธานีที่น่าเสนอในหนังสือนี้มีทั้งที่เป็นหลักฐานชั้นต้นและ

³⁹แหล่งเดิม. หน้า 7.

⁴⁰แหล่งเดิม. หน้า 16.

หลักฐานชั้นรอง เอกสารเก่าแก่เกี่ยวกับเมืองอุบลราชธานี เมืองยโสธร และเมืองอำนาจเจริญ เท่าที่ผู้เขียนเก็บรักษาไว้มี 100 กว่าหัวเรื่อง ทั้งนี้ยังไม่นับพื้นเมืองอุบล ซึ่งเป็นเอกสารโบราณอีกหลายผูก ที่มีกว่า 400 แห่งที่มีคำว่าเมืองอุบลราชธานีปรากฏอยู่ในการตรวจสอบ ผู้เขียนได้ยึดถือเอกสารประเภทพื้นเมืองอุบล ที่มีต้นฉบับเป็นเอกสารโบราณเป็นหลัก และใช้งานเขียนอื่นๆ ยุคใหม่เพื่อช่วยตรวจสอบ ... เอกสารโบราณเหล่านี้เป็นหลักฐานร่วมสมัยและเรียบเรียงขึ้นจากเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นไม่นาน นักประวัติศาสตร์จึงควรถือว่า “พื้นเมืองอุบล” มีความแม่นยำในเรื่องข้อเท็จจริงสูงมาก เพียงแต่บางครั้งเขียนแบบสับสนปนกันไป...”⁴¹

บำเพ็ญ ณ อุบลใช้หลักฐานหลายประเภทในการเขียนงานทางประวัติศาสตร์ หลักฐานที่ปรากฏมีทั้งที่เป็นตำนาน นิทานโบราณ หนังสือร่วมสมัย รวมทั้งหลักฐานโบราณคดี หลักฐานประเภทตำนานและนิทานโบราณคดีจะมีความสำคัญต่อการเขียนงานของบำเพ็ญมากกว่างานประเภทอื่น และกล่าวได้ว่า การใช้หนังสือร่วมสมัยของบำเพ็ญ ณ อุบลในการเขียนงานประวัติศาสตร์นั้นเป็นรองหลักฐานประเภทตำนานและความทรงจำ และการใช้หนังสือดังกล่าว ยังอยู่ในภาวะจำกัดด้วย การใช้หนังสือร่วมสมัยหลายเล่มนั้น ผู้เขียนมุ่งจะนำข้อมูลที่ขาดหายไปประกอบงานเขียน หรือสร้างประเด็นถกเถียง ดังนั้นการใช้หนังสือร่วมสมัยต่างๆ จึงไม่ได้นำไปสู่แนวคิดใหม่

2.1.2.2 แนวการเขียน เล่าเรื่องเมืองอุบลราชธานี

การนำเสนอเนื้อเรื่องใน เล่าเรื่องเมืองอุบลราชธานี ส่วนหนึ่งได้รับอิทธิพลการศึกษาประวัติศาสตร์แบบใหม่โดยเฉพาะในส่วนการวิเคราะห์เอกสาร จึงมีการตรวจสอบหลักฐาน เพื่อให้การเรียบเรียงถูกต้องมากที่สุด ดังที่กล่าวว่า “...หนึ่ง การเรียบเรียงเรื่องนี้ ข้าพเจ้าได้สอบสวนกับเอกสารท้องถิ่นเป็นส่วนใหญ่ ร่วมกับพงศาวดารสยาม ที่มีข้อความกล่าวอ้างถึงกันและคลาดเคลื่อนต่างกันบ้าง เพราะฉะนั้นในการเรียบเรียงหนังสือเล่มนี้ จะได้อธิบายข้อความและเหตุผลต่างๆ ในเรื่องนี้ ที่จะทำให้เกิดความสงสัยนั้นไว้ในคำปริยายนี้ และจะได้ลงหมายเหตุไว้ในใต้เส้นบรรทัดเบื้องต่ำแห่งหน้าสมุดที่มีข้อความอ้างถึงนั้นด้วย ดังจะได้อธิบายต่อไปในคำบรรยายต่อจากคำนำนี้...”⁴² แต่บำเพ็ญ ณ อุบล ก็ยังยึดติดการเขียนตามจารีต พื้น/พงศาวดาร แบบเดิม สังเกตได้จากคำนำมัสการที่ถวายแด่พระรัตนตรัยตามคตินิยมของการแต่งพื้นทางอีสานในบทเริ่มต้น

ประวัติศาสตร์ในทัศนะของบำเพ็ญ ณ อุบล คือ ตำนานและพงศาวดาร การเสนอประวัติศาสตร์จึงเป็นการผสมผสานระหว่างตำนานและพงศาวดาร แต่ทั่วไปแล้ว เนื้อหาหรือเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ที่ย้อนไปยังอดีตยาวนาน และขาดหลักฐานสนับสนุน บำเพ็ญจะอธิบายด้วยตำนานและเชื่อมโยงกับคติความเชื่อทางพุทธศาสนา และหลักฐานทางโบราณคดี

⁴¹แหล่งเดิม. หน้า 142.

⁴²แหล่งเดิม.

ส่วนการใช้หลักฐานในงานเขียนของบำเพ็ญ ณ อุบล เห็นชัดเจนว่า แหล่งข้อมูลหลักคือ ตำนานต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นตำนานฝ่ายศาสนจักรหรืออาณาจักร จากการจำกัด ข้อมูลดังกล่าวนี้เอง จึงยังผลให้งานที่ออกมาไม่ค่อยสร้างมุมมองกว้างไกลนัก นอกจากเป็นเชื่อมโยง ความเข้าใจสถานที่ๆ ปรากฏชื่อในภาคอีสาน และนอกจากนั้นการอ้างอิงหลักฐานที่ใช้ดูจะถูกละเอียด อย่างเห็นได้ชัด ซึ่งจะว่าไปแล้วนี่คือลักษณะงานเขียนสกุลตำนานที่ยึดถือมาโดยตลอด

เล่าเรื่องเมืองอุบลราชธานี อธิบายให้ผู้อ่านเข้าใจถึงชื่อเมืองที่เรียกแตกต่างกันตามลักษณะตำนาน นอกจากนี้ยังมีหมายเหตุอธิบายความต่างๆ ที่น่าสนใจ หรือตั้งข้อสงสัยไว้ ด้วย ความว่า “...ถ้าตำนานฉบับใดที่ผู้แต่งเป็นชาวบ้าน ก็เรียกชื่อคนตำบลเมืองไปอย่างหนึ่ง ตาม เหตุหรือตามนิยมของฝ่ายชาวบ้าน ทำให้คนๆ เดียว หรือเมืองๆ เดียวมีชื่อเป็นหลายๆ อย่าง ... เรียกเมืองอุบลว่าดงอู่มิ่ง และเรียกพลเมืองว่าลาวเพื่อจะให้ เป็นลาวฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง แต่คำว่าลาวในที่นี้หมายถึงกลุ่มคนในตระกูลไท – ลาว ที่มีบรรพบุรุษเป็นคนเชื้อสายตระกูลไท-ลาว ที่อพยพมาจากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงนานมาแล้ว หาใช่คนลาวในประเทศลาวปัจจุบันไม่...”⁴³

หลักฐานเอกสารต่างๆ ที่บำเพ็ญ ณ อุบล นำมาใช้เรียบเรียงและตรวจสอบ มีการนำพื้นเมืองอุบลฉบับต่างๆ ที่เป็นเอกสารโบราณ และให้คำอธิบายเกี่ยวกับเอกสารเหล่านั้น แต่ บำเพ็ญ ณ อุบล ก็เขียนแจ้งแก่ผู้อ่าน เล่าเรื่องเมืองอุบลราชธานี ในคำขออภัยในการบรรยาย ความเห็น ดังความว่า “...ข้อความทั้งหลายที่ได้กล่าวมาในคำบรรยายนี้ เป็นข้อความที่ยกมาจาก ตำราต่างๆ บ้าง เป็นส่วนความเห็นที่เกิดจากการวินิจฉัยเรื่องราวต่างๆ ที่ได้อ่านมานั้นบ้าง ข้อความ ส่วนใดที่เป็นส่วนความเห็นของข้าพเจ้านั้น ข้าพเจ้าไม่ยืนยันว่าเป็นเที่ยงแท้แน่นอนทีเดียว เพราะ เป็นความคิดเอกชน คาดคะเนไปตามเหตุผลซึ่งควรเห็นว่า น่าจะเป็นเช่นนั้น หรือไม่น่าจะเป็น เช่นนั้น...”⁴⁴ แต่บำเพ็ญก็พยายามเน้นข้อความอธิบายที่ขัดแย้งหรือเป็นข้อสังเกตเพื่อให้ผู้อ่านใช้ วิจารณ์พิจารณา เช่น เอกสารหลักฐานที่มีความขัดแย้งกันเกี่ยวกับที่ตั้งเมืองอุบลราชธานี

อย่างไรก็ดี ในผลงาน เล่าเรื่องเมืองอุบลราชธานี ของบำเพ็ญ ณ อุบล ปรากฏ ว่ามีการอ้างอิงน้อยมาก งานส่วนใหญ่มักแจ้งแก่ผู้อ่านเลยว่ายึดตำนานหรือพื้นใดเป็นหลัก และเมื่อ มีความคิดใหม่ ผู้เขียนมิได้อ้างอิง เพียงแต่อ้างว่าปราชญ์ท่านกล่าวไว้เช่นนี้หรือสอบถามผู้เฒ่าผู้แก่ มาได้เช่นนี้ การขาดการอ้างอิงเช่นนี้ทำให้งานเขียนของบำเพ็ญด้อยในเชิงวิชาการลง ซึ่งจะปรากฏ ชัดเจนในเรื่องที่มาของบรรพบุรุษของคนไทย แต่งานของบำเพ็ญมิใช่จะปราศจากการอ้างอิงเสีย ที่เดียว ดังที่เคยกล่าวไว้ในผลงานของเขาเองที่อ้างอิงหลักฐานประเภทพงศาวดาร งานของจิตร ภูมิ ศักดิ์ เต็ม วิภาคย์พจนกิจ นิล พันธุ์เพ็ง แต่การอ้างอิงเหล่านี้มีน้อยและดูไม่สำคัญ

⁴³แหล่งเดิม. หน้า 47 - 48.

⁴⁴แหล่งเดิม. หน้า 14.

นอกจากมีการอ้างอิงน้อยแล้ว ผู้เขียนยังตรวจสอบหลักฐานก่อนใช้น้อยมาก โดยเฉพาะการเรียบเรียงรายละเอียดจากเอกสารร่วมกับความทรงจำของบรรพบุรุษ การละเลยการตรวจสอบหลักฐานมีผลต่อน้ำหนักความน่าเชื่อถือของงานเขียนเช่นที่กล่าวว่า “...ได้พาพลเมืองเชื้อชาติลาวประมาณ 500 คน มาก่อสร้างเมืองขึ้นกลางทุ่งอันกว้างอันสุดลูกหูลูกตา นั่นคือบ้านโนนใหญ่ และบ้านเชียงใน สร้างเมืองเสร็จ พ.ศ. 2348 โดยเจ้าแก้วมงคลเป็นชาวเมืองเหนือ ซึ่งคนอีสานสมัยนั้นเรียกชาวเมืองเหนือทั้งหมดว่า “กุลา” ...”⁴⁵ ผู้เขียนมิได้อ้างอิงไว้ว่าคนอีสานแหล่งใด กลุ่มใดที่เรียกคนเมืองเหนือทั้งหมดว่า “กุลา” รวมทั้งยังมิได้ตรวจสอบคำกล่าวนี้ว่าถูกต้องเพียงใด เพราะคำว่า “กุลา” เป็นที่เข้าใจโดยทั่วไปว่าหมายถึงพวกพ่อค้าของพม่า

โดยสรุป งานเขียนของบำเพ็ญ ณ อุบล เป็นเรื่องประวัติศาสตร์อุบลราชธานี พยายามบรรยายว่าอะไรเกิดขึ้นมากกว่าจะตอบคำถามหรืออธิบายว่าทำไม เนื้อหางานเขียนดูจะเป็นการเชื่อมโยงระหว่างลักษณะโบราณคดีกับตำนาน เหตุการณ์ทางพุทธศาสนา และนิทาน อย่างไรก็ตามจากเนื้อหาที่ปรากฏในงานเขียนของบำเพ็ญ ณ อุบล กล่าวว่าภาพที่ปรากฏคือ การเคลื่อนไหวของผู้คนไป – มาในภาคอีสาน โดยเฉพาะเขตจากจังหวัดหนองบัวลำภูถึงจังหวัดอุบลราชธานี หากพิจารณาในมิติการเขียนงานตามแบบวิชาการประวัติศาสตร์ไม่อาจนำมาใช้กับวิธีการศึกษาของบำเพ็ญได้ ทั้งนี้เพราะวิธีการได้มาของข้อมูลหรือหลักฐานที่นำเสนอส่วนใหญ่ยังมิได้ผ่านกระบวนการตรวจสอบข้อเท็จจริง และยังแทบไม่สามารถตรวจสอบที่มาของข้อมูลเหล่านั้นอย่างชัดเจน ดังนั้น การใช้ข้อมูลจากงานเขียนของบำเพ็ญ ณ อุบล จึงต้องใช้ด้วยความระมัดระวัง กล่าวคือ ข้อมูลจากงานเขียนต้องได้รับการตรวจสอบก่อนจึงนำไปใช้ได้ ข้อมูลทางโบราณคดีที่ปรากฏนั้นเป็นเพียงข้อมูลเบื้องต้นว่า วัตถุอะไรอยู่ ณ แห่งใด การนำมาใช้อ้างอิงทันทีก่อนตรวจสอบน่าจะยังมีปัญหา อีกทั้งผลงานบางส่วนผู้เขียนเล่าเรื่องประวัติสายตระกูลตนเอง งานประเภทนี้อาจถือเป็นข้อมูลขั้นต้นเนื่องจากได้รับข้อมูลจากบรรพบุรุษผู้เขียน อย่างไรก็ตาม เนื้อหาส่วนนี้ก็เหมือนส่วนอื่นๆ ที่ต้องระวังและต้องตรวจสอบเช่นเดียวกัน

2.2 งานเขียนประวัติศาสตร์อุบลราชธานี : ประเภทหนังสือทั่วไป

นอกจากหนังสือและเอกสารวิชาการด้านประวัติศาสตร์อุบลราชธานีที่หน่วยงานราชการจัดพิมพ์เผยแพร่แล้ว ยังมีบุคคลที่สนใจประวัติศาสตร์อุบลราชธานีพยายามศึกษาค้นคว้า และมีผลงานออกมาสม่ำเสมอและเป็นที่ยอมรับในวงกว้าง ซึ่งคนกลุ่มนี้ไม่ใช่นักประวัติศาสตร์อาชีพ แต่เป็นชนชั้นนำที่ทำงานประจำด้านต่าง ๆ เช่น ครู ข้าราชการ แล้วเขียนงานประวัติศาสตร์เป็นงานอดิเรกยามว่างหลังเกษียณ หรือปลดจากภาระงาน แต่บางคนอาจได้รับมอบหมายจากทางการให้รวบรวมข้อมูลและเรียบเรียงงานประวัติศาสตร์เป็นงานพิเศษเพิ่มเติมขึ้น เช่น ปัญญา พงษ์เหล่า

⁴⁵แหล่งเดิม. หน้า 62.

บุคคลสาธารณะ ข้าราชการ และนักจดหมายเหตุที่คนอุบลราชธานีรู้จักเป็นอย่างดี ที่ได้รวบรวมข้อมูลจังหวัดอุบลราชธานี ทั้งด้านการปกครอง การศึกษา ศาสนา และศิลปวัฒนธรรมประเพณี ภูมิปัญญาชาวอุบลราชธานี โดยได้รับความร่วมมืออย่างดีจากหน่วยงานภาครัฐ เอกชน และบุคคลที่เกี่ยวข้อง แล้วเรียบเรียงสรุปเป็น 100 เรื่องเมืองอุบล พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2554 พิมพ์ครั้งที่สอง พ.ศ. 2556 เพื่อการศึกษา และการมีส่วนร่วมสืบสานมรดกล้ำค่าและภูมิปัญญาท้องถิ่นให้ยั่งยืนต่อไป ทั้งนี้ ปัญญา แพงเหล่านั ได้รวบรวมเรื่องราวและเกร็ดความรู้เกี่ยวกับเมืองอุบลไว้เป็นจำนวนมากทั้งที่เป็นเอกสาร ภาพถ่าย ภาพยนตร์ และการสอบถามสัมภาษณ์จากผู้รู้ ผู้อยู่ในเหตุการณ์ และลูกหลานผู้เกี่ยวข้อง และเป็นผู้ที่ศึกษาเกี่ยวกับเกร็ดประวัติศาสตร์จังหวัดอุบลราชธานี ดังที่ปรากฏในคำนำว่า “...100 เรื่องเมืองอุบลนี้ คุณปัญญา แพงเหล่านั ผู้ค้นเคยกับถิ่นชาวเมืองดอกบัวเป็นอย่างดี ได้จัดระบบพัฒนาเป็นสาระการเรียนรู้ เป็นเกร็ดความรู้เพื่อค้นคว้า อ้างอิง และรำลึกถึงเหตุการณ์ต่างๆ ในอดีตให้อนุชนรุ่นหลังได้ศึกษาเรียนรู้ต่อไป...”⁴⁶

ปัญญา แพงเหล่านั เป็นนักวิชาการและนักสังคมสงเคราะห์ที่ทำประโยชน์เพื่อสังคมและส่วนรวมมาโดยตลอด ท่านต้องการให้เมืองอุบลราชธานีเป็นเมืองน่าอยู่น่าอาศัย มีชื่อเสียงขจรไกลเหมือนสมัยที่บรรพบุรุษเคยกระทำไว้ (โดยเฉพาะการสร้างอุดมการณ์เมืองนักปราชญ์ ทวยราษฎร์ไม่พวดยามล้ำเทียนพรรษา ประชาทำความดี) ดังเช่นผลงานเรื่อง 100 เรื่องเมืองอุบล ที่ช่วยให้การศึกษาประวัติศาสตร์อุบลราชธานีก้าวหน้าอย่างมาก ผลงานเรื่องนี้ให้รายละเอียดเกี่ยวกับเกร็ดความรู้ประวัติศาสตร์อุบลราชธานีนอกเหนือจากเรื่องราวในมิติประวัติศาสตร์ชาติ อย่างไรก็ตาม เราก็คงปฏิเสธไม่ได้ว่าแนวทางในการรื้อฟื้นอดีตตามแบบของปัญญา ได้มีส่วนอย่างสำคัญในการเปิดมิติการอธิบายประวัติศาสตร์แบบใหม่ให้กับการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นอุบลราชธานี ปัญญาขยายขอบเขตของเวลาและสถานที่ในประวัติศาสตร์อุบลราชธานีที่ถูกละเลยเป็นจำนวนมากขึ้นสู่เวทีการศึกษาประวัติศาสตร์และเป็นแนวทางให้นักศึกษาประวัติศาสตร์สมัยต่อมาหยิบยกหลายประเด็นของเขามาศึกษากันใหม่ และแม้จะทำให้เห็นว่า การศึกษาบางประเด็นของปัญยายังมีข้อบกพร่องก็ตาม เช่น เรื่องการสันนิษฐานเรื่องปีก่อตั้งเมืองอุบลและเมืองที่ตั้งแห่งแรกก่อนจะเป็นจังหวัดอุบลราชธานีปัจจุบัน แต่นั่นก็มีสิ่งที่จะทำให้พึงเล่ยคุณูปการของปัญญาที่ทิ้งไว้เป็นแนวทางแก่การศึกษาประวัติศาสตร์อุบลราชธานีไม่ โดยเฉพาะแนวทางในการศึกษาประวัติศาสตร์สังคมและประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในรูปแบบเกร็ดความรู้ที่ปัญญาช่วยบุกเบิก เป็นการทำให้ความเข้าใจพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของเมืองอุบลราชธานีกระจ่างชัดขึ้น

สุวิษ ขุนผล ผู้สนใจเรื่องประวัติศาสตร์และการปกครอง เป็นคนอุบลราชธานีโดยกำเนิด ต่อมามีโอกาสติดตามผู้ใหญ่เข้าไปในที่พักของเชื้อสายเจ้านายเมืองอุบลราชธานีเสมอ ได้นำ

⁴⁶ปัญญา แพงเหล่านั. (2556). 100 เรื่องเมืองอุบล. พิมพ์ครั้งที่ 2. คำนำ.

ประสบการณ์ ความทรงจำ และความรู้ที่ได้ยินได้ฟังจากเจ้านายต่างๆ มาเรียบเรียง และจากการที่สุวิซเคยมีโอกาสเข้าไปสัมผัสกับชนชั้นนำของสังคมในช่วงระยะที่เขาได้รับเลือกตั้งให้เป็นผู้แทนราษฎรจังหวัดชลบุรีและเมืองพัทยา⁴⁷ สิ่งเหล่านี้ส่งเสริมให้ขอบข่ายความสนใจของเขาจำกัดอยู่ในเรื่องดังกล่าวเสียเป็นส่วนใหญ่ และอาจส่งผลให้เขาสนใจเรื่องราวของชนชั้นนำในท้องถิ่นเมืองอุบลราชธานีต่อมาด้วย สุวิซมีผลงานในรูปแบบบทความสารคดีชีวประวัติของเชื้อสายเจ้านายพื้นเมืองและบุคคลสำคัญเมืองอุบลราชธานี ผนวกกับเอกสารอ้างอิงที่ถูกเก็บรักษาโดยคนท้องถิ่น พร้อมรูปประกอบ ผลงานที่โดดเด่นได้แก่ *อุบลบานแบ่งเกษตรจรไกล เล่ม 1 – 2* เป็นหนังสือรวมบทความที่ดีพิมพ์ในหนังสือพิมพ์ท้องถิ่น กล่าวถึงประวัติของพระประทุมวรราชสุริยวงศ์ เจ้านายพื้นเมืองต่างๆ คนในตระกูล ณ อุบล รวมถึงเรื่องราวบุคคลสำคัญและผู้ที่ทำคุณประโยชน์แก่เมืองอุบลราชธานี พร้อมทั้งเกร็ดความรู้ต่างๆ นับว่าเป็นหนังสือชีวประวัติที่สำคัญเล่มหนึ่ง เพราะเป็นแหล่งรวบรวมชีวประวัติของคนดีศรีอุบลกว่า 100 ชีวิต ในรอบ 200 ปีที่ผ่านมาของเมืองอุบลราชธานี และมีภาพชีวประวัติประกอบทุกท่าน ดังปรากฏอยู่ในคำนำ ที่ว่า “...ทั้งนี้เพื่อเสนอให้ท่านผู้ต้องการเป็นเจ้าของหนังสือ “อุบลบานแบ่งเกษตรจรไกล” สารคดีเกร็ดความรู้เรื่องเมืองอุบลราชธานี และสารคดีชีวประวัติของชนชั้นนำเมืองอุบล พร้อมกับผลงานรวบรวมสายสกุลของคนเมืองอุบล เช่น ณ อุบล สุวรรณภูมิ แสนทวีสุข ทองพิทักษ์ ศุภสร บุตรโธป เป็นต้น ชื่อบุคคลในสายตระกูลเหล่านี้ได้มอบข้อมูลต่างๆ พร้อมกับภาพเจ้านายในยุคสมัยต่างๆ เพิ่มเติมอีกมากมาย พร้อมกับคำอธิบายรูปภาพของบุคคลสำคัญแห่งยุคดังกล่าว...”⁴⁸ ซึ่งจากสารที่นำเสนอในหนังสือเพื่อให้เยาวชน “...ทำความเข้าใจความเป็นมาของบรรพบุรุษ ได้รู้ถึงบุญคุณที่สร้างชาติ สร้างบ้านเมืองขึ้นมา เหมือนตนที่รู้จักว่าต้องทำอะไรให้ประเทศชาติ...”⁴⁹ และอาจกล่าวได้ว่า หนังสือเล่มนี้เป็นงานเขียนชีวประวัติเล่มแรกๆ ของเมืองอุบลราชธานี ถือว่าเป็นการเปิดพื้นที่ทางประวัติศาสตร์ให้แก่สามัญชนที่ไม่จำกัดเฉพาะกลุ่มชนชั้นนำของเมืองเท่านั้น

หนังสือของบุคคลที่สนใจในประวัติศาสตร์อุบลราชธานีเช่น สุวิซ คุณผล นั้นเป็นหนังสือที่มีคุณค่าในการพยายามค้นคว้าและเรียบเรียงเรื่องที่ยังไม่มีใครทำได้อย่างละเอียดลึกซึ้งและมีภาพประกอบที่หาดูยาก แต่ผู้ที่ต้องการใช้เป็นหนังสืออ้างอิงวิชาการทางประวัติศาสตร์คงไม่สามารถใช้ได้เนื่องจากถึงแม้จะมีบรรณานุกรมท้ายบทความแต่ละบทความที่รวมเล่ม แต่ไม่มีเชิงอรรถบอกที่มาในแต่ละตอน ทำให้ไม่สามารถสนับสนุนความน่าเชื่อถือของข้อมูลได้อย่าง

⁴⁷สุวิซ คุณผล. (2553). 6 รอบ 72 ปี ข้อเขียน ข้อคิด ปราชญ์สุวิซ คุณผล. หน้า 15.

⁴⁸สุวิซ คุณผล. (2548). *อุบลบานแบ่งเกษตรจรไกล*. เล่ม 1. คำนำ.

⁴⁹แหล่งเดิม.

เพียงพอ หากแต่เป็นการนำเรื่องบอกเล่ามาเรียบเรียง ซึ่งทำให้เห็นภาพชีวิตของเจ้านายท้องถิ่นและเรื่องราวของท้องถิ่นอุบลราชธานีที่งานวิชาการส่วนใหญ่ไม่สามารถให้ได้

เราสามารถพิจารณางานเขียนประวัติศาสตร์ของสุวิช คุ้มผลในฐานะตัวแทนนักประวัติศาสตร์สมัครเล่นคนอื่นๆ ได้ กล่าวคือ นักเขียนเหล่านี้ได้ผลิตงานประวัติศาสตร์อุบลราชธานีจำนวนมากและเผยแพร่สู่ผู้อ่านอย่างกว้างขวาง เพราะเป็นงานเขียนที่อ่านสนุก มีชีวิตชีวา น่าประทับใจ ซึ่งนับเป็นด้านดีของผลงานประเภทนี้ แต่อีกด้านหนึ่งงานเขียนของนักประวัติศาสตร์สมัครเล่นเหล่านี้มักไม่เคร่งครัดต่อข้อมูลหลักฐานหรือความเป็นจริง จึงมีผลในการให้ภาพที่บิดเบือนกับผู้อ่าน ซึ่งไม่เป็นผลดีต่อการรับรู้ประวัติศาสตร์ของคนในสังคม

2.3 วิเคราะห์งานวิจัยประวัติศาสตร์อุบลราชธานีในกระแสประวัติศาสตร์ทางเลือก พ.ศ. 2530 - 2556

การเปลี่ยนแปลงของงานวิจัยประวัติศาสตร์อุบลราชธานีในทศวรรษ 2530 ถึงปัจจุบัน ส่วนหนึ่งเป็นเพราะกระแสการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในสังคมไทยภายหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 และการสัมมนาประวัติศาสตร์ที่จัดติดต่อกันหลายครั้ง อีกทั้งมีเวทีนำเสนอบทความประวัติศาสตร์อุบลราชธานีที่กว้างขวางมากขึ้น โดยเฉพาะกลุ่มนักวิชาการประวัติศาสตร์และนักประวัติศาสตร์ประเภทสมัครใจรักที่จัดกิจกรรมเวทีเสวนา และการสัมมนาต่างๆ เรื่อยมา ภายใต้บรรยากาศเช่นนี้ทำให้เกิดการผลิตงานประวัติศาสตร์อุบลราชธานีในประเด็นหลากหลายเพิ่มขึ้น ทำให้มีการค้นคว้าวิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นอุบลราชธานีด้านต่างๆ โดยอาศัยวิธีการทางประวัติศาสตร์และวิธีการทางสังคมศาสตร์มาบูรณาการในการศึกษามากขึ้นโดยผู้รู้ท้องถิ่น นักวิชาการ และนิสิตระดับบัณฑิตศึกษาของสถาบันการศึกษาต่างๆ เช่น

2.3.1 ตัวอย่างงานวิจัยประวัติศาสตร์อุบลราชธานีด้านการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ และสังคมในทศวรรษ 2530 – 2540⁵⁰

วิทยานิพนธ์เรื่อง *สถานภาพเจ้านายพื้นเมืองอุบลราชธานี ระหว่าง พ.ศ. 2425 – 2476*⁵⁰ ของเอี่ยมมกมล จันทะประเทศ พ.ศ. 2538 ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม มุ่งศึกษาปัจจัยการเปลี่ยนแปลงและการเปลี่ยนแปลงสถานภาพเจ้านายพื้นเมืองอุบลราชธานี โดยอาศัยเอกสารชั้นต้นร่วมกับเอกสารท้องถิ่นที่ได้รับการปริวรรตมีจำนวนมากพอที่จะทำการศึกษาได้ ดังที่เอี่ยมมกมลกล่าวไว้ในงานวิทยานิพนธ์ว่า “...

⁵⁰ในการศึกษาวิเคราะห์งานวิจัยประวัติศาสตร์อุบลราชธานีบางเรื่อง ผู้วิจัยไม่สามารถสืบค้นถึงภูมิหลังของผู้เขียนได้ จึงกล่าวถึงความมุ่งหมายของการศึกษาและภาพรวมของงานวิจัยนั้นไว้แต่พอสังเขป

⁵⁰เอี่ยมมกมล จันทะประเทศ. (2538). *สถานภาพเจ้านายพื้นเมืองอุบลราชธานี ระหว่าง พ.ศ. 2425 – 2476*.

นอกจากนี้ยังมีเอกสารโบราณที่ตีพิมพ์แล้ว ซึ่งเอกสารเหล่านี้มีผู้ถ่ายทอดและเรียบเรียงเป็นภาษาปัจจุบัน และพิมพ์เผยแพร่โดยหน่วยงานทางราชการและบุคคลผู้ทรงคุณวุฒิต่างๆ ดังนี้ คือ ศูนย์วัฒนธรรม สถาบันราชภัฏอุบลราชธานี สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดอุบลราชธานี สำหรับบุคคลผู้ทรงคุณวุฒิที่ได้ถ่ายทอดคัมภีร์โบราณเป็นภาษาปัจจุบันที่สำคัญ ได้แก่ คุณพ่อบำเพ็ญ ณ อุบล คุณพ่อปรีชา พิณทอง คุณพ่อมนัส สุขสาย...⁵¹

เอี่ยมมกมล จันทะประเทศ (อุณาพรหม) คนจังหวัดหนองคาย ได้ติดตามบิดาคือ เอี่ยม จันทะประเทศ มาที่จังหวัดอุบลราชธานีบ่อยครั้ง และได้พบเห็นเอกสารโบราณเกี่ยวกับต้นตระกูลคนเมืองอุบลราชธานี รวมทั้งเจดีย์เก่าของสายตระกูลเจ้าเมืองอุบล ตระกูล ณ อุบล พันธุ์เพ็ง ตั้งแต่เป็นเด็ก⁵² เมื่อเติบโตขึ้นจนถึงการศึกษาในระดับมหาวิทยาลัยที่มหาวิทยาลัยมหาสารคามจึงมีความต้องการที่จะสืบหาประวัติความเป็นมาของเจดีย์เก่าของบรรพบุรุษคนเมืองอุบลราชธานีนั้นเอง อีกทั้งเอี่ยมมกมลมีความคิดเห็นส่วนตัวว่า “...เรื่องราวของท้องถิ่นควรที่จะให้ความสนใจศึกษาค้นคว้า เพื่อจะได้เกิดความรัก ความภูมิใจ และความหวงแหน...”⁵³ ดังนั้นเอี่ยมมกมลจึงสนใจศึกษาค้นคว้าเรื่องราวของท้องถิ่นอย่างจริงจัง โดยจะใช้วิธีตระเวนดูแหล่งโบราณสถานและโบราณวัตถุต่างๆ ของสายตระกูลเจ้าเมืองอุบล ที่ยังหลงเหลือให้เห็นในจังหวัดอุบลราชธานีอย่างละเอียดควบคู่ไปกับการศึกษาค้นคว้าเอกสารท้องถิ่นและเอกสารของต่างประเทศ (ลาว)

2.3.2 ตัวอย่างงานวิจัยประวัติศาสตร์อุบลราชธานีด้านการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ และสังคมในทศวรรษ 2550

จากผลงานในทศวรรษ 2530 - 2540 ทำให้ปรากฏวิทยานิพนธ์ประวัติศาสตร์อุบลราชธานีจากเอกสารท้องถิ่น เป็นการศึกษาพัฒนาการภายในเมืองอุบลราชธานีเอง ไม่ใช่เป็นเรื่องความสัมพันธ์ทางการเมืองระหว่างรัฐไทยกับเมืองอุบลราชธานี เช่น วิทยานิพนธ์เรื่อง *การเมืองเรื่องพื้นที่และการสร้างตัวตนของสายตระกูลอดีตเจ้านายเมืองอุบลราชธานี*⁵⁴ ของ ปวีณา ป้องกัน พ.ศ. 2552 หลักสูตรการพัฒนาสังคม คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี ซึ่งใช้เอกสารส่วนบุคคลประจำตระกูล และเอกสารท้องถิ่นที่หายากอีกหลายชิ้นมาประกอบการวิเคราะห์ ซึ่งได้ห้องค์ความรู้เกี่ยวกับเครือญาติและเชื้อสายเจ้านายพื้นเมืองอุบลราชธานีสมัยใหม่ที่ยังไม่มีผู้ใดศึกษาวิเคราะห์มาก่อน ดังความว่า “...เนื่องจากการศึกษา “เครือญาติสายตระกูลของอดีตเจ้านายเมือง

⁵¹แหล่งเดิม. หน้า 6.

⁵²ชีวิตและงานของคุณครูเอี่ยมมกมล อุณาพรหม. (2551). หน้า 15.

⁵³แหล่งเดิม. ประกาศคุณูปการ.

⁵⁴ปวีณา ป้องกัน. (2552). *การเมืองเรื่องพื้นที่และการสร้างตัวตนของสายตระกูลอดีตเจ้านายเมืองอุบลราชธานี*.

อุปบล” ยังไม่มีผู้ใดศึกษาอย่างแท้จริงภายหลังจากที่ผู้วิจัยศึกษาเอกสารงานวิจัยประวัติศาสตร์อุบลราชธานีจากศูนย์เอกสารอีสาน มหาวิทยาลัยมหาสารคามแล้ว ซึ่งงานวิจัยนี้เป็นความพยายามศึกษาเพื่ออธิบายรูปแบบและวิธีการแสดงตัวตนในพื้นที่สาธารณะของสายตระกูลอดีตเจ้านายเมืองอุบลราชธานี และเพื่อศึกษาถึงเงื่อนไขปัจจัยแวดล้อมที่มีผลต่อการสร้างตัวตนของสายตระกูลอดีตเจ้านายเมืองอุบลราชธานี เพื่อเป็นประโยชน์และเป็นแนวทางในการศึกษาประวัติศาสตร์ในด้านนี้ให้มากขึ้นต่อไป...”⁵⁵

2.3.3 ตัวอย่างงานวิจัยประวัติศาสตร์อุบลราชธานีด้านวัฒนธรรมในทศวรรษ 2530 – 2550

นอกจากการศึกษาประวัติศาสตร์อุบลราชธานีในประเด็นการเมืองการปกครองและเศรษฐกิจที่เน้นศึกษาในท้องถิ่นอุบลราชธานีโดยตรงแล้ว ยังมีการศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมมากขึ้น เช่น งานวิจัยเรื่อง *ผ้ากับวิถีชีวิตของกลุ่มชาติพันธุ์ไท – ลาวสายเมืองอุปบล*⁵⁶ ของสุนัย ฅน อุปบลและคณะ พ.ศ. 2536 สถาบันวิจัย สถาบันราชภัฏอุบลราชธานี และผลงานของคณาจารย์และนิสิตระดับปริญญาตรี คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี ที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์วัฒนธรรมท้องถิ่นอุบลราชธานี⁵⁷ โดยใช้วิธีการผสมผสานวิธีการทางประวัติศาสตร์ มานุษยวิทยา และโบราณคดี เพื่ออธิบายวิวัฒนาการของวัฒนธรรมในท้องถิ่นต่าง ๆ บนพื้นฐานของการปรับตัวทางวัฒนธรรมการผลิตที่มีต่อสภาพแวดล้อมและระบบนิเวศ โดยอาศัยคติความเชื่อซึ่งมีการแลกเปลี่ยนผสมผสานกันอยู่ตลอดเวลาระหว่างท้องถิ่นต่าง ๆ เช่น บทความวิจัยเรื่อง *การพึ่งตนเอง : การพัฒนาทางเลือกของชุมชนชายแดน ของเหมวรรณ เหมะนัค พ.ศ. 2556 คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี* กล่าวถึงสภาพเศรษฐกิจชุมชนของชาวยุโรปที่บ้านท่าล่าง อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี เป็นการศึกษาประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์และภาพรวมการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคม และวัฒนธรรม รวมทั้งวิเคราะห์ปัจจัยและผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวตั้งแต่แรกตั้งชุมชนจนถึงสิ้นสุดงานวิจัย โดยใช้มิติเวลาเป็นตัวศึกษาเพื่อดูการเปลี่ยนแปลง และที่สำคัญคือ เป็นงานที่ใช้ศาสตร์ทางสังคมวิทยา มาศึกษาโดยอาศัยแนวคิดทฤษฎีเป็นเครื่องนำทางและยังมีการทดสอบทฤษฎีแนวคิดรวมทั้งมีการสรุปแนวคิดที่ค้นพบใหม่เพื่อรอการพิสูจน์ต่อไปด้วย เป็นต้น แต่ผลงานส่วนใหญ่จะเป็นการประมวลภาพที่ปรากฏในอดีตมากกว่าที่จะอธิบายเชิงทฤษฎีเหมือนเช่นการศึกษาระบบการผลิต นอกจากนี้ ยังมีผู้สนใจศึกษาประวัติศาสตร์

⁵⁵แหล่งเดิม. หน้า 11 - 12.

⁵⁶สุนัย ฅน อุปบล; และคนอื่น ๆ. (2536). *ผ้ากับวิถีชีวิตของกลุ่มชาติพันธุ์ไท – ลาวสายเมืองอุปบล*.

⁵⁷สุธิดา ตันเลิศ. (2556). *รวมบทความงานวิจัยกลุ่มมนุษยศาสตร์และกลุ่มสังคมศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี พ.ศ. 2556*. หน้า 11 – 25.

เศรษฐกิจจังหวัดอุบลราชธานี เช่น งานวิจัยเรื่อง พัฒนาการและการขยายตัวของเมืองชายแดน : กรณีศึกษาเมืองโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี ของกนกวรรณ มะโนรัมย์ พ.ศ. 2556 คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี เป็นการศึกษาเศรษฐกิจภายในท้องถิ่นอุบลราชธานีที่สัมพันธ์กับการค้าชายแดนไทย – ลาว แต่รายงานการศึกษาอิสระเรื่อง รถไฟกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ การขนส่งในพื้นที่อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี ระหว่าง พ.ศ. 2473 – 2497 ของอุษา ศัตตรุพินาศ พ.ศ. 2556 หลักสูตรประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี เป็นการศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจที่ส่วนกลางเข้าไปส่งผลกระทบในอุบลราชธานี

ความเฟื่องฟูของการศึกษาประวัติศาสตร์อุบลราชธานีแนวใหม่เห็นชัดตั้งแต่ พ.ศ. 2550 เป็นต้นมา มักมีประวัติศาสตร์อุบลราชธานีที่เป็นพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของท้องถิ่นอุบลราชธานีเอง คือ ประวัติหมู่บ้าน อำเภอ บุคคลสำคัญ พิพิธภัณฑสถานท้องถิ่น แม้กระทั่งประวัติศาสตร์บอกเล่าเกี่ยวกับศาสนสถานสำคัญในท้องถิ่น เช่นงานวิจัยเรื่อง วัดหลวง พุทธศาสนศึกษาแห่งเมืองอุบลราชธานี : ประวัติศาสตร์จากคำบอกเล่า ผลงานของงานข้อมูลท้องถิ่น ฝ่ายหอสมุด สำนักวิทยบริการ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี ซึ่งงานเขียนเรื่องนี้นอกจากใช้ข้อมูลสัมภาษณ์ของบุคคลร่วมสมัยเป็นหลักแล้ว ยังให้รายละเอียดเกี่ยวกับเอกสาร เพื่อสร้างความเข้าใจในเอกสารต่างๆ ที่นำมาใช้ คือ “...หนังสือผูกเรื่องเมืองอุบล ไม่ได้ระบุชื่อผู้แต่งคนแรกและช่วงระยะเวลาแต่งฉบับแรก ปรีชา พิณทอง แปลจากภาษาลาวเป็นภาษาไทยใน พ.ศ. 2504 ท่านเคยเดินทางไปจำปาศักดิ์ พบตำนานนี้ในบ้านเจ้าเมืองจำปาศักดิ์ ซึ่งเจ้าเมืองจำปาศักดิ์ถือเป็นทรัพย์สินสมบัติที่ตกทอดจากบรรพบุรุษ ไม่นุญาตให้คนภายนอกเปิดดูและยืมไปใช้ สำหรับหนังสือผูกเมืองอุบลนั้น ปรีชา พิณทอง ได้จากฉบับคัดลอกของเจ้าผู้ปกครอง เมืองชั้นของจำปาศักดิ์ ชื่อท้าวจงหาญ และทราบจากท้าวจงหาญว่าฉบับนี้คัดลอกจากต้นฉบับของเจ้าเมืองเวียงจันทน์ เจ้าผู้ปกครองหัวเมืองและขุนนางใหญ่ๆ พวกลาวมักจะมีการคัดลอกและเก็บรักษาไว้เช่นกัน...”⁵⁸

ผู้ให้ข้อมูลแก่งานวิจัยชิ้นนี้คือ บำเพ็ญ ณ อุบล ที่แสดงภาพจินตนาการให้เห็นถึงผู้คนที่เดินทางเข้ามาค้าขายและอพยพเข้ามาตั้งรกรากในบริเวณลุ่มแม่น้ำมูลแถบเมืองอุบลราชธานี ดังข้อความว่า “...ที่ริมฝั่งแม่น้ำมูลบางพื้นที่แถบเมืองพิบูล มีสถานที่โบราณแห่งหนึ่งมีอิฐมาก จนเรียกกันว่าปราสาทบ้านโนน พื้นที่เป็นลานทราย มีเศษกระเบื้องจีนและเครื่องปั้นดินเผาเกลื่อนกลาดมากมาย แสดงว่าอาจเป็นที่ชุมนุมคนมากชาติมากภาษามาก่อน เพราะถ้าไม่มีการเกี่ยวข้องของคนจำนวนมากมายถึงขนาดนั้น ก็ไม่อาจมีเศษสินค้า เช่น กระเบื้องแตกตกมากมายถึงเพียงนั้น

⁵⁸ฝ่ายข้อมูลท้องถิ่น สำนักวิทยบริการ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี. (2550). วัดหลวง พุทธศาสนศึกษาแห่งเมืองอุบลราชธานี : ประวัติศาสตร์จากคำบอกเล่า. หน้า 11.

...”⁵⁹ ภาพสะท้อนที่เห็นจากคำบอกเล่าของบำเพ็ญอาจกล่าวได้ว่าเป็นการเสนอเรื่องประวัติศาสตร์อุบลราชธานีแบบใหม่ที่มีโครงเรื่องที่แตกต่างจากประวัติศาสตร์อุบลราชธานีในมิติประวัติศาสตร์ชาติ ซึ่งประวัติศาสตร์บอกเล่าของบำเพ็ญในงานวิจัยนี้เป็นการเล่าเรื่องประวัติศาสตร์อุบลราชธานีโดยเน้นความสำคัญให้กับท้องถิ่นและตั้งความหวังต่อไปในอนาคตให้กับชุมชนของตนเอง ดังที่ท่านทั้งห้าในประเด็นบทความเรื่อง พระวอพระตาคิ่นชีพ ว่า “...ขอให้พวกเราทั้งหลายที่ยังมีชีวิตอยู่ในบ้านเมืองอุบลฯ ได้มีความหวังอย่างเต็มเปี่ยมว่าวิญญูณแห่งพระวอพระตาจักคิ่นชีพมาให้ความสุขสวัสดิ์มงคลที่เคยมีในยุคนั้นกลับคืนมาสู่ดินแดนนี้แห่งยุคนี้ตามที่อาจจะมีได้ทุกประการ ตัวอย่างเช่น ให้เกิดสถานศึกษามหาวิทยาลัยชื่อพระวอพระตา ขึ้นในดินแดนอุบลตามที่เหมาะสม เช่น ในพื้นที่บ้านดอนมดแดงขึ้นมา เพื่อเป็นที่รองรับวิญญูณแห่งพระวอพระตา อันจักคิ่นชีพมาสู่ดินแดนนี้สืบต่อไปในอนาคตอันไกลนี้เถิด จักเป็นกุศลสุขสวัสดิ์มหาศาลแก่ประเทศชาติสืบไป...”⁶⁰

งานประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทยที่ว่าด้วยเรื่องอุบลราชธานี ระหว่าง พ.ศ. 2530 – 2556 ปรากฏการอธิบายเรื่องราวของประวัติศาสตร์อุบลราชธานีที่หลากหลาย และครอบคลุมทุกด้าน ทั้งการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมที่สามารถอธิบายเรื่องราวของเมืองอุบลราชธานีที่ชัดเจนยิ่งขึ้น ซึ่งแสดงให้เห็นถึงพัฒนาการของประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานีที่เปลี่ยนแปลงไปทั้งตัวเหตุการณ์และการอธิบายที่ถูกนำมาวิเคราะห์ได้อย่างชัดเจนจากนักประวัติศาสตร์และผู้สนใจประวัติศาสตร์ ซึ่งประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานีดังกล่าวมีความสำคัญต่อการศึกษาความเปลี่ยนแปลงของเมืองอุบลราชธานีที่พัฒนาจากบ้านเมืองแบบรัฐจารีตผ่านเข้าสู่ยุครัฐชาติและประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในบริบทของเมืองยุคใหม่ ความพยายามในการถ่ายทอดเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ในประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานี และเอกสารประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องจึงบ่งบอกถึงการเปลี่ยนผ่านของยุคสมัยจากยุคเก่าสู่ยุคใหม่ของดินแดนในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ด้วย

2.4 การใช้เอกสารหลักฐานในวิทยานิพนธ์และงานวิจัยประวัติศาสตร์อุบลราชธานี

วิทยานิพนธ์และงานวิจัยด้านประวัติศาสตร์อุบลราชธานีในทศวรรษ 2530 เป็นต้นมา จะใช้เอกสารชั้นต้นสมัยรัชกาลที่ 5 จากสำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ และสำนักหอสมุดแห่งชาติ การนำเสนอวิทยานิพนธ์และงานวิจัยประวัติศาสตร์อุบลราชธานีช่วงแรกๆ มักเป็นเรื่องการเมืองการปกครองที่รัฐบาลไทยมีความสัมพันธ์กับเมืองอุบลราชธานีสมัยรัตนโกสินทร์แทบทั้งสิ้น เนื่องจากเอกสารหลักฐานมีจำนวนมากพอที่จะทำการศึกษาค้นคว้า แต่เป็นการนำเสนอประวัติศาสตร์

⁵⁹แหล่งเดิม. หน้า 22.

⁶⁰แหล่งเดิม. หน้า 192.

อุบลราชธานีจากเอกสารส่วนกลางเป็นส่วนใหญ่ ยังไม่มีการใช้เอกสารท้องถิ่นมาประกอบการนำเสนอในวิทยานิพนธ์ และนอกจากใช้เอกสารชั้นต้นสมัยรัชกาลที่ 5 แล้ว ยังใช้เอกสารชั้นต้นภาษาอังกฤษเพื่อตรวจสอบและเป็นข้อมูลในการเรียบเรียงด้วย เช่น เอกสารจากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ ประเทศสหรัฐอเมริกา ในงานวิจัยบางประเด็นโดยเฉพาะพัฒนาการของเมืองอุบลราชธานี สมัยอเมริกันตั้งฐานทัพ ระหว่าง พ.ศ. 2500 – 2520

ปลายทศวรรษ 2540 เป็นต้นมา ในงานวิจัยเริ่มใช้เอกสารโบราณท้องถิ่น และจารึกมาเป็นเอกสารชั้นต้นเพื่อตรวจสอบและเป็นข้อมูลเพื่อเรียบเรียงเป็นประวัติศาสตร์อุบลราชธานี ดังปรากฏในงานวิจัยของนิสิตปริญญาตรีหลักสูตรประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี เรื่อง *การวิเคราะห์สังคมวัฒนธรรมเมืองอุบลราชธานีก่อนสมัยเทศบาลตามต้นฉบับเอกสารโบราณพื้นเมืองอุบล* ของบุญยงค์ เลื่อนนารี พ.ศ. 2547 ในบทที่ 1 มีการวิเคราะห์คุณค่าของเอกสารโบราณที่ใช้ศึกษาสังคมอุบลราชธานี เนื่องจากใช้เอกสารโบราณเป็นหลักในการศึกษาจากบัญชีสำรวจเอกสารโบราณ ผู้เขียนศึกษาถึงประเภทเอกสารโบราณ ข้อดีและข้อเสียในการใช้โบราณแต่ละฉบับในการวิจัยถึงความว่า “...ซึ่งเอกสารเหล่านี้มีผู้ถ่ายทอด และเรียบเรียงเป็นภาษาปัจจุบัน และพิมพ์เผยแพร่โดยหน่วยงานทางราชการและบุคคลผู้ทรงคุณวุฒิต่างๆ ดังนี้ คือ สำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี โรงพิมพ์เอกชน คือ โรงพิมพ์ศิริธรรมออฟเซต โรงพิมพ์มูนมั่งอีสาน สำนักพิมพ์มรดกอีสาน และผู้ทรงคุณวุฒิที่สนใจถ่ายทอดเป็นภาษาปัจจุบัน ได้แก่ อาจารย์ปรีชา พิณทอง อาจารย์ชุม เย็นใจ อาจารย์มนัส สุขสาย อาจารย์บำเพ็ญ ณ อุบล ฯลฯ และบางฉบับที่ผู้เขียนสนใจแต่ยังไม่มีถ่ายทอดเป็นภาษาปัจจุบัน ผู้เขียนก็ได้พยายามถ่ายทอดด้วยตนเอง และได้รับความกรุณาจากคุณพ่อบำเพ็ญ ณ อุบล ช่วยตรวจทานและแก้ไข...”⁶¹

การใช้เอกสารและงานวิจัยด้านภูมิศาสตร์ ได้แก่ ผลงานของนักภูมิศาสตร์ ซึ่งมีความสนใจในการหาร่องรอยชุมชนโบราณจากภาพถ่ายทางอากาศ โดยเฉพาะภาพถ่ายยุคแรกๆ คือ ช่วง พ.ศ. 2495 เป็นต้นมา เนื่องจากขณะนั้นสภาพคันดิน แสดงถึงร่องรอยของชุมชนโบราณต่างๆ ยังคงปรากฏอยู่ชัดเจน ทำให้ได้ข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับการสร้างบ้านแปลงเมืองที่แตกต่างออกไป จากข้อมูลทางประวัติศาสตร์อื่นๆ นำมาศึกษาและตรวจสอบกับเอกสารชั้นต้นที่มีอยู่ เช่นในวิทยานิพนธ์เรื่อง *การใช้ที่ดินในเขตเทศบาลนครอุบลราชธานี*⁶² ของ ภูวภัณฑ์ ยุคตะวัน พ.ศ. 2543 ภาควิชาภูมิศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม เป็นต้น มีการตรวจสอบข้อเท็จจริงที่ปรากฏในพื้นที่โดยใช้หลักฐานทางโบราณคดีและภาพถ่ายทางอากาศ สามารถตรวจสอบได้ในเรื่อง

⁶¹บุญยงค์ เลื่อนนารี. (2547). *การวิเคราะห์สังคมวัฒนธรรมเมืองอุบลราชธานีก่อนสมัยเทศบาลตามต้นฉบับเอกสารโบราณพื้นเมืองอุบล*. หน้า 22.

⁶²ภูวภัณฑ์ ยุคตะวัน. (2543). *การใช้ที่ดินในเขตเทศบาลนครอุบลราชธานี*.

ของอายุของหลักฐานหรือเหตุการณ์ที่ได้บันทึกนั้นตรงกัน เช่น จารึกวัดป่าใหญ่ สามารถนำมาตรวจสอบเรื่องศักราชกับตำนานและพื้นเมืองอุบลเกี่ยวกับประวัติการสร้างเมืองอุบลราชธานีและการบูรณปฏิสังขรณ์วัดป่าใหญ่ในสมัยเจ้านายพื้นเมืองอุบลราชธานีคนที่ 2⁶³

2.5 ปัญหาในการทำวิจัยประวัติศาสตร์อุบลราชธานี

การศึกษาประวัติศาสตร์อุบลราชธานีแนวประวัติศาสตร์วิชาการนั้นเริ่มตั้งแต่ประวัติศาสตร์จังหวัดอุบลราชธานี ของ นิล พันธุ์เพ็ง แต่การศึกษาประวัติศาสตร์อุบลราชธานีในระดับบัณฑิตศึกษานั้น เพ็งเริ่มไม่นานด้วยมีข้อจำกัดด้านหลักฐาน ผู้เขียนวิทยานิพนธ์ประวัติศาสตร์อุบลราชธานีโดยเฉพาะประวัติศาสตร์อุบลราชธานียุคความสัมพันธ์ไทย – ลาว สมัยอิทธิพลอาณาจักรล้านช้าง ยุคก่อตั้งบ้านเมืองจะพบปัญหาเหล่านี้มากขณะทำวิทยานิพนธ์และงานวิจัย เพราะการจะผลิตงานวิทยานิพนธ์และงานวิจัยทางประวัติศาสตร์นั้นต้องมีหลักฐานมากพอที่จะตรวจสอบและเป็นข้อมูลในการเรียบเรียงวิทยานิพนธ์และงานวิจัย ปัญหาในการทำวิจัยประวัติศาสตร์อุบลราชธานี สามารถแบ่งได้ดังนี้

2.5.1 ปัญหาเรื่องท้องถิ่นนิยม

ปัญหาเรื่องท้องถิ่นนิยมถือเป็นปัญหาที่เกิดจากตัวผู้ศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น โดยเฉพาะในเรื่องอารมณ์ความรู้สึกท้องถิ่นนิยมที่ปรากฏให้เห็นมาแล้วในงานเขียนประวัติศาสตร์อุบลราชธานีอย่างน้อยตั้งแต่ปลายทศวรรษ 2470 เป็นต้นมา โดยรับอิทธิพลจากการศึกษาประวัติศาสตร์ชาตินิยมโดยตรง (กระแสท้องถิ่นนิยม – ชาตินิยม) อย่างไรก็ตาม การศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมท้องถิ่นในกระแสนี้จะมีประโยชน์มากถ้ากระทำในระดับพอดีโดยที่ไม่เอนเอียงหรือขึ้นชมยกย่องท้องถิ่นตนเองจนเกินไป เพราะจะทำให้เกิดความกลมเกลียวสมานฉันท์ขึ้นในสังคมท้องถิ่นนั้นๆ แต่ถ้าหากนำมาวิเคราะห์ด้วยความรู้สึกท้องถิ่นนิยมจะทำให้งานนั้นขาดความน่าเชื่อถือ ดังนั้นผู้วิจัยมีความเห็นว่าควรให้ความสำคัญกับการพิจารณาผลสืบเนื่องของเหตุการณ์มากกว่าการเน้นรายละเอียดของเหตุการณ์

ขณะเดียวกัน ในงานเขียนประวัติศาสตร์อุบลราชธานียังสะท้อนกระแสท้องถิ่นนิยมที่ต่อต้านชาตินิยมด้วยเช่นกันอันเป็นผลจากการจัดการปกครองแบบเทศาภิบาลสมัยรัชกาลที่ 5 ที่รัฐเข้าไปจัดการกับวัฒนธรรมและอำนาจต่างๆ ของท้องถิ่นเพื่อสร้างเอกภาพแห่งรัฐไทย จึงเกิดการต่อต้านอำนาจรัฐส่วนกลางในรูปแบบต่างๆ การศึกษาประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมท้องถิ่นคือปฏิบัติการรูปแบบหนึ่งที่มองเห็นลักษณะของความเป็นท้องถิ่นนิยมอีกด้านหนึ่งอย่างชัดเจน

⁶³แหล่งเดิม. หน้า ง.

2.5.2 ผู้ศึกษาไม่สามารถอ่านอักษรธรรม – ไทยน้อยได้

การที่ผู้ศึกษาไม่สามารถอ่านเอกสารที่แต่ง/จารด้วยอักษรธรรม – ไทยน้อย ซึ่งผู้จัดบันทึกประวัติศาสตร์อีสานยุคจารีตใช้จัดบันทึกเรื่องราวในอดีตได้ ซึ่งถือเป็นอุปสรรคในการเข้าใจภาษาถิ่น ทำให้ผู้ศึกษาต้องอาศัยเอกสารโบราณที่มีผู้ปริวรรตแล้ว ซึ่งพบว่าเอกสารที่ปริวรรตแล้วก็มีจำกัด ไม่สามารถตอบปัญหาในระดับลึกและกว้างตามแต่ผู้ศึกษาต้องการได้ ดังที่เอี่ยมมกมล จันทะประเทศ กล่าวไว้ว่า “...ในการศึกษาค้นคว้าเรื่องสถานภาพเจ้านายพื้นเมืองอุบลราชธานีนี้มีข้อจำกัดเกี่ยวกับการใช้เอกสารที่ใช้ในการวิจัยอยู่มาก เนื่องจากมีเอกสารโบราณจำนวนมากซึ่งอยู่ที่ศูนย์วัฒนธรรม จังหวัดอุบลราชธานี ที่ยังมีได้นำออกมาใช้และยังไม่ได้รับการถ่ายทอดเป็นภาษาปัจจุบัน และยังมีเอกสารโบราณที่ยังมิได้ทำการสำรวจ ซึ่งอยู่ตามวัดต่างๆ ในท้องถิ่น เอกสารเหล่านี้ผู้เขียนไม่สามารถนำออกมาศึกษาได้ทั้งหมด ดังนั้นถ้ามีการค้นพบเอกสารสำคัญเพิ่มเติม การศึกษาเรื่องนี้ย่อมจะสมบูรณ์ยิ่งขึ้น และข้อสมมติฐานบางประการก็อาจเปลี่ยนไปบ้าง...”⁶⁴

2.5.3 ปัญหาและข้อจำกัดจากเอกสารราชการ

เอกสารราชการส่วนมากเป็นเอกสารการปกครองหัวเมืองต่างๆ โดยถูกรวบรวมไว้ที่สำนักหอสมุดแห่งชาติและสำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ ซึ่งหลักฐานเมืองอุบลราชธานียุคปฏิรูปการปกครองอาจมีมากกว่าสมัยอื่นๆ ดังนั้น เมื่อการเข้าถึงข้อมูลของยุคที่ห่างไกลออกไปกลายเป็นข้อจำกัดอย่างหนึ่งของนักวิจัย ผสมผสานกับความโดดเด่นของบริบททางการเมืองการปกครองของเมืองอุบลราชธานียุคปฏิรูปการปกครอง ซึ่งถือเป็นช่วงเปลี่ยนผ่านจากระบบเก่าสู่ระบบใหม่ นักวิจัยจำนวนหนึ่งจึงมุ่งตั้งโจทย์งานวิจัยเพื่อหาคำตอบ แม้หลักฐานข้างต้นจะช่วยสร้างความน่าเชื่อถือแก่งานวิจัยชิ้นนั้นๆ แต่ในอีกแง่มุม ข้อมูลดังกล่าวกลายเป็นข้อจำกัดที่ส่งผลให้ประวัติศาสตร์อุบลราชธานีถูกอธิบายจากมุมมองส่วนกลางเป็นหลัก ทำให้ขาดข้อถกเถียงตามมาตรฐานทางวิชาการที่ควรจะเป็น รวมถึงข้อจำกัดบางประการเพราะเป็นทัศนะของทางราชการ อาจมีข้อเท็จจริงคลาดเคลื่อน โดยเฉพาะเรื่องปฏิกิริยาของคนท้องถิ่นที่ไม่พอใจรัฐบาลกลาง ทำให้ต้องระมัดระวังในการใช้หลักฐานมากขึ้น และในส่วนของการทำงานวิจัยประวัติศาสตร์อุบลราชธานีนั้น การจัดระเบียบเอกสารในการค้นคว้าก็มีปัญหาเหมือนกัน ดังที่สมศรี ชัยวณิชยา และเหมวรรณ เหมะนัค กล่าวถึงข้อจำกัดไว้ว่า “...รายงานการวิจัยฉบับนี้ยังไม่แน่ว่ามีความสมบูรณ์เพียงพอ ทั้งนี้เพราะเอกสารที่มีอยู่ในสำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติทั้งส่วนกลางและในท้องถิ่นเอง หรือในห้องสมุด กระทรวงการต่างประเทศ ซึ่งมีเนื้อหาเรื่องความสัมพันธ์กับลาวนั้น บางตอนชำรุด ขาดหายไปบ้าง ยากต่อการค้นคว้าและหาหลักฐานที่ชัดเจน ... ขอบกพร่องหลายประการที่จะปรากฏในรายงานการวิจัยฉบับนี้ก็คือการอ้างอิงเรื่องราวที่ต้องอาศัยเอกสารจากกระทรวงการต่างประเทศ

⁶⁴เอี่ยมมกมล จันทะประเทศ. (2538). *เล่มเดิม*. หน้า 91.

เหตุที่เป็นเช่นนี้เพราะในระยะที่ทำการค้นคว้า ห่องสมุดฯ ยังไม่ได้ทำดัชนี (index) ของเอกสารที่มีอยู่ทั้งหมดว่าอยู่ในหมวดหมู่อะไร เรื่องอะไร เล่มไหน เป็นต้น ดังนั้นรายละเอียดที่ได้รับแต่เพียงว่าเป็นจดหมายโต้ตอบระหว่างใครกับใคร ลงวันที่เท่าไร (ถ้ามี) เท่านั้น ... อีกทั้งการสัมภาษณ์ก็มีอุปสรรค เนื่องจากคนร่วมสมัยได้ถึงแก่กรรมและอยู่ในภาวะที่ไม่สามารถให้ข้อมูลได้ ทำให้การตีความในบางประเด็นอาจคลาดเคลื่อนจากความเป็นจริงได้...”⁶⁵ นอกจากนี้เอกสารจากส่วนกลางมิได้เผยให้เห็นความสำคัญของท้องถิ่นเท่าใดนัก ซึ่งข้อจำกัดในลักษณะนี้น่าจะมีการขยายขอบเขตการศึกษาสู่ศาสตร์อื่นๆ เพื่อที่จะช่วยเปิดช่องสู่อะไรที่ใช้ในการสืบหาร่องรอยแห่งอดีต พร้อมกับการป้อนคำถามใหม่ๆ ให้แก่วงการประวัติศาสตร์

2.5.4 ปัญหาจากหลักฐานประกอบอื่น ๆ มิใช่เพียงพอ

หลักฐานประกอบอื่นๆ ได้แก่ หลักฐานโบราณคดี การขุดค้นทำให้ได้หลักฐานเป็นวัตถุและสิ่งของเครื่องใช้ซึ่งเป็นร่องรอยของชุมชน หลักฐานประเภทนี้ไม่ค่อยพบในเอกสารประวัติศาสตร์ หลักฐานโบราณคดียังสามารถนำมาตรวจสอบกับเอกสารประเภทตำนานได้ด้วย แต่การขุดค้นทางโบราณคดีก็มีข้อจำกัด เนื่องจากใช้งบประมาณสูง การขุดค้นจึงมีไม่มากนัก พื้นที่ๆ สืบค้นปัจจุบันยังดำเนินการไม่เสร็จสมบูรณ์ ทำให้ยังหาข้อสรุปจากหลักฐานในพื้นที่นั้นๆ ไม่ได้ หลักฐานโบราณคดีบางชิ้นก็ไม่จารึกวันเวลาสร้างเอาไว้ จึงต้องวิเคราะห์จากรูปแบบและวัสดุที่ใช้

จากทั้งหมดสรุปได้ว่า การสัมมนาประวัติศาสตร์อุบลราชธานีที่จัดขึ้นระหว่าง พ.ศ. 2530 – 2536 ส่งผลกระทบที่เป็นคุณูปการแก่องค์การอุบลราชธานีอย่างมาก นั่นคือสามารถสร้างชุดความรู้ประวัติศาสตร์อุบลราชธานีได้สำเร็จ และส่งผลต่อความเคลื่อนไหวของการศึกษาประวัติศาสตร์อุบลราชธานีทั้งในและนอกท้องถิ่นต่อมาถึงปัจจุบัน ตั้งแต่ พ.ศ. 2530 เป็นต้นมา สามารถเห็นพัฒนาการการศึกษาและการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างความรู้ประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานีคือ การศึกษาประวัติศาสตร์อุบลราชธานีระยะแรกๆ ไม่ได้ศึกษาประวัติศาสตร์อุบลราชธานีอย่างเป็นเอกเทศปรากฏชัด แต่จะศึกษาประวัติศาสตร์อุบลราชธานีที่สัมพันธ์กับประวัติศาสตร์ราชธานีไทยแต่ละสมัย ต่อมาการศึกษาประวัติศาสตร์อุบลราชธานีเริ่มเข้าสู่แนวประวัติศาสตร์ท้องถิ่นแนววัฒนธรรมโดยตรงมากขึ้น โดยโครงเรื่องประวัติศาสตร์อุบลราชธานีตั้งแต่ พ.ศ. 2530 ถึงปัจจุบัน การให้ความสำคัญต่อรัฐไทยและเรื่องบรรพบุรุษของคนอุบลราชธานียังดำเนินต่อเนื่อง แต่เพิ่มการให้ความสำคัญกับเรื่องผู้คนในท้องถิ่นอุบลราชธานีที่ไม่ได้มุ่งศึกษาว่ามีชาติพันธุ์ใดชาติพันธุ์หนึ่งเท่านั้น แต่ประชากรของท้องถิ่นจะมีความหลากหลายตั้งแต่อดีตจนถึงยุค

⁶⁵สมศรี ชัยวนิชยา; และ เหมวรรณ เหมะนัค. (2556). รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์เรื่อง การเปลี่ยนแปลงทางสังคมของเมืองอุบลราชธานี ระหว่าง พ.ศ. 2435 – 2520. คำนำ.

ที่คาบเกี่ยวกับการพัฒนาสู่สังคมรัฐชาติยุคปัจจุบัน และฐานะของเมืองในโครงเรื่องประวัติศาสตร์อุบลราชธานีจากความเป็นเมืองศูนย์กลางมณฑลอีสานในสมัยรัชกาลที่ 5 และเมืองแห่งพุทธศาสนาก็ดลดลงเหลือเป็นเพียงเมืองหนึ่งท่ามกลางเมืองอื่นๆ เวลานั้น

สำหรับการอธิบายเรื่องเมืองอุบลราชธานีและท้องถิ่นอุบลราชธานีภายหลัง พ.ศ. 2556 มีแนวโน้มการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเพิ่มขึ้น อันเป็นผลจากแรงผลักดันยุคก่อนหน้าและการตื่นตัวของคนท้องถิ่น ซึ่งใน พ.ศ. 2557 เมืองอุบลราชธานีครบรอบ 222 ปีแห่งการสถาปนา อำเภอเขมราฐซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของท้องถิ่นอุบลราชธานีครบรอบ 200 ปีแห่งการสถาปนา และมหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานีครบรอบ 100 ปีแห่งการสถาปนา ประเด็นที่จัดในงานและการตีพิมพ์หนังสือที่ระลึกสะท้อนว่า นักวิชาการให้ความสนใจประวัติศาสตร์ท้องถิ่นอุบลราชธานีมากขึ้น ส่งผลให้เกิดการขยายความรู้ประวัติศาสตร์หลายด้าน รวมถึงวิธีการศึกษาจากประวัติศาสตร์บอกเล่าของท้องถิ่นอุบลราชธานีเอง และการสังเกตแบบมีส่วนร่วม เพื่อให้การศึกษาเรื่องนั้นๆ สมบูรณ์ขึ้น มีนักประวัติศาสตร์ผู้สนใจศึกษาประวัติศาสตร์อุบลราชธานีเชิงท้องถิ่นเพิ่มขึ้น และแน่นอนประสบการณ์และความชำนาญเหล่านี้มิได้เกิดขึ้นในช่วงสองสามทศวรรษที่ผ่านมาเท่านั้น แต่เกิดจากการสั่งสมยาวนานและมีกระบวนการศึกษาเป็นระบบตามสายธารพัฒนาการของประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานีตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบันนั่นเอง

บทที่ 5

บทสรุป

จากการศึกษาพัฒนาการของประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานี (พ.ศ. 2477 – ปัจจุบัน) ทำให้ทราบว่า งานเขียนประวัติศาสตร์อุบลราชธานีมีพัฒนาการที่น่าสนใจ โดยมีการปรับเปลี่ยนแนวการเขียนแบบ *พื้น/พงศาวดาร* ให้สอดคล้องกับประวัติศาสตร์แนววิชาการ และนำเสนอเรื่องท้องถิ่นมากขึ้น ปรากฏการณ์นี้เกิดขึ้นในช่วงที่ตัวตนเมืองอุบลราชธานีกำลังก่อร่างสร้างตัวขึ้นในเชิงกายภาพและสำนึกผู้คนภายใต้บริบทรัฐไทยสมัยใหม่ ซึ่งพัฒนาการของประวัติศาสตร์นิพนธ์นำไปสู่การศึกษาประวัติศาสตร์อุบลราชธานีหลัง พ.ศ. 2556 ที่ยังมีแนวการเขียนประวัติศาสตร์แบบ *พื้น/พงศาวดาร* นี้ดำรงอยู่ถึงปัจจุบัน และการที่ประวัติศาสตร์นิพนธ์เป็นการแสดงออกทางภูมิปัญญารูปแบบหนึ่งของสังคม ซึ่งเกิดขึ้นอย่างมีปฏิสัมพันธ์กับปัจจัยแวดล้อม ทำให้การศึกษาประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานีต้องศึกษาเงื่อนไขการเมือง เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และภูมิปัญญาควบคู่กันไปด้วย

ในอดีตการเขียนประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานีอยู่ในชนบทแบบ *พื้น* ซึ่งว่าด้วยสายตระกูลเจ้านายพื้นเมืองอุบลราชธานีที่สัมพันธ์กับล้านช้าง ต่อมา พ.ศ. 2436 รัฐไทยจัดการปกครองแบบเทศาภิบาลเพื่อรวมเมืองอุบลราชธานีเป็นส่วนหนึ่ง และต้องการลดทอนสำนึกท้องถิ่นนิยมและภูมิภาคนิยมในอีสาน นโยบายหลักคือส่งเสริมให้ข้าราชการเมืองอุบลราชธานีเรียบเรียง *พงศาวดารเมือง* ขึ้น ส่งผลให้การบันทึกประวัติศาสตร์ของคนท้องถิ่นเปลี่ยนแปลงโดยรับแบบแผน *พงศาวดาร* จากรัฐไทยเข้ามาผสมผสานกับ *พื้น* ในจารีตล้านช้าง ทำให้งานเขียนเป็นเรื่องท้องถิ่นที่สัมพันธ์กับรัฐไทย โดยมีชนบทแบบ *พื้น* แทรกอยู่ แสดงถึงเอกลักษณ์ท้องถิ่นที่ยึดมั่นในธรรมเนียมลาว โดยพยายามปรับตัวเข้ากับความสัมพันธ์เชิงอำนาจกับรัฐไทยที่มีมากขึ้นทุกขณะ อย่างไรก็ตาม แม้จารีตการบันทึกพงศาวดารเมืองในท้องถิ่นโดยภาพรวมจะเป็นการเขียนภายใต้การครอบงำของรัฐชาติ แต่สาระของ *พงศาวดารเมือง* หลายฉบับกลับสะท้อนความหลากหลายในบ้านเมืองนั้นได้น่าสนใจ และจะเห็นว่าประวัติศาสตร์อุบลราชธานีสมัยจารีต คือการบันทึกแบบ *พื้น* และ *พงศาวดารเมือง* ตามลำดับที่แสดงถึงจารีตการเขียนที่ยังคงความเป็นท้องถิ่นอยู่ในระดับหนึ่ง ขณะที่การเขียนประวัติศาสตร์อุบลราชธานีสมัยใหม่จะเป็นแบบแผนส่วนกลางที่รับอิทธิพลตะวันตกอันเป็นมุมมองจากภายนอกมากขึ้น

ช่วงหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 จนถึง พ.ศ. 2500 เป็นสมัยรัฐประชาชาติ เกิดการปรับเปลี่ยนรูปแบบสังคมจากชาติที่ผูกพันกับสถาบันกษัตริย์มาเป็นชาติของประชาชน เอื้อให้เกิดการเคลื่อนไหวในหมู่ชาวอุบลราชธานีบนพื้นฐานสำนึกท้องถิ่นนิยมเพื่อเข้า

เป็นส่วนหนึ่งของชาติ ซึ่งมีปัจจัย 2 ประการที่ส่งผลต่อการเขียนประวัติศาสตร์ ประการแรก คือ การเคลื่อนไหวทางการเมืองในการเข้าไปมีส่วนร่วมในระบบประชาธิปไตยของกลุ่มผู้แทนราษฎรจังหวัดอุบลราชธานี แสดงถึงการตื่นตัวของคนอุบลราชธานีต่อการมีส่วนร่วมในระบบการเมืองใหม่ หมายรวมถึงการเขียนประวัติศาสตร์ที่ต้องการกำหนดตัวตนท้องถิ่นในประวัติศาสตร์ชาติด้วยเช่นกัน และประการที่สอง คือ การรณรงค์ลัทธิชาตินิยมของจอมพล ป.พิบูลสงครามช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 มีการเขียนประวัติศาสตร์ชาตินิยม ซึ่งกระตุ้นให้ปราชญ์เมืองอุบลราชธานีเขียนประวัติศาสตร์ท้องถิ่นขึ้น เพื่อแสดงความสำคัญของท้องถิ่นที่มีต่อชาติ โดยรับวิธีการทางประวัติศาสตร์สมัยใหม่เข้ามาปรับฐานความรู้เรื่องอดีตใน *พื้น/พงศาวดาร* ให้มีเนื้อหาขยายสู่เรื่องท้องถิ่น โดยมีลักษณะเป็นความเรียงสมัยใหม่ที่เน้นความถูกต้องของข้อมูล และมีรายละเอียดเพิ่มเติมจากพงศาวดารเมืองสู่เรื่องท้องถิ่นอุบลราชธานีในมิติต่างๆ เพิ่มขึ้น และพัฒนาสู่การศึกษาประวัติศาสตร์อุบลราชธานีในมิติวัฒนธรรมตั้งแต่ทศวรรษ 2530 ถึงปัจจุบัน

การศึกษาวิเคราะห์ประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานี ระหว่าง พ.ศ. 2477 – ปัจจุบัน จึงเริ่มจากผลงานเรื่อง *ประวัติศาสตร์จังหวัดอุบลราชธานี* ของ นิล พันธุ์เพ็ง (พ.ศ. 2477) เป็นประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานีแนววิชาการเล่มแรกที่ทำให้ภาพเมืองอุบลราชธานีสมัยเจ้านายพื้นเมืองอุบลราชธานี 4 ท่านที่ได้รับพระบรมราชโองการแต่งตั้งจากราชสำนักกรุงเทพฯ และเรื่องท้องถิ่นอุบลราชธานีในวัฒนธรรมล้านช้าง จะเห็นว่า ประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานียุคนี้เป็นผลงานปราชญ์ท้องถิ่นที่มุ่งนำเสนอความยิ่งใหญ่ทางเชื้อชาติของ *ชาวอุบลราชธานี อีสาน ลาว* ที่มีความเป็นมาร่วมกับชนชาติไทย และการประกอบวีรกรรมของวีรชนท้องถิ่น รวมถึงการมีวัฒนธรรมท้องถิ่นอันดีงาม ซึ่งเป็นโครงเรื่องประวัติศาสตร์อุบลราชธานีที่สัมพันธ์กับวัฒนธรรมลาว ในกรอบประวัติศาสตร์เชื้อชาติไทย

ในส่วนการรับรู้เรื่องตนเองที่สะท้อนจากประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานีบางเรื่องนั้น ในที่นี้ได้วิเคราะห์การรับรู้ที่มีต่อท้องถิ่น และการรับรู้ที่มีต่อผู้อื่น พบว่าภายหลัง พ.ศ. 2475 ตัวตนเมืองอุบลราชธานีเริ่มชัดเจนตามที่รับรู้ปัจจุบัน โดยหมายถึงผู้คนและดินแดนทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ (ตอนล่าง) ของประเทศไทย ประกอบด้วยสำนึกในวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของคนกลุ่มต่างๆ ที่อิงกับพื้นที่การปกครอง ซึ่งชนเหล่านี้ต่างตระหนักถึงความเป็นลาวทางวัฒนธรรมที่น่าภาคภูมิใจ และความคิดนี้ถูกนำมาเป็นมาตรฐานการรับรู้ถึงคนอื่น 2 ประการ ประการแรก คือ การรับรู้ถึงศูนย์อำนาจนอกภูมิภาค คือความเป็นศัตรูของฝรั่งเศสที่เคยมีอำนาจเหนือลาวแทนที่ไทย นอกจากนี้ยังกล่าวถึงหลายชาติในตะวันตกที่เปลี่ยนการปกครองเป็นประชาธิปไตยแล้วเจริญขึ้น และกล่าวชื่นชมแนวการพัฒนาประเทศของญี่ปุ่นที่ไทยควรเอาเป็นแบบอย่าง และประการที่สอง คือ การรับรู้ถึงศูนย์กลางในภูมิภาคที่สำคัญคือ แม้มีการรับรู้ว่าเป็นอุบลราชธานี ความเป็น

อีสาน ความเป็นลาว เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทางวัฒนธรรม แต่ลาวด้อยกว่าอีสานและอุบลราชธานี เพราะเคยตกเป็นอาณานิคม ซึ่งความคิดนี้นำมาสู่การที่คนอุบลราชธานีเข้าร่วมขบวนการกู้ชาติลาว เพื่อปลดปล่อยความทุกข์ยากให้กับพี่น้องร่วมชาติพันธุ์ เช่นเดียวกับกัมพูชาที่คนอุบลราชธานีมองว่าด้อยกว่าลาว ซึ่งเป็นความคิดรองรับความชอบธรรมของรัฐไทยในการเข้าไปจัดการพื้นที่กัมพูชา ส่วนรัฐไทยนั้น คนอุบลราชธานีตระหนักถึงการเป็นพลเมืองไทยในระบอบประชาธิปไตย และยอมรับในอำนาจสถาบันกษัตริย์ไทย อย่างไรก็ตามการยอมรับในงานเขียนก็แสดงถึงความไม่พอใจนโยบายการปกครองของรัฐไทยที่ไม่ทั่วถึงบางเรื่อง อันส่งผลต่อเสถียรภาพและความปลอดภัยของวิถีชีวิตชนพื้นถิ่นในช่วงเหตุการณ์กบฏเจ้าอนุวงศ์ พ.ศ. 2369 และสงครามแย่งชิงดินแดนระหว่างรัฐไทยกับฝรั่งเศสช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2

เมื่อเข้าสู่ทศวรรษ 2500 เป็นการเริ่มต้นยุคพัฒนา ภาคอีสานมีการเคลื่อนไหวของขบวนการคอมมิวนิสต์ และผลกระทบในสถานการณ์บริเวณสมรภูมิจีนส่งผลให้ภาคอีสานได้รับความสนใจจากรัฐบาลด้วยเหตุที่เป็นภูมิภาคที่ล่อแหลมต่อความมั่นคงทางการเมือง ทำให้ผู้นำรัฐไทยนำแนวทางพัฒนาเศรษฐกิจแบบทุนนิยมมาใช้เป็นนโยบายหลักในการบริหารประเทศเพื่อสร้างความภักดีให้เกิดขึ้นในหมู่ประชาชน อันมีผลต่อการปรับเปลี่ยนสำนึกคนท้องถิ่นที่เคยมีร่วมกับคนในวัฒนธรรมลาว มาเป็นสำนึกที่อยู่ภายใต้อำนาจรัฐไทยมากขึ้น และส่งผลต่อพัฒนาการของประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานี บริบททางสังคม 3 ประการ ได้แก่ ประการแรก คือ การพัฒนาก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจและสังคมเมืองอุบลราชธานี และช่วยสร้างสัมพันธภาพระหว่างท้องถิ่นกับส่วนกลางให้แน่นแฟ้น ประการที่สอง คือ การให้ความสำคัญของรัฐต่อการศึกษา ประวัติศาสตร์และโบราณคดีท้องถิ่น เพื่อประโยชน์ในการพัฒนาเศรษฐกิจการเมืองโดยเฉพาะอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว ส่งผลให้มีการเรียบเรียงประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานีมากขึ้น เพื่อชี้ถึงความสำคัญของท้องถิ่นที่มีความเป็นมายาวนาน มีวัฒนธรรมน่าสนใจ และประการที่สาม คือ การขยายตัวของการศึกษาระดับอุดมศึกษาในภูมิภาค ซึ่งมีการจัดการเรียนการสอนวิชาประวัติศาสตร์สมัยใหม่ และจัดกิจกรรมส่งเสริมวัฒนธรรมด้านการศึกษาวิจัย และการสงวนรักษา โดยทำงานกับชุมชนและกระตุ้นปราชญ์ท้องถิ่นให้ผลิตงานประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเป็นจำนวนมาก

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมดังกล่าวส่งผลให้การเรียบเรียงประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานีเกิดการปรับเปลี่ยน เช่น งานเขียนเรื่อง *บ้านชีทวน* ของ ระลึก ธานี (พ.ศ. 2527) กล่าวถึงกำเนิดของชนชาติกุลาและผู้ไทยซึ่งนับเป็นสาขาหนึ่งของคนไทย แล้วอพยพเคลื่อนย้ายเข้ามาตั้งถิ่นฐานในท้องถิ่นอุบลราชธานีแถบบ้านชีทวน การมีเรื่องคนเมืองเช่นนี้ปรากฏอยู่เสมอจนถึงสำนักที่ผูกพันกับเมืองอันเป็นท้องถิ่นตามนิยามของรัฐ ดังนั้นสรุปได้ว่า ประวัติศาสตร์นิพนธ์เมือง

อุบลราชธานีตั้งแต่ พ.ศ. 2500 เป็นต้นมานำเสนอถึงพัฒนาการของประวัติศาสตร์อุบลราชธานีในขอบเขตรัฐชาติอย่างชัดเจน

ในส่วนการรับรู้เรื่องตนเองในงานเขียนบางเรื่องและจากทัศนะผู้เขียนบางท่านนั้น พบว่าช่วงนี้ตัวตนคนอุบลราชธานีสมัยพัฒนาคือ ความเป็นอุบลราชธานีในเชิงกายภาพ และจิตสำนึกของผู้คนได้เกิดขึ้นสมบูรณ์แล้ว ในส่วนการรับรู้เรื่องคนอื่น มี 2 ประการ คือ ประการแรก คือ การรับรู้ถึงศูนย์อำนาจนอกภูมิภาค คนอุบลราชธานีมีทัศนะเป็นศัตรูกับประเทศจีน ซึ่งเป็นความคิดที่สัมพันธ์กับการขยายตัวของลัทธิคอมมิวนิสต์เวลานั้น และเน้นความเป็นบ้านพี่เมืองน้องระหว่างอุบลราชธานี อีสานกับลาวให้เหนียวแน่นยิ่งขึ้นในการร่วมมือพัฒนาเศรษฐกิจการเมืองเพื่อต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์ และประการที่สอง คือ การรับรู้ถึงศูนย์อำนาจระดับภูมิภาค ที่สำคัญคือ การรับรู้ถึงความรุ่งเรืองทางอารยธรรมของลาวสมัยโบราณ ซึ่งเป็นรากเหง้าวัฒนธรรมอีสานและอุบลราชธานีทุกวันนี้ แต่สำหรับลาวปัจจุบัน คนอุบลราชธานีมองว่าลาวเป็นชาติด้อยกว่า ซึ่งรัฐไทยต้องช่วยเหลือ และในส่วนการรับรู้เรื่องอำนาจรัฐไทย ความคิดยอมรับอำนาจษัตริย์รัฐไทยมีอย่างสืบเนื่องตั้งแต่สมัยจารีต และช่วงนี้ถูกเน้นมากขึ้น ซึ่งสอดคล้องกับอุดมการณ์รัฐไทยสมัยพัฒนาอย่างไรก็ตาม การรับรู้เรื่องไทยนั้น ความรู้สึกน้อยเนื้อต่ำใจในการถูกปฏิเสธว่าเป็นคนไทยเป็นสำนึกของคนอุบลราชธานีที่ถูกเน้นสมัยนี้ โดยคนอุบลราชธานีพยายามนำเสนอตัวตนที่เป็นคนไทยไม่ใช่ลาว แม้จะเหมือนกับลาวก็ตามที่

ตั้งแต่ทศวรรษ 2530 จนถึงปัจจุบัน การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นอุบลราชธานีเห็นเป็นรูปธรรมจากการจัดสัมมนาวิชาการโดยวิทยาลัยครูอุบลราชธานี ซึ่งระยะแรกมีประเด็นสัมพันธ์กับประวัติศาสตร์ไทยสมัยต่างๆ ต่อมาการศึกษาประวัติศาสตร์อุบลราชธานีเริ่มเข้าสู่แนวประวัติศาสตร์ท้องถิ่นโดยตรงมากขึ้นโดยใช้วิธีการศึกษาในมิติวัฒนธรรมจากหลักฐานหลากหลาย นอกจากเพื่อสร้างความภาคภูมิใจแล้ว ยังมีวัตถุประสงค์เพื่อวางแผนพัฒนาชนบท และการท่องเที่ยวด้วย ซึ่งการศึกษาประวัติศาสตร์อุบลราชธานีในทศวรรษ 2530 นี้ส่งผลที่เป็นคุณูปการแก่ท้องถิ่นอุบลราชธานีอย่างมาก นั่นคือสามารถสร้างชุดความรู้ประวัติศาสตร์เมืองอุบลราชธานีได้สำเร็จ เช่นเดียวกับบทบาทหน่วยงานอื่นๆ การเผยแพร่เรื่องอุบลราชธานีโดยวารสารเอกชน และการก่อตัวของวัฒนธรรมชุมชนเพื่อต่อต้านกระแสโลกาภิวัตน์ ที่มีอิทธิพลต่อการศึกษาประวัติศาสตร์อุบลราชธานีมากขึ้น

จากการศึกษาพัฒนาการของประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานี พบปัญหาในการศึกษา เช่น ปัญหาเรื่องท้องถิ่นนิยม ผู้ศึกษาไม่สามารถอ่านอักษรท้องถิ่นได้ ปัญหาจากข้อจำกัดจากเอกสารราชการ รวมถึงปัญหาจากหลักฐานประกอบอื่นๆ มีไม่เพียงพอ ซึ่งถือเป็นอุปสรรคของการศึกษาประวัติศาสตร์อุบลราชธานีที่ผ่านมา

นอกจากนี้ ประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานียังมีการปรับเปลี่ยนโครงเรื่อง ประวัติศาสตร์อุบลราชธานี ซึ่งขึ้นกับยุคสมัยและอิทธิพลต่างๆ ที่สะท้อนให้เห็นมิติของ ประวัติศาสตร์อุบลราชธานีที่หลากหลายขึ้น จวบจนปัจจุบันนี้ ฐานะของเมืองอุบลราชธานีจากความเป็นศูนย์กลางมณฑลอีสาน เป็นเมืองพุทธศาสนา ก็ลดลงเหลือเป็นเพียงเมืองๆ หนึ่งท่ามกลางเมืองอื่นๆ ในเวลานั้น แต่อย่างไรก็ตาม ประวัติศาสตร์อุบลราชธานียังคงผูกพันกับอำนาจรัฐเรื่อยมา

นับตั้งแต่ พ.ศ. 2477 – ปัจจุบัน ซึ่งเป็นช่วงที่เมืองอุบลราชธานีเปลี่ยนแปลงเข้าสู่สมัยใหม่ ผลงานการค้นคว้าและการเขียนประวัติศาสตร์อุบลราชธานีส่วนใหญ่เป็นผลงานของนักประวัติศาสตร์ และนักวิชาการที่เป็นข้าราชการ รวมถึงปราชญ์ชาวบ้าน ซึ่งค้นคว้าและเขียนประวัติศาสตร์ในฐานะที่เป็นหน้าที่และอีกส่วนหนึ่งเป็นนักวิชาการอิสระ ในช่วงดังกล่าวนอกจากการเขียนเรื่องเมืองอุบลราชธานีที่สัมพันธ์กับประวัติศาสตร์ชาติแล้ว ยังมีการเขียนประวัติศาสตร์ท้องถิ่นอุบลราชธานีที่ปรากฏสำนักท้องถิ่นนิยมด้วย

ในส่วนโครงสร้างความรู้ประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานีที่เขียนขึ้นภายหลัง พ.ศ. 2477 ถึงปัจจุบันพบว่า งานเขียนประวัติศาสตร์นิพนธ์เป็นการนำระเบียบวิธีการทางประวัติศาสตร์สมัยใหม่ที่เน้นรวบรวมหลักฐาน วิเคราะห์หลักฐาน ตีความและสังเคราะห์ข้อมูลมาใช้ในการศึกษาค้นคว้าประวัติศาสตร์อุบลราชธานี ทำให้ประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานีที่เขียนขึ้นในช่วงนี้มีรูปแบบที่สำคัญ คือ พื้น/พงศาวดาร หนังสือ บทความ งานวิจัย บันทึกการประชุม แบบเรียน และอัตชีวประวัติ

ประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานีช่วงนี้มีเนื้อหาสำคัญ คือ เมืองอุบลราชธานีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ เมืองอุบลราชธานีสมัยประวัติศาสตร์ : สมัยทวารวดี ขอม และไทย – ลาว เมืองอุบลราชธานีสมัยอิทธิพลอาณาจักรล้านช้าง อาณาจักรธนบุรี และอาณาจักรรัตนโกสินทร์ มีการนำวัฒนธรรมท้องถิ่นมาผลิตซ้ำในประวัติศาสตร์นิพนธ์ ซึ่งมีเนื้อหาสำคัญ คือ ความเจริญของอารยธรรมอุบลสมัยโบราณ ขนบธรรมเนียมประเพณีต่างๆ รวมถึงปลูกฝังความรักท้องถิ่นโดยเน้นที่วีรกรรมของพระประทุมวรราชสุริยวงศ์ เพื่อให้คนอุบลราชธานีภาคภูมิใจ หวงแหนที่จะสืบทอดมรดกทางวัฒนธรรมของท้องถิ่นตน เพื่อเป็นภูมิคุ้มกันการรุกรานจากวัฒนธรรมภายนอก รวมถึงการตอบสนองเรื่องการท่องเที่ยว

อาจกล่าวได้ว่าตั้งแต่ พ.ศ. 2477 ถึงปัจจุบัน มีการผลิตงานประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานีรูปแบบต่างๆ ที่แสดงให้เห็นการรับรู้อดีตเมืองอุบลราชธานีที่หลากหลายอย่างต่อเนื่อง และเพิ่มขึ้นกว่าช่วงก่อนหน้านี้ ซึ่งเกิดจากกระบวนการผลิต เวลา และจุดมุ่งหมายที่ต่างกัน ที่ยังผลให้มีผู้รับประโยชน์จากประวัติศาสตร์นิพนธ์ที่แตกต่างกันด้วย อย่างไรก็ตาม รูปแบบของประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานีที่สืบเนื่องถึงปัจจุบัน พบว่าประวัติศาสตร์นิพนธ์รูปแบบพื้น/

พงศาวดาร บันทึกการประชุม ได้ลดความสำคัญลงขณะที่ประวัติศาสตร์นิพนธ์รูปแบบงานวิชาการ งานวิจัย และอัตชีวประวัติกลับได้รับความนิยม และกลายเป็นรูปแบบสำคัญที่ให้คำอธิบาย ประวัติศาสตร์อุบลราชธานีในสังคมไทยปัจจุบัน

การศึกษาวิเคราะห์ประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานี ระหว่าง พ.ศ. 2477 – ปัจจุบัน (พ.ศ. 2556) พบว่าการเขียนประวัติศาสตร์อุบลราชธานีช่วงแรกได้รับอิทธิพลการเขียน ประวัติศาสตร์แบบตะวันตกในรูปแบบความเรียงเชิงวิชาการสมัยใหม่และมีพัฒนาการต่อเนื่อง นอกจากนี้ยังมีการขยายการศึกษาท้องถิ่นอุบลราชธานีสู่นักวิชาการท้องถิ่นอย่างกว้างขวาง อย่างไรก็ตาม ความสืบเนื่องของจารีตเดิมซึ่งส่งผ่านต่อๆ มาในงานเขียนประวัติศาสตร์อุบลราชธานีแต่ละ ประเภทแต่ละสมัยนั้นมียุทธศาสตร์ต่อการเขียนประวัติศาสตร์อุบลราชธานียุคใหม่ไม่น้อย แม้การเขียน จารีตเดิมจะเสื่อมไปเมื่อวัฒนธรรมตะวันตกเข้ามามีอิทธิพล วัฒนธรรมเก่าซึ่งวิวัฒนาการมาเป็น เวลานานยังคงสืบทอดต่อมาอีกระยะหนึ่ง และผสมผสานไปกับแนวคิดที่เป็นพื้นฐานสำคัญของ ประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานีสมัยใหม่ในที่สุด ซึ่งแนวโน้มการอธิบายท้องถิ่นอุบลราชธานี ภายหลัง พ.ศ. 2556 น่าจะมีแนวโน้มที่ปรากฏการศึกษาประวัติศาสตร์ในเชิงท้องถิ่นเพิ่มขึ้นอันเป็น ผลจากแรงผลักดันในยุคก่อนหน้าและการตื่นตัวของคนท้องถิ่นที่ส่งผลต่อการรับรู้อดีตเรื่อง อุบลราชธานีที่หลากหลาย ซึ่งนักวิชาการได้นำความรู้แขนงอื่นๆ มาใช้ศึกษาเรื่องเมืองอุบลราชธานี ทำให้ประเด็นการศึกษาแตกแขนงไป เช่น แนวคิดหลังสมัยอาณานิคมในเมืองอุบลราชธานี ซึ่ง ขณะนี้ได้มีผู้พยายามศึกษาอยู่บ้างแล้ว เป็นต้น

ดังนั้นการสำรวจและวิเคราะห์ประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานีช่วง พ.ศ. 2477 – 2556 จากเนื้อหาในงานเขียนสะท้อนพัฒนาการของประวัติศาสตร์อุบลราชธานีตั้งแต่สมัยล้านช้าง จนถึงสมัยธนบุรี และสมัยรัตนโกสินทร์ที่สร้างความเชื่อมโยงทางประวัติศาสตร์เข้ากับการอธิบาย ท้องถิ่นอุบลราชธานียุคปัจจุบันได้ในระดับหนึ่ง และจากการเติบโตของการผลิตงานเขียนที่มีความ หลากหลายในประเด็นศึกษาและมีปริมาณการผลิตเพิ่มขึ้น ได้สะท้อนความต้องการประเด็นศึกษา เรื่องเมืองอุบลราชธานีใหม่ๆ ที่สัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงของสังคมปัจจุบันด้วย

การศึกษาวิเคราะห์เชิงประวัติศาสตร์นิพนธ์ จะช่วยทบทวนความรู้ที่มีขณะนี้และช่วยวาง ทิศทางการศึกษาต่อไปในอนาคต ซึ่งผลงานต่างๆ เกี่ยวกับประวัติศาสตร์อุบลราชธานี อาจมิใช่ ประวัติศาสตร์นิพนธ์ที่แสดงถึงจุดเปลี่ยนทางความคิดที่โดดเด่นชัดเจน เพราะเน้นศึกษาเจาะลึกใน ผลงานในพื้นที่ระดับวรรณกรรมระดับเมืองๆ หนึ่งในประเทศไทยเท่านั้น โดยพิจารณาถึง กระบวนการเปลี่ยนแปลงสำนักประวัติศาสตร์ ตลอดจนการคลี่คลายของประวัติศาสตร์นิพนธ์ที่ สัมพันธ์กับประวัติศาสตร์นิพนธ์อีสานและประวัติศาสตร์ไทยโดยรวม รวมถึงการวิจัยนี้ยังสะท้อน พัฒนาการของการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นอุบลราชธานีอีกทางหนึ่งด้วย ซึ่งการนำเสนอครั้งนี้จะ

ช่วยให้เห็นภาพกว้างของลักษณะงานเขียนประวัติศาสตร์อุบลราชธานีที่สัมพันธ์กับปัจจัยต่างๆ มากกว่าจะใช้เป็นเกณฑ์จำแนกโครงสร้างและเนื้อหาของประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานี

อย่างไรก็ตาม พัฒนาการของประวัติศาสตร์นิพนธ์เมืองอุบลราชธานีจากอดีตถึงปัจจุบัน ยังคงถูกครอบงำด้วยกระแสความคิดที่เชิดชูเรื่องจังหวัดที่มีบทบาทในประวัติศาสตร์ชาติและอดีตอันรุ่งโรจน์ของท้องถิ่นที่เป็นกระแสหลักอยู่มากกว่าประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่มีความเป็นอิสระ เรื่องท้องถิ่นส่วนใหญ่เป็นรายละเอียดที่เติมเต็มในประวัติศาสตร์ชาติให้บริบูรณ์และทำหน้าที่รับใช้รัฐบาลทางการเมือง เศรษฐกิจ การท่องเที่ยว และอุดมการณ์ด้านการสร้างประเทศไทยที่เติมเปี่ยมไปด้วยวัฒนธรรมมากกว่าการคิดสร้างให้เป็นประวัติศาสตร์ท้องถิ่นอุบลราชธานีที่แท้จริง

ปริญญาณีพนธ์เรื่องนี้เป็นเพียงจุดเริ่มต้นในการศึกษาประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทยที่ว่าด้วยเรื่องเมืองอุบลราชธานีซึ่งถูกตีพิมพ์เผยแพร่ตั้งแต่ พ.ศ. 2477 – 2556 การศึกษาต่อยอดจากงานชิ้นนี้จึงควรทำต่อไป จากการสำรวจงานเขียนพบว่า งานแทบทั้งหมดปรากฏตามแหล่งเก็บเอกสารทั้งในส่วนกลางและส่วนภูมิภาค ส่วนงานเขียนเรื่องอื่นๆ อาจมีอีกมากที่ตีพิมพ์แล้วแต่ยังไม่ถูกเผยแพร่ หรือถูกเก็บรักษาโดยปราชญ์ท้องถิ่นทั้งในจังหวัดอุบลราชธานีและจังหวัดอื่นๆ ในภาคอีสานที่ผู้วิจัยไม่สามารถสืบพบได้ จึงอาจทำให้การเก็บรวบรวมข้อมูลได้ไม่ครบ มิใช่เป็นเพราะผู้วิจัยจะเลยมหากแต่เป็นเพราะผู้วิจัยไม่สามารถสืบค้นเอกสารมาได้นั่นเอง ดังนั้นผู้วิจัยจึงเสนอแนะว่าควรมีการศึกษาต่อยอดต่อไป ทั้งนี้อาจสำรวจงานเขียนพื้นเมืองเพิ่มเติม หรือใช้งานวิจัยนี้เป็นแนวทางศึกษาประวัติศาสตร์นิพนธ์ในพื้นที่วรรณกรรมระดับเมืองของเมืองอื่นๆ ในภาคอีสาน เพื่อให้องค์ความรู้เรื่องอีสานในสังคมไทยมีความสมบูรณ์และลุ่มลึกขึ้น ซึ่งการค้นพบข้อมูลใหม่ๆ เพิ่มเติมอาจทำให้สมมติฐานบางประการเปลี่ยนแปลงได้ ปัจจุบันการศึกษาวิจัยในประเด็นประวัติศาสตร์นิพนธ์ยังมีน้อย หากพิจารณาแล้วจะพบว่า มีงานเขียนประวัติศาสตร์โดยเฉพาะหลัง พ.ศ. 2475 ถูกผลิตออกมาเป็นจำนวนไม่น้อยจากปราชญ์อีสานในจังหวัดต่างๆ หากศึกษาการเขียนประวัติศาสตร์ของบรรดาปราชญ์เหล่านี้ร่วมกับงานเขียนของนักวิชาการทั้งในและนอกท้องถิ่นก็จะช่วยให้เข้าใจสังคมวัฒนธรรมอีสานลึกซึ้งขึ้น

บรรณานุกรม

เอกสารที่ยังไม่ได้ตีพิมพ์

เอกสารสำนักหอสมุดแห่งชาติ

- สำนักหอสมุดแห่งชาติ. กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก. เอกสารจดหมายเหตุรัชกาลที่ 1. เลขที่ 2
เรื่องเศกเจ้าประเทศราชออกไปครองเมืองต่างๆ มีหลวงพระบาง เป็นต้น. จ.ศ. 1154
– 1172. (พ.ศ. 2335 - 2353). (เอกสารชุดสมุดไทย ดำ – ขาว)
..... กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก. เอกสารประเภทพงศาวดาร. เลขที่ 001.3/21.
เรื่องพงศาวดารเมืองยะโสธร. (สะกดตามต้นฉบับ). (เอกสารพิมพ์ดีดชุดกระดาษฝรั่ง)
..... กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก. เอกสารประเภทพงศาวดาร. เลขที่ 001.3/34.
เรื่องพงศาวดารเมืองยะโสธร. (สะกดตามต้นฉบับ). (เอกสารพิมพ์ดีดชุดกระดาษฝรั่ง)
..... กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก. เอกสารประเภทพงศาวดาร. เลขที่ 001.3/43.
เรื่องพงศาวดารเมืองอุบลราชธานี ภาค 1. (เอกสารพิมพ์ดีดชุดกระดาษฝรั่ง)
..... กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก. เอกสารประเภทพงศาวดาร. เลขที่ 001.3/44.
เรื่องพงศาวดารเมืองอุบลราชธานี ภาค 2. (เอกสารพิมพ์ดีดชุดกระดาษฝรั่ง)

เอกสารสำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติและหอจดหมายเหตุแห่งชาติ

เฉลิมพระเกียรติฯ จังหวัดอุบลราชธานี

- สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5 กระทรวงมหาดไทย กรมราชเลขาธิการ. ร.5 ม.
2.12ก. เรื่องไบบอกเมืองอุบลราชธานี. ร.ศ.103. (พ.ศ. 2427). (เอกสารไมโครฟิล์ม)
..... เอกสารรัชกาลที่ 5 กระทรวงมหาดไทย กรมราชเลขาธิการ. ร.5.ม.2.12 ก/6. เรื่อง
เมืองอุบลฯ 16 มกราคม 2432 (เอกสารไมโครฟิล์ม)
..... เอกสารรัชกาลที่ 5 กระทรวงมหาดไทย กรมราชเลขาธิการ. ร.5.ม.2.1 ม/6.
เรื่องไบบอกเมืองอุบลราชธานี ร.ศ.108. (พ.ศ. 2432). (เอกสารไมโครฟิล์ม)
..... เอกสารรัชกาลที่ 5 กระทรวงมหาดไทย กรมราชเลขาธิการ. ร.5.ม.2.12.ก/8. เรื่องไบบอก
เมืองอุบลราชธานี ร.ศ.110. (พ.ศ. 2434). (เอกสารไมโครฟิล์ม)

- สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 6 กระทรวงมหาดไทย กรมราชเลขาธิการ.
 ร.6/14. เรื่องรายงานอุปราชภาคอีสานคิดจัดการบำรุงทางน้ำ, ทางบกในท้องที่
 ภาคอีสาน 18 กันยายน 2465. (เอกสารไมโครฟิล์ม)
- เอกสารรัชกาลที่ 7 กระทรวงมหาดไทย กรมราชเลขาธิการ. ม.4.1/6. เรื่อง
 รายงานพระยาราชเสนาตรวจราชการแม่น้ำโขง พ.ศ. 2473. (เอกสารไมโครฟิล์ม)
- เอกสารรัชกาลที่ 7 กระทรวงมหาดไทย กรมราชเลขาธิการ. มร.7 ม/20/34. เรื่อง
 เสนาบดีกับเทศาฯ ศึกษาพลีกระทรวงเกษตรราชการพาณิชย์และคมนาคม
 (พ.ศ. 2471 – 2472). (เอกสารไมโครฟิล์ม)
- เอกสารรัชกาลที่ 7 กระทรวงมหาดไทย กรมราชเลขาธิการ. มร.7 ม/25/74. เรื่อง
 ธรรมการกับอีสานภาค (พ.ศ. 2471 – 2472). (เอกสารไมโครฟิล์ม)
- เอกสารรัชกาลที่ 7 กระทรวงมหาดไทย กรมราชเลขาธิการ. มร.7 ม/28.78. เรื่อง
 สภาพการณ์แห่งอีสาน (หนังสือพิมพ์บางกอกการเมือง) พ.ศ. 2472. (เอกสารไมโครฟิล์ม)
- เอกสารรัชกาลที่ 7 กระทรวงมหาดไทย กรมราชเลขาธิการ. มร.7ม/28.116.
 เรื่องตำนานมณฑลอุบลฯ เก่า (หนังสือพิมพ์บางกอกการเมือง) พ.ศ. 2472.
 (เอกสารไมโครฟิล์ม)
- เอกสารรัชกาลที่ 7 กระทรวงมหาดไทย กรมราชเลขาธิการ. มร.7 ม/39.38. เรื่อง
 จังหวัดอุบลราชธานี พ.ศ. 2484. (เอกสารโรเนียวเย็บเล่ม)
- เอกสารกระทรวงเกษตรธิการ. กส.5/534. เรื่องมณฑลอุบลยื่นรายงานแผนเกษตร
 ประจำปี พ.ศ. 2460. (เอกสารไมโครฟิล์ม)
- เอกสารกระทรวงมหาดไทย. มท. 0201.2.1.36/15. บันทึก ร.ม.ช.(เลี้ยง) ไปตรวจราชการ
 จังหวัดอุบล พ.ศ. 2484. (เอกสารโรเนียวเย็บเล่ม)
- เอกสารกระทรวงมหาดไทย. มท. 0201.2.1.43/28 (6). เรื่องจังหวัดอุบลราชธานีแจ้ง
 เครื่องหมายประจำจังหวัด ปี พ.ศ. 2484. (เอกสารไมโครฟิล์ม)
- เอกสารกระทรวงมหาดไทย. มท. 0201.2.1.43/46(1). เรื่องจังหวัดอุบลราชธานีรายงาน
 เรื่องการแสดงผลเพื่อเก็บเงินสร้าง พ.ศ. 2492 – 2497. (เอกสารโรเนียวเย็บเล่ม)
- เอกสารกระทรวงมหาดไทย. มท. 0201.2.1.43/52. เรื่องคณะกรรมการ
 จังหวัดอุบลราชธานีขอความร่วมมือสร้างหนังสือสำหรับห้องสมุดประชาชน
 พ.ศ. 2482. (เอกสารโรเนียวเย็บเล่ม)
- เอกสารกระทรวงมหาดไทย. มท. 0201.2.1.43/243. เรื่องการจัดงานวันทีระลึกของ
 จังหวัดต่างๆ พ.ศ. 2484. (เอกสารโรเนียวเย็บเล่ม)

- สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารกระทรวงมหาดไทย. มท. 0201.2.1.43/264. เรื่องตั้ง
วัฒนธรรมจังหวัด พ.ศ. 2484. (เอกสารโรเนียวเย็บเล่ม)
- เอกสารกระทรวงมหาดไทย. มท. 0201.2.1.43/392. เรื่องความต้องการของจังหวัดต่างๆ
พ.ศ. 2484. (เอกสารโรเนียวเย็บเล่ม)
- เอกสารกระทรวงมหาดไทย. มท. 0201.2.1.43/406. เรื่องหนังสือราชการจังหวัด
อุบลราชธานี พ.ศ. 2484. (เอกสารโรเนียวเย็บเล่ม)
- เอกสารกระทรวงมหาดไทย. มท.2.2.14. เรื่องโครงการจัดงานฉลองวันชาติ 2484
ซึ่งจังหวัดต่างๆ บางจังหวัดเสนอมายังกระทรวง พ.ศ. 2484. (เอกสารโรเนียวเย็บเล่ม)
- หอจดหมายเหตุแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติฯ จังหวัดอุบลราชธานี. เอกสารรัชกาลที่ 6 กระทรวงวัง
กรมราชเลขาธิการ. ร.6 บ.5.7.6/2. เรื่องสมญานามของเมืองในอีสาน.
(เอกสารไมโครฟิล์ม)
- เอกสารกระทรวงมหาดไทย. มท. 0201.2.1.37.2/31 เรื่องนายเนย สุจิมา ส.ส.อุบลฯ
รายงานข้อราชการของจังหวัดอุบลฯ ในภาคอีสาน พ.ศ. 2484. (เอกสารไมโครฟิล์ม)

บทความในวารสารของสำนักหอสมุดแห่งชาติ

- ประภากร, หม่อมเจ้า. (ร.ศ. 112 (พ.ศ. 2436), สิงหาคม). เมืองลาวแถบโขง. วชิรญาณวิเศษ.
8: 541. (เอกสารไมโครฟิล์ม)
- มหาวิไชย, ขุน. (ร.ศ. 115 (พ.ศ. 2439), ตุลาคม). การปกครองของคนชาติลาวชาวตะวันออก.
วชิรญาณ ตอนที่ 25. 2493. (เอกสารไมโครฟิล์ม)
- (ร.ศ. 115 (พ.ศ. 2439), ตุลาคม). เรื่องไปเที่ยวหัวเมืองลาวตะวันออก.
วชิรญาณ ตอนที่ 25. 2518 - 2528. (เอกสารไมโครฟิล์ม)

เอกสารที่ตีพิมพ์แล้ว

หนังสือ

- กังวาน ธรรมแสง, บรรณาธิการ. (2550). เลิศล้ำเลอค่า เทียนพรรษาเมืองอุบล.
อุบลราชธานี: คณะกรรมการจัดทำหนังสือวิวัฒนาการประวัติประเพณีแห่เทียน
พรรษา จังหวัดอุบลราชธานี.

กังวาน ธรรมแสง, บรรณาธิการ. (2553). *พื้นที่ชน เปลี่ยนผัน วันฟ้าใหม่*.

อุบลราชธานี: มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี.

..... (2555). *111 ปี ลือเลื่อง อู่เชียงเมืองธรรม งามล้ำเทียนพรรษา*

ภูมิปัญญาชาวอุบล. อุบลราชธานี: คณะกรรมการจัดทำหนังสือวิวัฒนาการประวัตินิ
ประเพณีแห่เทียนพรรษา จังหวัดอุบลราชธานี.

กฐินานุสรณ์กรรมพลาริการทหารบก ร่วมกับมณฑลทหารบกที่ 6 นำโดยพลตรีปริชา

มูชาวงศ์ (เจ้ากรมพลาริการทหารบก) และพลตรีวีรพล พลเวียง (ผู้บัญชาการ

มณฑลทหารบกที่ 6) ทอดที่วัดทุ่งศรีเมือง อุบลราชธานี 25 ตุลาคม พุทธศักราช

2529. (2529). อุบลราชธานี: ม.ป.พ.

กนกวรรณ มะโนรมย์, และ ธวัช มณีผ่อง. (2546). *รายงานการสำรวจสถานภาพและองค์ความรู้*

เกี่ยวกับลุ่มน้ำมูล ระหว่างปี พ.ศ. 2543 – 2546. อุบลราชธานี: คณะศิลปศาสตร์

มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี.

..... (2548). *บทสำรวจสถานภาพงานวิจัยทางสังคมวิทยาในภาคอีสาน*.

กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการสภาวิจัยแห่งชาติ.

กนกวรรณ มะโนรมย์, บรรณาธิการ. (2554). *ชายแดนอีสานกับเพื่อนบ้าน ข้อค้นพบทางวิชาการ*

และนโยบาย : กรณีศึกษากัมพูชาของไทย คนไร้รัฐ และเมืองคู่มือ.

กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

กรมการฝึกหัดครู. กองแผนงาน. (2535). *วิทยาลัยครู : สถาบันอุดมศึกษาของท้องถิ่น*. กรุงเทพฯ:

กองแผนงานฯ.

กรมศิลปากร. (2456). *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 4*. กรุงเทพฯ: ครุสภา.

..... (2484). *ของดีในภาคอีสาน: ปาฐกถาของหลวงวิจิตรวาทการ*. กรุงเทพฯ:

โรงพิมพ์พระจันทร์.

..... (2491). *เรื่องจังหวัดต่างๆ ในประเทศไทย เรียงตามลำดับอักษร*. กรุงเทพฯ: ม.ป.พ.

(พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระโสภณอักษรกิจ (เล็ก สมิตะสิริ) ณ เมรุ

วัดมกุฏกษัตริยาราม วันที่ 12 มิถุนายน พ.ศ. 2491).

..... (2515ก). *ลัทธิธรรมเนียมต่างๆ เล่ม 1*. กรุงเทพฯ: กรมฯ.

..... (2515ข). *ลัทธิธรรมเนียมต่างๆ เล่ม 2*. กรุงเทพฯ: กรมฯ.

..... (2516). *เมืองในภาคอีสาน*. กรุงเทพฯ: กรมฯ.

..... (2521). *คนดีแห่งกรมศิลปฯ*. กรุงเทพฯ: กรมฯ.

..... (2529ก). *จารึกในประเทศไทย เล่ม 1*. กรุงเทพฯ: กรมฯ.

- กรมศิลปากร. (2529ข). จารึกในประเทศไทย เล่ม 3. กรุงเทพฯ: กรมฯ.
- (2529ค). จารึกในประเทศไทย เล่ม 5. กรุงเทพฯ: กรมฯ.
- (2532ก). ข้าราชการของกรมศิลปากร. กรุงเทพฯ: กรมฯ.
- (2532ข). เมืองอุบลราชธานี. กรุงเทพฯ: กรมฯ.
- (2532ค). ศิลปะกำแพงแต้มโขงเจียม. กรุงเทพฯ: กรมฯ.
- (2542). นำชมพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ อุบลราชธานี. กรุงเทพฯ: สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ กรมฯ.
- (2536). สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติที่ 8 อุบลราชธานี. กรุงเทพฯ: กรมฯ.
- (2536). สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติที่ 8 อุบลราชธานี. กรุงเทพฯ: กรมฯ.
- (2548). ปกิณกศิลปวัฒนธรรม เล่ม 11. กรุงเทพฯ: กรมฯ.
- (2549). ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 9. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมฯ.
- (2551). วิชาอาชีพชาวสยามจากหนังสือวชิรญาณวิเศษ ร.ศ. 109 – 110. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมฯ.
- (2554). วิชาอาชีพชาวสยามจากหนังสือวชิรญาณวิเศษ ร.ศ. 108 – 113. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมฯ.
- (2555). โบราณคดีหลางสาระในดินแดนอีสาน – ล้านนา. กรุงเทพฯ: กรมฯ.
- (2556). สำนักศิลปากรที่ 11 อุบลราชธานี. กรุงเทพฯ: กรมฯ.
- กรมศิลปากร. กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. (2532). คู่มือแนะนำเอกสารจดหมายเหตุจังหวัดอุบลราชธานี (เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 – รัชกาลที่ 7). กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป จำกัด.
- (2535ก). ถนนสายสำคัญเมืองอุบลราชธานี. อุบลราชธานี: สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดอุบลราชธานี.
- (2535ข). เอกสารแนะนำหอจดหมายเหตุแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร อุบลราชธานี. กรุงเทพฯ: กรมฯ.
- กรมศิลปากร. กองโบราณคดี. (2533). แหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมในอีสานล่าง. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย.

- กรมศิลปากร. กองพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ. (2538). *โครงการปรับปรุงพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ*
เดิมให้เป็นพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติประจำเมือง. กรุงเทพฯ: กองฯ.
- การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. (2550). *ผาแต้ม แก่งตะนะ ภูผาและแก่งหินแห่งแม่น้ำสองสาย*.
กรุงเทพฯ: การท่องเที่ยวฯ.
- กลอนลำหาชาติหรือมหาเวสสันดรชาดกภาคอีสาน สำนวนจังหวัดอุบลราชธานี เรียบเรียง
ประวัติจากอักษรธรรมเป็นอักษรไทย. (2531). อุบลราชธานี: ม.ป.พ.
- กุลธิดา สืบหล้า. (2542). *คู่มือการท่องเที่ยวอุบลราชธานี*. กรุงเทพฯ: การท่องเที่ยวแห่ง
ประเทศไทย.
- กระทรวงมหาดไทย. (2542). *วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา*
จังหวัดอุบลราชธานี. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- (2544). *วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา*
จังหวัดอุบลราชธานี. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา.
- การตรวจราชการและเยี่ยมราษฎรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของ ฯพณฯ พลเอกประภาส
จารุเสถียร รองนายกรัฐมนตรีและรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย. (2508).
กรุงเทพฯ: สำนักนายกรัฐมนตรี.
- การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. (2554). *อุบลราชธานี*. กรุงเทพฯ: การท่องเที่ยวฯ.
- การบรรยายพิเศษเรื่อง ของดีศรีอุบล : โบราณสถานและแหล่งท่องเที่ยวทางโบราณคดี ณ อาคาร
เรียนรวม 4 ห้อง 4102 คณะวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี วันที่ 4 ธันวาคม
2546 เวลา 13.00 – 15.00. (2546). อุบลราชธานี: มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี.
- การไปเยือนภาคอีสานของข้าพเจ้าโดยพลเอกถนอม กิตติขจร นายกรัฐมนตรี
ปาฐกถาที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เมื่อวันที่ 7 มีนาคม 2501. (2501).
กรุงเทพฯ: สำนักนายกรัฐมนตรี.
- กึ่งธรรม. (2538). *อุบลราชธานี: ม.ป.พ.* (โดยเสด็จพระราชกุศลในการออกพระเมรุพระราชทาน
เพลิงศพพระธรรมเสนานี (กิ่ง มหปผลเถระ) ณ เมรุวัดมณีวนารามในเมือง
อุบลราชธานี 14 ธันวาคม 2538).
- โกสเด, โรแบร์ต. (2549). *ประวัติการเผยแพร่คริสต์ศาสนาในสยามและลาว*.
แปลโดย อรสา ชาวจีน กรุงเทพฯ: สื่อมวลชนคาทอลิกแห่งประเทศไทย.
- คุณยายวิไล สุวรรณภูฏ ต.ช 2467 – 2555. (2555). *อุบลราชธานี: ม.ป.พ.*
- คณะกรรมการดำเนินงานฝ่ายจัดทำหนังสือ. (2545). *หนังสือพิบูลมังสาหาร 139 ปี*. อุบลราชธานี:
พลเพิ่มการพิมพ์.

คณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือ. (2547). คำเขียนแก้ว 94 ปี. อุบลราชธานี: อุบลยงสวัสดิ์ออฟเซต.

คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์อำเภอโขงเจียม. (2540). ประวัติเมืองโขงเจียม. อุบลราชธานี:

คณะกรรมการฯ.

คณะสงฆ์และประชาชนจังหวัดอุบลราชธานี. (2522). โครงการสร้างวิทยาลัยสงฆ์จังหวัด

อุบลราชธานี. อุบลราชธานี: ธรรมสภาสถาน.

คณะสงฆ์วัดทุ่งศรีเมือง. (2513). ประวัติเมืองอุบลราชธานีและประวัติวัดทุ่งศรีเมือง. กรุงเทพฯ:

ม.ป.พ.

คณินันต์ จันทบุตร. (2544?). ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นอีสาน (ประวัติ 412). อุบลราชธานี:

ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยอีสาน

ใต้อุบลราชธานี.

คายส์, ชาร์ลเอฟ. (2552). แนวคิดท้องถิ่นภาคอีสานนิยมในประเทศไทย. แปลโดย รัตนา โตสกุล.

อุบลราชธานี: ศูนย์วิจัยสังคมอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัย

อุบลราชธานี.

คาร์ร, เอ; และ ไชเดนฟาเดน, อีริค. (2515). ขาดพันธุวิทยาว่าด้วยชนชาติเผ่าต่างๆ ในประเทศ

ไทย. กรุงเทพฯ: ม.ป.พ. (อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพนาวาตรีขุนฤทธิ์ไกรธนาการ

(รอด โตปาละสุต) ณ เมรุวัดอนงคาราม วันที่ 27 พฤศจิกายน 2515).

คู่มือท่องเที่ยววิถีโสธร ศรีสะเกษ อำนาจเจริญ อุบลราชธานี. (2550). กรุงเทพฯ: การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย.

ประเทศไทย.

คู่มือแม่น้ำโขง. (2512). กรุงเทพฯ: ศูนย์วิจัยและพัฒนาการทางทหารไทย – สหรัฐ.

โครงการโบราณคดีประเทศไทย (ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ). (2527). รายงานการสำรวจแหล่งภาพ

เขียนสีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ถ้ำแต้มโง่งจะพะ บ้านชะจอม ต.นาโพธิ์กลาง อ.โขงเจียม

จ.อุบลราชธานี. กรุงเทพฯ: โครงการฯ.

จังหวัดอุบลราชธานี 2525. (2525). อุบลราชธานี: สำนักงานจังหวัดอุบลราชธานี.

จารุวรรณ ธรรมวัตร. (2528). พงศาวดารแห่งประเทศลาว. มหาสารคาม: มหาวิทยาลัยศรีนคริน-

ทรวิโรฒ มหาสารคาม.

..... (2537ก). โลกทัศน์ทางการเมืองจากวรรณกรรมอีสาน. มหาสารคาม:

มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.

..... (2537ข). วรรณกรรมท้องถิ่น : อีสาน – ล้านช้าง. มหาสารคาม:

มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.

จารุวรรณ ธรรมวัตร. (2543). ภูมิปัญญาแห่งอีสาน : รวมบทความวิชาการอีสานคดีศึกษา.

มหาสารคาม: มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.

จารุวรรณ ธรรมวัตร, บรรณาธิการ. (2545). รวมบทความวิทยานิพนธ์และรายงานการศึกษาค้นคว้า

อีสานสาขาวิชาไทยคดีศึกษา ระหว่างปี พ.ศ. 2526 – 2544. มหาสารคาม: โครงการตำรา

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.

จิตร ภูมิศักดิ์. (2525). ข้อเท็จจริงว่าด้วยชนชาติขอม. กรุงเทพฯ: เจริญวิทย์การพิมพ์.

จิรา จงกล. (2515). นำชมพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ ขอนแก่น. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

เจียมจิตร ทาสระดู. (2535). เอกสารประกอบการเรียน วิชาท้องถิ่นของเรา 1 (ส071).

อุบลราชธานี: หมวดวิชาสังคมศึกษา โรงเรียนศรีปทุมพิทยาคาร จังหวัดอุบลราชธานี.

เจือ สืบแก้ว. (2540). เกิดความรู้ของหมู่บ้านด้านปากมูล อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี.

อุบลราชธานี: มูลนิธิสืบแก้ว.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2501). พระบรมราโชวาทพระบาทสมเด็จพระ

พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 1. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

..... (2541). พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (ตั้งแต่ พ.ศ. 2417 ถึง

พ.ศ. 2453). กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. (2527). เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต. กรุงเทพฯ: บรรณกิจ.

ชนิดา ชิตบัณฑิตย์. (2550). โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ : การสถาปนาพระราชอำนาจนำ

ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์

และมนุษยศาสตร์.

ชอบ ดีสวนโคก; และ สุวิทย์ ธีรศาสดิต. (2549). คำบรรยายประวัติศาสตร์การเมืองการปกครอง

และวัฒนธรรมอีสาน. ขอนแก่น: มหาวิทยาลัยขอนแก่นกับกรมส่งเสริมการปกครอง

ท้องถิ่น.

ชิน อยู่ดี. (2500). โบราณวัตถุสถานทั่วพระราชอาณาจักร. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

ชีวิตและงานของคุณครูเอี่ยมกมล อุณาพรหม.(2551). หนองคาย: รุ่งทรัพย์การพิมพ์.

ชีวิตและผลงานนายทองมาก จันทะลือ ศิลปินแห่งชาติ สาขาศิลปะการแสดง จังหวัดอุบลราชธานี.

(2535). อุบลราชธานี: ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดอุบลราชธานี ศูนย์ศิลปวัฒนธรรม

สถาบันราชภัฏอุบลราชธานี.

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ; และ สุชาติ สวัสดิ์ศรี, บรรณาธิการ. (2519). ประวัติศาสตร์

และนักประวัติศาสตร์ไทย. กรุงเทพฯ: บรรณกิจ.

ชาติรี ประกิตนันทการ. (2547). *การเมืองและสังคมในศิลปะสถาปัตยกรรม : สยามสมัยไทย*

ประยุกตชาตินิยม. กรุงเทพฯ: มติชน.

ชุมพล แนวจำปา. (2540ก). *การเก็บส่วยในหัวเมืองอุบลราชธานี พ.ศ. 2335 – 2442.*

อุบลราชธานี: หน่วยศึกษานิเทศก์ กรมสามัญศึกษา จังหวัดอุบลราชธานี.

..... (2540ข). *วิกฤตการณ์ “ผู้มีบุญ” ภาคอีสาน พ.ศ. 2443 – 2445.*

อุบลราชธานี: หน่วยศึกษานิเทศก์ กรมสามัญศึกษา จังหวัดอุบลราชธานี.

เชิดชัย มากดี. (2550). *เอกสารประกอบการเรียนวิชา ส 30201 ประวัติเมืองอุบลราชธานี.*

อุบลราชธานี: กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม โรงเรียนนารีนุกูล.

ไชยณรงค์ เศรษฐเชื้อ, บรรณาธิการ. (2545ก). *แม่มูน การกลับมาของคนหาปลา.*

กรุงเทพฯ: เครือข่ายแม่น้ำเอเซียตะวันออกเฉียงใต้ ประเทศไทย.

..... (2545ข). *แม่มูน การกลับมาของคนหาปลา : บทสรุป และ*

ความรู้เรื่องปลาของคนปากมูน. กรุงเทพฯ: เครือข่ายแม่น้ำเอเซียตะวันออกเฉียงใต้ ประเทศไทย.

ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. (2542). *วาทกรรมการพัฒนา.* กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ซิมเมอร์แมน, แมคคาร์ล ซี. (2525). *การสำรวจเศรษฐกิจในชนบทแห่งสยาม.* แปลโดย ซิม วีระ-

ไวทยะ. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.

ดงอู่ผึ้ง. (2512). *อุบลราชธานี: สำนักงานจังหวัดอุบลราชธานี.*

ดาร์เร็น เมตตาริกานนท์. (2548ก). *การสำรวจสถานภาพองค์ความรู้เบื้องต้นจากงานวิจัยเกี่ยวกับ*

วิถีชีวิตทางสังคมและวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ในภาคอีสาน พ.ศ. 2500 – 2545.

ขอนแก่น: ศูนย์วิจัยพหุลักษณะสังคมลุ่มน้ำโขง คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

..... (2548ข). *ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น.* ขอนแก่น: โครงการผลิตเอกสารทางวิชาการ

สาขาประวัติศาสตร์และโบราณคดี มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

..... (2548ค). *ประวัติศาสตร์ลาวหลายมิติ.* กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. (2538). *จดหมายเหตุสมเด็จฯ กรมพระ*

ยาดำรงราชานุภาพเสด็จไปตรวจราชการมณฑลนครราชสีมาและมณฑลอุดรอีสาน

ร.ศ. 125 (พ.ศ. 2449). กรุงเทพฯ: มูลนิธินิติศกุล.

..... (2543). *นิทานโบราณคดี. พิมพ์ครั้งที่ 15.* กรุงเทพฯ: บรรณาการ.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. (2545ก). *เรื่องเที่ยวที่ต่างๆ ภาคที่ 4 ว่าด้วยเที่ยวมณฑลนครราชสีมา มณฑลอุดร และมณฑลร้อยเอ็ด*. กรุงเทพฯ: ม.ป.พ. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพรองอำมาตย์เอก หลวงพิทักษ์พนมเขตร์ (สีห์ จันทรสาขา) ณ เมรุวัดศิลาวิเวก อำเภอมุกดาหาร จังหวัดนครพนม วันอาทิตย์ที่ 18 พฤษภาคม 2512.)

..... (2545ข). *เทศาภิบาล*. กรุงเทพฯ: มติชน.

เดช บุนนาค. (2524). *ขบถ ร.ศ. 121*. กรุงเทพฯ: สมาคมสังคมนศาสตร์แห่งประเทศไทย.

เต็ม วิภาคย์พจนกิจ. (2513). *ประวัติศาสตร์อีสาน*. กรุงเทพฯ: สมาคมสังคมนศาสตร์แห่งประเทศไทย.

..... (2514). *อีสานในสมัยพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ ทรงดำรงตำแหน่งข้าหลวงต่างพระองค์*. พระนคร: สมาคมสังคมนศาสตร์แห่งประเทศไทย. (เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพนายเต็ม วิภาคย์พจนกิจ ณ ฌาปนสถาน วัดสระเกศ วันที่ 19 มิถุนายน 2514).

..... (2530). *ประวัติศาสตร์ลาว*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.

..... (2546). *ประวัติศาสตร์อีสาน*. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์; และ สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

เต็ม สิงห์ขจิต. (2499). *ฝั่งขวาแม่น้ำโขง*. กรุงเทพฯ: คลังวิทยา.

เต็มใจ สิงห์ขจิต. (2505). *จังหวัดอุบลราชธานีในสมัยพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ทรงดำรงตำแหน่งข้าหลวงต่างพระองค์*. กรุงเทพฯ: ม.ป.พ. (พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมบุญยืน ชุมพล ณ อยุธยา ณ วัดมกุฏกษัตริยาราม วันที่ 13 พฤศจิกายน พ.ศ. 2505)

ถนอม กิตติขจร, พลเอก. (2501?). *การไปเยือนภาคอีสานของข้าพเจ้า : ปาฐกถาที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 7 มีนาคม 2501*. กรุงเทพฯ: ม.ป.พ.

ถนอม ศรีทานันท์. (2536). *เอกสารประกอบการสอนวิชาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น (1643103)*. อุบลราชธานี: ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะวิชามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ สถาบันราชภัฏอุบลราชธานี.

แถมสุข นุ่มนนท์. (2525). *ความสัมพันธ์ระหว่างไทย - สหรัฐอเมริกาภายหลังสงครามโลกครั้งที่สอง*. นครปฐม: คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร.

- แถมสุข นุ่มนนท์. (2533). *หลักฐานประวัติศาสตร์ในประเทศไทย*. กรุงเทพฯ: อักษรเจริญทัศน์.
- (2548). *เมืองไทยสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: แสงดาว.
- แถมสุข นุ่มนนท์; และคนอื่นๆ. (2544). *สถานภาพงานวิจัยสาขาประวัติศาสตร์ในประเทศไทย ระหว่าง พ.ศ. 2503 – 2535*. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.
- ถวิล แสงสว่าง. (2545). *หนังสือประวัติบ้านโนนใหญ่ หมู่ 3-4 ตำบลก่อเอ้ อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี*. อุบลราชธานี: ม.ป.พ.
- ที่ระลึก 50 ปี อำเภอศรีเมืองใหม่ จังหวัดอุบลราชธานี. (2536). อุบลราชธานี: ม.ป.พ.
- ที่ระลึกงานทำบุญฉลองอายุครบ 5 รอบ พระครูปริยัตยานุสิฐ (แห่วน ผาสูกโก ปธ.5 นธ.เอก) รองเจ้าคณะอำเภอม่วงสามสิบ เจ้าอาวาสวัดม่วงสามสิบ จังหวัดอุบลราชธานี วันอาทิตย์ที่ 30 กรกฎาคม พ.ศ. 2543. (2543). อุบลราชธานี: ประชามติออฟเซท.
- ที่ระลึกฉลอง 150 ปี วัดศรีอุบลรัตนาราม (วัดศรีทอง) ต.ในเมือง อ.เมืองอุบลราชธานี จ.อุบลราชธานี 9 เมษายน 2549. (2549). อุบลราชธานี: ม.ป.พ.
- ที่ระลึกเนื่องในโอกาสสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จพระราชดำเนิน ทรงเปิดอาคาร 50 พรรษา มหาวชิราลงกรณ์ ณ โรงพยาบาลสรรพสิทธิประสงค์ อุบลราชธานี วันจันทร์ที่ 17 เดือนเมษายน พุทธศักราช 2549. (2549). อุบลราชธานี: ม.ป.พ.
- ที่ระลึกเนื่องในโอกาสเสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดศูนย์ศิลปวัฒนธรรมกาญจนาภิเษกอุบลราชธานี. (2544). อุบลราชธานี: สถาบันราชภัฏอุบลราชธานี.
- ที่ระลึกในงาน “231 ปี สดุดีวีรกรรมพระประทุมวรราชสุริยวงศ์ (เจ้าคำผง)” วันที่ 9 – 11 พฤศจิกายน 2551. อุบลราชธานี: จังหวัดอุบลราชธานี.
- ที่ระลึกในพิธีเปิดอาคารที่ทำการศาลปกครองอุบลราชธานี. (2556). อุบลราชธานี: ม.ป.พ.
- ที่ระลึกในศุภกิติเปิดกิ่งอำเภอนาเยีย อำเภอดงขุดม จังหวัดอุบลราชธานี พุทธศักราช 2536 (2536). อุบลราชธานี: ม.ป.พ.
- ที่ระลึกพิธีวางศิลาฤกษ์ “อาคารศิลปวัฒนธรรมกาญจนาภิเษก อุบลราชธานี วันพฤหัสบดีที่ 2 เมษายน 2541 ณ สถาบันราชภัฏอุบลราชธานี. (2541). อุบลราชธานี: อุบลยงสวัสดิ์ออฟเซท.
- ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ. (2534). *คนอีสานในทัศนะผู้ปกครองไทยส่วนกลางในอดีต*. ม.ป.พ.
- (2554). *แนวคิดและแนวทางการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น*. กรุงเทพฯ: อินทนิล.
- ทองต่อ กล้วยไม้ ณ อยู่ธยา. (2539). *ปูชนียบุคคลไทย*. กรุงเทพฯ: แพร่พิทยา.

- ทักษ์ เณลิมเตียรณ. (2526). การเมืองระบบพ่อขุนอุปถัมภ์แบบเผด็จการ. กรุงเทพฯ: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย.
- ธวัช ปุณโณทก. (2529). วรรณกรรมท้องถิ่นอีสาน. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- (2530). ศิลาวารีกสมัยไทยลาว : ศึกษาทางด้านอักษรวิทยาและประวัติศาสตร์อีสาน. กรุงเทพฯ: คุณพินอักษรกิจ.
- (2532). เทียวอีสาน. ขอนแก่น: สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- ธวัชชัย โสภามิ. (2551). บ้านท่าบ่อ เมืองอุบลราชธานี อดีตอันยาวไกล. อุบลราชธานี: แสงการพิมพ์.
- ธิดา สารยา. (2536). เมืองอุบล : ธานีแห่งราชะ ศรีสง่าแห่งไพรพญักษ์. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ.
- (2537). รัฐโบราณในภาคพื้นเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ : กำเนิดและพัฒนาการ. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ.
- (2546). อาณาจักรเจนละ : ประวัติศาสตร์อีสานโบราณ. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: มติชน.
- นกุล เขียวอ่อน. (2548). หนังสืออ่านเพิ่มเติมรายวิชา ท้องถิ่นของเรา รหัสวิชา ส30201 ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 ประกอบแผนการจัดการเรียนรู้ หน่วยที่ 4 ประวัติเมืองพิบูลมังสาหาร กลุ่มสาระสังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม. อุบลราชธานี: โรงเรียนพิบูลมังสาหารองค์การบริหารส่วนจังหวัดอุบลราชธานี กรมส่งเสริมการปกครองท้องถิ่น กระทรวงมหาดไทย.
- นาฏวิภา ชลิตานนท์. (2524). ประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทย. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- เนย วงศ์อุทุม. (2535). ประวัติจังหวัดอุบลราชธานี. กรุงเทพฯ: ม.ป.พ.
- นพดล จันทรเพ็ญ, บรรณาธิการ. (2544). หนังสือที่ระลึก : เสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดศูนย์ศิลปวัฒนธรรมกาญจนาภิเษก อุบลราชธานี. อุบลราชธานี: อุบลยงสวัสดิ์ออฟเซต.
- นริศรานุกัตติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยา; และ ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. (2526). สารานุกรมไทย เล่ม 6. กรุงเทพฯ: อรุณ.
- นิกร วิสเพ็ญ, บรรณาธิการ. (2553). ดร. บำเพ็ญ ณ อุบล : ที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ ณ วัดทุ่งสว่างชัยภูมิ อำเภอเมือง จังหวัดยโสธร 26 เมษายน 2553. อุบลราชธานี: ศิริธรรมออฟเซต.
- นิกร วิสเพ็ญ; และ ปัญญา แพงเหล่า, บรรณาธิการ. (2553). อนุสาวรีย์แห่งความดี. อุบลราชธานี: ศิริธรรมออฟเซต.

นิรันดร์ พิทักษ์วัชร; สมศรี ชัยวณิชยา; และ วนิดา ตันติวิทยาพิทักษ์. (2542). *บันทึกชาวบ้าน*

วิถีชีวิตชุมชนลำน้ำมูล. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี.

นิล พันธุ์เพ็ง. (2477). *ประวัติศาสตร์จังหวัดอุบลราชธานี*. พระนคร: โรงพิมพ์ทรงธรรม.

นิวัฒน์ พ. ศรีสุวรรณนท์. (2521). *ไทยลาว – อีสาน*. ม.ป.พ.

นิวัติ กองเพียร, บรรณาธิการ. (2538). *ชีวิตและผลงานของประยูร อุลุชาฎะ*.

กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ.

เนย วงศ์อุทุม. (2535). *ประวัติจังหวัดอุบลราชธานี*. กรุงเทพฯ: ม.ป.พ.

บาเย, เกลาดีอุส พระสังฆราช. (2527). *ประวัติการเผยแพร่พระศาสนาในภาคอีสานและประเทศ*

ลาว. แปลโดย พระอัครสังฆราช ไมเคิลเกียน เสมอพิทักษ์. ม.ป.พ.

บุญเกิด พิมพ์วราเมธากุล; และ นภาพร พิมพ์วราเมธากุล. (2545). *พจนานุกรมภาษาถิ่นอีสาน*.

ขอนแก่น: คลังนาวิทยา.

บุญหยด พันธุ์เพ็ง. (2501). *สายสกุล “พันธุ์เพ็ง” สืบต่อมาจากท้าวเพี้ยเมืองชัย (เพ็ง) ผู้เป็นต้น*

ตระกูลพันธุ์เพ็ง จังหวัดอุบลราชธานี. ม.ป.พ. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิง

ศพ พระปราจีนมุนีศรีอุทัยทิศคณาจารย์ (เพ็ง กิตติงโร พันธุ์เพ็ง) เจ้าคณะธรรมยุต

จังหวัดปราจีนบุรี - นครนายก ณ เมรุวัดมะกอก อำเภอเมือง จังหวัดปราจีนบุรี วันที่ 30

มีนาคม พ.ศ.2501).

บุญเลิศ ราโชติ. (2528). *บ้านท่าไทร*. อุบลราชธานี: ม.ป.พ.

เบญจมาภิตอรอนุสร. (2498). พระนคร: กรมศิลปากร.

บำเพ็ญ ณ อุบล. (2531). *ประวัติ 10 จังหวัดในภาค 4*. ขอนแก่น: คณะมนุษยศาสตร์และ

สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

..... (2532). *ประวัติเมืองยโสธร*. ยโสธร: สำนักงานจังหวัดยโสธร.

..... (2535ก). *พงศาวดารเมืองอุบลราชธานี*. ม.ป.พ.

..... (2535ข). *พื้นบ้านเมืองอุบลราชธานีของข้าพเจ้า*. ม.ป.พ.

..... (2538). *ประวัติศาสตร์บางตอนของเมืองอุบลราชธานี*.

กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

..... (2539ก). *เมืองนครเขื่อนขันธ์กาบแก้วบัวบาน จำปานครขวางกบแก้วบัวบาน*

หนองบัวลุ่มภู กุศุทธาไสย หนองบัวลำภู. ม.ป.พ.

..... (2539ข). *เล่าเรื่องเมืองอุบลราชธานี*. อุบลราชธานี: ศูนย์ศิลปวัฒนธรรมกาญจนา-

ภิเชก สถาบันราชภัฏอุบลราชธานี.

บำเพ็ญ ณ อุบล. (2545). เล่าเรื่อง...เมืองอุบลราชธานี. พิมพ์ครั้งที่ 2. อุบลราชธานี:

สำนักวิทยบริการ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี.

บำเพ็ญ ณ อุบล; และคนอื่นๆ. (2535). อุบลราชธานี 200 ปี. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์
ชวนพิมพ์.

ปัญญา แพงเหล้า. (2556). 100 เรื่องเมืองอุบล. พิมพ์ครั้งที่ 2. อุบลราชธานี: อุบลกิจออฟเซต
การพิมพ์.

ปัญญา แพงเหล้า; และคนอื่นๆ. (2556). จดหมายเหตุอุบลราชธานี. อุบลราชธานี: ศิริธรรม
ออฟเซต.

ปิยะฉัตร ปิตะวรรณ; และ สุภัต รักเปี่ยม. (2534). สถาปัตยกรรมอุบลราชธานี. อุบลราชธานี:

หน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่นจังหวัดอุบลราชธานีและสำนักศิลปวัฒนธรรม
สถาบันราชภัฏอุบลราชธานี.

ปิยะศักดิ์ เกษมศิลป์. (2541). ความรู้เรื่องเมืองอุบลราชธานี. อุบลราชธานี: สำนักงานประถมศึกษา
จังหวัดอุบลราชธานี.

ประจักษ์ บุญอารีย์. (2544). ธรรมชาติกับวิถีชีวิตชุมชนอีสาน. อุบลราชธานี: ศิริธรรมออฟเซต.

ประดับ ก้อนแก้ว. (2531). เทียนพรรษาจังหวัดอุบลราชธานี : ประวัติ การจัดทำ และการประกวด.
อุบลราชธานี: ม.ป.พ.

ประทับใจ สิกขา. (2556). นกหัสดีลิงค์. อุบลราชธานี: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี.

ประนุช ทรัพย์สาร. (2536). การปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตผู้คนของชุมชนลุ่มน้ำมูลตอนล่าง

อำเภอพิบูลมังสาหาร จังหวัดอุบลราชธานี. มหาสารคาม:

สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม.

ประมวลภาพถ่ายเหตุการณ์เมืองอุบลราชธานีในรอบ 200 ปี. (2535). อุบลราชธานี: ม.ป.พ.

ประมวลสุนทรพจน์ของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ พ.ศ. 2502 – 2504. (2507).

กรุงเทพฯ: สำนักนายกรัฐมนตรี.

ประวัติเมืองอุบลราชธานี ประวัติความเป็นมาของบทธกวิอีสาน ภาษีอีสาน ดนตรีพื้นเมืองอีสาน.

(2524). ม.ป.พ. (อนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ พระมหาสุเรนทร์ ธรรมโชโต ณ ฌาปนสถาน
วัดสระเกศราชวรมหาวิหาร 21 มิถุนายน 2524)

ประวัติวัดสุปัฏนารามวรวิหารและโบราณวัตถุชิ้นสำคัญ. (2556). กรุงเทพฯ: ตักติโสภาคการพิมพ์.

ประสิทธิ์ คุณุรักษ์. (2530). ภูมิศาสตร์กายภาพภาคอีสาน. กรุงเทพฯ: บรรณกิจ.

- ปราณี โนนจันทร์; และคนอื่นๆ. (2551). *วิถีชีวิตและความมั่นคงทางอาหาร : กระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านปากบึงและชุมชนใกล้เคียงในตำบลคันไร่ อำเภอสิรินธร จังหวัดอุบลราชธานี*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- ปรีชา พิณทอง. (2530). *ประวัติเมืองอุบลราชธานี : สำนวนอีสานคัดจากใบลาน*. ม.ป.พ.
- (2535). *ประวัติเมืองอุบลราชธานี : สำนวนอีสานคัดจากใบลาน*. พิมพ์ครั้งที่ 2. อุบลราชธานี: ศิริธรรมออฟเซ็ท.
- ปรากฏาของผู้แทนราษฎรเรื่องสภาพของจังหวัดต่างๆ. (2478). กรุงเทพฯ: ไทยเซเชม. (พิมพ์รวมเล่มใหม่ตามต้นฉบับเดิม. ใน *ปรากฏาของผู้แทนราษฎรเรื่องสภาพของจังหวัดต่างๆ*. (2539). กรุงเทพฯ: สมาคมมิตรภาพญี่ปุ่น – ไทย).
- ผดุงแคว้นประจันต์, หลวง. (2443). *นิราศเมืองอุบล*. พระนคร: โรงพิมพ์บ้านหม้อ.
- พงษ์ศักดิ์ จันทรุกขา; และคนอื่นๆ. (2540). *เล่าเรื่องเมืองอุบล ผ่านเพลงผ่านหนัง*. อุบลราชธานี: ม.ป.พ.
- พัฒนา กิตติอาษา. (2546ก). *ท้องถิ่นนิยม*. กรุงเทพฯ: กองทุนอินทร์ – สม เพื่อการวิจัยทางมานุษยวิทยา.
- (2546ข). *วิจัยอีสาน: วิถีวิทยากับการศึกษาพลังทางสังคมในอีสาน*. นครราชสีมา: สมบูรณ์พรินต์ติ้ง.
- พรเพ็ญ อันตระกูล; และ อัจฉราพร กมฺพพิสมัย, บรรณาธิการ. (2527). “ความเชื่อพระศรีอารีย” และ “กบฏผู้มีบุญ” ในสังคมไทย. กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์.
- พรมประศาสน์, ขุน. (2476ก). *ภาพยี่ห้าแผ่นดิน*. พระนคร: โรงพิมพ์ผดุงสาร.
- (2476ข). *เหตุการณ์เปลี่ยนแปลงการปกครองแผ่นดินสยามคำกลอนภาษาไทยภาคอีสาน*. ม.ป.พ.
- (2478). *คำกลอนพากย์อีสานบรรยายรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม*. ม.ป.พ.
- (2500). *ตำนานการสร้างวัดและพระพุทธรูปองค์ประธานวัดมหาวนาราม จังหวัดอุบลราชธานี*. ม.ป.พ.
- พระกิตติญาณโสภณ. (2532). *ประวัติวัดมหาวนาราม*. อุบลราชธานี: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี.
- พระแก้วโกเมน มณีรัตน์เจิตจรัส ณ วัดมณีวนาราม อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี. (2555). อุบลราชธานี: ม.ป.พ.
- พระเครื่องยอดนิยมประจำจังหวัดอุบลราชธานี. (2550). อุบลราชธานี: ม.ป.พ.

พระครูวิบูลกิจจารักษ์. (2548). พระเจ้าใหญ่อินทร์แปลง. อุบลราชธานี: ยงสวัสดิ์อินเตอร์กรุ๊ป.

พระครูสารกิจโกศล. (2554). ประวัติวัดมหาวนาราม พระอารามหลวง. อุบลราชธานี:

ศิริธรรมออฟเซต.

พระครูอุบลาคัญปมาจารย์. (2475). ประวัติพระเทพวรคุณและผลงานของท่านกับอดีตประวัติ

(พระครูอุบลาคัญปมาจารย์ พร้อมด้วยภาพและคำกลอนภาษาอีสาน). กรุงเทพฯ:

บรรณกิจ.

พระครูศุภกิจโกศล (ดี สุภโร); และ ริน มหานิ. (2534). ประวัติบ้านข้าวปุ้นและวัดชัยนุตตมาราม.

อุบลราชธานี: ยงสวัสดิ์ออฟเซตการพิมพ์.

พระเทพบัณฑิต; และ เสริมศรี เกษมศรี, ม.ร.ว.. (2505). ประวัติวัดสุปัฏนารามวรวิหาร...

อุบลราชธานีและเทศบาลต่างๆ ในประเทศไทย. กรุงเทพฯ: ม.ป.พ.

พระประทุมวรราชสุริยวงษ์. (เจ้าคำผง). (2550). อุบลราชธานี: สำนักศิลปะและวัฒนธรรม

มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี.

พระประวัติและพระราชกรณียกิจ พลตรี พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์. (2524).

กรุงเทพฯ: ม.ป.พ.

พระพรหมมุนี (อ้วน ติสโส). (2479). ตำนานวัดสุปัฏนาราม. กรุงเทพฯ: ม.ป.พ. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ใน

การฉลองพระอุโบสถและผูกพัทธสีมาวัดสุปัฏนาราม จังหวัดอุบลราชธานี ในวันที่ 12

เมษายน 2479).

พระมหาวีรวงศ์, สมเด็จพระ (อ้วน ติสโส). (2496). ประวัติวัดสุปัฏนาราม. พิมพ์ครั้งที่ 2. ม.ป.พ.

(พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานสมโภชครบร้อยปีแห่งวัดสุปัฏนาราม จังหวัดอุบลราชธานี

ในวันที่ 1 มกราคม 2496).

..... (2499). นิพนธ์ต่างเรื่อง. กรุงเทพฯ: เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพเจ้าพระคุณ

สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ ณ เมรุวัดพระศรีมหาธาตุ.

พระมหาวีรวงศ์ติสสเถระ, สมเด็จพระ (อ้วน ติสโส). (2499). ลบไม้ศูนย์. มหาวิทยาลัยมหามกุฏ

ราชวิทยาลัย.

พระราชรัตนโนบล (พิมพ์ นารโท). (2530). ประวัติเมืองอุบลราชธานี สำนวนอีสานคัดจากใบลาน.

ม.ป.พ.

พระวิโรจน์รัตนโนบล. (2529). อนุสรณ์ทวดปู่เจ้าพระตา. ม.ป.พ.

พลตรี พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ พระประวัติ และพระราชกรณียกิจที่สำคัญ.

(2523). ม.ป.พ.

เพ็ญศรี มหานิล (ไว้ตั้ง). (2551). สืบสานตำนานเมืองพนา 300 ปี. อุบลราชธานี: อุบลกิจออฟเซต
การพิมพ์.

เพ็ญ ภูผา. (2552). ขบถคนอีสาน. กรุงเทพฯ: ไพลินบุ๊คส์เน็ต.

ไพฑูรย์ มีกุล. (2517). การปฏิรูปการปกครองมณฑลอีสาน. กรุงเทพฯ: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย.

..... (2532). เอกสารคำสอน ประวัติศาสตร์อารยธรรมอีสาน. มหาสารคาม: มหาวิทยาลัย
ศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม.

มนัส สุขสาย. (2540). พื้นเมืองอุบล : ประวัติเมืองอุบล. อุบลราชธานี: มุนมั่งอีสาน.

มลชัย ทวีชัย; และ ดาวรุ่ง พร้อมพรหม. (2542). ประวัติศาสตร์เมืองอุบล. อุบลราชธานี:
สถาบันราชภัฏอุบลราชธานี.

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. (2534). รวมบทความวิจัยของสำนักบัณฑิตอาสาสมัคร.
กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัย.

มหาวิทยาลัยราชภัฏนครราชสีมา. ศูนย์ข้อมูลท้องถิ่นเพื่อการพัฒนา. (2547). การสำรวจสถาน
ภาพและองค์ความรู้เกี่ยวกับอีสานใต้ ระหว่างปี พ.ศ. 2540 – 2546. นครราชสีมา: ศูนย์ฯ.

มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี. (2541). คนดีศรีอุบล. อุบลราชธานี: มหาวิทยาลัย.

..... (2552). เลิศล้ำเลอค่า เทียนพรรษาเมืองอุบล. อุบลราชธานี: มหาวิทยาลัย.

มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม. (2527). คู่มือและหลักสูตรการศึกษาระดับปริญญาตรี
พ.ศ. 2527. มหาสารคาม: มหาวิทยาลัย.

..... (2533). คู่มือนิสิต 2533. มหาสารคาม: มหาวิทยาลัย.

มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี. (2557). คู่มือแนะนำมหาวิทยาลัยอุบลราชธานี. อุบลราชธานี:
โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี.

มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี. คณะศิลปศาสตร์. (2547). หลักสูตรศิลปศาสตรบัณฑิต
สาขาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี. อุบลราชธานี: คณะฯ.

มหาสอน ศรีเอก. (2506). ประวัติวัดหลวงเมืองอุบล. อุบลราชธานี: ศิริธรรม.

..... (2522). ประวัติความก่อเกิดของธรรมยุติกนิกาย และประวัติวัดสุปฏิหาราม
วรวิหาร ประวัติวัดศรีอุบลรัตนารามวรวิหาร. อุบลราชธานี: ศิริธรรม.

มะลิวัลย์ สีน้อย. (2551). รายงานผลการดำเนินงานโครงการทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรม
โครงการอบรมเชิงปฏิบัติ เรื่องการจัดทำต้นเทียนพรรษาของจังหวัดอุบลราชธานี
เพื่อสืบสานตำนานประเพณีดั้งเดิม. อุบลราชธานี: สำนักวิทยบริการ
มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี.

- มะลิวัลย์ สิ้นน้อย. (2551). รายงานผลการดำเนินโครงการทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรม :
ฐานข้อมูลประเพณีการแห่เทียนพรรษาจากอดีต – ปัจจุบันของจังหวัดอุบลราชธานี.
อุบลราชธานี: สำนักวิทยบริการ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี.
- มะลิวัลย์ สิ้นน้อย; และ จิณัฐชะญาจีปณิจูกาญจน์. (2554). เรื่องลือเล่าขาน พระดั่งเมืองอุบลฯ.
อุบลราชธานี: มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี.
- เมฆม สอดส่องกฤษ. (2553). สารานุกรมเมืองอุบลภาคภาษาประเทศลุ่มน้ำโขง. อุบลราชธานี:
โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี.
- เมฆม สอดส่องกฤษ; และ ชีรวิทย์ กาปัญญา. (2555). นามานุกรมธุรกิจชาวไทยเชื้อสายจีนใน
จังหวัดอุบลราชธานี. อุบลราชธานี: คณะศิลปศาสตร์ คณะบริหารศาสตร์
และงานส่งเสริมการวิจัยบริการวิชาการและทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรม
มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี.
- มารินี,โลแมง. (2542). ฝรั่งเศสมองลาว : จากบันทึกของบาทหลวงมารินีโลแมง (Marini Romain)
มิชชันนารีฝรั่งเศสที่เดินทางเข้ามาล้านช้างในปี ค.ศ. 1610. แปลโดย อรรถ นันทจักร.
มหาสารคาม: ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัย
มหาสารคาม.
- มาชูฮารา, โยชิยุกิ. (2546). ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของราชอาณาจักรลาวล้านช้าง. กรุงเทพฯ:
มติชน.
- มานิต มานิตเจริญ. (2528). พจนานุกรมไทย. กรุงเทพฯ: แพร่พิทยา.
- ยังยุทธ ชูแว่น. (2548). การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นไทย เอกสารคำสอนรายวิชา
415 594 การวิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่น. นครปฐม: ภาควิชาประวัติศาสตร์
คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- (2551). ครึ่งศตวรรษแห่งการค้นหาและเส้นทางสู่นาคตประวัติศาสตร์ท้องถิ่นไทย
: ว่าด้วยความเป็นมา สถานภาพ แนวคิด วิธีการศึกษา และบทบาทในสังคมปัจจุบัน.
กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- ยอด เนตรสุวรรณ. (2542). อุบลราชธานี. กรุงเทพฯ: สารคดี.
- ยายนาง. (2551). เมื่อยายอายุเท่าหนู. กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คส์.
- รวมบทคัดย่อวิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาสังคมศาสตร์เพื่อการพัฒนา
มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี. (2556). อุบลราชธานี:
มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี.

รวมบทความวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาโทและปริญญาตรี มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี.

(2556). อุบลราชธานี: มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี.

ระลึก ธานี. (2527). บ้านชีทวน. อุบลราชธานี. ม.ป.พ. (พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานยกช่อฟ้าอุโบสถ และตัดลูกนิมิต วัดธาตุสวนตาล ตำบลชีทวน อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี 6-7-8 เมษายน 2527).

..... (2524). อุบลราชธานีในอดีต (พ.ศ. 2335 - 2475). อุบลราชธานี:

สำนักงานศึกษาธิการ จังหวัดอุบลราชธานี.

..... (2546). อุบลราชธานีในอดีต (พ.ศ. 2335 - 2475). พิมพ์ครั้งที่ 2. อุบลราชธานี:

สำนักงานศึกษาธิการ จังหวัดอุบลราชธานี.

..... (2553). บ้านท่าศาลา (พ.ศ. 2460 - 2553). อุบลราชธานี: รุ่งศิลป์การพิมพ์ออฟเซต.

..... (2554). ความเป็นมาของเมืองและอำเภอต่างๆ ในบริเวณจังหวัดอุบลราชธานี จังหวัดยโสธร และจังหวัดอำนาจเจริญ (พุทธศักราช 2335 - 2550). อุบลราชธานี: ยงสวัสดิ์อินเตอร์กรุป จำกัด.

ระลึก ธานี, บรรณาธิการ. (2527). ประวัติมหาดไทยส่วนภูมิภาคจังหวัดอุบลราชธานี.

อุบลราชธานี: วิทยาการพิมพ์.

..... (2556). หนังสือการ์ตูน : ตำนานเมืองอุบลราชธานี. อุบลราชธานี: ม.ป.พ.

ระลึก ธานี; และคนอื่นๆ. (2553). อุบลราชธานีเมืองนักปราชญ์. อุบลราชธานี:

สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดอุบลราชธานี.

ราชบัณฑิตยสถาน. (2500). อักษรานุกรมภูมิศาสตร์ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถานเล่ม 3

อักษร ปร ถึง ฮ. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พระจันทร์.

..... (2528). อักษรานุกรมภูมิศาสตร์ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน. พิมพ์ครั้งที่ 3.

กรุงเทพฯ: ไทยมิตรการพิมพ์.

รุ่งอรุณ บุญสายันต์; และคนอื่นๆ. (2545). ประวัติบ้านสว่างและวัดสว่างพิมพ์ธรรม ต.สว่าง

กิ่ง อ.สว่างวีระวงศ์ จ.อุบลราชธานี. อุบลราชธานี: ชนนิยม.

เรียบชัย โมราชาติ. (2542). เจ้าคำผง : เจ้าผู้สร้างเมืองอุบล ตั้งแต่เริ่มแรกจนได้เป็นเมือง

อุบลราชธานีศรีวนาลัย (เจ้าไม่ใช้ท้าว). อุบลราชธานี: อุบลยงสวัสดิ์ออฟเซต.

โรงเรียนเทศบาล 3 สามัคคีวิทยาการ. (2533). โครงการอบรมสัมมนาเยาวชนฮักบ้านแพง

เมืองสืบสาน ม่องเทียว. อุบลราชธานี: ม.ป.พ.

เสียง ไชยกาล. (2510). คำบรรยายเรื่องอีสาน. กรุงเทพฯ: มิตนราการพิมพ์.

วัชรินทร์ ผุดผ่อง. (2536). ประวัติเมืองเขมราฐ. อุบลราชธานี: ม.ป.พ.

- วัชรินทร์ ผุดผ่อง. (2557). 200 ปี เขมรราชธานี 2357 – 2557. อุบลราชธานี: วินเนอร์ ดีไซน์ แอนด์พริ้นติ้ง.
- วัดมหาวนาราม อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี. (2530). อุบลราชธานี: ม.ป.พ.
- วราวุธผลานันท์; และคนอื่นๆ. (2556). พิพิธภัณฑสถานในวัดสุปัฏนารามวรวิหาร. อุบลราชธานี: ยงสวัสดิ์อินเตอร์กรุ๊ป.
- วันอนุรักษ์มรดกศิลปกรรมท้องถิ่นอุบลราชธานี พุทธศักราช 2543. (2543). อุบลราชธานี: สำนักงานศึกษาธิการจังหวัดอุบลราชธานี.
- วิจิตรมาตรา, ชุน. (2471). หลักไทย. พระนคร: ม.ป.พ.
- วิจิตรวาทการ, หลวง. (2476). สยามกับสุวรรณภูมิ. พระนคร: ม.ป.พ.
- วิชาญ จำปีศรี, บรรณาธิการ. (2547). พระบรมธาตุเสด็จสู่เมืองอุบลราชธานี. อุบลราชธานี: ไบลาน.
- วิจิต ชาติไพสิฐ. (2553). อุบลอีกแพ่ง. อุบลราชธานี: สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดอุบลราชธานี.
- วิทยาลัยครูเลย. (2529). 5 วิทยาลัยครูภาคอีสาน. เลย: วิทยาลัยครูฯ.
- วิทยาลัยครูอุบลราชธานี. (2520). ไทยอีสานบ้านเฮา: นิทรรศการวัฒนธรรมไทยอีสาน. อุบลราชธานี: วิทยาลัยครูฯ.
- วิทยาลัยครูอุบลราชธานี. ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดอุบลราชธานี. (2527). คนดีเมืองอุบล. อุบลราชธานี: วิทยาลัยครูฯ.
- (2528). คนดีเมืองอุบล. อุบลราชธานี: วิทยาลัยครูฯ.
- (2534). คนดีเมืองอุบล. อุบลราชธานี: วิทยาลัยครูฯ.
- วนิดา ทรงยางกูร; และ มาตยาอิงคนารถ. (2547). ประวัติศาสตร์นิพนธ์. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- วิไล ภวภูตานนท์ ณ มหาสารคาม. (2505). การว่าราชการเมืองภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. ม.ป.พ.
- วีระ พันธุ์สุวรรณ; และคนอื่นๆ. (2556). 150 ปี ตระการพืชผล. อุบลราชธานี: อำเภอตระการพืชผล.
- ศักดิ์ชาย ลิกขา. (2553). สืบสานตำนานเมืองเกษมสีมา. อุบลราชธานี: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี.
- ศิริพร สุขเมธารัตน์. (2551). ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเมืองสุรินทร์. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.
- ศิลปชัย ชาญเฉลิม. (2541). คำให้การ “นายหนหวย” 72 ปี ท่ามกลางมนุษย์นานาพันธุ์. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ ป. สัมพันธ์พาณิชย์.
- ศรีศักรวัลลิโภดม. (2531). แอ่งอารยธรรมอีสาน. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ.
- (2532). ข้อขัดแย้งเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทย. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ.
- (2533ก). โบราณคดีไทยในทศวรรษที่ผ่านมา. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ.

- ศรีศักรวัลลิโภดม. (2533ข). *แอ่งอารยธรรมอีสาน*. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ:พิมพ์ณศ.
- (2535). *อุบลราชธานีกับที่สุดของวัฒนธรรมอีสาน*. กรุงเทพฯ:พิมพ์ณศ.
- (2537). *ผาแต้มกับแดนก่อนประวัติศาสตร์ ณ เมืองอุบลราชธานี*.
กรุงเทพฯ:พิมพ์ณศ.
- (2554). *พัฒนาการทางสังคม – วัฒนธรรมไทย*. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ.
- ศูนย์ศึกษาเอกสารโบราณ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม. (2534). *หนังสือรวมเอกสารประเภทพื้น*
ถ่ายสำเนาจากเอกสารต้นฉบับที่เป็นใบลาน. มหาสารคาม: มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- สงวน อ้นคง. (2529). *สิ่งแรกในเมืองไทย เล่ม 2*. กรุงเทพฯ: แพร่พิทยา.
- สภาวัฒนธรรมแห่งชาติ. สำนักวัฒนธรรมทางวัฒนธรรม. (2500). *เรื่องจังหวัดต่างๆ ใน*
ประเทศไทย. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์อุดม.
- สมาคมชาวอุบลราชธานี วันโฮม. (2550). *อุบลราชธานี: ม.ป.พ.*
- สมเกียรติ สุวรรณภูมิ; และคนอื่นๆ. (2541). *เครือญาติ “สุวรรณภูมิ” เล่ม 1*. กรุงเทพฯ: อุบลยงสวัสดิ์
ออฟเซต.
- สมชาย วงศ์เกษม; และคนอื่นๆ. (2543). *นามานุกรมภูมิศาสตร์จังหวัดอุบลราชธานี*. อุบลราชธานี:
สถาบันราชภัฏอุบลราชธานี.
- สมจิต สอนอาจ. (2548). *เล่าขานตำนานเทียน*. อุบลราชธานี: ยงสวัสดิ์อินเตอร์กรุป จำกัด.
- สมพันธ์ เตชะอธิก, บรรณาธิการ. (2540). *NGOs อีสาน : ทางเลือกแห่งพลังการเปลี่ยนแปลง*.
กรุงเทพฯ: คณะกรรมการประสานงาน องค์การเอกชนพัฒนาชนบทภาคอีสาน (กป.อพช.)
ภาคอีสาน.
- สมศรี ชัยวนิชยา. (2553). *พระพุทธรูปแก้วผลึกเมืองอุบลราชธานี : ประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์สอง*
ฝั่งโขง. กรุงเทพฯ: เอกสารประกอบการสัมมนาวิชาการประจำปี 2553 แม่น้ำโขง ณ
นครพนม วันที่ 21 – 22 ตุลาคม 2553.
- สมศรี ชัยวนิชยา; และ เมธี เมธาสิทธิ สุขสำเร็จ. (2554). *พิพิธภัณฑวัดบ้านปากน้ำ : แนะนำพิพิธ*
ภัณฑวัดปากน้ำ (บุงสะพัง) อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี. อุบลราชธานี: หลักสูตร
สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี.
- สมิธ,เฮอ์เบิร์ท วาริงตัน. (2544). *ห้าปีในสยาม เล่ม 1*. แปลโดย เสาวลักษณ์ กิจานนท์. กรุงเทพฯ:
กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.
- สมัย สุทธิธรรม. (2539ก). *ผาแต้ม : ภูเขาแห่งความมหัศจรรย์*. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.
- (2539ข). *สารคดีชุดถิ่นทองของไทย : อุบลราชธานี*. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.

สมาน สองสีดา. (2557). *ร้อยกรองอีสาน (ผญา) อุบลเมืองคนนักปราชญ์*.

อุบลราชธานี: มรดกอีสาน.

สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคอีสาน เล่ม 1 - 15. (2542). กรุงเทพฯ: มูลนิธิสารานุกรมไทย
ธนาคารไทยพาณิชย์.

สิน ศรีภา. (2513). *ประวัติวัดวา ศาสนา เมืองอุบลฯ*. ม.ป.พ. (พิมพ์เป็นบรรณาการในงานกฐินทำน
อธิปัตถกรรมป่าไม้และผ้าป่าสามัคคี ทอด ณ วัดทุ่งศรีเมือง อ. เมือง จ.อุบลราชธานี
1 พฤศจิกายน พ.ศ. 2513).

สิน สงเคราะห์. (2507). *ตำนานเมืองอุบล*. ม.ป.พ.

สิริรัฐ วงศ์โกษย์. (2555). *จากยายอีสานถึงหลานฝรั่ง*. กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คส์.

สีลา วีระวงศ์. (2540). *ประวัติศาสตร์ลาว*. แปลโดย สมหมาย เปรมจิตต์. กรุงเทพฯ: มติชน.

สุนทร ศรีเดช. (2554). *ประวัติบ้านน้ำปลีก*. อุบลราชธานี: ม.ป.พ.

สืบค้นสายตระกูลหม่อมเจียงคำ ชุมพล ณ อยุธยา (ท.จ.). (2553). อุบลราชธานี: ศิริธรรมออฟเซต.

เสนอ นาระคล. (2516). *ประวัติเมืองอุบล*. ม.ป.พ. (ที่ระลึกงานพระราชทานเพลิงศพนายกนก
รณยุทธ ณ เมรุวัดสุปัฏนารามวรวิหาร อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี 3 พฤศจิกายน
2516)

สวน เชื้อแก้ว. (2504). *ประวัติเมืองพิบูลมังสาหาร*. พระนคร: โรงพิมพ์มิตรไทย.

สำนักงานจังหวัดอุบลราชธานี. (2550). *อุบลราชธานี 2550*. อุบลราชธานี: สำนักงานจังหวัดฯ.

..... (2552). *แผนพัฒนาจังหวัดอุบลราชธานี พ.ศ. 2553 – 2556*.

(ฉบับทบทวน 8 กันยายน 2552). อุบลราชธานี: สำนักงานจังหวัดฯ.

สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อุบลราชธานี. (2534ก).

รายงานการบูรณะโบราณสถานอุโบสถ (สิม) วัดบ้านคำแย ตำบลไร่น้อย

อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี. อุบลราชธานี: สำนักงานฯ.

..... (2534ข). *รายงานการบูรณะหอไตรหนองขุหลุบ้านขุหลุตำบลขุหลุ อำเภอ*

ตระการพืชผลจังหวัดอุบลราชธานี. อุบลราชธานี: สำนักงานฯ.

สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อุบลราชธานี. (2535). *รายงานการบูรณะและ*

พัฒนาสิม (โบสถ์) โบราณ หอไตรวัดทุ่งศรีเมือง ตำบลในเมืองอำเภอเมือง

จังหวัดอุบลราชธานี. อุบลราชธานี: สำนักงานฯ.

..... (2536). *รายงานการบูรณะและพัฒนาสิม (โบสถ์) โบราณ หอไตรวัดบูรพาราม*

ตำบลในเมืองอำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี. อุบลราชธานี: สำนักงานฯ.

สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อุบลราชธานี. (2545). รายงานการบูรณะ
ปรับปรุงอาคารพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อุบลราชธานี ตำบลในเมืองอำเภอเมือง
จังหวัดอุบลราชธานี. อุบลราชธานี: สำนักงานฯ.

สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติ. (2503). โครงการพัฒนาการของรัฐสำหรับประเทศ.
กรุงเทพฯ: สำนักงานฯ.

สำนักนายกรัฐมนตรี. ส่วนวางแผนพัฒนาการเศรษฐกิจ สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติ.
(2505). แผนพัฒนาภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พ.ศ. 2505-2509. กรุงเทพฯ: สำนักฯ.

สำนักวิทยบริการ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม. ศูนย์สารนิเทศอีสานสิรินธร. (2554). บทความย่อ
งานวิจัยเกี่ยวกับภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เล่ม 1 – 18. มหาสารคาม: สำนักฯ.

..... (2556). รวมบทความในหนังสือพิมพ์เกี่ยวกับประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม
จังหวัดอุบลราชธานี. มหาสารคาม: สำนักฯ.

..... (2556). รวมบทความ รายงานการศึกษาค้นคว้าอิสระ มหาวิทยาลัย
มหาสารคาม. มหาสารคาม: สำนักฯ.

สุจิตต์ วงษ์เทศ. (2536). เยี่ยมอุบลฯ 3,000 ปี. กรุงเทพฯ: ม.ป.พ.

..... (2554). อุบลราชธานี มาจากไหน?. กรุงเทพฯ: แม่คำผาง.

สุเชาว์ มีหนองหว้า; และ กิตติรัตน์ สืบพันธ์. (2549). นักการเมืองถิ่นจังหวัดอุบลราชธานี.
กรุงเทพฯ: สถาบันพระปกเกล้า.

สุชัย เจริญมุขพันธ์; และ นพพร พันธุ์เพ็ง, บรรณาธิการ. (2549). จดหมายเหตุอุบลราชธานี.
อุบลราชธานี: ศิริธรรมออฟเซต.

สุธิดา ตันเลิศ. (2556). รวมบทความงานวิจัยกลุ่มมนุษยศาสตร์และกลุ่มสังคมศาสตร์ คณะศิลป
ศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี พ.ศ. 2556. อุบลราชธานี: คณะศิลปศาสตร์
มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี.

สุนทรี อาสะไวย์. (2525). จากอุดมการณ์พระศรีอารียถึงขบถผู้มีบุญในภาคอีสาน. กรุงเทพฯ:
สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

สุนทรพิพิธ, พระยา (เชย สุนทรพิพิธ). (2515ก). บันทึกความทรงจำ (1) : เรื่องการศึกษา
(และกีฬา) และการฝึกงานหัวเมือง. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ส่วนท้องถิ่น.

..... (2515ข). บันทึกความทรงจำ (2) เมื่อเป็นเลขาธิการมณฑล
อีสาน (อุบล) ของพระยาสุนทรพิพิธ (เชย สุนทรพิพิธ). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ส่วนท้องถิ่น.

..... (2516). บันทึกความทรงจำ (4) เมื่อเป็นปลัดมณฑลอุบล
ของพระยาสุนทรพิพิธ (เชย สุนทรพิพิธ). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ส่วนท้องถิ่น.

สุเทพ สุนทรเกสัช. (2546). หมู่บ้านอีสานยุค “สงครามเย็น” : สังคมวิทยาของหมู่บ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: มติชน.

สุเทพ สุนทรเกสัช, บรรณาธิการ. (2511). สังคมวิทยาของหมู่บ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. กรุงเทพฯ: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย.

สุปิยา ทาปทา. (2548). ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นอีสานและอุบลราชธานี. อุบลราชธานี: มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี.

สภาวัฒนธรรมแห่งชาติ. สำนักวัฒนธรรมทางวัฒนธรรม. (2500). เรื่องจังหวัดต่างๆ ในประเทศไทย. ม.ป.พ.

สุริยา โชคสวัสดิ์; และ สุพัฒน์ เจะปก. (2550). วัดหลวง อุบลราชธานี. อุบลราชธานี: มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี.

สุริยา สมุทคุปต์; และ พัฒนา กิตติอาษา. (2545). ทำไม “คนอีสาน” ในอดีตจึงใช้ผ้าชิ้นห่อคัมภีร์ใบลาน และ “คัมภีร์ใบลานอีสาน” กับการวิเคราะห์ทางมานุษยวิทยา. นครราชสีมา: สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี.

สุริยา สมุทคุปต์; และคนอื่นๆ. (2538). กรวด – หิน – ดิน – ทราย : รัฐ ทุนนิยม และชาวนาอีสานในยุคโลกาภิวัตน์. นครราชสีมา: ห้องไทยศึกษานิทรรศน์ สำนักวิชาเทคโนโลยีสังคม มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี.

สุรศักดิ์ ศรีสำอาง. (2545). ลำดับกษัตริย์ลาว. กรุงเทพฯ: สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กรมศิลปากร.

สุรัชย์ ศรีใส. (2554). จิตรกรรมฝาผนัง หอพระพุทธบาท วัดทุ่งศรีเมือง. อุบลราชธานี: โครงการทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี.

สุรัชย์ ศรีใส; และ อำนวย วรพงศธร. (2554). หอไตรวัดทุ่งศรีเมือง. อุบลราชธานี: โครงการทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี.

สุวิชช คุณผล. (2534). สุนัขโบราณคนดีศรีอุบล. อุบลราชธานี: มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี.

..... (2552). อุบลบานแบ่งเกษตรจรไกล เล่ม 1. อุบลราชธานี: สำนักงานหอการค้าจังหวัดอุบลราชธานี.

..... (2553). 6 รอบ 72 ปี ขอเขียน ข้อคิด ปราชญ์สุวิชช คุณผล. อุบลราชธานี: ศิริธรรมออฟเซต.

สุวิทย์ ธีรศาตวัด. (2546ก). ประวัติศาสตร์ลาว 1779 - 1975. กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์.

..... (2546ข). ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านอีสาน 2488 – 2544. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

- สุวิทย์ ชีรสาดิวัต. (2549). รายงานวิจัยประวัติศาสตร์อีสาน 2322 – 2488. ขอนแก่น: ภาควิชา
ประวัติศาสตร์และโบราณคดี คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- (2551). เศรษฐกิจอีสานหลังมีทางรถไฟ (พ.ศ. 2443 – 2488). ขอนแก่น: ภาควิชา
ประวัติศาสตร์และโบราณคดี คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- (2538). เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านนาตอน อำเภอน้ำโง จังหวัดอุบลราชธานี.
ขอนแก่น: CIDA; และสถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- สุวิทย์ ชีรสาดิวัต; และ ดารารัตน์ เมตตาริกานนท์. (2538). ประวัติศาสตร์อีสาน
หลังสงครามโลกครั้งที่สองถึงปัจจุบัน. ขอนแก่น: คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- สุวิทย์ ชีรสาดิวัต; และคนอื่นๆ. (2531). คู่มือแผนที่ประวัติศาสตร์อีสาน. ขอนแก่น: CIDA; และ
สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- สำนักงานการประถมศึกษาจังหวัดอุบลราชธานี. (2541). อุบลราชธานี : วันประถมศึกษา
แห่งชาติ 25 พฤศจิกายน 2541. อุบลราชธานี: สำนักงานฯ.
- (2542). พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ประถมศึกษาอุบลราชธานี. อุบลราชธานี: ม.ป.พ.
สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดอุบลราชธานี. (2553). อุบลศึกษา. อุบลราชธานี: สำนักงานฯ.
- สำนักศิลปากรที่ 11. (2554). อุบลราชธานี: สำนักฯ.
- โสภณ ชานะมูล. (2550). “ชาติไทย” ในทัศนะปัญญาชนหัวก้าวหน้า. กรุงเทพฯ: มติชน.
- เสริมศรี เกษมศรี. (2505). ประวัติวัดสุปัฏนารามวรวิหาร ... อุบลราชธานี และเทศกาลต่างๆ
ในประเทศไทย. กรุงเทพฯ: บรรณกิจ.
- หนังสือเชิดชู ดร.ปรีชา พิณทอง : บุคคลผู้มีผลงานเขียนทางด้านวัฒนธรรมประจำปี 2528
ของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. (2528). อุบลราชธานี: ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดอุบลราชธานี.
- หนังสือที่ระลึกในงานถวายผ้าพระกฐินพระราชทาน กรมการฝึกหัดครู ณ วัดมหายาวนาราม อำเภอน้ำโง
เมือง จังหวัดอุบลราชธานี 29 ตุลาคม 2531. (2531). อุบลราชธานี: ม.ป.พ.
- หนังสือที่ระลึกในพิธีเปิดอาคารทำการศูนย์อู่ศูนย์วิทยุภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
อำเภอน้ำโง จังหวัดอุบลราชธานี 23 มกราคม 2538. (2538). อุบลราชธานี: ม.ป.พ.
- หนังสือที่ระลึกงานพระราชทานเพลิงศพพระราชรัตนโนบล (พิมพ์ นารโท). (2556).
อุบลราชธานี: มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี.
- หมุ่น โสมะจิตติ. (2505). ประวัติวัดศรีทองและเมืองอุบลราชธานี (อย่างสังเขป). พระนคร: การพิมพ์
พาณิชย์.

หม่อมเจียงคำ ชุมพล ณ อยุธยา (ท.จ.) สตรีแห่งเมืองดอแก้ว บัณฑิตผู้เดินตามจารีตประเพณีไทย

อีสาน ที่ระลึกตุลาคม 2553. (2553). อุบลราชธานี: ศิริธรรมออฟเซต.

หม่อมเจียงคำ ชุมพล ณ อยุธยา (ท.จ.). (2555). อุบลราชธานี: กลุ่มสืบสานน้ำฮอย

หม่อมเจียงคำ ชุมพล ณ อยุธยา.

หอจดหมายเหตุแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติฯ จังหวัดอุบลราชธานี. (2556ก). ใบบอกเมืองเขมราช.

อุบลราชธานี: หอจดหมายเหตุฯ.

..... (2556ข). ใบบอกเมืองนครจำปาศักดิ์. อุบลราชธานี: หอจดหมายเหตุฯ.

..... (2556ค). ใบบอกเมืองอุบลราชธานี. อุบลราชธานี: หอจดหมายเหตุฯ.

..... (2556ง). หนังสือข่อยเกี่ยวกับลำดับญาติวงศ์ตระกูลเจ้าพระตา เจ้าพระวรราชภักดี
ของพระอุบลการประชานิตย์ (บุญชู พรหมวงศานนท์) อดีตข้าหลวงบริเวณอุบลราชธานี
พ.ศ. 2450.ม.ป.พ. (อัตสำเนา).

อ.กวีวงศ์. (2500). ปัญหาคำทำนายโลก. อุบลราชธานี: ม.ป.พ.

อาจารย์โกมล. (2543). พระเจ้าใหญ่วัดหลวง : วัดแรกของเมืองอุบลราชธานี. อุบลราชธานี:

ม.ป.พ. (ที่ระลึกในงานทอดกฐินสามัคคี 4-5 พฤศจิกายน 2543)

อุบลวาลิสสถาน วันประณมศึกษาแห่งชาติ 25 พฤศจิกายน 2541. อุบลราชธานี:

สำนักงานการประณมศึกษาจังหวัดอุบลราชธานี.

อนุสรณ์ในการเสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมราษฎร ภาค 3 พ.ศ. 2498. (2498). กรุงเทพฯ:

กรมศิลปากร.

อนุสรณ์ครบรอบ 50 ปี (พ.ศ. 2474 – 2524) อุบลวานิชสมาคม. (2525). อุบลราชธานี: ม.ป.พ.

อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ พระครูสุวิมล ธรรมสถิต (คำตา) อดีตเจ้าอาวาสวัดดงบัง

และเจ้าคณะตำบลหนองบ่อ อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี วันที่ 19 เมษายน 2551.

(2551). อุบลราชธานี: ม.ป.พ.

อนุสรณ์ฉลองครบรอบ 5 ปีอำเภอสิรินธร จังหวัดอุบลราชธานี. (2535). อุบลราชธานี: ม.ป.พ.

อนุสรณ์บุญหยด พันธุ์เพ็ง. 17 ธันวาคม 2520. (2520). กรุงเทพฯ: อำนวยสาส์น.

อนุสรณ์ปฐนียาจารย์แห่งเมืองอุบลฯ หลวงปู่พระธรรมเสนา (กิ่ง มหบุผล มหาเถระ). อุบลราชธานี:

ม.ป.พ.

อนุสรณ์พจน์ วงศ์เมืองจันทร์. (2555). อุบลราชธานี: ม.ป.พ.

อนุสรณ์ 2501 ศูนย์กลางอบรมการศึกษาผู้ใหญ่จังหวัดอุบลราชธานี. (2501). อุบลราชธานี: ม.ป.พ.

อนุสาวรีย์แห่งความดี : เนื่องในงานวันรำลึกแห่งความดีชาวอุบลราชธานี 11 พฤศจิกายน 2553.

อุบลราชธานี: ศิริธรรมออฟเซต.

อภิปรักษ์ คีนดี. (2543). "ประตูล่องศรที่อุบลฯ" Y2K. อุบลราชธานี: วิทยาการพิมพ์ออฟเซต.

อรรถ เลียงจินดาถาวร; และ โสรจ นามอ่อน. (2546). ประวัติเมืองอุบลราชธานีสำนวนอีสาน.

อุบลราชธานี: ฝ่ายข้อมูลท้องถิ่น สำนักวิทยบริการ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี.

อรรถ นันทจักร. (2535). เอกสารประกอบคำสอนรายวิชาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น HI 415 Local

History : ประวัติศาสตร์และหลักฐานทางประวัติศาสตร์ท้องถิ่นอีสาน.มหาสารคาม:

ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

มหาสารคาม.

อรรถ นันทจักร, บรรณาธิการ. (2536). รวมบทความว่าด้วย "นกหัสดีลิงค์": เนื่องในงาน

พระราชทานเพลิงศพเจ้าคุณนรียานุวัตร (เขมจารี) 7 เมษายน 2536. มหาสารคาม:

มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม.

อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. (2548). ประวัติศาสตร์เพื่อชุมชน : ทิศทางใหม่ของการศึกษาประวัติศาสตร์.

กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

อรรถพล ธรรมรังษี. (2557). พระวอ – พระตา : เส้นทางประวัติศาสตร์ผ่านวรรณกรรมท้องถิ่น.

มหาสารคาม: สถาบันวิจัยศิลปะและวรรณกรรมท้องถิ่น มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.

อภิศักดิ์ โสมอินทร์. (2516). ภูมิศาสตร์อีสาน. กรุงเทพฯ: พรศักดิ์เอนด์แอสโซซิเอท.

เอกสารประกอบการเสวนา "ช่างเขียนเมืองอุบล" และการแสดงหนังประโมทัย (หนังตะลุงอีสาน)

ในงานประเพณีแห่เทียนเข้าพรรษา วันที่ 22 กรกฎาคม 2553 ณ ลานกิจกรรม

พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ อุบลราชธานี อ.เมือง จ.อุบลราชธานี. อุบลราชธานี:

มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี.

แอนดรูส์,เจมส์ เอ็ม. (2480). รายงานการสำรวจโรคกักตามชนบทสยามครั้งที่ 2 พ.ศ. 2477.

พระนคร: กระทรวงเศรษฐกิจ.

แอมอนิเย, เอเจียน. (2539). บันทึกการเดินทางในลาวภาคหนึ่ง พ.ศ. 2438. แปลโดย ทอง-

สมุทร โดเร; และ สมหมาย เปรมจิตต์. เชียงใหม่: สถาบันวิจัยสังคม

มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

..... (2541). บันทึกการเดินทางในลาวภาคสอง พ.ศ. 2440. แปลโดย ทอง-

สมุทร โดเร; และ สมหมาย เปรมจิตต์. เชียงใหม่: สถาบันวิจัยสังคม

มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

- อีสานใต้. (2533). กรุงเทพฯ: ม.ป.พ. (กองวิชาประวัติศาสตร์ โรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า
จัดพิมพ์ในวโรกาส พลตรีหญิงสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จฯ
ทรงนำคณาจารย์และนักเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า ทักษะศึกษาภาค
ตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง ระหว่างวันที่ 25 – 27 พฤษภาคม 2533)
- อุบลมณี. (2553). อุบลราชธานี: วัดหนองป่าพง อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี.
- อุ้มคำ พงวงสา. (2546). ประวัติศาสตร์ลาว. แปลโดย ชอบ ดีสวนโคก. ขอนแก่น:
คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- อุดม พรประเสริฐ. (2531). สถาปัตยกรรมสำคัญเมืองอุบลฯ. อุบลราชธานี: ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัด
อุบลราชธานี; และ ศูนย์ศิลปวัฒนธรรมวิทยาลัยครูอุบลราชธานี.
- อุศนา นาศรีเคน. (2548). การสร้าง “ความเป็น (ไทย) อีสาน”: ความคิด “การพัฒนา” อีสาน.
กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- อ่ำ บุญไทย. (2476). กฤดาการบนที่ราบสูง: อ่านได้รสการเมืองดินนัก. กรุงเทพฯ: อักษรนิติ.
(พิมพ์รวมเล่มใหม่ตามต้นฉบับเดิม. ใน อ่ำ บุญไทย. (2543). กฤดาการบนที่ราบสูง:
อ่านได้รสการเมืองดินนัก. กรุงเทพฯ: สมาคมมิตรภาพญี่ปุ่น – ไทย).
- 222 ปี อุบลราชธานี. (2557). อุบลราชธานี: องค์การบริหารส่วนจังหวัดอุบลราชธานี.
- 2463 – 2555 คุณครูทอดบุญรัตน์พันธุ์. (2555). อุบลราชธานี. ม.ป.พ.
- 80 ปี คุณแม่ดอกแก้ว วิสเพ็ญ. (2555). อุบลราชธานี. ม.ป.พ.

บทความในวารสารและหนังสือ

- กนกวรรณ มะโนรมย์. (2548). การเมืองเรื่องอำนาจ และความรู้ กรณีนโยบายรัฐเกี่ยวกับเขื่อน
ปากมูล. วารสารศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี. 2(1): 4 – 34.
- (2552, มกราคม). พลวัตเมืองชายแดน : กรณีศึกษาเมืองโขงเจียม จังหวัด
อุบลราชธานี. วารสารศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี. 5(4): 346 – 395.
- กองบรรณาธิการนิตยสารศิลปวัฒนธรรม. (2540, ธันวาคม). สองปราชญ์กับประวัติศาสตร์
ลาว. วารสารศิลปวัฒนธรรม. 19(2): 108 – 110.
- กาญจณี ละอองศรี. (บทนำ). (2528, กุมภาพันธ์). ภาพยนตร์ขั้วของชนชาติไทย (พงศาวดาร)
โดย ภูเก้าพรร. รวมบทความประวัติศาสตร์. 7: 10 – 19.
- กันย์ ชโลธรรังษี. (2555). ทักษะของปัญญาชนอีสานต่อการเมืองในระบอบประชาธิปไตยระยะแรก
เริ่ม. จุลสารหอจดหมายเหตุธรรมศาสตร์. 114 – 122.

- กันย์ ชโลธรรังษี. (2556). การเผยแพร่แนวคิดประชาธิปไตยในภาคตะวันออกเฉียงเหนือหลัง พ.ศ.
2475 – ต้นทศวรรษ 2490. ใน จาก 100 ปี ร.ศ. 130 ถึง 80 ปี ประชาธิปไตย. หน้า 263 –
287. กรุงเทพฯ: สถาบันนโยบายศึกษา.
- กำพล จำปาพันธ์. (2546, มิถุนายน – พฤศจิกายน). การเมืองของการสมมตินามประเทศไทย : จาก
สยามและไทยเป็นไทย (ระหว่างทศวรรษ 2430 – 2480). วารสารอักษรศาสตร์
มหาวิทยาลัยศิลปากร. 26(1): 90 – 103.
- (2552, เมษายน – มิถุนายน). รัฐและความเป็นไทยในประวัติศาสตร์นิพนธ์ลาว.
วารสารเมืองโบราณ. 35(2): 25 – 56.
- คณะที่ปรึกษาของวารสารเมืองโบราณ. (2517, กันยายน). เล่าเรื่องเปิดเล่มวารสาร.
วารสารเมืองโบราณ. 1(ฉบับปฐมฤกษ์): 1 - 5.
- โครงการโบราณคดีแห่งประเทศไทย (ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ). (2529, มกราคม).
การสำรวจแหล่งภาพเขียนสีบนผนังหินที่ถ้ำโคง เทือกเขาภูโคง บ้านแก่งอะฮวน
ตำบลโนนสูง อำเภอตระการพืชผล จังหวัดอุบลราชธานี. วารสารศิลปากร.
29(6): 76 – 102.
- สุวัสถี โพธิพันธ์. (2545). “นายหนวย” (ศิลปิน ช่างฉลุ) : ประวัติ (สังเขป) และสาระสังเขป
งานเขียนประวัติศาสตร์. รวมบทความประวัติศาสตร์. 24: 193 – 225.
- จารุวรรณ ธรรมวัตร. (2541). สถานภาพการศึกษาประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์ลาว หมู่เฮา: ผู้อื่น :
ใจบ้าน : ใจเมือง. ใน วิถีทรรศน์ลาวในชุมชนสองฝั่งโขง. หน้า 182 – 219. อุบลราชธานี:
ศิริธรรมออฟเซต. (เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการ 60 ปี รศ.ศรีศักรวัลลิโภดม
กันยายน 2541).
- จำนวน พันธุมะโน. (2529). เรื่องพระวอพระตา. ใน การประชุมวิชาการ เมืองและชุมชนโบราณ
ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ วันที่ 26 – 29 สิงหาคม 2529. หน้า 100 – 132.
ขอนแก่น: มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- ฉลอง สุนทราวาณิชย์. (2529, กรกฎาคม – กันยายน). สัมพันธภาพไทย – ลาวเชิงประวัติศาสตร์
ก่อนคริสต์ศตวรรษที่ 20. วารสารแผนที่. 29(1): 20 – 29.
- (2531, กุมภาพันธ์ – เมษายน). การสัมมนาประวัติศาสตร์เมืองอุบลราชธานี
ช่วงอุบลราชธานีครอบ 200 ปี. จดหมายข่าวสังคมศาสตร์. 10(3): 95 – 100.
- (2535, กรกฎาคม – ธันวาคม). สถานภาพการศึกษาด้านประวัติศาสตร์ :
รายงานการสำรวจเบื้องต้นจากวิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิตสาขาวิชาประวัติศาสตร์
พ.ศ. 2515 – 2534. วารสารอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. 24(2) 11 – 22.

- นัตรทิพย์ นาสฎา. (2523). การศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ. ใน *เอกสารสัมมนาประวัติศาสตร์ : สถานะของวิชาประวัติศาสตร์ในปัจจุบัน*. หน้า 19 – 31. กรุงเทพฯ: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย.
- ชลดา โกพพิฒตา. (2553, มกราคม). วชิรญาณ. *วารสารอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย*. 22(1): 99 – 110.
- ชลิต ชัยครุฑิต. (2530, ธันวาคม). พัฒนาการชุมชนอีสานก่อนประวัติศาสตร์. *วารสารศิลปวัฒนธรรม*. 9(2): 30 – 34.
- (2540, พฤษภาคม – 2541, ตุลาคม). สถานภาพการศึกษาประวัติศาสตร์และโบราณคดีอีสานในช่วงสองศตวรรษที่ผ่านมา. *วารสารมนุษยศาสตร์สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น*. 16(1): 83 – 90.
- ชาติรี ประกิตนันทการ. (2549, กรกฎาคม – กันยายน). พระพุทธชินราชในประวัติศาสตร์การสร้างความเป็นไทย. *วารสารเมืองโบราณ*. 32(3): 49 – 52.
- ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. (2533, พฤษภาคม – สิงหาคม). ภาษากับการเมือง. *รัฐศาสตร์สาร*. 31(2): 139 – 169.
- ดร.ชนวิวัฒน์ศิลปสาร ปีที่ 1 – 4 พ.ศ. 2549 – 2552. (2552). อุดมราชธานี: สำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรราชธานี.
- ดาร์รัตน์ เมตตาริกานนท์. (2543, พฤษภาคม – สิงหาคม). พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของ “ท้องถิ่นนิยม” และ “ภูมิภาคนิยม” ในอีสานช่วงก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475. *วารสารธรรมศาสตร์*. 26(2): 5 – 44.
- (2544, มกราคม - มีนาคม). การเคลื่อนไหวทางการศึกษาและความคิดของกลุ่มต่างๆ ในอีสานในช่วงทศวรรษ 2470. *วารสารมนุษยศาสตร์สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น*. 19(2): 45 – 53.
- (2544, เมษายน – มิถุนายน). การเมืองของการนิยามความหมาย “อีสาน” พ.ศ. 2435 – 2475. *วารสารมนุษยศาสตร์สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น*. 18(3): 10 – 23.
- เดช บุญนาค. (2510). ขบถผู้มีบุญภาคอีสาน ร.ศ.121. *สังคมศาสตร์ปริทัศน์*. 5(1): 4-41.
- ด็ก แสนบุญ. (2548, พฤศจิกายน). “เมรุชั่วคราวนักษัตรดีลิงค์เมืองอุบล” มรดกทางงานช่างวัฒนธรรมพื้นถิ่นอีสาน. *วารสารศิลปวัฒนธรรม*. 27(1): 42 – 43.
- เถา ศรีชลาลัย. (2480, มิถุนายน). จดหมายเหตุทรงตั้งเจ้าประเทศราชสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ตอนต้น. *วารสารศิลปากร*. 1(4): 83 – 84.

แถมสุข นุ่มนนท์. (2557). องค์ความรู้เรื่องประวัติศาสตร์ไทยในสมัยปัจจุบัน (พ.ศ. 2551).

ใน *วารสารสมาคมประวัติศาสตร์*. 36: 101 – 116.

ทรงชนะ โดยอาษา. (2535). บ้านก้านเหลือง : แหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย.

วารสารศิลปากร. 35(6): 48 – 67.

ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ. (2528, กรกฎาคม – ธันวาคม). การเคลื่อนย้ายแรงงานอีสานเข้าสู่ส่วนกลางใน

อดีต. *วารสาร มศว มหาสารคาม*. 1(2): 135 – 145.

..... (2531, สิงหาคม – ตุลาคม). “ลาว” ในทัศนะของผู้ปกครองไทยสมัย

รัตนโกสินทร์. *จดหมายข่าวสังคมศาสตร์*. 11(1): 104 – 121.

..... (2548). “ลาว” ในทัศนะของไทย. ใน *เอกสารสัมมนาวิชาการประจำปี 2548 :*

เรื่องสู่สังคมสมานฉันท์. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

เทิม มีเต็ม. (2531, มกราคม). จารึกเมืองอุบล. *วารสารศิลปากร*. 7(5): 15 – 17.

ธงชัย วินิจจะกุล. (2531, พฤษภาคม – กรกฎาคม). ความเป็นชาติไทยและผลผลิตของชาตินิยม

: เอกสารประกอบการประชุมเชิงปฏิบัติการเรื่อง “รัฐไทย นามธรรม และรูปธรรม

วันจันทร์ที่ 25 เมษายน 2531. *จดหมายข่าวสังคมศาสตร์*. 11(4): 15 – 19

..... (2533, กุมภาพันธ์ – กรกฎาคม). การได้ดินแดนกับความทรงจำอำพราง.

สมุดสังคมศาสตร์. 12(3-4): 101 – 106.

..... (2540). ภาวะอย่างไรหนอที่เรียกว่าศิวิไลซ์ เมื่อชนชั้นนำสยามสมัยรัชกาลที่

5 แสวงหาฐานะของตนผ่านการเดินทางและพิพิธภัณฑสถานทั้งในและนอกประเทศ. ใน *ยุโรป*

กับรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว : โอกาส ความขัดแย้ง และการ

เปลี่ยนแปลง เล่ม 3 ยุโรป : การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม. หน้า 45 - 69.

กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

..... (2543). การเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์ของอดีต : ประวัติศาสตร์ใหม่หลัง 14 ตุลาคม.

ใน *สถานภาพไทยศึกษา : การสำรวจเชิงวิพากษ์*. หน้า 18 – 47. กรุงเทพฯ: สำนักงาน

กองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

..... (2544, พฤศจิกายน). ประวัติศาสตร์ไทยแบบราชาชาตินิยม : จากยุคอาณานิคม

อำพรางสู่ราชาชาตินิยมใหม่หรือลัทธิเสด็จพ่อของระบอบฟิไทยในปัจจุบัน.

วารสารศิลปวัฒนธรรม. 22(1): 32 – 37.

ธิดา สาระยา. (2528, กรกฎาคม). พัฒนาการของรัฐในกลุ่มน้ำมูล. *วารสารศิลปวัฒนธรรม*. 2(2):

15 – 20.

- ธีระพล อันมัย. (2556, กรกฎาคม – ตุลาคม). น้ำเปลี่ยน ปลาเปลี่ยน คนเปลี่ยน :
กรณีศึกษาคนเลี้ยงปลาในกระชัง บ้านบึงมะแลง อ.สว่างวีระวงศ์ จ.อุบลราชธานี.
วารสารศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี. 15(3): 204 – 234.
- ธวัช ปุณโณทก. (2522, มิถุนายน). ประวัติศาสตร์สังคมอีสานสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น.
วารสารศิลปวัฒนธรรม. 2(7): 33 – 34.
- (2531). ความสำคัญของศิลาจารึกอีสานสมัยไทย – ลาว. ใน *ข้อมูลประวัติศาสตร์
ในรอบทศวรรษ (พ.ศ. 2520 – 2530)*. หน้า 1 – 24. กรุงเทพฯ: สมาคมประวัติศาสตร์
ในพระราชูปถัมภ์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี.
- นครินทร์ เมฆไตรรัตน์. (2542). พลังของแนวคิดชาตินิยมกับการเมืองไทยในสมัยแรกเริ่มของรัฐ
ประชาชาติ. *รัฐศาสตร์สาร*. 21(3): 1 – 104.
- เนย วงศ์อุทุม. (2512). ประวัติจังหวัดอุบลราชธานี. ใน *ดวงผู้ฝัน*. หน้า 6 – 32. อุบลราชธานี:
จังหวัดอุบลราชธานี.
- นายลำพูน. (2529, ธันวาคม). ดำเนินเมืองอุบล. *วัฒนธรรมไทย*. 25(12): 63 – 68.
- นิติ กลีโกศล. (2541, กุมภาพันธ์ – เมษายน). ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช : ผมไปรับเสด็จพระเจ้า
อยู่หัวที่อุบล. *จุลสารไทยศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์*. 14(1): 45 – 59.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2523, กรกฎาคม). การศึกษาประวัติศาสตร์ไทยอดีตและอนาคต.
รวมบทความประวัติศาสตร์. ฉบับปฐมฤกษ์: 1 – 21.
- (2531, มกราคม). สู่ประวัติศาสตร์ประชาชนไทย. *วารสารศิลปวัฒนธรรม*.
9(3): 25 – 36.
- บัวไข เพ็งพระจันทร์. (2551, กันยายน – ธันวาคม). การฟื้นฟูคัมภีร์ใบลานในยุคอาณานิคม
ของฝรั่งเศส. *วารสารสังคมลุ่มน้ำโขง*. 3(4): 71 - 82.
- บำเพ็ญ ณ อุบล. (2532, พฤศจิกายน). ผืนเหล็กหลักเมืองของเมืองอุบลราชธานี.
วารสารศิลปวัฒนธรรม. 11(1): 128 – 134.
- (2535, กรกฎาคม). อุบลราชธานี 200 ปีเท่านั้นหรือ?. *วารสารศิลปวัฒนธรรม*. 13(9)
: 12-20.

- บำเพ็ญ ณ อุบล. (2540). ประวัติเมืองอุบลราชธานีและประวัติพระประทุมวราชสุริยวงศ์ (เจ้าท้าวคำผง) เจ้าครองเมืององค์แรกและเป็นผู้สร้างเมืองอุบลราชธานีเมื่อปี พ.ศ. 2321. หน้า 21 – 37. ใน *กำหนดการพิธีพระราชทานเพลิงศพพระครูปริยัตยานุวัตร (เส็ง อุตุตโม) อดีตเจ้าอาวาสวัดหลวง ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี วันอาทิตย์ที่ 5 ตุลาคม พ.ศ. 2540 เวลา 16.00 น. อุบลราชธานี: ม.ป.พ.*
- ปกรณ ปุกหุด. (2556, กรกฎาคม – ธันวาคม). พระพุทธปฏิมาแก้วผลึก : ศรัทธาแห่งมหาชน เมืองนักปราชญ์. 25 – 40. *จดหมายข่าว ศูนย์วิจัยสังคมอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี*. 1(2): 25 – 40.
- ประจักษ์ บุญอารีย์. (2550). อนุสาวรีย์แห่งความดี. ใน *พระประทุมวราชสุริยวงศ์ (เจ้าคำผง) : ที่ระลึกในงาน “230 ปี สดุดีวีรกรรมพระประทุมวราชสุริยวงศ์ (เจ้าคำผง)” ผู้ก่อตั้งเมืองอุบลราชธานี 8 – 10 พฤศจิกายน 2550*. หน้า 5 - 8. อุบลราชธานี: มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี.
- ประนุช ทรัพย์สาร. (2547, มิถุนายน – 2548, พฤษภาคม). พัฒนาการของชุมชนลุ่มน้ำชี มูล และโขง. *ช่อพะยอม*. 16 (1): 10 – 19.
- เปรมมา สัตยาวิวัฒน์. (2551). โบราณคดีสมัยศรีสุโขทัยกับการพัฒนาการประวัติศาสตร์สยาม. ใน *วารสารสมาคมประวัติศาสตร์*. 30: 238 – 262.
- พรสรวง เถาว์ทวี. (2554, พฤศจิกายน). ประวัติศาสตร์ธุรกิจหมอลำของอำเภอตระการพืชผล จังหวัดอุบลราชธานี : ความเฟื่องฟูหรือจมถอยของธุรกิจท้องถิ่น. *วารสารศิลปวัฒนธรรม*. 35(2): 51 – 64.
- พิมพ์รัตน์ พิพัฒน์กุล. (2545). บทบาทของขบวนการเสรีไทยต่อขบวนการเสรีลาว. *รัฐศาสตร์สาร*. 23(2): 17 – 44.
- พริยา มหาภิตติคุณ. (2543). แนวคิดและบทบาททางการเมืองของนายทองอินทร์ ภูริพัฒน์ ส.ส.อุบลราชธานี 4 สมัย (พ.ศ. 2476 – 2492). ใน *วิถีสังคมไทย*. หน้า 92 – 116. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- พัฒนา กิตติอาษา. (2551). “มานุษยวิทยาแบบคนมองคน” : ข้อสังเกตเบื้องต้นว่าด้วยกำเนิดและพัฒนาการของงานชาติพันธุ์นิพนธ์ในสยาม. *วารสารสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่*. 20(2): 159 – 163.

พรเพ็ญ อันตระกูล. (2528, กุมภาพันธ์). คำนำเรื่องเหตุการณ์เปลี่ยนแปลงการปกครองแผ่นดินสยาม คำกลอนภาษาไทยภาคอีสาน โดยขุนพรหมประศาสน์. *รวมบทความประวัติศาสตร์*.

7: 65 – 97.

พระมหาวีรวงศ์, สมเด็จพระเจ้า. (2490, ตุลาคม). เรื่องชนกลางชาติทางฝั่งแม่น้ำโขง. *วารสารศิลปากร*.

1(2): 51 – 61.

พระมหาวีรวงศ์, สมเด็จพระเจ้า (อ้วน ดิสโส). (2493, สิงหาคม). ประวัติและความสำคัญของสถานที่ทำน้อภิเษกจังหวัดอุบล. *วารสารศิลปากร*. 4(2): 71 – 75.

..... (2499). คำขวัญเสกถิ่นไทย. ใน *นิพนธ์ต่างเรื่อง*. หน้า 25 – 33. กรุงเทพฯ: ม.ป.พ.

พวงทอง รุ่งสวัสดิทรัพย์ ภาวครพันธุ์. (2549). เส้นทางการค้าสองฝั่งโขงกับการฟื้นฟูอาณาจักรลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา. ใน *จักรวาลวิทยา : รวมบทความเพื่อเป็นเกียรติแก่นิติ เอียวศรีวงศ์*. หน้า 59 – 71. กรุงเทพฯ: มติชน.

พัทธราวดี สาลี. (2552). การเปลี่ยนแปลงของถนนชยางกูร จังหวัดอุบลราชธานี ระหว่าง พ.ศ. 2524 – 2542. ใน *หนังสือรวมบทความวิชาการงานเวทีวิชาการระดับปริญญาตรี สังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ครั้งที่ 1 มหาวิทยาลัยศิลปากร*. หน้า 604 – 615. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.

ไพฑูรย์ มีกุล. (2528). การปฏิรูปการปกครองหัวเมืองลาวท้าว พ.ศ. 2434 – 2436.

ใน *รวมบทความทางวิชาการเกี่ยวกับอีสานศึกษา*. หน้า 11 – 20. มหาสารคาม: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม.

..... (2531). คนไทยมาจากไหน : กรณีอีสานใต้ (พิจารณาทางสังคมและวัฒนธรรม).

ใน *รวมบทความทางวิชาการ : อีสานศึกษา*. หน้า 22 – 36. มหาสารคาม: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม.

मितต ทรัพย์ผุด. (2556). ภูมิภาคลุ่มน้ำโขงกับมหาวิทยาลัยอุบลราชธานี. *จดหมายข่าว*

ศูนย์วิจัยสังคมอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี.

1(ฉบับปฐมฤกษ์): 1 – 16.

เมฆม สอดส่องกฤษ. (2555, กรกฎาคม – ธันวาคม). การสำรวจและศึกษาวิเคราะห์ชื่อร้านค้าภาษาจีนของชาวไทยเชื้อสายจีนในเขตอำเภอเมืองจังหวัดอุบลราชธานี. *วารสารศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี*. 8(2): 59 – 89.

- เลียง ไชยกาล. (2510). ความรู้เรื่องเมืองไทย (ภาคอีสาน). ใน *ประวัติศาสตร์ไทยของหลวงวิจิตร*
สุรการ พ.ศ. 2506. หน้า 1 – 91. กรุงเทพฯ: ม.ป.พ.(อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ
 หลวงวิจิตรสุรการ ณ เมรุหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 21 ตุลาคม
 2510).
- วัชร ศรีคำ. (2557, มกราคม – เมษายน). แร่งงานย้ายถิ่นเวียดนามในเขตเทศบาล
 เมืองอุบลราชธานี. *วารสารสังคมลุ่มน้ำโขง*. 10(1) 139 – 162.
- วรรณรักษ์วิจิตร, ขน. (2480, มีนาคม). วินิจฉัยประวัติพระประทุมราชวงศา (คำผง).
วารสารศิลปากร. 1(ฉบับปฐมฤกษ์): 90 – 91.
- วราภรณ์ พลอยบริสุทธิ์. (2535, กรกฎาคม). 2 ศตวรรษอุบลราชธานี. *อสท*. 32(12): 29 – 41.
- วิชัย ปรีชาพรประเสริฐ. (2535, กรกฎาคม). งานอุบลราชธานี 200 ปี. *เทศาภิบาล*. 87(7): 53 - 59.
- วิชุดา พิไลพันธ์. (2554). สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาธำรงราชานุภาพเสด็จไปตรวจราชการ
 มณฑลนครราชสีมา มณฑลอุดรและมณฑลอีสาน รศ. 125 (พ.ศ.2449). ใน *100*
เอกสารสำคัญ : สรรพสาระประวัติศาสตร์ไทย ลำดับที่ 8. หน้า 119 – 132.
 กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- วินัย พงศ์ศรีเพียร. (2539, มกราคม – มีนาคม). ประวัติศาสตร์นิพนธ์. *โลกประวัติศาสตร์*. 2(1):
 3 - 8.
- วรุณี ไอสถารมย์. (2533, กุมภาพันธ์). วิจัยหนังสือคู่มือแนะนำเอกสารจดหมายเหตุ
 จังหวัดอุบลราชธานี (เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 – รัชกาลที่ 7) กรมศิลปากร
 กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. *รวมบทความประวัติศาสตร์ฉบับครบรอบหนึ่งทศวรรษ*.
 12: 134 – 139.
- วุฒิชัย มูลศิลป์. (2520, พฤษภาคม – สิงหาคม). หัวเมืองอีสานสมัยปฏิรูปการปกครอง
 ในรัชกาลที่ 5. *วารสารประวัติศาสตร์*. 2(2): 11-14.
- (2550). พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการวางรากฐานการศึกษา
 ประวัติศาสตร์. *วารสารราชบัณฑิตยสถาน*. 32(4) : 726 – 738.
- ศรีศักรวัลลิโภดม. (2533, มกราคม – มีนาคม). อุบลราชธานีกับความเป็นที่สุดแห่งวัฒนธรรม
 อีสาน. *เมืองโบราณ*. 16(1): 15.
- (2535, กรกฎาคม). ภาพเขียนสีที่ผาแต้ม อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี
 อายุ 2 พันกว่าปีเท่านั้น. *ศิลปวัฒนธรรม*. 13(9): 126 – 134.

- ศุภชัย วรรณเลิศสกุล. (2556, กรกฎาคม- ตุลาคม). จังหวัดอุบลราชธานีกับการพัฒนาการท่องเที่ยวภายใต้กรอบวงกลมเศรษฐกิจลุ่มน้ำโขงตอนล่าง.
วารสารศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี. 18(3): 37 – 65.
- สมาคมสืบสวนของโบราณในประเทศไทยสยาม พระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. (2551). ใน วารสารสมาคมประวัติศาสตร์ฯ. 30: 6 – 27.
- สมชาย หมายดี. (2551, มกราคม – มีนาคม). เปรียบเทียบสภาพเศรษฐกิจของอุบลราชธานีกับปากเซและสหัสวันนะเขตตั้งแต่ พ.ศ. 2335 – 2524 : ข้อสังเกตเบื้องต้น. วารสารเมืองโบราณ. 49(1): 17 – 36.
- สมชัย ภัทรธนาพันธ์. (2548, เมษายน – มิถุนายน). อีสานกับรัฐไทย : การครอบงำความขัดแย้ง และการต่อต้าน. วารสารคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม. 24(2): 100 – 117.
- สมพุทธ ฐะเจน. (2552). แนวทางการพัฒนาเมืองอุบลราชธานีให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม. วารสารมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี. 4(3): 12 – 16.
- สมศรี ชัยวนิชยา. (2542, กันยายน). เชื้อนปากมูล : เหตุแห่งความขัดแย้งในสังคมไทย (พ.ศ. 2530 – 2538). วารสารวิชาการ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี. 2(1): 44 – 52.
- (2551, กรกฎาคม). การสำรวจสภาพเศรษฐกิจภาคตะวันออกเฉียงเหนือในทศวรรษ 2470. วารสารศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี . 5: 56 – 74.
- สายชล วรรณรัตน์. (2522, กรกฎาคม – กันยายน). การศึกษาประวัติศาสตร์นิพนธ์ในประเทศไทย. วารสารธรรมศาสตร์. 9(1): 150 – 166.
- สายชล สัตยานุรักษ์. (2551). ประวัติศาสตร์การสร้าง “ความเป็นไทย” กระแสหลัก. ใน จินตนาการความเป็นไทย. หน้า 35 – 52. นครปฐม: สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยมหิดล วิทยาเขตศาลายา.
- สายัณห์ ไพโรชญางิตร์. (2534). ข้อมูลใหม่เรื่องก่อนประวัติศาสตร์ในเขตลุ่มน้ำมูลล่าง : แหล่งโบราณคดีบ้านก้านเหลือง ต.ขามใหญ่ อ.เมือง จ.อุบลราชธานี. วารสารศิลปากร. 34(6): 23 – 34.
- (2535, เมษายน – มิถุนายน). โบราณคดีเชื่อมปากมูลกับการแก้ไขผลกระทบต่องิ่วแวดล้อม. วารสารเมืองโบราณ. 18(2): 23 – 37.
- สุกัญญา เบาจิต. (2549, กรกฎาคม – สิงหาคม). ใบเสมา “ขุมหิน” บ้านศรีบัว ตำบลสร้างถ่อ อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี. วารสารศิลปากร. 40(4): 5 – 13.

สุจิตต์ วงษ์เทศ. (2535, กรกฎาคม). อุบลราชธานี 200 ปี หรือ 2,000 – 3,000 ปี.

วารสารศิลปวัฒนธรรม. 13(9): 118 – 121.

สุริดา ตันเลิศ. (2554, พฤษภาคม – สิงหาคม). ประวัติศาสตร์นครจำปาศักดิ์และเมืองอุบลราชธานี
ในสายตาของเอเจียน แอมอนิเย. วารสารมนุษยศาสตร์สังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยขอนแก่น. 28(2): 46 - 66.

สุนทร เกตุวงศา. (2543, ตุลาคม). “อุบลราชธานี” เมืองประวัติศาสตร์แห่งแอ่งอีสาน.
วารสารการศึกษานอกโรงเรียน. 4(1): 53.

สุนัย ณ อุบล; และ สมชาย นิลอาธิ. (2539, กรกฎาคม). ผ้าทอเมืองอุบล. วารสาร
ศิลปวัฒนธรรม. 16(8): 136 – 158.

..... (2539, สิงหาคม). ผ้าทอเมืองอุบล (ตอนจบ). วารสารศิลปวัฒนธรรม. 16(9):
188 – 197.

สุนทรีย์ อาสะไวย์. (2531, กันยายน – 2532, เมษายน). อุทยานพระศรีอารียกับการเกิด
ขบวนการผู้มียุทธภาคอีสาน ร.ศ. 121 (พ.ศ. 2444 – 2445). รัฐศาสตร์สาร.
14(3) – 15(1): 128 – 185.

สุปียา ทาปทา. (2548, กรกฎาคม – 2549, กันยายน). อุบลเมืองนักปราชญ์ : อู่อารยธรรมอีสาน.
สารมนุษยศาสตร์. 2(1-2): 1 - 7.

สุรัตน์ วรจรรย์. (2527). ปัญหาการเผยแพร่ศาสนาของบาทหลวงฝรั่งเศสในหัวเมืองอีสาน
(ศึกษาเฉพาะกรณีเมืองอุบลราชธานี นครพนม สกลนคร พ.ศ. 2426 – 2432). ใน เอกสาร
เนื่องในการสัมมนาเรื่อง 300 ปีความสัมพันธ์ไทย – ฝรั่งเศส ภาควิชาประวัติศาสตร์
มหาวิทยาลัยรามคำแหง 14 – 15 ธันวาคม 2527. หน้า 225 – 254. กรุงเทพฯ:
มหาวิทยาลัยรามคำแหง.

สุวิชช คุณผล. (2550ก). ความเป็นมาของการสร้างอนุสาวรีย์ผู้ก่อตั้งสร้างเมืองอุบลฯ. ใน พระประ
ทุมวรราชสุริยวงษ์ (เจ้าคำผง) : ที่ระลึกในงาน “230 ปี สดุดีวีรกรรมพระประทุมวรราชสุ
ริยวงษ์ (เจ้าคำผง)” ผู้ก่อตั้งเมืองอุบลราชธานี 8 – 10 พฤศจิกายน 2550. หน้า 9 - 11.
อุบลราชธานี: มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี.

..... (2550ข). พระแก้วสำคัญของเมืองอุบลฯ. วารสารสืบสาน. 1(1): 49 – 52.

สุวิทย์ ธีรศาศวัต. (2547). การตั้งถิ่นฐานระดับเมืองในภาคอีสานสมัยกรุงธนบุรีถึงรัชกาลที่ 2
(พ.ศ. 2322 – 2367). ใน ท้องถิ่นลุ่มน้ำโขง : สามัญชนคนเชื้อขอบ. หน้า 11 – 42.
ขอนแก่น: ภาควิชาประวัติศาสตร์และโบราณคดี คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

สุวิทย์ วีระศาสตร์; และ ปรีชา อุตระกุล. (2536, พฤษภาคม – ตุลาคม). ประวัติศาสตร์อีสาน :

พรมแดนแห่งความรู้. วารสารมนุษยศาสตร์สังคมศาสตร์มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

11(1): 19 – 39.

เสนาะ เจริญพร. (2556, กรกฎาคม- ตุลาคม). ชวนที่บ้านหัวคำ ต.ขามใหญ่ อ.เมือง จ.อุบลราชธานี

วารสารศิลปศาสตร์มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี. 18(3): 145 – 163.

โสภี อุณหะยา. (2550, มกราคม – ธันวาคม). ระบบอุปถัมภ์ในสังคมลาวอาณาจักรล้านช้าง.

วารสารอินโดจีนฉบับเพื่อนบ้านของไทย. 8: 80 – 90.

เหมวรรณ เหมนัค. (2552, มกราคม). การพึ่งตนเอง : การพัฒนาทางเลือกของชุมชนชายแดน.

วารสารศิลปศาสตร์มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี. หน้า 142 – 156.

อภิญา เฟื่องฟูสกุล. (2543). “พื้นที่” ในทฤษฎีสังคมศาสตร์. สังคมศาสตร์. 12(2): 60 – 70.

อภิรักษ์ สงเคราะห์. (2554). จารึกพระเจ้ามเหศวร : ภาพสะท้อนประวัติศาสตร์อีสานใต้

ในสมัยคริสต์ศตวรรษที่ 7 (มรดกความทรงจำแห่งจังหวัดอุบลราชธานี). ใน 100 เอกสาร

สำคัญ : สรรพสาระประวัติศาสตร์ไทย ลำดับที่ 12. หน้า 119 – 132. กรุงเทพฯ: สำนักงาน

กองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

อรรถ นันทจักร. (2529, มีนาคม). กฎหมายภาคอีสานกับการเปลี่ยนแปลงตามจารีตและประเพณี

นิยมาชนสำนักกรุงเทพฯ. วารสารศิลปวัฒนธรรม . 7(15): 108 -111.

..... (2532, มกราคม). ประวัติศาสตร์อีสานในพื้นที่เมืองอุบล. วารสารศิลปวัฒนธรรม .

10(3): 120 - 130.

..... (2533, สิงหาคม). นกหัสดีลิงค์ตัวสุดท้ายของกลุ่มชนไท – ลาวสายจำปาสัก.

วารสารศิลปวัฒนธรรม. 11(10): 104 – 109.

..... (2535, มกราคม-มิถุนายน). อุบลราชธานีกับการสร้างตำนาน 200 ปี.

วารสารมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม .11(1): 44.

..... (2537ก). สภาพทางสังคมและวัฒนธรรมของหัวเมืองอีสานก่อนและหลังการ

ปฏิรูปมณฑลเทศาภิบาล. ใน รวมบทความทางวิชาการ : อีสานคดีศึกษา. หน้า 1 - 28.

มหาสารคาม: ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

มหาสารคาม.

..... (2537ข). พื้นที่เมืองอุบล : ข้อวินิจฉัยบางประการและภาพสะท้อน. ใน รวม

บทความทางวิชาการ อีสานคดีศึกษา. หน้า 53 – 120. มหาสารคาม: ภาควิชา

ประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม.

..... (2540). สถานภาพการศึกษาประวัติศาสตร์เมืองอุบลราชธานีโดยสังเขป. ม.ป.พ.

- อริญญวัตรรณชาติ. (2553). ความรู้เรื่องอีสานในงานเขียนของชนชั้นนำสยามในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. ม.ป.พ.
- อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2543, มกราคม – มิถุนายน). แนวความคิดและวิธีการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในมิติวัฒนธรรม. วารสารสถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. 1(ฉบับปฐมฤกษ์): 17 – 32.
- เอกรินทร์ ฟังประชา. (2541, มกราคม). วัดภูเขาแก้ว แก้วกลางวนาลัย. วารสารศิลปวัฒนธรรม. 13(9): 188 – 194.
- (2541, กุมภาพันธ์). แอ่งอารยธรรมบ้านก้านเหลือง เมืองอุบลฯ. วารสารศิลปวัฒนธรรม. 13(10): 188 – 194.
- อุศนา นาศรีเคน. (2549, กรกฎาคม – กันยายน). การรับรู้เกี่ยวกับ “พื้นที่” อีสานกับการขยายอำนาจของกรุงเทพฯ. วารสารคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม. 25(3): 83 – 99.

เอกสารประกอบการสัมมนา

- เอกสารการสัมมนาทางวิชาการเรื่อง ทบทวนอดีตอีสาน : บทนำเสนอการศึกษาทางด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดี : ข้อมูลจากการขุดค้นโบราณสถานและแหล่งโบราณคดีในเขตจังหวัดอุบลราชธานี - ร้อยเอ็ด วันจันทร์ที่ 31 มกราคม พ.ศ. 2548 ณ ห้องประชุม 402 ตึกอธิการบดี มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี. อุบลราชธานี: มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี.
- ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ, บรรณาธิการ. (2546). เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการ : ประวัติศาสตร์การขยายตัวของชุมชนลุ่มน้ำชี. มหาสารคาม: ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- มหาวิทยาลัยขอนแก่น. ภาควิชาประวัติศาสตร์และโบราณคดี คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์. (2540). เอกสารประกอบการสัมมนา “ท้องถิ่นศึกษา ภูมิปัญญาแห่งการพัฒนา”.
- ขอนแก่น: ภาควิชาฯ.
- มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี. สาขาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์. (2556). ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นอาเซียน : อีสาน : อุบลราชธานี. อุบลราชธานี: มหาวิทยาลัยฯ.

- มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี. คณะศิลปศาสตร์. (2552). การประชุมเครือข่ายและการ
นำเสนอผลงานทางวิชาการระดับบัณฑิตศึกษาด้านลุ่มน้ำโขงศึกษาของประเทศไทย.
อุบลราชธานี:มหาวิทยาลัยฯ.
- วิทยาลัยครูอุบลราชธานี. (2530). เอกสารประกอบการสัมมนาวิชาการวัฒนธรรม
และมรดกอุบลราชธานี. อุบลราชธานี: วิทยาลัยครูฯ.
- (2531). เอกสารประกอบการสัมมนาวิชาการ ประวัติศาสตร์และ
โบราณคดีอุบลราชธานี ระหว่างวันที่ 26-28 กันยายน 2531. อุบลราชธานี: วิทยาลัยครูฯ.
- (2532). เอกสารประกอบการสัมมนาวิชาการ อุบลราชธานี: ความสำคัญ
ทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม 25 – 26 กันยายน 2532. อุบลราชธานี: วิทยาลัยครูฯ.
- (2533). เอกสารประกอบการสัมมนาวิชาการ ประวัติศาสตร์และ
โบราณคดีอุบลราชธานีครั้งที่ 3 ระหว่างวันที่ 3-5 กันยายน 2533. อุบลราชธานี:
วิทยาลัยครูฯ.
- (2534ก). การประชุมเสวนาเรื่อง “ผ้าและการแต่งกายพื้นเมืองของชาวอุบลราชธานี”.
อุบลราชธานี: ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดอุบลราชธานี.
- (2534ข). รายงานประชุมเสวนาวิชาการ “หมอลำและการแต่งกาย
พื้นเมือง วัดและประเพณีพื้นบ้าน ของดีเมืองอุบลและภูมิปัญญาชาวบ้าน”.
อุบลราชธานี: ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดอุบลราชธานี.
- (2536). เอกสารประกอบการสัมมนาวิชาการ อุบลราชธานี: อดีต ปัจจุบัน
และอนาคตวันที่ 6-8 กรกฎาคม 2536. อุบลราชธานี: วิทยาลัยครูฯ.
- สุเชาว์ มีหนองหว้า. (2550). อุบลราชธานีกับการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง.
ใน เอกสารประกอบการสัมมนา “อีสานศึกษา : สถานการณ์และความรู้” ณ ห้องประชุม
ดอกจาน คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี วันที่ 14 สิงหาคม 2550.
หน้า 6 – 32. อุบลราชธานี: คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี.
- สุทธิณี ยาวะประภาษ, บรรณาธิการ. (2532). การสัมมนาทางวิชาการ เรื่อง วัฒนธรรมพื้นบ้าน :
กรณีอีสาน. กรุงเทพฯ: อมรินทร์ พริ้นติ้งกรุ๊ป.

วิทยานิพนธ์และงานวิจัย

- กนกวรรณ มะโนรมย์. (2552). รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ พัฒนาการและการขยายตัวของ
เมืองชายแดน : กรณีศึกษาเมืองโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี. อุบลราชธานี:
คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี. ถ่ายเอกสาร.
- กันย์ ชโลธรรังษี. (2555). การตอบสนองของปัญญาชนอีสานต่อการเมืองไทยใน
ระบอบประชาธิปไตย พ.ศ. 2475 – 2500. วิทยานิพนธ์ อ.ม.(ประวัติศาสตร์).
กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.
- เกื้อกูล ขวัญทอง. (2539). พัฒนาการแนวความคิดสังคมนิยมในระบบพรรคการเมืองไทย
พ.ศ. 2511 – 2519. วิทยานิพนธ์ กศ.ม. (ประวัติศาสตร์). มหาสารคาม:
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาสารคาม. ถ่ายเอกสาร.
- กำพล จำปาพันธ์. (2552). ข้าเจือง: กบฏผู้มีบุญในพระราชอาณาเขตสยาม พ.ศ. 2415 – 2436.
วิทยานิพนธ์ อ.ม.(ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
ถ่ายเอกสาร.
- กาญจนา ชินนาค. (2549). นกหัสดีลิงค์ : การวิเคราะห์ทางมานุษยวิทยา.
อุบลราชธานี: มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี. ถ่ายเอกสาร.
- กิติรัตน์ สีหพันธ์. (2533). การรวมคณะสงฆ์อีสานเข้ากับคณะสงฆ์ไทย พ.ศ. 2434 – พ.ศ. 2488.
วิทยานิพนธ์ ศศ.ม..(ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัย
ธรรมศาสตร์.ถ่ายเอกสาร.
- (2549). ประวัติศาสตร์นิพนธ์ลาวสมัยใหม่ (ค.ศ. 1975 – ปัจจุบัน).วิทยานิพนธ์
ปร.ด. (ไทศึกษา). มหาสารคาม: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
ถ่ายเอกสาร.
- กิตตินิพนธ์ สิริทรภูมิ. (2550). การค้าโคกระบือในกลุ่มน้ำมูลตอนล่าง พ.ศ. 2435 - 2535.
ปริญญานิพนธ์ กศ.ม. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัย
ศรีนครินทรวิโรฒ. ถ่ายเอกสาร.
- กรณรงค์ เกรียนรวิ. (2545). อำนาจขององค์ความรู้ในงานวาทกรรมประวัติศาสตร์ศิลปะ
และโบราณคดีเขมรในประเทศไทย. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. (ประวัติศาสตร์).
กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. ถ่ายเอกสาร.

- ขนิษฐา ทุมมากรณ์; และคนอื่นๆ. (2546). รายงานผลการดำเนินงานโครงการทำนุบำรุง
ศิลปวัฒนธรรมโครงการจัดสร้างฐานข้อมูลสารสนเทศจัดหมายเหตุอีสาน :
ภาพเก่าจังหวัดอุบลราชธานี. ฝ่ายข้อมูลท้องถิ่น สำนักวิทยบริการ
มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี. ถ่ายเอกสาร.
- คณินนิตย์ จันทบุตร. (2533). พระพุทธศาสนาในจังหวัดอุบลราชธานี (พ.ศ. 2335 – 2453).
อุบลราชธานี: สถาบันราชภัฏอุบลราชธานี. ถ่ายเอกสาร.
- (2545ก). ความสำเร็จในการปฏิบัติภารกิจของวัด . ศึกษาเฉพาะกรณี วัดหนอง
ป่าพง อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการ
การศึกษาแห่งชาติ.
- (2545ข). ความสำเร็จในการปฏิบัติภารกิจของวัด . ศึกษาเฉพาะกรณี วัดป่า
นันทาชาติ อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการ
การศึกษาแห่งชาติ.
- คณินนิตย์ จันทบุตร; บุญธรรม ทองเรือง; และ อำนวย วรพงศธร. (2542). ภูมิปัญญาชาวบ้าน
อุบลราชธานี : กรณีเทคโนโลยีพื้นบ้าน. อุบลราชธานี: สถาบันราชภัฏอุบลราชธานี.
- คมเนตร ญาณโสภณ. (2534). อำนาจท้องถิ่นแบบจารีตและผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลง
การปกครองท้องถิ่นในยุคเทศบาล. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. (ประวัติศาสตร์).
กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. ถ่ายเอกสาร.
- จารุพิชญ์ เรืองสุวรรณ. (2535). นโยบายของรัฐบาลไทยเกี่ยวกับการผลิตไหมในภาคตะวันออก
ออกเฉียงเหนือ พ.ศ. 2444 - 2503. วิทยานิพนธ์ กศ.ม.(ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ:
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร. ถ่ายเอกสาร.
- จารุวรรณ ขำเพชร; และคนอื่นๆ. (2546). วัฒนธรรมสัมพันธ์ชายแดนไทย – ลาว. อุบลราชธานี:
มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี.
- จุฬาร ชาติช่วงนิรันดร์. (2527). ประวัติศาสตร์หมู่บ้าน : บ้านโปโล. ขอนแก่น: สถาบันวิจัย
และพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น. ถ่ายเอกสาร.
- (2529). ประวัติศาสตร์หมู่บ้าน : บ้านบ่อบุ ตำบลไถ่คำ อำเภออำนาจเจริญ
จังหวัดอุบลราชธานี. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
ถ่ายเอกสาร.
- เจริญ ไวรวัจนกุล. (2536). การสำรวจวัฒนธรรมลุ่มแม่น้ำมูล : โครงสร้างและภาวะการรับรู้.
สุรินทร์: ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดสุรินทร์ วิทยาลัยครูสุรินทร์.

- เฉลิมเกียรติ ภาระเวช. (2542). *บทบาททางการเมืองของผู้นำท้องถิ่นอีสานระหว่าง พ.ศ. 2481 – 2495*. วิทยานิพนธ์ ร.ม. (การปกครอง). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.
- ชลิตวิพัตนะพร. (2529). *การอพยพย้ายถิ่นในดินแดนอีสานระหว่างปี พ.ศ. 2331 – 2453*. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. (ไทยคดีศึกษา (เน้นสังคมศาสตร์)). มหาสารคาม: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม. ถ่ายเอกสาร.
- ชอบ ดีสวนโคก; และคนอื่นๆ. (2532). *รายงานการวิจัยเรื่องการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในชุมชน ลุ่มแม่น้ำมูลตั้งแต่ พ.ศ. 2475 - ปัจจุบัน*. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการการวิจัยแห่งชาติ. ถ่ายเอกสาร.
- ชาญณรงค์ อาตศรี. (2554). *การศึกษาและจัดจำแนกผ้าห่อคัมภีร์ใบลานอีสานที่พบในวัดมณีวนาราม อ.เมืองอุบลราชธานี จ. อุบลราชธานี*. รายงานการศึกษาค้นคว้าอิสระ ศศ.บ. (โบราณคดี). กรุงเทพฯ: ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร. ถ่ายเอกสาร.
- ชาติรี เพ็ญศรี. (2543). *วาทกรรมการพัฒนาของรัฐไทย : พ.ศ. 2504 – 2539*. วิทยานิพนธ์ ร.ม. (การปกครอง). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.
- ดลนภา เพิ่มสมบัติ. (2549). *กบฏผู้มีบุญภาคอีสาน พ.ศ. 2444 – 2445*. สารนิพนธ์ ศศ.ม. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยรามคำแหง. ถ่ายเอกสาร.
- ดาร์รัตน์ เมตตาริกานนท์. (2543). *การรวมกลุ่มทางการเมืองของ “ส.ส.อีสาน” พ.ศ. 2476 – 2494*. วิทยานิพนธ์ อ.ด. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.
- โดม ไกรปกรณ์. (2541). *ตำราพระราชพิธีสมัยรัชกาลที่ 4 – 5 (พ.ศ. 2394 – 2453)*. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. ถ่ายเอกสาร.
- (2548). *ขบวนการสิ่งแวดล้อมในสังคมไทย ระหว่าง พ.ศ. 2525 – 2540 : ศึกษาการเคลื่อนไหวคัดค้านโครงการเขื่อนน้ำโจน เขื่อนแก่งกรุง และเขื่อนปากมูล*. วิทยานิพนธ์ อ.ด. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.

- ถนอมจิต มีชื่น. (2531). จอมพล ป.พิบูลสงครามกับงานฉลองกิ่งพุทธศตวรรษ.
วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. ถ่ายเอกสาร.
- ทันติมา เดชโชติ. (2549). ความช่วยเหลือทางวิชาการของสหรัฐอเมริกาต่อประเทศไทย พ.ศ. 2493
- 2516. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์. ถ่ายเอกสาร.
- ทวีศักดิ์ เผือกสม. (2540). การปรับตัวทางความรู้ ความจริง และอำนาจของชนชั้นนำสยาม
พ.ศ. 2325 – 2411. วิทยานิพนธ์ อ.ม. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ:
บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.
- ชนพงศ์ จิตต์สง่า. (2552). “วชิรญาณ” กับการแสวงหาความรู้ของชนชั้นนำของสยาม พ.ศ. 2427
- 2448. วิทยานิพนธ์ อ.ม. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.
- ธัญชัย รสจันทร์. (2550). สภาพเศรษฐกิจของเมืองอุบลราชธานี ระหว่าง พ.ศ. 2335 –
ทศวรรษที่ 2460. วิทยานิพนธ์ อ.ม. (ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้). กรุงเทพฯ:
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร. ถ่ายเอกสาร.
- ธัญญาสังขพันธ์; ทม เกตุวงศา; และ ลาวัญย์ สังขพันธ์. (2547). การศึกษาสถานที่
สำคัญของท้องถิ่นในลุ่มแม่น้ำชีโดยกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน : รายงานการวิจัย ชุด
โครงการวิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคอีสาน. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการ
วิจัย (สกว.). ถ่ายเอกสาร.
- ธีรชัย บุญมาธรรม. (2527). ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นหัวเมืองกาฬสินธุ์ พ.ศ. 2326 – 2450.
วิทยานิพนธ์ อ.ม. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
ถ่ายเอกสาร.
- (2532). รายงานการวิจัยเรื่องสถานภาพการศึกษาเรื่องความเชื่อของชาวอีสาน.
กรุงเทพฯ: โครงการไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.
- (2533). ประวัติศาสตร์สังคมอีสานตอนบน พ.ศ. 2318 – 2450. มหาสารคาม:
ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะวิชามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ วิทยาลัยครูมหาสารคาม.
- ธีระ ฤทธิวรรณ. (2545). การขยายตัวของชุมชนในเขตเทศบาลเมืองอุบลราชธานี ระหว่างปี
พ.ศ. 2478 - 2542. วิทยานิพนธ์ กศ.ม. (ประวัติศาสตร์). มหาสารคาม: บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาสารคาม. ถ่ายเอกสาร.

- ธวัชชัย ชื่นไพศาลศิลป์. (2541). การศึกษาพัฒนาการของชุมชนโบราณบ้านคูเมือง ตำบลคูเมือง อำเภอมหาชนะชัย จังหวัดยโสธร. การศึกษาเฉพาะบุคคล ศศ.บ. (โบราณคดี).
กรุงเทพฯ: คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร. ถ่ายเอกสาร.
- ธวัชชัย ไพไธย. (2534). ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับอาณาจักรหลวงพระบาง เวียงจันทน์ และจำปาศักดิ์ ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 – รัชกาลที่ 5 (พ.ศ. 2325 - 2446). ปรินิพนธ์ กศ.ม. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. ถ่ายเอกสาร.
- นรินทร์ เมฆไตรรัตน์. (2527). ประวัติศาสตร์ภูมิปัญญาของการเปลี่ยนระบอบการปกครองสยามระหว่าง พ.ศ. 2470 – 2480. วิทยานิพนธ์ อ.ม. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.
- นงลักษณ์ ลิ้มศิริ. (2524). ความสำคัญของกบฏหัวเมืองอีสาน พ.ศ. 2325 - 2446. วิทยานิพนธ์ อ.ม. (ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร. ถ่ายเอกสาร.
- เนื่ออ่อน ขวาทองเขียว. (2555). การรับรู้เกี่ยวกับ “ลาว” ในสังคมไทย. กรุงเทพฯ: คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนดุสิต. ถ่ายเอกสาร.
- นาฏนภา ปัจจกะโต. (2536). บทบาทคณะสงฆ์ในหัวเมืองอีสานในการสนับสนุนการปกครองของรัฐระหว่าง พ.ศ. 2435 – 2505. ปรินิพนธ์ กศ.ม. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. ถ่ายเอกสาร.
- นาฏวิภา ชลิตานนท์. (2522). วิวัฒนาการของการเขียนประวัติศาสตร์ไทยตั้งแต่สมัยโบราณจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น. วิทยานิพนธ์ อ.ม. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.
- นารีรัตน์ ปิรสุทธิภูมิพร. (2548). รายงานการวิจัยเรื่องคนจีนกับการขยายตัวของชุมชนลุ่มน้ำชี. มหาสารคาม: ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม. ถ่ายเอกสาร.
- นุชนาฏ ผ่าผิวดิ. (2543). นิตยสารศิลปวัฒนธรรม : การนำเสนอประวัติศาสตร์ในสังคมปัจจุบัน ศึกษาเฉพาะเรื่องจากปก. สารนิพนธ์ วส.บ. (หนังสือพิมพ์และสิ่งพิมพ์). กรุงเทพฯ: คณะวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. ถ่ายเอกสาร.
- นฤพร พลบุญ. (2556). นโยบายของรัฐบาลต่อการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในเมืองสุรินทร์ พ.ศ. 2435 – 2506. ปรินิพนธ์ ศศ.ม. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. ถ่ายเอกสาร.

- บุญยงค์ เลื่อนนารี. (2547). การวิเคราะห์สังคมวัฒนธรรมเมืองอุบลราชธานีก่อนสมัยเทศาภิบาลตามต้นฉบับเอกสารโบราณพื้นเมืองอุบล. อุบลราชธานี: หลักสูตรสาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี. ถ่ายเอกสาร.
- ปิยะฉัตร ปิตะวรรณ. (2528). ความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในอีสาน พ.ศ. 2325 – 2500. อุบลราชธานี: ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ วิทยาลัยครูอุบลราชธานี. ถ่ายเอกสาร.
- (2531). การสำรวจโบราณในเขตจังหวัดภาคอีสาน (อุบลราชธานี, นครพนม, มุกดาหาร, ร้อยเอ็ด, หนองคาย). อุบลราชธานี: ภาควิชาประวัติศาสตร์ วิทยาลัยครูอุบลราชธานี.
- ปิ่นเพชร จำปา. (2545). วัฒนธรรมการท่องเที่ยวของคนไทย พ.ศ. 2394 – 2544. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. ถ่ายเอกสาร.
- ประนุช ทรัพย์สาร. (2525). วิวัฒนาการเศรษฐกิจหมู่บ้านในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย พ.ศ. 2394 - 2475. วิทยานิพนธ์ อ.ม. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.
- (2545). ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจอีสาน. มหาสารคาม: ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม. ถ่ายเอกสาร.
- (2547). พัฒนาการของสังคมอีสานในพุทธศตวรรษที่ 24 – 25. คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม. ถ่ายเอกสาร.
- ประภาพร แพงพะเนา. (2535). การพัฒนาแหล่งน้ำในภาคอีสาน ระหว่างปี พ.ศ. 2482 - 2506. วิทยานิพนธ์ กศ.ม. (ประวัติศาสตร์). มหาสารคาม: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม. ถ่ายเอกสาร.
- ประยุทธ์ ปริชาภรณ์. (2522). การพัฒนาการปกครองส่วนท้องถิ่นของไทย ระหว่าง พ.ศ. 2475 - 2500. วิทยานิพนธ์ กศ.ม. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. ถ่ายเอกสาร.
- ปราการ กลิ่นฟุ้ง. (2551). การเสด็จพระราชดำเนินท่องเที่ยวต่างจังหวัดของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช พ.ศ. 2493 – 2530. วิทยานิพนธ์ อ.ม. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.

ปราณี วรรณปะเก. (2537). *การผลิตข้าวในบริเวณลุ่มแม่น้ำมูลระหว่าง พ.ศ. 2489 – 2516*.

ปริชญานิพนธ์ กศ.ม. (ประวัติศาสตร์).มหาสารคาม: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม. ถ่ายเอกสาร.

เปรมวิทย์ ท่อแก้ว. (2534). *การก่อตั้งและขยายตัวของธรรมยุติกนิกายในภาค*

ตะวันออกเฉียงเหนือ (พ.ศ. 2394 - 2473). วิทยานิพนธ์ อ.ม.(ประวัติศาสตร์).กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.ถ่ายเอกสาร.

ปวีณา ป้องกัน. (2552). *การเมืองเรื่องพื้นที่และการสร้างตัวตนของสายตระกูลอดีตเจ้านายเมือง*

อุบลราชธานี. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม.(สังคมศาสตร์และการพัฒนา). อุบลราชธานี: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี. ถ่ายเอกสาร.

พรรณีกา ฉายากุล. (2547). *ส.ส. ภาคอีสานกลุ่มแนวคิดสังคมนิยม พ.ศ. 2490 – 2506*.

วิทยานิพนธ์ อ.ม. (ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร. ถ่ายเอกสาร.

พรรณี พลไชยขา. (2536). *บทบาทของมิชชันนารีโรมันคาทอลิกในอีสาน ปี พ.ศ. 2424 – 2496*.

ปริชญานิพนธ์ กศ.ม. (ประวัติศาสตร์). มหาสารคาม: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม. ถ่ายเอกสาร.

พรรษา สิ้นสวัสดิ์. (2521). *ความสัมพันธ์ระหว่างกรุงเทพฯ กับเมืองเวียงจันทน์ในรัชสมัย*

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2367 – 2370. วิทยานิพนธ์ อ.ม. (ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร. ถ่ายเอกสาร.

พรสรวง เก่าวทิว. (2543). *พัฒนาการของหมอลำในเมืองอุบลราชธานี*. วิทยานิพนธ์

ศศ.ม. (ประวัติศาสตร์). เชียงใหม่: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. ถ่ายเอกสาร.

พัชรลดา จุลเพชร. (2548). *แนวคิดเรื่องกึ่งพุทธกาลในสังคมไทย พ.ศ. 2475 – 2500*.

วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. ถ่ายเอกสาร.

เพ็ญพิไลลักษณ์ มณีภาค. (2535). *วรรณกรรมของขุนพรหมประศาสน์*. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. (ไทย

คดีศึกษา (เน้นมนุษยศาสตร์)). มหาสารคาม: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม. ถ่ายเอกสาร.

เพ็ญศรี เจริญวานิช. (2541). *การพัฒนาตลาดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ :*

กรณีศึกษาแหล่งท่องเที่ยวใน 5 จังหวัด คือ ขอนแก่น นครราชสีมา บุรีรัมย์ เลย และอุบลราชธานี. ขอนแก่น: มหาวิทยาลัยขอนแก่น. ถ่ายเอกสาร.

- พิชิต พิทักษ์. (2540). “ท้องถิ่น” ในการรับรู้ของชนชั้นนำไทยช่วงสมัยปฏิรูปการปกครอง พ.ศ. 2435. วิทยานิพนธ์ อ.ม. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.
- พิพัฒน์ กระแจะจันทร์. (2550). การสร้างภาพลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ “ชาวเขา” ในสังคมไทย ระหว่างทศวรรษ 2420 ถึงทศวรรษ 2520. วิทยานิพนธ์ อ.ม. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.
- พิรุฬห์ สวัสดิ์รัมย์. (2530). การปฏิรูปการศึกษาในมณฑลอีสาน พ.ศ. 2442 – 2475. ปรินูญานิพนธ์ กศ.ม.(ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. ถ่ายเอกสาร.
- ปรีชา คุ้มณะศิริ. (2533). แนวคิดและบทบาททางการเมืองของทองอินทร์ ภูริพัฒน์. วิทยานิพนธ์ อ.ม. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.
- พุทธพล มงคลวรรณ. (2548). ขบวนการคอมมิวนิสต์ในเขตภูพาน พ.ศ. 2504 – 2525. วิทยานิพนธ์ อ.ม. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.
- ไพฑูรย์ เจ๊ะแอ. (2522). นโยบายชาตินิยมของประเทศไทยระหว่าง พ.ศ. 2481 – 2488. ปรินูญานิพนธ์ กศ.ม.(ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย วิทยาลัยวิชาการศึกษา ประสานมิตร. ถ่ายเอกสาร.
- ไพฑูรย์ มีกุล. (2515). การปฏิรูปการปกครองมณฑลอีสานสมัยที่พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ทรงเป็นข้าหลวงใหญ่ (พ.ศ. 2436 - 2453) .ปรินูญานิพนธ์ กศ.ม.(ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย วิทยาลัยวิชาการศึกษา ประสานมิตร. ถ่ายเอกสาร.
- (2531). พรหมแดนความรู้การศึกษาวัฒนธรรมอีสาน. มหาสารคาม: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม. ถ่ายเอกสาร.
- ภัทรพร ช่างแก้ว. (2529). พุทธศาสนากับการก่อตัวของรัฐไทยแบบใหม่ในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6. วิทยานิพนธ์ อ.ม. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.
- ภิญญพันธุ์ พงนะลาวัณย์. (2552). การผลิตความหมาย “พื้นที่ประเทศไทย” ในยุคพัฒนา (พ.ศ. 2500 – 2509). วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. (ประวัติศาสตร์). เชียงใหม่: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. ถ่ายเอกสาร.

ภุริภูมิ ชมภูษ. (2549). พัฒนาการของเมืองในแอ่งสกลนคร ระหว่าง พ.ศ. 2371 ถึง 2436.

วิทยานิพนธ์ อ.ม. (ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้). กรุงเทพฯ:

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร. ถ่ายเอกสาร.

ภูวภัณธ์ ยุคตะวัน. (2543). การใช้ที่ดินในเขตเทศบาลนครอุบลราชธานี. วิทยานิพนธ์

กศ.ม.(ภูมิศาสตร์). มหาสารคาม: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.

ถ่ายเอกสาร.

มะลิวัลย์ สีน้อย; และคนอื่นๆ. (2546). รายงานผลการดำเนินงานโครงการทำนุ

บำรุงศิลปวัฒนธรรม โครงการรวบรวมประเพณีพื้นบ้านตำนานพื้นเมือง

จังหวัดอุบลราชธานี. อุบลราชธานี: โครงการทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรม

มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี. ถ่ายเอกสาร.

มัสยา คำแหง. (2555). การจัดการน้ำบ้านผาชัน : ผลิตผลของการสร้างความรู้จากงานวิจัย

เพื่อท้องถิ่น. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.). ถ่ายเอกสาร.

มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี. งานข้อมูลท้องถิ่น ฝ่ายหอสมุด สำนักวิทยบริการ. (2547). วัดหลวง

พุทธศาสนศึกษาแห่งเมืองอุบลราชธานี: ประวัติศาสตร์จากคำบอกเล่า. อุบลราชธานี:

งานข้อมูลท้องถิ่น. ถ่ายเอกสาร.

ยุกติ มุกดาวิจิตร. (2538). การก่อตัวของกระแส “วัฒนธรรมชุมชน” ในสังคมไทย:

พ.ศ. 2520 – 2537. วิทยานิพนธ์ สม.ม (มานุษยวิทยา). กรุงเทพฯ:

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. ถ่ายเอกสาร.

ยุทธานวรากร แสงอร่าม. (2551). พื้นถิ่นอีสานในงานจิตรกรรมฝาผนังอุโบสถวัดทุ่งศรีเมือง

จังหวัดอุบลราชธานี. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. (ประวัติศาสตร์ศิลปะ). กรุงเทพฯ:

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร. ถ่ายเอกสาร.

ยุพา ชุมจันทร์. (2529). ประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทย พ.ศ. 2475 – พ.ศ. 2516. วิทยานิพนธ์

อ.ม.(ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.

ยุภาพิน ภาระศรี. (2533). การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมภาคอีสาน พ.ศ. 2505 – 2515.

วิทยานิพนธ์ อ.ม.(ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยศิลปากร. ถ่ายเอกสาร.

ราม วัชรประดิษฐ์. (2539). พัฒนาการของประวัติศาสตร์ชาติในประเทศไทย พ.ศ. 2411 – 2487.

วิทยานิพนธ์ อ.ม. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ถ่ายเอกสาร.

- วิทยา นนทน์ภา. (2541). การผลิตและการค้าสุกรในบริเวณลุ่มแม่น้ำมูลตอนล่าง พ.ศ. 2469 - 2484. วิทยานิพนธ์ กศ.ม.(ประวัติศาสตร์). มหาสารคาม: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาสารคาม. ถ่ายเอกสาร.
- วิลาศ โพธิสาร. (2536). รถไฟกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจบริเวณลุ่มน้ำมูลตอนล่าง ระหว่างปี พ.ศ. 2469 – 2484. วิทยานิพนธ์ กศ.ม.(ประวัติศาสตร์). มหาสารคาม: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม. ถ่ายเอกสาร.
- วีระพงศ์ ยศบุญเรือง. (2546). การจัดเก็บภาษีในหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออก พ.ศ. 2367 - 2433. วิทยานิพนธ์ อ.ม. (ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร. ถ่ายเอกสาร.
- วีระศักดิ์ กิตติวรนนท์. (2541). การศึกษาการพรรณนาการเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์จาก “สยามยุคเก่า” เป็น “สยามยุคใหม่”, พ.ศ. 2367 – 2411. วิทยานิพนธ์ อ.ม.(ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.
- วีระศักดิ์ จารุแพทย์. (2533). ชีวิตและผลงานของพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (สิริจนโท จันทร). วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. (ไทยคดีศึกษา(เน้นมนุษยศาสตร์)). มหาสารคาม: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม. ถ่ายเอกสาร.
- ศรีสุพร ช่างสกุล. (2529). ความเปลี่ยนแปลงของคณะสงฆ์ : ศึกษากรณีธรรมยุติกนิกาย (พ.ศ. 2368 – พ.ศ. 2464). วิทยานิพนธ์ อ.ม. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.
- ศิริพร ศรีพนมเขต. (2544). การรวมกลุ่มทางการเมืองของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร จังหวัดอุบลราชธานี ระหว่างปี พ.ศ. 2500 – 2538. วิทยานิพนธ์ กศ.ม. (ประวัติศาสตร์). มหาสารคาม: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาสารคาม. ถ่ายเอกสาร.
- ศิริพร สุเมธรัตน์. (2527). แนวพระราชดำริทางพุทธศาสนาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการเมืองการปกครอง. วิทยานิพนธ์ กศ.ม. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร. ถ่ายเอกสาร.
- ศิริลักษณ์ กัณทศรี. (2543). การศึกษาเปรียบเทียบศิลปะถ้ำ อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี กับอ่าวลึก จังหวัดกระบี่ และอ่าวพังงา จังหวัดพังงา. สารนิพนธ์ ศศ.ม. (โบราณคดี). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร. ถ่ายเอกสาร.

- สงบ ประภาศรี. (2556). *อุบลราชธานีในการรับรู้ของชนชั้นปกครองสยาม พ.ศ. 2436 – 2476*.
 อุบลราชธานี: หลักสูตรสาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์
 มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี. ถ่ายเอกสาร.
- สง่า ชมพูพาน. (2556). *ประวัติศาสตร์การเคลื่อนย้ายและการตั้งถิ่นฐานของชาวกุลในอำเภอ
 เขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี พ.ศ. 2479 – 2541*. อุบลราชธานี: หลักสูตรสาขา
 วิชาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี. ถ่ายเอกสาร.
- สมชัย ภัทรนันทน์. (2548). *รายงานวิจัยเรื่องอีสานกับรัฐไทย : การครอบงำและ
 การต่อต้าน*. มหาสารคาม: วิทยาลัยการเมืองการปกครอง มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
 ถ่ายเอกสาร.
- สมโชติ วีรภัทรเวช. (2550). *พัฒนาการของมหาวิทยาลัยไทย พ.ศ. 2459 – 2500*. วิทยานิพนธ์
 อ.ม.(ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.
- สมปอง คำมุงคล. (2531). *การศึกษาในมณฑลอีสานในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอม
 เกล้าเจ้าอยู่หัว*. วิทยานิพนธ์ ค.ม. (สารัตถศึกษา). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.
- สมศรี ชัยวนิชยา. (2540). *รายงานวิจัยเรื่องเขื่อนปากมูล : เหตุแห่งความขัดแย้งในสังคมไทย*.
 กรุงเทพฯ: สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.
- (2548). *นโยบายการพัฒนาภาคตะวันออกเฉียงเหนือของรัฐบาลไทยระหว่าง
 พ.ศ. 2494 – 2519*. วิทยานิพนธ์ อ.ด.(ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.
- สมศรี ชัยวนิชยา; อภินันท์ สงเคราะห์; และ วิชุดา พิไลพันธ์. (2550). *สถานภาพความรู้
 ประวัติศาสตร์เมืองอุบลราชธานี*. อุบลราชธานี: คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัย
 อุบลราชธานี. ถ่ายเอกสาร.
- สมศรี ชัยวนิชยา; และ เหมวรรณ เหมะนัค. (2556). *รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์เรื่อง
 การเปลี่ยนแปลงทางสังคมของเมืองอุบลราชธานี ระหว่าง พ.ศ. 2435 – 2520*.
 อุบลราชธานี: คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี. ถ่ายเอกสาร.
- สมศักดิ์ ศรีสันติสุข. (2518). *ความทันสมัยในเขตเมืองที่กำลังขยายตัว ณ จังหวัดอุบลราชธานี*.
 กรุงเทพฯ: แผนกสังคมวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. ถ่ายเอกสาร.
- สุจิตรา แสงสุวรรณ. (2535). *พัฒนาการของนิยายสารคดีปวงนธรรม*. สารนิพนธ์
 วส.บ. (หนังสือพิมพ์และสิ่งพิมพ์). กรุงเทพฯ: คณะวารสารศาสตร์และ
 สื่อสารมวลชน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. ถ่ายเอกสาร.

- สุทัศน์ กองทรัพย์. (2546). ความสำคัญของเมืองอุษันท์ สังฆะ และสุรินทร์ พ.ศ. 2302 – 2450. ปรินูญานิพนธ์ กศ.ม. (ประวัติศาสตร์). มหาสารคาม: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม. ถ่ายเอกสาร.
- (2548). รายงานการวิจัยประวัติศาสตร์เมืองรัตนบุรี. คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ สถาบันราชภัฏสุรินทร์. ถ่ายเอกสาร.
- สุทิน สมองผัน. (2533). ผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงอำนาจทางการเมืองในอีสานตั้งแต่สมัย สุโขทัยจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. 1792 – 2394). ปรินูญานิพนธ์ กศ.ม. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร. ถ่ายเอกสาร.
- สุที ทธิเมทาพิป. (2541). การตั้งถิ่นฐานของชุมชนโบราณในจังหวัดอุบลราชธานี. การศึกษาเฉพาะ บุคคล ศศ.บ. (โบราณคดี). กรุงเทพฯ: คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร. ถ่ายเอกสาร.
- สุนัย ณ อุบล; และคนอื่นๆ. (2536). ผ่ากับวิถีชีวิตของกลุ่มชาติพันธุ์ไท – ลาว สายเมืองอุบล. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงศึกษาธิการ. ถ่ายเอกสาร.
- สุปิยา ทาปทา. (2554). การปรับเปลี่ยนและการคงอยู่ของวิถีชีวิตชุมชนปากน้ำชี (พ.ศ. 2473 – 2549). วิทยานิพนธ์ ปริญญาโท. (ยุทธศาสตร์การพัฒนากุมิภาค). อุบลราชธานี: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี. ถ่ายเอกสาร.
- สุปิยา ทาปทา; และ ทศน์ ทศนิยานนท์. (2550). รายงานการวิจัย ชื่อบ้านนามเมือง ในเขตอำเภอ เมืองอุบลราชธานี จังหวัดอุบลราชธานี. อุบลราชธานี: มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี. ถ่ายเอกสาร.
- สุวิทย์ ธีรศาตวัด. (2551). รายงานการวิจัยเรื่องประวัติศาสตร์จีนอีสาน. ขอนแก่น: ศูนย์วิจัยพหุลักษณะสังคมลุ่มน้ำโขง; และ ภาควิชาประวัติศาสตร์และโบราณคดี คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น. ถ่ายเอกสาร.
- สุวิทย์ ธีรศาตวัด; และ ช่อ วายุภักษ์. (2538). รายงานการวิจัยเรื่อง บทบาทของยานยนต์ญี่ปุ่น ในการเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจสังคมอีสานหลังสงครามโลกครั้งที่สองถึงปัจจุบัน. ขอนแก่น: คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น. ถ่ายเอกสาร.
- สุวิทย์ ธีรศาตวัด; และคนอื่นๆ. (2537). รายงานการวิจัยเรื่อง พฤติกรรมและประสิทธิภาพของ แรงงานในภาคอีสาน : กรณีศึกษาจังหวัดอุบลราชธานี. ขอนแก่น: สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น. ถ่ายเอกสาร.

- สายชล สัตยานุรักษ์. (2550). รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ : โครงการประวัติศาสตร์วิถีคิดเกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมไทยของปัญญาชน (พ.ศ. 2435 – 2535).
กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.). ถ่ายเอกสาร.
- อดิเรก บุญคง. (2533). บทบาทของขบวนการเสรีไทยสายอีสานและบทบาททางการเมืองของสมาชิกหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 พ.ศ. 2484 – 2495. วิทยานิพนธ์ กศ.ม. (ประวัติศาสตร์). มหาสารคาม: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาสารคาม. ถ่ายเอกสาร.
- อภิสิทธิ์ กิจเจริญสิน. (2542). แนวคิดและบทบาททางการเมืองของนายเตียง ศิริขันธ์ สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจังหวัดสกลนคร พ.ศ. 2480 – 2495. วิทยานิพนธ์ กศ.ม.(ประวัติศาสตร์). มหาสารคาม: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาสารคาม. ถ่ายเอกสาร.
- อนุชิต สิงห์สุวรรณ. (2553). ประวัติศาสตร์นิพนธ์อีสาน พ.ศ. 2475 ถึงสิ้นทศวรรษ 2520. วิทยานิพนธ์ อ.ม. (ประวัติศาสตร์ศึกษา). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร. ถ่ายเอกสาร.
- อินทรา ซาอีร์. (2545). การเสนอผลงานวิจัยเกี่ยวกับเรื่องวิถีคิดของผู้นำไทยต่อความเป็นไทยสมัยรัชกาลที่ 5 ถึงรัชกาลที่ 7 : ศึกษากรณีนโยบายของรัฐต่อการเรียนภาษาไทย. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ ร่วมกับคณะกรรมการสภาวิจัยแห่งชาติ สาขาปรัชญา. ถ่ายเอกสาร.
- อรรถ นันทจักร. (2529). ประวัติศาสตร์นิพนธ์อีสาน : การวิเคราะห์ประเพณีการจดบันทึกประวัติศาสตร์หัวเมืองอีสานถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20. วิทยานิพนธ์ อ.ม. (ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร. ถ่ายเอกสาร.
- อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. (2530). ความเปลี่ยนแปลงของสำนักทางประวัติศาสตร์และการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยตั้งแต่รัชกาลที่ 4 ถึง พ.ศ. 2475. วิทยานิพนธ์ อ.ม. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.
- อริญชัยวรรณชาติ. (2553). ความรู้เรื่องอีสานของชนชั้นนำสยาม พ.ศ. 2433 – 2475. วิทยานิพนธ์ อ.ม. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.
- อลงกรณ์ มีชัย. (2540). ความสัมพันธ์เชิงนโยบายสมัยใหม่ระหว่างอุบลราชธานีและจำปาศักดิ์ พ.ศ. 2504 – 2537. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม.(สังคมศาสตร์และการพัฒนา). อุบลราชธานี: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี. ถ่ายเอกสาร.

- อุทัยทิศ บุญชู. (2536). การเปลี่ยนแปลงทางสังคมในอีสานจากนโยบายของรัฐบาล ระหว่างปี พ.ศ. 2434 - 2475. ปรินูญานิพนธ์ กศ.ม. (ประวัติศาสตร์).มหาสารคาม: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม. ถ่ายเอกสาร.
- อุบล ลิมสุวรรณ. (2537). ทศนะของผู้ปกครองไทยกับคำว่า “ลาว” ในสมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325 – 2453. ปรินูญานิพนธ์ กศ.ม. (ประวัติศาสตร์).มหาสารคาม: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม. ถ่ายเอกสาร.
- อุราลักษณ์ สิทธิบุตร. (2526). มณฑลอีสานและความสำคัญในทางประวัติศาสตร์. วิทยานิพนธ์ อ.ม.(ประวัติศาสตร์).กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.
- อุศนา นาศรีเคน. (2548). อีสานในการรับรู้และทัศนะของผู้ปกครองกรุงเทพฯ ตั้งแต่หลังกบฏ เจ้าอนุวงศ์ พ.ศ. 2369 ถึงการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. (ประวัติศาสตร์). เชียงใหม่: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. ถ่ายเอกสาร.
- เอี่ยมมกมล จันทะประเทศ. (2538). สถานภาพเจ้านายพื้นเมืองอุบลราชธานี ระหว่าง พ.ศ. 2425 - 2476. วิทยานิพนธ์ กศ.ม. (ประวัติศาสตร์). มหาสารคาม: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาสารคาม. ถ่ายเอกสาร.
- อัมใจ ศิริระภูมิ. (2541). การปรับเปลี่ยนวรรณกรรมไทยภาคกลางเป็นวรรณกรรมท้องถิ่นอีสาน. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. (ไทยคดีศึกษา(เน้นมนุษยศาสตร์)). มหาสารคาม: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาสารคาม. ถ่ายเอกสาร.
- อิสริย์ อชพงศ์สิน. (2548). บทบาทนิตยสารศิลปวัฒนธรรมในการสื่อสารด้านศิลปวัฒนธรรมไทย. สารนิพนธ์ วส.บ. (หนังสือพิมพ์และสิ่งพิมพ์). กรุงเทพฯ: คณะวารสารศาสตร์ และสื่อสารมวลชน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. ถ่ายเอกสาร.

สัมภาษณ์

- กิติรัตน์ สีหพันธ์. (2556, 10 เมษายน). สัมภาษณ์โดย ธนยพงศ์ สารรัตน์, ที่คณะมนุษยศาสตร์ และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี จังหวัดอุบลราชธานี.
- กฤษณา ณ อุบล. (2557, 5 มกราคม). สัมภาษณ์โดย ธนยพงศ์ สารรัตน์, ที่ศาลาจัตุรมุขทุ่งศรีเมือง อำเภอเมืองฯ จังหวัดอุบลราชธานี.
- ขัตติยา พุทธองค์รักษา. (2557, 12 มกราคม). สัมภาษณ์โดย ธนยพงศ์ สารรัตน์, ที่สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร กรุงเทพมหานคร.

- คณินันต์ย์ จันทบุตร. (2556, 7 กุมภาพันธ์). สัมภาษณ์โดย ธนยพงศ์ สารรัตน์,
ที่อาคารจันทบุตร อำเภอเมืองฯ จังหวัดอุบลราชธานี.
- (2557, 14 พฤษภาคม). สัมภาษณ์โดย ธนยพงศ์ สารรัตน์, ที่ศูนย์ศิลปวัฒนธรรม
กาญจนาภิเษก มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี จังหวัดอุบลราชธานี.
- จุฑารัตน์ ณ อุบล. (2557, 5 มกราคม). สัมภาษณ์โดย ธนยพงศ์ สารรัตน์,
ที่ศาลาจัตุรมุขทุ่งศรีเมือง อำเภอเมืองฯ จังหวัดอุบลราชธานี.
- เชาวนีวิลาลัย. (2556, 6 มีนาคม). สัมภาษณ์โดย ธนยพงศ์ สารรัตน์, ที่พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ
อุบลราชธานี จังหวัดอุบลราชธานี.
- ตาล กล้าฝึก. (2557, 9 มกราคม). สัมภาษณ์โดย ธนยพงศ์ สารรัตน์, ที่บ้านเลขที่ 57 หมู่ที่ 1
บ้านหนองหอย ตำบลหนองหอย อำเภอพิบูลมังสาหาร จังหวัดอุบลราชธานี.
- ถนอม ตะนา. (2557, 17 มีนาคม). สัมภาษณ์โดย ธนยพงศ์ สารรัตน์, ที่คณะมนุษยศาสตร์และ
สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม จังหวัดมหาสารคาม.
- ถนอม ศรีทานนท์. (2557, 13 มีนาคม). สัมภาษณ์โดย ธนยพงศ์ สารรัตน์,
ที่คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี
จังหวัดอุบลราชธานี.
- (2557, 14 พฤษภาคม). สัมภาษณ์โดย ธนยพงศ์ สารรัตน์,
ที่คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี
จังหวัดอุบลราชธานี.
- ปัญญา แพงเหล้า. (2557, 23 มิถุนายน). สัมภาษณ์โดย ธนยพงศ์ สารรัตน์, ที่สำนักวิทยบริการ
และเทคโนโลยีสารสนเทศ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี จังหวัดอุบลราชธานี.
- พับ เชื้อกะโซ่. (2557, 11 มีนาคม). สัมภาษณ์โดย ธนยพงศ์ สารรัตน์, ที่ที่ว่าการอำเภอโขงเจียม
อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี.
- ไพฑูรย์ มีกุล. (2557, 14 พฤษภาคม). สัมภาษณ์โดย ธนยพงศ์ สารรัตน์,
สัมภาษณ์ทางโทรศัพท์.
- ระลึก ธานี. (2557, 14 พฤษภาคม). สัมภาษณ์โดย ธนยพงศ์ สารรัตน์, ที่วัดพระธาตุสวนตาล
บ้านชีทวน อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี.
- สมศรี ชัยวนิชยา. (2555, 11 ธันวาคม). สัมภาษณ์โดย ธนยพงศ์ สารรัตน์, ที่คณะศิลปศาสตร์
มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี จังหวัดอุบลราชธานี.
- สุวิซช คุณผล. (2557, 14 พฤษภาคม). สัมภาษณ์โดย ธนยพงศ์ สารรัตน์,
ที่สำนักวิทยบริการ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี จังหวัดอุบลราชธานี.

สุวิชัย คุณผล. (2557, 23 มิถุนายน). สัมภาษณ์โดย ชนัยพงศ์ สารรัตน์, ที่ห้องสมุดประชาชน
จังหวัดอุบลราชธานี.

สื่อออนไลน์

มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี. คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์. (2557). *กิจกรรมของคณะฯ*.

สืบค้นเมื่อ 8 มิถุนายน 2557, จาก <http://www.human.ubru.ac.th>

มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี. คณะศิลปศาสตร์. (2557). *กิจกรรมของคณะฯ และผลงาน*

อาจารย์หลักสูตรสาขาวิชาประวัติศาสตร์ กลุ่มมนุษยศาสตร์. สืบค้นเมื่อ

8 มิถุนายน 2557, จาก <http://www.la.ubu.ac.th>

มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี. สำนักวิทยบริการ. (2557). *ฐานข้อมูลหนังสือหายากในห้องถิ่น*.

สืบค้นเมื่อ 5 พฤษภาคม 2557, จาก <http://www.lib.ubu.ac.th>

สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดอุบลราชธานี. (2556). *วารสารรักอุบลและหนังสือพิมพ์ท้องถิ่น*

รักอุบล. สืบค้นเมื่อ 1 มิถุนายน 2556, จาก <http://www.rakubon.com>

หอการค้าจังหวัดอุบลราชธานี. (2556). *วารสารข่าวหอการค้าจังหวัดอุบลราชธานี*. สืบค้นเมื่อ 5

มิถุนายน 2556, จาก <http://www.ubchamber.com>

..... (2556). *อุบลบานแบ่งเกษตรจรไกล : สุวิชัย คุณผล*. สืบค้นเมื่อ 5

มิถุนายน 2556, จาก <http://www.guideubon.com/suwitcha.Php>

..... (2556). *หนังสือพิมพ์โอเคอีสาน*. สืบค้นเมื่อ 3 กรกฎาคม 2556, จาก

<http://www.ok-esan.com>

ภาคผนวก ก
ตารางแสดงรายละเอียดประวัติศาสตร์นิพนธ์เรื่อง “เมืองอุบลราชธานี”
(งานเขียนวิชาการของคนพื้นเมือง) ที่ถูกตีพิมพ์ก่อน พ.ศ. 2530
(เห็นเอกสารเก่าและหายาก)

ตารางแสดงรายละเอียดประวัติศาสตร์นิพนธ์เรื่อง “เมืองอุบลราชธานี”
(งานเขียนวิชาการของคนพื้นเมือง) ที่ถูกตีพิมพ์ก่อน พ.ศ. 2530
(เห็นเอกสารเก่าและหายาก)

ลำดับ	ผู้แต่ง	เรื่อง	ปีที่พิมพ์	เนื้อหาสังเขป
1	ขุนพรหม ประศาสน์ (วรรณ พรหม กสิกร)	เหตุการณ์ เปลี่ยนแปลงการ ปกครองแผ่นดิน สยาม คำกลอน ภาษาไทยภาค อีสาน	พิมพ์ครั้งที่ 1 – 2 พ.ศ. 2475	การยึดอำนาจของ คณะราษฎรโดยการนำของ พระยาพหลพลพยุหเสนา และกล่าวถึงหลัก 6 ประการ ของคณะราษฎรที่ส่งผลต่อ การเปลี่ยนแปลงทางสังคม เมืองอุบลราชธานี
2	ขุนพรหม ประศาสน์ (วรรณ พรหมกสิกร)	ภาพย่ำแผ่นดิน	พิมพ์ครั้งที่ 1 พ.ศ. 2475	งานเขียนที่แต่งเพื่อสะท้อน วิถีชีวิตการทำงานราชการ ของตนเป็นเวลา 31 ปีใน จังหวัดอุบลราชธานีและ จังหวัดอื่นในภาคอีสานและ สะท้อนให้เห็นรอยต่อทาง การเมืองการปกครองของ รัฐบาลไทยระหว่าง พ.ศ. 2458 – 2489 ที่ส่งผล กระทบต่อคนในภาคอีสาน และในจังหวัดอุบลราชธานี
3	นิล พันธุ์เพ็ง	ประวัติศาสตร์ จังหวัด อุบลราชธานี	พิมพ์ครั้งที่ 1 พ.ศ. 2477	ประวัติศาสตร์อุบลราชธานี สมัยเจ้านายพื้นเมือง อุบลราชธานี 4 ท่านที่ได้รับ พระบรมราชโองการแต่งตั้ง จากราชสำนักกรุงเทพฯ ได้แก่ พระประทุมวรราช

ลำดับ	ผู้แต่ง	เรื่อง	ปีที่พิมพ์	เนื้อหาสังเขป
3 (ต่อ)				สุริยวงษ์ (คำผง) พระพรหม ราชสุริยวงษ์ (ท้าวทิด พรหม) พระพรหมราชวงศา (กุธอง สุวรรณภูฏ) และเจ้า พรหมเทวานุเคราะห์วงศ์ (เจ้าหน่อคำ)
4	ขุนพรหม ประศาสน์ (วรรณ พรหมกสิกร)	คำกลอนพากย์ อีสานบรรยาย รัฐธรรมนูญแห่ง ราชอาณาจักร สยาม	พิมพ์ครั้งที่ 1 พ.ศ. 2478	สาเหตุของการเปลี่ยนแปลง การปกครอง ความหมาย และหลักการของระบอบ ประชาธิปไตย ความสำคัญ ของรัฐธรรมนูญ และสิทธิ หน้าที่ของกษัตริย์ ผู้แทนราษฎร และประชาชน ที่ส่งผลกระทบต่อกันในภาค อีสานและในจังหวัด อุบลราชธานี
5	พระพรหมมุนี (สมเด็จพระ มหาธีรวงศา (อ้วน ดิสโส))	ตำนานวัดสุปัฏ นาราม (ประวัติวัดสุปัฏ นาราม)	พิมพ์ครั้งที่ 1 พ.ศ. 2479 พิมพ์ครั้งที่ 2 พ.ศ. 2497	สมัยดึกดำบรรพ์ตั้งแต่ขุน บรมลงมา ขุนลอครองเมือง ชาวแบ่งเขตต์ดินกับพวน ขุนบรมได้อบรมสั่งสอน มนุษย์ให้รู้จักฮีต – คอง และ ต่อมาได้ส่งโอรสทั้ง 7 ไป สร้างบ้านแปงเมืองในแถบ ลุ่มน้ำโขง และกล่าวถึงการ ตั้งถิ่นฐานของชาวเมือง อุบลราชธานี พัฒนาการ ของวัดสุปัฏนารามแต่ละ

ลำดับ	ผู้แต่ง	เรื่อง	ปีที่พิมพ์	เนื้อหาสังเขป
5 (ต่อ)				สมัย นอกจากนี้ยังมีการวิเคราะห์ศัพท์คำว่า “ล้านช้าง” ด้วย
6	ขุนวรรณรักษ์ วิจิตร	วินิจฉัยประวัติ พระปฐมมราช วงศา (คำผง)	พิมพ์ครั้งที่ 1 พ.ศ. 2480	สถานะทางประวัติศาสตร์ ของพระปฐมมราชวงศา (คำผง) จากเอกสาร ประวัติศาสตร์และการ ประกอบวีรกรรมในคราว ปราบกบฏอ้ายเชียงแก้ว พ.ศ. 2334 พระบาทสมเด็จพระ พุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ จึงโปรดเกล้าฯ ตั้งพระ ปฐมมราชภักดีเป็น “พระ ปฐมมราชสุริยวงษ์” ยก ฐานะบ้านแจระแมขึ้นเป็น “เมืองอุบลราชธานี ศรีเวนา ไลายประเทศราช” เมื่อวัน จันทร์เดือน 8 แรม 13 ค่ำปี ชวด พ.ศ. 2335 ตรงกับ วันที่ 16 กรกฎาคม พ.ศ. 2335 ตามสารตราเศกเมือง อุบลราชธานี
7	สมเด็จพระ มหาธีรวงศ์ (อ้วน ดิสโส)	ประวัติและ ความสำคัญของ สถานที่ทำน้ำ อภิเษกจังหวัด อุบล	พิมพ์ครั้งที่ 1 – 2 พ.ศ. 2493	ประวัติและความสำคัญของ แหล่งน้ำศักดิ์สิทธิ์ในจังหวัด อุบลราชธานีสมัยรัชกาลที่ 9

ลำดับ	ผู้แต่ง	เรื่อง	ปีที่พิมพ์	เนื้อหาสังเขป
8	เติม สิงห์ขจิต	ฝั่งขวาแม่น้ำโขง (เล่ม 1 – 2) และ ประวัติศาสตร์ อีสาน	พิมพ์ครั้งที่ 1 พ.ศ. 2499 พิมพ์ครั้งที่ 2 พ.ศ. 2513 พิมพ์ครั้งที่ 3 พ.ศ. 2516 พิมพ์ครั้งที่ 4 พ.ศ. 2530 พิมพ์ครั้งที่ 5 พ.ศ. 2542 พิมพ์ครั้งที่ 6 พ.ศ. 2546 พิมพ์ครั้งที่ 7 พ.ศ. 2557	การอพยพเคลื่อนย้ายของ ชนชาติไทยจากตอนใต้ของ จีนสู่ดินแดนสุวรรณภูมิ การ สถาปนาอาณาจักรสุโขทัย อยุธยา และรัตนโกสินทร์ การรวมอาณาจักรลาวเข้า กับไทยสยาม กำเนิดการตั้ง ถิ่นฐานและธรรมเนียม ประเพณีของกลุ่มชาติพันธุ์ ต่างๆ การอพยพเข้าสู่ ประเทศไทยของชาวญไทย การตั้งบ้านเมืองภาพของ ชุมชนญไทยในปัจจุบัน และ ตัวอักษรญไทย การเสีย ดินแดนให้กับฝรั่งเศสใน สมัยรัชกาลที่ 5 การปฏิรูป มณฑลอีสานในสมัยกรม หลวงสรรพสิทธิประสงค์ การปกครองมณฑลอีสาน และเมืองอุบลราชธานีใน สมัยมณฑลเทศาภิบาล
9	ขุนพรหม ประศาสน์ (วรรณ พรหมกสิกร)	ตำนานการสร้าง วัดและ พระพุทธรูปองค์ ประธานวัดมหา วนาราม	พิมพ์ครั้งที่ 1 พ.ศ. 2500	ประวัติวัดมหาวนารามและ พระเจ้าใหญ่อินทร์แปลงจาก เอกสารประเภทจารึกและ พื้นเมืองอุบล ตำนานการ สร้างพระพุทธรูปพระเจ้า

ลำดับ	ผู้แต่ง	เรื่อง	ปีที่พิมพ์	เนื้อหาสังเขป
9 (ต่อ)				ใหญ่อินทร์แปลง การ สถาปนาพระอาราม ข้อความในศิลาจารึกของวัด และเรื่องเล่าอิทธิปาฏิหาริย์ ของพระเจ้าใหญ่อินทร์แปลง
10	บุญหยด พันธุ์ เพ็ง	สายสกุล “พันธุ์ เพ็ง” สืบต่อมา จากท้าวเพี้ย เมืองซ้าย (เพ็ง) ผู้เป็นต้นตระกูล พันธุ์เพ็ง จังหวัด อุบลราชธานี	พิมพ์ครั้งที่ 1 พ.ศ. 2501	ข้อมูลทั่วไปของจังหวัด อุบลราชธานี ได้แก่ สภาพ ภูมิศาสตร์ ประชากร ประวัติศาสตร์ โบราณวัตถุที่ สำคัญ ประเพณีและ วัฒนธรรมท้องถิ่น และ ลำดับเชื้อสายตระกูล “พันธุ์ เพ็ง” อันสืบทอดจากเจ้านาย พื้นเมืองอุบลราชธานี พระ เกจิสำคัญของท้องถิ่น การ สืบทอดพระศาสนาและ ลำดับสายตระกูลของท่าน คำอธิบายศัพท์ว่า “เพี้ย” หรือ “เพี้ย”
11	สวน เชื้อแก้ว	ประวัติเมืองพิบูล มังสาหาร	พิมพ์ครั้งที่ 1 พ.ศ. 2504	การตั้งถิ่นฐานของเชื้อวงศ์ เจ้าเมืองพิบูลมังสาหารและ ประเพณีเกี่ยวกับการล่าปลา ของชาวบ้านริมฝั่งแม่น้ำมูล การพัฒนาหมู่บ้านในด้าน ต่างๆ ประวัติความเป็นมา ของอำเภอพิบูลฯ สภาพ ภูมิศาสตร์ ภาวะเศรษฐกิจ

ลำดับ	ผู้แต่ง	เรื่อง	ปีที่พิมพ์	เนื้อหาสังเขป
11 (ต่อ)				การคมนาคมขนส่ง การปกครองและประชากร ศิลปวัฒนธรรม และประเพณีโบราณสถาน โบราณวัตถุ สถานที่ท่องเที่ยว การตั้งถิ่นฐานของคนกลุ่มต่างๆ ใน อ. พิบูลฯ และลำดับสายตระกูลที่สืบเชื้อสายมาจนถึงทุกวันนี้
12	หมุน โสมะฐิติ	ประวัติวัดศรีทองและเมืองอุบลราชธานี (อย่างสังเขป)	พิมพ์ครั้งที่ 1 พ.ศ. 2505	ข้อมูลทางโบราณคดีและตำนานท้องถิ่นเกี่ยวกับสภาพภูมิศาสตร์ของเมืองอุบลราชธานียุคแรก สถาปนา วิถีชีวิต ประเพณี และวัฒนธรรมของกลุ่มชนต่างๆ ประวัติวัดศรีทองและและเมืองอุบลราชธานีในยุคแรกแห่งการสถาปนาในช่วงที่ราชสำนักกรุงเทพฯ เริ่มขยายอำนาจเข้าไปในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น และพุทธลักษณะ ตำนานการสร้างพระแก้วบุษราคัม การอัญเชิญมาประดิษฐานที่วัดศรีทอง (วัดศรีอุบลรัตนาราม) และเรื่องเล่าถึงความ

ลำดับ	ผู้แต่ง	เรื่อง	ปีที่พิมพ์	เนื้อหาสังเขป
12 (ต่อ)				ศักดิ์สิทธิ์ขององค์พระ และยังมีรายละเอียดเกี่ยวกับจารึกกำแพงวัด กล่าวถึงรายนามผู้บริจาคทรัพย์สิ่งของที่ใช้สร้างวัด
13	เต็มใจ สิงห์ จิต	จังหวัด อุบลราชธานีใน สมัยพระเจ้าบรม วงศ์เธอ กรม หลวงสรรพสิทธิ ประสงค์ทรง ดำรงตำแหน่ง ข้าหลวงต่าง พระองค์	พิมพ์ครั้งที่ 1 พ.ศ. 2505	ประวัติของพระประทุมวร ราชสุริยวงษ์ เจ้าเมืองอุบล สาหารกสายตระกูล อีต - คองธรรมเนียมปฏิบัติและ เหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นใน สมัยท่าน เช่น การตั้งเมือง ต่างๆ ในท้องถิ่น อุบลราชธานี อำนาจของ อาญา 4 และข้าราชการ ตำแหน่งต่างๆ ตลอดจน เหตุการณ์สำคัญอื่นๆ งาน พระราชทานเพลิงศพของ ท่าน และการปกครองเมือง อุบลจนถึง พ.ศ. 2435 สภาพการบริหารการ ปกครองเมืองอุบลราชธานี ในสมัยพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพสิทธิ ประสงค์และเมือง อุบลราชธานีสมัยการปฏิรูป การปกครอง พ.ศ. 2435 - 2453

ลำดับ	ผู้แต่ง	เรื่อง	ปีที่พิมพ์	เนื้อหาสังเขป
14	มหาสอน ศรีเอก	ประวัติวัดหลวงเมืองอุบล	พิมพ์ครั้งที่ 1 พ.ศ. 2506	กล่าวถึงเหตุการณ์สมัยก่อนพุทธกาลหลายพันปี ชนชาติข่าขอมชมพูทวีปได้เข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ที่ปากลำน้ำโขงโดยได้ตั้งเมืองอินทรีปัตตะนครขึ้นเป็นศูนย์กลางต่อมาชนชาติอ้ายลาวได้อพยพลงมาจากจีนเข้าปะปนกับพวกข่าขอม โดยพวกข่าขอมได้สร้างปราสาทหินและเทวสถานขึ้นหลายแห่งในบริเวณลุ่มน้ำชี – มูล ในขณะที่เผ่าไทลาวมีความเจริญรุ่งเรืองทางด้านพระพุทธศาสนา ต่อมาอาณาจักรข่าขอมเกิดความแตกแยกกระส่ำระสาย จนในที่สุดได้ล่มสลายลง สืบเนื่องถึงการตั้งถิ่นฐาน สภาพสังคมและวัฒนธรรมของกลุ่มชนในแถบลุ่มน้ำโขง เช่น ผู้ไทย แสก ย้อ โย้ย การสร้างบ้านแปงเมืองของคนกลุ่มใหม่คือ กลุ่มพระวอพระตาและการขยายตัวของเมืองแต่ละสมัย ธรรมเนียมประเพณีของชาวอีสานทั้งในส่วนปัจเจกบุคคล

ลำดับ	ผู้แต่ง	เรื่อง	ปีที่พิมพ์	เนื้อหาสังเขป
14 (ต่อ)				เช่น การเกิด การตาย การปลูกเรือนใหม่ การสู่ ขวัญ การผูกเสี่ยว การบวช การแต่งงาน และในส่วนของ ชุมชน เช่น การทำบุญบั้งไฟ การทำบุญพระเวส บุญ เข้าพรรษา บุญออกพรรษา การทำบุญข้าวประดับดิน การถวายข้าวสาก เป็นต้น
15	สิน สงเคราะห์	ตำนานเมืองอุบล	พิมพ์ครั้งที่ 1 พ.ศ. 2507	ความเป็นมาของชนชาติ ไทยนับตั้งแต่ถิ่นกำเนิด บริเวณเทือกเขาอัลไตทาง ตอนใต้ของจีน การอพยพ เข้ามาสร้างบ้านแปงเมืองใน บริเวณลุ่มน้ำโขงแบ่ง ออกเป็น 3 ก๊ก คือ ล้านนา สุโขทัย และล้านช้าง ต่อมา แคว้นทั้ง 3 ได้รวมเข้า ด้วยกันในสมัยรัตนโกสินทร์ แต่ในสมัยรัชกาลที่ 5 ดินแดนลาวได้ถูกฝรั่งเศส ยึดครองไปเพื่อให้พ้นจาก การกดขี่ข่มเหงของต่างชาติ ชาวไทยทางฝั่งซ้ายจึงควร อพยพเข้ามาอยู่ทางฝั่งขวา สืบเนื่องถึงบรรพบุรุษคน อุบลราชธานีในวัฒนธรรม ไทย – ลาว

ลำดับ	ผู้แต่ง	เรื่อง	ปีที่พิมพ์	เนื้อหาสังเขป
16	เสริมศรี เกษมศรี	ประวัติวัดสุปัฏนารามวรวิหาร ... อุบลราชธานี และเทศกาลต่างๆ ในประเทศไทย	พิมพ์ครั้งที่ 1 พ.ศ. 2507	ประวัติวัดสุปัฏนาราม วัดสำคัญในเมืองอุบลราชธานี การก่อสร้างถาวรวัตถุภายในวัด ศาสนสถาน – วัตถุที่สำคัญในวัด ความสำคัญของวัดที่มีต่อชุมชนเมืองอุบลราชธานีทั้งในการเป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมสำคัญของเมือง และในด้านการจัดการศึกษา การบูรณปฏิสังขรณ์วัดในแต่ละสมัย การขยายตัวของชุมชนรุกเขตที่ดินวัด การสร้างโบสถ์พระประธาน ศาลาการเปรียญ และประเพณีการเปลี่ยนศักราชของภาคอีสานและภูมิภาคต่างๆ และสารคดีการเดินทางท่องเที่ยวจากกรุงเทพฯ ถึงเมืองอุบลราชธานี
17	พระมหาเจษฎาปัญญารโธ และ พระจริยานิเทศน์	ประวัติเมืองอุบลราชธานีและประวัติวัดทุ่งศรีเมือง	พิมพ์ครั้งที่ 1 พ.ศ. 2512	ประวัติศาสตร์และข้อมูลทั่วไปของเมืองอุบลราชธานี เช่น การตั้งถิ่นฐาน ลำดับเจ้าเมือง เหตุการณ์สำคัญที่เกี่ยวข้องกับเจ้าเมือง และสภาพของเมืองอุบลราชธานี

ลำดับ	ผู้แต่ง	เรื่อง	ปีที่พิมพ์	เนื้อหาสังเขป
17 (ต่อ)				ในยุคมณฑลเทศาภิบาล นอกจากนี้ได้กล่าวถึง พัฒนาการของวัดทุ่งศรี เมืองและคติความเชื่อ เกี่ยวกับเทพผู้รักษาวัด รวมถึงประเพณีและ พิธีกรรมโบราณของชาว อีสานทั้งที่ปฏิบัติใน ชีวิตประจำวันและในรอบปี
18	สิน ศรีภา	ประวัติวัดวา ศาสนาเมืองอุบล	พิมพ์ครั้งที่ 1 พ.ศ. 2513	ประวัติพระพุทธศาสนาใน ประเทศไทย เริ่มจากศาสนา ดั้งเดิมของมนุษย์ ต่อจากนั้นเล่าถึงการ แพร่กระจายของ พระพุทธศาสนาในสมัย ทวารวดีในดินแดนไทย ล้านนา และไทยล้านช้าง ตามลำดับ ประวัติการตั้ง เมืองอุบลราชธานีโดยเชื้อ วงศ์พระวอพระตา และ ประวัติวัดสำคัญในเมืองอุบล เช่น วัดสุปฏิหาราม วัดมหา วนาราม (วัดป่าใหญ่) วัดทุ่ง ศรีเมือง เป็นต้น การ บูรณปฏิสังขรณ์วัดในแต่ละ สมัย ศาสนสถาน – วัดคู่ที่ สำคัญของวัด

ลำดับ	ผู้แต่ง	เรื่อง	ปีที่พิมพ์	เนื้อหาสังเขป
18 (ต่อ)				รวมถึงสภาพธรรมชาติ สภาพการคมนาคมจาก กรุงเทพฯ ไปอุบลราชธานี ในทศวรรษ 2470
19	เสนอ นาระคล	ประวัติเมืองอุบล	พิมพ์ครั้งที่ 1 พ.ศ. 2513	การอพยพเข้ามาตั้งเมือง หนองบัวลำภูของคนกลุ่ม พระวอ พระตา การตั้งเมือง อุบลราชธานีและการจัดการ ปกครองแบบเทศาภิบาล ของเมืองอุบลฯ ประวัติศาสตร์และ วัฒนธรรมของจังหวัด ข่าว การทำงานของข้าราชการใน พื้นที่ และข่าวประเทศเพื่อน บ้าน เช่น ลาว กัมพูชา เวียดนาม รวมถึงเส้นทาง การเดินทางระหว่างเมือง อุบลฯ กับกรุงเทพฯ สภาพ ทั่วไปของชุมชน การตั้ง ตลาดการค้าในเมืองอุบล การเข้ามาของพ่อค้า ชาวบ้านของพ่อค้าชาวจีน ในแต่ละรุ่น และความเชื่อ เรื่องผีมหีเหศักดิ์หลักเมือง
20	เต็ม วิภาคย์ พจนกิจ	อีสานในสมัย พระเจ้าบรมวงศ์ เธอ กรมหลวง	พิมพ์ครั้งที่ 1 พ.ศ. 2514	ความเป็นมาของกลุ่มชน ไทย ลาว – อีสาน การสร้าง บ้านแปงเมืองของคนลาว

ลำดับ	ผู้แต่ง	เรื่อง	ปีที่พิมพ์	เนื้อหาสังเขป
20 (ต่อ)		สรรพสิทธิ ประสงค์ทรง ดำรงตำแหน่ง ข้าหลวงต่าง พระองค์		กลุ่มต่างๆ ในลุ่มน้ำโขง การ ทำสงครามกับเวียงจันทน์ คราวพระวอพระตา สงคราม เจ้าอนุวงศ์ การปฏิรูปการ ปกครองมณฑลและธรรม เนียมการปกครองพื้นเมือง ดั้งเดิม เมืองอุบลราชธานีใน สมัยการปฏิรูปการปกครอง พ.ศ. 2436 – 2453 และ ประวัติความเป็นมาของพิธี เช่นสรงสังเว ศาลหลักเมืองของลัทธิต่างๆ ทั้งพราหมณ์ พุทธ และไทย
21	-	ประวัติเมือง อุบลราชธานี ประวัติความ เป็นมาของบท กวีอีสาน ภาษิต อีสาน ดนตรี พื้นเมืองอีสาน	พิมพ์ครั้งที่ 1 พ.ศ. 2518	ประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐาน ของกลุ่มชนชาวเมือง อุบลราชธานี ประเพณี พิธีกรรมในการเลี้ยงผีเสด็จ เจ้าหอคำ หรือผีมหะศักดิ์ หลักเมืองของอุบลราชธานี ประวัติวรรณคดีอีสาน เช่น นิทานขุนบรม นิทานเรื่อง นางตันไทร นิทานท้าวฮุ่ง ท้าวเจือง เป็นต้น ข้อมูลทาง คติชนวิทยา เช่น การละเล่น โปงลางและการละเล่นหมอลำ ของภาคอีสาน พิธีผัก และยาสมุนไพรของชาว อีสาน เป็นต้น รวมทั้ง

ลำดับ	ผู้แต่ง	เรื่อง	ปีที่พิมพ์	เนื้อหาสังเขป
21 (ต่อ)				กระบวนการผลิต ประเพณี และพิธีกรรมเกี่ยวกับเหล้า พื้นบ้าน
22	เสนอ นาระคล	การศึกษา ประชากรของ อุบลราชธานี ความสำคัญของการศึกษา ประชากรและ ประวัติเมืองอุบล	พิมพ์ครั้งที่ 1 พ.ศ. 2518	ส่วนแรก การจัดการศึกษา โรงเรียนประชาบาลใน จังหวัดอุบลราชธานีตั้งแต่ สมัยรัชกาลที่ 5 จนถึง พ.ศ. 2509 โดยกล่าวถึง พระราชบัญญัติการศึกษา ฉบับต่างๆ การจัดตั้ง โรงเรียน การจัดการเรียน การสอน ปัญหาและ อุปสรรคในการจัดการศึกษา ส่วนที่สอง ความสำคัญของการจัดการศึกษาโรงเรียน ประชาบาลที่มีต่อชุมชน อีสานในวาระครบรอบ 50 ปี นับตั้งแต่การประกาศใช้ พระราชบัญญัติการ ประถมศึกษาใน พ.ศ. 2464 เป็นต้นมาจนถึง พ.ศ. 2514 ซึ่งมีผลทำให้ประชาชนมี ความรู้ในการประกอบ วิชาชีพที่หลากหลาย และ เป็นพลเมืองดีของชาติ ส่วนที่สาม การอพยพเข้าตั้ง เมืองหนองบัวลำภูของคน

ลำดับ	ผู้แต่ง	เรื่อง	ปีที่พิมพ์	เนื้อหาสังเขป
22 (ต่อ)				กลุ่มพระวอพระตา การตั้งเมืองอุบลราชธานีและการจัดการปกครองเทศบาลของเมืองอุบลฯ ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของจังหวัด ขำ การทำงานของข้าราชการในพื้นที่ เช่น การจัดการศึกษา การบูรณะโบราณสถาน – วัตถุในท้องถิ่น กิจกรรมของลูกเสือชาวบ้านและเหล่ากาชาด
23	บำเพ็ญ ฦ อุบล	ประวัติเมือง ยโสธร	บันทึกใน พ.ศ. 2523 – 2526 พิมพ์ครั้งที่ 1 พ.ศ. 2532	พัฒนาการของเมืองยโสธรในฐานะส่วนหนึ่งของอุบลราชธานีในอดีตตั้งแต่สมัยทวารวดี ลพบุรี สุโขทัย อยุธยา และการตั้งเมืองในสมัยรัตนโกสินทร์ของคนลาวกลุ่มพระวอพระตา ต่อจากนั้นกล่าวถึงเหตุการณ์สำคัญ สภาพการค้า ศิลปวัฒนธรรม ประเพณี โบราณสถาน โบราณวัตถุของจังหวัด คำบรรยายเกี่ยวกับโบราณวัตถุที่บำเพ็ญเก็บรักษาไว้ในบ้านที่ยโสธร

ลำดับ	ผู้แต่ง	เรื่อง	ปีที่พิมพ์	เนื้อหาสังเขป
23 (ต่อ)				ซึ่งมีทั้งศิวิลลิ่งรูปพระ โพธิสัตว์ ช้างเอราวัณและ ฤๅษี และเจ้าแม่อุมาเทวีใน คติพราหมณ์ – ฮินดูในสมัย ขอม ไปเสมาหินทรายสลัก สฤปเสมา และศิลาจารึกใน คติพุทธศาสนาที่มีอายุร่วม สมัยกับพระธาตุพนม สุดท้ายมีเรื่องของประเพณี กฐินและวรรณกรรมทาง พระพุทธศาสนา ตำนานการ เกิดบั้งไฟและประเพณีบั้ง ไฟ และกล่าวถึงตำนานพระ ยาขันคากประกอบด้วย
24	นายลำพูน	ตำนานเมืองอุบล	พิมพ์ครั้งที่ 1 พ.ศ. 2529	กำเนิดกลุ่มชาติพันธุ์ไทย – ลาว การสร้างบ้านแปงเมือง และพัฒนาการบ้านเมือง ของแต่ละกลุ่มชน ที่มาของ แต่ละชื่อชนชาติ ความสัมพันธ์ระหว่าง ประเทศระหว่างไทยกับลาว ประวัติความเป็นมาของ เมืองอุบลราชธานี โดย กล่าวถึงกลุ่มชนเริ่มแรกที่ เข้ามาตั้งถิ่นฐาน การเข้ามา ของคนลาวกลุ่มพระวอ พระ ตา การตั้งเมืองหนองบัวลุ่ม ภู ตั้งบ้านดอนมดแดง

ลำดับ	ผู้แต่ง	เรื่อง	ปีที่พิมพ์	เนื้อหาสังเขป
24 (ต่อ)				สงครามกับเวียงจันทน์ และ การสถาปนาเมือง อุบลราชธานี นอกจากนี้ใน ส่วนท้ายได้แสดงความ คิดเห็นในการต่อต้านลัทธิ คอมมิวนิสต์ร่วมด้วย
25	จำนวน พันธุ มะโน	เรื่องพระวอพระ ตา	พิมพ์ครั้งที่ 1 พ.ศ. 2529	สาเหตุการเคลื่อนย้ายของ กลุ่มพระวอพระตาในสมัย พระเจ้าสิริบุญสาร ว่าเกิด จากสาเหตุที่พระเจ้าสิริบุญ สารทรงขอพระธิดาพระวอ พระตาไปเป็นพระชายา ด้วยเหตุดังกล่าวจึง ก่อให้เกิดความไม่พอใจของ กลุ่มพระวอพระตา ดังนั้นจึง ตัดสินใจเดินทางจาก เวียงจันทน์เพื่อตั้งบ้านใหม่ และให้พื้นที่อาณาของ พระเจ้าสิริบุญสารด้วย โดย ชักชวนบ่าวไพร่ และกลุ่ม ขุนนางที่เก่งกล้า เช่น หลวง โกชนัย ท้าวนาม ท้าวคำ สิงห์ และท้าวคำสู เป็นต้น การเดินทางได้มาตั้งบ้าน ใหม่ที่บ้านหินโงม หรือ หนองบัวลำภูในปัจจุบัน (นครเขื่อนขันธ์กาบแก้วบัว บาน) และในระยะนี้เองที่มี

ลำดับ	ผู้แต่ง	เรื่อง	ปีที่พิมพ์	เนื้อหาสังเขป
25 (ต่อ)				การแยกไปตั้งบ้านเมือง อย่างมากมาย เช่น มีการ แยกออกไปตั้งเมืองสิงห์ท่า (ยโสธร) เมืองศรีลำดวน (ศรี สะเกษ) และดอนมดแดง เป็นต้น
26	พระราชรัตน โนบล (พิมพ์ นารโท)	ประวัติเมือง อุบลราชธานี : สำนวนอีสานคัด จากใบลาน	พิมพ์ครั้งที่ 1 พ.ศ. 2530	พัฒนาการเมือง อุบลราชธานีสมัยอิทธิพล อาณาจักรล้านช้าง อาณาจักรธนบุรี และ อาณาจักรรัตนโกสินทร์ก่อน สมัยปฏิรูปการปกครอง พ.ศ. 2435 และเมือง อุบลราชธานีสมัยปฏิรูปการ ปกครอง พ.ศ. 2435 – 2453 ความเป็นอยู่ ลักษณะ ทางสังคมและวัฒนธรรม ของชาวอีสาน และ ความสำคัญของศาสนาและ พระมหากษัตริย์ที่มีต่อชาว อีสาน นอกจากนี้ยังชี้ชวน ให้คนท้องถิ่นเห็นถึง ความสำคัญของการพัฒนา โดยรัฐ

เรียบเรียงและทำเป็นตารางโดย รัชณพงศ์ สารรัตน์

ภาคผนวก ข

ตารางแสดงรายชื่อผู้ให้สัมภาษณ์

ตารางแสดงรายชื่อผู้ให้สัมภาษณ์

ลำดับ	ชื่อ – สกุล	วัน – เดือน – ปี ที่สัมภาษณ์	ตำแหน่ง
1	อาจารย์ ดร. กิติรัตน์ สีหพันธ์	10 เมษายน 2556	ผู้อำนวยการสำนักศิลปะและ วัฒนธรรม ศูนย์ศิลปวัฒนธรรม กาญจนาภิเษก มหาวิทยาลัย อุบลราชธานี
2	คุณกฤษณา ณ อุบล	5 มกราคม 2557	หลานสาวของคุณพ่อบำเพ็ญ ณ อุบล ปราชญ์ท้องถิ่นเมือง อุบลราชธานี
3	คุณชัตติยา พุทธ องค์รักษา	12 มกราคม 2557	ข้าราชการบำนาญ กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม
4	ผู้ช่วยศาสตราจารย์ คณินันต์ จันทบุตร	7 กุมภาพันธ์ 2556 14 พฤษภาคม 2557	ข้าราชการบำนาญ ภาควิชา ประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราช ภัฏอุบลราชธานี
5	คุณจุฑารัตน์ ณ อุบล	5 มกราคม 2557	บุตรของคุณพ่อบำเพ็ญ ณ อุบล ปราชญ์ท้องถิ่นเมืองอุบลราชธานี
6	คุณเชาวนี วิลยาลัย	6 มีนาคม 2556	นักวิชาการประจำพิพิธภัณฑ์สถาน แห่งชาติ อุบลราชธานี

ลำดับ	ชื่อ – สกุล	วัน – เดือน – ปี ที่สัมภาษณ์	ตำแหน่ง
7	คุณตาล กล้าฝัก	9 มกราคม 2557	ประชาชนชาวอำเภอพิบูลมังสาหาร จังหวัดอุบลราชธานี มีเชื้อสาย ตระกูลพันธุ์เพ็งและใกล้ชิดกับ ทายาทของมหานิล พันธุ์เพ็ง (เปรียญ)
8	ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ถนอม ตะนา	17 มีนาคม 2557	ข้าราชการบำนาญ ภาควิชา ประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัย มหาสารคาม, อาจารย์พิเศษ ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะ มนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม
9	ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ถนอม ศรีทันทน์	13 มีนาคม 2557 14 พฤษภาคม 2557	ข้าราชการบำนาญ ภาควิชา ประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราช ภัฏอุบลราชธานี
10	อาจารย์ปัญญา แพง เหล้า	14 พฤษภาคม 2557	ผู้อำนวยการกลุ่มอำนวยการ สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษา มัธยมศึกษาเขต 29 สำนักงาน คณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน กระทรวงศึกษาธิการ, บุคคลดีเด่น ด้านวัฒนธรรมจังหวัดอุบลราชธานี สาขาสื่อสารมวลชน

ลำดับ	ชื่อ – สกุล	วัน – เดือน – ปี ที่สัมภาษณ์	ตำแหน่ง
11	คุณปั๊บ เชื้อกะไ้	11 มีนาคม 2557	ผู้สูงอายุชาวอำเภอโขงเจียม จังหวัด อุบลราชธานี, อดีตผู้เข้าร่วม ขบวนการคอมมิวนิสต์ในเขตภูพาน ช่วงทศวรรษ 2500
12	รองศาสตราจารย์ ดร. ไพฑูรย์ มีกุล	14 พฤษภาคม 2557	นักวิชาการอิสระ, ผู้ทรงคุณวุฒิและ ผู้เชี่ยวชาญด้านประวัติศาสตร์อีสาน
13	อาจารย์ระลึก ธานี	14 พฤษภาคม 2557	ข้าราชการบำนาญ สำนักงานการ ประถมศึกษาจังหวัดอุบลราชธานี กระทรวงศึกษาธิการ, ผู้เชี่ยวชาญ ด้านประวัติศาสตร์ท้องถิ่นจังหวัด อุบลราชธานี อำนาจเจริญ และ ยโสธร
14	อาจารย์ ดร. สมศรี ชัยนิษฐา	11 ธันวาคม 2555	อาจารย์ประจำหลักสูตรสาขาวิชา ประวัติศาสตร์ สาขาวิชา มนุษยศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัย อุบลราชธานี
15	คุณสุวิซช คุณผล	14 พฤษภาคม 2557 23 มิถุนายน 2557	ปราชญ์ท้องถิ่นเมืองอุบลราชธานี

เรียบเรียงและทำเป็นตารางโดย รัชณพงศ์ สารรัตน์

ประวัตย่อผู้วิจัย

ประวัติย่อผู้วิจัย

ชื่อ ชื่อสกุล	นายธัญพงศ์ สารรัตน์
วันเดือนปีเกิด	2 กุมภาพันธ์ 2529
สถานที่เกิด	เขตราษฎร์เทพ กรุงเทพมหานคร
สถานที่อยู่ปัจจุบัน	บ้านเลขที่ 257 หมู่ 15 ถนนศิริเกษ ตำบลขามใหญ่ อำเภอเมืองอุบลราชธานี จังหวัดอุบลราชธานี 34000
ตำแหน่งหน้าที่การงานในปัจจุบัน	-
สถานที่ทำงานปัจจุบัน	-
ประวัติการศึกษา	
พ.ศ. 2546	มัธยมศึกษาปีที่ 6 จากโรงเรียนเบ็ญจะมะมหาราช จังหวัดอุบลราชธานี
พ.ศ. 2550	ศศ.บ. (ประวัติศาสตร์ (เกียรตินิยมอันดับ 2)) จากมหาวิทยาลัยมหาสารคาม จังหวัดมหาสารคาม
พ.ศ. 2557	ศศ.ม. (ประวัติศาสตร์) จากมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ กรุงเทพมหานคร